Kamia͡nets Memorial Book

Sefer yizkor li-ḳehilot Ḳamenits de-Liṭa, Zasṭavyah ṿeha-ḳolonyot

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Aizenshtadt, Shemu'el, 1886-1970.
TITLE	Sefer yizkor li-kehilot Kamenits de-Lita, Zastavyah veha-kolonyot / ba-'arikhat Shemu'el Aizenshtadt u-Mordekhai Gelbart.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Irgun yots'e Kamenits de- Lita ve-Zastavyah be-Yiśra'el uve-Artsot-ha-Berit, 1970.
DESCRIPT	626, 185 p. : ill., ports., map ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Kami͡anets (Brestskai͡a voblasts') -- History. Kami͡anets (Brestskai͡a voblasts', Belarus) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Kami͡anets (Brestskai͡a voblasts').
ADD'L TITLE	Kamenetz Litovsk, Zastavye and colonies memorial book

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר יזכור קמניץ דליטא

ספר־יזכור
לקהילות קמניץ דליטא
זסטביה והקולוניות

בעריכת:

פרוף׳ שמואל אייזנשטדט ומרדכי גלברט

הוצאת

ארגון יוצאי קמניץ דליטא וזסטביה בישראל ובארצות־הברית

קאַמעניצער און זאַסטאַוויער יזכור־בוך קאָמיטעט

אין ישראל און אין אַמעריקע

תל־אביב, תש״ל — 1970

Kamenetz-Litovsk, Zastavije and Colonies
Memorial-Book

ספר יזכור

נדפס בישראל
Printed in Israel

דפוס „אורלי״, רחוב עקיבא איגר 8, תל־אביב

תוכן

זכרונות מלפני השואה:

עסקנים, סופרים ומורים מאנשי קמניץ־דליטא:

חברי ועד יוצאי קמניץ־דליטא שנפטרו בארץ:

בשואה:

אחרי החורבן:

חללי מולדת:

אזכרה והדלקת נרות לזכר קדושי קמניץ ע״י בני עירנו בישראל בזמן קביעת לוח הזכרון (עמ׳ 9)

די לאַנדסלייט אין ישראל ביים יזכור און ליכט צינדן פאַר אונדזערע קדושים ביים אויפהענגען די פאַראייביקונגס־שילד אויפן הר־ציון אין ירושלים

ב' ה'

יברכך ה' מציון וראה בטוב ירושלים כל ימי חייך

וזאת התעודה

ניתן בהר ציון ט' לחדש הנחמה ה'תשכ"ג שלום על ישראל
- 19.8.63 -

נזכור ולא נשכח — בני עירנו באזכרה בתל־אביב

נזכור ולא נשכח

ברטט ובקדושה אנו מוציאים לאור את הספר לזכרם של בני עירנו הקדושים והטהורים.

לא נשכח אתכם, הורים יקרים, אשר על אף הקשיים והעול של חייכם היום־יומיים ונגישות המשטרים השונים שנתחלפו בעירנו, לא חסכתם עמל ויגע לחנך את ילדיכם לתורה ולמעשים טובים. את בניכם ובנותיכם שלחתם לארץ־ישראל על מנת שיבנו את הארץ ויחיו בה חיי יהודים חפשיים, גאים. מה רב חלקכם בהקמת מדינת־ישראל, אשר הרוצח הנאצי מנע מכם לראותה בהקמתה ובהתפתחותה.

לא נשכח אתכם, אחיות ואחים, אתכם, תינוקות עירנו, העדינים והתמימים, אשר הובלו לשחיטה נקיים מכל חטא.

לא נשכח אתכם, יהודים תלמידי־חכמים ולמדנים עם הרב ר׳ ראובן בורשטיין והרב ר׳ ברוך־בר ליבוביץ בראשם, אשר חינכו את הנוער לחיי־דת ומסורת, למעשים טובים ולאהבת־ישראל.

לא נשכח את עסקני־הציבור בקמניץ, אשר מתוך דאגה לזולת הקימו וכלכלו בקמניץ מוסדות לתורה, לתרבות ולעזרה סוציאלית.

לא נשכח את ארגוני־הנוער, שלמרות חילוקי־הדעות הרעיוניים הפוליטיים שביניהם היו בנים נאמנים לעמם ושאפו לעלות לישראל, להשתתף בפעילות בבניינה ולהבטיח את עצמאותה.

לא נשכח את פשוטי־העם בעירנו, אשר עבדו בזעת אפם כדי לפרנס את משפחותיהם.

זכור נזכור את כולכם.

ספר זה ישמש תעודה היסטורית לאנשי־מחקר ומדע, אשר בבוא היום יעמיקו בו, וממנו יוכלו לעמוד על טיבן ועל אופיין של קהילות קמניץ, זסטביה והקולוניות שנחרבו ללא קום.

ספר זכרון זה יהיה נר תמיד למושמדים, לרוחם ולזכרם והוא יקשר אותנו ואת בנינו אחרינו אל מקור מחצבתנו. ממנו הם ילמדו על אבותיהם ואבות־אבותיהם, על חייהם ונסיבות־חייהם ועל סבלם בזמנים שונים.

הספר יספר להם על כליון וגבורה, על מאבק נגד החיה הנאצית צמאת־הדמים, ועל הכיסופים ברגעי־החיים האחרונים לחיי־חופש בציון. יידעו הדורות הבאים את מוצאם, יהיו גאים באבותיהם ויקשרו את נפשותיהם בצרור חיי־האומה לעדי־עד.

ועד יוצאי קמניץ־דליטא
בישראל ובארצות־הברית

זכר־נצח לעירנו ולקדושיה

בספר זכרון זה נחזור במחשבה לרחובותיה ולסמטאותיה של עירנו היקרה לנו כל כך, נציץ לכל בית יהודי ונכיר פני אבות ואמהות, ילדים ונכדים, פני חברים וידידים, ננציח את שמותיהם החרותים בלבנו ונזכור אותם במר יאושם, על סף כליונם האיום.

אנו, המעטים שנשארנו בחיים מיותמים, נשמור בלבנו את זכר קדושינו היקרים ואת עברנו על כל גווניו.

ספר זכרון זה — הוא עדות נאמנה לחייהם ולפעלם של בני־דורנו בשביל הדורות הבאים ומצבת־נצח לקדושינו.

שמחה דובינר

יושב ראש ארגון יוצאי קמניץ בישראל

רשימת חברי ועד יוצאי קמניץ בישראל

מאז ייסודו:

שמחה דובינר	פיול שרגאי דובינר
ברוך קוטיק	רחל וינגרוד
חיה קרקובסקי	חנה ויסוצקי
פנחס רביד	איזיק זלאטס
פרל אברמסון	חיים זלוטניק
ברוך אליהו גורפין	שמריה סולניצה
אשר גלזר	אהרון קוטיק
דב שמידע	יוכבד קוטיק
דב צדק	יעקב קמינסקי

המערכת

לאה אלוני־בוברובסקי ז"ל	חיה קרקובסקי-קרבלניק
ליבל גולדברג־לוי שריד	פנחס רביד-רודניצקי
שמחה דובינר	פ. רבי־רבינוביץ ז"ל
ברוך קוטיק	דב (ברצ׳יק) שמידע

פתיחת־העורך

קמניץ דליטא הייתה עיירה יהודית אופיינית, שתורה, השכלה ויגיע־כפיים השתלבו בה יחד. קירבתה הגיאוגרפית לבריסק דליטא גרמה לה לקבל בהתמדה מאורו של אותו מרכז יהודי מסורתי גדול. לימוד־התורה מצא כאן אכסניה נאמנה בישיבה המקומית. שרבנים גדולי־תורה ובעלי מידות תרומיות עמדו בראשה. ואף ההשכלה הכללית, שבאה הנה בנתיב הגדול ממערב למזרח, הכתה בה את שרשיה.

בשעה שמבתי־הישיבות ומבתי־המדרשות היה עולה קול תורה ותפילה ענה לעומתו מאולמי־האסיפות והכינוסים קול קורא לעלייה ארצה, להכשרה, ליגיע־כפיים ולתיקון־העולם.

השואה האיומה, אשר השמידה את תפארת היהדות ההמונית במזרח־אירופה, הגיעה גם לשערי קמניץ דליטא וזסטביה וכרתה את הענף היקר והצנוע הזה מן העץ הגדול והפורה של יהדות ליטא ופולין.

ספר זיכרון זה יש בו משום מצבה רוחנית לקדושים ולטהורים, אשר ניספו בידי רוצחי־עמים.

פרקי־הספר רב־ההיקף הזה הם במיעוטם דברי־סופרים מאנשי־העיר וברובם המכריע זכרונות ופרקי־הוויי תמימים וטהורים, גילוי־האמת היום־יומית הצנועה הכאובה של החיים שהיו ואינם עוד. זהו ספר־זיכרון נאמן לדור ולדורות הבאים, תשלובת־פרקים להיסטוריה עקובת־הדמים של עמנו במאה העשרים באירופה.

מפי אבי ז״ל, שהיה יליד הכפר טשמרי הסמוך לקמניץ, שמעתי מראשית ילדותי פרקים מחיי־העיירה וברצון קיבלתי על עצמי את גמר עריכתו של קובץ־זיכרון זה, אשר ידידי מרדכי גלברט טיפל בו רבות ושיתף פעולה עם חברי הוועד החשוב של יוצאי קמניץ בתל־אביב. כל אחד תרם את חלקו להצלחת קובץ זה. ייזכרו לטובה במיוחד חברי הוועד של יוצאי קמניץ בארצות־הברית עם נשיאם העסקן הדגול ורב־הפעלים אברהם שודרוף בראשם, אשר פעלו רבות לזכר בני־

עירם ותרמו ביד נדיבה והתרימו את יוצאי־קמניץ בארצות־הברית למען הוצאת ספר־הזיכרון הזה.

ישמש הספר נר תמיד בידי כל הנאמנים לעיר מולדתם החרבה ולאנשי־עירם המושמדים בידי צוררי־ישראל ומזכרת לדור הצעיר, דור הגאולה, הנאבק בקומה זקופה ובמסירות נפש על חיי עמנו, על ארצו ועל קדשיו.

פרופ׳ שמואל איזנשטדט

תולדות עירנו

גב׳ רימון, ישיעיה רימון, אברהם שודרוף, י. קושצ׳קוביץ־גרונט, דב אלוני מר קמיני, אסתר דובינר, שמחה דובינר, בעת השתתפותו של שודרוף כציר בקונגרס הציוני ה־25 בירושלים ב־1960

בזמן זה אברהם שודרוף מפעיל את ועד ארגון יוצאי קמניץ בישראל, מחליטים להוציא ספר יזכור לקדושי עירנו, בחזרו לאמריקה יוזם את ועד הספר שמה, מפעילו ועומד בראשו כל הזמן.

חברי ועד ארגון יוצאי קמניץ דליטא בישראל

שמחה דובינער | חיה קראַקובסקי־קרבלניק | לייבל גולדברג (שריד)

פנחס רודניצקי־רביד | ברצ׳יק שמידט (שמידע)

ברוך קוטיק | אשר גלזר

חיה קרקובסקי־קרבלניק בעת ביקורה באמריקה, בשנת 63—1962 ;
חיים רובין, ו. קוסטין, מ. ויסוצקי, רבקה ליפציק, חיה הורוביץ גולדברג, איסר גולדברג,
כ. קגן, ח. מנדלסון, ש. הורוביץ, א. שודרוף, י. שינפלד

לוי שריד (ליבל גולדברג)

ראשיתה של העיר קמניץ־דליטא והיישוב היהודי בתוכה

ל ז כ ר
הורי הקדושים קלמן ורחל לאה, אחי התמי־מים נח וישראל יצחק, אחיותי הטהורות והקדושות שפרה, רבקה וברכה, שהושמדו על ידי הטמאים

ראשיתה של קמניץ־דליטא נעוצה בימי־הביניים בתקופת דמדומים של עמים ומדינות, שהגיחו ממסילותיהן המגודלות פרא, יערות ויוון ביצות, ערבות סלעיות ומישורי ערבה נרחבים.

עיירה זו שהכרנוה: נידחת, רחוקה ממסילת־ברזל, מוכתרת היא בהיסטוריה עתיקה ורבת־עלילות. בימיה הראשונים היתה עיר מרכזית, אשר מייסדיה ציפו, כנראה, ממנה לנצורות ולגדולות, אך מראשית המאה ה־18 כוכבה הולך ודועך, והיא נשארה עיירה טפוסית, אשר שמרה על צורתה ועל תוכנה כשאר עיירות ליטא שבתקופתנו, שהיו תקועות עדיין בהווי והמסורת של ימי־הביניים. כך נשארה גם שמורה בזכרוננו — דור אחרוני תושביה היהודים.

מעטים מבין בניה, הנפוצים כיום בארצות תבל, יודעים, שעיירה זו על בקתותיה המטות לנפול, התלויות פה ושם על סלע הר, על שורות החנויות העלובות העשויות ככלובים, ידעה גם פרקים מזהירים של הסתופפות בצל מלכים ונסיכים. מבחינה היסטורית מופיעה קמניץ דליטא כעיר ואם הנמצאת על פרשת הדרכים המרכזית של פולין־ליטא, המובילה מהצפון הרחוק של מדינת פולין — וילנה וסביבתה, לדרומה, השוקק חיים וסחר־מכר בין־לאומי; היא הנותנת חסות ומגן למרכז החשוב בימים ההם — בריסק דליטא, ששימשה מרכז תעבורה עיקרי בסחר היבשת עם המזרח. בריסק היתה צומת חיונית בדרכי המסחר בין ארצות ומדינות רחוקות זו מזו. ממנה הסתעפו הדרכים למדינות הפנימיות, אשר הרכיבו את פולין העתיקה: פולין הכתר, אוקראינה, רוסיה הלבנה וליטא.

הכרוניקות יודעות לספר על ייסודה של העיר בשנת 1276. מטעימות הן,

שהעיר קמניץ הוקמה לשם צרכיה הבטחוניים של בריסק דליטא, עליה נלחמו השבטים הליטאיים והרוסיים. דעה זו מביע [1,2] ההיסטוריון של ליטא העתיקה לטקובסקי. מהתעודה שמביא לטקובסקי על המלחמה בין הליטאים והרומנוביצ׳ים לפני עליית פולין—ליטא, מצוין המקום קמניץ כאחת הנקודות האסטרטגיות, עליה מתנהלת מערכה כבדה בשנת 1262. לפי המסופר שם שולח מנדוג צבא, שנלחם ע״י מלניק וקמניץ, אשר לטקובסקי מזהה אותן עם מלניק בפודלשיה וקמניץ־ליטובסק [3]:

הזיווג של המקומות האלה מופיע כמאה שנה לאחר־מכן, עת כבש חתנו של קיסטוט, ינוש נסיך מזוביה, את הערים דרוחיצין (פודלסקי) סוראג׳, מלניק וקמניץ.

ההיסטוריון של אדמות קוברין ממוצא השלאכטה הליטאית — סורין ויסולוק [4] שולל את דעתו של לטקובסקי, ומביע בתוקף את דעתו, שקמניץ היא קמין קושירסקי בגבול פולשיה—פולין. הדעה נוטה לצד לטקובסקי, כי המערכה העתיקה התרכזה גם בשטחי פודלשיה ויש לשער שקמניץ היתה כפר בשם זה באותה סביבה, שעל יסודותיו נבנתה העיר.

לפי הכרוניקות הידועות לנו מגנזך של נסיכות וולין — היה מייסדה של העיר קמניץ — שליט ווליניה, שישב באותו זמן בבריסק, ולדימיר וסילביץ, המכונה גם פילוסוף, הוא מושלה של ולדימיר ווליגסק (לודמיר). הכרוניקה מספרת: אחר חורבן בריסק ע״י הטטרים (כנראה, בפלישתם השניה 1259), הוחלט להקים שורת מבצרים, המגינים על בריסק מהעורף. אין לשכוח, שהמאה ה־13 היא המאה המפורסמת בהקמת הישובים העירוניים של פולין וליטא, ובזה אולי יש לראות מיסמך נוסף לייסוד העיר.

ב־1276 שיגר ולדימיר את שלישו אולשקו לבחירת מקום נאות לייסוד עיר מבצר. לאחר שאיתר זה את המקום המיועד, הגיע גם ולדימיר עם פמליתו — חבורת הבויארים מבריסק, שם קבע את מפקדתו. לפי הכרוניקות הנ״ל בחרו הם ברמה סלעית לחוף הנהר לשנא, המופיע בכל המקורות בשם לשנא רבתי [5]. מייד החלו בברוא היערות העבותים, שהקיפו את הרמה, ומאז 1276 קיימת, איפוא, העיר הקרויה קמניץ.

מטעמי הגנה מפני התקפות הטטרים (ההתקפה האחרונה של הטטרים היתה בשנת 1287, ונבלמה ע״י הפולנים ע״י קרקוב), החלו בהקמת מבצר גדול, הידוע לנו בתור „סלופ״ [6]. גובהו הגיע לאחר השלמתו ל־37 מטרים (17 סז׳ין) והיקפו 35 מטרים (16 סז׳ין). בפנים המבצר ערכו מדרגות של עץ אלון, אשר — ראה זה פלא — עמדו בפני רקבון והרס עד היום הזה. בתוך קירות המבצר בנו אשנבים לקנים של כלי־יריה, וכן בנו מערכת תעלות אשר הובילו לנהר ואיפשרו הסעת הספקה ואנשים בהן. המבצר מופיע בתור „המבצר הלבן״ [7]. מבצר בימי הביניים היו

מבטאים במקום „אורדוס" [8], שפירושו בלאטינית מבצר. היערות בסביבה כונו גם אחרי כן — „יערות המבצר הלבן", ומכאן גם השם של יערות בילוביזה, ע"ש המבצר של קמניץ. ראוי לציין, שיערות קמניץ ובילוביז מופיעים בכרוניקות הנ"ל זה ליד זה, כשעליהם ממונה פקיד מיוחד מטעם השלטונות של הנסיכות הגדולה ליטא.

מקום מושבו הקבוע של הפקיד הגבוה הזה היה בתקופות מסוימות בקמניץ (כזה היה פיליפ מכביץ בסוף המאה ה־16, המכונה יערן של יערות בילוביז׳ וקמניץ) [9].

קמניץ מכונה במקורות של המאה ה־14 בשני שמות [10] וגם [11] לאלה שאינם בקיאים בהיסטוריה של פולין וליטא צריך להעיר, שבמאות הראשונות של האלף השני היתה וולין חלק אינטגרלי של ליטא ונותקה ממנה לאחר שסופחה לפולין הכתר. לפני האיחוד של פולין בשנת 1569 [12] קמניץ היתה מחוברת לוולין ע"י דרך המלך הראשית, שהובילה מווילנה ללבוב ועברה את האזור מזוביה ממערב ואת הסביבה מזרחה לנרב, הידוע בהיסטוריה העתיקה של פולין כמקום „הביצות הגדולות". צומת הדרכים החשובה היתה נובי דבור. במאה ה־16 מופיעה הדרך הזאת כמסילה המכונה בשם מיוחד [13], משם הדרך עברה מערבה לפרוז׳ני, שרשוב, שנכללה אז במחוז קמניץ [14], ומקמניץ הובילה הדרך לבריסק, משם ללובומיל ומלובומיל לרוסיה האדומה ולבירתה לבוב.

קמניץ נספחה לנסיכות ליטא בראשיתה של המאה ה־14, והיתה לבירת מחוז על שם זה; היתה זו „סטרוסטבו" רחבת־ידים, וגבולותיה במזרח היו אדמות המחוז קוברין (אז נסיכות קובריס), מסר [15] ויטולד את הכפר שרשובה לידידו מיקולי נאסוט שמפרט. משפחת הנסוטים היתה שושלת נסיכים רבי־השפעה לפני יגילו, ושרשובה מופיע פה כנחלה הנמצאת בתחום שלטונה של קמניץ [16]. כשנפצע גידימין, מייסדה של ליטא רבתי, בקרב וילובה, במלחמה נגד האבירים הסכסונים, והוריש את נחלתו לשבעת בניו, נפלה קמניץ וסביבתה לבנו השני קיסטוט [17]. בתקופתו הגיעו התקפות האבירים הטבטונים לשיאן. ההתקפה הראשונה של הטבטונים על קמניץ היתה בשנת 1375 תחת הנהגתו של הקונטור הבלגי תיאודור פון אלסנר. הכרוניקה מספרת על שלל רב שלקח תיאודוריך בשבויים, במקנה ובסוסים. במערכה ניזוקה קמניץ קשות, אך הטבטונים לא הצליחו לכבשה; הם לא הרסו את המקום האסטרטגי החשוב. בהתקפות כבדות שנשנו בשנת 1319 השתלטו על העיר, החזיקוה זמן קצר ובסוף אותה שנה נאלצו לעזבה [18].

בתקופת מלחמת הירושה בין האחים קסטוט ויגילו, כבש ינוש נסיך מזוביה — חתנו של קיסטוט — את העיר דרוהיצ׳ין, מלניק וסוראז, ובאחרונה את קמניץ, שהיתה לפי טענתו של ינוש, כלולה בנדוניתה של אשתו דאנוטה בת קיסטוט. יש לשער,

שיאנוש הגיע לקמניץ ב„דרך הגדולה". ועיין לעיל. יגילו שם מצור על קמניץ ב־1383, כבש את המבצר ואת העיר, ופרק זמן גם ישב בה. לפי הסכם בינו ובין ויטולד, הנסיך הגדול של ליטא (1384) עברה קמניץ לרשותו של ויטולד, ומאז היתה כלולה בנסיכות ליטא. קמניץ כחלק מסביבת בריסק נפלה בידי ויטולד כירושה מאת אביו קיסטוט (אז קבל גם את גרודנו, וארבע שנים אחרי ההסכם העניק ליהודי בריסק את מגילת הזכויות הראשונה — 1388).

מאז כיבושה של העיר ע"י ויטולד, היתה קמניץ מקום מרכזי באזור כולו, ונחשבה לצד בריסק וקוברין כבירת מחוז חשוב בליטא, וכך הן גם מופיעות בתעודות של אותה תקופה. בהיותה שוכנת על אם הדרכים, אשר דרכה עוברת המסילה הראשית מקראקוב לווילנה. יערות ליטא העוטרים אותה סביב, שיוו לה ערך מיוחד. משום כך רואים אנו, כי במאות ה־15 עד ה־17 משמשת היא מקום כינוס למועצות המלך, בעיקר בעונת הקיץ. מועצות אלה לווו בציד ממלכתי, בו השתתפו המלך והאצולה הליטאית. בקמניץ נתקיימה הפגישה ההיסטורית בין הציר השליח מאת האפיפיור אלכסנדר החמישי ובין יאגילו וויטולד. פגישה זו התרחשה בעת המריבה הגדולה על כס האפיפיור בין גרגוריוס ה־12, בנדיקטוס ה־13 ואלכסנדר ה־5. הלגטוס (שליח) של אלכסנדר הגיע לקמניץ לבקש מיאגילו, שישב אותו זמן בעיר, את הצטרפותן של פולין וליטא למחנהו, שדגל באיחודה של הכנסיה הקתולית המפורדת בין שלושת האפיפיורים.

פה בקמניץ בילה גם קזימיר היאגלוני חלק מימיו, עת היה יורש עצר והנסיך הגדול של ליטא [19]. במסעותיו הרבים בליטא בילה בקמניץ, וערך התיעצויות עם האצולה הפולנית גם בהיותו מלך פולין, וכמובן, ערך גם אותה שעה מסעי ציד בלוויית האצולה.

תקופה מסוימת הוצאה קמניץ מסביבת בריסק וסופחה לפודלישה. אך ב־1569 חזרה העיר לאזור בריסק, ומאז ועד ימינו המצב לא השתנה. כאמור, היתה קמניץ סטרוסטבו ונחשבה כנכסי המלכות. ב־1525 קבלה קמניץ סטטוס של עיר [20, 21, 22]. סטטוס זה העניק לה זכויות נוסף על זכויות המגדבורגיות שניתנו לה, כנראה, יחד עם בריסק, גרודנו ואחרות בשנת 1496. הנהלת העיר התרחבה, איפוא, והוויט שימש אב בית דין עירוני, ומכאן אפשר להסיק, שהיתה כבר קיימת בקמניץ בראשית המאה ה־18 מועצת עיר נבחרת ובראשה ראש עיר, והוויט שימש כראש הנהלה ואב"ד עירוני, הוא היה גם ראש הלבניקים, שעל ידם היו גם יועצי העיר, אשר בראשם עמד בורמישץ' [23].

בתחומי הסטרוסטבו קמניץ שכנו כל הישובים לאורך הנהר לשנא. יש לציין, שראשי הסטרוסטבו היו מחשובי האצולה במדינת פולין, והם, כנראה, חכרו את העיר וסביבתה מאת המלכות. החוקרים רואים את השלאכטה הקמיניצאית כרבת־

השפעה ובעלת מהלכים בחצר המלכות, היו אלה המאגנטים ממשפחות טישקביץ, פאץ׳ (פאצביץ׳), שפוגשים אנו אותם במאה ה־16 כסטרוסטים של קמניץ (או קלפצ׳י), ושרתו גם במשרת וויבודים. פאץ היה וויבודה של מינסק והטישקביצ׳ים שימשו גם במשרת שר־האוצר של ליטא (פודסקרבי).

המלך קזימיז׳ היאגלוני, מחבבה של עירנו, כותב אגרות לפאץ (פאצביץ׳) בקשר לסכסוכי קרקעות על כפרים בסביבה בינם ובין הטישקביצ׳ים. סכסוך כזה, שנמשך עשרות שנים, התחולל על הכפר קיבטיץ׳. הסכסוכים האלה היו מלווים בשרפת רכוש ובהריגת נתינים. יורש העצר מתערב בסכסוך וכותב לפאץ׳ [24]. גם זיגמונד הראשון כותב אגרות בענין זה, ומאיים על הפאצים בנקיטת אמצעים משפטיים [25].

כך מוצאים אנחנו משפחות מפורסמות מהשלאכטה שוכנות בנחלות בסביבת קמניץ: ראדזביל (צ׳מרי וסביבתה) מבית סאפיהא (סביבת שוסטקובו וויסוקה). במאות ה־16 וה־17 מוצאים אנו בסביבות קמניץ אצולה נמוכה, שצאצאיהם התפרסמו בתקופות מאוחרות יותר כמשפחת קושצושקו (סטויפיצ׳בו, הזכורה היטב לתושבי קמניץ, בהיותה שוכנת על גבעה בגדה השמאלית של הנהר לשנא, בליניביץ׳ ובכפר סיכנוביץ׳ בין קמניץ ובין ז׳בינקה).

מתעודות שרוכזו באקטים של הועדה ההסטורית בוילנה, בעיקר בכרך 6, אנו למדים על התחרות קשה ועל יחסי איבה, ששררו בין השלאכטה האדירה לבין העירוניים של קמניץ דליטא. כידוע, קבלה העיר בפקודה מיוחדת זכויות מגדבורגיות וזכויות של וויטובטבו. זכויות אלה הבטיחו לעיר עצמאות אדמיניסטרטיבית ושפוטית. העירוניים היו פטורים משרותי המלך המיוחדים ואפילו מקריאות לדגל. היתה להם פריבילגיה מיוחדת נתונה ע״י המלך זיגמונד ה־1 בשנת 1528, הנותנת זכות מיוחדת לעירונים לנצל את היערות בסביבה לצרכי בניה והסקה [26]. יערות קמניץ היו שייכים לנכסי המלך וכך הם נקראים בתעודות שהוזכרו לעיל [27]. על רקע פריבילגיה זאת צצו סכסוכים שנמשכו עשרות שנים. בתעודות אנו קוראים על התנכלות העירונים לנתיני האצילים. יש ההורגים אותם ברחובות העיר [28]. מקרה בולט כזה היה המשפט הממושך בין אנה קושצושקו מסטויפיצ׳בו ובין העירונים, שהרגו שניים מנתיניה.

גם גדולי האצולה הפולנית כסאפיהא, רדזביל ופאץ׳ היו מעורבים בסכסוכים עם העירונים של קמניץ. סכסוכים אלה הם אופיניים מאוד לאותה תקופה, ומדגימים שמץ מהיחסים ששררו בין השלאכטה ובין המלכות. מצד אחד עומדים העירונים של קמניץ, הנתמכים ע״י המלך, ומצד האחר — האצולה המגינה על זכויות השלאכטה שלה. סכסוך כזה שהתברר ב־1600 התקיים בקמניץ. את המלכות ייצג יאן פאץ הוויבודה של מינסק, והסטרוסטה של קמניץ הקשטלן גרוגר ווינה,

והתובע של הנסיכות הגדולה ליטא — מלכיור קמינסקי [29] [30]. בסכסוך היה עומד זיגמונד ה־3 מבית ואזה לצד המישצ׳אנים. ספיהא הויבודה של הומל לא הופיע ושלח את נציגו — ידידו בוגדן חולומובסקי. במכתב ששלח ספיהא, קובל הוא נגד שלטונות המלוכה, שגזלו ממנו חלקים מיערות קמניץ. הריב הוא על היער בסביבות הכפר צ׳מרי, שבו התגוררה אנה רדז׳ביל, אשר הוענק לה במתנה ע״י ספיהא. ספיהא מערער על עצם זכותה של המלכות להתדיין עם השלאכטה שלו במוסדות המשפטיים של השלאכטה, ומסרב לשבת עם העירונים של קמניץ ליד שולחן אחד. הוא רואה בזאת עוול נגד חוקי המדינה [31]. האינסטיגטור (התובע) טוען, שרק המלך בעצמו הוא נותן החוקים, מאחר שהוברר למלך שהמשצ׳נים מבקשים רק עצים לשמושם ואינם טוענים לבעלות כל שהיא. אם יש לספיהא טענות, עליו לערער בסיים.

משפט מסובך יותר של היערות, הפעם בקטע שבין קמניץ וצ׳רנבציץ, מתנהל בין רדזביל ובין המלכות. גם פה חטבו המישצ׳נים עצים, בהתבססם על הפריבי־לגיות, שנתנו להם ע״י זיגמונט ה־1 וה־3. היער הוא בקרבת הכפרים דמניץ וליסקא, שם נופל היובל וישניה ללשנא. גם רדזביל לא הופיע לברור ושלח נציג המסתמך על תעודות, שיש בידיו מימי אלכסנדר (1501—1508), וטוען שהאדמה והיער שייכים לו. האינסטיגטור (התובע) מטעם המלכות מביא עדים, שקטע היערות עליו מדובר בערעורו של רדזביל שייך למלך. ההחלטה של המשפט מענינת: חייבים ל„צייר״ את הקרקע, שעליה מתנהל הסכסוך, ולשלוח למלך להכרעה, היינו: לצייר מפה.

נראה, שכתוצאה מהמלחמות הגדולות עם הקוזקים סבלה העיר קשות, על כן נראה שב־1661 הועלתה בעית קמניץ על סדר־יומו של הסיים. הסיים החליט להעניק כמה הקלות לעירונים וכן ליהודים. החלטת הסיים שהביאה גם פריבילגיה מיוחדת ליהודים אומרת זאת [32]. ההחלטה מצטיינת בחמימות ולוקחת בחשבון את ההרס של העיר שחרבה (דסולטיונם), ומשחררת את הפולנים ואת היהודים ממסים לתקופה של 4 שנים, מחוץ לתשלומי המיטו (מויט), שהיו תובעים אותו כמכס על פרשות דרכים, גשרים ובכניסה לערים. כן חייבים הם לשלוח מכסים על סחורות (מכס ישן במעבר מגליל לגליל, ומכס חדש — פובור — שהונהג ב־1501 כתשלום על סחורות יצוא), וכן צ׳ופובה — תשלומים על משקאות, שהיה אחד ממקורות ההכנסה הגדולים של השלטון הפולני. ראוי בהזדמנות זו לציין, שחכר מרבית המסים והמכסים האלה נמצא בידי היהודים, ומפורסמים המוכסנים הגדולים, שהם בעיקר יהודים תושבי בריסק, הידועים כחוכרי מסים ומכסי המלוכה.

מפנה חריף חל במעמדה של העיר קמניץ באמצע המאה ה־18. העיר וסביבתה אבדו את מעמדן המלכותי והיו לנכסי אציל, ידוע האציל וילחורסקי, השר החשוב

בליטא, מדינאי ודיפלומט, אשר לרשותו עברה קמניץ. עוד לפני כן חל מפנה במעמדה באזור. בסוף תקופה זו היא מוקפת אצילים אשר גם הם עוזבים אותה אחרי חלוקת פולין, ומוכרים את אחוזותיהם למקומיים.

באמצע המאה ה־19 (1878) מנתה העיר 6855 תושבים ומהם 5900 יהודים (90%) (כולל שש קהילות כפריות).

ראשית הישוב היהודי בקמניץ (עד אמצע המאה ה־18)

אין זה דבר קל לכתוב על תולדות הישוב היהודי בעירנו. מכביד המחסור בתעודות יהודיות. מחוץ לכמה שורות בספרו של דובנוב „פנקס ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא", לא נמצאה לי תעודה כל שהיא מהימים הקדומים ההם. מעיקה היותנו מנותקים ממקורות האוצרות בתוכם גם תעודות יהודיות — ואלה נמצאים בארכיונים, שאין לנו גישה אליהם כגון: בריסק, גרודנו ועוד. — לא היתה, איפוא, אפשרות אחרת אלא לספר את תולדות הישוב היהודי בעיר לפי התעודות הלועזיות, שעיקרן בריכוזי התעודות של מוסדות המלכות הפולנית, הנמצאים בארץ. גם עובדות אלה ודומות להן מגלות לנו מעט מן ההווי היהודי באותן שנים קדומות.

ידיעות על הישובים היהודים בסביבתנו מופיעות רק בסוף המאה ה־14. כאמור, ניתנה ליהודי בריסק פריבילגיה ע"י ויטולד ב־1388, אך אפשר לשער שגם לפני־כן התקיים ישוב יהודי בבריסק. ידיעות ברורות על הסביבה יש לנו רק מסוף המאה ה־15, אך גם פה ניתן לשער את קיומם של ישובים יהודיים בסביבה עוד לפני כן (קוברין מופיעה כקהילה מאורגנת בראשית המאה ה־16). יש לציין שב־1495 חל גרוש היהודים מליטא בזמנו של נסיך ליטא ויורש העצר אלכסנדר, אך אחרי המלכתו בתור מלך פולין החזירם (1503), והושבו להם בתיהם ורכושם תמורת מס שנתי (פוברוטנה).

אפשר, איפוא, לשער שהישוב היהודי בקמניץ התחיל את קיומו בימים קדומים. יהודים נזכרים לראשונה בתעודה משנת 1525, ועיין להלן. אין להניח שעם תהליך של יסוד ערים בליטא הנחשלת, עת ניתנת ליהודים האפשרות לא רק לעסוק במסחר ובכספים, אלא גם לקנות נחלאות ולעסוק בכל מלאכה, נפקד מקומם של היהודים בעיר חשובה, השוכנת על אם הדרכים ובשכנות העיר הגדולה בחשיבותה כבריסק־דליטא. בתעודה בספרי התעודות של המטריקה הליטאית של ההסטוריון ג. ברשדסקי [33] מוזכרים בקמניץ „יבראי" כמוזגנים, אבל הערפל נסוך על התעודה, ואיננו יכולים להסיק ממנה אם הכוונה לישוב יהודי בעיר או למוזגנים בודדים, מובן, שאפשר להניח, כי יהודים חיו בישוב, אם לא גדול הרי לפחות למנין הגיע.

מכאן — שהיה ישוב יהודי בקמניץ לפני כן. בתעודה זו נאמר: „26 בפברואר 1525, העיר קמניץ מקבלת זכות וויטובסטבו נוסף לזכויות המיבורגיות (המגדבור־גיות) של הסטרוסטבו קמניץ. כן ניתנת לעירוניים (המישצ׳נים) זכות על בתי המוזג שהיו לפני כן בחכירה של יהודים״ [34] [35].

התפתחות הערים בליטא כבשאר הארצות גרמה לעלייתם של בני המעמד העירוני, אך עלייתו של מעמד זה בליטא היתה אטית יותר מאשר בשאר חלקי פולין, בתחילה ניתן להן מעמד של וויטובסטבו, אשר העניק לעיר גם בי״ד עירוני שהוואיט עמד בראשו. הזכויות המיבורגיות (המגדבורגיות) ניתנו לסטרוסטבו קמניץ עוד לפני כן. יש לחשוב, כאמור, שהזכויות המגדבורגיות, שהעניקו עצמאות אדמיניסטרטיבית לקמניץ, ניתנו קרוב לאותו זמן שזכויות דומות הוענקו גם לערים אחרות בליטא, כגון: בריסק, גרודנו, לוצק, פולוצק, מינסק ואחרות (1496). אך הדבר האומר דרשני הוא, שהזכות על החכירה של בתי המוזג נמסרה עתה לעירונים, בלי ספק עומד נשול יהודים מבתי המחג בקשר הדוק להענקת הזכויות המיוחדות של מעמד ה„וויטובסטבו״ לנוצרים העירונים. אין להעלות על הדעת, שהיהודים ויתרו על פרנסתם מרצונם הטוב, אפשר לשער שהיה זה פרי מלחמתם של העירונים ביהודים שבעיר.

הישוב היהודי התקיים בקמניץ ובסביבתה כל המאה ה־16. תעודה מ־1565 של ה„לוסטרציה״ (עיתוק) בסטרוסטבו הקמניצאית (12) מחייבת את היהודים החיים בעיר סרבקה, מחוז קמניץ לשלם מס: אליעזר (לזר) — 3 זהובים, נחום — 3 זהובים, חיצ׳קו — 3 זהובים, פסח — 2 זהובים, סטופקו — 3 זהובים, בס״ה 14 זהובים. מכאן אנו לומדים שלא רק בקמניץ היה ישוב יהודי, אלא גם בעיירות המחוז. בתעודות יהודיות נזכרים היהודים בקמניץ בפעם הראשונה עם יצירת ועד מדינת ליטא, דהיינו: עם ניתוקה של ליטא מוועד־הארצות. ליהודי ליטא נקבע סכום מסים מיוחד, שהיו חייבים לשלם לשר־האוצר הליטאי (פודסקרבי) בשנת 1623 (שפ״ג). ענין זה הביא ליצירת ועד מדינת ליטא.

בועד מדינת ליטא היו מיוצגות בתחילה 3 קהילות וסביבותיהן: בריסק — הקהילה הראשית, גרודנו ופינסק. קמניץ נמנתה עם הקהילות שצורפו לבריסק. היא לא זכתה באותו כבוד, שזכתה ויסוקה שכנתה, שבה נתכנס הועד, או פרוז׳אן, שגם בה נתכנס הועד פעמים מספר.

קוראים אנו בפנקס ליטא בתקנות ועד שנת ת״ל (1670) שהתכנס בסלץ, כי הטילו עליה לשלם לפריץ יודיצקי יחד עם אמסטיבאוי שש מאות זהובים פולנים.

התעודה ההסטורית היא מגילת הזכויות העקריות ליהודי קמניץ. משנת 1635 (11 לדצמבר), שניתנה להם ע״י המלך ולדיסלב ה־4. מגילת זכויות זו אושרה מחדש

ע״י אחיו יאן קאזימיר (1661), ואושרה בפעם השלישית ע״י המלך מיכאל וישנובצקי בשנת 1679. הפריבילגיה הזאת מעניקה כמה הנחות: א) יום שוק נוסף ליום השבת, ב) רשות להקים בית כנסת בתנאי שלא יעלה בגבהו ובתפארתו על הכנסיות הנוצריות במקום, ג) רשות להקים בית מרחץ על קרקע עירונית, ד) רשות ליסד בית קברות בעיר או מאחורי העיר, ה) הזכות לעסוק באופן חפשי במסחר ובמלאכה, וכן לרכוש נחלות בעיר ולהקים בתים. המישצ׳נים מוזהרים לא להפריע ליהודים בחייהם ובפעולותיהם בבצוע ההנחות שניתנו להם בפריבילגיה. הפריבילגיה מאיימת עליהם, שאם תבוא הפרעה כזאת מצדם ישאו באחריות וישלמו קנסות. יש להוסיף, שבמגילות הזכויות של מיכאל וישניבצקי מפורט גם סכום הקנס של המישצ׳נים במקרה של גרימת נזק ליהודים. בצטטו את האמור ע״י ולדיסלב ה־4, הוכנסה כאן הפיסקה, שנעלמה ממגילת הזכויות של יאן קז׳ימיר: „אם המישצ׳נים יעיזו להפריע ליהודים, יחויבו בתשלום קנס של 5000 זהובים, אשר יחולקו בין התובעים ובין הממשלה״.

הפריבילגיה מסתמכת גם על מגילת הזכויות המלכותית ליהודי ליטא. יש לחשוב, שזו מגילת הזכויות המלכותית, שניתנה ליהודי ליטא בשנת 1629, לפיה מותר ליהודים בליטא לעסוק במלאכה ולא להשתייך „לאומניות״ הנוצריות (צכים), וזאת נוסף על זכויותיהם במסחר ובמוזגנות. עובדה מעניינת היא שב־1633 גזר ולדיסלב ה־4, הידוע ביחסו הטוב ליהודים, הגבלות על בעלי המלאכה היהודים והרשה להם לתפור בגדים רק ללקוחות יהודים והתיר לסחור באין מפריע רק בבגדים מוכנים, וכן לעסוק במלאכות, שאין בעלי המלאכה הנוצרים מאורגנים בהן.

יש, איפוא, לשים לב לכך שבעלי המלאכה היהודים בקמניץ היו הראשונים בליטא, שקבלו פריבילגיה לעסוק בלי הגבלות במלאכה באותו הזמן שבעלי המלאכה היהודים בשאר עיירות ליטא היו מוגבלים בזכויותיהם[36].

פרשת היחסים בין היהודים ובין העירונים בקמניץ מגלה לנו איבה ושנאה מצד העירונים ליהודים. העירונים שבקמניץ היו עזי פנים, ומלחמה להם נגד האצילים והיהודים גם יחד. כבשאר ערי פולין וליטא זכו היהודים בקמניץ בתמיכת האצילים; כבר רמזנו על התעודה הראשונה מ־1525, המוסרת את בתי המוזג של היהודים בקמניץ לעירונים. נשים לב ללשון החריפה בה השתמש ולדיסלב ה־4 בפריבילגיה משנת 1635: „אנו מוסרים בזה לידיעת הסטרוסטה שלנו בקמניץ ואף למשרדינו העירוניים: אנו מכריזים על רצוננו, שיקוים כל הכתוב בפריבילגיה הזאת ומצווים שלא להפר[37] חרויותיהם של היהודים, שניתנו להם על ידינו.

חסרונה של מידת הקנס, המוטלת על העירונים במקרה של הפרת המגילה מצדם, אשר לא נכללה בפריבילגיה של יאן קאז׳ימיר, מעידה גם היא על המלחמה

העזה של העירונים ביהודים; יש להבין את הכנסתה של פיסקה זו למגילות הזכויות של וישניבצקי, המעידה על הקשיים שהתעוררו בהגשמתה של הפריבילגיה מצד המישצ׳נים. בלי ספק נלחמו הללו בכל כוחם להפריע להגשמת הפריבילגיה.

בסוף המאה ה־17 (1693) מגיש המגיסטרט של קמניץ מחאה עליה חתומים 40 מאזרחי העיר נגד היועץ[38] אנדרי פאבליץ׳, שהחכיר את הצופובה (מס משקאות) ליהודים בלי ידיעתם של יתר היועצים והמאגיסטרט כולו.

יש לציין, שבימי המלך יאן סובסקי (1674—1696) היתה מדיניות מרכזית, שתמכה ביהודים כבימים עברו. כך אנו רואים, ששר האוצר ספיהא מסר לחכירה את המכס בקמניץ ליהודים איזיק נויגמוביץ וישעיהו יעקובוביץ (1693). בתקופה ההיא עדיין שמשה קמניץ כעיר מחוז, בה היתה תחנת מכס במעבר מגליל בריסק לגליל פודלישה. באותה תעודה היא מופיעה בין הערים החשובות בריסק, פינסק, יילובה, להן מסונפות עיירות קטנות[39]. אחת הפריקומורקות שהשתייכה לקמניץ היתה פלישישץ׳. המישצ׳נים אינם קופאים על שמריהם, ובכל תקופת מלכות סוביסקי הם מחפשים אמתלאות נגד הפריבילגיות ליהודי העיר. ב־1684 מגיש הקומורניק לרשום בספר התעודות בוילנה פריבילגיה שנתן יאן ה־3 (סוביסקי) לעיר קמניץ לפי בקשת המגיסטרט שלה. בתעודה זו מאשר המלך מגילות זכויות, שניתנו לעיר ע״י אלכסנדר, זיגמונט ה־1 זיגמונט ה־3 ועוד. התעודה מזכירה את קובלנות העירונים של קמניץ שנדונו עוד בשנת 1631 נגד הוויבודה אוסטפי טישקוביץ׳ (בעל הכפרים קלפצ׳י ופשוקי), בעברו על הפריבילגיות, שניתנו לעיר מקדמת דנא. יאן ה־3 מאשר את זכויות הנהגת העיר וגוזר על היהודים תושבי העיר להיות כפופים לשלטונות העיר והיוריסדיקציה (סמכות משפטית) שלה. על היהודים, כותב סוביסקי בפקודתו, לציית למוסדות העיר, ולבצע את כל החובות המוטלים על האזרחים העירונים.

אין דבר זה צריך להטעותנו. בין השיטין של התעודות אנו לומדים על יחסים טובים בין היהודים ובין שכניהם. היהודים ישבו בקמניץ ובסביבתה, ואפשר גם לשער שישבו גם בכפרים. בתעודות משנת 1733 אנו קוראים על יהודי מהכפר חולובורק[40] וכן על יהודי שיושב בנחלות הכנסיה[41]. מהצוואות המתפרסמות בתעודות של המגדבורגיה הקמניצאית אנו לומדים על משא ומתן מסחרי בין הנוצרים והיהודים. בעיקר הפריצים בעלי האחוזות בסביבה נשאו ונתנו עמם בלי הגבלה. דבר זה היה כצנינים בעיני המישצ׳נים.

בראשית המאה ה־18 בימי שלטון המלך הסכסוני אוגוסט ה־2. אנו כבר מרגישים בשינוי התנאים: ערך העיר יורד פלאים, על ידה התקיימה סטרוסטבו, שמקומה בקלפצ׳י, שהשתייכה לטישקביץ׳, וחלשה על כל הסביבה שבגבול בילוביז׳.

הגיעו זמנים קשים ליהודי פולין וליטא, עלילות הדם ועלילות אחרות הפכו מאורע שכיח. הריאקציה הפוליטית ובראשה הקלירוס הפיצה בעם אמונות טפלות, הפחידה את העם במכשפות יהודיות, שכרתו חוזה עם השדים, ורדיפות היהודים הפכו לחזיון נפרץ. הפחידו את העם בזה שהיהודים מכים בעין הרע את התבואה. הד מהתקופה הזאת מגיע לאזנינו מקמניץ. תעודה מה־17 ביוני 1718 מספרת לנו: „בקמניץ ליטובסק נכלאו שתי יהודיות הנאשמות בכשפים. חייקה שמוליכה הטמינה בזבל סיר, שהכיל חמרים מוזרים, כגון: קמח, פרג, ביצים, שעורה ועוד. חייקה שמוליכה טענה, שעשתה זאת לפי בקשתה של יהודיה אחרת יוספה. יוספה טענה, שהטמינה זאת לשם רפוי הבת. יוספה זו, אשתו של כלי זמר [42], בכתה ואמרה שהיא שהתה אצל זנכורקה, אשר הורתה לה להכין אותו בליל, להכניסו למקום נסתר לשמירה מפני עין הרע (מקום נסתר שאנשים רעים אינם רואים). שתיהן נלקחו תחת משמר למבצר. איננו יודעים מה היה בסופן של היהודיות הללו, אך עלילה זו משתבצת במסגרת העלילות, שהוטחו גם נגד יהודי בריסק והסביבה, עת הוצפו יהודי בריסק בעלילות דם ובאשמת עזרה לשודדים (1703).

מלחמת הקמניצאים נגד היהודים נשאה סוף סוף את פריה: העירונים קובלים לפני המלך אבגוסט השני — אשר בניגוד לפריבילגיה משנת 1670 — היהודים בקמניץ חיים בעיר חיים נוחים [43] ומוזגים יי״ש, חמר, שיכר ומשקאות אחרים, סוחרים באופן חפשי ופותחים חנויות בשוק, בעיר עצמה, סוחרים בבתים ובנחלות השלאכטה והכנסיה, מוכרים שם בדים ואריגים בקמעונות באמה [44] ובסיטונות [45] וסידקית (גלנטריה) מסוגים שונים. גם מפיצים את הסחורה בעיר הישנה ומנמיכים את מחירי הדירות, ומכל זאת נגרם סבל לעירונים של קמניץ״.

כתשובה על קובלנה זו מצווה המלך אבגוסט ה־2 הסכסוני לאסור על היהודים את בניינן של דירות־חצרות, את המסחר במשקאות, וכן הוא מצווה על הסטרוסטה להגביל את מסחרם בחנויות. קובלנה זו של מישצ׳אנים מסתמכת על הפריבילגיה, שניתנה לעיר ע״י מיכאל וישניבצקי, אותו מלך שאישר את הפריבילגיות ליהודי קמניץ ועוד הוסיף עליהן כהנה וכהנה. ראינו לעיל שב־1684 הגישו המישצ׳נים קובלנה על מתן זכויות־יתר ליהודים, וגם הם הסתמכו על אותה פריבילגיה שניתנה לעירונים, ויש בכך מן המתמיה, אך אין הדבר מפליאנו אם נעקוב אחרי מתן הפריבילגיות של המלכים הפולנים ליהודי ליטא. את הפריבילגיות היו היהודים משיגים בעמל רב ובכסף תועפות, ע״כ זכו גם בתקופה ההיא לתיאור של „תרנגולות המטילות ביצי זהב״, כי כל אישור של פריבילגיה או מתן חדשה היה כרוך בהענקת ביצי זהב למלך, לאנשי ה„קנצלריה״ שלו, לשררה הוויבודית ועוד. וכך נוצר המצב הידוע לנו שפריבילגיות כלליות ומיוחדות ניתנו בסתירה לפריבילגיות אחרות,

שהמלכים היו מעניקים לעירונים, אשר משימתן העיקרית היתה להגביל ככל האפשר את הפעילות הכלכלית היהודית בעלת האופי המתחרה. יש שהיו באים שני הצדדים להסכם, אולם העירונים לא יכלו לשמור על ההגבלות, כי מציאות החיים היתה חזקה מהם, וכך היו פונים להתערבות השלטונות, והיהודים קבלו תמורת כסף הנחות חדשות. מן הקובלנה הזאת אנו למדים שקמניץ התחלקה אז לשני חלקים: העיר הישנה והעיר החדשה. קל להבין, שהחלק המערבי של העיר היה העיר הישנה והיא כוללת הרחוב ליטובסקי וסביבתו. העיר היהודית כללה את המרכז וכל הסימטאות בסביבת בית המדרש הגדול, הפונה לצד הלשנה, על התלמוד תורה, בית המרחץ וכו׳. המגיסטרט של קמניץ היה מוסד רב השפעה ותקיף, שהצטיין בהעזה בלתי־מצויה ולא קיבל אפילו פקודות מהוויבודה, ותכופות היה פונה ישר למלך. מכאן גם מלחמת הקיום הקשה שהיתה מנת חלקם של יהודי קמניץ. נקל לנו לתאר שהמשצ׳נים נלחמו ביהודים נגד האוכלוסיה של הרוכלות היהודית, שהיתה מחזרת על כפרים ואחוזות, ובנגוד למותר היתה מפיצה את סחורותיה. בתי המוזג היהודים שהיוו מקור פרנסתם בתקופה זו היו כצנינים בעיני העירונים. מהתעודות הנ״ל אנו שומעים הד להאשמותיהם של האנטישמים בפולין מסוגם של האנטישמים המפורסמים סטניסלב מצינסקי ואחרים.

האוכלוסיה היהודית בקמניץ הגיעה לכמה מאות. את זאת אנו למדים מתעודה מ־1705: „השקולניק (גבאי) שמעון מקהילת בריסק הגיש את הריסטר (תקציב) של מס־הגלגולות של הקהילות ושל עיירות הגליל בריסק. באסיפה זו הוטל על בריסק סך של 1384 זהובים, על קוברין — 315 זהובים, על פרוז׳ני — 485 זהובים, על קמניץ — 250, על מלץ׳ 100 וכו׳״. בראשית המאה ה־18 בתקופת האוטונומיה היהודית המרכזית שילמו יהודי ליטא מס־גלגולות בסך של 60.000 זהובים. אך עם ביטול האוטונומיה בשנת 1764 הוצרכו הקהילות לשלם 2 זהובים לגלגולת מבן שנה ומעלה. אפשר, איפוא, להניח, שבתקופה דנן היה החישוב ערוך לפי זהוב אחד לגלגולת מבן שנה ומעלה. יהודי ליטא שלמו בתקופה ההיא 60.000 זהובים, לא נטעה אם נעריך את מספרם של היהודים בקמניץ בראשית המאה ה־18 ל־200 נפש מגיל שנה ומעלה. היה זה, איפוא, ישוב קטן, אך לפי ממדי התקופה ההיא נחשב ישוב כזה לחשוב.

ההיסטוריה של יהודי קמניץ עדיין לא נכתבה. כאמור, התעודות על חייה הפנימיים: ההווי, התרבות, המאבק הכלכלי, הרבנים וגדולי התורה — נעלמו מכותב הסקירה הזאת, אך גם השורות המעטות, שהובאו לעיל, הצביעו על ישוב יהודי, הלוחם את מלחמת קיומו ההיסטורי.

תרגום הפריבלגיה המלכותית — משנת 1661 —
הוענקה ליהודי קמניץ ע"י יאן קאזימיז' מלך פולין

„שנת הולדת הנוצרים אלף שש מאות וששים ואחת, עשרים בינואר, בלשכת הערכאות של העיר בריסק לפני ירונים קאזימיר אלנסקי, דגלן ופודסטרוסטה, עת הציגם בעצמם היהודים ברק וברך (ברוך), ראשי היהודים בקמניץ, מכתב הוד מלכותו רב החסד שהוא פריבילגיה על כתב קלף (פרגמנט) כתוב בקנצלריה המצומצמת של הנסיכות הליטאית הגדולה, שניתן ליהודים בקמניץ והמועתק לספרי העיר בריסק, וזה תוכנה במלים:

יאן קאזימיז' מלך פולין בחסד אלהים וכו'. אנו מודיעים במכתב זה לכל מאן דבעי: כדי לבסס ולהגדיל את השפע והרווחה של נתינינו, אנו מעונינים שהערים שלנו לא רק באוכלוסין אלא גם במסחר ענף ישלטו, ולשם כך הוקצו השוקים בערים. לכן כרינו אוזן לדברי פקידינו שבחצר המלכות הנמצאים אתנו ואשר יעצו לנו, שבהתאם לצרכים של בני האדם מן המעמד הדתי והחילוני, כן בהתאם לצרכים של היהודים נתינינו המתגוררים בקמניץ, הרי נוסף ליום השוק המתקיים בעירנו קמניץ בכל יום שבת, הננו מכריזים גם על היום השלישי בשבוע כיום שוק, כך שמעתה יתקיימו שני יומין דשוקא בעירנו קמניץ וכך יהיה לתמיד, בלי לגרום נזקים לערים הסמוכות.

ברצותנו להוכיח את חסדנו המלכותי לאותם יהודי קמניץ, כדוגמת הערים והעיירות האחרות במלכותנו, הננו מתירים להם להקים בית מדרש ובית כנסת יהודי על מגרשו של היהודי ברוך שמורזקוביץ הנמצא סמוך למגרשו של האזרח כרוסטובסקי, או במקום אחר אצל איש אחר. אך אל ישתווה ברום ובפאר לכנסיות ולמסגדים בעיר.

גם מתירים אנו להם להקים בית מרחץ על מגרש העיר שכבר נרכש מהאיש, ששמו יצא לתהילה יעקב קושניר. כן מורשים הם ליסד בית קברות על מגרש בעיר או מחוץ לעיר. ובסוף מעניקים אנו להם את כל החרויות לפתוח בתי מסחר, בתי מוזג ולעסוק בכל מלאכה ולרכוש נחלאות ומגרשים עירוניים. וכדי שלא יסבלו בזה מקשיים או נזקים[46] מצד העירונים שלנו, אנו מטילים קנס לפי מכתבו של אחינו ולדיסלב הרביעי שזכרו קדוש לנו, מיום האחד עשר בדצמבר אלף שש מאות שלושים וחמש לספירתנו. והננו מכריזים ומוסיפים להדגיש בכל כחנו ומודיעים על כך לאזרח הסטאטרוסטה שלנו בקמניץ עתה ובעתיד, גם מודיעים אנו לשלטונות העיר ומצוים לשמור את החרויות שהענקנו ליהודים הנ"ל במגילת הזכויות ליהודי הנסיכות הליטאית הגדולה בלי הפרעה כלשהי.

ניתן בוורשה בסיים הנבחר של הכתר ביום הששה עשר בחודש יוני שנת

אלף שש מאות ששים ואחת, שלוש עשרה שנה למלכותו של אדוננו הפולני והשבדי יאן קאזימיז׳ מלך חתם במו ידו. יאן קאזימיז׳ לבלר הנסיכות הליטאית הגדולה הביא את המכתב לרישום בספרי העיר בריסק.״

1. „Polska Starożytna" כרוניקות וולין ע״י
2. Latkowski „Mendog" pp. 424.
2, 3. „Wojewawsza okolo Kamenica i wojewawsze tujeze nedeli okolo Melnic".
4. Wisołuch — Ateneum Wileńskie 1928—1929. Rozwój granic powiatu kobryńskiego do połowy XVI wieku.
Komysiety t. 6 pp. 128.
5. Ta welikaja Lasna — Akty zdawalnie Wyllukoju Arche Geografyczeskoju
6. „Stolp Kamenecky".
7. „Album Oordi".
8. בימי הביניים היה הביטוי הלטיני של Ortus (מבצר) Ordus.
9. puszcza Kamieniecka־ה puszcza białowieska־וה
10. Camenec ruthenicale.
11. Camenec volynskie.
12. Unia Lubelska.
13. Droga velikaia gostiniec kotoryi ydet z Kamenca do Novavo Dvora.
14. Droga velikaia gostiniec kotoryi ydet z Kamenca do Szereszewa.
15. Aleksander Alias Witold.
16. Dzierżawa Kameniecka.
17. Wsłupowaty sia w Kiestutowy hordy w Beresty Kamence etc.
ע״י ויסוליק שם
18. עיין ערך קמניץ ליטובסק ב־Słownik Geograficzny Polski
19. Weliki kniaz Kazimier korolewicz.
20. עיין אקטים של הועדה הארכיאוגרפית בווילנה, כרך 6. עמוד 200 ואילך.
21. Voitowstwo.
22, 23. עיין ג. ברשדסקי Rusko-Evreisky archiv מספרי התעודות של המטריקה הליטאית, ס׳ 12, 2 T, ועין להלן בפרק הדן בתולדות הישוב היהודי בקמניץ, ועין גם באקטים הנ״ל עמ׳ 566.
24. Namestnik panu Kameneckemu.
25. אגרת מ־20 ביולי 1532 ועיין ויסולוק שם.
26. Wolny wyrub po ugrowanie i po drowa na budowanie.
27. A kgrunt samyi korolewskoj mylozty nalezyt.
28. otaia ulica litowskala.
29, 30. Pan Malchaer Kamenskyi ukazał nam dekret ewo korolewskoyi mylosty ostywszy na stronu mieczan kameneckich.
30. עיין „אקטים״ כרך 6, עמ׳ 204.
31. Welikyie bezprawie i gwałt (fundament slacheckovo prawa).
32. Miasta naszego Kamienca Litowskiego desolationem mając w respekcie od podatku na lat cztery, tak mieszczan jako i Żydów uwalniamy, excepte płacenia myt cel także i czopowego.
33. ספר התעודות של המטריקה הליטאית ס׳ 12 כרך 2
34. Odkup.

35. Evrei.
36. עיין ד"ר אסתר נוטיק „המלאכה היהודית בליטא", יוו"א שריפטן, כו' וכן ר. מאהלר תולדות היהודים בפולין" עמ' 307—8.
37. Inviolabiter.
38. Rajca.
39. Prykomorki.
40. Żyd holoborski.
41. Żyd co na cerkwnej siedzi.
42. muzykantsza.
43. Pożywajut.
44. Na łokcie.
45. Kustkami.
46. Praepeditiones.

1661 г.

Изъ книги за 1660—1662 годы, стр. 1013—1016.

200. Привилегія короля Яна Казиміра городу Каменцу.

Король Янъ Казиміръ даетъ всімъ обывателямъ города Каменца, какъ духовнымъ, такъ и свѣтскимъ, а также и евреямъ, слѣдующую привилегію: кромѣ субботняго торговаго дня, дается имъ еще другой торговый день—вторникъ каждой недѣли; торгъ долженъ производиться безъ ущерба другимъ прилежащимъ мѣстечкамъ. Кромѣ того, евреямъ, какъ этого, такъ и другихъ окрестныхъ городовъ и мѣстечекъ—позволяется воздвигнуть на одномъ изъ плацовъ Каменца синагогу (божницу), но съ тѣмъ, чтобы она высотою и великолѣпіемъ не превосходила костеловъ и церквей; тутъ же, на которомъ либо изъ городскихъ плацовъ, они могутъ устроить себѣ и кладбище. Въ заключеніе король даетъ обывателямъ право на всякія вольности—въ торговлѣ, корчмахъ, ремеслахъ, въ пріобрѣтеніи плацовъ, земель и домовъ въ городѣ—такъ, какъ это изложено въ листѣ предшественника его, брата, короля Владислава четвертаго.

Лѣта отъ Нароженья Сына Божого тысеча шестьсотъ шестьдесятъ второго, мѣсеца Генваря двадцатого дня.

На врадѣ кгродскомъ Берестейскомъ, передо мною Іеронимомъ Казимеромъ Еленскимъ. хоружимъ и подстаростимъ Берестейскимъ, постановивши-се очевисто Беркъ и Берахъ, жиды старшіе Каменецкіе, листъ его королевское милости, привелей на паркгаминѣ писаный, зъ канцелярыи меньшой великого князства Литовскаго вынесеный, жидомъ Каменецкимъ на рѣчь нижей въ немъ выражоную служачій, ку актикованю до книгъ кгродскихъ Берестейскихъ подалъ, который въ словѣ до слова такъ се въ собѣ маетъ: Jan Kazimierz z Bożey łaski król Polski etc. Oznaymuiemy tym listem naszym, komu by o tem wiedzieć należało. Do gruntownego pomnożenia dostatków miedzy poddanemi naszemi, iż wiele na tem należy, aby miasta nasze, nie tylko frequentią ludzi, ale też z okopolnemi handlami obitowały, d. czego, że targi w miastach postanowione nie poślednią są przynętą, zatym, przychylaiąc się do przyczyny panów rady urzędników dworu naszego, przy boku naszym będących, łaskawie skłoniliśmy się do tego, żeś my, wygadzaiąc potrzebie dla duchownego, iako y świeckiego stanu ludzi, tudzież żydów poddanych naszych, w Kamiencu mieszkaiących, do dnia sobotniego targowego, w mieście naszym Kamienieckim odprawuiącego się,—drugi dzień wtorkowy, w każdy tydzień, przydali y postanowili,—iakoż y ninieyszym listem naszym przydaiemy y postanowiamy taki: iż odtąd dwa dni targowe w każdy tydzień w mieście naszym Kamiencu odprawować się, wiecznemi czasy, sposobem zwyczaynym maią, iednak bez przeszkody innych miast naszych przyległych. Nad to, tymże żydom Kamienieckim, chcąc przykładem inszych miast y miasteczek naszych łaskę naszą królewską oświadczyć, pozwalamy im szkołę, bożnice żydowską, na placu żyda Beyrecha Szmarzkowicza, po-

dle placu urodzonego Chrostowskiego leżącym, lubo gdzie indzie u kogokolwiek nabywszy, wystawić,—tak iednak, aby wyniosłością y apparentią do kościołów y cerkwi nie równała się. Przy tym pozwalamy im łaznię na placu mieyskim od sławetnego Jakowa Kusznierza już nabytym. zbudować y oney zażywać; także kopiszcze, na placu swym. lubo w mieście. lubo za miastem nabytym, mieć: na ostatek, daiemy im moc wszelakich wolności: w handlach, szynkach, w rzemiosłach. w nabywaniu placów, gruntów y domów mieskich zażywać. W czym, aby żadney od mieszczan naszych Kamienieckich nie ponosili trudności. ani praepediciey, winę w liście świętey pamięci króla iego mości Władysława czwartego, pana brata naszego. de data w Warszawie. dnia iedenastego miesiąca Decembra, roku Panskiego tysiąc sześćset trzydziestego piątego, reassumimus et interponimus vigore praesentium. Co do wiadomości urodzonemu staroście naszemu Kamienieckiemu teraznieyszemu, y napotym będącym. tudziez urzędowi mieyskiemu tamecznemu przywodząc, chcemy mieć y rozkazuiemy. abyście pomienionych żydów Kamienieckich przy wolnościach im ad praesens nadanych y w przywileiu generalnym zydom w. x. Lit-go wyrażonych inviolabiliter zachowali, dla łaski naszey. Na co dla lepszey wiary ręką się naszą podpisawszy, pieczęć w. x. Lit-go przycisnąć roskazaliśmy. Dan w Warszawie. na seymie walnym coronnym. dnia szesnastego, miesiąca Iuniy. roku Pańskiego tysiąc sześćset sześćdziesiąt pierszego. panowania naszego Polskiego y Szwedzkiego—trzynastego roku. У того листу его королевской милости привилею подписъ руки его королевской милости и писарское тыми словы: 'Jan Kazimierz król: Andrzey Kazimierz Zawisza. pisarz w. x. Lit-go. Который же тотъ листъ его королевской милости. ку актикованю поданый, есть до книгъ кгродскихъ Берестейскихъ уписанъ.

1670 г.

Изъ книги за 1671 — 1672 годы, стр. 2180.

499. Подтвердительная привилегія короля Михаила, данная Каменецкимъ жидамъ.

Король Михаилъ подтверждаетъ привилегію своего предшественника Яна Казиміра, данную Каменецкимъ жидамъ на слѣдующія льготы: 1) на два торговыхъ дня въ теченія каждой недѣли; 2) на постройку синагоги (божницы), но только съ условіемъ, чтобы она величиной своей и великолѣпіемъ не превосходила костеловъ и церквей; 3) на пріобрѣтеніе плаца для кладбища и бани; 4) на свободное занятіе торговлею и ремеслами и 5) на право пріобрѣтенія плацовъ и земель. Подлинная привилегія отъ 16-го Іюня 1661 года; подтвердительная — отъ 20 Апрѣля 1670 года.

Лѣта отъ Нароженья Сына Божого тысеча шестьсотъ семьдесятого, мѣсеца Мая десятого дня.

На врадѣ кгродскомъ Берестейскомъ, передо мною Еримъ Станиславомъ Умястовскимъ—стольникомъ Вендeнскимъ, подстаростимъ Берестейскимъ, постановивппсе очевисто жидъ мѣста его королевское милости Каменца, листъ свой конфирмацiйный, отъ его королевское милости даный жидомъ Каменецкимъ, на речь въ немъ ниже мененую, ку актикованью до книгъ кгродскихъ Берестейскихъ подалъ, въ тые слова писаный:

Michał, z Bożey łaski król polski etc. Oznaymuiemy tym listem przywileiem naszym, komu by o tem wiedzieć należało. Pokładany był przed nami przywiley pergaminowy. ręką naiaśnieyszego króla imści Jana Kazimierza. antecessora naszego podpisany, y pieczęcią mnieyszą w. x. Lit. zapieczętowany, cały. zupełny y żadney wątpliwości w sobie nie maiący, żydom Kamienieckim służący, y doniesiona nam iest prożba, abyśmy takowy przywiley mocą y powagą naszą królewską in omnibus suis intro contentis zmocnili y stwierdzili. który od słowa do słowa tak się w sobie ma:

Jan Kazimierz. z Bożey łaski król polski etc. Oznaymuiemy tym listem naszym. komu by o tem wiedzieć należało. Do gruntownego pomnożenia dostatków między poddanemi naszemi. iż wiele na tym należy, aby miasta nasze nie tylko frequentią ludzi, ale też zobopólnemi handlami obfitowały; do czego że targi w miastach postanowione nie poślednią są przynętą: zatem przychylaiąc się do przyczyny panów rad y urzędników dworu naszego, przy boku naszym będących. łaskawie skłoniliśmy się do tego, żeśmy wygadzaiąc potrzebie tak duchownego, iako y świeckiego stanu ludzi.—tudzież żydów poddanych naszych. w Kamieńcu mieszkaiących, do dnia subotniego targowego w mieście naszym Kamienieckim odprawuiącego się. drugi dzień wtorkowy w każdy tydzień przydali y postanowili. Jakoż y ninieyszym listem naszym przydaiemy y postanawiamy tak, iż odtąd dwa dni targowe w każdy tydzień w mieście naszym Kamieńcu odprawować się wiecznemi czasy sposobem zwyczaynym maią, iednak bez przeszkody innych miast na-

szych przyległych. Nadto tymże żydom Kamienieckim, chcąc przykładem innych miast y miasteczek naszych, łaskę naszą królewską oświadczyć, pozwalamy im szkołę, bożnicę żydowską na placu żyda Beyrecha Smuszkowicza, podle placu urodzonego Chrostowskiego leżącym, lubo gdzie indziey, u kogokolwiek nabywszy, wystawić, tak iednak, aby wyniosłością y apparencią do kościołów y cerkwi nie równała się. Przytem pozwalamy im łaźnię na placu mieyskim, od sławetnego Jakóba Kusznierza iuż nabytym, zbudować y oney zażywać; także kopiszcze na placu swym, lubo w mieście, lubo za miastem nabytym, mieć. Naostatek daiemy im moc wszelakich wolności w handlach, szynkach, w rzemiosłach, w nabywaniu placów, gruntów y domów mieyskich zażywać, w czem aby żadney od mieszczan naszych Kamienieckich nie ponosili trudności, ani praepediciey, winę w liście świętey pamięci króla iego mości Władysława czwartego, pana brata naszego, de data w Warszawie, dnia iedenastego miesiąca Decembra, roku Pańskiego tysiąc sześćset trzydziestego piątego, reassumimus et interponimus vigore praesentium. Co do wiadomości urodzonemu staroście naszemu Kamienieckiemu teraźnieyszemu y napotym będącym, tudzież urzędowi mieyskiemu tamecznemu przywodząc, chcemy mieć y rozkazuiemy, abyście pomienionych żydów Kamienieckich przy wolnościach, im ad praesens nadanych, y w przywileiu generalnym żydom, w. x. Lit. wyrażonych, inviolabiter zachowali, dla łaski naszey. Na co dla lepszey wiary, ręką się naszą podpisawszy, pieczęć w. x. Lit. przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie, na seymie walnym koronnym, dnia szesnastego miesiąca Junii, roku Pańskiego tysiąc sześćset sześćdziesiąt pierwszego, panowania naszego polskiego y szwedzkiego trzynastego roku. Jan Kazimierz król: Andrzey Kazimierz Zawisza — pisarz w. x. Lit. Pieczęć zawiesista mnieysza w. x. Lit.

My tedy Michał król, do prożby takowey, iako słuszney, łaskawie sie skłoniwszy, zwysz inserowany przywiley we wszytkich onego punktach, clausulach y obowiązkach mocą y powagą naszą królewską zmacniamy, stwierdzamy y in casu contraventionis albo praepeditionis przez mieszczan, żydom Kamienieckim uczynioney, winę y zarękę pięciu tysięcy złotych polskich, per medium na nas y na delatora w liście króla iego mości Władysława czwartego założone y warowane, odnawiamy y reassummiemy. Na co dla lepszey wiary, ręką się naszą podpisawszy, pieczęć w. x. Lit. przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie, dnia dwudziestego miesiąca Kwietnia, roku Pańskiego tysiąc sześćset siedmdziesiątego, panowania naszego pierwszego roku.

У того листу его королевское милости конфирмацийнаго, при печати завѣсистой великаго князства Литовскаго, подписъ рукъ тыми словы: Michał król: Waleryan Stanisław Judycki, archidiakon Wileński — pisarz w. x. Lit. Который же тотъ листъ конфирмацийный, черезъ жидовъ Каменецкихъ до актъ гроду Берестейскаго поданый, естъ до книгъ игродскихъ Берестейскихъ принятъ и уписанъ.

יחזקאל קוטיק

זכרונותי

קמניץ דליטא, העיירה שבה נולדתי, ידועה בעולם לפי העמוד ההיסטורי („סלופ") שלה. אין ידיעות ברורות על מוצאו. כנראה, שהוא שריד של מבצר קדמון. העמוד הוא חומה עבה וגבוהה עם נקבים לירי מתותחים ורובים. עוד בחיי סבי מצאו כדורים בגודל של משקל בן עשרה פונטים — סימן לדבר, כי דרך הנקבים שבעמוד היו יורים בשעתו בפועל. הלבנים שבאותו עמוד הן כה מוצקות, שלא ניתן לשבור מהן חתיכה. בקמניץ מספרים, שליבנו אותן בתערובת של „חלבוני" ביצים, ובזה סוד יציבותו... כשהקיסר אלכסנדר השני היה עורך צייד ביער „בילוביז" בריחוק שבע פרסאות מקמניץ היו השרים והגנרלים שליוו אותו באים לעיירה כדי לראות את העמוד ההיסטורי הזה.

אני הזכרתי בראשית סיפור זכרונותי את העמוד, כי מדי זכרי את עיירתי צף ועולה בזכרוני קודם כול העמוד בתור אות וסמל של משמעות בלתי־מובנת.

ועכשיו אני יכול לעבור לתיאור עיירתי עצמה.

לפני שישים שנה, באותו זמן, שבו אני מתחיל את סיפור זכרונותי, היו בקמניץ 250 בתים ישנים, שחורים וקטנים מצופים עץ לבוד ומספר ה„נפשות" הרשומות ב„סקאזקה", ספר־הרישום הממשלתי, היה ארבע מאות וחמישים. וכאן מתעוררת השאלה ההגיונית: 250 בתים לעומת 450 נפשות, כיצד? התשובה היא פשוטה מאוד. בזמן שקדם לקביעתה של חובת־הצבא, לפני שנת 1874, לא היו כשני שלישים מכל יהודי־קמניץ רשומים בספר הרישום הממלכתי. הממשלה אמנם ידעה זאת והסיחה מזה את דעתה. נעלמים אלה נרשמו רק בשנת 1874, כשנתפרסם צוו־הקיסר, שלא יוטל קנס על הבלתי־רשומים במידה שיבואו להרשם ב„סקאזקה", וועדות מיוחדות עברו על פני ערים ועיירות ורשמו את הנעלמים.

כנהוג, ניצבו במרכז העיירה שני טורי־חנויות, כשפתחיהן מופנים פנימה לצד כיכר השוק. בין שני הטורים נמשך מבוי צר, אשר בקושי הייתה יכולה לעבור דרכו עגלה. שלוש או ארבע חנויות היו סוחרות במאנופקטורה מסוג משובח לצרכי־היהודים ובעלי־האחוזות של הסביבה ובשלוש־ארבע אחרות היו מוכרים

מטפחות, סינרים וכדומה. החנויות האחרות היו סוחרות בכל מיני סידקית, בכופר, בנפט וכדומה.

במסחר שבחנויות היו עוסקות רק נשים — זקנות וצעירות, בחורות ונערות. והנשים הללו היו יושבות אשה מול חברתה, שואננות ונרגשות ולא חסרו שם גם עוזרות, שהיו סוחבות, מושכות וקוראות אליהן את הקונה המזדמן במקום, על פי רוב איכרים ואיכרות. שאין כן הקונים מסוג יותר גבוה, מבין היהודים ובעלי־האחוזות. לכל אחד מאלה היה חנווני מסויים, וקונה ממין זה לא העז איש לשדל ולסחוב כדג מלוח אל חנותו, אף אם קינאו קנאה חרישית את החנוונית שזכתה לתשומת־לבו.

פרט ליום ראשון בשבוע היה הפדיון זעום, שהרי פרט ליום ראשון לא היה האיכר שבסביבה מבקר בעיירה. והיו חנווניות יושבות על פתחי חנויותיהן ומתבטלות. אולם בכל יום ראשון בשבוע היו ימי־שוק גדולים. המוני־איכרים היו מצטופפים על יד פתחי־החנויות והדוחק היה רב.

על העסקים הגדולים בעיירה נמנו גם בתי־המרזח. מספרם היה רב, והאיכרים היו מוצאים לעצמם שם גם דברי־אוכל, כגון גבינה, דגים מלוחים ומלפפונים. אך בעיקר לא היה מחסור בכל מיני משקאות. אך משקאות מתוקים היו מזומנים רק לאצילים או לבעלי־אחוזות זעירים; הם לא היו מסתפקים בקינוח המשקה על ידי אכילת גבינה ודג מלוח, כמנהג האיכרים, אלא מזמינים בשר אווז או דגים. גם בתי־המרזח היו מתנהלים על ידי נשים כמו החנויות. רק ביום ראשון בשבוע, יום הפדיון הגדול, היו גם הגברים עוזרים על ידן.

אם כן מה היתה תעסוקתם העיקרית של הגברים? גם הם לא התבטלו מעבודה. מסביב לקמניץ נמצאו כמה מאות בעלי־אחוזות. לכל בעל־אחוזה היו כמה מאות איכרים־צמיתים, שעבדו עבודת־פרך במשקם של בעלי־האחוזות. בעלי־האחוזות עצמם חיו חיי־רווחה, ולכל אחד מהם היה יהודי או כמה יהודים משלו בעיירה, שהיה מתעסק אתם ועליו פרנסתם ברוב או במעט.

כשנתקשר בעל־אחוזה עם יהודים היה האחד צריך להיות יהודי נאה וסוחר מכובד והשני „יהודי יותר קטן" גם ביופי וגם בסוחרות. שני היהודים היו מקובלים יפה אצל בעל־האחוזה. היהודי המכובד היה משמש לו בעיקר יועץ, והיהודי השני — לכל מיני עבודה והמצאות. אך שני היהודים כאחד היו עומדים לפניו בפחד ורטט. אכן רוב פרנסתם של יהודים מסוג זה באה להם מידי בעלי־האחוזות, ה„פריצים", ועלינו להודות לה', כי מקור קיום זה עבר ובטל מן העולם.

רצה ה„פריץ" היה מלקה את היהודי שלו והיה סח לו: — אם תעבור על כך בשתיקה, תוסיף לעבוד אצלי, ואם לאו, אני מזמין יהודי אחר במקומך ולא תשיג אצלי כלום, מכיוון שהאססור והאיספראווניק הם שלי.

היהודי היה שותק בעל כורחו ואומר: אכן הוא הלקה אותי. משום כך הריהו „פריץ", אף על פי כן אני מרוויח אצלו את לחמי, ועוד — לכשאסתלק מן העולם ימצא בני אצלו פרנסה.

וכך היה הדבר באמת. היה מת היהודי נאמן ה„פריץ", היה ה„פריץ" מזמין במקומו את בנו או את חתנו. היהודי ירש, כביכול, את ה„פריץ".

כדאי להזכיר, כי ל„פריץ" היה בעיירה גם בעל־מלאכה משלו, אשר אך ורק לו היה מוסר את ביצוע המלאכות, שהיה זקוק להן. היו סנדלרים, חייטים, פחחים ובעלי־מקצועות אחרים שהיו מתפרנסים מבעלי־האחוזות.

בדרך כלל חיו בעלי־המלאכה בעיירה חיי־דוחק ולא הגיעו למעמדם של החנוונים. אמנם שכר־הדירה היה נמוך ולא היה עולה על 10—12 רובלים לשנה, אף על פי כן לא היה בכוחו של בעל־מלאכה בעיירה לדור עם משפחתו בלבד בבית הקטן והיו שתיים או שלוש משפחות גרות יחד בבית.

צפיפות זאת שימשה תקלה רצינית להתפתחות המלאכה וחתרה תחת בריאותו של העובד ושל משפחתו.

מלמדים

בתור מחנכי־הילדים שימשו, כרגיל, המלמדים. הראשון ביניהם היה יעקב בר המלמד, שכל הילדים בעיירה היו לומדים אצלו ראשונה. כל ילד בן שלוש ולפרקים גם פחות מזה היה לומד אצלו את האלף־בית, את ראשית־הקריאה, עד שהיה מגיע לקריאה רהוטה של התפילות. זה היה נמשך בערך שנתיים. לאחר זה היו הילדים עוברים לרשות מלמדי־החומש ואף ראשית לימוד הגמרא. ממלמדים אלה היו הילדים עוברים לרשות מלמדים יותר גדולים עד שהיו מגיעים לידי למדנים מופלגים, אשר אצלם למדו בחורים מבוגרים ואף נשואים, אך המלמדים המופלגים היו ברובם כעסנים גדולים. שניים מהם היו רגילים להכות את הילדים מכות־רצח. היה זה עונש חמור מאוד. המלמד היה פושט את מכנסי־הילד, מפשיל למעלה את כותנתו ואת חולצתו, מקפל אותן לצרור, ובידו היה מחזיק שוט הגון או רצועה, וכך היה הנער מתחיל ללמוד שיעור בגמרא, וכשלא ידע הנער פירושה של מלה היה המלמד מצליף בו בכוח עד שחבורות כחולות היו עולות על בשרו. כך היה מלמד את הנער שעה שלמה. אירע הדבר תמיד ביום חמישי בשבוע: אז היו הנערים חייבים לחזור בעצמם על סוגיות הגמרא, אשר הרבי לימד אותם במשך כל השבוע, מכיוון שבשבתות היה מבקר המלמד כרגיל אצל אבי הנער ובוחן אותו

בגמרא. האב, אשר על פי רוב היה רחוק מן הלמדנות, היה מזמין אליו למדן או פרוש, שהיה בוחן את הנער, ובמקרה שהנער לא היה עומד בבחינה היה האב מאשים את המלמד. לא היתה נוחה מזה דעתו של המלמד והוא היה מפיג את כעסו על ידי הצלפה בגופו של הנער.

בין שני המלמדים־הכעסנים הצטיין ר׳ דוד בעל־הדבלולים. היה לו ראש מלא דבלולים. הוא היה כעסן נורא והיה מכה את הנערים מכות־רצח. יש שהיה מרים נער למעלה ומפילו בכעס ארצה. ואכן פעם קרה, שנער נפל מת תחת ידו. אנשי־העיר עברו בשתיקה על מעשה נורא זה וההורים האומללים לא העזו לנזוף במלמד על אשר הרג את בנם וסברו לתומם, כי כך נגזר מן השמים.

המלמד השני, שהיה למדן יותר גדול מר׳ דוד, היה דוד העיוור. הוא היה סומא בעין אחת. נערים רבים רכשו תורה אצלו, אך גם הוא היה רגזן נורא ותמיד היה מכה ומלקה את הילדים ללא רחם. אצל מלמד זה למדתי גם אני.

הבחורים והבחורות היו מתחתנים בגיל צעיר, כלומר: בשלוש־עשרה — שבע עשרה שנה. הבחורים היו מקבלים נדוניה לפי מידת ידיעתם בתורה, ממאתיים עד אלף רובלים, ופרנסתם היתה על החותן. בתנאים היו כותבים, כי החותן או האב חייב להזמין מלמד בשביל האברך ויש שהיה ממשיך ללמוד אצל אותו מלמד, שהיה לומד אצלו קודם לנשואיו, והמלמד היה מוסיף להצליף באברך גם לאחר הנשואין כדרך שהיה מצליף בו קודם.

לא היו סופרים בקמניץ, ואותם מלמדים עצמם היו מלמדים לכתוב יידיש.

הלימוד היחידי שהיה נהוג בעיירה היה לימוד הגמרא עם המפרשים. היו מלמדים חומש, אך לא את כל הסידרה של השבוע, ואת „העשרים וארבע" היה מלמד רק מלמד אחד — מוטקה המלמד. עם נערים בני־תשע ועשר הוא למד גמרא עם קצת תוספות, שעה אחת ביום היה מלמד אותם „עשרים וארבע" ושעה אחת היה מספר להם ניסים ונפלאות מסיפורי גאונים והיה מתאר בצבעים בהירים את הגיהינום (על הגן־עדן לא היה לו כמעט כל מושג). מכלל ה„עשרים וארבע" היו לומדים אך ורק נביאים ראשונים. שאר המלמדים, שהיו מלמדים בחורים גדולים גמרא עם תוספות ומפרשים, לא היו מלמדים אותם תנ"ך כלל. לימוד התנ"ך היה בבחינת אפיקורסות.

שכר־הלימוד אצל המלמדים היה משישים עד מאה רובלים ל„זמן". מלמד, שהיה מרוויח בדוחק ארבעה רובלים לשבוע, היה נחשב מלמד עשיר.

למלמדים, שהיו מלמדים את התינוקות אלף בית היו משישים עד שמונים תלמידים. שכר־לימוד בעד תינוקות אלה היה רובל אחד ל„זמן". עשירים היו משלמים עשרה זהובים ל„זמן". כשהיה מגיע ילד לגיל של חמש שנים היו מוסרים

אותו למלמד־חומש, שהיה מלמד תורה לעשרים—שלושים ילדים. שכר־הלימוד היה שלושה רובלים ל„זמן" לכל ילד.

כשהיה ילד נכנס ללימוד חומש היו האבות מסדרים סעודה בשביל המלמד ובשביל כל ילדי־החדר, כל אב לפי יכולתו, וכל המשפחה היתה מוזמנת לסעודה.

סבא שלי אהרון אליעזר היה עורך סעודה כזאת לבן או לנכד ביד רחבה. היו שוחטים עגל ומעלים על השולחן יינות ומאכלים יקרים.

לאחר לימוד חומש במשך שנה או שנתיים היה עובר הילד למלמד אחר, שהיה מלמד אותו התחלת־גמרא; למלמד כזה היו 15—20 תלמידים והוא היה מקבל שכר־לימוד 4—5 רובלים ל„זמן".

לאחר לימוד שניים־שלושה זמנים אצל מלמד גמרא למתחילים, היו מעבירים את הילד למלמד יותר גדול, שהיה מלמד את הנערים ב„זמן" ראשון עמוד גמרא וב„זמן" השני — דף גמרא. למלמד מסוג זה היו רק 12 תלמידים בערך ושכר־הלימוד המשתלם היה מגיע לשישה—שבעה רובלים ל„זמן".

לאחר לימוד במשך שלושה „זמנים" היה האב מעביר את הנער למלמד עוד יותר גבוה, שהיה מלמד גמרא עם תוספות. למלמד מסוג נבחר זה היו בערך עשרה תלמידים בלבד ושכרו היה 8 רובלים ל„זמן".

לא היה כל סדר בלימודים ובעברם של הנערים ממלמד אחד לחברו לא נשאלו איזו מסכת למדו קודם.

הנערים היו לומדים ב„חדר" מתשע בבוקר עד שעה שתיים אחר הצהריים. לאחר הפסקה של שעה אחת, המיועדת לאכילת־צהריים, היו חייבים לחזור לחדר ולהמשיך בלימודים. הנמנעים היו נענשים במכות, סטירות־לחי ואף במלקות ברצועה.

משעה שלוש והלאה היו ממשיכים בלימודים: בקיץ — עד שקיעת השמש, כשהמלמדים היו צריכים ללכת לבית־הכנסת להתפלל תפילת מנחה. בחורף היו מלמדים את הנערים הצעירים עד שמונה בערב ואת הבכירים עד תשע. את תפילת מנחה ומעריב היו המלמדים מתפללים יחד עם התלמידים בחדר עצמו. כך היו נוהגים במשך כל השבוע, פרט ליום שישי, שבו היו לומדים בקיץ עד השעות 3—4 ובחורף עד שתיים. וגם בשבתות לא נפסקו הלימודים: כל נער היה צריך לחזור בנוכחות אביו ומומחה מן הצד על אשר למד במשך השבוע שחלף, ואחר כך היה צריך ללכת לחדר ללמוד עם רבו פרק בפרקי־אבות או במדרש.

לא נחו הנערים אלא בימי חג ומועד: בפורים, בפסח, בשבועות, בראש־השנה, ביום הכיפורים ובחג־הסוכות — בסך־הכול עשרים ושישה ימים בשנה.

כזה היה משטר־החיים והחינוך בעיר מולדתי קמניץ דליטא בימי נעורי.

מוסדות־התורה
בקמניץ דליטא

דוד הכהן בורשטין

הרב יהושע הכהן בלומענטהאל זצ״ל

אכתוב מעט מתולדות אבינו מרן יהושע הכהן בלומענטאהל זצללה״ה. הוא נולד בעיר יאגוסטוב לאביו מוהר״ר ראובן ז״ל. היה עלוי מופלג מילדותו, ולמד תורה בישיבת הגאון חתם סופר זצ״ל. אבינו הגאון זצ״ל נתמנה בתחילה לרב בעיר לאזדיי פלך סובאלק, אחר כך נתקבל לרב בעיר המחוז מארימפאלי. היה לו כבר אז בן יחיד עלוי. אבי נלחם שם עם החופשים שהיו בעיר בעת ההיא. מחמת עגמת נפש מן המחלוקת מת הבן העלוי הזה, שהיתה נפש אבי זצ״ל קשורה בנפשו. תיכף אחר כלות שבעת ימי האבלות על בנו זצ״ל הטעין פתאום בבוקר את ספריו ומטלטליו על עגלה וחזר לעירו לאזדיי. אנשי לאזדיי כשמעם, כי רבם הצדיק הגאון ר׳ יהושע הכהן נוסע אליהם, יצאו כולם כמה פרסאות מן העיר מנער ועד זקן טף ונשים לקדם פניו בשמחה, וישב שם שנים אחדות במנוחה ובטובה. אחר כך אמר אבינו זצ״ל, כי חפץ הוא לשבת בליטא שיש שם יראת ה׳ יותר, וילך לביאליסטוק ויכונן שם ישיבה גדולה, וכשהיה מגיד את השיעור היה צר המקום בבהמ״ד מהכיל את כל הבאים לשמוע את תורתו והיו עומדים בחוץ מסביב לכל החלונות לשמוע את פלפוליו הנפלאים, והיה אז מפורסם בעולם בשם ר׳ יהושוע׳לע חריף. בקש אבינו הגאון זצ״ל לשבת בשלוה וקפץ עליו רוגזו של אותו מעשה עם שמונה עשרה אווזות. בעיר ביאליסטוק היו אז נשים מוכרות אווזות שחוטות. פעם אחת מלחה אשה עניה מאד שמונה עשרה אוחות שחוטות ביחד, ואח״כ נמצא מסמר בקורקבן של אחת מהן באופן שהיתה האווזה הזאת טריפה, אבל כבר נתערבו האווזות ולא ידעו להכיר את האווזה הטריפה מזה הקורקבן. רק בדופן אווזה אחת מצאו רושם נקב ממסמר נגד מקום הקורקבן, ושאלה האשה הזאת על האווזות. הלכה האשה לאבינו זצ״ל ושאלה את השאלה הזאת ממנו, ולא הגידה לו שכבר שאלה ושהאווזה נטרפה. אבינו זצ״ל הכשיר את כל האווזות זולת האחת שנמצא נקב בדופנה, אז יצא המו״צ הזקן במחלוקת נוראה נגד אבינו הגאון זצ״ל. אז אמר אבי זצ״ל, כי אילו ידע שכבר נשאלה השאלה הזאת ונטרפה לא היה מורה בה כלום. למחר בבוקר התפזרו תלמידיו של אבינו זצ״ל לכל בתי המדרש שבעיר

וביד כל אחד היה איזה חלק מהאווזות האלה מטוגן ואכלו אותם החלקים מכל שבע עשרה האווזות האלה לעיני כל המתפללים. אז התלקחה המחלוקת בסערה גדולה וארכה זמן רב עד שבאה תשובת גאון הדור ר׳ שמואל אביגדור זצ״ל מקארלין, שהסכים לכל דברי אבינו הגאון זצ״ל. אבינו זצ״ל עזב את ביאליסטוק ויצא לינובה ומשם עבר לקאמעניץ בשנת התרכ״ז. כל ימי חייו למד ולימד, היה קם בכל לילה בשעה הראשונה אחר חצות והיה לומד עד תפילת שחרית. בליל שבת קודש כשהיה קם בחצות הלילה ללמוד היתה צריכה גם אמנו הצדקנית שרה בת ר׳ גבריאל לקום אתו יחד ולשבת אצל השולחן לשמור עליו שלא יטה את הנר. הוא היה בעל מדות טובות מאין כמוהו, לא כעס מעולם והיה אוהב כל אדם כנפשו. למרות שהיה עני כל ימי חייו האחרונים, לא היה כסף נחשב בעיניו לכלום. כשהיה בא איש עני אליו, היה נוטל מכיסו כל מה שמצא שם והיה נותן להעני. משכורתו בקמניץ דליטא היתה אגורה אחת, קאפיקא בלע״ז, לשבוע מכל בעל הבית, ולא כולם היו נותנים.

עלה השמימה ביום י״א שבט שנת התר״מ. לפני מותו אמר לאמנו הצדקנית: „התדעי כי בעוד ארבעה ימים יהיה אברהמ׳לה שלי בר־מצוה?״ במותו היה בן ס״ה שנה.

(מתוך ספרו של הרב ראובן בורשטין)

משה רבינוביץ

סבי, הרב ר' משה יצחק זצ"ל דקמניץ-דליטא

סבי, הרב הגאון משה יצחק רבינוביץ זצ"ל, נולד בווילנא בשנת תר"ד (1833), לאביו הרב הגאון הצדיק ר' נפתלי הרץ, איש בעל מידות וחכם גדול, ולאמו הרבנית הצדקנית מרת חיענה בת הרב המאוה"ג המפורסם מו"ה יהודה אבלסון מניישטאט, אשר כתב עליו בספרו הנודע „זכרון יהודא": „ועל טוב יזכר שם חתני הרב המופלג והשנון ר' נפתלי הרץ מושלם בכל המעלות".

סבא שלי היה גדול בתורה. עוד בנערותו היה מפורסם בתור בעל כשרון נפלא, והיה לאחד מאדירי התורה, והעיד עליו הגאון מבילסק בספר „דברי אמת": „קרוב לששים שנה הייתי מבאי ביתו של הרב נפתלי הרץ ובניו, וביניהם הרה"ג משה יצחק היו ידועים לעילויים גדולים בווילנא". והרב דוד טבלי אפרתי בספרו „תולדות אנשי שם" בשנת תרל"ה קורא לו: „שאר בשרי הרב הגדול הגאון משה יצחק".

קרוב לשלושים שנה ישב על כסא הרבנות בקמניץ-דליטא, עיירה קטנה ורחוקה מעיר מחוז. למרות זאת היו בקמניץ בעלי בתים לומדי תורה והרבנות שלה מפוארת ומפורסמת. קשים היו חיי הרבנים במאה הקודמת בעיירות ליטא. יהודי העיירה לא פינקו את גופם בטוב, חיים קשים וסבל עברו עליהם, היו רעבים גם ללחם, והרבנים בזמנם היו חיים חיי מצוקה, אבל היו מקבלים את הכל באהבה, והסבא היה אחד מהם. הוא היה סמל של אהבת ישראל, חביב ומקובל בטוב לבו ובפשטותו. היה הרועה הרוחני לצאן מרעיתו.

הרבה פעמים עבר על הש"ס כולו, ובדיני תורה היו בעולם הרבנים מתחשבים בשקול דעתו, והיו מספרים על אחד שהתלונן לפני גאון הדור ר' חיים בריסקר. בקשר לדין תורה אשר פסק סבא, ענה הגאון מבריסק, אני סומך על הרב מקמניץ, כי הוא גדול בתורה.

ביתו היה פתוח לרווחה, ולעתים קרובות היו מבקרים בביתו אישים חשובים מעולם הרבנות. הוא היה נוהג בסבר פנים יפות גם עם יריבים, תמיד היה יושב על התורה והעבודה ולבו ער לתושבי עירו.

סבא נפטר בחורף שנת תרס"ח בקמניץ ושם מנוחתו. אחיו היו הרב דוד טביל כצנלבויגן אב"ד פטרבורג, והרב צבי יהודא אלבום אב"ד שיקאגו, זכר צדיקים לברכה.

הרב יהודה גרשוני

לדמותו של הרב ר׳ ראובן דוד הכהן בורשטיין הי״ד

יום מהומה ומבוכה ליהודי קמניץ דליטא, יום עברה וזעם, יום אשר שחקים ממעל בכו במר, הרים וגבעות הלילו והארץ רגזה ברעדה, הוא היום המר והנמהר, ואכזריותם גברה על רשעת חיתו טרף.

לבי עליך קמניץ, על רבניך ועל משכיליך, על סוחריך ובעלי המלאכה וסתם בעלי־בתים. נשמתם היתה זכה כעצם השמים לטוהר. התקוטטו, ואהבו אחד את השני, כי כאשר באה צרה על אחד מבני העיר, היה תיכף מתאסף הקהל בבית־הכנסת ואוחז בנשק החזק ומעכב את הקריאה בשבת.

לא יצאו מבית הכנסת עד שהעניין הסתדר והעזרה הדרושה ניתנה.

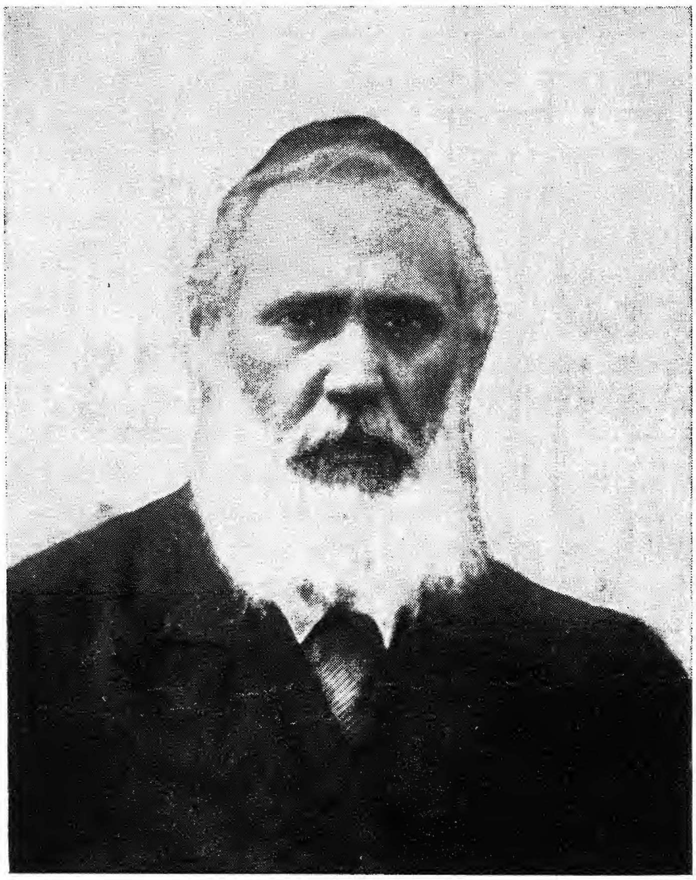
מתוך הפנינים של קהילת קמניץ בלטה אישיותו הנפלאה, משכמו ומעלה גבוה מכל העם, אשר נשמתו נחצבה מתחת כסא הכבוד, זך השכל וברק המחשבה, עדין הנפש, שלשלת היוחסין — הגאון הצדיק הרב ר׳ ראובן דוד הכהן בורשטיין הי״ד, הרב של קמניץ דליטא.

הרב בורשטיין מחצבתו מהמשפחות המיוחסות של עם ישראל. אביו הגאון האמיתי ציס״ע הרב ר׳ יהושע הכהן בלומנטהל זצ״ל, היה רב בעיר לאזדיי ובעיר מאריאמפאלי וראש ישיבה וראב״ד בביאליסטוק ובסוף ימיו שימש ברבנות בקמניץ דליטא.

אחיו של הרב בורשטיין היה גאון הדור בקי ובעל הבנה עמוקה כאחד מן הראשונים ר׳ אהרן בורשטיין, הנקרא בפי כל העילוי מטאווריק. בהיותו בן י״ח נתקבל לר״מ בישיבת סלובודקה. ובימי המלחמה הראשונה כשגורש לרוסיה, האשה הנדיבה שושנה פרסיץ ממוסקווה יסדה ישיבה בעיר באגאראדסק על חשבונה, בתנאי שהגאון ר׳ אהרן בורשטיין יגיד את השיעור בלשון הקודש. ובסוף ימיו נתקבל לראש הישיבה בישיבת הרב קוק במרכז הרב בירושלים, ועד היום מספרים אנשי ירושלים נסים ונפלאות על גאונותו, על בקיאותו ועל התנהגותו.

הרב ר׳ ראובן דוד הכהן בורשטיין, מלבד גדולתו בתלמוד היה גם בקי גדול

במקרא, בדיקדוק הלשון ובעל אגדה מופלא, וכשם שהיה בקי בפשט כן היה חריף בדרש. זכורני, כשלמדתי בישיבת קמניץ, הייתי רגיל לבקר מזמן לזמן את הרב בורשטיין. פעם שאלתי אותו: הרי זה דבר ידוע שבישיבות לא לומדים נ״ך, רק גמרא, ראשונים ופוסקים. מהיכן יש לכבודו ידיעה עמוקה בנ״ך ופירושי הראשונים,

ומתי למד כבודו כל כך הרבה נ״ך? והשיב לי הרב, כי בזמן החגים, כשכל בני הישיבה התעסקו בשמחת החג, כנהוג בישיבות, ישב וחזר על נ״ך ופירושי הראשונים. הרב בורשטיין הוציא ספר נפלא בהלכה ודרוש, „דברי רד״ך" בשני חלקים. מתוך ספרו משתקפת ישרות הבנתו החודרת לכל ענין קשה בכל מקצועות התורה.

הוא ירש מרבותיו מאורי עולם, הגאון האמיתי ר׳ יצחק יעקב רבינוביץ

מפוניבז והגאון ר׳ חיים הלוי סולובייצ׳יק את כוח חידושם, את החריפות של ר׳ יצחק מפוניבז׳ ואת כושר הניתוח מהגאון ר׳ חיים מבריסק. מידותיו היו מידות תלמידי חכמים נקיי הדעת. הוא היה מוקיר ומחבב כל אדם באשר הוא אדם, מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, בנפש חפצה וברוח טובה. בכל ערכיו הרוחניים בלטו חן, יופי, וטוב לב. היה שש ושמח להיטיב לכלל ולפרט, דיבורו נשמע בנחת ובמתינות, במידה, במשקל ובמחשבה תחילה. תמיד התפלאתי על מידת סבלנותו. פעם שאלו אחד, שביקר אצלו, אם מידת סבלנותו היא מטבע בריאתו וירושת אבות ומשפחה, או שכפה וחינך עצמו להגיע למידה זו בכח דעת התורה וחשבון הנפש. כי כן היו משתדלים גדולי ישראל בכל הדורות לצרף את מעשיהם ולזכך את נפשם, כדי להתחבב על הבריות ולהרבות בזה כבוד לה׳ ולתורתו, כמבואר בחז״ל (יומא פ״ו): על תלמיד חכם המתנהג בנחת ובצניעות, אומרים הבריות עליו „אשרי אביו שלימדו תורה, אשרי רבו שלימדו תורה, אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, ועליו נאמר: „ישראל אשר בך אתפאר״ (ישעיה מ״ט).

השיב על זה הרב בורשטיין: מידת הסבלנות, שאני נוהג אין בה יתרון מיוחד, אלא כך מוכרח להיות „מעיקר הדין״, שהרי חכמי התלמוד הגדירו את שעור הסבלנות לאלה העומדים בראש הציבור ואמרו: עד היכן לפרנס לישא עול הצבור — עד כדי שישא האומן את היונק (סנהדרין ז׳ א׳), והסביר בשם הגאון הנצי״ב את הדמיון הזה, כי כשהאם נושאת על זרועותיה את ילדה היונק, וייקרה, שהוא מגעל בצרכיו, כדרך התינוקות, אותה, את בגדיה ואת כל אשר עליה, ואף הוא עצמו נעשה מגועל ונאלח — ואז מה תעשה האם? האם תשליך את הילד מעל זרועותיה בכעס על מעשהו המגעיל? חלילה. להיפך ברצון ובמתינות רבה תרחוץ אותו, תנקהו, תטהרהו ותלבישהו בגדים נקיים. ואחר זה תקח את הילד על זרועותיה ותיניק אותו, וגם תנשק לו באהבה ורצון, ותדבר אליו רכות ונעימות, לא נפגם היחס ביניהם. אדרבה הטירחה עוד תוסיף אהבה.

משל זה הקבילו חכמי התלמוד לפרנס הציבור החייב לשאת את עול הציבור ומשאו. ואם אחד מהציבור יצערהו ביותר, יטרידהו, ואפילו יפגע בו, אסור חלילה לו לפרנס לדחותו בכעס וקצף או לגרשו מעל פניו. להיפך, עליו לקרבו, להענות לו בעניינו ולהסביר לו בנחת את אשר עליו להבין עד אשר יעלה על הדרך הרצוייה, דרך הכבוד והמוסר.

בהתלהבות רבה מתעכב הרב בורשטיין בספרו על המשמעות של קידוש השם. מרגישים מדבריו, כאילו חזה בעיני רוחו, שעתיד הוא לעלות קרבן עולה יחד עם כלל ישראל בארצות אירופה בידי הטמאים המזוהמים ימ״ש. הוא מצטט את המאמר התלמודי במנחות כ״ט: „בשעה שעלה משה למרום מצא להקב״ה

שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: רבונו של עולם מי מעכב על ידך, אמר לו אדם אחד יש, שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילין של הלכות וכו׳, אמר לפניו: רבש״ע הראיתני את תורתו, הראני שכרו, אמר לו חזור לאחוריך, חזר לאחוריו וראה ששוקלין בשרו במקולין, אמר לפניו רבש״ע זו תורה וזו שכרה. אמר לו, שתוק כך עלה במחשבה לפני״. כל מפרשי התלמוד מתלבטים בתשובה של הקב״ה וכי משה רבנו לא ידע שכך עלה במחשבה ומה מרומז בתשובה הזאת.

הרב בורשטיין מתעמק בזה מאד ומצא פתרון בכוונת התלמוד והוא הולך ומסביר את הענין המסובך, כי בזמן שעם ישראל ישב על אדמתו אף שהיו תקופות בזמן בית ראשון וגם בבית שני, שהיה העם משועבד להשפעות זרות של תרבות עובדי אלילים, בכל זאת לא היתה סכנה נשקפת לקיום האומה ולערכיה הרוחניים שתתערב בגויים ותפסיק להתקיים, כי עם היושב על אדמתו ומלכים ושרים באים מקרבו אינו מתערב בגויים ומבטל את עצם קיומו.

אבל אחרי החורבן כשנפוצו כל ישראל בין הגויים ושנאת ישראל פשתה אצל העמים בכל תוקפה, אחרי כל התקנות של אנשי כנסת הגדולה וחכמי התלמוד, כשהעם צוייד בקנינים רוחניים, בסייגים וגדרים כדי לשמור על קיומו, בכל זאת לא היה העם מחוסן בפיזורו בפני הסכנה הגדולה לקיומו בתוך גזירות ורדיפות והשמד. לשם שמירה על קיומנו ראו גדולי ישראל להחדיר בתוך עמנו את הרעיון של מסירות נפש על קידוש השם.

חובה על כל איש ישראל למסור נפשו על ערכים בבחינת ייהרג ולא יעבור. ומכאן ההיסטוריה הארוכה של מסירות נפש האופיינית לנו אחר חורבן ארצנו שהחלה עם ר׳ עקיבא ועשרת הרוגי מלכות עד גלות ספרד ועוד.

ההוראה הזאת יצאה מגדולי ישראל אחרי חורבן הארץ, והם גם היו הראשונים להיהרג על קידוש השם, לשמש דוגמה לבני ישראל להוריש להם מכוחם זה ולהאציל מרוחם לדורם ולדורות הבאים אחריהם להקרבה עצמית, למען קיום העם.

הסגולה הזאת נמזגה בדם האומה ובעורקי בניה. הסגולה הזאת של מסירות נפש עמדה לה לאומה לשמור על קיומה מאז ועד היום הזה.

מעשה מתקופת מסעות הצלב, שבעיר אחת באשכנז מסרו רוב הקהילה היהודית את נפשם על קדושת השם ונהרגו בעינויים נוראים. אבל היו שם ביניהם גם מספר אנשים שלא יכלו לעמוד בנסיון והמירו את דתם. והיה שם רב העיר הקדוש ר׳ יחיאל ז״ל ששחט בידיו את בנו החתן על קדושת השם, ואחר כך שחט הרב את עצמו וקידש שם שמים. כשראו אלה שהמירו את דתם את המעשה הנורא הזה, התחרטו על מעשיהם וחזרו בהם ואמרו טוב לנו למות עם אלה הקדושים מלחיות עם הטמאים ומסרו כולם את נפשם. נודע הדבר הזה בכל הקהילות

הקדושות וכולם קידשו שם שמים באהבה, כי העובדה של הרב ר׳ יחיאל ז״ל היתה לדוגמה לבני ישראל במסירות נפש.

בזה הוא מסביר תשובת הקב״ה למשה רבנו על מיתת ר׳ עקיבא. לפיכך עלה בגורלו של ר׳ עקיבא, שהוא יורה את הדרך הזאת של מסירות נפש לכל ישראל. למען נצח ישראל מוכרח היה ר׳ עקיבא ועשרת הרוגי המלכות לקיים את הגזירה הזו.

כזוהר הרקיע מזהירים דבריו הטהורים, בדברי ימי עמנו והערובה האלקית הבטוחה ביותר לקיומנו. ומתגלה לעינינו רוממות הרוח של הרב בורשטיין ועמקות מחשבתו בקיום עמנו.

דור דעה הושמד לעינינו באופן אכזרי שאין דוגמתו בדברי ימי ישראל. מתוך אימת שכול הכיבשנים, מתוך ערימות הדשן של שרופי מבחר בנינו צץ ופרח ישראל מחדש בגבורה עילאית, בדם ואש קם ישראל בארצו על מנת לשמור על הגחלת הנצחית של עמנו שלא תיכבה.

איזו שייכות יש בין חורבן הגולה לתקומת עמנו בארצנו — זה סוד אלקי ואין בהשגתנו לתפשו. אבל זו גם נחמתנו שאין שקיעה לישראל. כזוהר הרקיע יזהירו נשמותיהם של החסידים והישרים, קהילות הקודש שמסרו נפשם על קדושת ה׳ ונצח ישראל לא ישקר, ימצאו את מנוחתם ובבנין הארץ את נקמתם. וניקיתי דמם לא נקיתי וה׳ שוכן בציון.

ר׳ ראובן דוד הכהן בורשטיין

ר׳ אברהם אהרון הכהן

ואלה תולדות אחי הגאון והצדיק זצ״ל. עילוי עצום היה גם בילדותו וכשרונותיו הנפלאים הפליאו את לב אבינו הגאון זצ״ל, אשר עמל בכל כוחו להסתיר זה מעיני הבריות, כי היה ירא מעין רעה, ולפיכך לא נתן גם למלמדים שלו לספר בשבחו. למרות זה ידעו כולם את הסוד הזה, כי לא עילוי בלבד היה הנער הזה, כי אם גאון הוא מבטן אמו. בהבנתו הגדולה והעמוקה בכל מקצועות התורה והחכמה, גם בהיותו נער, היה כגאון גדול וזקן, ונוסף על כשרונותיו הגאוניים היה גם שקדן גדול בימי נעוריו, כמו אבינו זצ״ל. מיום שהחל ללמוד בחדר בהיותו בן ארבע שנים ועד יום מותו לא פסק מללמוד יום ולילה, בלא שום הפסק. ידוע האסון שעבר עליו בעיר שאוויל בגלל שקידתו העצומה בתורה וכפשע היה בינו ובין התליה. זה היה בהתחלת המלחמה. כשנכנסו האשכנזים לעיר טאווריג, העומדת על הגבול, ברח אחי הגאון זצ״ל עם משפחתו לשאוויל, אבל האשכנזים נכנסו גם לשאוויל ואחר כך הדפו אותם הרוסים ויצאו האשכנזים משאוויל ונכנסו הרוסים. אחי זה הגאון זצ״ל לא שעה כלום לכל הנעשה בעיר, ועמד אצל העמוד שלו עם הגמרא על העמוד ולמד בשקידה עצומה ובקול כדרכו, והנה עברו הקוזקים הרוסים וראו אותו מתנענע ומדבר אל עצמו, ויאמרו: אך מרגל הוא האיש הזה ונותן סימנים לאשכנזים. תכף לקחוהו אל הגנראל והעידו עליו שנתן סימנים להאשכנזים ונתנוהו במרתף ונידון לתליה. ביום השלישי בבוקר כבר היה הכל מוכן לתלות אותו. אשתו ובניו כבר ידעו מזה, כי מיד יתלו את אביהם, נזרם ותפארתם, האיש החלש והחולה, שלא היה עליו רק עור ועצמות ומוחו הגדול. היו כולם שטוחים על קרקע הבית ופניהם אל הקרקע וכח לבכות כבר לא היה בהם. אנשי העיר שאוויל לחרפתם ולבשתם לא עשו דבר להצילו, כי יראו כל אחד לנפשו, אבל היושב בשמים ניסה בזה את אנשי שאוויל, וברגע האחרון העיר ה׳ את רוח העלמה בת הד״ץ מטאווריג, שגם היא ומשפחת בית אביה ברחו מטאווריג לשאוויל, ותיכנס לבית המדרש בשעה שהתפללו שחרית כל הקהל עם הרב אטלס שלהם ותקרא בקול: למה אתם מחשים, העת לכם עתה להתפלל בשעה שמוליכים את הגאון מטאווריג לתלות? ולא ענו דבר. רק דומיית מות נפלה עליהם, ולא זזו ממקומם, כי ירא כל אחד לנפשו. אז רצה העלמה

היקרה אל הגנראל והוכיחה אותו בדברים נכוחים על גודל השגיאה שהם הולכים לעשות ועל אחריות דם איש קדוש וטהור שהם לוקחים על עצמם וה׳ נתן את חין דבריה בעיני הגנראל, ואני שמעתי, כי גם כומר אחד הלך עם העלמה הזאת אל הגנראל ונשבע לו בכל הקדוש להם, כי חף מפשע האיש הזה. ויאמר הגנראל להעלמה: מהרי וקחי אותו מהמרתף ובתנאי שיסע תיכף מהעיר. ותקחהו ותשכור תיכף עגלה ותשלחהו מן העיר לעיר גלובאקע, וה׳ ישלם לה כל טוב חלף כל הטובה הזאת שעשתה במסירות נפש להציל חיי איש צדיק ומורם מעם וכל משפחתו מאסון נורא כזה.

במות אבינו הגאון זצ״ל היה אחי הגאון זצ״ל בן שלש עשרה שנה ונסע לסוחאוואליע מקום משפחת אמנו ע״ה ללמוד. למד שם רק כחצי שנה ובשובו משם נתן עיניו לטובה בו הגאון ר׳ ליבציק קידאנער שהיה אז רב בוויסאקא דליטא הסמוכה לקאמעניץ דליטא ויקחהו לחתן לבתו הצעירה ויקחהו תיכף לביתו וילמדו יחד. בהיותו בן ט״ו שנה היתה החתונה. אז אמר הגאון ר׳ ליבציק זצ״ל, שכל מה שיודע הוא עם חתניו הרבנים הגדולים ובנו הרב הגדול ז״ל, יודע חתנו זה הצעיר יותר מכולם יחד. כעבור שנה ושלשה חדשים מת עליו חותנו הגאון ר׳ ליבצ׳יק זצ״ל ונשאר אחי הגאון ז״ל בעירום וחוסר כול, ואנוכי הייתי אז בן עשר שנים ולמדתי בהישיבה בוויסאקא ואחי הגאון זצ״ל היה תומך בידי. מכיון שמת עליו חותנו זצ״ל וסבל בעצמו רעב ומחסור אמר אלי: „מה אעשה לך אחי יקירי, כאשר אין לי אפילו פרוטה לנפשי״, ואז הוכרחתי לאכול ארוחות ימים. ובהיות אחי בן י״ז שנה עזב את ויסאקא ונסע לקידאן פלך קובנא, עיר מולדת חותנו הגאון זצ״ל, ללמוד שם, ולמד שם בשקידה נפלאה אשר למעלה מכוח אנושי, כמעט עשרים שעות במעת-לעת והיה לומד בקול גדול בלא הרף, וקולו היה כל כך ערב בשעת למודו, עד שבעלי בתים רבים היו מתקבצים בכל יום סביב לבית המדרש לשמוע מתיקות קול למודו, ולא חפצו להיכנס לבהמ״ד, פן יפריעוהו מלמודו, על כן עמדו מבחוץ, ולא יכלו לזוז משם מרוב מתיקות למודו.

אחי הגאון זצ״ל היה מספר כל ימיו בבדיחותא, כי סנדלר אחד בקיידאן עשה אותו למדן ושקדן, והמעשה כך היה: אחי הגאון זצ״ל התאכסן בקיידאן אצל סנדלר אחד, והסנדלר הזה היה קם בבוקר לעשות את מלאכתו, להכות מסמרים בסנדליהם של בעלי בתים שנתנו לו לתיקון או לתפור חדשים. לא יכול אחי הגאון זצ״ל לישון ויקם גם הוא וילך לביהמ״ד ללמוד, וילך אחריו הסנדלר בבקשו אותו שם, וישמע את קול למודו הערב מבית המדרש, ויחמוד בלבו לשמוע יותר את קול למודו מאשר לעשות מלאכתו. למחרת השכים הסנדלר יותר, למען יעשה מלאכתו וללכת אחר כך לביהמ״ד כאשר ילך גם אחי זצ״ל לביהמ״ד למען לשמוע קול למודו. אבל כאשר השכים הסנדלר, השכים גם אחי ז״ל כי לא היה יכול לישון. למחרת

השכים הסנדלר עוד יותר, וישכם גם אחי ז״ל עד אשר החל לקום בחצי הלילה. ואז חלה מחלת לבו, שדיכאה אותו כל ימי חייו וממנה נשתלשלה מחלה מצד החזה שלו הנקראת אסטמא, שקיפדה את חייו. בהיותו כבן ח״י שנה נתקבל לר״מ בישיבת סלאבאדקע, והיה נקרא בפי כול העילוי מוויסאקא. ובאמת כבר היה אז אחי זצ״ל גאון גדול. היה בעל הבנה עמוקה ובעל סברה ישרה, כאחד מהראשונים והיה גם בעל זכרון נפלא, שקדן עצום ולא היה שוכח כלום מלמודו. אין כל ספק שאיש כזה היה כאחד מן הגאונים גם בדור הקודם.

ומפני חילוקי דעות בינו ובין הנהלת הישיבה עזב את ישיבת סלאבאדקא ונסע לקעלם ללמוד שם וסבל עוד הפעם עוני ומחסור. אז קמה מחלוקת גדולה בעירו וויסאקא דליטא נגד רבם הגאון ר׳ שמשון ז״ל שלקחוהו לרב אחר מות הגאון ר׳ ליבציק חותן אחי זצ״ל. ויקומו אנשי העיר המתנגדים לרבם ויכתבו לאחי הגאון זצ״ל שיבוא לקבל עליו את הרבנות בעירם שהיא שייכת לו, ושלחו לו כתב רבנות, בדעתם את מצבו הדחוק חשבו שימהר לעשות כן, אבל טעו מאד, כי דחה את הצעתם ועוד העיר להם על מרדם ברבם ועל עשותם מחלוקת נגדו. משפחת אחי הגאון ז״ל היתה עדיין יושבת בוויסאקא וחיתה בדוחק ובלחץ, עד אשר נתקבל לרב בעיר המצערה ציטעוויאן אצל קעלם, בהיותו בן כ״ד שנה. שהה שם שנה ומחצה ונתקבל לרב בריטעווע, ושהה שם חמש שנים ויצא לאניקשט, ומשם לסאלאנט ומסאלאנט לשאדאווא, ומשאדאווא לטאווריג, ושם בטאווריג כיהן במשרתו בערך כ״ג שנה. בימי המלחמה גורשו כולם לפנים רוסיה והאשה הנדיבה שושנה פרסיץ ממוסקבה ייסדה ישיבה בעיר באגאראדסק על חשבונה, בעד אחי הגאון זצ״ל ובתנאי, שיגיד את השיעור בלשון הקודש. לא אדע כמה זמן ארכה הישיבה בבאגאראדסק, אבל אחר כך העתיקה הישיבה את מקומה ביחד עם אחי הגאון זצ״ל לעיר סאראטוב, ובפוף נתבטלה לגמרי. אחי הגאון זצ״ל נתקבל לרב בעיר טשערקאססי, ושם היו בימיו שתי פעמים הריגות האוקריינים באחינו בני ישראל באופן נורא ומבהיל מאד, ואז רצו הרוצחים אחר אחי הגאון זצ״ל ונמלט לבית רופא נכרי. רצו הרוצחים אחריו גם לבית הרופא, אשת הרופא התיצבה נגדם, אך הם גברו עליה, אבל בין כך הספיק אחי זצ״ל לברוח דרך חלון ולהמלט מהם. כאשר נפתחה הדרך לשוב לפלך קובנה מיהר לשוב עם משפחתו לעירו טאווריג, ושם התגברה עליו מחלת האסטמא. אמרו לו הרופאים, כי יקל עליו חליו בארץ ישראל לכן מיהר לנסוע לארץ ישראל, אבל לא זו בלבד שלא הוקלה שם מחלתו אלא שגם הורע לו, ועוד הוצרך להיות ר״מ בישיבת מרכז הרב שבירושלים ולהגיד שיעורו, וכעבור שנה ומחצה גמר את חייו בטרם מלאו לו נ״ט שנה, ולא זכה להאריך ימים בירושלים כאשר קוותה נפשו. עוד בימי נעוריו הגיד לי, כי היה בוחר להיות רב באחד הכפרים בארץ ישראל מלהיות רב בעיר גדולה בחו״ל.

הרב יעקב בוברובסקי
(ראש ישיבת „חפץ חיים" בבלטימור, ארה"ב)

רבי מאיר־צבי פוצ׳ינקי זצ"ל

ראש־ישיבה בקמניץ־דליטא

בימי נעוריו למד תורה מפי הרב רבי פנחס מיכאל, רב העדה בעיר אנטופלי ומחבר הספר על כל הש"ס „דברי־פנחס". הוא הצטיין בלמודיו והתפרסם בכל הסביבה כעילוי, בעשותו בתורתו יומם ולילה.

כשהתבגר והוסמך להוראה נתמנה בעירנו כראש־ישיבה. בני העיר התיחסו אליו בכבוד ובדרך ארץ וקראו אותו „רבי מאיר הירש ראש־הישיבה".

בישיבה הקים דורות של לומדי תורה. תלמידים רבים הסתופפו בישיבה. מקמניץ ומהסביבה הקרובה והרחוקה נהרו אליו תלמידים לשמוע תורה מפיו. בין תלמידיו יש לציין במיוחד את הגאון מטבריק ואת אחיו ר׳ ראובן בורשטין, שכיהן שנים רבות כרב העדה בעירנו קמניץ ונספה יחד עם בני עדתו באושביץ.

בימים ההם היתה דרך הלמוד ברוב הישיבות „שיטת־הפלפול" — לחקור דבר מתוך דבר ולפרש פרושים עד אין סוף. לזקני רבי מאיר הירש היתה דרך אחרת בלמוד הש"ס והפוסקים, הוא היה מפרש את דברי התנאים והאמוראים בהגיון רב ולא בפלפולי מעליי. על כוחו בהוראה ובפשטות באוריו שמעתי הרבה מפי תלמידיו בקמניץ.

באחד הימים סיפר לי ר׳ אברהם סטמפניצקי את המקרה הזה: „פעם נתקל זקנך בבית־הכנסת במחלוקת בין שני תלמידי חכמים, כשהם מתווכחים ומתפלפלים על ערכה של מלה אחת בלבד. זקנך הקשיב ל„מחקר" שצרפו השניים לאותה מלה. קרא אליו את שני תלמידיו והסביר להם בניחותא, את עיקרי למוד התורה שפרושה היא ידיעת ההלכה, לדעת את עיקרי הדין והענין בהגיון ובתבונה ולא בפלפולים סתם שאינם ולא כלום.

יחיאל בליזובסקי

ישיבת קמניץ־דליטא

מערפלי העבר עולים במוחי זכרונות על החוויות שלי בישיבת קמניץ־דליטא. לא זכור לי מה היו הגורמים לנסיעתי לעיר זו, הרחוקה מעיר מולדתי, ללמוד תורה בישיבה קטנה בהשוואה ליתר הישיבות, שהיו קיימות בליטא.

ביום בהיר אחד בשנת 1910 באתי אל ישיבת קמניץ והתיצבתי לפני ראשי הישיבה, שקיבלוני בסבר פנים יפות. הבעייה הראשונה היתה לקבל „ימים". הנוהג בימים ההם היה, שכל בחור ישיבה ובעיקר בן עניים, קיבל את מזונותיו על שולחנותיהם של בעלי־הבתים, שקבעו לו יום מזונות אחד בשבוע. בין אוכלי „הימים" היו גם בני עשירים, שידם השיגה להתפרנס ברווחה, והם קיבלו עליהם את הנוהג הזה כדי לקיים, כנראה, את הכתוב: „פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה".

רך בשנים הייתי אז וחסר נסיון ונוסף לזה גם ביישן ולכן מובן, שעניין השגת „ימים" היה קשה עלי כקריעת ים סוף, פשוט לא העזתי לדפוק על דלתות הבתים ולשאול בקול תחנונים את בעלת הבית, אם תואיל בחסדה ובטוב ליבה לתת „יום" מזונות אחד בשבוע לבחור ישיבה. רבים היו בחורי הישיבה, שהשתדלו במיטב יכולתם להשיג „ימים" בהקדם האפשרי. כל אחד הזדרז להקדים את חבירו כדי להבטיח לעצמו את מזונותיו, ומובן שההתחרות היתה גדולה. הייתי אובד עצות ומיואש — אף „יום" אחד לא היה לי עוד. והנה שיחקה לי השעה ובחור ישיבה אחד ניגש אלי והציע לי שבעה ימים תמורת סכום כסף מסויים. בעל מרץ, יוזמה וגם חוצפה היה הבחור ובמקום שבעה „ימים" השיג ארבעה־עשר, כדי למכור את מחציתם. שמחתי להזדמנות זו וברצון סידרתי את העיסקה הזאת.

לא ידעתי שבעלי־הבתים — ובעיקר עקרות־הבית של קמניץ — היו מחכים ומצפים לבחורים, שיבואו לבקש „ימים" ושמחו לתמוך בלומדי תורה, כדי לקיים את המצווה הגדולה המבטיחה חלק לעולם הבא.

סמוך לישיבה היתה חנות קטנה של ממתקים. בעלת החנות היתה אלמנה

באה בימים, בעלת נפש עדינה וטובת לב, והיא השתדלה כמיטב יכולתה ליצור אווירה ביתית נעימה בחנותה. תלמידי הישיבה, שנותקו מבית הוריהם בעודם זקוקים לטיפול ולאהבה של הורים, מצאו שם מרגוע ותנחומים לנפשם העורגת. מה גדלה שמחת הבחור כאשר בא ל„יום" הקבוע שלו ובעלת הבית, שהיתה עסוקה באותה שעה, נתנה לו פרוטות אחדות במקום ארוחה — בפרוטות אלה קנה לו הבחור ממתקים בחנותה של האלמנה.

תלמידי הישיבה היו בגיל צעיר, כבני 12—14, והיו זקוקים להנחייה ולהדרכה של ראשי הישיבה. לא היתה מערכת שעות ללימודים ולא היו שעות קבועות. התלמידים למדו מהשכם בבוקר עד שעה מאוחרת בלילה. את הארוחות אכלו בחיפזון, שלא לבטל את הזמן מלימוד תורה. רוב התלמידים למדו בשקידה ובהתמדה ופעם או פעמיים בשבוע למדו כל הלילה עד שהגיע הזמן של תפילת שחרית. לילות אלה נקראו „מישמר". מובן שלא כל אנשי ה„מישמר" עמדו בניסיון ורבים מהם היו נרדמים לפני חצות בהשתטחם על ספסלי בית הישיבה.

שני ראשי הישיבה, רבי הירש ורבי משה, שהו כמעט כל הזמן האפשרי בישיבה, לא רק לשם פיקוח והשגחה — אלא בעיקר, כדי לעזור לתלמידים בעצה טובה, בהנחיות ובהסברים בלימודים.

רבי הירש ורבי משה היו אחים, אבל הבדל גדול היה בין אלה השניים מבחינה גופנית כמו מבחינות אחרות. רבי הירש היה קטן־קומה, דל־בשר, ער וזריז, חריף ומסור בכל ליבו ונפשו ללימוד התורה. לעומתו היה רבי משה מסורבל־בשר, כבד־תנועה, מדבר בנחת ובמתינות ובקי מאין כמוהו בתלמוד.

רבי הירש התמסר לעניינים הרוחניים, שהיו תחת פיקוחו והשגחתו ורבי משה טיפל, בעיקר, בעניינים המנהליים והיה הקובע והמכריע במידת התמיכה לתלמידים, וכן היה האחראי למימון הישיבה.

שני האחים חיו בשלום ובאהבה וכיבדו מאוד זה את זה, הם היו פונים אחד אל השני בלשון רבים — „אתם" במקום „אתה", מכיוון שחלקו כבוד לתורה — כך הסבירו את סיבת הדבר. שניהם הצטיינו במידות תרומיות, היו יראי שמים, ענוותנים, אהבו את התורה וכיבדו את הבריות. מעולם לא הטילו מרות על התלמידים ולא התיחסו אליהם בקפדנות יתירה, אלא דיברו אליהם רכות ודבריהם היו נשמעים בנחת. בשל כך כיבדו והעריצו אותם התלמידים ולמדו בשקידה.

עיר זו הצטיינה גם בגיבוריה היהודיים. והגויים שזממו להתפרע בימי השוק יראו מפני השמשונים הגברתנים ולא העזו לנגוע ביהודים.

את קמניץ־דליטא אזכור ברטט בלב ובגעגועי נפש.

יהי זכרה של קמניץ־דליטא היהודית, שאבדה ואיננה עוד — ברוך ומבורך.

לאה בוברובסקי־אלוני
(תל־אביב)

ישיבת „כנסת בית־יצחק"

ישיבת „כנסת בית יצחק", הנודעת בשם ישיבת קמניץ־ליטובסק, נוסדה בשנת תרנ"ז (1897) בסלובודקה, פרבר של קובנה בירת ליטא. הישיבה נוסדה על־ידי הרב הירש רבינוביץ להנצחת זכרו של אביו רבי יצחק אלחנן, רבה של קובנה. גם הרב רבי משה דנישבסקי, רבה של סלובודקה, התמסר לקיומה וביסוסה של הישיבה.

אחרי שבע שנות קיומה נתקבל רבי ברוך בר, לפי עצת רבי חיים סולוביצ'יק מבריסק, לראש ישיבת „כנסת־בית יצחק" בשנת תרס"ד (1904).

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ד (1914) בא הזעזוע הראשון על הישיבה. המנהלים ובני הישיבה נאלצו לעזוב את סלובודקה ועברו לעיר מינסק (ברוסיה־הלבנה).

כאשר התקרבה החזית לגבולות מינסק, הרחיקה הישיבה את מקומה מזרחה והשתכנה בשנת 1917 בעיר קרמנצ'וג. בסוף מלחמת העולם, כאשר ידם של הבולשביקים עלתה על העליונה, נאלצה ישיבת „כנסת בית יצחק" לעזוב את קרמנצ'וג. ומכיון שגם ממשלת ליטא סירבה לתת רשיון כניסה לבני הישיבה, הם הצליחו אחרי מאמצים מרובים להגיע לוילנה ולחדש בה את הלמודים.

יהודי וילנה ובראשם הגאון רבי חיים עוזר גרודזנסקי התיחסו בכבוד ובאהדה רבה לרבי ברוך בר ולבני הישיבה. משנת תר"פ עד שנת תרפ"ו (1921—1926) שכנה הישיבה „כנסת בית יצחק" בוילנה; אבל השאיפה לברוח משאונה של העיר הגדולה ולהתרכז בפינה שקטה הניעה את הנהלת הישיבה לעבור מווילנה לעיר קטנה, וכך הגיעה הישיבה באלול תרפ"ו (1926) לעירנו קמניץ־ליטובסק.

קהילת קמניץ־ליטובסק יחד עם בני זסטביה והקולוניות קיבלו את כל הבאים במאור פנים ובכבוד גדול. יום שבתון היה אותו יום בעיר. כולם לבשו בגדי חג ויצאו בנעוריהם ובזקניהם עם תזמורת הנוער בראש לקבל את פני רבי ברוך בר ופמלייתו.

כאשר הגיעו למבואות העיר, הובא כסא כבוד מרופד קטיפה ורב״ב נתבקש לשבת עליו. הכסא הורם למעלה וכך נישא רב״ב בשירה וריקודים בלוויית התזמורת עד לבנין הישיבה.

באותו יום סודרה ארוחת ערב חגיגית לכבוד בחורי הישיבה בבתים אחדים ברחוב בריסק, וידי חיה־גולדה המבשלת היו מלאות עבודה, ובנות העיר עוזרות על־ידה. בני קמניץ קבלו את באי ישיבת „כנסת בית יצחק״ ועשו את הכל להנעים את ישיבתם של כל הבאים בכל אשר נדרש מהם.

חיבה יתירה רחשו בני קמניץ לרב״ב, שצדקתו האירה על הקהילה ותושביה ובגללו יצא שמה של עירנו בכל העולם היהודי.

תקופת קמניץ היתה הפוריה ביותר בתולדות ישיבת „כנסת בית יצחק״. מספר בני הישיבה גדל מיום ליום. בנין הישיבה הזמני היה צר מהכיל את כל הבאים בה ללמוד תורה. כשנודע הדבר למר גרשון גאלין, יליד קמניץ תושב ארה״ב, קיבל על עצמו את המשימה להקים בעירנו בנין רב ממדים לישיבת „כנסת בית יצחק״.

מר גאלין בא למטרה זו לקמניץ, קנה מגרש ונדב את הסכומים הראשונים לבנינה.

הרב ברוך בר עם ראשי הישיבה ובחורי הישיבות

ביום י״ב אלול תרצ״ב (1932) הונח היסוד בחגיגיות ובנוכחות כל תושבי העיר, ורבים מזסטביה והקולוניות תרמו סכומים ניכרים למעלה מיכולתם.

ביום השמיני לחנוכה תרצ״ז (1937) התקיימה בחגיגיות רבה חנוכת הבית. בחגיגה השתתפו רבנים ומנהיגים מכל האזור וכל בני הקהילה שעל הישיבה גאוותם.

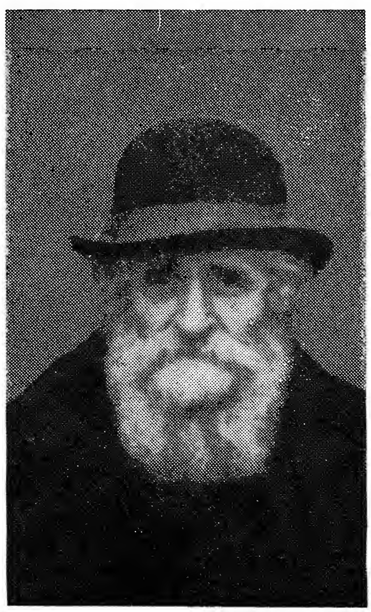
זאת היתה „שמחת-תורה" האחרונה בישיבת קמניץ — — — בפרוץ המלחמה העולמית השניה נאלצו תלמידי הישיבה להתפזר על פני ארצות שונות. מהם הגיעו לישראל וגם לארה״ב.

בנין הישיבה המפואר שהוקם בעמל כה רב הוחרם ע״י הרוסים ולמרבה הצער הוקם בו קולנוע.

הרב יצחק אדלשטין

לדמותו של רבי ברוך דוב לייבוביץ,
ראש ישיבת קמניץ דליטא

נוף גידולו של הגאון ר׳ ברוך דוב זצ״ל היא העיר סלוצק, בה נולד בשנת תרכ״ו. בעיר מולדתו מצא ברוך דוב אווירה ספוגה אור תורה ומסורת של גאונות. בסלוצק כיהנו רבנים גאוני התורה. ברוך דוב הצעיר למד בחדר עד שנתקבל

כתלמיד אצל מלמד הגמרא ר׳ ישראל יונה׳ס, שאצלו למד בנערותו גם הגאון ר׳ חיים סולוביציק. בעודנו לומד אצל ר׳ ישראל יונה׳ס היה מחדש חידושי תורה בחריפות ובקיאות. בחידושיו היה כמעין המתגבר וגם העלה אותם על הכתב. בהיותו כבן י״ד שנה דרש דרשה בהלכה בבית הכנסת בסלוצק. יהודים ישישים,

אנשי גבורות, עמדו בדחילו ורחימו לפני הנער חד־המבט, שהפליאם בפלפוליו החריפים ובבקיאותו המדהימה.

ברוך דוב הצעיר הגיע לוולוז׳ין בהיותו בן ט״ז. הוא עמד לפני הגאון ר׳ חיים סולוביצ׳יק והרצה לפניו מחידושיו בתורה, שהצטיינו בחריפות עצומה. בתקופה הראשונה ללימודו של ברוך דוב בוולוז׳ין היו חבריו בישיבה מתגרים בו בשל פלפלנותו. בהמשך הזמן נתאקלם ברוך דוב בישיבת וולוז׳ין והתידד עם בני הישיבה המחוננים בכשרונות גדולים, משמנו וסלתו של הנוער התורתי. הוא התחבב על רבו הגאון ר׳ חיים שהכירו בתור יורשו הרוחני ובתור התלמיד המוכשר ביותר לקלוט ולספוג מתורתו ומסגולותיו הרוחניות. ר׳ ברוך דוב היה כרוך מאוד אחרי רבו. כשהגאון ר׳ חיים היה יוצא לטייל, היה ר׳ ברוך דוב נטפל אחריו, כדי לשמוע מחידושיו שהשמיע אגב טיול. במרוצת הזמן נקשרה בו נפשו של ר׳ ברוך דוב ועוצבה דמותו הרוחנית, עם התקשרותו אל הגאון ר׳ חיים וקיבלו השפעה ממנו.

מינויו של ר׳ ברוך דוב לר״מ בישיבת „כנסת בית יצחק״ בסלובודקה חל בשנת תרס״ד. מני אז עבודתו ופעילותו בהרבצת התורה מתרחבות ומתפשטות ומשתרעות לממדים עצומים. בימי המלחמה העולמית הראשונה (1914), גלתה ישיבת „כנסת בית יצחק״ למינסק. כשהתקרבה חזית המלחמה למינסק עברה הישיבה לקרמנצ׳וק. תוך מצוקת המלחמה מצאו התלמידים אצל ר׳ ברוך דוב מחסה ויחס אבהי. מסופר, כי בשעת הקרבות שניהלו הבולשביקים עם הכנופיות במשך שלשת ימים, ישב ר׳ ברוך דוב במרתף ושם חידש שיעור. במעבה האדמה בצלו של המות, נתחוורו לו סוגיות בש״ס. לאחר טלטולים קשים ודרך משובשת הגיע ר׳ ברוך דוב עם ישיבתו לפולין ותקע אהלו בוילנה.

חמש שנים שימשה וילנה אכסניה לישיבת „כנסת בית יצחק״. ר׳ ברוך דוב, בחפצו הכביר ובלהט־נשמתו להרביץ תורה, בא לידי מסקנה שיש להעביר את הישיבה לעיירה קטנה ושקטה, בה ימצא את התנאים המתאימים להרביץ תורה ויראה. לפי עצתו של הגאון הצדיק בעל ה„חפץ חיים״ זצ״ל בחר ר׳ ברוך דוב בעיירה קמניץ, הסמוכה לבריסק דליטא.

בשנת תרפ״ו העביר ר׳ ברוך דוב את ישיבתו לקמניץ. מאז הפכה העיירה קמניץ ל„מלכות של תורה״. תקופת־הזוהר הגיעה לישיבה, גדולי תורה ורוח, ממיטב בני הסגולה של הישיבות, התחילו זורמים לישיבה, התדפקו על דלתותיה ונכספו להתקבל לתוכה. את תמונתה של ישיבת „כנסת בית יצחק״ בקמניץ מתאר לנו אחד מתלמידיה המובהקים, מר שמואל וורשד (נספה בתקופת השואה): „עוד בעמדך מחוץ אתה שומע את קול התורה, המתפרץ בעוז ובוקע מבעד הקירות הגבוהים של בית הישיבה והוא מהדהד רחוק־רחוק... ובהכנסך לישיבה אתה רואה לפניך מקהלה גדולה של יותר משלש מאות נשמות מסוערות שנתגבשו

לחטיבה אחת ומהן מתמלט אקורד אחד נפלא של צלילים ולפניך קיבוץ גלויות בזעיר אנפין. הישיבה גדושה נוער מכל תפוצות ישראל. כאן יושבים בחורים מפולין, אמריקה, גרמניה, אנגליה, בלגיה, דניה, שווייץ, הונגריה וגם מארץ ישראל. איזו רצינות ואחריות עמוקה רובצת על כל אחד ואחד מהם, והאוירה — אוירה של רתחת התורה. עינים דולקות, מצחות מהורהרים, ספרים פתוחים, משא ומתן ער וחי בסוגיות הגמרא".

אולם־הישיבה לא היה ריק אף רגע. אחרי ה„סדרים" ובין ה„סדרים", בשעות הבוקר המוקדמות, בשעות הערב המאוחרות ובשעות היום נמצאים הבחורים בישיבה ולומדים. הלילה של העיירה קמניץ בשלוותו המלכותית יוצר אוירה מיוחדת המתאימה ביותר למחשבה ולנתוח כל מה שלמדו ביום. בשעות הלילה המאוחרות, כאשר כל בני העיירה שקועים בשינה, השתפכו בחלל קולות בני הישיבה וניגון הגמרא המסתלסל לתוך האין סוף. ויש מאנשי העיירה שבאים לישיבה דווקא בשעות הלילה ועומדים מרותקים למקומותיהם שעות שלמות לספוג את הצלילים הנצחיים, מלאי הכיסופים. גם כשיוצאים התלמידים לטייל ולשאוף אויר צח בצוותא, מוסיפים הם לעסוק בדברי תורה, מתפלפלים ומנצחים זה את זה בהלכה.

על כל בני הישיבה פיקד וניצח ר' ברוך דוב. הוא כיוון את צעדיהם ורוחו הטהורה והאבהית חפפה ורחפה עליהם. בקצה העיירה קמניץ, ברחוב הליטאי, הסתמן ביתו של ר' ברוך דוב, בית פשוט וצנוע. אל הבית הזה נמשכים בני הישיבה כבחבלי קסם. ר' ברוך דוב ער לכל בן ישיבה, כקטן כגדול, ומוכן לשרתו תמיד. כל היום, ולרבות חלק גדול מן הלילה, שוקק הבית דברי תורה. ר' ברוך דוב דולה ומשקה לבני הישיבה ממעינו הזך ללא ליאות וללא הפסק.

ביקש אותו גאון וצדיק לישב בשלוה בקמניץ, קפץ עליו רוגזו של משבר כלכלי חמור. הוא לוקח את מקל הנדודים בידו ונוסע לאמריקה, למען בקש שם עזרה ולמצוא שם יסוד ובסיס נאמן להחזקת הישיבה, על אף זקנתו ומצב בריאותו הרופף. בכל מקום בואו באמריקה קיבלוהו בכבוד מלכים. דרשותיו בבתי כנסיות השאירו רושם בל ימחה ובל ישכח. מנהלי ישיבת ר' יצחק אלחנן בניו־יורק ביקשו לעכבו, בהציעם לפניו משרת ר"מ ראשי, אולם ר' ברוך דוב ענה להם: „תלמידי בקמניץ רעבים ללחם ואתם אומרים לקחת מהם אותי?" גם אנשי אגודת־הרבנים באמריקה הפצירו בו שיישאר במקום ויכהן כמנהיגם ונשיאם, אולם הוא לא נענה גם להצעה זו. קשור היה בכל נימי־נפשו לישיבתו בקמניץ.

מאז שובו מאמריקה התחילה תקופה חדשה בחיי־הישיבה. הישיבה גדלה בכמות ובאיכות, בהמצאה כולה תחת השפעתו של ר' ברוך דוב, אשר המשיך במתן שעוריו העמוקים לפני מאות תלמידים, ותיקים וגם חדשים. הוא מצא נדיבים שתרמו להקמת בנין חדש, ובחנוכה של שנת תרצ"ז נתקיימה חגיגת חנוכת הבית

של הבנין החדש ברוב פאר והדר ובהשתתפות עשרות רבנים מפורסמים מליטא ומפולין.

באלול של שנת תרצ״ט פרצה מלחמת העולם השניה. הגרמנים פלשו לפולין, הסכנה התקרבה ובאה לקמניץ, פחד ובהלה השתררו בעיירה. גם בעת מצוקה זו לא איבד ר׳ ברוך דוב את שווי משקלו, את יציבותו הנפשית, את בטחונו האיתן בה׳. עם ערב התכנסו בני הישיבה לביתו של ר׳ ברוך דוב לאמירת תהלים, בגמר התפילה הורגשה הקלה.

בחודש חשוון של שנת ת״ש הכריזה ברית המועצות על וילנה שהיא נמסרת לליטא. ר׳ ברוך דוב החליט להעביר את הישיבה לוילנה. לפני עזבו את ביתו נשק באהבה את קירותיו שספגו לתוכם את חיי נפשו ואשר ביניהם הרביץ תורה רבות בשנים. שיירת עגלות רתומות לסוסים עזבה באישון לילה את קמניץ בדרכה לוילנה. באחת העגלות ישב ר׳ ברוך דוב מכורבל באדרתו וסביבו תלמידי הישיבה. הוא הספיק עוד להגיד שיעורים מספר בישיבה בוילנה. עשרה ימים לפני פטירתו הגיד את שיעורו האחרון בלהט וערנות ובאותו מרץ כמו בשנות נעוריו. לא ניכר היה שימיו ספורים. אולם עד מהרה נפל למשכב, וביום ה׳ כסלו של שנת ת״ש הוציא את נשמתו הטהורה. כל בית ישראל התאבלו על האבדה הגדולה שאין לה תמורה וחליפין.

הרבנית פייגה, אשתו של ר׳ ברוך דוב, היתה מתאוננת על התנהגותו של בעלה. היו לה טענות כלפיו מדוע הוא מזניח את בריאותו, אינו שומר על עצמו בנוגע לאכילתו. היה קורה לעתים לא נדירות, כאשר נודע לר׳ ברוך דוב על מחלתו של תלמיד הישיבה, לא עזבו לנפשו. הוא אולץ ללכת עמו לביתו, שם האכילו ארוחת בוקר, צהרים וערב שאשתו הכינה בשבילו. כאשר בנה ר׳ ליב ע״ה נסע לראדין ללמוד בישיבת החפץ חיים, החליטה הרבנית פייגה ללוותו בדרך ואגב זה תהיה לה ההזדמנות לשפוך את שיחה לפני ה„חפץ חיים״. אדרבה יקבע ה„חפץ חיים״ עם מי הצדק. בבואה לראדין הלכה תיכף אל ה„חפץ חיים״. הוא היה עסוק אז באמצע שיחה עם בני הישיבה. בהבחינו כי אשה נכנסה לבית, שאל עליה מי היא, וכאשר אך שמע שהיא אשתו של ר׳ ברוך דוב, הזדקף לכבודה במלוא קומתו, בהדגישו: „אשת חבר כחבר״. כאשר ראו התלמידים את רבם המזדקף, הזדקפו גם הם לכבודה. האשה הופתעה מהכבוד שחלקו לה. היא שכחה אז לגמרי את כל טענותיה כלפי בעלה, בהרגישה פתאום את החשיבות הגדולה של ר׳ ברוך דוב שלה. „עכשיו אני רואה שכדאי לסבול ממנו הכל״ — מלמלה כאילו לעצמה.

מרן הגאון ר׳ ברוך דוב השתייך לאותם האנשים שמין רוח קדושה עולה מתוך נשמתם, המטהרת ומזככת את האויר שמסביב להם, וכל הקרוב אליהם מרגיש שהוא עומד במקום קדוש. הוא היה עושה רושם עז ועמוק על כל אדם, יען כי

כל מה שהיה אומר וכל מה שהיה עושה היה טבעי, ישר ואמיתי. בשם „ר' ברוך בר" היה משום ביטוי לאוצר סגולות החמדה של איש שעלה במעלות התורה והיראה, גאון אדיר, אהוב לבריות, טהור המדות, ענוות אמת ותום — נקי מכל

רבב. כך חי ונסתלק הגאון הגדול אדיר הכנף, שהעפיל תמיד אל על, אל הקדוש והנאצל, האדם הגדול בענקים, אשר מחשבתו רחצה תמיד במעינות הנצח ושכל חייו היוו מחרוזת אחת של תורה, תפילה וחסד.

החיים הציבוריים
בקמניץ־דליטא

יהודית קושצקוביץ־גרונט
(פתח־תקוה)

מחיי הנוער בקמניץ־דליטא

קמניץ לא זכתה מעולם לבית ספר תיכון, רק אחדים מבני הנוער הצליחו ללמוד בגמנסיות שבערי הסביבה, ואילו הנוער ברובו הגדול למד אצל מורים פרטיים, עמד בבחינות והגיע להשכלה כללית ומקצועית גבוהה.

בני הנוער שלנו היו ערים לכל המתרחש בעולם היהודי והכללי, במיוחד עקבו אחרי הזרמים המתרבים בפולין ובכל התפוצות. תוך זמן קצר נוסדו בקמניץ אגודת „צעירי ציון", „גורדוניה", רביזיוניסטים ואפילו קומוניסטים, ולא פעם קרה שהמשטרה הפולנית אסרה בחורים באסיפותיהם והושיבה אותם בבתי הסוהר.

התיאטרון בקמניץ היה מכובד מאד. בין הנוער הרב והתוסס נמצאו תמיד בחורות ובחורים שחוננו בכשרונות תיאטרליים, והיו מציגים הצגות בתור חובבי האמנות. לבמאי הראשי נבחר פה אחד המורה החביב נעים ההליכות אשר ספירשטיין. השחקן הקומיקן הראשי, שהשתתף בכל ההצגות בהצלחה רבה, היה, כמובן, ר' „בוביל מזיק" בעל משפחה ענפה, נגר לפי מקצועו.

בראשונה היו מציגים באולם בית הספר, או בבית פרטי גדול, לבסוף אחרי שגדל מספר המבקרים, נענה ר' מוטיה רזניק והסכים שההצגות תתקיימנה באורווה שלו בחצרו.

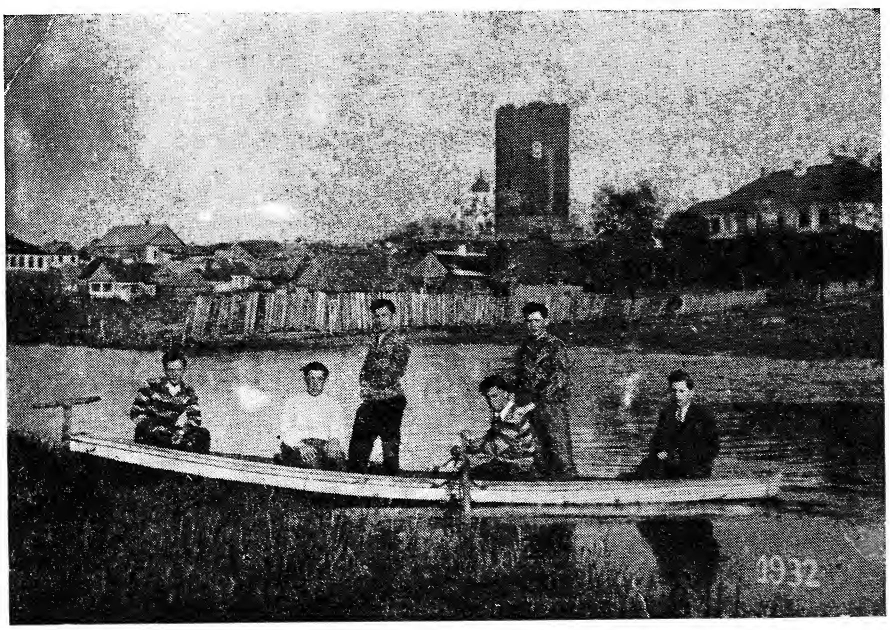
האורווה — בנין גדול ועצום, אי פעם היו בה סוסים רבים, עברו שנים והאורווה נשארה ללא כל בעלי חיים. בני הנוער השקיעו באורווה עבודה רבה, הקימו במה גדולה, ספסלים — קרשים הובאו מלוא האורוה, וכך נוצר בנין מיוחד מרכזי לתיאטרון בקמניץ. לא פעם קרה שספסל התמוטט ונשבר. כל אלו שישבו על ספסל זה נפלו באמצע ההצגה, והצגה נמשכה כאילו לא קרה דבר. הילדים היו מוצאים תמיד פינות סתרים על אי־אלה קרשים צדדיים בעליית הגג, והיו מתגנבים שם באין רואים ללא כרטיסים, לעתים היו מתחלקים ונופלים בתוך הקהל ונשארו ב„חסות" הקהל עד סוף ההצגה.

באותם הימים הציגו את „מכירת יוסף", „חסיה היתומה", „שולמית" לגולדפדן ועוד. עם רבים מחובבי הבמה שלנו אני נפגשת לעתים בישראל ואנו מעלים זכרונות מהימים הטובים האידיליים ההם.

בעלי במות פרופסיונליים, כמובן, לא מסוג א׳, היו מבקרים בעירנו לעתים מזומנות. בשבילנו היו ביקורים אלו חוויה גדולה, וכמובן שאורווה זו, „הבניין המרכזי של התיאטרון בקמניץ״, קלטה גם את הלהקות הנודדות שהיו באות מבחוץ.

עליי לציין, כי כל ההכנסות מהצגות שונות נתרמו וחולקו למטרות צדקה ותמיכה לנצרכים בודדים ועריריים. הבו גודל לנוער שלנו בני קמניץ היקרים לכולנו!

גם מטיפים לציון ומרצים מודרניים לא פסחו על קמניץ. רוב ההרצאות על הנושאים „תקומת ישראל" ו„שיבת עם ישראל לציון״, היו מתקיימות בבתי ספר, בבתי כנסת ואף גם תחת כיפת השמים.

נוער בשיט על הנהר לשנה

בקיץ היה אצלנו די מענין ושמח. הסביבה, הנוף, הנהר וה„סלופ״ קסמו לבאים, ואורחים רבים נהרו ביחוד אל קרובי המשפחה. אבל בחורף, בבוא החורף גבר השעמום. ואין פלא, כי הנוער המתבגר היה מחפש תמיד פורקן לנפשו והשתדל בכל מיני דרכים לברוח מקמניץ, לעבור לעיר גדולה, לצאת מגבולות פולין, לנוד לארגנטינה, לקובה, לאמריקה וגולת הכותרת — מאז ומתמיד היתה השאיפה אצל כולם להגיע לארץ ישראל!

ש. דובינר (פתח־תקוה)

„החלוץ" בקמניץ-דליטא

הגעגועים לארץ ישראל היו מושרשים בתוך לבו של הנוער היהודי של קמניץ, מפני שהנוער התחיל להבין שאי אפשר להמשיך את החיים כמו אבותינו במשך דורות. בתנועת הנוער הציוני היה רצון לעליה, אולם מעטים בלבד עלו. עם גמר מלחמת העולם הראשונה התחילו לחשוב על עליה לארץ ישראל במטרה להתחיל בחיים חדשים. היה צורך בהכשרה גופנית ורוחנית לעבור לחיי עבודה פרודוקטיבית. „החלוץ" קרא ללמוד מקצוע פרודוקטיבי, לשוב לעבודת האדמה, לחדש חיי העם, להכשיר לעבודה חקלאית בארץ ישראל ולעלות אליה.

צעירים רבים מבני קמניץ התחילו בעבודה פרודוקטיביח במקום מגוריהם וגם נסעו למקומות הכשרה למרכזי „החלוץ". מספר חברי „החלוץ" מקמניץ ואני בתוכם נשלחו לפינסק להכין את עצמם לעליה לארץ. תנאי העבודה היו קשים. עבדנו מזריחת השמש ועד שקיעתה. הציוד היה פרימיטיבי, האוכל דל ודמי הכיס קטנים. הרבה למדו נגרות, מסגרות וחשמלאות. נוסדו קואופרטיבים לעבודות אלו. כל עבודה גופנית לא מקצועית כגון חטיבת עצים וכדומה היתה מקובלת כהכשרה לעליה. בתום ההכשרה יכול היה החלוץ להופיע לפני וועדת העליה.

בעירנו קמניץ היתה קיימת ועדת עליה ובלי אישורה אי אפשר היה לקבל סרטיפיקט. נדרשה גם ידיעה בשפה העברית ובתולדות הציונות. חברי „החלוץ" בקמניץ לא היו בלבד נאה דורשים אלא גם נאה מקיימים. רבים מהם עלו לארץ ישראל, הכו בה שרשים והתבלטו בכל מקומות עבודתם בעיר ובכפר.

חיה קרקובסקי־קרבלניק

„פועלי־ציון" (מאוחד עם „צ.ס.") בקמניץ־דליטא

כקהילות יהודיות לא גדולות רבות אחרות בליטא ובפולין כן הייתה גם קמניץ דלה במוסדות תרבות מסודרים, בבתי־ספר סדירים ומוכרים. לא היה קיים בה תיאטרון ואף לא במה קבועה של חובבים. גם קולנוע, או כפי שהיו קוראים לו קודם ראינוע, לא היה בה. רק מפעם לפעם היו מתארגנים בה חוגי־נוער בעל כישרון בשירה, זמרה, ריקוד וחיקוי, בהדרכת האחים אשר ושלמה ספירשטיין. ובכוחות הנוער המקומי עצמו היו מסדרים הצגות תיאטרוניות. לא היה בעיר בניין מתאים למטרה זו והיו משתמשים במחסן, שהיו מכשירים אותו למטרה זו.

כל הצגה הייתה מעוררת עניין רב אצל המוני העיר, הייתה מבדרת אותם ומוציאה אותם מתחום חיי־השיגרה החד־גוניים. ולא זו בלבד אלא משמשת גם עילה לאיסוף כסף למטרות ציבוריות שונות.

לעומת הפיגור בשטח הפעולה התרבותית והאמנותית הסדירה — ואולי בגלל זה דווקא — הצטרפו כמעט כל בני־העיירה לתנועות הפוליטיות שהיו קיימות בזמן ההוא בפולין. בעיקר לתנועות הציוניות והסוציאליות על גווניהן השונים. במסגרת כל תנועה ותנועה נקראו הרצאות, הוחלפו דעות והתנהלה פעולה לימודית לשם הכשרתם החברתית של החברים. החיים היו תוססים, עשירי־מעש, בייחוד במסגרת התנועות הציוניות, אשר ריכזו את פעולתן בהכשרה לעליה ארצה ולחיי עבודה במולדת.

מבחינה זו הצטיינה ביותר עבודתה של מפלגת „פועלי־ציון" המאוחדת עם צ.ס. האגודה המקומית התארגנה בשנת 1925 על ידי קבוצת חברים מאנשי „החלוץ" ועל ידי אחדים מיוצאי „השומר הצעיר", שגם אני נמניתי עליהם. מייסדי האגודה וראשוני חבריה היו יוסף קוטיק (בן־אפרים) וטוביה סביצקי, שנפטרו בארץ, פיגל ריוולס, שנפטרה בדמי־ימיה באמריקה, אברהם בליכבורד, חבר בקיבוץ דפנה, שמרל סולניצא ואני.

תחילה פעלנו במחתרת. היינו מתאספים בבתי־חברים ומסווים את פעולתנו כלפי חוץ על ידי חגיגה משפחתית. אמנם מן הצד הרשמי הייתה מפלגתנו לגלית, אך לא היה בידינו לקבל רשיון מאת השלטונות, מכיוון שלא היו לנו 3 חברים בוגרים בגילם, שיוכלו לקבל על עצמם אחריות כלפי השלטונות. היינו מציבים בשעת אסיפתנו משמרות בחוץ, כדי להימנע מהתערבות המשטרה, שהייתה עלולה לטפול עלינו אשמת־שוא בקומוניזם. בתנאים אלה היינו מקיימים חוגים ללימוד,

מארגנים פעולות הסברה והפצת עיתונות־המפלגה, עוסקים בהכשרה לעליה ומעיינים בחוזרים ובהנחיות שהיו מתקבלים ממרכז המפלגה.

בשנת 1926 פתחנו בפעולה פומבית לאחר שהשגנו רשיון לכך מידי השלטונות: שני חברים הצליחו לתקן את תעודות־הלידה ונמצאו בוגרים בעיני המשטרה וחבר שלישי מבוגר בפועל, חבר המפלגה יאנקל נוימארק, בא מבחוץ ונכנס לעבודה בתור פועל בבית־מלאכה לבורסקאות.

האסיפה הפומבית הראשונה התקיימה בבית מאניש ברחוב בריסק ובה השתתפו מטעם הוועד המחוזי של המפלגה החברים רוגז׳נסקי, שבא לגור זמן־מה בקמניץ, ושיינמן מבריסק. מן הזמן ההוא ואילך הרחבנו והעמקנו את עבודתנו. לשורותינו הצטרפו חברים חדשים משכבות העמלים. שכרנו לנו דירה והזמנו מרצים מן המרכז ומהמחוז: את החברים א. פלושקה, אורחוב ואת בילה קלוטניצקה (נספתה בימי השואה). היינו מארגנים נשפים ספרותיים, אשר באחד מהם השתתף הח׳ פרלוב. היינו מעלים לעתים מזומנות בפני הציבור עיתון חי, מוקדש לשאלות אקטואליות. היינו מסדרים גם ערבי שאלות ותשובות.

פעולתם של „פועלי־ציון״ עוררה עניין רב בקרב אנשי־העיר והייתה מושכת לאסיפות קהל רב.

חברינו הראשונים שיצאו להכשרה בפינסק היו: טוביה סאוויצקי, יוסף קוטיק (בן־אפרים), ש. סולניצאושמחה דובינר, שעבר אחר־כך ל„התאחדות״.

חברינו היו פעילים ב„החלוץ״, ב„קפא״י״ (קופת פועלי ארץ־ישראל) ובהפצת השקל.

באסיפות ההסברה של המפלגה השתתפו חברי־המרכז החברים מינקובסקי וביאלופולסקי ואחרים. נקראו הרצאות על דרכה הרעיונית של המפלגה.

עם הצטרפותם של שלמקה ספירשטיין וישראלקה פראיר למפלגה נוספו לנו כוחות אינטלקטואליים והחלטנו להשתתף בבחירות למועצת־העיר.

בתור חברים נוספים יצאו להכשרה הח׳ פייגל ריוולס ויעקב מיקי. האחרון היגר לארגנטינה מחמת הקשיים לקבלת סרטיפיקט לעליה ארצה, ולאחר 3 עשרות שנות־חיים בארגנטינה חיסל שם את נכסיו, עלה ארצה עם משפחתו והשתקע כאן. כעבור זמן קיפח כאן את חייו בתאונת־דרכים בשעת נסיעתו למקום עבודתו.

בשנת 1927 הופיעו „פועלי־ציון״ ברשימה משותפת עם אגודת בעלי־המלאכה („האנטוועקער־פאריין״) לבחירות למועצת־העיריה והעברנו בתור ציר את חברנו שלמקה ספירשטיין. לאחר זמן הוא עלה ארצה וכאן נפטר לאחר כמה שנים.

בהשפעתם של „פועלי־ציון״ בקמניץ קמה בשנת 1926 תנועת־הנוער „פרייהייט״. על מייסדיה נימנו בן ציון ספיר, חיים רוחמס, שיינה שמוקלר, אברהם יאגולקובסקי, טובה סולניצא ואחרים. על מנת לנהל את עבודת־הנוער

„פרייהייט". היה בא לעתים מן המחוז הח' ישראל רוגז'נסקי (בריסק). במשך זמן קצר גדלה והתרחבה פעולת „פרייהייט", קלטה רבים מן הנוער בעיר, בעיקר נוער עובד בחייטות, סנדלרות, נגרות ומלאכות אחרות. הנוער ב„פרייהייט" פתח בלימודים, השתתף בחוגים והכשיר עצמו לפעולות־התנועה. אורגנו טיולים ופגישות עם חברי תנועת „פרייהייט" שבסביבה הקרובה לקמניץ. הנוער השתלם בהיסטוריה היהודית ובידיעת־הארץ, השתתף בהופעותיה של המפלגה ומילא את משימותיה.

בעיני אנשי קמניץ נחשבו מפלגת „פועלי־ציון" ותנועת הנוער „פרייהייט" הקשורה אתה בתור תנועה שמאלית ונמנעו לשתף את נציגי „פרייהייט" בוועד המקומי ש להקרן הקיימת לישראל. חברינו מחו, כמובן, על כך ופנו לדירקטוריון של הקרן הקיימת בווארשה, וכשהח' ביאלופולסקי, אשר היה חבר הוועד המרכזי של „פועלי־ציון" (המאוחד עם צ.ס.) וגם חבר הדירקטוריון של הקרן־הקיימת בפולין, ביקר את קמניץ, העלו חברינו לפניו את עצומותיהם, אך לא נוח היה לו לצאת בגלוי נגד שאר חברי ועד הקרן הקיימת והוא לא הכריע בדבר. אך תנועת „פרייהייט" לא ויתרה על זכותה להיות מיוצגת ופעילה בוועד המקומי של הקרן הקיימת, וכאשר ביקר בעיר לאחר זמן הרב האגר ז"ל, שנימנה אף הוא על חברי הדירקטוריון של הקרן הקיימת בפולין, התייצבה לפניו משלחת של „פרייהייט", שבה השתתפה גם כותבת הטורים האלה, והוא הכריע בדבר ופסק שלא ייעדר מקומה של נציגות „פרייהייט" בוועד המקומי של הקרן הקיימת. מאז השתתפנו בפעילות יתירה בעבודה למען הקרן הקיימת יחד עם באי־כוחן של שאר התנועות.

רק מעטים מן הנוער ההוא זכו לעלות לישראל. רובם ניספו בימי־השואה. יהי זכרם שמור אתנו עדי עד!

פנחס רביד־רודניצקי
(חיפה)

תנועת „גורדוניה״ בקמניץ־דליטא

כיתר הערים והעיירות בפולין היתה גם קמניץ מבורכת במפלגות ובתנועות־נוער ציוניות־חלוציות. אחת מהן שהתבלטה במיוחד בין תנועות־הנוער ואשר לה הגיעה „זכות־ראשונים״ לרגל היווסדה ראשונה בעיירה היתה תנועת „גורדוניה״. מייסדיה היו לייבל שוסטקובסקי משה בילצקי ז״ל ויבלח״א יעקב קולודיצקי הנמצא כעת בארגנטינה. שלושת הנ״ל היו חברי מפלגת „התאחדות־צ.ס.״ ולכן היתה התנועה זמן מסויים תחת חסותה של מפלגה זו. „גורדוניה״ הוקמה בשנת 1926 וזאת לאחר ביטול קיומה של אגודת „פינה עברית״ שמנתה מספר חברים זעום ואשר מטרתה היתה הפצת השפה העברית בקרב הנוער המקומי. מייד עם הקמתה החלה „גורדוניה״ לרכז בשורותיה את הנוער המקומי ובעיקר את הנוער הלומד.

מחוסר מועדון היינו מתכנסים פעמיים בשבוע בבתי החברים, שומעים הרצאה בנושא ציוני־חלוצי מפי אחד המייסדים ואחרי ההרצאה היה מתפתח ויכוח. עירנות מרובה היתה מתגלית בעיקר בשיחות חפשיות שהיו מתנהלות בצורת „שאלות ותשובות״ או כפי שכונו אז בפי החברים „קעסטל־אָוונט״, דהיינו: כל חבר היה רושם על פתק שאלה או בעיה שהטרידה אותו ומכניסו לתוך תיבה מיוחדת שנועדה לכך. השיחה שהתפתחה אחר־כך הקיפה את כל הבעיות כפי שהשתקפו בכתוב בפתקים. האסיפות הללו היו מסתיימות בהודעות שונות ולאחריהן התכנסה ההנהגה שהיתה מורכבת מ־7—5 חברים לדיון בבעיות ארגוניות שונות.

מצב זה נמשך תקופת־זמן מסוימת עד שסוף־סוף זכינו לקורת־גג. לראשונה כדיירי־משנה באולם ההסתדרות הציונית הכללית ובתקופות מאוחרות יותר במועדונים שלנו. הפעולה התרבותית־חינוכית שהתנהלה קודם לכן ע״י חברים קשישים נמסרה לחבר־צעירים בהרכב: לייבל נובינסקי ז״ל ויבל״א לייבל גולדברג (שריד) וכותב השורות הללו. הפעולה החינוכית התרחבה והסתעפה בתוך תאים וקבוצות לפי הגילים והתנהלה בהתאם ללוח־זמנים קבוע. באותו זמן הוקמה

ההנהגה הראשית בלודז׳ שעברה אח״כ לורשה בנוסף לזו שהיתה קיימת בלבוב לגליציה המזרחית והמערבית. הקשר עם ההנהגה הראשית וכן עם ההנהגה הגלילית בבריסק תרם לא מעט להפעלה מתמדת של הקן. הכל התארגן במסגרת יציבה וקבועה. החלו להופיע בטאונים שונים מטעם ההנהגות הראשיות וכן קבלנו חוזרים ומכתבים אשר שימשו כהנחיות־הדרכה לכל סניפי התנועה.

כך נכנסה תנועת „גורדוניה" בקמניץ למסלולה התקין. מספר חבריה הלך הלוך ורב. מסגרתה הורחבה עם הקמת קבוצות־גילים נוספות. מתוך חבריה גויסו כוחות־הדרכה נוספים, אורגנו שעורי־ערב לעברית, הוקם חוג דרמתי שבהופעותיו הגיע גם לעיירות הסמוכות. החל להופיע עתון־קיר בקביעות בעברית ובאידיש, אורגנו נשפים ומסיבות לרגל מאורעות חגיגיים או אקדמיות־אבל לזכר אישים בתנועה הציונית והעובדת, כגון: א. ד. גורדון, ד״ר ת. הרצל, יוסף טרומפלדור ז״ל ועוד. בבוא חבר מההנהגה הראשית לביקור בסניף דאגנו לעריכת הרצאה פומבית אשר משכה אליה קהל רב.

הפעולה בתנועה לא הצטמצמה בשטח התרבותי־חינוכי בלבד. חברי „גורדוניה" גילו גם פעילות בשטח איסוף־כספים למען הקרנות הלאומיות. הרקת הקופסאות הכחולות של הקק״ל מדי חודש בחודשו נעשתה רובה ככולה ע״י חברי „גורדוניה" ודבר זה הרים את קרנה בעיני כל הציבור הציוני בעיירה. גם בשטח התרבותי היה רב חלקנו. חברינו היו מיוצגים בהנהלת ספרית „תרבות", ב„משפטים ספרותיים" פומביים וכן בהופעות תרבותיות שונות.

ככל תנועת־נוער חלוצית מגשימה לא הסתפקה תנועת „גורדוניה" בקמניץ בציוד חבריה במזון רוחני־תרבותי בלבד ודאגה גם להקניית מושג הכוננות להגשמה אישית. לא ייפלא, שבתקופה מאוחרת יותר החלה פעולה זו לשאת את פרייה עם צאת חלק מחברי התנועה להכשרה לקראת עלייתם ארצה. בהמשך הזמן אושרו גם חברים לעליה. מסיבות פרידה חגיגיות היו נערכות לחברים־העולים כשהנשארים מלווים את המאושרים שזכו לכך בקנאה בולטת.

ימי הזוהר בתנועה זו נמשכו תקופה ארוכה למדי. זכורים הימים בהם תססו בה חיים שוקקים ומבעד לכתלי המועדון בקעו קולות שירים וריקודים חלוציים עד לשעות־הלילה המאוחרות. בימי האביב והקיץ ערכנו לעתים קרובות, לרוב בימי שבת וחג, טיולים מאורגנים לחורשות ולפינות־נוף אחרות בסביבה. בין אלה הצטיין הטיול בל"ג בעומר שהפך למסורת. חברי התנועה בתלבושתם המיוחדת, עמוסים צידה לדרך עברו בשורות עורפיות מסודרות בחוצות העיר וצעדו לעבר יער פרוסקי, מרחק כ־10 ק"מ מקמניץ. שם בילו יום שלם בשיחה על ערך היום הזה ובמנוחה בחיק הטבע. לפנות ערב נסתיים הטיול בריקודי־הורה ובצעדה חזרה העירה. המצעד המלוכד בדגלים מתנופפים ולאור אבוקות דולקות לקול שירה השאיר רושם בל־יימחה בעיירה.

כאמור, הסתעפה פעילות התנועה לענפים שונים. ביזמתה הוקמה בעיירה פלוגת־הכשרה חלוצית לחברי „גורדוניה" מאזורים שונים במדינת פולין. דאגנו לביסוס הפלוגה ברכישת מקומות־עבודה ותעסוקה עבורה. עצם קיום הפלוגה הפיח רוח־חיים בקן ורישומה היה ניכר גם בחיי העיירה כולה.

חברי „גורדוניה" בקמניץ השתתפו בפגישות הגליליות שנערכו באזור פולסיה וכן השתתפו במושבות־הקיץ האזוריות. שתי פגישות כאלו נערכו בקמניץ בהן הופיע הקן המקומי כמארח. בזמנו קויימה גם מושבת־קיץ בכפר קרוהל הנמצא בסביבת קמניץ. התנועה שלחה גם את נציגיה לועידות ולכנסים ארציים.

זכרונות התקופה ההיא חרותים היטב בלבות חבריה לשעבר הנמצאים בארץ ובארצות התפוצה.

בהגשמת ייעודם ראו חברי התנועה את מטרתם העיקרית, אך למרבה הצער זכה לכך רק מספר חברים מועט. מכאיבה העובדה שלרוב הגדול כה התאכזר הגורל שהפקירם לסופם המר.

בוניה קוטיק

תנועת בית״ר והצה״ר בקמניץ־דליטא

תנועות אלו היו מרובות־חברים. החברים הפעילים בהן היו ליפא הורביץ ז״ל, בנימין בוגטין ז״ל, יוסף קוטיק — בן דוב ז״ל, אלכסנדר קוטיק ז״ל ויבדלו לחיים דוב מילצקי ואני בוניה קוטיק.

בשנת 1930 הופיעו בחוצות העיירה חברי בית״ר הראשונים בתלבושתם. הופעתם עוררה תשומת־לב כללית. הודגש בין היתר, שהנוער היהודי מסוגל לחיי־תנועה, הדוגלת בסיסמה: „נפש בריאה בגוף בריא״. אך מובן הדבר, שעיקר שאיפתנו היה לחדש את חיינו הלאומיים במולדתנו הנצחית.

בית״ר הדריך את חבריו לעמידה זקופה ולאומץ־לב. התנועה דאגה לכך, שחבריה יקיימו את החובה לשמור על כבוד האדם בכלל וכבוד העם היהודי בפרט.

זכורני את צעדת־הבית״רים אל החורשה כששיר־לכת עברי ונגינת התזמורת של קן בית״ר מלווים את מצעדם הגאה. יהודי קמניץ ליוו את הנערים והנערות הצועדים במבטי־חיבה, כאומרים: „מה נאים הבית״רים שלנו!״

קן בית״ר הגועש והסוער בקמניץ דליטא הפך עד מהרה למרכז בשביל חלק מן הנוער היהודי בעיירתנו. החברים למדו את תולדות העם היהודי ואת הגיאוגרפיה של ארץ־ישראל. התקיימו שיחות על ערכי־מוסר וחיי־חברה. באגף אחר למדו את השפה העברית וספרותה; כל חברי־בית״ר היו מחוייבים לדעת עברית.

בשנת 1932 ערכנו מגבית לשם רכישת אניה בשביל הצי העברי, שהיה בהנהלתו של ירמיהו הלפרין. יהודי קמניץ תרמו כספים בעין יפה. כזה היה הציבור היהודי בקמניץ־דליטא.

בשנת 1933 נפרדתי מאחים ואחיות, מחברי התנועה ומבני־עירי על מנת לעלות ארצה.

בהגיעי לאדמת־המולדת התייצבתי בבית״ר ואני ממשיכה בעבודה ציבורית ותנועתית במקום מגורי — בגבעתיים.

זכרונות מלפני
ימי השואה

לאה בוברובסקי־אלוני
(תל־אביב)

בשנות מלחמת העולם הראשונה

הגיוס הכללי

עוד אזכורה את יום פרוץ מלחמת העולם הראשונה באוגוסט 1914 ואת היום בו הוכרז הגיוס הכללי בכל רחבי רוסיה הגדולה, כולל, כמובן, גם את עירנו קמניץ־דליטא וסביבתה.

בעיר הופיעו הרבה עגלות מהכפרים שבסביבה, להעביר את המגויסים לתחנת הרכבת ז'בינקה, השוכנת כ־20 ק"מ מעירנו.

מחזות הפרידה זעזעו את הכל. כשהעגלות זזו ויצאו לדרכן על נוסעיהן גדל הבכי שבעתיים. „אלהים שבשמים — מי יודע אם נזכה לראות את יקירינו בשובם מהמלחמה", זעקו כולם ואמנם רבים לא שבו, ביניהם אבות לילדים ותינוקות.

אלה שלא היו בגיל הגיוס נלקחו לעבודות חפירה וביצורים בסביבה הקרובה והרחוקה. אלה חזרו רובם הביתה לשמחתם ולאשרם.

וכך התרגלה קמניץ לאט לאט למלחמה.

העזרה לפליטים

מהעיירות הסמוכות לחזית החלו הפליטים היהודים לעבור דרך קמניץ־דליטא בדרכם לפנים רוסיה והיו מתעכבים אצלנו לימים מספר. יהודי קמניץ „התגיסו" לדאוג לאכסונם ומזונם, כל זמן שהותם בעירנו. במסעדות לא התברכה קמניץ שלנו. בתי־המרזח שנמצאו בעירנו היו מיועדים לאכרי הסביבה, היהודים לא היו נוהגים לסעוד בבתי־מרזח, בהם מכרו בעיקר יי"ש, שכר, דגים מלוחים וכיוצא באלו.

שיירות הפליטים הופנו ורוכזו במיוחד בפרוזדורי בתי־הכנסת וב„שטיבלך" שעל־יד בתי־הכנסת. קרן כספים לעזרת הפליטים לא היתה. כל העומס לסדורי הפליטים, נפל בחלקם של התושבים שגרו בשכנות בתי־הכנסת.

העזרה המעשית התבטאה בזה: יום יום היתה מכינה כל משפחה, לפי יכולתה, תבשיל חם, לחם ושאר ירקות, והגישה לפליטים בכל מקום המצאם.

באחד הערבים שב אבינו מבית הכנסת אחרי־תפילת מעריב וסיפר לנו שזה עתה באה קבוצת פליטים על נשיהם וטפם והם סודרו למספר ימים ב„שפסילס בית־מדרש". אבינו האיץ בנו להכין מיד תבשיל ותפוחי־אדמה בסירים הגדולים ביותר שבבית, והוא מיהר לקנות כיכרות לחם ודגים מלוחים, ועוד.

כולנו התגייסנו מיד לעזרה, ובינתיים חזר אבינו והביא אתו את כל המצרכים שקנה. הכל היה מוכן לסעודת ערב. לקנוח הוספנו תה וקקאו. לקחנו אתנו צלחות, כפות, מזלגות וסכינים, ויצאנו עם כל ה„מטען" למקום אכסונם של הפליטים — לבית המדרש על שם שפסיל.

כמונו נהגו רוב המשפחות שגרו בסביבה, כ"א כפי שידבנו לבו, לפי האמצעים והמלאי שהיה אצל כל אחד. כך היו מקבלים יהודי קמניץ את פני כל הפליטים שעברו מבתי מגוריהם הם לחפש מקלט חדש אי שם בערבות רוסיה הגדולה.

החזית מתקרבת

בשנה הראשונה למלחמה לא הרגשנו סבל מיוחד בעירנו. רוב תושבי קמניץ מצאו את פרנסתם בימי המלחמה. סוחרים אחדים אף הגדילו את עסקיהם, זכו לרווחים ניכרים והתעשרו באותה שנה.

החל מחודש יולי שנת 1915, הרגשנו שהחזית מתקרבת אלינו. לילה לילה היינו שומעים את רעמי התותחים ממרחקים. בעירנו נפוצו שמועות על מעשי־זוועה של הקוזקים לאוכלוסיה היהודית.

רוב הנוצרים מקמניץ והסביבה מהרו ועזבו את מקומות מגוריהם, ויצאו במסעם לערים ולכפרים בפנים רוסיה. וכאשר אנחנו, היהודים, רצינו לעזוב את העיר ולהתרחק מן החזית, נתקלנו בקשיים מרובים. המושלים האזרחיים והצבאיים לא הרשו לנו לעזוב את המקום ואסרו עלינו נסיעה ברכבות. בינתיים הגיעו אלינו שיירות פליטים מהעיירות הסמוכות והכפרים שבסביבה. הפחד לקראת הבאות והשמועות על מעשי הקוזקים קיננו בלב כולנו.

בתוך החזית

רעמי התותחים מתגברים. עשן השריפות מתמר באופק, „שמים בוערים" מדי לילה (מתעלולי הצבא הנסוג) — החרדה גדלה וגוברת מיום ליום.

בעלי סוסים ועגלות הטעינו, על אף האיסור, מטלטלים ורכוש מכל הבא ליד, וניסו לצאת את ביתם מבלי לדעת לאן. הצפיפות ברחובות העיר ועל הכביש הלכה וגברה. נשארנו כולנו תקועים ועומדים מבלי לדעת לאן לפנות, כשמלפנינו ומאחורינו מחנות לוחמים. בגבור היריות שהגיעו אלינו מקרוב, עזבנו את העגלות על כל רכושנו שבתוכן וברחנו להסתתר מפגעי הכדורים שזמזמו מעלינו.

רוב שעות היום חיינו באווירה של „נסים ונפלאות״. כדורים נופלים על ידינו מימין ומשמאל, מבלי לפגוע בנו. כדורים מצאו את „מנוחתם הסופית״ בתוך סירי תבשילים, וקרה מעשה־נס, מקרה לא יאומן, כדור עבר על יד ראש יהודי, קרע מעל הכובע רק את המצחיה והראש נשאר שלם.

אבותינו ישבו על האדמה וקראו פרקי תהילים והתפללו כל היום: „— — — ה׳ שמע תפילתי וישועתי אליך תבוא — — —״.

כיבוש קמניץ

לפנות ערב נכנסו לעירנו גדודי צבא אוסטרי־הונגרי. הם כבשו את העיר קמניץ על כל סביבתה הכפרית. כולנו ניצלנו, נשמנו לרווחה, המלחמה לא פגעה בנו הרבה לרעה. התושבים יצאו לרחובות העיר לקבל את פני הכובשים.

לקול תרועת נצחון הוגש לחם ומלח וכבוד „כיד המלך״. השמחה היתה רבה. הן נצלנו מפגעי הקוזקים האיומים, שלא הספיקו לבצע את מעשיהם המתועבים.

באמצע הלילה בקעה צעקה גדולה ומרה מבתים רבים בעיר, והצעקות גוברות והולכות. אימה נפלה עלינו, פחדנו לפתוח דלת ולצאת להודע מה קרה. אין זאת, כי הקוזקים חזרו וכבשו את העיר ומתנקמים בכל אחד. — —

בבוקר, עם שחר, נודע לנו שאותם החיילים ההונגרים שנתקבלו ונתכבדו בכל טוב בכבשם את העיר, הופיעו בחצות לבקור בית — לשדוד שוד ולבוז בז.

אמנם כולם כאחד נענשו בעונש הקשה ביותר ע״י שרי הצבא. הם נשלחו בו ביום לחזית; אבל אנו לא נרגענו ימים רבים, והחרדה רחפה עלינו ביום ובלילה.

לאט לאט השלמנו עם מצוקת הגורל. כשוך הכל, חזרו הפליטים למקומות מגוריהם. בקמניץ נשארו מספר משפחות מבריסק־דליטא. כידוע, גרשו הרוסים את כל יהודי בריסק מעיר המבצר.

מתנת החזית

זמן קצר לאחר הכיבוש פקד אסון גדול את קמניץ שלנו. מגפת החולירע השתוללה אצלנו ותוך מספר שבועות הפילה חללים רבים מבני העיר. המחלה עברה מבית לבית ופקדה אבות ובנים באין רופאים ותרופות כל שהן. אימה גדולה נפלה על הכל. כל אחד חשב ששעות חייו ספורות. לא ידענו כיצד להתגונן בפני חולי זה, הרע מכל רע.

על תרופה יחידה ש„התגלתה״ בסביבתנו שמענו גם אנו: „יש לערוך טכס חופה וקדושין בבית הקברות לאחד הזוגות שעומד להנשא, והמגפה תעצר — — —״

כאשר התרחקה החזית מאיזורנו, שככה המגפה לאט לאט ונפסקה כליל.

כאשר נודע לנו על האסון שקרה למשפחתו של תלמידי אברהם שודרוף, הזדעזענו כולנו. הוריו הצעירים אסתר ומשה נפגעו שניהם במחלת החולירע, ושניהם יחד נפטרו בין לילה, ובביתם נשארו חמשה יתומים וסבתם הזקנה.

בשנות הכיבוש

גדוד אוסטרי החליף את גדודי החלוץ ההונגריים. כשמונה חדשים שמרו האוסטרים על חוקי המצב המלחמתי בקפדנות רבה. יחסם אלינו היהודים היה נסבל. מנותקים היינו מכל העולם, ובמיוחד ממרכזי המסחר שמהם קבלנו תמיד את אספקת המצרכים בכלכלה ובלבוש למיניהם. התנועה מעיר לעיר ללא רשיונות מיוחדים נאסרה בהחלט. מי שניסה לעבור על חוק זה נענש קשה.

בלית ברירה נצלנו את שדות תפוחי־האדמה וגני הירק שהאכרים בני הסביבה השאירום הפקר לכל דיכפין בברחם לרוסיה.

יהודי קמניץ התחילו לעבד חלקות אדמה בעיר ומחוצה לה, לחרוש ולזרוע, כדי לפרנס את משפחותיהם. ואילו המחסור בבגדים גדל מיום ליום, בעיקר במשפחות מרובות ילדים. אמנו היקרה היתה נאלצת לפרום את המזרונים, ולהחליף את כיסויים בבד יוטה ואילו מהצפיות הטובות של המזרונים תפרה חולצות לבנים. לבנות תפרה שמלות מסדינים, אותם צבעה בצבע כחול. את השמלות של אחיותי קשטתי במגיני־דוד רקומים אדום בתוספת המלה „ציון" והן התגאו מאד בקישוט זה.

משפחות שהיו מתפרנסות מעזרת בעליהן וקרוביהן שבארצות הברית, לא יכלו לקבל מהם כל עזרה בשנות הכיבוש, והן סבלו סבל רב שבעתיים. המלחמה הפרידה ביניהם כל שנות הכיבוש.

הנוער שלנו

ביזמת הנוער שלנו נוסד בעירנו מטבח־עם לנצרכים. כולם כאחד התגייסו לאסוף מצרכי מזון שתרמו „חקלאי־עירנו", ותרומות כספיות מכל אחד אשר ידבנו לבו למטרה זו, ונוסף לכך הפשילו שרוולים לכל עבודת המטבח.

החוג הדרמטי הקדיש את כל הכנסותיו מההצגות לקיומו של מטבח־עם זה, אשר עליו היתה גאוותנו.

משפחות רבות נזונו חדשים רבים. מתבשילי המטבח או ממצרכי מזון, אותם קבלו לבתיהם, כל אחד לפי רצונו ובחירתו.

ברצוני לציין את המיוחד שבכל המפעל הזה: הנוער שלנו דאג גם לאלה שהחליטו לשאת בדומיה את רעבונם ולא „לפשוט יד" חלילה. למשפחות אלו נשלחו המצרכים הביתה בחשאי, כמתן בסתר.

יהודית קושצקוביץ־גרונט
(פתח־תקוה)

קמניץ דליטא בימי מלחמת־העולם הראשונה

בהיותי פחות מבת 9 זוכרת אני את פרוץ מלחמת העולם הראשונה. חיש מהר מצאנו את עצמנו תחת השלטון האוסטרי שאחר כך הוחלף בשלטון הגרמני. לא הספקנו להתאושש והנה פרצה מגפת החולירע. זוכרת אני את הבהלה שקמה באין רופאים ורפואות. בלילה אחד מצאו הרבה יהודים פתאום את מותם. מכיון שהיו ביניהם קרובים לנו אני זוכרת את זה היטב. שותפנו גוטרמן מת באותו לילה. השאיר 3 בנות יתומות מאמן והיו כמה זמן אתנו. במשפחת שדרוביצקי (שודרוף) מתו באותו לילה אבא ואמא ונשארו 5 בנים קטנים שהקטן ביניהם היה פחות מבן שנה. סבתם מלכה שצ׳ופק קיבלה אותם תחת חסותה. הם לא היו יחידים. הרבה מצאו את המות באותו זמן של המגפה הנוראה הזאת. יהודי קמניץ על אף הסכנה הגדולה עזרו אחד לשני, אע״פ שלא ידעו מה יהיה ביום המחרת. לכן זוכרת אני את המסירות של אבותינו לזולת וזה תרם לא מעט לחינוכנו.

אני זוכרת כמה זמן לאחר מגפת החולירע פרצה מחלת הטיפוס. גם היא התפשטה במהירות הבזק, באותו זמן חידשו כבר הגרמנים את בית החולים הממשלתי היחיד שהיה בקמניץ. אז הם ציוו למסור כל חולה טיפוס לבי״ח. כמובן בהיות כל משפחה מטופלת בילדים שמחו על העזרה הזאת בתקוה שירפאו אותם וימנעו התפשטות המחלה, אבל מהר מאוד נודע מאחים ואחיות שעבדו אז בבית החולים שלא נותנים להם שום עזרה רפואית, פשוט משאירים אותם לנס הגורל. כמובן, שאחרי השמועה הזאת הפסיקו למסור את החולים למרות החיפושים של הגרמנים אחרי חולי־טיפוס. בבתים טיפלו בחולים בלי רפואות ורופא. הטיפול הפרימיטיבי היה על סדינים קרים בחורף וקרח בקיץ. כמובן בטיפול מסור של הורים ובני משפחה ניצלו הרבה חולים. גם אני חליתי אז והרבה ימים שכבתי בחדר חשוך כשדלת החדר מוסתרת מאחורי הארון בזמן חיפוש הגרמנים.

באותו זמן השתולל הטיפוס והיו הרבה חולים. בביתנו: אחי מאיר ואחותי רחל. בליל אחד פרצה שריפה, ועד שלא ראו את האש ממש, שהלכה והתפשטה

מהר לשלשה כיוונים, לא חש איש לעזרה. זה מכיון שהיה בימים ההם עוצר בית מ־9 בערב עד 6 בבוקר. בין הגרמנים ששמרו על העוצר היה שוטר ושמו פוטרמן. לא פעם השתמש פוטרמן הצורר בתחבולות האלו בכדי לתפוס מפירי עוצר, היה תופס אנשים, מעביר אותם למשטרה, מרביץ מכות רצח ולא פעם נשלח אדם לעבודות פרך, שבני המשפחה לא ידעו זמן רב היכן נמצא בן המשפחה ולא פעם שבו משם שבורים, רצוצים וחולים. מכיון שכך, לא מיהרו אנשים לצאת לקריאת עזרה ובאותו לילה היתה זאת באמת שריפה. וכשבאו לעזרה היה מאוחר מדי. בהיות רוב הבתים בנויים מעץ התפשטה השריפה לשלושה כיוונים וחצי־העיר נשרפה. למחרת בבוקר נמצאנו עם שני חולי טיפוס מחוץ לעיר בשדות, עם קצת מטלטלים שהספקנו להציל, בלי קורת גג. וכמונו חצי עיר באותו המצב. לאחר זמן החליט חלק מן היהודים לעבור לכפרים הסמוכים לעיר, שתושביהם ברחו לרוסיה עם המלחמה והבתים היו ריקים מאדם.

היהודים שנשארו בעיר וגם אלה שעברו לכפרים התחילו לדאוג לפרנסה. יהודי קמניץ היו חנוונים, סוחרים ובעלי מלאכה. היו גם סוחרים גדולים שעסקו באקספורט לחוץ לארץ, למשל לגרמניה היו שולחים עצים, סרטנים, ביצים וכל מיני זרעים ליערות. היו גם שני בתי חרושת לבירה, אחד בזסטביה ואחד בקמניץ, ביח״ר לשמן וטחנות קמח. המלחמה שללה מהם את פרנסתם. בהתחלה פשטו על השדות לאסוף את התבואות ותפ״א שהגויים לא הספיקו להוציא ואחרי שהתרוקנו השדות התחילו לזרוע ולשתול בכדי להוציא לחם מהאדמה. ואז באה צרה חדשה. קמניץ היתה קרובה לפושצה ביאלוביז׳ שיערותיה היו ידועים ברחבי רוסיה ובפרט שכל הכפרים היו בתוך היערות. החיילים העריקים שנשארו מהמלחמה התחבאו ביערות אלו. היו ביניהם בילחובצים, פטלורים וכל מיני שודדים. הם יצאו לרוב בלילות לחפש להם אוכל וכך התחילו לשדוד ולהרוג נפש. בין אלה שמצאו מותם ע״י המרצחים הללו היו שתי דודות שלי: חשה לדר, אחות אבי, וחיה גרבר, אחות אמי ועוד הרבה נפלו קרבנות מהם. פעם הגיעו עד העיר. כך נמשך המצב עד 1919 עד שבאו אלינו הפולנים.

גם ב־1920 עברה על קמניץ (אמנם זמן קצר, אולי חודשיים) מלחמת הבזק בין פולניה ורוסיה. גם אז הספיקו היהודים לסבול ובפרט הצעירים, שאחדים מהם ברחו לרוסיה ואחרים גם הגיעו לבית הסוהר כשהפולנים חשדו שהם בולשביקים והם סבלו סבל רב. אחרי הזמן הזה התישבו כבר הפולנים בסביבתנו והתחילו להשליט סדר.

כל אחד התחיל לשוב להסתדר בעבודתו ולסחור. יהודי קמניץ היו מאד מסורים אחד לשני. העזרה ההדדית היתה למופת. כל זה נתן לחינוכנו הרבה מאד. אנחנו, הנשארים, זוכרים הרבה מידות טובות מהורינו ומסביבתנו, שהיו יקרים

לנו כל כך. לנו, לנוער דאז, היתה תקופה קשה מאד. חוץ מביטול לימודים בזמן המלחמה עברו עלינו גם משברים מסוג אחר: במשך 4—5 שנים, עם התחלף המשטרים, נאלצנו לשנות את שפת־הלימודים; פרט ללימודי־עברית, עברנו מרוסית לגרמנית ומגרמנית לפולנית. מובן, שדבר זה הפריע להתקדמות בלימודים. בכל זאת הגיעו רבים מן הנוער להישגים רבים, מי על ידי לימוד עצמי בבית. מי בעזרת מורים פרטיים ומי מחוץ לבית.

תלמוד תורה בעירנו

הרב יעקב בוברובסקי
(ניו־יורק)

מזכרונותי

בימים ההם, בהיותי תלמיד ישיבה, בטרם נבנה בניין הישיבה, למדנו ב„בית־מדרש החומה". באחד מימי תמוז ישבתי על יד החלון בין הערביים — בין מנחה למעריב, ודרך החלון השקפתי וראיתי שמים טהורים, הנה היער והנהר מתמזגים באופק יחד. אני, הצעיר לימים, כולי מוקסם מהדר הטבע. ארץ ושמיים, „אשר אתה כוננת", אלקי ישראל. — — —

בהיותי שקוע בעולם הרוח, תוך כדי מחשבות של שקלא וטריא בעמקי סוגיית התלמוד, אני מתנשא מעלה מעלה והוגה בכוחו וגבורתו של בורא עולם — „השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו יגיד הרקיע" — — — והנה עומד על ידי רבי ברוך בר ראש הישיבה, ובהרגישו את עומק מחשבותיי והשראת רוחי, קרא אלי בהתפעלות: „אשריך, יעקב וטוב לך שנולדת בעיירה מקסימה זו, עכשיו אני מבין על מה ולמה מתפארת קמניץ ברוב תלמידי חכמיה שגדלו כאן. אין זאת, כי הטבע והתורה משתלבים ועולים יחד ומתרוממים אל על. ,חיי נשמות אויר ארצך', שמים טהורים אלה, אדמה פוריה זו — הם שהצמיחו את הגאון בעל ,ברכת ראש' ואת הגאון ר' דוד קרלין מחבר הספר ,יד דוד על הרמב"ם' ואת הגאון מטבריק, ששימש בתור רב וראש־הישיבה ,מרכז הרב'."

באוירא זו נולדו וגדלו הורי, באוירא זו התבשמו כל בני קמניץ דליטא, זסטביה ובני־הקולוניות.

לאבי ר' אברהם ז"ל לא היתה כל הזדמנות להשתלם בלימודים, על אף כשרונותיו הטובים. המצב הכלכלי במשפחתו מנע ממנו להיות „גולה למקום תורה". כבן כפר מוכרח היה להרתם בגיל צעיר לעבודות הגן והשדה. אולם אהבת־התורה וחכמת ישראל קיננה בו כל ימי חייו. הוא מצא פורקן לאפשר לבניו ולבנותיו שיכשירו את עצמם לדבר תורה. את בניו שלח לישיבות, ולבנותיו דאג שתרכושנה השכלה עברית וכללית אצל מורים פרטיים בקמניץ.

כאשר עברה הישיבה הגדולה „כנסת בית יצחק" מווילנה לקמניץ, פעל אבי

רבות למען הישיבה. בעת שרבי ברוך בר והרב גרוזובסקי יצאו בשליחות לאמריקה נמסר לאבי התפקיד לטפל בבניין בית־הרב. אבי מילא תפקיד זה במסירות ובנאמנות שלא על מנת לקבל פרס.

בימים ההם למדתי בישיבת „בית־יוסף" בביאליסטוק. באחד הימים הזמין רבי ברוך בר את אבי אליו הביתה, והציע לו להחזירני לקמניץ ללמוד בישיבת „כנסת בית יצחק" והוא הוא ר' ברוך בר בעצמו ידריכני ויפקח עלי בלימודי בישיבה מתוך הכרת תודה על כל מה שאבי עשה למען הישיבה. וכך עלה בגורלי בזכות אבי — להימנות על תלמידיו של הגאון ר' ברוך בר.

אמי עדינה היתה ובעלת שאר רוח. כל חייה התמסרה לטובת בניה ובנותיה. אהבתה אלינו הגיעה עד כדי מסירות נפש ממש. עוד אזכורה — בפרוץ מלחמת העולם השנייה הייתי מגוייס לצבא הפולני ונמצאתי בסביבות של מערכות צבא הנאצים הארורים. בשנת 1939 ביום הושענא רבה סרתי לבית הורי בקמניץ, שוחחנו על מצב התוהו ובוהו המשתרר ומתקרב אלינו. והנה הגיעתנו השמועה שכל הישיבות שבסביבה עוברות ומתרכזות בווילנה, ירושלים־דליטא. אמי הפצירה בי לעזוב מייד את קמניץ ולהילוות יחד עם בני ישיבת מיר. שם תינצל ממוות ואבדון — סחה. בהיות אמי חולה מסוכנת בימים ההם לא רציתי לעזוב אותה במצבה המדוכא (כשלושה חודשים לפני מותה). אמי הרגישה בזה ואמרה: „בגזירת כבוד אם אני גוזרת עליך שתסע מפה מייד, גם אבא מסכים לדעתי"...

למחרת היום נפרדתי מאמא ואבא ומכולם. את הבית והמשפחה עזבתי לעולמים...

פנחס רביד (רודניצקי)
(חיפה, קרית אליעזר)

קטעי זכרונות מבית־אבא ומהעיירה קמניץ־דליטא

העיירה קמניץ הקרויה קמניץ־דליטא שוכנת במרחק 40 ק"מ בקירוב מבריסק ע"נ בוג שבמדינת פולין (כעת רוסיה). שמה נבע משפע האבנים בהן נתברכה (אבן בפולנית — קמיין) ואין פלא שכל כבישיה הפנימיים נסללו אבנים. בתוך העיירה התנוסס לתפארת מגדל גבוה מלבנים בנוי בתבנית עגולה שסביבו נתרקמו אגדות שונות ואחת מהן שהוא נבנה בפקודת „פריץ" אחד אשר השקיע בו את כל עזבונו. מגדל זה („סלופ" בלועזית) שימש גם כעמדת־תצפית ומבצר לחיילות הלוחמים לפני קום פולין לתחיה. מאידך שימש מגדל זה ככינוי־גנאי

הועד של קק"ל בקמניץ דליטא
עומדים: מנדל שיטניצקי, ברוך אוסטרון, טוביה סביצקי, חיים זלוטניק
יושבים: א. קוטיק, א. י. בלייכבורד, שמריהו סולניצה, זליג טרסטיניצר, י. גרינבלט

לתושביה היהודיים של העיירה. בקש מישהו זר לקנטר בקמניצאי או לפגוע בכבודו וביוהרתו דיו אם קרא לעברו „קאמעניצער סלופ".

האוכלוסייה בעיירה, שרובה ככולה היתה יהודית, מנתה 7000 תושבים בערך (מהם כ־500 משפחות יהודיות). תושביה הנוצרים גרו ברחוב מיוחד שנקרא „די גויישע גאס", כלומר הרחוב הגויי. היחסים בין שתי העדות היו תקינים בהחלט. חיי העדה היהודית התנהלו איפוא בשקט ובשלוה. במרכז העיירה התבלטו שני טורים של מבנים מעץ בעלי צורה אחידה. אלו היו חנויות סדקית, מכולת, מנופקטורה, צבעים, ברזל וכיוצא בהם. הרוב המכריע של האוכלוסיה היהודית התפרנס ממסחר, אולם חלק לא מבוטל ממנה התעסק במלאכת־כפים, כגון: חייטות, סנדלרות, רצענות, בורסקאות וכדומה. התושבים היו מצפים ליום השוק השבועי שחל ביום חמישי וביחוד ל„ירידים", בהם נהרו האיכרים מהכפרים הסמוכים למכור את תוצרתם ולערוך קניותיהם המרוכזות. אלה היו ימי ה„פדיון" לתושבים. אולם היתה גם תקופת־שפל במסחר שחלה בתקופת הקיץ כאשר האכרים היו עסוקים בקציר ואסוף התבואות. אז פיהקו החנוונים ליד דוכניהם מרוב בטלה ושעמום.

כדרך כל עיירה טפוסית בפולין היו גם בקמיניץ אמידים, עניים ואנשי המעמד הבינוני. מכל מקום לא נמצאו רעבים ללחם בתוכה, כי הדאגה לספוק צרכי הזולת היתה מפותחת מאוד בקרבה. אסוף כספים ומגביות שונות למטרות פילנטרופיות היו מהתכונות היפות שאפיינו את יהודי העיירה. לא פעם הגיע ל„עכוב הקריאה" בבית הכנסת עד שלא הורכבה ועדה שתדאג למלוי צרכיהם של נצרכים שונים. בין התושבים היה מפותח רגש העזרה ההדדית והדאגה לזולת. בעיירה היה גם מוסד „לינת הצדק", שתפקידו היה לספק עזרה ומכשירים רפואיים לחולים בעלי אמצעים מוגבלים.

בתי־ספר מודרניים לא היו קיימים בעיירה, ורוב בניה התחנכו ב„חדרים", תלמוד־תורה, ישיבה או אצל מורים פרטיים, גם בלתי מוסמכים. לעומתם נשלחו הבנות לרכוש השכלה בביה"ס העממי הפולני („פובשכני"). במרוצת הזמן נעשו צעדים לייסוד בי"ס עברי מיסודה של „תרבות" והוקם גן־ילדים וכמה בנים ובנות נשלחו אז לעיר בריסק הסמוכה להמשך לימודיהם בגימנסיות „תרבות". הצמאון לדעת החל לדרבן את בני הנוער בעיירה לרכוש להם השכלה בדרכים שונות והתפתחותם העצמית נעזרה לא במעט הודות לספריה הצבורית שנמצאה תחת פיקוחה של התנועה הציונית במקום. על קוראי הספריה נמנו בני נוער ומבוגרים שוחרי השכלה ודעת בלשונות עברית, יידיש, פולנית ורוסית.

אולם גולת הכותרת בחיה הצבוריים של העיירה היו ללא ספק המפלגות הציוניות וביחוד תנועות נוער ציוניות חלוציות, אשר כללו בתוכן את מיטב הנוער המקומי, אשר חיפש לו פורקן למאוויו הכמוסים ושאיפה להשתחרר מהמסגרת

הצרה ולהתחיל בחיים חדשים — חיי יצירה בארץ האבות. בין המפלגות התבלטו: התאחדות צ. ס., פוע״צ ימין, ציונים כלליים, ומתנועות הנוער: „גורדוניה״, „פרייהייט״ ובית״ר. בין כתלי מועדוני הנוער יכולת לפגוש יום יום חוגי נוער שהתחנכו לקראת חיים חלוציים בארץ. לא מעטים מהם יצאו למקומות הכשרה בהם בילו מספר שנים עד לעליה ארצה. אין להכחיש את העובדה שחלק ניכר מהנוער היגר בלחץ הזמן גם לארצות אמריקה הצפונית והדרומית, אולם רוב רובו של הנוער, אשר קיבל חנוך ציוני וחלוצי, העדיף לעלות ארצה. זכורני, שכאשר זכה מישהו לסרטיפיקט או ל„דרישה״ מהארץ הרי לאושרו לא היה קץ. וכמה קינאו בו חבריו על שנפל בגורלו לעזוב את העיירה הבודדת. נשפי הפרידה שנערכו לעולים אלה הבליטו את קשר הנוער עם א״י.

מהיותי ממייסדי ומחנכי תנועת „גורדוניה״ בעיירה, טבעי הדבר שרוב זכרונותי מתרכזים סביב תנועה זו. קדמה לה „הפינה העברית״ אשר נוסדה ע״י חוג קטן של בני־נוער ושמטרתה היתה להפיץ את השפה העברית בין חבריה הלכה למעשה. „הפינה״ לא האריכה ימים מחוסר אוירה מתאימה וסעד ציבורי של הקשישים. גם חוסר בי״ס עברי במקום היה אחד הגורמים להתמוטטותה. בשנת 1926, אם זכרוני אינו מטעה אותי, נוסדה תנועת הנוער „גורדוניה״. תנועה זו זכתה מראשית היווסדה ליחס חיובי של רוב הנוער בעיירה, אשר מצא את דרכו אליה ונמנה על חבריה. פעולה תרבותית וחברתית ענפה התנהלה בתוכה וממנה יצא חלק ניכר להכשרה ואף עלה ארצה, הן בדרך זו והן בדרכים אחרות. בקור שליח ההנהגה הראשית בסניף הפך תמיד למאורע בעיירה, כי הנהגת הסניף דאגה לעריכת הרצאה פומבית על נושא בעניני דיומא, אשר משך קהל רב. פעולה ציונית חלוצית תוססת בתנועה זו וכן בתנועות־נוער אחרות נתנו אותותיהן גם בקרב חוגי הדור הישן, אשר רובו התיחס תחילה בחוסר אהדה והסתייגות מסוימת לתנועה הציונית בכלל מתוך חשש שהבנים ירצו חס ושלום לסגת מדרך הישר״. עם הרעת המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית במדינת פולין בכלל ובעיירות הקטנות בפרט עקב המדיניות הכלכלית הרשמית, החל להסתמן שינוי לטובה ביחס לנוער החלוצי אשר „העז״ לקרב את הקץ...

לא אשכח שבצאתי פעם ראשונה להכשרה בגליל וואלין ושהותי בה תקופת זמן מסוימת קבלתי מכתב מהבית בו הודיעו לי שאחד מחברי הקרובים ביותר אשר עלה ארצה לא מזמן במגמה להשתקע בה — חזר ממנה והספיק להוציא את דבתה רעה בעיירה. הדבר הסעיר את רוחי עד כדי כך שבשובי הביתה נמנעתי מלהפגש עם היורד והטלתי עליו חרם גמור. קשיים לאין ספור נערמו בדרך עלייתי ועל כולם — המספר הזעום של סרטיפיקטים. חכיתי מספר שנים בבית בעוד שדרכוני הוארך מדי פעם בפעם ולבסוף יצאתי פעם שניה להכשרה בזגלמביה

עד שזכיתי בשנת 1938, שבוע ימים לאחר כניסת הנאצים לוינה, לעלות ארצה. היתה לי עדיין ה„זכות" לראות בורשה כיצד סטודנטים פולניים מתנפלים על יהודים ומורטים את זקניהם ובוינה — בה עברנו בדרך לטריאסט — את צלבי הקרס המתנופפים וסירובם של התושבים להגיש לנו מים לשתיה.

לאחר שהותי מחצית שנה בקבוצת „מעלה החמישה" (אז „במעלה") ולאחר מכן במושבה כרכור החלו להגיע בשורות איוב מהבית, אשר עמד על סף הכליון עם פרוץ מלחמת העולם השניה וכניסת הגרמנים לפולין. הקשר עם הבית נותק לזמן־מה וחודש עם כניסת הצבא האדום לאזור ההוא בעקבות הסכם מולוטוב־ריבנטרופ. הגלויות והמכתבים שקבלתי משם בישרו את ביאת הקץ לחיי העיירה הקודמים, אבל לא עלה על דעתנו שהם עומדים על סף הכליון המוחלט. מכתבים אלה השמורים עדיין עמי הם עדות נאמנה לפרפורי הגסיסה האחרונים לפני צאתם לדרכם האחרונה. הקשר עם הבית נותק לחלוטין עם נסיגת הצבא האדום והשתלטותה של גרמניה הנאצית על כל חלקי פולין. גורל בני־משפחתי כגורל יתר תושביה היהודים בקמיניץ ובמדינת פולין כולה נחרץ ע"י חית־הטרף הנאצית. פרט לאח ואחות ומשפחותיהם הנמצאים בארגנטינה מזמן, נצלה בנס ממחנה ההשמדה אושוויץ בת אחי דבורה שהיתה קודם לכן בארץ ונמצאת כעת עם משפחתה בארה"ב בעוד שאביה — הוא אחי יואל ז"ל, אשר היה אתה באותו מחנה — לא זכה לכך. אבי ז"ל, כפי שנמסר לי, מת בגיטו פרוזאני.

זכור אזכרך עיירתי קמניץ

כמו מתוך חלום־בלהות את צצה ומופיעה לנגד עיני, עיירתי הקטנה והשלווה. ימים עוברים, שנים נוקפות ומדי פעם בפעם את עולה שוב בזכרוני. קשה אמנם להעלות מחדש את זכר התקופה ההיא. דומה הדבר כאילו מתחילים לחטט בפצע אשר, לכאורה, הגליד והעלה ארוכה, אולם לאמיתו של דבר אינו מגליד ואינו נרפא לעולם. ככל שמתרחק הזמן מאז האסון שפקד אותך, עיירתי, יחד עם שאר הישובים היהודיים בארצות הכבושות, כן מזדקר בפנינו גודל הפשע הנתעב שבוצע ע"י עם תרבותי ונאור, כביכול, ברבבות ומיליונים מבני־עמנו. הטבח הזה שבוצע בדם קר ומתוך תכנון יסודי להשמדת־עם לא יישכח לעולם ואות הקין על מצחם של האשמים ברצח — לא בנקל ואולי לעולם לא יימחה.

זכור אזכור חיי קהילה יהודית שקטה ושלווה זו בטרם פרוץ השואה. כלום יש צורך לשחזר כל פרט ופרט מהווי החיים התוססים בך בתקופה ההיא? בהעלותי אותך בזכרוני את מתייצבת כמו חיה לנגד עיני. הנה מופיעים חיי העיירה על אורותיה וצלליה, ארגוניה ומוסדותיה, אישיה ועסקניה, חיי התרבות ומוסדות

החינוך, מפלגות ותנועות־נוער ציוניות וחלוציות, קשת מגוונת של טיפוסים שונים בעיירה וכו׳ וכו׳. כל אלה היוו את חיי הקהילה היהודית בקמניץ וזסטביה.

אכן, החיים בך, עיירתי הקטנה, דומים היו לנחל שקט אשר מימיו זרמו להם בנחת ללא כל חשש לסערה העומדת להתחולל באחד הימים. בתנאים אלה של שקט מדומה או מוחלט הכל התנהג בתוכך כסדרו. סוחרים, חנוונים ותגרנים עסקו במקח וממכר או ישבו באפס־מעשה על יד דוכניהם בתקופות השפל במסחר בעונת הזריעה והקציר. בעלי־מלאכה ופועלים עסקו במלאכתם, בני הנוער היו שקועים בלימודים, בקריאת ספרים, בעריכת משפטים ספרותיים וכדומה. בחורי־ישיבה שקעו בים התלמוד ואת כולך, עיירתי, היית אפופה כאילו מעטה סודיות. היית, כנראה, שבעת־רצון ומלאת־סיפוק מהתורה והעבודה, הקדושה והחולין שהיו שלובים ושזורים יחד.

מבורכת היית, עיירתי, במוסדות־חינוך תורניים וניצנים של מוסדות־חינוך חילוניים. היו בך ספריות ומוסדות להושטת עזרה הדדית כגון בנק שיתופי, „לינת הצדק" ועוד. מגביות שונות היו עורכים בך על מנת לגייס אמצעים לחלק מבניך שהיו זקוקים לסעד בעת דחקם. אכן, היתה זו אחת התכונות האופייניות בהן נתברכו תושביך היהודיים. הדאגה לזולת היתה בראש דאגותיהם. ידם היתה פתוחה לכל מפעל צדקה ותרומותיהם לקרנות הלאומיות היו ניכרות. מסירותם לגאולת העם והארץ היתה למופת.

זכור אזכור את עסקני הציבור בתוכך, שכל פעולתם היתה שלא על מנת לקבל פרס. בין אישייך התבלטו הרב המקומי ר׳ ראובן בורשטיין, ר׳ יוסף ויגוטוב, ר׳ חיים שמיד ז"ל. בראשון התגאו בניך שיש להם רב מודרני בעל תואר אריסטוקרטי ונעים־הליכות, בחיר־עדה שידע להתייחס בסובלנות לדעת הזולת. השני — עסקן קהילתי מובהק וראש־העדה, מחונן בלב חם לכל הדורשים והפונים אליו. השלישי — אחד מנציגי העדה בעיריה, בעל־מידות תרומיות ומנהל אורח־חיים מתקדם. לא נעדרו ממך עסקנים בעלי ידע תורני. כגולת הכותרת שימשה בך בשנים האחרונות הישיבה הגדולה „כנסת בית־יצחק" על רבניה, מנהליה ותלמידיה. פאר הישיבה היה ראשה ר׳ ברוך־בר ליבוביץ׳ אשר ידיעותיו ושקידתו בתורה היו כה עמוקות עד שפשוט לא ידע להבחין בחיי החולין צורת מטבע.

כיתר הערים והעיירות נתברכת עיירתי גם במפלגות ובתנועות נוער ציוניות וחלוציות. היו בך ציונים כלליים, התאחדות צ.ס., פועלי־ציון ימין, לרבות „בונד" וקומוניסטים. בין תנועות הנוער נמנו „גורדניה", „פרייהייט" ובית"ר. חלק מפעילי התנועות הללו הספיק לעלות ארצה בעוד שהרוב הגדול מצא את מותו בבוא השואה. מבין אלה זכורים לנו שמותיהם של בנימין בוגטין, ליפא הורביץ, משה בילצקי, פריידל וינוגרד, ברל וולהנדלר ועוד ועוד. עם שני הראשונים, כלומר

עם בוגטין והורביץ יצא לנו לא פעם להופיע בוויכוחים פומביים ב„משפט ספרותי" וכדומה. ההתכתשויות ההדדיות עקב ריב המפלגות לא מנעו בעדנו מלכבד ולהוקיר יריבים אשר דגלו בהשקפות שונות.

זכורות לי השנים האחרונות לפני בוא השואה. המצב הכלכלי בעיירה הלך ורע. הנוער החל לחפש דרכים להגירה לארצות שמעבר לים. רובו התדפק על שערי העליה ארצה. חלק יצא להכשרה תוך התכוננות לחיי עבודה בארץ. תקופה זו לא ארכה, לצערנו, זמן רב. החלו להסתמן הסימנים הראשונים לשואה המתקרבת ובאה ואם כי דבר זה היה עדיין מעורפל הרי הקרקע החלה ממש בוערת מתחת לרגלי הצעירים. בשובי מהכשרה בגליל זגלמביה ושלזיה עילית, זמן קצר לפני פלישת הנאצים לאוסטריה בשנת 1938, נתקלתי בסיסמאות פולניות על הקירות ולוחות המודעות: „חוסו על בהמה מסכנה — רחמו על בעלי חיים" וסמוך לזה סיסמה צעקנית: „הכו ביהודים — מוות למוצצי דמנו!". עם כל הפרדוקסליות והסתירה בסיסמאות הללו הרי זה שיקף את המצב ששרר באותה תקופה. הקרקע עובדה והוכשרה לקראת השואה הממשמשת ובאה.

חצי שנה לאחר עלותי ארצה פרצה מלחמת העולם השנייה והחלו פרפורי הגסיסה של יקירינו שם, קודם — בריכוזם בגיטאות קמניץ ופרוז'אני ואחר־כך בהגלייתם למחנות ההשמדה לחיסולם המוחלט. לראשונה, בעת שלטון הסובייטים עוד הספקנו לקבל מכתבים מהם ולקיים אתם איך שהוא את הקשר. מבין השורות קראנו את בשורות־האיוב על העתיד הצפוי להם. לאחר מכן נותק הקשר עם יקירינו כליל ונודע לנו על חיסולם הסופי והמוחלט.

זכור נזכרך, העיירה, ודמויות יקירינו — קדושי קמניץ־דליטא וזסטביה יישארו חרותים בלבותינו לדורי־דורות.

שלמה זליג ובניו

אם כי תפארתה של כל עיר ועיירה יהודית בפולין לפני החורבן הנאצי היתה על נכבדי העדה ועסקניה, הרי אין לזלזל כלל באנשי „עמך", שהשתבצו ברקע חיי העיירה ובלטו בנוף האנושי שבאוכלוסיה.

לסוג האמור שייכים ללא ספק שלמה זליג ושני בניו בקמניץ־דליטא. שלמה זליג היה שומר העיירה או, יותר נכון, השומר השכיר של החנוונים. תפקידו היה לפקח על שני טורי החנויות במרכז העיירה, כדי למנוע גניבות ומעשי חבלה. לא פעם בשובנו בשעות המאוחרות של הלילה ממסיבה או טיול מטעם תנועת־הנוער, נתקלנו בו, כשהוא מכורבל בשמיכה ומנמנם לו בעמידה או בישיבה על מדרגות אחת החנויות. עם הופעתנו היה מתנער, חוטף עמנו שיחה קלה ומשתדל להשהות אותנו שעה קלה, כדי שנבדר אותו ונגעים לו את שעות השיעמום. פשוט היה האיש וחסר השכלה, אולם שופע היה עממיות ולמרות זיקנתו ער היה לכל המתרחש סביבו והיה מגיב על הכול בדרך המיוחדת לו. בני גילו המשכילים לא קרבוהו והתיחסו אליו במידת מה ביחס של ביטול. אין פלא, איפוא, שבינו לבין בני הנוער נוצרה מעין שפה משותפת ולפניהם העדיף לשפוך את לבו.

את שכר עבודתו היה מקבל ישירות מידי בעלי החנויות. לא פעם קרה ואחד החנוונים מנע ממנו או הלין, משום מה, את שכרו. לא הגיב שלמה זליג על כך בו ברגע, אולם למחרת היום בבוקר מצא החנווני את מנעול דלתו מרוח בזפת או בגללי בקר, והחנווני היה מזדרז לפרוע את חובו ולא לעמוד בנסיון כזה שנית.

מתפקידו כשומר היה להתייצב כל לילה בתחנת המשטרה המקומית בפני מפקד התחנה על מנת להוכיח את נוכחותו במילוי תפקידו. באחד הלילות שלמה זליג לא הופיע כדרכו. למחרת היום שאלו המפקד לפשר הדבר ויען: „פאן קומנדנט וליקי סובאקה", כלומר: „כבוד המפקד כלב גדול". רצה לומר, שליד דלת הכניסה רבץ כלב גדול, אשר הטיל עליו את פחדו והוא לא העיז לגשת. מחוסר שליטה בשפה הפולנית נפלט מפיו המשפט הנ"ל, אשר עורר צחוק ובדיחות־הדעת בכל העיירה.

בניגוד לאביהם היו שני בניו, אריה וחיים, טיפוסים הרפתקניים במקצת. הם לא רכשו השכלה ואף לא ידעו קרוא וכתוב. עיסוקם היה סבלות, מקצוע שלא היה מקובל ביותר על הנוער. שניהם היו בחורים חסונים וגברתנים. לא כל אחד העיז להתעסק עמהם מחשש להיפגע מנחת זרועם. אנו, שהתכוננו לחיי עבודה בארץ, הבטנו לא פעם בהערצה עליהם בעת עבודתם בפריקת או טעינת שקי מלח וקמח, חביות דגים מלוחים, מוטות ברזל, חביות נפט וכיוצא בזה. זכורני, שעבודות שונות

שביצעו בקבלנות היו נוהגים לרשום ולסמן בגיר על אחד הקירות על מנת לוודא לפי מספר הקווים כמה שקים או חביות פרקו מעגלה. לא פעם קרה, שהקונדסים היו מתגנבים חרש למקום־הרישום ומוחקים חלק מהקווים הללו וגורמים להם אפילו הפסד בשכר עבודתם.

יחס תושבי העיירה אליהם היה אדיב. היו רואים בהם מעין מגינים על כבוד ישראל בפני פירחחים נוצריים, כגבוריו של זלמן שניאור מסוגו של נח פנדרי. אין פלא, שמשכר כניסה להצגת תיאטרון או סתם נשף בעיירה שהיה חל עליהם תשלום — היו שניהם פטורים. סוף סוף, בעלי „זכויות" היו — העמלים היחידים בין בני הנוער, שרובם ככולם היו בטלנים גמורים הלכה למעשה.

גם ביניהם לבין הנוער החלוצי המקומי נוצר מעין קשר סמוי. לעגם לאינטליגנציה ולפסיבדו־אינטליגנציה או סתם לנכבדים ויחסנים מצא תמיד אוזן קשבת בקרב הנוער. אמנם גם ה„חלוצים הבטלנים" זכו לכינויים עסיסיים מצדם. בכל זאת ידעו להבחין לטובה בין סוג נוער זה לסוגים אחרים, אשר היו רחוקים בכלל מרעיון עבודה גופנית להלכה ולמעשה.

כשאנו נזכרים באנשי עמל אלה ודומיהם צובט הלב ממש על כי לא זכו להיות בין בוני הארץ, כי הרי גם לשכמותם הזדקקה במיוחד מדינתנו הצעירה.

אלתרקה

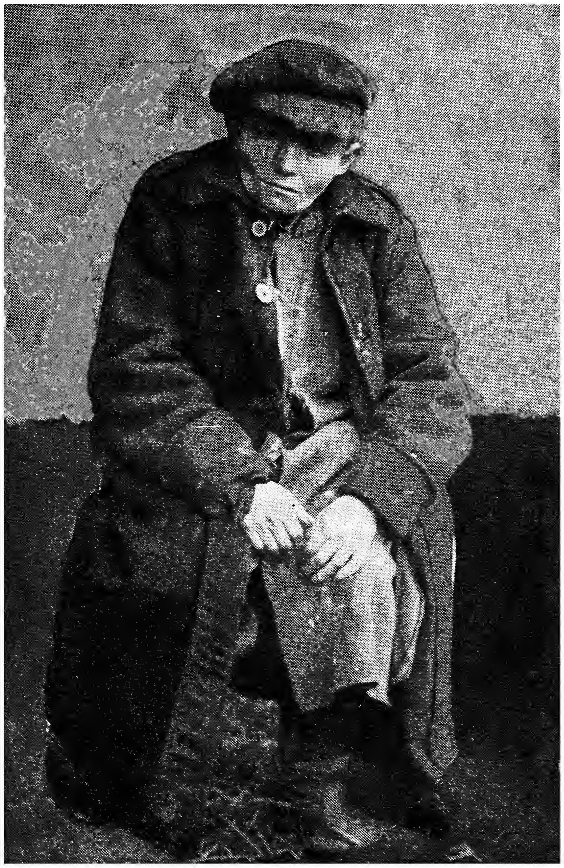
כמו ברוב העיירות בתפוצות היה קיים גם אצלנו טיפוס מוזר ושמו אלתרקה.

ילדי־העיירה היו אוהבים להתעסק אתו ולהקניטו. כשהיו רואים אותו עובר ברחוב היו זורקים אבנים לעברו שלא על מנת לפגוע בו, חלילה, אלא כדי להתגרות בו במקצת. ובעצם היה אלתרקה מרוצה מכך: מעשה קונדסות זה שימש לו הזדמנות להבליט את עצמו ולפתוח בצעקות וגידופים כלפי הילדים המתגרים בו.

כיצד בא אלתר׳קה לעיירה ומהיכן הופיע אין איש יודע, על כל פנים לא בני הנעורים. „שלשלת היוחסין" שלו היתה ודאי ידועה לזקני העיר, אבל הסוד לא נתגלה אף פעם. גם גילו לא היה ידוע ועל כך היו ניחושים מניחושים שונים. כי כיצד אפשר היה להעריך גילו של אלתר׳קה שהגורל התאכזר לו ולא העניק לו חתימת זקן? יש מי שהעריך אותו כבן חמישים, ואפילו כבן 60 ואחרים העריכוהו אף למעלה ולמטה מזה.

תכונה מיוחדת היתה לאלתר׳קה — לשמור על נקיון הרחובות. בהיותו ממלא תפקיד של שליח וכרוז מטעם העיריה היה דואג לזרז את התושבים לטאטא

את חלקי הכביש הגובלים עם ביתם, ביחוד כאשר עמדה לבוא איזו משלחת מכובדת. אירעו מקרים שאלתר׳קה היה מופיע לפתע ומכין את הקהל למיבצע נקיון דחוף כאילו הנשיא בכבודו ובעצמו עומד מיד להופיע. לבסוף היה מתברר „שלא דובים ולא יער״. לא היתה כל הוראה ושום אישיות לא עמדה להופיע. כאשר צבאו

אלתר׳קה

על אלתר׳קה ושאלוהו לפשר ה„הוראה״ השיב מתוך חיוך: „כלום אינכם מרוצים שגרמתי לכם קצת נקיון בעיירה? יהא זה לכבוד יום השבת הממשמש ובא״...

אולם בזה עוד לא תמו תפקידיו של אלתר׳קה. היו לו „זכיונות״ שבעד כל הון בעלמא לא היה מוסרם לאחרים. חזקה על אלתר׳קה שבידיו צריכים להימצא

המפתחות של ה„שול" (בית־הכנסת המרכזי), ארבעת המוטות עם כיסוי הקטיפה לטכסי חופה וקדושין ושתי הכריות עליהן היו מניחים תינוק לקראת הכנסתו בבריתו של אאע"ה. יש ומישהו אשר חמד לצון היה חודר למקום מחבואים של התשמישים הללו ומוציאם. משהיה נודע הדבר לאלתר'קה היה מתהלך ברחובות ובוכה כתינוק עד שהיתה מוחזרת לו „הגנבה".

עם התחלת ההגירה של בני הנוער לארצות שמעבר לים וביחוד עם הגברת העליה החלוצית ארצה גבר דכאונו של אלתר'קה. כאילו חזה שתפקידו בעיירה הולך ומסתיים ובני־בריתו הנאמנים עוזבים אותו לנפשו. צר היה להסתכל עליו ולראותו שחוח וכפוף על מקלו עם ראשית הקץ לתקופה רבת מעללים בעיירה, בה הוא מילא תפקיד כה נכבד.

יעקב קמינסקי

זכרונות וגעגועים

בחרדת קודש ובלב כואב אני זוכר את עיר מולדתי קמניץ־דליטא ואנשיה, שהיו ואינם עוד. קמיניץ היתה ידועה ברבים בשם „קמיניצר סלופ" — הכינוי הזה בא לה בגלל מבצר עתיק רב מידות בנוי בצורה עגולה שעמד באמצע העיירה. שמה של עיירתנו יצא לתהילה ברחבי העולם היהודי בזכות הישיבה הגדולה והמפורסמת על מאות תלמידיה, שבראשה עמד אחד מגדולי הדור הרב ברוך בר זצ"ל.

קמיניץ היתה עיירה יהודית טפוסית, תושביה רובם ככולם חנוונים ובעלי מלאכה, שעבדו ועמלו מבוקר עד ערב בכדי לספק פת לחם לילדיהם. אך עיקר דאגתם היתה להקנות לילדיהם השכלה וחינוך שניתנו באותם הימים ב„חדרים", בת"ת ובישיבות. רק מעטים מבני הנוער ביקרו בבית הספר העממי הפולני, ובודדים, שהוריהם היו אמידים, נשלחו לבריסק דליטא ללמוד בבית הספר העברי התיכון מיסודה של „תרבות".

עם הרוחות החדשות שהתחילו מנשבות ברחוב היהודי בערים ובעיירות של פולין, כשהרעיון הציוני התחיל כובש את לב הצעירים, התארגן גם הנוער בעיירתנו בתנועות למיניהן כגון גורדוניה ובית"ר והחל להכשיר את עצמו לעליה לארץ ישראל. גם ההורים הושפעו לאט לאט ממעשי בניהם ותמכו בקרנות הלאומיות שהתנהלו ע"י בני הנוער. בשנה האחרונה לפני השואה האיומה עמדו עשרות עשרות בני נוער לעלות בדרך בלתי ליגלית (סרטיפיקטים לא היו) לארץ ישראל, בעקבות הידיעות שקבלו ממני ומחברי ברל מילצקי שהגענו בשלום ארצה. לדאבוננו הרב השיגה אותם החיה הנאצית לפני שהספיקו להגשים את חלומם.

קמיניץ הקטנטונת והיפה מעוררת בי געגועים וזכרונות על משפחתי שמתה מות קדושים בשואה. שם השארתי את אבי, אמי, אחי ושלש אחיות, את חברי הטוב וולוול גלזר ואת חברתי רעיה שוסטקובסקי ז"ל. אני רואה אותם ואת כל אנשי העיירה ואינני יכול לשכוח אותם. דלה היא שפת האדם כדי לתת ביטוי מתאים לשואה האיומה שפקדה את אחינו: גברים, נשים, זקנים וטף, שעונו על קידוש השם ועם ישראל. אדמתה של קמיניץ רוויה מדם קדושינו. קשה להשלים עם העובדה האיומה, שאנשי־העיירה בה נולדתי וגדלתי ובה ביליתי את שנות ילדותו ביחד עם כל היקרים שלי, הושמדו ואינם עוד.

פנינה פלייב־בוברובסקי

קמניץ — עיר מולדתי

זכורה לי קמניץ עירנו, כעיר תורה וחכמה. בה ישבו מאות בחורי־ישיבה ולמדו תורה בישיבה הגדולה מיסודו של ר׳ ברוך־בר ז״ל.

זוכרת אני את הנהר „לשנה״ על מימיו הבהירים, בו היינו מתרחצים בימי הקיץ החמים, בו כבסו נשי־העיר את הלבנים. „הסלופ״ מזדקר נגד עיני על הגבעה ומתנשא אל על כשהוא טובע בים אגדות ומסתורין.

והשוק על החנויות סביב לו, בהן מצאו את פרנסתם רבים מבני־קמניץ בדוחק רב זה מזה ומשכניהם הגויים, תושבי הכפרים שבסביבה. והספריה בה ביליתי שעות רבות כאשר עבדתי כספרנית יחד עם חברתי מליה גרינבלט ז״ל. ובשעות בין הערביים עם שקיעת החמה היו מפסיקים את העבודה והמלאכה, ובני קמניץ היו יוצאים לנשום אוויר צח ולבלות בנעימים בשיחות רעים.

את עיר מולדתי קמניץ עזבתי בשנת 1939, כחודש ימים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. בימים ההם ידענו על קיומם והתארגנותם של הנאצים ומנהיגם היטלר ימח שמו ועל שנאתם לעם היהודי. לא תארנו לנו אז, שחיות טרף אלה עלולות להשמיד שליש מבני עמנו.

האנטישמיות בקמניץ גברה והלכה מיום ליום. בחוצות העיר נשמע לא פעם: „ז׳ידי דו פלסטינה״ (יהודים לארץ־ישראל). „פה אין לכם מקום״. הנוער היה מדוכא מאד. לא פעם התאספנו, ביחוד בערבים, לטכס עצה בבית הורי או בבית דודי ר׳ ישראל גרונט זכרונם לברכה. היינו דנים כיצד עלינו לנהוג במקרה של „פוגרום״. שמועות נפוצו, שהנוצרים מתכוננים לפרוע פרעות ביהודים באחד מימי היריד החדשי בעיר.

קדרות ירדה על כולנו, הימים עברו לאיטם. השמועות על המלחמה המתקרבת הסעירו את רוחנו ללא פתרון, היאוש אכל את כולנו.

החלטתי לעלות לארץ־ישראל ויצאתי לדרך. אחרי הרבה ימי טלטולים על גלי הים באניה הרעועה „פריטה״ הגעתי עם מאות עולים כמוני לחופה של תל־אביב, בחיק משפחותיהן של אחיותי. כאן נודע לי, לצערי הרב, כי חיה בת דודי ר׳ אלתר פוצ׳ינקי, שיצאה בדרך לארץ־ישראל, הוחזרה מגבול רומניה וכך נספתה גם היא על ידי הנאצים הארורים יחד עם כל קרובינו.

הכול נחרב ללא זכר. קמניץ שלי נחרבה על כל תושביה היהודים. נשים וטף, נער וזקן נגדעו ואינם.

לא אשכחם לעד.

עסקנים, סופרים ומורים
מאנשי קמניץ־דליטא

פ. רבי *

על המגיד מקמניץ, הרב ר׳ חיים זונדל מכבי ז״ל

המגיד מקמניץ, ר׳ חיים זונדל בר׳ שמחה מכבי, נולד בשנת 1856 בכפר ע״י קוברין. עוד בילדותו היה חיים זונדל ידוע כבעל מוח חריף, מימיו לא סבל עוולות מצד מי שהוא. עוד ב„חדר" בראותו שמי שהוא עושה דבר עוול, היה מוכיח אותו על פניו. כבר אז במלחמתו בעד היושר והצדק היו בו מתכונות „המטיף הלאומי" שלעתיד. כשהתחיל חיים־זונדל לבקר את ה„חדר" הראה כבר סימנים של עלוי. בהיותו בן שש התחיל ללמוד נביאים ונלהב מהם מאד. גם כעבור מספר שנים, משהתחיל ללמוד גמרא, לא הניח מידו את התנ״ך. בגיל 12 עבר לבריסק דליטא, פה הוא למד בישיבה המקומית במשך 3 שנים.

בהיותו בן שש־עשרה נשא חיים ־זונדל לאשה את בתו של ר׳ מרדכי בלכר, חשוב מפרוז׳ני. חותנו הבטיח לו מזונות לזמן ממושך בתנאי שילמד להיות רב. חיים־זונדל התחיל ללמוד שפות ולקרוא בספרים חיצוניים. התחילה מחלוקת בינו ובין חותנו וכתוצאה מכך הוכרח חיים זונדל לעזוב את בית חותנו. כשרצה לדרוש את דרשתו הראשונה בפרוז׳ני, חותנו אסר עליו את זאת. מה עשה חיים־זונדל? הדביק מודעות שביום זה וזה ינאם מגיד, מבלי לפרש את שם המגיד. הקהל בא לבית המדרש וצפה להופעתו של המגיד, ברם זה טרם בא, אז הופיע על הבמה והודיע שהיות והמגיד לא בא הוא מבקש רשות לדרוש במקומו. כבר אז בדרשתו הראשונה התגלה בכל יכולתו וכשרונו הדרשני של המגיד מקמניץ.

בחוהמ״פ תרל״ד נתקבל ר׳ חיים־זונדל למגיד בקמניץ דליטא ומאז הוא היה נקרא „המגיד מקמניץ". בהיותו בן 25 יצא „המגיד" בשליחות הועד הראשי של „חובבי ציון" ע״מ לעבור את ערי רוסיה בתור „מטיף לאומי". היה עובר מעיר לעיר ומטיף לבנין ציון וירושלים. הדרשות שלו עזרו בהרבה לרכוש תומכים לרעיון „חבת ציון". עד כמה גדולה היתה השפעתו של ר׳ חיים־זונדל מכבי על בני דורו אפשר לראות מדברי הרב צ. ה. אורלינסקי בספרו „תולדות חיי". הוא

---

* ליקט ועיבד לפי הספר „אמרי־חיים".

כותב: „אני הייתי אז כבן עשר שנים ולמדתי בבהמ״ד בעיר קטנה יאנאווא. זכורני כי בחורף תרל״ד נגש אברך אחד כבן עשרים ושלש שנה אל השמש בביהמ״ד הישן ואמר כי הוא מגיד ורוצה לדרוש אחר תפילת מנחה. השמש הכריז, כי מגיד ידרוש הערב. אחר התפילה עלה הבמתה האברך הזה ואמר, כי הוא מגיד בעיר קמניץ הסמוכה לבריסק, והתחיל לדרוש בשעה ארבע וגמר בשעה עשר בלילה, ואחר כך דרש בליל ש״ק אחר ארוחת הערב עד חצות ובהשכמה דרש עוד פעם מן שעה חמשית עד תפלת שחרית, ואחר כן — אחר הצהרים, ואחר תפלת מנחה. כל אנשי העיר, אנשים ונשים, מקצה העיר ועד קצה וגם מהכפרים הקרובים באו כאל מלקוש לשמוע את דרשותיו. האברך הזה שפך את רוחו עלי ולא היה אח״כ רגע אשר לא חשבתי ודמיתי מהאברך המגיד מקמניץ הזה״...

במשך תשע שנים עבר המגיד על פני כל המדינה והטיף בתפוצות ישראל. היו מקרים שקבוצות שלמות של משכילים, למדנים ומעריכי „דרש״ יפה היו חוזרים אחריו ונוסעים אתו מעיר לעיר בכדי לשמוע מפיו עוד ועוד דרשות. הוא יסד יותר משלש מאות חברות חדשות לשם ישוב ארץ ישראל, האגודות הגדולות ביותר באיכות ובכמות באודיסא, וילנא, מינסק, קובנה, ביליסטוק, קיוב וכו׳ נוסדו על ידו. העתונים „המגיד״, „הצפירה״, ו„המליץ״ העריכו אותו כמטיף הלאומי הגדול בדורו. לר׳ חיים זונדל היו גם לא מעט שונאים — רבנים וראשי הקהל שהתנגדו לחיבת ציון. ר׳ חיים זונדל הוזמן ע״י המשכילים ותלמידי־החכמים. רב העיר ר׳ מיכל הלוי אפשטיין (מחבר הספר „ערוך השלחן״) אסר עליו להשמיע את דרשתו. הוא היה מהמתנגדים הגדולים לרעיון ישוב ארץ ישראל. בין מנחה למעריב היה ביהמ״ד הגדול מלא וגדוש, והקהל עמד בצפיפות מחניקה. מאות אנשים נשארו עוד בחצר ביהמ״ד מבלי יכולת להכנס פנימה. הנאספים צעקו פה אחד שאם המגיד לא ידרוש הם לא ישתקו ויחריבו את ביהמ״ד ואת העיר. כשראה המגיד, כי הקהל אינו מקבל את „הגזירה״ ציווה על גבאי ביהמ״ד שילכו לאכסניה להזמין את המגיד.

ר׳ חיים־זונדל מכבי היה צמחוני לפי השקפותיו והתנהגותו בחיים, והיה מקפיד מאד בהלכות אכילה והלבשה. מימיו לא היה נועל נעלי עור על רגליו, את נעלי הגומי היה מזמין בשבילו באופן מיוחד מבה״ח. הוא גם סבל מרדיפות השלטונות שלא נתנו לו פספורט, היות והוא לא שלם את 300 רו״כ הקנס שהטילו עליו עבור אחיו הצעיר שברח מעבודת הצבא.

בשנת 1890 שם את פעמיו לאנגליה, ונתמנה ל„מגיד״ של חברת „אורח צדק״. על דרשתו הראשונה כתב ה„ג׳ואיש קרוניקל״: „הוא נאם נאום כביר. הבית היה מלא מפה לפה, באו מאות נשי ישראל מבנות המשפחות העשירות של ה„סיטי״ ואנשים נכבדים וחשובים רבים. פעולות המגיד לא הצטמצמו אך בין יהודי

לונדון. הוא נאות להענות לדרישות ערים גדולות אחרות שבקשוהו לבקר את הקהילות הרבות. שמו יצא לתהלה בין כל יהודי בריטניה". הרב צ.ח. מסליאנסקי, המטיף המפורסם בין יהודי אמריקה, כותב ב„זכרונותיו": „המגיד מקמניץ הלהיב את לבות כל הקהל. אכן הוא היה נואם כביר ולבבי, היה לו כשרון הטפה מפליא ובקיאות רבה בספרות העברית הישנה והחדשה. בבואו לפני שנים אחדות ללונדון עלה בידו לרכז מסביב לשמו את ההתענינות של כל היהדות האנגלית ע"י כשרונו הנפלא ורגש לבבו היהודי הער לכל מה שנוגע לציון ולבנינה ולכל מה שקדוש בעיני העם". הוא נתקבל לאזרח בריטניה. תעודת ההתאזרחות הוגשה לו מאת קהילת „נצח ישראל" במשתה שנערך לכבודו והרב הכולל היה היו"ר בו. הלורד רוטשילד בקש מאתו פעם לבקרו בביתו ואחרי שיחה ארוכה בשעת הביקור כתב הלורד שני שטרי־המחאה בני מאה לי"ש כ"א ובקש מאת הרב לקבל אחד לעצמו ואת השני לחלק בין עניי מזרח העיר. את האחרון קבל הרב מכב' בהבעת תודה רבה, אולם את הראשון נמנע מלקבל, בגלותו את דעתו השלילית למתנות. הציעו לו משרת דיין במקום הדיין המנוח מר ספיערים. את המשרה החשובה והנכבדה הזאת היה נאלץ לדחות מסבת היותו צמחוני וא"א היה לו להתעסק בכשרות בשר... אחרי חיים קשים אך רבי פעולה בעד כלל ישראל ברוסיה ובאנגליה נפטר ב־1916 במיטב ימיו בהיותו כבן ששים.

ר' מנחם מנדל מקמניץ־דליטא *

תקצ"ג—תקצ"ד (1834—1833)

ר' מנחם מנדל בן אהרן מקמניץ דליטא נולד בשנת תק"ס (1800) לערך, עלה לארץ באלול תקצ"ג (1833) ונפטר בירושלים בשנת תרל"ג (1873).

בשעת מגיפת החולירע בעירו נדר נדר, שאם לא ימות במגיפה — יעלה לארץ ישראל. בערב ראש חדש תמוז תקצ"ג (18 ביוני 1833) קיים את נדרו ויצא יחד עם אשתו ובנו את עירו, ואחרי חודש הגיע לאודיסה. משם הפליגו בספינת־מפרש איטלקית בי' באב (26 ביולי 1833) ואחרי שלושה ימים הגיעו לקושטא. לאחר שהייה של תשעה ימים בקושטא הפליגו בים התיכון והגיעו בר"ח אלול (16 באוגוסט 1833) לחיפה ומכיוון שלא היה אז בחיפה שום ישוב אשכנזי, שלחו להודיע על בואם לכולל בצפת, ומשם נשלח איש לשכור להם חמורים ולהביאם לצפת.

ר' מנחם מנדל התישב בצפת והצטרף לכולל הפרושים, תלמידי הגאון מוילנא, שבראשם עמד ר' ישראל משקלוב. בצפת היה אז ישוב של 2000 משפחות יהודיות, והיא שימשה מרכז לעליית הפרושים מליטא והחסידים מרייסן ומפולין. קיווה ר' מנחם מנדל להתפרנס מהכסף שהביא אתו, אבל לא זכה לישב בשלוה בארץ. שלושה חודשים אחרי עלייתו מת בנו במגפת דבר, ועל כך הוא מספר בפשטות נוגעת עד הלב: „ותודות לה' שהצילני מזה אותי ואת אשתי, אך בני מת בעת ההיא וזכה להיקבר בא"י בר"ח כסליו".

איזו תמימות קדושה מדברת כאן מתוך גרונו! אב שכול מספר על בנו שמת בדבר; אולם מה האסון הפרטי לעומת הזכות הגדולה להיקבר בארץ הקודש?

תשעה חדשים אחרי עליתו באה על יהודי צפת צרה נוראה: הפלחים שבסביבות צפת, אשר מרדו בפחה אבראהים, שמשל אז בארץ בשם אביו מוחמד עלי, שליט מצרים, התנפלו ביום ח' בסיון תקצ"ד (15 ביוני 1834) על יהודי צפת, חמסו ושדדו ופצעו ועינו, והפרעות נמשכו למעלה מחודש ימים. עוד לא

---

* נרשם לפי „ספר מאה שנה" ו„מסעות ארץ־ישראל".

הספיקו יהודי צפת להתעודד מצרה זו, והנה בא עליהם ביום כ״ד בטבת תקצ״ד (1 ליונאר 1837) הרעש, שבו נהרגו למעלה מאלפיים נפש והעיר היתה לעיי מפולת.

אחרי המאורעות האלה נשאר ר׳ מנחם מנדל „ערום בלי לבוש" וראה הכרח לעצמו לצאת את הארץ לזמן מה. מנהיג הפרושים ר׳ ישראל משקלוב התיר לו את הדבר וביקשו להצטרף לשליח הפרושים ר׳ נתן נטע ב״ר מנחם מנדל משקלוב, שיצא אז לליטא כדי לעורר את בני ארצו לשלוח עזרה לא״י. הם יצאו בסוף הקיץ של תקצ״ח לחוץ לארץ דרך קושטא ואודיסה.

בהיות ר׳ מנחם מנדל בשליחות זו הדפיס בווילנא בשנת ת״ר (1840) ספר קטן בשם „קורות העתים", שבו תיאר את המאורעות המחרידים שהתרחשו בצפת, את עלייתו לארץ ואת ביקורו הקצר בירושלים ובחברון. בפרק מיוחד בשם „מעלות הארץ" תיאר מתוך הסתכלות טובה וחוש מציאות את חיי הארץ לפרטיהם: האקלים, המזונות, הירקות והפירות, דרך הבישול והאפיה, הכלים, המסחר והמלאכה, המשקלות, המטבעות, המחירים, מנהגי הספרדים, קברי צדיקים ומילון קצר של דיבורים בלשון הערבית הדרושים בחיי יום־יום.

בספרו נתכוון לעורר את העם לתרום לעזרת הישוב, „איש איש כברכתו", ואת אשר יש לאל ידו... יקח צרור כספו ויסע וילך לארץ הקדושה". בו תיאר את עלייתו לארץ ואת ביקורו בירושלים ובחברון „למען דעת כל עמי הארץ את הדרך אשר ילכו בה לארץ־ישראל". וכן קיווה להבנות ממכירת הספר.

בשנת תר״ב (1842) חזר משליחותו והתיישב בירושלים ופתח בה את בית המלון הראשון, ששימש מעון ארעי לעולים חדשים.

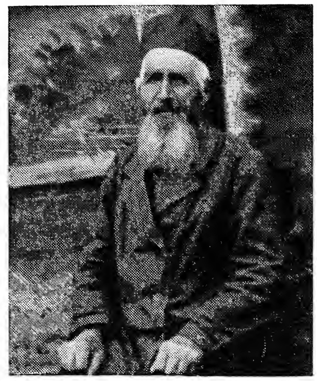
„זה היה בית הכנסת אורחים בשכר לאורחים ומעון ארעי לעולים חדשים טרם שהתיישבו בארץ. יחד עם זה שימש גם בית הכנסת אורחים חינם לכמה וכמה אורחים עניים". אחד הישישים הירושלמיים, ר' יוסף הלוי הארואויץ, מוסיף לספר שלא רק אורחים עניים, כי אם גם תלמידי־חכמים מבני העיר, שהיו שרויים בלי אמצעים למחייתם, היו יוצאים ונכנסים ב„מלון" המיוחד הזה ומסבים אל השולחן יחד עם כל בני בית ר' מנחם מנדל.

אמנם לשם פרנסה נוצר ה„מלון", אלא שבעלי העסק ר' מנחם מענדיל מקמניץ ואשתו מרת ציפה קיימו מצוות הכנסת אורחים לשמה.

שנים רבות היו ה„מלון" וה„מסעדה" הללו היחידים בירושלים. באחת או שתיים מנסיעותיו של מונטיפיורי ורעייתו לירושלים, הביאו להם אוכל ממטבח ר' מנחם מענדל.

אשתו של ר' מנחם מענדיל, מרת ציפה, היתה עקרת הבית, אשת־חיל יהודית, והיא היתה המוציאה והמביאה בעסק. בזכותה ישב בעלה, על־פי־רוב, על התורה והעבודה.

בשנת תר״ה נולד להם בנם אליעזר ליפא. הבן ירש מעשה אבות, וברבות הימים (בשנת תר״מ) פתח את המלון המודרני, ראשון ליהודים, בירושלים — „מלון קאמיניץ" או „אשל ירושלים" המפורסם.

ר׳ ישראל אשכנזי

מראשוני המתישבים ביסוד המעלה

בשנת תרמ״ד נחלץ הבחור ישראל אשכנזי מקמניץ־דליטא, למשפחת ר׳ פישל סלומון מבריסק דליטא על מנת לעלות לארץ ישראל. הוא היה בחור חרוץ, בקי ומנוסה בעבודת החקלאות ובעל כשרון מעשה. משבא למושבה נגש לעבודת השדה במרץ והתחיל לנהל אחריו את כל יתר המתישבים. על פי עצת ר׳ ישראל הרחיבו את הגן, חפרו באר, חרשו היטב את האדמה וזרעו בה ירקות שונים — עבודת המתישבים הראשונים החלה בהדרכתו הנבונה והמנוסה של ר׳ ישראל. העניות והסבל של המתישבים הראשונים היו רבים, אחת המתישבות מספרת שהיו הולכים יחפים וערומים. ישראל אשכנזי, המדריך והנושא בעול העבודה, הוא בכבודו ובעצמו היה יורד אל הים, פושט במחילה כותנתו, מכבסה כשהוא ערום עד שתתייבש בשמש. אחרי כן היה לובשה וחוזר הביתה. בול למכתב וחפיסת טבק לעישון — היו משכורתו, כפועל חקלאי אצל ר׳ פישל סלומון. אחרי גלגולים קשים עובר אשכנזי לרשות עצמו ומתחיל בסידור משקו הפרטי. משקו משמש דוגמא ומופת לכל אכרי המושבה.

הוא היה מראשוני הכובשים של המדבר הצפוני, מדבר הביצות של „החולה״, המקום בו נוסדה יסוד־המעלה. מהבוקר ועד הערב צעד ר׳ ישראל, לבוש טלית־קטן ארוכה, אחרי מחרשתו, כששפתיו לוחשות מזמורי קודש. השלטון התורכי לא נתן „רוכסות״ לבנות בתים. ר׳ ישראל ראה את הערבים יושבים ב„חושות״ עשויות קני סוף וגומא, שהם מביאים מבצת החולה. ויאמר בלבו, כי חושות כאלה אין גזירת „הרוכסה״ חלה עליהם. ויגד את מחשבתו לחבריו, והיא ישרה בעיניהם. הם יצאו כולם וכלי־עבודה בידיהם ויבואו אל האגם וילקטו קנים ויאלמו אותם לאלומות, ויעשו מהן רפסודות והסיעון בדרך האגם למושבה. עברו ימים לא רבים ושתי שורות של חושות־גומא, מטויחות בחומר ומסוידות בסיד עמדו על

חופו של ים־סומכי. החושה של ר׳ ישראל שימשה דירה לו ולבני ביתו, מחסן למספוא ושקי הקמח — מחסה לעגלים היונקים, וגם לתרנגולות הדוגרות, היושבות על אפרוחיהן הזעירים. המחצלות הפרושות על פני קרקע החושה, משמשות היו מיטות לתושביה. בחצי הליל היה ר׳ ישראל מתעורר משנתו ויושב באחת הפינות, לאור העששית הקטנטונת, לערוך „תיקון חצות" בספר „הזוהר".

קדחת „שחור השתן" פגעה קשות באנשי יסוד־המעלה. ר׳ ישראל היה אומר „קדחת אינה מחלה", ולא היה נמנע מלצאת לעבודתו בעונה חקלאית „בוערת" למרות האש שבערה בעצמותיו. כל ימיו, כל ששים שנות חייו במושבתו, עבד במחרשה, בחרמש ובקלשון. ולעת זקנה עבד בגן־הפירות המפורסם שלו, גם במעדר. הוא היה זקוף, בעל קומה שלא שחה מעולם, עץ־אלון, ששרשיו נטועים על פלגי מים.

ר׳ ישראל ידע גם להגן על נירו ועל גורנו עם הרובה ביד. פעם בליל חושך אחד נגנבו פרדותיו של ר׳ ישראל מחצרו. הוא ידע והבין, כי שודד ידוע שבסביבה ידו במעל. הוא לקח את כלי־זינו והלך ישר אל בית השודד. ר׳ ישראל כוון את השעה שהשודד היה עסוק במלאכתו בדרכים, ואמנם מצוא מצא את פרדותיו כשהן קשורות אל האבוס בחצר השודד. לבו של אותו שודד היה סמוך ובטוח, כי איש לא יעיז לעבור על סף חצרו, ולפיכך לא הסתיר כלל את הפרדות. לקח ר׳ ישראל את פרדותיו ויחזירן אל חצרו. השודד לא יכול למחול על „כבודו" שחולל: איש יהודי בא אל מאורתו, הוציא את טרפו ויצא בשלום! באחד הלילות זחל השודד כפתן, התגנב למושבה ודקר בפגיונו בר׳ ישראל מאחוריו ויברח. ר׳ ישראל התהפך על ערש דוי חדשים רבים, עד שהבריא וחזר לאיתנו.

בשנת 1920 פרץ מרד הדרוזים בצרפתים בסוריה. הד המרידות הגיע גם לאזור החולה. התארגנו כנופיות שודדים, שהתנפלו על עובדים בשדות לשדוד בהמתם ועל רועים לשדוד עדריהם. אחרי ההתנפלות על תל־חי ורציחת טרומפלדור וחבריו. גברו ההתנפלויות של הכנופיות. במושבה „יסוד המעלה" נתקבלה ידיעה על כנופית שודדים המשוטטים בהרים הגובלים עם אדמות המושבה. האכרים הססו לצאת לעבוד בשדות. אז קם ר׳ ישראל ואמר: היום נפסיק לעבוד בשדות המרוחקים, מחר ידעו זאת הכנופיות ויגיעו למקומות היותר קרובים למושבה, ומחרתים ישימו עלינו מצור בתוך המושבה גופא. שומה עלינו להמשיך בעבודה וה׳ יהיה בעזרתנו. למחרת לקח בנו אלתר את זוג הפרדות ור׳ ישראל הצטייד עם רובה גרמני, וגם ספר תהלים לקח עמו. ר׳ ישראל הקים לו עמדה בתוך השדה והבן התחיל לחרוש. עבודת החריש נמשכה עד אחרי הצהרים. פתאום ניתך על ר׳ ישראל ובנו מטר יריות מההרים משלשה כיוונים. ר׳ ישראל ענה ביריות בכיוון התוקפים. מתוך חרדה לבנו יצא מהעמדה על מנת להתקרב

אליו בהיותו נמצא קרוב להר. הפרדות נהרגו, והבן זחל בכיוון האב, ובאמצע השדה מצא את ר׳ ישראל פצוע ברגלו. הבן גרר את ר׳ ישראל עד שהגיעו למדרון, במקום שכדורי האויב לא הגיעו. לבסוף הגיעה עזרה מהמושבה. ר׳ ישראל נלקח לבית החולים. ידו האחת של ר׳ ישראל אחוזה במחרשה וידו השניה בנשק.

בימים ההם טייל לו להנאתו המשורר נפתלי הרץ אימבר בשדות הגליל, ושירת „התקוה" נרקמת בדמיונו. המשורר שוטט לאורך הירדן, תכלת ים סומכי הקסימה אותו, רגליו נשאוהו הלאה לתוך העמק, ובעודו הולך ושר החלו רגליו שוקעות בטיט היוון של תחילת הביצות. משך המשורר רגלו האחת מהבוץ, שקעה השניה עד למעלה מן הברך. החל מרגיש, כי הוא הולך ושוקע. אגלי זיעה קרה כיסו את פניו, שערותיו סמרו. איך ייחלץ ממוות שכזה? עוד אימבר מכין עצמו לסיים את פרשת חייו וקול אדם הגיע לאזניו: „מה קרה ר׳ יהודי" שאל ר׳ ישראל שהופיע על שפת הביצה. השליך ר׳ ישראל מיד חבל אל אימבר ופקד: „כרוך חבל זה סביב מתניך יפה־יפה". ר׳ ישראל החל מושך בחבל בכוח; והמשורר נגרר לאט לאט. כעבור חצי שעה נמצא המשורר מוטל תשוש־כוח ליד ר׳ ישראל.

ר׳ ישראל תפש את אימבר, נתנו על השכם, והחל צועד עם „משאו" הביתה, כשהטיט והרפש נוזלים ממנו. בבית רחץ ר׳ ישראל בעצמו את אימבר, השכיבו במטה והשיב את נפשו.

בדמותו של ר׳ ישראל התגלמה חלוציות ורצון של ברזל. הוא היה סמל העבודה. שכהביאו למושבה קומביין עמד הישיש ולטף אותו בידיו... בימיו של ר׳ ישראל לא היה קומביין, לא היו מכונות, הכל בידיים, עם שוורים, בלי כבישים, בלי ישוב, ציה. הוא היה איש האדמה, חלוץ ומדריך המחנה.

בשנת תרע״ג ערכה משלחת של גדולי רבני הארץ, הרב קוק, הרב זוננפלד, הרב חרל״פ והרב הורביץ ביקור בגליל לשם תיקון מצב הדת בישובים. הם גם סרו ליסוד המעלה. בביתו של ר׳ ישראל סודרה לכבודם סעודה. כאשר עמדו הרבנים לעזוב את המושבה בדרכם למטולה התאספו זקנים וצעירים ובראשם ר׳ ישראל ללוותם. וכאשר עלו הרבנים על הסוסים הקיפום במעגל גדול. הרב קוק התרגש מן המראה ופרץ בשיר „אל יבנה הגליל" והקהל התלכד סביב הרבנים בריקוד ובשירה „אל יבנה הגליל". באותו זמן היה הרב קוק מרקיד את סוסו, לפי הקצב ומשתף את עצמו בפנים נוהרים מגיל ודבקות.

אמו של ר׳ ישראל אשכנזי. גיטל חיה היתה גרה בחדר לחוד. היתה לה פרה שחלבה אותה בעצמה כל יום. ביום האחרון של חייה, ערב ר״ח ניסן תרס״ט, הספיקה עוד לחלוב את הפרה, וקראה לבנה ישראל והתאוננה על חולשה. בנה רצה לעזור לה לעלות על המיטה והיא בלי תמיכתו עלתה לבד על מיטתה ואחרי כמה רגעים הסתלקה נשמתה והיא בגיל 95.

לאה אלוני־בוברובסקי

הסופר משה אליהו ז׳ק־ז׳רננסקי ז״ל

משה אליהו ז׳רננסקי נולד בקמניץ־דליטא להורים יראי־שמים, ענוי רוח וגדולי תורה בני משפחת דיינים ורבנים. בהיותו צעיר לימים למד בישיבות בריסק־דליטא ונובוגרודק. לאחר שקנה תורה בישיבות אלו המשיך לנדוד ועד

סלובודקה הרחוקה הגיע, כדי להתבשם מתורת המוסר בישיבה הגדולה „כנסת־ישראל" מפי הסבא — הגאון ר׳ נתן צבי פינקל זצ״ל.

חייו החומריים היו קשים עליו מאד והיה מתפרנס בדוחק רב. השאיפה לידע, למחקר ולהשכלה הסעירה את נפשו הטהורה, והוא התחיל לעיין בספרים חיצוניים בהסתר.

בימים ההם מצא בישיבה חבר וידיד נאמן את נתן גרינבלט־גורן יליד סלובודקה שגם הוא היה במשכילים, וכאשר הכירו זה את זה, כקוראים בספרי השכלה שהיו אסורים בישיבה, כרתו ברית לשמור על סודם ונדרו נדר לדבר ביניהם כל ימי חייהם רק עברית (ואמנם שמרו על הנדר הזה). כשתי שנים חי חיים כפולים: ביום — בישיבה ובלילות — על גבי ספרי השכלה. אולם כל זה היה כרוך ב„סכנות" רבות, כי „בלשי הישיבה" ארבו אחר כל רודף השכלה. לכן החליט לעזוב את הישיבה ועבר מסלובודקה לקובנה ונשתכן בבית שבעליו יצאו לחו"ל. דירה מצא ופת לחם למחייתו לא מצא. אף על פי שהתהלך ר׳עב היה שקוע בספרי עיון ומדע וחי בעולם שכולו אצילות.

כשמצוקתו גדלה לבלתי נשוא עזב את קובנה ושם פעמיו לוילנה. גם בוילנה לא מצא מרגוע לנפשו, לא היה לו לחם לאכול ולהחליף בגדיו הקרועים. אז החליט לצאת לעיירה שבפודוליה, אליה הוזמן לכהן בה כמורה.

בעיירה זו רווח לו מחרפת הרעב והסבל. הוא לימד עברית לבני הנעורים והתחבב עליהם כמורה ומחנך בעל מידות, אולם משאת נפשו הייתה להשתלם. לאחר גלגולים ותלאות הגיע לאודיסה. צניעותו וביישנותו מנעוהו מלהידחק לבין גדולים, אולם עד מהרה יצאו לו מוניטין בחוגי העברים בעיר. ה"ה אוסישקין ולוינסקי הזמינוהו להורות עברית לבניהם.

בימים ההם נתקבל אחיו הבכור ד. י. ז׳רננסקי כפקיד ב„מוריה", ועל ידו נתקרב משה אליהו אל ביאליק ורבניצקי, מייסדי „מוריה". באותה תקופה התחיל לכתוב ולפרסם מאמרים ב„העולם", אחר כך הוציא יחד עם חבירו נתן גורן את הקובץ „טל" ומאסף ספרותי „פקעים" לזכרו של א. נ. גנסין, שנפטר באותה שנה. הוא גם היה מעמודי התווך ב„שחרית" שהוציאו לאור — הוא, נתן גורן וד"ר ש. אייזנשטדט יבל"ח. בהיותו באודיסה היה מבקר את הוריו בקמניץ־דליטא פעמיים בשנה בחג הפסח ובימים נוראים. בימים ההם גילה התענינות רבה בחינוך הנוער בעירנו. הוא היה מכנס אותנו מדי פעם, ועודד אותנו ללמוד את השפה העברית. כמו כן עורר בנו התענינות רבה לארץ־ישראל ולציונות ובמיוחד הדגיש, כי עלינו לשאוף להשתלמות, ולשם כך אנו צריכים לעזוב את העיירה.

כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה נתמלאה משאת נפשו להשתלם במדעים: הוא יצא לצרפת, נכנס לסורבונה והתמסר כולו לחכמה ולמדע. באותם הימים פירסם רשימות ב„הצפירה".

המלחמה ניתקה את כל חלומותיו, ושוב הושלך למצוקה וסבל ותלאות כשבוי בגרמניה. לאחר המלחמה השתקע בגרמניה, הקים משפחה והחל לעבוד עבודה ספרותית ב„התקופה" (הוצאת שטיבל) ובחברת „אשכול". הוא התפרסם בחוגי הספרות והוציא ספר מסותיו הראשון „מסביב".

עם עליית היטלר לשלטון עזב את גרמניה ועלה ארצה, אשר אליה שאף למן ראשית ימי נעוריו. בארץ סבל יסורי קליטה. עבודתו כמגיה בעתון „הבוקר" גרמה לו מפח־נפש, והוא עזב אותה לאחר זמן ועבר לגור בירושלים. כל ימי שבתו בארץ התענה ממש בצבת הדוחק והמחסור. באחד הימים לאחר מלחמת העולם השניה ביקרנו אותו בעלי ואני בביתו בירושלים. ספרנו לו על שאיפת ארגון יוצאי־עירנו להוציא לאור ספר מיוחד, שיוקדש לזכרם של בני עירנו, שניספו בשנות השואה והגבורה. ז'ורננסקי התלהב מהרעיון להקים מצבה לקדושי עירנו והביע את נכונותו לעזור בעריכת הספר. ואף על פי שמצבו הכלכלי היה דחוק, הוא הדגיש פעמיים: „אבל שלא על מנת לקבל פרס".

משה אליהו הסתופף תמיד בצל, התהלך בצדי־דרכים ונשא בחובו את עומס סבלותיו .הוא חי ומת כאבותיו ענווי הרוח, שאף הם חיו במצוקה וידעו לשאתה בדומיה. הוא נפטר בירושלים בי"ז אלול התש"ח, 21 בספטמבר 1949.

יהי זכרו ברוך.

זלדה ספירשטיין

פאלק זולף ז״ל

פאלק היה אחד מבין היחידים בעיירתנו שהצטיין בכשרונותיו ובאינטליגנציה שלו. פאלק זולף היקר באדם, פאלק זולף החביב והנעים, המשכיל והתלמיד חכם, המורה והמחנך, הסופר והמחבר, פאלק זולף המתמיד והשקדן, הרגיש למשפחתו, לעמו ולארצו.

פאלק זולף ז״ל

כן פאלק זולף איננו. הכאב עמוק. קשה לשכוח אותו.

עם פאלק זולף עמדתי בקשרים במשך שבע שנים. התחלתי להתכתב אתו בארצות הברית. מכתביו היו מלאי ענין. כל מכתב ספר שלם. כל מלה פנינה. לפעמים חשקה נפשי לשבץ את המלים שלו לתוך מסגרת בכדי שתשארנה לנצח. במכתבו האחרון אלי הוא מתאר את מחלתו. מכתב בן 12 עמודים מלא וגדוש תיאורים. פאלק מתאר את מחלתו ספק בהלצה, ספק ביאוש מוחלט. מחלתו היתה רצינית מאד. פאלק נפטר, כנראה, ממחלה ממארת. הוא כתב לי שנכנס לבית חולים בגלל התקפת לב.

הרופאים גילו שיש לו כתם על הריאה — כפי שהוא מתבטא במכתבו — „א פלעקל אויף די לונגען״. והנה צחוק הגורל! בילדותו בזסטביה היו החברים שלו מחברים שירים על חשבון שמו המשונה כמו למשל: „פאלק, פלעקן פלעקל״ (הוא מזכיר את זה גם בספרו „אויף פרעמדע ערד״) והנה שוב מתגרה בו „פלעקל״, אבל לא בצחוק — באופן טרגי מאד — „א פלעקל״ הזה הוריד אותו לקבר בטרם עת. הוא נותח פעמיים. נתחו לו את הריאות וגם את הקיבה. לבו החלש התגבר ובזו הלשון כתב לי: „די הארינטע מיין הארץ האט געשוויגן״. פאלק עבר את שני הניתוחים. חזר הביתה. היה מאושר... אבל האושר שלו לא ארך הרבה זמן. פאלק נפטר. אחרי שנות סבל ויאוש הוא הלך. לא סוגה בשושנים היתה דרכו בחיים. גם לא קלה כלל וכלל. פאלק סבל באופן גשמי, אך לעומת זה בא על סיפוקו בחייו הרוחניים. כאמור, היה פאלק מתמיד מאז ומתמיד. חוץ מעבודתו בשדה החינוך היה יושב ימים ולילות, כותב ועוסק בספרות. כידוע לנו, חיבר פאלק שני ספרים אודות קמניץ והם: „אויף פרעמדער ערד״ ו־„די לעצטע פון א דור״. פאלק הוסיף וכתב מאמרים חנוכיים ופסיכולוגיים. הוא כתב סיפורי מעשיות לילדים ובזמן האחרון הוא כתב גם יומן חייו בשם „יומנו של מורה״, ובזמן מחלתו הוא הוסיף עוד מלה לכותרת, כלומר, „יומנו של מורה חולה״.

קבלתי ממנו שני קטעים חתוכים מהעתונות כתובים בעברית. במאמריו אלה הוא מתאר תמונה כללית כיצד נראים הדברים סביב מורה אחרי מותו. בזמן שהוא כתב את המאמרים האלה הוא עוד היה בקו הבריאות, אבל, כנראה, לבו ניבא לו שמשהו נורא מתקרב ובא. פניתי אליו והערתי לו על שני דברים: לשם מה הוא הוגה כל כך הרבה במוות, ומאין לו עברית כה עמוקה וכה עשירה. הרי הוא נמצא בגלות ואינו שומע יום יום את שפתנו וכיצד רכש לו שפה כה תרבותית ועברית כה צחה?

ובמילים של ביאליק ענה לי פאלק: —

„לא זכיתי באור מן ההפקר
מסלעי וצורי נקרתיו
וחצבתיו מלבבי,
לא שאלתיו ולא גנבתיו מאיש חלילה,
כי ממני ובי הוא.״

— „לא בחיבוק ידיים ישבתי במשך 34 שנות שהותי בקנדה. עשיתי לילות כימים״ (זה כלשונו הוא). כל שאיפותיו של פאלק היו לבוא ולראות במו עיניו את ארץ האבות — ולזה לא זכה.

ח. ק.

ברוך אייזנר ז"ל

ברוך אייזנר נולד בקמניץ־דליטא. הוא היה משכיל, ציוני נלהב ועסקן ציבורי. הוא ריכז את פעולתו הציבורית בעיקר בקרב הנוער ההולך ומתבגר, היה מדריך אותם ומעורר בהם את השאיפה לרכוש ידע והשכלה. לעתים מזומנות היה מכנס את הצעירים והצעירות, מספר להם על סופרים עבריים ועל הספרות העברית והכללית, והשתדל לפתח בהם את החיבה לציון.

ברוך היה אחד ממייסדי הספריה העירונית, ששימשה מקור נאמן, אשר ממנו שאבו רוב בני הנוער את ידיעותיהם. בהשתדלותו הרבה נרכשו מדי פעם ספרים חדשים לשמחתם הרבה של הקוראים הצעירים. בנועם הליכותיו ונימוסיו הוא שימש מופת למכריו במסירותו הרבה לחינוך הדור הצעיר. הוא תיכנן תכניות בדבר ייסוד מוסדות חינוך, אשר בהם יתחנכו ילדי קמניץ מכל הגילים.

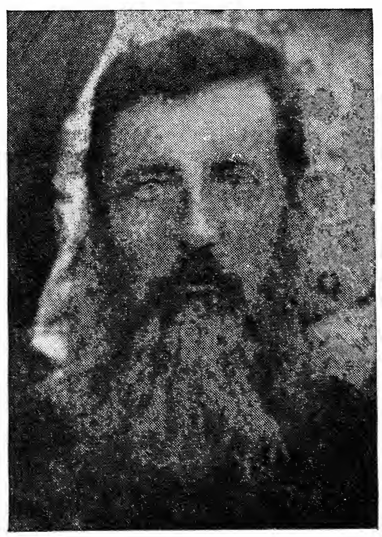
ברוך לא זכה להגשים את שאיפותיו אלה. הוא נפטר בגיל צעיר ממחלתו הקשה שנים מספר לפני מלחמת העולם הראשונה.

יהיה זכרו ברוך לעד!

ר. ו.

יוסף ויגוטוב ובנדט וינוגרד

החיים החברתיים בקמניץ הקטנה היו טובים יותר מאשר בהרבה עיירות אחרות בפולין. הדאגה של הפרט לכלל היתה מאד מפותחת בעיירה והיו בה הרבה יהודים שתמיד פעלו לטובת הכלל. בין הדמויות הזכורות לי היטב היה יוסף ויגוטוב, בנדט וינוגרד, ועוד. יוסף ויגוטוב עמד בראש כל האגודות, אך גם

יוסף ויגוטוב

בנדט וינוגרד פעל רבות לטובת הכלל. הוא תמיד היה מוכן לעזרת הזולת ואף פעם לא היה קשה לו; הוא פעל לטובת „לינת הצדק", עזרה לנזקקים ולפני פסח ל„מעות חיטים" (לנזקקים לכסף בשביל מצות לפסח). כמו בכל עיירה בפולין כך גם בקמניץ היו ליהודים תמיד עניינים עם המשטרה, ובמיוחד לחנוונים שהחזיקו ביום ראשון את החנויות פתוחות למחצה — דבר האסור לפי החוק הפולני, כי ביום ראשון היו באים הרבה אכרים העירה והפרנסה העיקרית בעיירה היתה

מאכרי הסביבה. השוטרים היו מסתובבים ומטילים קנסות (רפורטים) והיה צורך שמישהו יתווך בין תושבי העיר (היהודים, כמובן) והמשטרה. בנדט וינוגרד היה בין המעטים בדורו בעיירה שדיבר פולנית, כי רוב היהודים בעיירה דיברו רוסית או אוקראינית עם אכרי הסביבה, לכן הוא היה האיש שתיווך בין היהודים והמשטרה. תמיד היתה לו הרבה עבודה בזה.

קרה פעם שחשדו בשלושה בחורים ציונים שהם קומוניסטים ואסרו אותם, אך הודות להשתדלותו של בנדט וינוגרד אצל קצין־המשטרה שיחררו את השלושה. וגם זה היה כרוך בהרבה התמסרות.

בקמניץ היה בית־חולים פולני לא משוכלל ביותר. היה שם רופא פולני שליהודי העיירה לא היה אמון בו והיהודים בעיירה היו למעשה בלי רופא. עסקני העיירה פעלו רבות כדי להביא רופא יהודי שישתקע במקום, כי מעט מאד רופאים יהודים רצו להשתקע בעיירות הקטנות. בין הפעילים האלה היה גם בנדט וינוגרד.

הייתה קיימת בקמניץ גם פלוגת־הכשרה, ומכיוון שמקורות העבודה לא היו מרובים, היה מצבה החומרי של הפלוגה דחוק ולפי הרוב היו חבריה זקוקים לעזרה. בנדט וינוגרד היה תמיד מוכן לעזור להם כמיטב יכולתו.

היו בעיירה עוד הרבה יהודים יקרים, שהיו מוכנים תמיד לעזור לזולת. החיה הנאצית השמידה את כולם.

יהי זכר כולם ברוך!

פרופ' שמואל איזנשטדט
תל אביב

זה היה בקמניץ דליטא

אבי יוסף מאיר היה למדן ומשכיל. הוא השתתף בוועידת „חובבי ציון", בקאטוביץ בשנת 1884 והיה ממניחי־היסודות לתנועת „פועלי־ציון" ברוסיה בשנת 1898. הוא היה יליד הכפר צ'מרי על יד קמניץ דליטא, שהיה חכור על ידי אביו ר' יעקב בר מאת הרוזן גראבובסקי.

מראשית נעוריו בכפר מולדתו היה צמא לתורה ולהשכלה וחיפש דרך להשתלמות במדעים ולפתרון השאלות, שהתעוררו אצלו. אותו זמן שימש שאר בשרו ר' יקותיאל רבינוביץ מנהל טחנת־קמח בקמניץ־דליטא ושמו הלך לפניו כלמדן וכאחד מחלוצי־ההשכלה. נפשו של יוסף מאיר בן ה־16 חשקה להכיר פנים את שאר בשרו המופלא ולהעזר על ידו בשקידתו בלימודים, וביום אביב אחד של שנת 1881 יצא העלם ברגל מאחוזת אביו בצ'מרי לקמניץ על מנת לבקר בביתו של ר' יקותיאל רבינוביץ.

ר' יקותיאל קיבל אותו בחמימות רבה, הושיבו על הכורסה הרחבה תוך חיבוקים ולטיפות, הסתכל בפניו של הצעיר בעיניים מאירות, התיישב כנגדו ופתח בשיחה:

— על תשוקתך וצמאונך לדעת ולהשתלמות שמעתי מכבר. גם ידעתי, כי בסופו של דבר תוליך אותך דרכך מן הכפר הבודד אל ביתי. בואה נא אל ביתנו לעתים קרובות והרגיש עצמך כאן כמו בן־בית. מי כמוך יודע, כי לא הביישן למד, הפוך בה והפוך בה.

— אני מודה לך, רבי יקותיאל, על דבריך החמים והעידוד שאתה מעודד אותי. לו הייתי ביישן לא הייתי בא להטרידך. אני זקוק באמת להדרכתך, לעצתך — העיר יוסף מאיר בקול רועד מרוב התרגשות פנימית.

— קודם כול, יוסף מאיר חביבי, אל תקרא לי רבי יקותיאל, כי יש לזה ריח איצטלה של רבנות... הגיד לי, יוסף מאיר, בפשטות לאיזו עזרה אתה זקוק, מה מטריד ביותר את מחשבתך?

— בוודאי ידוע לך — נכנס יוסף מאיר בשיחה ביתר אומץ — כי כל השנים למדתי אצל ר׳ שמחה גרונם, שהיה גר עד לפסח של אשתקד באחוזת־אבא. למדתי ביסודיות ש״ס ופוסקים. הוא היה מלמד־גמרא מובהק. הוא ציין לי דרך ללימוד לפי המקובל מדורות, אך להגות ולחשוב על פני הספר הפתוח היה מוטל עלי ביחידות, ולא פעם עמדתי בפני תיקו. מתחילה נסיתי לשאול את ר׳ שמחה גרונם שאלה אחת ושנייה, אולם הוא, החריף והבקי, לא ידע להשיב לי אל העניין כהלכה. לא רציתי להלבין את פניו וחדלתי לשאול...

— יפה נהגת, יוסף מאיר, נמנעת מעבירה מוסרית גדולה. רבי שמחה גרונם לא היה יכול להסביר לך את אשר לא הסבירו לו רבותיו. „רבי לא שנה, רבי חייא מניין לו״. יותר מזה אגיד לך — הוסיף רבי יקותיאל כמעט בלחש — לו היית שואל את רבי שמחה גרונם פירוש ברור לפסוק חמור בכתבי־הקודש ומה גם בספר איוב לא היה בידו כדי לפרשו כהלכה והיה מגמגם והולך שבעתיים. ואין זה פלא: במשך הדורות של תקופת־הרבנות הארוכה נשתבשה שיטת הלימודים בבית־המדרש הישן, בייחוד בפולין. ראשית ההוראה לתינוקות היה לא התנ״ך, כי אם הגמרא. התחילו מלמדים תינוקות מסכת גיטין וקידושין, ואף זה ללא הסברה יתירה. דף גמרא יבש עם רש״י ואחר־כך תוספות, מהרש״א וללא הבחנה בין עניין לעניין ובין תקופה לתקופה. היה חסר לגמרי ללומדים מושג כלשהו על טבעה ועל גליליה של ארץ־ישראל, על דברי־ימי־ישראל ומה גם בדקדוק הלשון העברית ובלשון הגמרא הבבלית והירושלמית...

הרגיש רבי יקותיאל, כי נכנס לעומקם של דברים וכי יכול היה להמשיך ולהמשיך, אך הפסקת הצהריים התקרבה אל סופה ואף יוסף מאיר היה צריך לצאת חזרה לדרכו, כדי להגיע הביתה לפני חשיכה, ולכן סיכם באופן תמציתי את מחשבותיו. ואמר:

— כל זה הבאתי לך, יוסף מאיר חביבי, בתור דוגמה — סיבת פיגורה של תנועת ההשכלה היא הרבה יותר עמוקה. דורנו זה קיבל בירושה מתקופת־הגיטו נכסי־רוח חד־צדדיים, שהיו מונחים מקופלים בארבע אמותיו של בית־המדרש. רובו של עמנו היה מופרש מן העולם והיה מרוחק מן המדעים החילוניים. את נכסי־הרוח של עצמו הקפיא, הלביש אותם לבוש דתי צר ופחד מפני כל התפתחות ומגע תרבותי עם החוץ. הוגי־דעות אשר קמו לנו היו אנוסים לפרוש מן הגיטו, להתרחק מעמם, שהכתים אותם בתור כופרים ואפיקורסים.

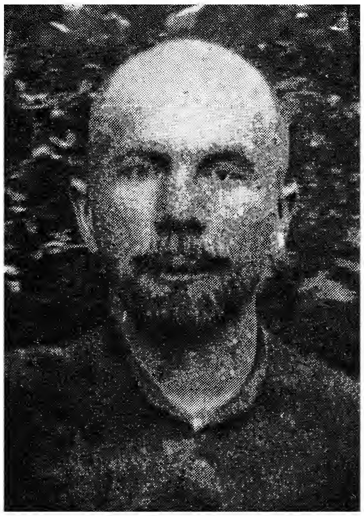
— על הנוער היהודי מוטלת החובה — הוסיף ר׳ יקותיאל בהדגשה מיוחדת — ללמוד ולהכיר את נכסי־הרוח של העולם: את הפילוסופיה, ההיסטוריה והספרות, ובראש וראשונה — את מדעי־הטבע, שהרי התרחק עמנו מן הטבע, מכל הצומח, הפורח והגדל סביבנו.

ובהושיטו בחמימות ובחיוך מלבב יד לשם פרידה משאר־בשרו הצעיר, אמר:
— בוא אלי, יקירי, בשבוע הבא לעת ערב, תלון אצלנו ואני אספר לך על מאורי־המדע, על דרבין ועל הומבולדט, ואתן לך גם הביתה ספרים לעיון וללימוד, כי מקמניץ תצא תורה — סיים את דבריו כשפניו מאירות שבעתיים, ונשק ליוסף מאיר על מצחו.

פנחס רביד־רודניצקי

זליג „דער איינבינדער״

הנצחת זכרה של קהילה, שנחרבה בידי הצורר הנאצי, לא תיתכן בלי עשיית יד ושם לטובי בניה ואישיה. בחייה האפורים של העיירה האנשים האלה לא התבלטו במיוחד. יחידים היו ואולי מוטב היה לכנותם יחידי סגולה. הדבר שאיפיין אותם הוא היותם עסקנים בלתי מוכתרים, שהתמכרו בכל מאודם לתנועה החלוצית־ציונית. הגשמת רעיון זה היה חזונם ולכן עסקו בהכשרת לבבות

לגאולת העם והארץ. לא מעטים הם יוצאי העיירה הקטנה, שניצלו מהתופת הודות ליחידים הללו, שזירזו ודירבנו אחרים להחשת עלייתם ואילו הם עצמם נשארו אחרונים כקברניטים על סיפון אניה בוערת ומצאו את מותם הטראגי יחד עם כל העדה, שגורלה נחרץ לכליה.

אחד כזה היה בעיירה קמניץ־דליטא בשם זליג „דער איינבינדער".

שם זה הודבק לו בגלל מקצועו — כריכת ספרים —— בו עסק בזמנו. שם משפחתו האמיתי היה טרסטניצקי ועיסוקו בשנים האחרונות היה חלוקת עיתונים יומיים, רובם ביידיש ומיעוטם בעברית, שהופיעו בעיר הבירה וורשה. בהיותו סוכן העיתונים „היינט", „מאמענט", „הצפירה", „היינטיקע נייעס", „ראדיא" וכו' התמחה לא רק בהפצת העיתונות בין החותמים הבודדים, אלא ידע גם להרכיב קבוצות חותמים של 2—3 חתומים על עיתון אחד, שהיה עובר מיד ליד עם תום הקריאה בו.

אין פלא, שבתוקף תפקידו הוא הכיר את כל אנשי העיירה וכמעט כולם הכירוהו. אולם פעילותו לא הצטמצמה בשטח זה בלבד. הדאגה לפרנסה לא היתה עיקר אצלו. הוא ידע להקדיש מזמנו וממרצו הרב לתנועה. בצייני את המלה „תנועה" איני מתכוון ל„תנועה" מסויימת. כי זליג „דער איינבינדער" לא גרס בדלנות בשטח הפעולה לתחיית העם והארץ. כל אירגון ציוני, אשר גילה פעילות — באיסוף כספים למען הקרנות הלאומיות, בעריכת אסיפות הסברה, הוצאת חברים להכשרה ולעליה — כל אלה היו חביבים ויקרים לו ונהנו מאימונו. ביתו היה פתוח תמיד לכל מועמד לעלייה ולכל דוגל ברעיון הציוני. התחביב שלו היה לבדוק את שליטת בן שיחו בידיעת הארץ, בפרקי ציונות וכו'. בשעת הצורך היה מסביר את הטעון הסבר ומטיף להגשמה חלוצית אישית.

מרובות היו אסיפות ההסברה בעיירה, ביחוד מטעם תנועות הנוער החלוציות. כן קוימו הרצאות פומביות לצרכי מגביות ואיסוף כספים למען הקרנות. כמעט ולא קוימה אסיפה, שזליג לא היה נוכח בה. הוא היה מרגיש את עצמו באסיפת הסברה או התרמה ממש כדג במים. הוא היה נהנה כאשר „מניות" הציונות עלו בעיירה, פניו הביעו אז אושר אין קץ.

אולם קפדן ומחמיר היה זליג, כאשר היה נתקל במישהו אשר סטה במקצת מרעיון התחיה המקורי, או ששמע מפי בן שיחו דברים ומשפטים, שנתפרשו אצלו כדברי מינות וכפירה ברעיון זה. ביחוד היה מזדעזע משילוב ציונות בקומוניזם רחמנא ליצלן. כאן לא ידע רחם, הוא שפך מרי חמתו על הכופרים הללו וידע לנקום בהם בבוא שעתם לעלייה. הוא עמד על כך, שלא תנתנה ההמלצות הדרושות מטעם המוסדות הציוניים בשאלוני העליה של מועמדים כאלה, אלא אם כן היו מכפרים עוונם „בכופר נפש" כלומר בתרומות חד־פעמיות הגונות למען הקרנות. לכן אין פלא שכל מועמד לעלייה, היה נושם לרווחה בקבלו את הגושפנקא שלו על כשרותו לעלות.

הטפת מוסר, ביחוד לחברי תנועות הנוער החלוציות, זו היתה תכונתו העיקרית. לא מעט „סבלו" ממנו מחנכי התנועות הללו, שהותקפו קשות על ידו

על המתח הקל בחינוך הדור הצעיר. הוא תבע התמסרות ללא גבול וסייג לרעיון. בחזותו בריקודי הורה חלוציים היה נאנח ומפטיר: הו — רע!... זכורני, שכאשר ביקר פעם בעיירה חבר מרכז החלוץ ודמותו של זליג תוארה בפניו על ידי כמה מהנוכחים בישיבה, הציע ל„העלותו" מהר ככל האפשר ארצה למען נוכל „להפטר" ממנו ולנשום לרווחה...

מטבעו לא יכול היה זליג לקפוא על שמריו. רגיל היה „לתחוב אפו" בכל דבר. לא היה אירוע ציוני בעיירה שזליג לא יהיה מעורב בו. בחירת וועד, למשל, בסניף החלוץ, היתה נותנת לזליג הזדמנות להרתם בעול ניהול תעמולה לטובת מועמד רצוי לו ולשפיכת אש וגפרית על מועמד שלא נשא חן בעיניו. הוא ידע גם לספוג גידופים ועלבונות מאחרים ללא התחשבות ונקיפת מצפון. תגובתו הספונטנית לכל דבר היתה עקבית ועניינית ללא פשרה וויתורים.

לכאורה, טיפוס קשה היה זליג. בתפקידו „כמוכיח בשער" רכש לו ידידים ויריבים כאחד. הוא התיחס בלעג להולכי בטל והעריך את בני הנוער העוסקים בעבודה גופנית ממש. מטבעו לא הרבה לחלק שבחים למישהו, רק יחידים זכו לכך.

עם שובי מההכשרה בראשית שנת 1938 לעיירה, זמן קצר לפני עלותי ארצה, מצאתי את תנועות הנוער החלוציות והאירגונים הציוניים במצב של קיפאון מוחלט. שורותיהם נתרוקנו ונידלדלו ממחנכים וממדריכים, שעלו או הכינו עצמם לעלייה. עובדה זו השפיעה בעקיפין על תפקידו של זליג, ששדה פעולתו נצטמצם עד למינימום. אין ספק, שבליבו פנימה התגעגע לתקופה הברוכה בה התנהלה פעולה ציונית חלוצית תוססת על אורותיה וצלליה.

השואה שמחקה את העיירה קמניץ-דליטא על תושביה, אירגוניה ועסקניה היהודיים ללא השאר שריד מהם, לא פסחה גם על זליג. יהיה זכרו שמור אתנו!

אייזיק שוסטקובסקי

עסקנותו בתנועה הציונית ובמוסד „תרבות" החלה במאוחר קצת. במשך שנים לא גילה פעילות בכל עבודה ציבורית שהיא וזאת לא מתוך אדישות לצרכי הכלל, אלא שפשוט לא נזדמן לו שטח-פעולה מתאים בו יוכל להשקיע את להט מרצו השופע. והנה באחד הימים הגיע לעיירה מרצה מטעם הועד הארצי של „תרבות", אשר בהרצאתו הפומבית עמד על הצורך ביסוד בי"ס עברי במקום. כידוע, בני העיירה ברובם המכריע היו מקבלים חינוך חרדי בחדרים ובישיבות ואילו הבנות, רובן ככולן ביקרו בביה"ס העממי הפולני. למטרה זו של הקמת בית-ספר עברי הורכב ועד שבראשו התיצב א. שוסטקובסקי ובמרץ רב נגש הועד להכשיר את הקרקע

לכך. אולם עוד בראשית הפעולה נתקלו בקשיים רציניים מצד ראשי הישיבה בעיירה, שהכריזו מלחמת־מצוה נגד יוזמה זו. מובן, שכל החצים הופנו כלפי חברי הועד. נתחלקו הדעות בעד ונגד המערכה. בעיירה היתה נטושה ממש מלחמת־תרבות לכל פרטיה ודקדוקיה. בתנאים אלה גילה א. ש. את תכונותיו כעסקן ציבורי מובהק. הוא ביצע את שליחותו הציבורית ללא־חת ונרתם לכל תפקיד, שהוטל עליו. לאחר מכן לא ארכו הימים והוא נבחר גם כיו״ר ההסתדרות הציונית במקום. בתפקיד זה כיהן כל הזמן תוך גילוי מסירות מכסימלית.

אנו, כחברי תנועת־נוער חלוצית הערכנו אותו מאוד, אם כי בשטחים שונים נפרדו דרכינו. מי יודע כמה שנות פעולה פוריה למען הציונות וביסוס התרבות העברית בעיירה היה מסוגל עוד לתרום, לולא השואה שהתקרבה ובאה.

בתקופה הקצרה של שלטון הסובייטים בעיירה, לאחר הסכם מולוטוב־ריבנטרופ, החלו להפקיע את הנכסים של כל בעלי הרכוש הפרטי. לדברי עדי־ראיה הוא העז למחות נגד ההפקעה, אולם יריות משליטי הסדר החדש שמו קץ לחייו.

זאב (וולוו׳ל)־חיים קרשנבוים

מורה עברי מצניע־לכת. לעשרות מבני הנוער בעיירה הקנה ידיעות יסודיות בספרות, תנ״ך ובדברי ימי עמנו. בהיעדר בי״ס עברי בעיירה שימשו השעורים הפרטיים אצלו כתחליף לא מבוטל. הוא השריש בלבות תלמידיו אהבה לוהטת לעם ולארץ ישראל. בטרם קמו תנועות־הנוער החלוציות השכיל לרכוש את לב הנוער לרעיון גאולת העם והארץ.

הוא היה גאה כשנוכח לדעת שהתורה שהרביץ לתלמידיו נשאה פרי הילולים. לא פעם בהיתקלו ברחוב באחד מתלמידיו לשעבר היה בוחנו „על רגל אחת״ בפירוש מלים חדישות בשפה העברית ובפיענוח פסוקים מהתנ״ך.

עם קום תנועת „גורדוניה״ אורגנו שעורי־ערב לעברית לחלק מחבריה והיה זה אך טבעי שז. ח. קרשנבוים הוזמן לשמש כמורה בהם.

במאורעות מסויימים, כגון: יום הזכרון לפטירת ד״ר הרצל, יום מתן הצהרת בלפור, חגיגת הנחת אבן היסוד לאוניברסיטה העברית בירושלים וכו׳ היה נוהג להופיע בנאום פומבי בביהכ״נ הגדול. בהיותו רגיש מטבעו היה מתלהב ונואם מתוך התרגשות רבה. ברדתו מעל הבמה לא היה שולט ברוחו והיה ניגש לכמה מתלמידיו לשעבר לשמוע חוות־דעתם על תוכן נאומו. כאשר שמע דעה חיובית לא היה קץ לאושרו.

כאמור, צנוע היה האיש ולא אהב להתבלט ודווקא משום כך חבבוהו תלמידיו

וכל הבאים אתו במגע. כלרבים אחרים התאכזר לו הגורל המר, כי נספה יחד עם בני־עירנו בשואה.

אשר ספירשטיין

גם הוא היה מורה עברי ידוע בעיירה. בייחוד הצטיין בשעור התנ״ך שהיה משמיע באזני תלמידיו בניגון ערב ובפרשנות מענינת. אשר ספירשטיין ידע לרכוש את חיבתם ואהדתם של תלמידיו בדרך המיוחדת לו. בהיותו חברותי מטבעו היתה גישתו לכל אחד ידידותית ואינטימית. ביתו היה משמש לא רק מקום לימוד, אלא גם מיפגש חברי להקת החובבים בעיירה אשר הציגה מחזות שונים בבימויו. מאוחר יותר נתארגנה להקה כזו ע״י תנועת „גורדוניה״ וא. ס. שימש לה כל הזמן כבמאי. כמו כן שימש בתפקיד לחשן בהצגות. היה מחבר מונולוגים שונים מעניני דיומא ושילב אותם בתכנית ההצגות.

בשנים האחרונות לפני עלותי ארצה לא נזדמן לי להפגש אתו לעתים קרובות, אולם ברגעים שנפגשתי אתו נהניתי מהבקורת הקולעת שלו על יחסי־ציבור. תמיד שמרתי לו חסד נעורים. אף חייו קופחו יחד עם שאר קרבנות השואה. יהי זכרו ברוך!

בנימין בוגטין

בן למשפחה אצילה. אביו היה רופא־שיניים שעסק לעת זיקנתו כפקיד בכיר בסניף הבנק הקואופרטיבי היהודי בעיירה. אמו — אשה בעלת השכלה ואצילת־רוח. הוא ואחותו אסתר־חנה, תבדל לחיים ארוכים, הנמצאת בארץ, שימשו דוגמא לבני הנוער בחינוכם הטוב והמושלם. בין הנוער המקומי התבלט כבחור פיקח ומשכיל. למרות חינוכו הפולני שקיבל בבית הוריו הרחוק ממסורת, החל לגלות ענין לתנועת השחרור הלאומית. תחילה לא היה בעל השקפה מוגדרת. שמחנו לנצל את יכולתו האינטלקטואלית ושיתפנו אותו בפעולה החינוכית בתנועת „גורדוניה״. במשך הזמן התקרב והלך אלינו יותר והצטרף אל חבורת הצעירים שלנו. חברתו גרמה לנו עונג רב ונהנינו מהבילויים בצוותא. לא פעם ניהלנו בינינו שיחות וויכוחים בעניינים מדיניים, ספרות, חברה וכו׳.

עם היווסד סניף בית״ר בעיירה נפרדו במקצת דרכינו. הוא החל לגלות אהדה לתנועה זו ולא ארכו הימים עד שעבר אליה והתיצב בראשה כסגן מפקד. למרות פנייתו הקיצונית ימינה לא חדלנו מלהעריך אותו חיובית בשל סגולותיו ותכונותיו

האישיות. במשפטים ספרותיים שערכנו הופענו יחד אתו מעל במה אחת. גישתו לכל דבר היתה רצינית, עינית ומעשית ומסקנותיו כתובע במשפט כזה היו מבוססות היטב.

אחרי מות אביו ועליית אחותו ארצה היינו נפגשים מדי פעם בביתו. זכורני, שכאשר חלתה אמו ומחלתה האנושה דרשה טיפול מתמיד, התגייסנו בלילות במישמרות כדי להגיש לה את העזרה הדרושה ולהקל ע״י כך את הנטל הכבד שרבץ עליו. בהיותי פעם בתפקיד זה היא נתעוררה ובקול חלוש פנתה אלי ואמרה: „חבל על כחותיכם שהנכם מבזבזים לריק, ימי ספורים וקצי קרב״. ואמנם לא ארכו הימים והיא הלכה לעולמה.

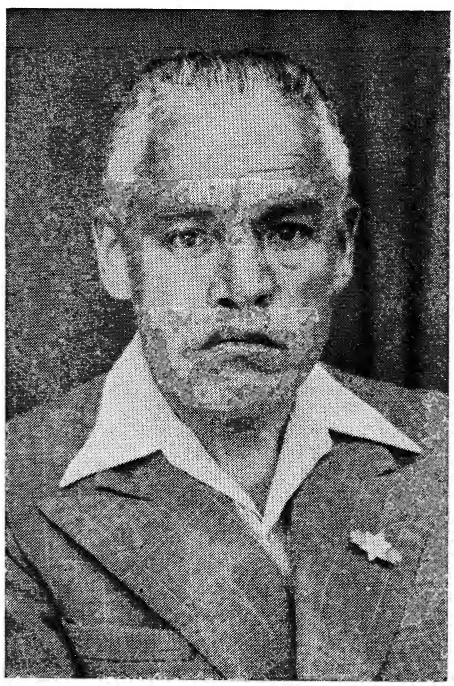
לאחר עלותי ארצה נודע לי שלאחר מכן עבר בנימין לגור בעיר בריסק הסמוכה, מקום שם הסתדר במידת־מה.

בין קרבנות השואה נמנה גם הוא.

חיה קרקובסקי־קרבלניק

הרשל צבי ספירשטיין

הרשל נולד בקמניץ־דליטא להוריו אברהמ'צה ופייגה נחמה שעסקו במסחר. הוא היה שלישי בין ארבעת האחים, שהיו ידועים בעיר, שהצטיינו ביזמתם העצמית וחריצותם ותפסו מקום בחוג האינטליגנציה בעיר. כשאר אחיו עסק גם הרשל צבי

בהוראה ותקופת־מה שימש יחד עם אחיו בתור מורה בבית־הספר העברי. אף אני הייתי אחת מתלמידותיו.

הוא היה ידוע במזגו הטוב והנוח. על פי רוב היה עליז ושמח ובדרך לכתו ברחוב היה מפזם לעצמו איזה פזמון.

הוא היה נמנה על היידישיסטים, שמספרם בקמניץ היה מועט, דגל ברעיון של מפלגת „פועלי־ציון״ שמאל, אשר לא גילו שום פעולה בעיר אחר מלחמת־העולם הראשונה. הוא היה אחד משרידיה של אותה תנועה בקמניץ.

היתה להרשל צבי ידיעה רחבה בספרות, בייחוד בזו שבלשון יידיש. הוא התמסר להפצתה והיה נענה ברצון לכל הזדמנות לקחת חלק פעיל בשטח זה.

הוא היה אחד היחידים מבין אנשי־קמניץ שניצלו מתופת השואה.

ידענו עליו שהוא עומד לעלות ארצה מאחד ממחנות הפליטים שבגרמניה, ואכן למחרת עלייתו בשנת 1948 הוא נזדמן לי ברחוב אלנבי בתל־אביב. לא היה קץ לאושרו, שזכה בכך.

למרבה הצער של כולנו הוא לא הספיק להכות שרשים בארץ. הוא נתקל בחבלי־קליטה קשים בראשית דרכו בארץ. מחלת־הלב שסבל ממנה עם הגיעו ארצה הכריעה אותו, והוא מת ערירי באמצע שנת 1949.

יהי זכרו ברוך!

אשר גלזר

לייבל (אריה) פומרנצ׳יק

איש ענו ירא שמים ותלמיד חכם היה, ולאו דווקא בתורה ויהדות אלא גם בהשכלה מודרנית ובמיוחד בעברית וחשבון.

„מכל מלמדי השכלתי" אבל מאף מלמד ומורה לא נשאר לי כל כך הרבה מהמעט שאני יודע. וזוכרני כשהשתמטתי פעם ליום אחד מהלימודים וכשנודע לי שאותו יום היה שעור בדקדוק לא יכולתי להרגע אותו יום כשנודע לי, שהמורה היה ר׳ לייבל.

במשך הזמן שלמדתי אצלו לא ראיתי שיהא מרביץ לילד. וזוכרני כשבא ילד לתלמוד תורה ממעמד העניים בימי חורף ולבושו היה דל מאוד, הלך ר׳ לייבל מייד לגבאי ר׳ מיכאל קפלנסקי והשתדל שהילד יקבל איזה שהוא לבוש שיוכל לבוא לחדר ולא יצטרך מחמת זה לשבת בבית. כל מי שעבר ליד חלון ביתו בשעה מאוחרת בלילה יכול היה לראותו כשהוא יושב רכון על איזה ספר ולומד.

ר׳ נוסקה המלמד

זכה ר׳ נוסקה (ר׳ נתן קרבצקי) ונפטר שנים מועטות לפני שפלשו הנאצים לעיירתנו, קמניץ־דליטא, מחוז בריסק. זכות זו, כנראה, באה לו בשל מידותיו הנעלות ובשל היותו יהודי ירא שמים, גומל חסדים ומתנהג בטוב עם כל הבריות, הגדולים והקטנים, דרדקיו שלו. (ר׳ נוסקה נפטר בכ״ג באב בשנת 1934).

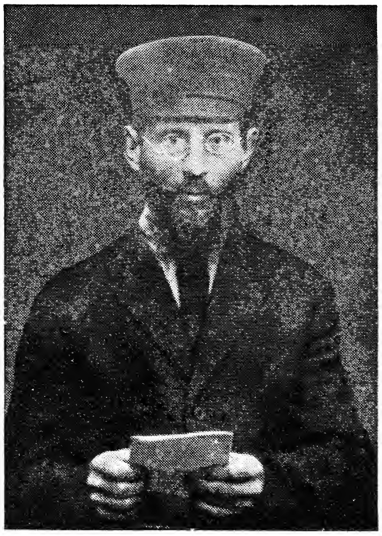
הלוויתו של ר׳ נוסקה היתה גדולה ורבים מבני העיירה נטו לו חסד אחרון זה. הפליא להספידו ר׳ יוסף ויגוטוב, נציג היהודים בעיירה ותלמיד חכם גדול. אך כל כמה שדיבר בשבחו, לא יכול היה לבטא לפני המעשים הקטנים, אותם הדברים של יום יום, שנצטיירו במוחות כולנו, ותלמידיו הקטנים במיוחד.

מגודל זקן ארוך, לבן, מסורק למשעי. מראשו לא משה לעולם כומתתו השחורה

עם המצחיה הצרה. כל לבושו הפשוט היה מסודר ונוהג היה להקפיד שתהיה חולצתו צחה, בלתי מתקמטת.

ידענו אותו, תלמידיו ומוקיריו, כמדקדק במצוות, עד כדי קוצו של יוד. זהירים היינו לכן בקרבתו, לבל נרתיחו ולבל נוציאו מכליו. אולם, מחמיר ביותר היה בשני מקרים במיוחד — ביום הכפור ובהכנות לקראת הפסח.

ביום כפור היה בית הכנסת „מאיר־הרש" מלא מפה לפה. ר׳ נוסקה היה מקפיד שלא יתחיל ב„ברכו" טרם שיראה את שלשה הכוכבים ברקיע השמים. רק לאחר מכן היה אט אט אומר גם את המעריב ומכין עצמו ל„הבדלה", כאשר רעייתו ניצבת לידו ומסתכלת בו ביראת שמים.

בית עני היה לו לר׳ נתן. בחדר הקדמי היו שולחן וספסלים. שם היינו, הדרדקים, מסובים ושותים בצמא את תורתו.

בביתו היו אופים את המצות בערבי פסח. זאת היתה חוויה רבה. ר׳ נוסקה היה מקפיד במיוחד והיה מגייס את תלמידיו המעולים ביותר, ולא אחת זכיתי גם אני להשתתף באפיית המצות.

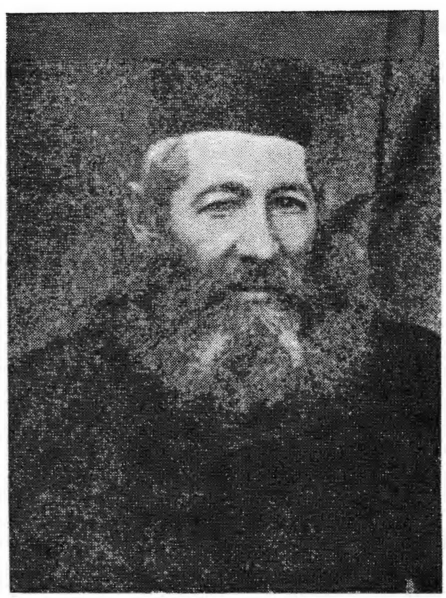
ר׳ נוסקה היה דואג גם לגמילות חסדים לאלמנות ויתומים. לשם כך היה מהלך בבתי הגבירים בערב שבת ותוך כדי כך כואב את כאבם של ילדי העניים שהפת לא היתה מצויה בביתם.

יקר היה האיש וזכרו ניצב תמיד לנגד עיני.

ברוך מרדכי קוטיק

אפרים קוטיק האב

זוכר אני, כי תיכף לאחר אשר כבשו האוסטרים את קמניץ והעיר היתה מלאה חיילים אוסטריים גזל חייל אחד את שעון הזהב של שכננו אייזיק שטיינברג, ואבא תפס אותו, הוציא את הגזילה מידו והחזירה לבעליה. עם ראשית הכיבוש הגרמני פסקה כל תעסוקה בעירנו וכל מי שהיו לו סוס ועגלה היה כורת עצים ביער ומביא אותם למכירה על יד בית אבא, ואבא היה מוכן לעזור לכל אחד

באשר היה יכול ולעודד את רוחו. יהודים ולא יהודים היו פונים אליו על מנת שיישב סכסוכים ויפשר בין הצדדים. הוא היה ציוני מסור ונלהב ושלח את בניו ארצה והיה מוכן להיפרד מהם, אף על פי שמצב בריאותו היה ברע. הוא רצה מאוד לעלות ארצה, אך לא זכה בכך. שבועיים אחרי פטירתו נתקבל בשבילו היתר עלייה.

יהי זכרו ברוך!

חברי ועד ארגון יוצאי
קמניץ־דליטא שנפטרו בארץ

הרב יהודה גרשוני

זהבה גרשוני

זהבה־גולדה לבית שר נולדה בקמניץ־דליטא. היתה חברה בוועד הראשון של יוצאי קמניץ־דליטא, זסטביה והקולוניות. בהיותה כבת שנה מתה עליה אמה והיא נשארה יתומה גלמודה וסבלה הרבה מאד בימי ילדותה. בגיל צעיר הצטרפה לתנועת נוער ציונית והיתה מסורה לרעיון זה עד יומה האחרון.

בשנת 1933 עלינו יחד לארץ־ישראל והסתדרנו בירושלים. זהבה היתה חביבה על כל מכריה. בנדיבות לבה השתדלה לעזור לזולת בכל עת ולמעלה מיכולתה. היא היתה אם לא רק לבנותיה אלא לכל ילד נדכא. משפחה עניה גרה בשכונתנו. ילדי משפחה זו היו לרוב רעבים ועזובים. זהבה רעייתי בעלת הרחמים, היתה מביאה להם בגדים ואוכל להחיות את נפשם.

כשנודע לה שאחד מידידינו נמצא במצוקה, היא לא נחה ולא שקטה עד שהידיד בא אלינו והיא דאגה לו בכול כאם מסורה. במיוחד התמסרה לחנוך בנותינו הקטנות. היא היתה אומרת: „החנוך בארץ־ישראל הוא צפור נפשנו. כל מגמתנו להביא לידי התחדשות העם בארצו וזה אפשרי רק על־ידי חנוך נכון ויסודי".

מתוך אהבה עזה לעמנו ותרבותנו, שקדה תמיד על כך שהשפה המדוברת בביתנו תהיה רק עברית.

זהבה לא זכתה לרוות נחת מחנוך בנותינו, כי נפטרה בגיל צעיר.

כאשר הרגישה, כי קצה מתקרב קראה בקול חנוק: „אני לא רוצה שגם בנותי תשארנה יתומות"!

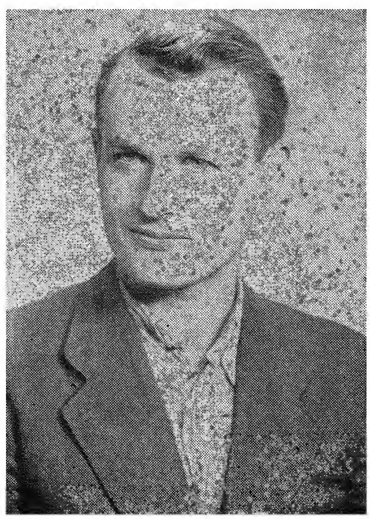
יהי זכרה ברוך!

אשר גלזר

יהודה רפפורט

בן ארבעים ואחת היה יודל (יהודה רפפורט ז״ל) כאשר החזיר את נשמתו, ב־כ״ז באלול תשי״ט (30.9.59), לבורא עולם.

הכרתי את יהודה מילדות; יחד למדנו בחדר. כשגדל, המשיך את לימודיו בישיבת קלצק. נודע לי, כי הוסמך לשו״ב והתפרסם במידותיו הטובות, בענוונותו ורוחב לבו.

בשנת 1949 הגיע יהודה לישראל (דרך קפריסין) עם רעייתו. כאן נולדו שני בניו, יוסף ואשר. שנים מספר היה יהודה חבר בועד ארגון יוצאי קמניץ בישראל.

לילה קודם פטירתו עדיין אפה לחם במאפיה שהקים בעמל כפיים ליד תחנת הרכבת בלוד, עיר העולים. בשעות הבוקר המוקדמות חש ברע וביקש שיקחוהו לבית החולים „הדסה״. הרופא קבע, כי מצבו אנוש ויש להובילו לבית־חולים קרוב יותר. הוא הובא לבית החולים בצריפין. עוד באותו יום תקפו לבו, אשר לא עמד במעמסה וחדל מפעום.

יודל, שידע כל כך הרבה סבל ויסורים, לא החזיק הפעם מעמד, וחייו נקפדו ללא עת.

יהי זכרו ברוך!

חיה קרקובסקי־קרבלניק

טוביה סביצקי

נולד בקמניץ להורים אדוקים. אביו היה גבאי בבית־כנסת. ממשכורתו הצנועה לא היה בידי המשפחה להתפרנס. היתה להם גם מסבאה, שבה היו איכרי הסביבה נכנסים ביום ראשון בשבוע ובזמן ירידים.

טוביה לא הסתגל לסביבתו ופרנסות הוריו לא היו לפי רוחו. להמשיך בלימודיו בישיבה, כמשאת נפשו של אביו, לא רצה והיה נתון במשבר נפשי.

עם ייסוד „החלוץ" בעירנו כאילו מצא את גאולתו. הוא הצטרף לתנועה, ובזמן יותר מאוחר נכנס למפלגת „פועלי־ציון" (מאוחדים עם צ.ס.) והיה בין פעיליה. יחד עם קבוצת חברים הוא יצא להכשרה בפינסק על מנת לעלות ארצה. אך מסיבות שונות נדחתה עלייתו והוא חזר מן ההכשרה הביתה. אך לא שהה זמן רב בקמניץ ויצא לווארשה. שם עבד תקופת־מה במסגרות והמשיך להכשיר עצמו לעלייה. תנאי־חייו בווארשה היו קשים מאוד והוא חזר שוב הביתה, מבלי היות בידו סרטיפיקט לעלייה, ושוב לא הסתגל לסביבה.

הוא התחתן עם טובה סולניצה והחליט לעלות ארצה בעלייה „ב", לפי שעה לבדו, ולבנות את ביתו בארץ, ובשנת 1934 הגשים את חלומו.

תנאי־קליטתו בארץ היו קשים. בינתיים ילדה אשתו, שנשארה בקמניץ, בן. כל עוד לא הסתדר טוביה בעבודה ואף רעב ללחם, לא העיז להביא ארצה את משפחתו.

ערב פרוץ מלחמת העולם השנייה עבד בתור נוטר.

אשתו ובנו, שלא הספיקו לעלות ארצה, ניספו בשואה יחד עם כל שאר קדושי־קמניץ.

טוביה שימש בארץ חבר באחד מוועדי ארגון יוצאי קמניץ ולא זכה לראות בהנצחת זכרם של בני־עירו. לבו לא עמד בתלאות חייו. הוא נפטר באופן פתאומי בתל־אביב בשנת 1948.

יהי זכרו שמור אתנו!

פנחס רביד־רודניצקי

ישעיה רימון

באה ידיעה קצרה בעיתונות על מותו הפתאומי של בן־עירנו ישעיה רימון, אחד מוותיקי־העיר ונכבדיה, אשר המשיך במסורת טובי־הדור הקודם. היה בו משום צירוף ידע תורני וחילוני כאחד. זכורים לי דברי־האזכרה הלבביים שנשא במשך שנים בכינוסים השנתיים לזכר קדושי קמניץ וזסטביה. היו אלה דברים רוויי כאב וצער על תקופת חיה של העיירה שהייתה ואיננה עוד ושירת־חייה באמצע נפסקה.

במשך תקופה מסויימת שימש ישעיה רימון ז״ל יושב ראש ועד ארגון יוצאי קמניץ וזסטביה ומילא באמונה את תפקידו הציבורי. הוא פעל רבות להנצחת זכרם של קדושינו ולא זכה לראות את הופעתו של קובץ זיכרון זה.

רצה הגורל, שספר זה ישמש לא רק הנצחה לזכר הקדושים, אלא גם להנצחת זכרם של שרידי בני עירנו היקרים כמוהו, אשר כאבו את כאב עמם ובני־עירם שניספו בתקופת השואה.

יהי זכרו ברוך!

לאה אלוני־בוברובסקי
(תל־אביב)

שמעון קוטיק

שמעון נולד בקמניץ־דליטא להוריו מטקה ויודל קוטיק. הוא קיבל חינוך מסורתי וכללי בעיירה, ומספר שנים למד בבית־ספר תיכון בבריסק־דליטא. כשהתבגר החליט לעזוב את עיר מולדתו, כי לא ראה כל עתיד בחייו בעיירה. הוא למד עברית וידיעות על ארץ־ישראל והצטרף לקבוצת החלוצים הראשונה מבני עירנו ויחד אתם עלה לארץ־ישראל. בבואו ארצה הוא נתקבל כשוטר בצפת. הוא ראה את עצמו בתפקיד זה, כעובד עבודה ציבורית חשובה. שמעון הבין, כי

בהיותו שוטר יוכל לעזור לזולת. ואכן הוא עזר לרבים להסתדר בעבודה. בתקופה שהיישוב העברי נאבק על בטחונו בידיים ריקות כמעט, סייע שמעון פעמים רבות לרכוש נשק.

בצפת הקים משפחה, אבל לא זמן רב נהנה מחיי משפחה מאושרים. האסון הראשון פקד אותו פתאום עם פטירת אשתו בטרם עת. הוא נשאר בודד, מדוכא ומיואש עם ילדתו הקטנה.

לא עבר זמן רב וגם בתו יחידתו נפטרה.

קשה היה לשמעון לשאת את סבל הבדידות. בהשפעת בני משפחתו הוא בא בברית־נשואין עם בת דודתו נחמה. הם עזבו את צפת ובנו את ביתם בקריית־חיים. שם נולדו להם בן ובת.

שמעון הגיע לדרגת סרג׳נט. בהגנה על הישוב העברי מילא תפקידים ציבוריים ממדרגה ראשונה ולא פעם העמיד עצמו בסכנות גדולות.

דרך חייו היתה זרועה צער ואסונות. בעת מלחמת השחרור נפל חלל בנו יחידו בהגנה על מולדתו. האסון הגדול הזה דיכא אותו עד היסוד. קשה היה לו להתאושש במר גורלו ומרוב צער חלה. בשכבו בבית החולים על ערש דווי, מתה עליו רעייתו הנאמנה נחמה.

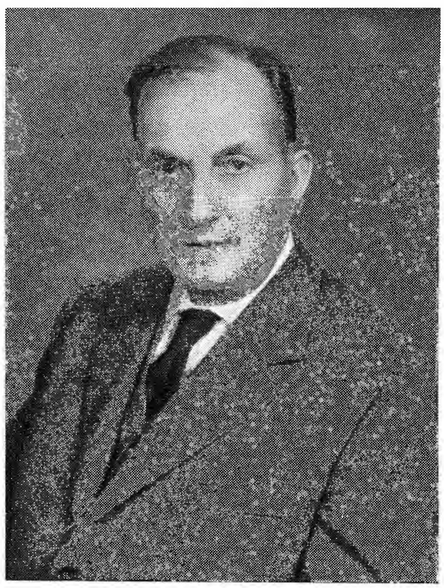
לא האריך ימים אף הוא. הוא נפטר פתאום בשעת תפילת שחרית, כשהוא עומד כדרכו יום־יום עטוף טלית ותפילין.

יהיה זכרו ברוך!

דב אלוני
(תל־אביב)

מאיר בוברובסקי

מאיר נולד להוריו אברהם וטעמה בקמניץ־דליטא. את חינוכו המסורתי־העברי קיבל אצל מלמדים אחדים ב„ארבעה החדרים" בימי ילדותו מגיל חמש עד שנת הבר־מצוה. לא היתה לו נטיה להמשיך בלימודים בישיבות. השכלה

כללית — רוסית וגרמנית — רכש אצל מורים פרטיים „מוסמכים", שהזדמנו לעתים מזומנות לקמניץ. בעיקר התמסר למדעי־המתמטיקה ולמדעי־הרוח והקדיש להם ימים ולילות.

בימי מלחמת רוסיה־פולין אנוס היה לעזוב מייד את בית הוריו ולהציל

את נפשו מידי הפולנים, בכבשם את קמניץ. בדרך לא דרך הוא עבר את הגבול והגיע ערירי ללא קרוב וגואל לרוסיה הסובייטית. בבדידותו ובהיותו מנותק מכל בני־משפחתו סבל חרפת רעב, מחלות וקור. על אף כל סבלו החליט להתכונן לבחינות, לקבל תעודת־בגרות, להיכנס לאחד מבתי־הספר הגבוהים או לאוניברסיטה. לביצוע שאיפתו זו לא הגיע מאחר שהחליט בנפשו לא להצטרף למפלגה הקומוניסטית.

בימי סבלו אלה נאלץ היה למצוא את מחייתו בעבודה כל שהיא. למזלו נתקבל לעבודה בקואופרטיב למכשירי־כתיבה. בקואופרטיב זה עבד מספר שנים עד שהגיע למשרת מנהל מחסן אזורי גדול לכל מיני צרכי־אוכל, ואף־על־פי שמצבו החמרי הוטב בהרבה, לא מצא כל סיפוק בחייו החברתיים. הוא החליט בנפשו לעזוב את רוסיה בהזדמנות מסוימת. בכדי לבצע את שאיפתו זו ביום מן הימים הוא לא הקים משפחה והתהלך ערירי, בדד וגלמוד, כי רוסיה היתה סגורה ומסוגרת ללא כל אפשרות לצאת ממנה.

בשנות מלחמת העולם השנייה גוייס מאיר לצבא האדום. זמן רב שימש מתורגמן מגרמנית לרוסית. בעיצומה של המלחמה נשלח לחזית להלחם בנאצים, נפצע קשה ואיבד את רגלו השמאלית. כמובן, שבמצבו זה לא מצא כל סיפוק בחייו על אדמת נכר. הוא החליט ויהי מה לעזוב את רוסיה, ובצאתו מבית החולים הסתובב על קביים ללא עבודה כל שהיא, וטענתו עמו — אני אינבליד, חולה, ואין בי כוח לעבוד, אין לי בני משפחה ברוסיה, תנו לי לצאת אל בני־משפחתי, אתם אחיה והם יתמכו בי עד אחרית ימי.

מאיר ידע כי בארץ ישראל, משאת נפשו, יש לו ארבע אחיות וכולן בעלות־משפחה, וכי הן בוודאי יקבלוהו ברצון בבתיהן ובחוג־משפחותיהן ובאחרית ימיו ימצא סעד ומנוחה; ואחרי מאמציו במשך שנים רבות בימי שבתו בפרגנה, הצליח לקבל תעודת־עליה לארץ־ישראל מממשלת רוסיה ש„התירה" לו אחרי שלוש שנות טפול להתאחד עם בני משפחתו, ואחרי שקבל מידי ר' שלמה שליפר, רבה הראשי של מוסקבה, מי שהיה חברו של גיסו החתום מטה, סכום כסף מלא להוצאות הדרך, הופיע בשנת ייסוד מדינת ישראל כשהוא נשען על קביים, בחוג משפחתו בארץ־ישראל, ובידו דרכון מספר ראשון מממשלת רוסיה הקומוניסטית.

בישראל לא ישב בחיבוק ידיים, כשנתיים למד עברית בביתנו ובשנה השלישית נתקבל בתור תלמיד המחלקה הגבוהה של האולפן בירושלים, ובבואו אחר־כך לתל־אביב עמד בבחינה, ונתקבל בתור עובד אחראי להנהלת הכרטסת של חברת החשמל בתחנת־רידינג לשביעת רצונם של מנהלי החברה. עבד שם עד יום מותו, 18 שנה רצופות.

בישראל מצא גם עבודה ציבורית שעניינה אותו במיוחד, ולה הקדיש ימים

ושנים, הוא נבחר לוועד ארגון יוצאי קמניץ־דליטא־זסטביה; וכשהוועד החליט להוציא ספר לזכרם של הקדושים שניספו בקמניץ בשנות השואה והגבורה היה מהראשונים במערכת הספר, והחליט לבקר את כל בני עירו בכל יישובי הארץ, לגבות מהם עדות, והכין רשימה מעודכנת, ובתנאי חייו הקשים, ברגלו האחת, עלה וירד קומות בבתי מגוריהם של בני קמניץ־דליטא באשר הם שם, גבה עדות מפורטת מכל אחד של הניספים למשפחותיהם, שמותיהם ומשלוח ידם. הוא גם פנה לוועד הארגון של בני קמניץ־דליטא בארצות־הברית וביקש גם מהם להוסיף על רשימתה זו את כל הידוע להם. ובמסרו רשימתו זו על הרבה השמות שניספו לחברי המערכת ברטט של קדושה,אמרו להחזיר לו את הוצאות הנסיעה, נעלב והצהיר: „את עבודתי זאת היקרה לכולנו כאחד אני מנציח ומקדיש לבני עירנו ולזכרם".

כל הסבל והיסורים שעברו עליו ברוסיה השפיעו לרעה על בריאותו ולבו נפגע; וביום הששי ט"ו בכסלו תשכ"ט, בשעות הצהרים בנוכחות הרופאים, האחיות וקהל המבקרים במרפאת קופת חולים, כרע פתאום ומת — מיתת נשיקה.

יהי זכרו ברוך לכולנו עדי עד.

לאה אלוני בוברובסקי
(תל־אביב)

יהודית קושצ׳יקביץ

יהודית נולדה בקמניץ־דליטא להוריה ישראל וחנה גרונט. את חינוכה המסורתי והכללי היא קיבלה ככל בנות העיירה אצל מורים פרטיים. כשנוסד בעיירה בימי מלחמת־העולם הראשונה בית־הספר העברי־גרמני היתה בו אחת

התלמידות הראשונות והצטיינה בלימודיה. עם גמר המלחמה המשיכה בלמודיה באחת הגימנסיות בבריסק־דליטא.

עם נישואיה לבחיר לבה ליהזקאל קושצ׳יקביץ היא הקימה את משפחתה בבריסק־דליטא.

יהודית לא מצאה סיפוק בחיים בפולניה, אשר האנטישמיות הלכה וגברה בה מיום ליום. היא החליטה לעלות לישראל יחד עם בעלה ובתה הקטנה, אבל בין החלטה לביצוע היתה הדרך רחוקה מאוד, כי בארץ שרר אז משבר כלכלי וחוסר עבודה. למרות היותה אם לילדה בת שלוש, היא הגיעה ארצה לבדה בשנת 1932 בתור תיירת. אחרי שבדקה את המצב והתבשמה מחיי החופש בארץ החליטה לא לחזור לפולניה. היא נרתמה לכל מיני עבודות ועבדה במרץ רב, כדי לאפשר את עלייתם של בעלה ובתה בהקדם האפשרי.

אחרי מאמצים רבים ובעזרת קרוביה בארץ הגיעו ארצה בעלה ובתה. זמן קצר הם גרו בתל־אביב, אחר־כך עברה משפחת קושצ׳יקביץ לגור בפתח־תקוה.

יהודית היתה חברתית מאוד ואהבה לעזור לזולת. היא היתה נעימת־הליכות ואשת־שיחה. אזניה היו קשובות תמיד למבקשי־עצה ותושיה. והיא אמנם עזרה לרבים במסירות רבה. ביתה היה בית־ועד לרוב בני קמניץ־דליטא ולמכריה וידידיה הרבים שרכשה בארץ. בחיבה ובסבר־פנים היתה מארחת את באי־ביתה וגם את אלה שמרחוק באו ולפעמים לזמן ממושך. תכונות אלו הקנו לה הרבה ידידים מסורים.

הודות למרצה הרב ובעזרת ידידים, הקימה משפחת קושצ׳יקביץ בפתח־תקוה בית־מסחר לדברי־חשמל. בעסק זה מצאו את פרנסתם.

שנים רבות עבדה יהודית עבודה קשה וסבלה חבלי־קליטה, אבל לא התאוננה אף פעם וקיבלה את כל הקשיים באהבה.

כשהונח לה במשך הזמן מכל התלאות, נפטר פתאום בעלה בטרם עת. בדומיה היא נשאה את סבל האלמנות.

יהודית היתה חברה פעילה בועד ארגון יוצאי קמניץ־דליטא והיתה חברה במערכת להוצאת ספר זיכרון זה לקדושי־עירנו. במיוחד התמסרה מאוד לסידור הנקרולוגים כדי להנציח את זכרם של הניספים והנפטרים.

הלב דואב ואינו רוצה להשלים עם העובדה, שיהודית שלנו איננה. ואנו צריכים להוסיף נקרולוג לזכרה היא.

היא נפטרה בשעות המוקדמות של יום ג׳ 21 בינואר 1969.

עם מותה נתייתמו בתה היחידה זהבה, בעלה בנימין ושלושת נכדיה, איה, אבי ויחזקאל, הנושא את שם בעלה, ואחותה רחל, שנשארה היחידה מכל המשפחה הענפה. והיא כה אהבה את כולם והם אהבו את אמם וסבתם אהבת נפש.

בני־המשפחה וידידיה הרבים ליווה בדרכה האחרונה ובכו בכי תמרורים על פטירתה בטרם עת.

לא נשכחך יהודית. שלום לעפרך! יהיה זכרך ברוך לעד.

גדעון האוזנר

דברי פרידה מלאה אלוני ז״ל

(לאחר סתימת הגולל, בבית הקברות בחולון)

ביום א׳ כ״א בתשרי תש״ל

אנו נפרדים מאשה, אשר מותר להעניק לה בלב שלם את תואר הכבוד: „אם בישראל״. כי אם היתה לאה אלוני שמיזגה את מיטב המסורת במשפחה היהודית עם כל אורחות החיים של ימינו. מי שביקר בביתה התפעל ללא הרף

מיחסי המשפחה המפוארים השוררים שם בין הורים, בנות ונכדות, השוכנים כולם ביחד בדירה משותפת, לא מפני שהם מחוייבים או מוכרחים לעשות כן, אלא מפני שהם אוהבים ומכבדים זה את זה וטוב להם יחדיו.

רעיה אהובה היתה לאה, אהובה ואוהדת, אשר ליוותה את בעלה בכל דרך חייו, למן העיירה בגולה, בה דבקה בציונות ובלשון העברית, ובהמשך הדרך רבת־הנפתולים הגיאוגרפיים, אך ישרה וטבעית ועקבית: העליה לארץ, הוראה בבתי־ספר והעמדת דורות רבים של תלמידים. — כך צעדה לימין בעלה בכל אשר עשה. חייהם היו מפעל משותף. אף ראו את עצמם כשותפים בכול. אפילו מכתביהם לידידים היו חותמים בשני שמותיהם, צמד של חברים הפועלים יחדיו היו. ובצוותא פעלו בבית, בחברה, בבית־הספר.

מחנכת מחוננת היתה לאה. נזדמן לי לבוא אתה פעם לבית־הספר בו הורתה, היה זה כבר אחרי שפרשה לגימלה. והנה ראיתי את הילדים שזכרוה, מזנקים אליה ומתרפקים עליה בחיבה ובהערצה. ראיתי את חבריה המורים מקדמים פניה בכבוד ובהוקרה, ראיתי, כי עקבות של אהבה ויקר השאירה אחריה.

בשנים האחרונות שיתפתי אתה פעולה במפעל החינוך של הנצחת קהילות שחרבו בשואה, על ידי בתי־ספר בארץ. היא התלהבה למעשה חינוכי זה, אשר כוון להקנות לנוער הישראלי קשר חווייתי עם עברה של האומה שהושמדה, גם מיפעל זה ביצעה לאה אלוני לצדו של בעל־נעוריה. היא עסקה בו ללא ליאות, נסעה לבתי־ספר בחלקי הארץ השונים,פעלה והפעילה, נאמה והציתה לבות תלמידים, מורים ומנהלים באש התלהבותה למעשה שדבקה בו. רבה היתה שמחתה כאשר עיירתה קמניץ־דליטא, ראשונה הייתה להנצחה עלידי בית־הספר שלה בתל־אביב.

מה דבר ניחומים נאמר לבעלה דב, אשר שיכל את אשת־נעוריו, לבתה, חתנה ונכדותיה שיחסרו אם, לאחיותיה המיותמות ולכל המשפחה? אין נחמה בפי להם, כי גם לעצמי אין לי ניחומים. צריך רק לקוות, כי בעלה ומשפחתה יצליחו להמשיך לחיות לפי רוחה של לאה. מובטחני, כי אילו יכלה לדבר אלינו מבעד למחיצת־הנצח הייתה אומרת לכולנו: „תמשיכו! תשמרו על גחלת האהבה למשפחה ולעם ותשרה ביניכם אותה הרוח כמו עד היום".

נתאמץ נא לקיים צווי זה ולדבוק בערכים שלאה האמינה בהם. כך תהיה נשמתה צרורה בצרור החיים.

נוחי בשלום, לאה אלוני, משפחתך וידידיך יקיימו את צוויך.

שרגא אלוני

לאה גיסתי — אחותי!

(דברים על קברה ביום כ"ג תשרי תש"ל)

כפליטה לאחר מלחמת העולם הראשונה הכרתיך בבואך מבית הוריך בקמניץ־דליטא. כמורה מחנכת לשפת עבר, יחד עם אחי יחידי דב, בגמנסיה הריאלית בקובנה.

לאחר כשנתיים בעבודה מכובדת עזבתם שניכם את משרותיכם בקובנה, ועליתם יחד בימים קשים לעליה לארץ ישראל. זאת הייתה כמיהתכם — לישראל ויהי מה.

ועל אף קושי סידוריכם אתם בצפת, בראשון־לציון ואפילו בתל־אביב דאגת למשפחתך בקמניץ־דליטא והעלית בכל מלוא האחריות את שלוש אחיותיך, את הוריך כתיירים בשלב הראשון ואת אחיך מאיר מברית־המועצות.

גם אנחנו, בני יעזנה עיירת מולדתי, מצאנו את משכננו בביתך בצפת — אני, אמנו הזקנה וסבנו בן 116 השנה, קרובי משפחה מכרים וידידים; לכולם דאגת ועזרת שיבנו את בית משפחתם בישראל. וכה הרבית לעסוק גם בארגון יוצאי בני הגולה ככל אשר רק יכולת.

מורה מחנכת מהותיקות בארץ, תכונה שעברה לבתך יחידתך, ובתקוה, שברבות־השנים יתברכו גם צאצאיך בהוראה. לבעלך דב,יבדל לחיים, עזרת בהנצחת קדושי הקהילות על ידי בתי־הספר בישראל לפי יזמתו של מכובדנו חבר־הכנסת עו"ד מר גדעון האוזנר.

מה גדול ורב צערנו ושברנו שלפי פקודת רופאיו אין בעלך, אחי דב, פה אתנו, בין מלוויך בדרכך האחרונה.

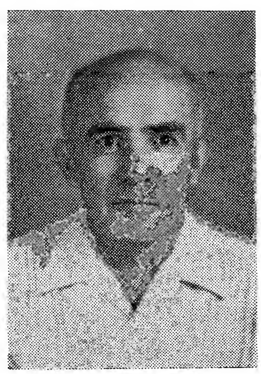
כולנו יחד דואבים את מותך הפתאומי, אוי לנו כי נלקחת מאתנו ללא עת. שלום לעפרך!

מ. ק.

פנחס רבי (רבינוביץ)

לזכרו

פנחס, אשר אהב כל כך את החיים, אשר רק ראה את הטוב בחיים, אשר תמיד היה מלא חדוות יצירה, שהאמין בטוב החבוי באדם, שהיה מגרש את חיים החולין מחיינו, גם הוא כבר איננו ונסתלק מאתנו.

פנחס רבינוביץ נולד בקמניץ בשנת תרנ״ז לאביו הרב הגאון הצדיק רבי משה יצחק ז״ל, מי שהיה אב״ד של העיירה, ממשפחה מסועפת של גדולי תורה, מצאציהם של אנשי שם כגון: המהר״ל מפראַג, המהר״ם מפדואה וכו׳.

התחנך בבית אביו הרב שתלמידי חכמים היו מבאי ביתו. ספג לתוכו את חכמת החיים בין כתלי בית אביו, את היופי ואת הגבורה אשר בחיי היהודים מדורי דורות, את החלומות של עם נרדף אשר חי רוב שנות גלותו בצרה ובמצוקה. כל אלה הטביעו עליו את עקבות הדורות וחלום הדורות. הוא נתייתם מאביו הרב בגיל צעיר, ומצוקת החיים פגעה בו בעיירה הקטנה קמניץ, יחד עם יהודי העיירה אשר

לא פנקו את גופם בטוב, אשר חיים קשים וסבל עברו עליהם. אלה אשר רובם היו רעבים לפעמים ללחם, יהודים טובים ופשוטים אשר את חייהם הקשים, האירה תמיד הכמיהה לנחמה וגאולה, והיא אשר הטביעה את חותמה על פנחס הצעיר ועל כל מהלך חייו.

ובסביבה זו, בין צעירי העיירה עלו געגועי הגאולה, נטוו החוטים למולדת החדשה־ישנה ואז נוכחו הצעירים הללו לדעת כי יש תוכן בחיים החדשים וכי יש גאולה ופדות לעם נרדף שהם בניו.

ככה התחילה השאיפה והנהירה לארץ האָבות. לא על מרבד קסמים הגיעו ראשוני ופנחס הצעיר בתוכם. עברו עליהם ימים ולילות ללא שינה וללא אוכל. ובדרך לא דרך הגיע סוף סוף פנחס בשנת 1920 לארץ.

חמישים שנה חי בארץ. זוהי מסכת של אירועים ולבטים. הרבה משברים עברו עליו בשנים הללו, אבל תמיד יצא מהם בכבוד.

הוא היה בין הראשונים שרק דרכה כף רגלו על אדמת המולדת הלך לקבוצת דגניה וראה בחיי הקיבוץ תוכן חיים. עבד כפועל בנין וראה בכך מילוי תפקיד בבנין הארץ. שנים רבות עברו עליו על הפיגומים בימי הקיץ הלוהטים ובימי החורף הגשומים. עבודה זו התישה את כוחו. גם שנים של חוסר עבודה וימי בטלה עברו עליו, אבל תמיד היה מלא חיים, כי ראה בחיים הללו התגשמות חלומותיו.

נאמן לעצמו לחם נגד ניצול הזולת, כל ימי חייו היה פועל בעל הכרה ובמה שהאמין האמין בכל ליבו ונפשו.

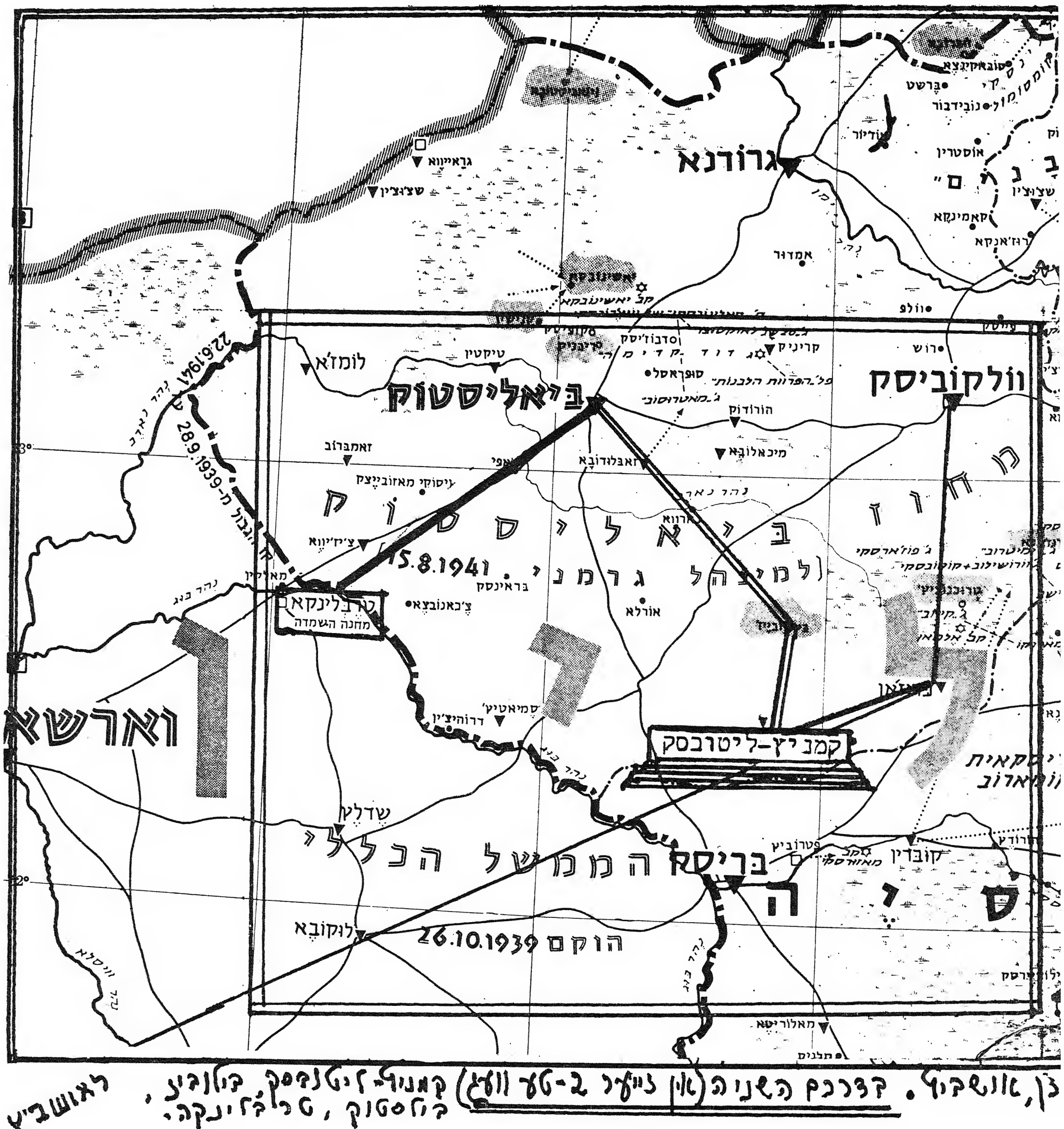
היה בין מייסדי תיאטרון „אהל" ובהופעותיו ראה תפקיד מחנך. נאמן לעצמו לחם נגד ניצול הזולת כל ימי חייו והיה פועל בעל הכרה, ובמה שהאמין האמין בכל לבו ונפשו.

הוא לא חי עם העבר, אבל היו רגעים בחייו שברטט ובכסופים היה מתחיל לספר על ימי ילדותו ועל עיירתו קמיניץ ועל כל מה אשר עבר עליו שם. ברגעים אלה נמוגו התוגה והעצב מפניו והיינו חיים יחד אתו את חיי העיירה הקטנה בשמחתה ובתוגתה.

נסתלק מאתנו בשקט ובדומיה. ימתקו לו רגבי אדמת המולדת, אשר כה אהב.

נהרות, תעלות ואגמים	עיר או עיירה
מסילות ברזל	כפר
הגבולות עד ספטמבר 1939	יישוב מוקף יערות
גבול ברית המועצות עד 22.6.1941	כפר יהודי
תחומי מחוזות בשלטון הגרמני	גיטו
	מחנה עבודה

20 40 60 80 100 ק"מ

כיווני הבריחות ....

יחידת פארטיזנים יהודית ומחנה משפחות ....

השתייכות לגדוד או לחטיבה ....

השתייכות החטיבה לאוגדה ....

ראשי תיבות: קב'-קבוצה, פל'-פלוגה, ג'-גדוד, ח'-חטיבה

ביצה ....

עריכת המפה: אבא בנדויד, מערכת יד-ושם

שרטוט: "כרטא", ירושלים

בשואה

אריה שריד

התפלה

עֵת הוּנַף הַגַּרְזֶן עַל רֹאשׁוֹ שֶׁל אָבִי
לֹא זָעַקְתִּי: אָבִי! אוֹי אָבִי, אֲבוֹי לִי!
בְּיַעֲרוֹת בְּיַאלוֹבֶיז׳ טִיְּלוּ קַרְנַפִּים,
הַשְּׁמוּרָה נְטוּרָה עַל יְדֵי הַשּׁוֹמְרִים.

עֵת זָעֲקוּ אֲחוֹתִי וְאָחִי וְיִלְלוּ
לֹא הֵנַפְתִּי יָדִי וְאֶגְרוֹפַי לֹא קָפְצוּ,
שָׁקְטוּ הַסּוּסִים בַּמִּרְעֶה הַמְּתֻלְתָּן
וְשׁוֹמֵר זְקַן־יָמִים הִתְפַּלֵּל לִשְׁלוֹמָם.

עֵת יַקִּירַי עַל הָעֲגָלָה הָעֳמְסוּ —
חַיּוֹת שַׁכּוּלוֹת מִשָּׁבוּעוֹת הָרְעֵבוּ
וְשִׂפְתֵיהֶם רוֹחֲשׁוֹת: הָהּ אֵלִי, אֵי הָאֵל?
בַּאךְ וְהֶנְדֶל זֻמְּרוּ אָז בִּכְפַר יְחֶזְקֵאל...

...אָז אִמִּי גָּרְרָה כְּנָפָהּ הַפְּצוּעָה
מַחֲסֶה לִי לִבְנָהּ — גּוּפָתָהּ הַשְּׁסוּעָה,
אֵלַי אָז הָפְנוּ הַפָּנִים הַקְּרוּעִים —
הַתְּפִלָּה הָאִלְּמָה שֶׁל קְרוֹבַי הַיְּרוּיִים...

דורה גלפרין

חורבן קמניץ

בראשית מלחמת העולם השניה

בפרוץ מלחמת העולם השניה כבשו צבאות ברית־המועצות בשנת 1939 את עירנו קמניץ־דליטא. עם בואם נשתנה המצב והיה בכל רע. בני קמניץ — לייבקה כץ, לייזער דאלינסקי, יוסף וואלפסאן, יוסף קופצ׳יק, מלכה רדישץ והאחים יעקובובסקי מזסטביה ועוד „קומוניסטים מפורסמים", שהכירו יפה את בני העיר והסביבה, קיבלו עליהם את הנהלת „המלוכה" העירונית וידעו את מי לדכא ולענות. כ־75% מיהודי קמניץ חיו והתפרנסו ממסחר וקנין, רובם בעלי חנויות וסוחרים זעירים. ה„מסחר" נאסר מיד, החנויות נהרסו וכל מי שניסה לשלוח יד במסחר נענש בכל חומר הדין. רוב הבתים הולאמו. המצב של היהודים בעיר הלך ורע מיום ליום, ללא מוצא כל שהוא.

למרבה הרעות והתלאות נסגרו כל בתי־הכנסת ובתי־המדרש לרבות הישיבה הגדולה, פארה ותפארתה של קהילת קמניץ. בנין הישיבה הוחרם ובו הקימו הרוסים קולנוע ומועדון. יהודי העיר נאלצו לעבוד בשבתות וחגי־ישראל ומי שידע קצת רוסית מצא עבודה אצל „הרשות הקמניצאית". בשנת 1940 גרשו אותנו נציגי העם הסובייטי מביתנו החוצה. אחותי רייזל עברה לגור בבית שידלובסקי ואני מצאתי משכן אצל נוצרי אחד ממכירי המשפחה. כשהנאצים הופיעו וכבשו את עירנו הודיע לי מיד „מיטיבי" הנוצרי, כי אין בדעתו לתלות מעל סף ביתו „מגן־דוד" בהתאם להוראות הנאצים ומיד החלטתי לעזוב את ביתו ולעבור לגור בבית אחר.

בממשלת הרוצחים הנאצים

ביום 22 ביוני 1941 כבשו הנאצים את עירנו וכעבור ימים מספר הופיעו אנשי ס.ס. ומיד התחילו לחטוף את בני העיר ברחובותינו.

בעיני ראיתי דרך חלון חדרי כיצד הנאצים חטפו את חתנו של שמואל דוד

רוזנברג שבא מדרך העולה מזסטביה, מוכה ופצוע בידי הרוצחים, והובל על ידם לאי־שם. תמונה זו עשתה עלי רושם איום. לא יכולתי להרגע, יהודי מוכה לאור השמש בידי רוצחים נאצים בכניסתם הראשונה לעירנו אנו, ומה יהיה גורלם של היהודים בימים הבאים?

לימים נודע לנו, כי כך נהגו הנאצים בכל רחוב ורחוב, הכו, פצעו והשפילו כל יהודי שבא לקראתם. אימה גדולה נפלה על יהודי העיר מקטון ועד גדול. יראתי מאד שבעל חדרי הנוצרי עלול למסור אותי בידי הנאצים, עברתי מיד לגור אצל רייזל גבירצמן בבית משפחתה. תוך ימים מספר הגיעו אלינו גם בבית זה צרות צרורות ואימת מות.

מתעלוליהם של הנאצים

באחד הימים באו שני ז׳נדרמים ולקחו מאתנו כל מה שמצא חן בעיניהם, לרבות כלי מיטה, וילאות ורהיטים. מן הארון הוציאו מגבעת ישנה שחורה ושמו אותה על ראשה של רייזל ואילו על ראשי שמו סיר נפוח וציוו עלינו לרקוד ולשיר, לשיר ולרקוד תחת צלילי הצלפות השוטים והמקלות שבידיהם. מיזוג זה של שירה־רקוד־הלקאות־סחיבה־בעיטות־ביזוי וחרפה נוסף על כאבינו האיומים דכדך אותנו ללא נשוא.

בעירנו גרה מזה שנים רבות אשה רופאה. ידענו שהיא נוצריה. היא היתה ענודה ב„צלב" על לבה ומבקרת כדת וכדין בבית התפילה שלהם. עם בואם של הנאצים המשיכה לעבוד אצלם במגיסטרט ובבקורי בית כרופאה. שמה היה הלנה וויידנברג. באחד הימים נעלמה ואיננה. נודע לנו, כי הגרמנים המיתוה על יסוד הלשנתו של נושא המכתבים, נאמן הנאצים, כי הרופאה היתה מקבלת גלויות כתובות יידיש.

על יד בית רייזל גרה מרים פאכטער־וופנירסקי. לפני שהנאצים החרימו את ביתה הצליחה להטמין „משהו" בגינת ביתה. לימים באה להוציא את „מטמונה" מהגינה, נתקלה באחד הז׳נדרמים שרדף אחריה וגלה אותה בביתנו. הרוצח הז׳נדרמי ציווה עלינו להחזיקה בידיה ובראשה ולנגד עינינו הכה אותה מכות רצח על ימין ועל שמאל עד אפיסת כוחותיה להשמיע קול. אפסו כוחותינו מלשאת את החרפה והכאב גם יחד.

בשנת 1942 כשהותקן בקמניץ הגיטו חשבנו: עכשיו אולי ירווח לנו במקצת. בכל חדר שוכנו עשר נפשות, ובזמן הראשון לא סרו הרוצחים לגיטו. יום יום דרשו מאתנו להעביר אליהם באמצעות „מועצת־היהודים" רכוש ונפש.

באחד הימים בצאתי מהגיטו לקנות אוכל בשביל ילדי אחיותי החולים תפס אותי אחד הג׳נדרמים ומיד הכה אותי מכות נמרצות. וכשנפלתי מרוב כאב לא

הרפה ממני והוסיף להכני ולבעוט בי בכל איברי גופי במגפיו המסומרים ובמקלו אשר בידו וציוה עלי לקום, ואני לא יכולתי לזוז ממקומי. זה קרה על יד בית יוסל גלזר מחוץ לגיטו. בשובי לגיטו הייתי כולי פצועה. שבועיים התהלכתי בפנים נפוחים. אחיותי בכו בכי רב על מר גורלי, אבל להועיל לא יכלו לי, וכמובן מאז לא העזתי לצאת מהגיטו. מאורע זה לא אשכח כל ימי חיי ולדראון עולם ישאר שם הנאצי הזה ווערבעל הרוצח.

בבית אחותי רייזל ישבה גיסתה. יפהפיה, צעירה לימים היתה. מרוב פחד ואימה מתעלולי הנאצים יצאה מדעתה. באחד הימים יצאה עם שחר מן הבית מן הגיטו ולא חזרה. הגרמנים ירו בה והמיתוה. וכך הורע המצב מיום ליום.

באחד ליאנואר 1942 הוקף הגיטו שברחוב בריסק וכל תושבי גיטו זה הועברו לגיטו שברחובות קוברין—ליטובסקי. בשעות המוקדמות של העברה זו נפלו הקרבנות הראשונים מיהודי קמניץ.

אמו של שמחה, שרה דובינר, רצה דרך השדות לרחוב ליטובסקי. גרמני רוצח תפס אותה. היא התחננה לפניו שיתן לה לשוב לגיטו, כל מטרתה היתה להביא לבנה שעבד בקרבת מקום מעט אוכל. היא בכתה והתחננה על נפשה והרוצח הטמא לא שם לב לדמעותיה ובו במקום ירה בה. היא נפלה על־יד הגורן של קוזלובסקי. בהיותה פצועה התרוממה בשארית כוחותיה והשמיעה מלמול אחרון „וי־לי וי־לי״. הרוצח ירה בה שנית והמיתה. מיטקא אחיו של קוזלובסקי הוביל את גופתה לבית הקברות והוא קבר אותה שם. תוך דקות מספר נהרגו ביריות במקום זה יששכר ועלוויל פרייער מרחוב קוברין ובתו בילה, חתנו של זונע פאכאלסקי ועוד אחד, תושב ורשה, אורחו של ד״ר גלברג. מהגיטו ברחו ד״ר גלברג, בנו, בתו ינוטשקה ובעלה לודויג. זמן מה הסתתרו אי־שם בכפר דמיטרוביטש בסביבת קמניץ, אבל בן כפר ערל טמא שפתים הלשין עליהם וכולם נורן ונהרגו. בהיוודע גורלם הסופי לאשתו של ד״ר גלברג שנשארה בגיטו יצאה מדעתה.

רבים ברחו מהגיטו וניסו להתחבא עד יעבור זעם, אבל נאלצים היו לשוב לגיטו בחסדה של „מועצת־היהודים״ באשר לא מצאו מקום מפלט מחוץ לגיטו.

בנתיב היסורים. נחלצתי מאבדון

בגיטו המחודש הספקתי „להתאכסן״ יומיים בלבד, ביום השלישי בשעה 12 בצהרים נגש מעבר לחוטים הדוקרנים שהקיפו את כל הגיטו מסביב. אחד בשם יוזעף גווליאק ולחש לי: „צאי מכאן ותצילי את נפשך, בשעה זו אין גרמנים בסביבה. רק מיליציונרים בני קמניץ מסתובבים כאן, הם יתנו לך לצאת, ולא יגעו בך לרעה״. הפניתי את תשומת לבו לגדר הקרשים המקיפים את חוטי הברזל הדוקרנים שמסביב. ואיך אצא? הוא הלך וחזר עם חברו־ידידו ובידיהם קרדום.

תוך כדי דקות מספר הסירו אחד הקרשים והוציאוני משטח הגיטו ל„חפשי". על ידם עמדה האשה קוזלובסקי והיא שמה עלי שמיכה והובילה אותי כהרף עין והעלתה אותי לעליית גג ביתה. ב„מעון" זה הוסתרתי עד 7 בערב. הלבישוני שמלה רחבת שולים וארוכה עטפוני במטפחת גדולה מעל לראש, והעבירוני אל בית יוז׳עק גריגורבסקי שברחוב ליטובסקי. שם הוסתרתי לילה אחד בלבד. בבית זה גרו בני משפחת אשתו וילדיהם הקטנים. אימה גדולה נפלה עליהם בראותם אותי והם ברחו מן הבית. לאור המקרה הזה, חשבתי שעלי לשוב לגיטו. אין טעם בחיים כאלה מחוץ לגיטו. בעודי שוקלת בדעתי על פרשת בריחתי זו, הופיע האכר ניקולאי ז׳וק, והציע לי לעבור אל בני משפחתו בקולוניה הסמוכה לעירנו — קמניץ. מתוך מבוכת נפש הסכמתי והובלתי באישון לילה לביתו. בדרך נס לא נתקלנו בגרמנים שוחרי לילה והגענו בשלום לבית משפחת ז׳וק. סדר היום היה כך: בבוקר השכם היו סוגרים אותי במחסן התבואה ואיש לא היה נכנס אלי, איש לא שאל אותי אם אני צריכה או זקוקה למה שהוא. בשעות הערב המאוחרות הייתי יוצאת לשעה קלה אל מחוץ למחסן ומייד חוזרת למקום מחבואי, ומצב זה נחשב לטוב.

באחד הימים חזר ז׳וק מקמניץ ובשורה בפיו: בגיטו לא נשאר אדם חי, את כולם העבירו לויסוקה. לשמע בשורה זו אחזוני חיל ורעדה. מייד הבינותי, כי „הפתרון המר הסופי" השיג את נצורי הגיטו. ים של דמעות נשפכו מעיני על גורל בני עירי היקרים. לרוע מזלי נפל פחד גם על „מצילי" „דורשי טובתי". מיום זה והלאה לא העזתי לצאת מפתח המחסן לא ביום ולא בלילה בחושך, בקור. בתהום היסורים נאבקתי עם מר גורלי ואת אשר עבר עלי לא ניתן לביטוי לא בע"פ ולא בכתב. ימי סיוט אלה מלווים את דרכי בחיים.

באחד הימים עם עלות השחר נכנסתי בחשאי לבית האכר לחמם את גופי למספר דקות ותוך כדי שניות מספר הופיעה קבוצת גרמנים נאצים באוטובוס שהתעכב ע"י הבית. בין־רגע קפצתי ועליתי לעלית הגג. הרוצחים נשארו בבית כל היום. הם למטה אוכלים ושותים ומתהוללים ואני בשמלה דקה למעלה בקור רעבה, צמאה, מתפתלת ביסוריי האיומים, ובדמיוני — הנה הם תופסים אותי, מכים אותי ומענים אותי בכל מיני עינויים עד אשר הם ממיתים אותי. שעות אחדות עברו עלי ביגוני ובתהום מחשבות אלו. אחר כך לא הייתי מסוגלת עוד לחשוב מרוב חולשה. בערב כשהנאצים עזבו את הבית והתרחקו עלה ז׳וק לעליית הגג לבשר לי, כי ה„אורחים" עזבו את הבית ואינם. הייתי כולי קפואה מקור והמומה מרוב פחד, שלא יכולתי להתרומם ולעמוד על רגלי בלי עזרתו של ניקולאי מצילי. כשהופעתי בבית נבהלו כל בני משפחת ז׳וק בהביטם עלי...

כעבור ימים מספר העביר אותי ז׳וק בלילה במגררת לעיר מולדתי קמניץ־

דליטא עטופה בסמרטוטים על גבי סמרטוטים ותחבושת על הראש תחת מסווה כחולה מסוכנת המובלת לבית החולים. למזלנו לא נתקלנו בגרמנים בכל הדרך. בקמניץ הביאוני לביתו של שוטר נוצרי שראני בצאתי מהגיטו והוא הסכים שאסתתר בבית אמו. בבית זה הוטב איך שהוא מצבי. בו התחבאתי למעלה מחצי שנה. אמנם השוטר ואמו לא היו מרוצים משהותי זמן כה רב בביתם, אבל היו נאלצים להחזיקני נגד רצונם, כי מקום אחר לא נמצא לי בינתיים. שם הייתי שוכבת כל היום על התנור שמעליו היה תלוי וילון. אף אחד מבאי הבית לא ידע שעל התנור נמצא אדם חי שאין לו יותר זכות קיום בעולם. המכרים והשכנים שהיו מבקרים בבית זה היו משוחחים במשך שעות ואני מעל התנור הקשבתי לשיחותיהם. אחדים היו מספרים שראו במו עיניהם כיצד ישבתי בעגלה יחד עם אחיותי, אחרים אמרו שלא ראו אותי בין המגורשים מהגיטו והיו גם כאלה מבאי הבית שראוני בוכה ומתיפחת יחד עם כל היהודים שהוצאו מהגיטו. אף אחד מהם לא ידע שאני חיה ומקשיבה לשיחותיהם. שעות רבות הייתי שוכבת מבלי לזוז ממקומי מתוך פחד שמא יגלו את מקומי. לפעמים היה חם מאד על התנור ואני בכל כוחותי השתדלתי להתגבר על סבל זה.

הגרוע ביותר היה, כאשר מישהו היה נכנס לבית בבוקר השכם, בעוד שכבתי במטה. אז היתה בעלת הבית שמה עלי את כל הכרים והכסתות, מסדרת את המטה ומכסה אותה, ואני הייתי נאלצת לשכב בלי להשתעל וכמעט בלי נשימה. פעם מאוחר בלילה דפק מי שהוא בחלון והודיע לבעלת הבית שתפתח את הדלת, כי ז׳נדרם שואל למקום מגוריה. אימה גדולה נפלה עלינו. האשה הציעה לי להשאר במטה והיא תכסה אותי כמו תמיד, אבל אני קפצתי בן־רגע ועליתי על התנור. כאשר פתחו את הדלת נכנסה מכירה מניה לאצינסקה עם הז׳נדרם הגרמני „געטסקע״ לבלות יחד... געטסקע כבה את החשמל ובפנס כיס האיר את כל פנות הבית כדי להיווכח, אם אין שם פרטיזנים. כעבור כמה דקות הוא שכב במטה זו שאני ישנתי בה. כאשר מניה הלכה הביתה הוא שכב במטה השניה שעמדה ע״י התנור. אני חשבתי, שלא אוכל לשאת מצב איום זה כשנאצי ארור נמצא כל־כך קרוב למקום מחבואי. קרה נס! הוא נרדם מהר, כי היה שיכור. כששמעתי את נחרתו, הוקל לי קצת, אבל לא עצמתי עין כל הלילה. בבוקר הוא קם ועזב את הבית. האשה ואני חלינו מרוב פחד וקיבלנו חום גבוה ואני לא יכולתי לדבר כמה ימים.

השוטר רצה שאעזוב את ביתם, אבל לא יכול לגרש אותי, כי אז יתגלה שהחביא אותי בביתו והוא עלול לקבל עונש מוות עבור זה.

אחרי מספר ימים באה האשה קוזלובסקה והעבירה אותי לביתה. אני התפלאתי על כך, כי בביתה לא היה מקום מחבוא, אחר כך נודע לי, כי השוטר גילה לה בסוד שהוא ימית אותי בלילה בשנתי ויזרוק אותי לתוך הנהר. מכיון שלא יכולתי

להשאר בבית קוזלובסקי העבירו אותי באותו לילה אל בית נוצרי ברחוב ליטובסקי. ידעתי היטב את מצבי האיום. כיום איני מבינה, איך יכולתי לשאת את כל הצרות האלה. לא שמתי לב לרעב ולצרכים חיוניים אחרים, אבל כאשר שמעתי את צעדי הנאצים העוברים בסך ברחובות העיר היה תוקף אותי חיל ורעדה. במצב כזה „חייתי" כמה חדשים ולצרותי ולחרדתי לא היה סוף. שבועות מספר הייתי נאלצת לגור בתוך ארון בגדים ונדמה היה לי כי זהו המקום הבטוח ביותר. הארון היה סגור תמיד והייתי בטוחה שלא ימצאו אותי ולמרבה הצער גם אושר זה נפסק מהר.

בשכנות לאותה משפחה שאצלם התחבאתי גרה בת הכומר שהתחילה להתיידד אתם ולבקר בביתם לעתים קרובות. באחד מבקוריה היא נגשה לפתוח את הארון בהסבירה שהיא רוצה לראות שם את שמלתה של בעלת הבית שמצאה חן בעיניה. למזלי היה הארון סגור והמפתח לא היה בידיה — — —

מאותו יום לא ישבתי עוד בארון וניסיתי את מזלי בתוך מרתף חשוך, קר ורטוב. למזלי לא הצטננתי ולא השתעלתי. חליתי הרבה, התגברתי ונרפאתי בלי עזרת רופאים, בלי רפואות — — — מאוחר בליל הייתי זוחלת לפעמים ויוצאת מן המרתף ונכנסת לבית פנימה כדי להתחמם קצת. באחד הלילות כשישבתי עם בני הבית בחדר ושוחחנו בלחש, נפתח פתאום תריס החלון. בעל הבית יצא החוצה ובשובו החדרה, אמר שלא נמצא אף אחד בחצר ויתכן שהתריס נפתח ע"י הרוח. כעבור כמה לילות שוב נפתח התריס. בעל־הבית שוב מהר לצאת החוצה ומצא מאחורי החלון את בת הכומר. היא הודיעה לו ששמעה את קולי. (אעפ"י שאני אף פעם לא דיברתי אתה) הסתלקתי ונכנסתי מהר למרתפי. בעל הבית הזמין את בת הכומר להיכנס הביתה ולהוכיח לה, כי כל דבריה דמיון שוא ולא יתכן להביא הודעות אלו בדמי הלילה. על כך ענתה: „רציתי לבוא אליך עם ידידי הז'נדרמים, הם היו מוצאים אותה במחבואי ביתך... אבל חסתי עליך".

באותו לילה עזבתי את משכני במרתף. האשה קוזלובסקי העבירה אותי אל ידידה הטוב, נוצרי זקן טוב לב. שם אמנם היה לי לא רע, אבל אשרי זה נמשך זמן קצר מאחר ששכנה בחדר ביתו משפחה גרמנית ואני נאלצתי שוב לנדוד...

עד היום אינני מבינה איך יכולתי לעמוד בסבל כה רב, הן יכולתי לאבד את עצמי לדעת ולהשתחרר מחיי גהינום עלי אדמות. אפילו לא חשבתי על כך. כנראה, שזה היה צו הגורל שאשאר בחיים כדי שאוכל לספר לאחי בני עמי ולבני עיירתי על סבלנו ועינויינו בימי הנאצים הרוצחים.

בכוחות על־אנושיים חזרתי שוב אל מרתפי הקר והרטוב. ובמגורים איומים אלה נשארתי עד ששדה הקרב התקרב לסביבתנו ואז התעורר בלבי שביב תקוה. באחד הלילות הצצתי דרך הסדק שבמרתף וראיתי שמים אדומים ומטוס עולה בלהבות, אנשים בורחים מבוהלים מתחבאים, ואני לא רצתי, ישבתי במרתפי

וחכיתי בדומיה לגורלי מה יילד יום — — — ושמועות משמועות שונות נפוצו: הגרמנים מתכוננים לסגת ובנסיגתם ישרפו את העיר כולה ולא ישאירו בית לפלטה. מה יהיה אתי? שנתיים סבלתי צרות ועינויים כאלה ולבסוף אספה ואשרף יחד עם הבית? אני עצמי לא הייתי כבר מסוגלת לחשוב על מצבי.

אחותו של ניקולאי ז׳וק שאצלו התחבאתי לפני כן, גרה בכפר „אוגליאן" סמוך לקמניץ. היא הסכימה להחביאני בביתה שבכפר. הובלתי לשם בתוך עגלה בהיותי מכוסה ועטופה בהרבה קש וחבילות ומזוודות מעלי. הדרך היתה קשה מאד. החום הגדול הציק לי והעצבים עשו את שלהם. הגעתי לכפר כל עוד נפשי בי. אני חשבתי שבעוד כמה ימים אשתחרר מהחיה הנאצית, אבל עברו שבועות ואני טרם ראיתי אור. גם בבית אחות ז׳וק הייתי נאלצת להתחבא, שם שכבתי בתוך מאורה חשוכה מתחת לתנור בה היו שורצים עכברים בהמוניהם שלא נתנו לי מנוחה בנשכם את בשרי.

גם מבחינה בטחונית לא הצלחתי במקום זה. שדה הקרב היה קרוב. היריות שבקעו מסביב, הרעידו את הבית. האנשים התחבאו במרתפים. הנאצים הארורים היו מופיעים מפעם לפעם, דורשים סוסים, מחפשים פרטיזנים, והחיים היו תלויים לי מנגד על חוט השערה.

ביולי 1944 עם נסיגתם של הגרמנים הופיעו בכפר הפרטיזנים הרוסים הראשונים. היהודי הראשון שזכיתי לראותו ולהפגש אתו פנים אל פנים היה בן אחותה של פייגל מערצקי, הם גרו בסלץ והוא היה בצבא האדום. הפרטיזנים הרוסים המשיכו בדרכם ורדפו אחרי הגרמנים ואני, שוב חייתי בסכנה. באחד הימים בהיותי במטבח הופיעו פתאום גרמנים וחפשו רוסים בבית. אני נשארתי לעמוד על יד הכיריים והמשכתי לטפל בסירי האוכל. הגרמנים לא שמו לב אלי והסתלקו מהר. אני נשארתי ימים מספר בכפר. פחדתי לצאת מהבית שמא בכל זאת יחזרו הרוצחים הנאצים אלינו.

ביום 22 ביולי 1944 חזרתי לקמניץ. לא יכולתי להתהלך, כי רגלי מאד כאבו והייתי כולי נפוחה. שנתיים חייתי ברעב, בקור, בלכלוך ובלי אויר. קשה לתאר מה רע ומר היה לי בראותי שוב את קמניץ מולדתי. ברחובות שבהם גרו היהודים היתה דממת מוות. כל אבן מקיר זעקה. זאת היתה תמונה נוראה. כל כך הרבה דם יהודי נשפך במקום הזה ואף אחד מהנוצרים לא הביע את צערו על כך. ברור לי שבקמניץ שלנו היו הרבה נוצרים שבסתר לבם שמחו על האסון שפקד את שכניהם היהודים. ואם נמצא מי שהוא שהתעצב למראית עין, היה זה בלי ספק בגלל החלק הקטן שנפל בגורלו „לזכות" מהרכוש היהודי. כשנודע בעיר שאני נשארתי בחיים,

העמידו בשעת פגישותינו פנים כאילו פגע בהם הרעם. אני הרגשתי שהאדמה בוערת מתחת לרגלי ותיכף עזבתי את עיר מולדתי ונמלטתי לבריסק.

בבואי לבריסק חשבתי שאחיה שם כאדם חפשי ככל בני העיר, אבל עד מהרה התברר לי שטעיתי טעות מרה. שם החלו צרותי וסבלותי מחדש וביתר שאת.

באחד הלילות דפקו שני חיילים רוסיים על חלון חדרי ודרשו ממני שאפתח להם את הדלת, כי הם צריכים לברר מי גר בחדר. הייתי תמימה, האמנתי להם ופתחתי את הדלת. עם כניסתם כיוונו אקדח מולי, פתחו את ארוני והריקו כל מה שהיה בו וכל מה שהיה בחדרי. כשבקשתי מהם להשאיר לי את מעילי, הם ירו בחדר. מרוב פחד נפלתי על הרצפה. הם ציוו עלי לא לצאת מהחדר במשך 20 דקות ולא, אהרג. נשארתי בלי בגדים ובחוסר כל.

נודע לי, כי בקמניץ התחילו הרוסים לאסור רבים מהתושבים שהלשינו אחד על השני.

הנוצרי מקמניץ שגרתי אצלו, שגרש אותי מביתו עם בוא הגרמנים לעירנו, פחד שמא אנקום בו. הוא הקים נגדי קבוצת קומוניסטים ובראשם אניוטה, קומוניסטית ידועה מבני משפחתו, והם התחילו לחתור נגדי. והנה באו אלי שוטרים רוסיים ודרשו ממני שאגלה להם את מקום המצאו של גריגורבסקי, נוצרי שהתחבאתי גם אצלו מפני הגרמנים הרוצחים. עניתי להם שאיני יודעת את מקום המצאו. נעצרתי ביום 23 באוקטובר 1944.

מיור רוסי שאל אותי: „הסבירי לי באי־אלו זכויות השאירו אותך הגרמנים בחיים?" והפליא אותי מהלומות איומות בהדגישו, כי כל זה מגיע לי ועלי להרקב בכלא מפני שאינני משתפת אתו פעולה ואיני מגלה את מקום המצאו של גריגו־רבסקי. מדי לילה אחרי מכות וענויים איומים היו מובילים אותי לחקירות. בחדר צר וחשוך התגלגלתי על רצפה קרה ימים רבים רעבה, מוכה וכאובה. אחרי ימים מספר הודיעו לי, כי עד כה החזיקוני במעצר ומכאן והלאה אני „אסורה". חשבתי בלבי: כאשר אבדתי, אבדתי, וכנראה שכוס יגוני לא מלאה עדיין.

באחד הלילות נקראתי לחקירה מחודשת. במעמד זה ראיתי את גיס פנוסביץ מבריסק ואת קרובתו אניוטה הקומוניסטית. הם המטירו עלי אש וגפרית. הם טענו, כי אחד הקומיסרים הגרמנים היה אהובי ואתו גרתי בוילה נהדרת. מדי יום ביומו הופעתי בתסרוקת מפוארת והיא אניוטה עבדה אצלי בתור משרתת והתיחסתי אליה כאל שפחה בזויה...

על שאלתי היכן גרתי עם הגרמנים באיזה רחוב ובאיזה בית? חלצה אניוטה נעלה והלמה בה על ראשי ועל פני במקום תשובה. היא לא שקטה עד אשר חטפה את בקבוק הדיו מן השלחן, שפכה אותו על פני ולא נתנה לי לדבר.

בכלא היה קר מאד. רעבה וצמאה התגלגלתי על הרצפה בלי מצע ובלי כסוי

לגופי וחליתי מאד. בגמר 6 שבועות להאסרי החל משפטי. כשהובלתי לבית המשפט הקיפו אותי 5 שוטרים שלא אברח חלילה. 3 שופטים צבאיים שפטו אותי. הופיעו 12 עדים נגדי. לא התרגשתי. השלמתי עם גורלי וסבלי הרב, והתיחסתי באדישות לכל. כשקראו את העד הראשון ושאלו אותו: מה ידוע לו עלי, הוא ענה שכל מה שידוע לו כבר רשום. אחד השופטים אמר לו שהוא מצווה לספר הכל ומה שרשום, זה לא עניינו. העד שתק... שתיקתו עודדה אותי. השופט פנה אלי ושאל אותי, אם ברצוני לשאול שאלה. שאלתי את העד, אם הוא ראה אותי אחרי שגרשו את כל היהודים מגיטו קמניץ ואם הוא יודע שאני חיה אי־שם? הוא ענה לא. וכך היה עם יתר העדים. אניוטה היחידה ניסתה לדבר, אבל לא הצליחה. הפרוקורור אמר לה: „כנראה, שאת נרגזת מאד שהיא נשארה בחיים". השופטים פסקו שצריך להושיב בכלא את אניוטה ויתר העדים שבגללם סבלתי כל כך הרבה, ואותי לשחרר מיד. אבל השוטרים הובילו אותי חזרה לכלא ושם חייתי כמעט שנה בתנאים איומים יחד עם 45 פושעים בחדר קטן.

ביום 13 בספטמבר 1945 נשתחררתי מהכלא וקבלתי אישור שאני חפה מכל פשע.

יצאתי משערי בית־הסוהר ולא ידעתי לאן לפנות. כל רכושי היו הבגדים הקרועים שעל גופי. הייתי מיואשת מאד.

שוב ראיתי נגד עיני את המאורעות האיומים מחיי הגיטו וכל מה שקרה לאחר חסול הגיטו. הייתי שבורה. הרגשתי שעלי לברוח מאזור זה שבו נשפך כל כך הרבה דם יהודי. מרוב יאוש ובדידות לא הייתי מסוגלת להחליט מה לעשות ומה טוב בשבילי. בהשפעת מכירה אחת הגעתי יחד אתה לפולין.

גם בפולין הייתי בודדה, תמיד רעבה ונוסף לזה חולה מאד. לרוע מזלי הייתי זקוקה לשני נתוחים קשים. מרגלי השמאלית היה הכרח להוריד שתי אצבעות שנרקבו מרוב קור שסבלתי במקומות מחבואי ובכלא בריסק.

מאז ימי האימים עברו 20 שנה. איני „מסוגלת" לשכוח כל זה. קהילת בני עירי קמניץ — אתם ביליתי בגיטו חרותים עמוק בליבי. לא אשכח אותו בוקר חורפי, נשים וטף, עוללים ויונקים, זקן ונער — רעבים, צמאים, רועדים מקור, הוליכום מוכים ודווים מן הגיטו לאבדון אי־שם — — —

עד היום אינני יכולה להתאושש. זהו הסך־הכל של הכבוש הגרמני רווי הדם וההרס — — —

ו„הגן־עדן" הרוסי שפקד ועבר עלינו — — —

(לפי מכתבים ללאה ודב אלוני — תרגום: **לאה אלוני־בוברובסקי**)

דבורה רודניצקי־זינגר, ניו־יורק

חיי בגיטאות ובמחנות ההשמדה

כאשר הגיע הצבא הרוסי לקמניץ־דליטא, ציווה מיד לסגור את כל החנויות; אפילו בעלי המלאכה לא הורשו לעבוד באופן עצמאי. נוסד „קולחוז" וכל בעלי־המלאכה היו צריכים לעבוד בו תמורת תשלום קטן. ההנחה היחידה שקבלו בעלי־המלאכה היתה זו, שעל תעודות הזהות שלהם לא נרשמה המלה „בורז'וי", כלומר עשיר כי כל מי שנרשם בתעודת הזהות שלו: „בורז'וי" היה צפוי להישלח לסיביר. זוכרת אני כיצד אבי יואל רודניצקי ע"ה ועוד אחרים שצוינו כ„בורז'ויים" יצאו בימי החורף הקרים אל מחוץ לעיר, להוריד את השלג הרב מהכבישים ובשובם הביתה עם המעדרים בידיים נכנסו אל תחנת־המשטרה כדי להוכיח שהם פועלים פשוטים. השכר בעד כל העבודות היה קטן ולא הספיק למחיה. בעיירה נפתחה חנות ממשלתית, שהיתה לרוב סגורה. לא היה מה למכור בה. כאשר הביאו לפעמים מצרכי מזון אל החנות, היו בראש וראשונה הפקידים הממשלתיים מקבלים את חלקם, ובני העיירה היו נשארים לעמוד זמן רב בתור ומקבלים „שיריים". הדרך היחידה להחיות את הנפש היתה הקשר עם הנוצרים הכפריים. אלה היו מבריחים העירה תפוחי־אדמה, קמח, חמאה ועוד דברי מזון, והיו מקבלים תמורתם כל מיני סידקית, שעדיין היו שמורים אצל בעלי החנויות.

הנ.ק.ו.ד. (המשטרה החשאית) החרימה את הבית הגדול של אהרון־משה גלפרין. הם הכריחו את כולם לעבוד בשבתות. מספר שנים לפני פרוץ המלחמה נבנה ברחוב אדולינה בנין מפואר עבור הישיבה הגדולה שבראשה עמד הגאון רב ברוך־בר. לחנוכת הבית באו רבנים רבים ויחד עם בחורי הישיבה רקדו מסביב לרבם רבי ברוך־בר וכל בני העיירה השתתפו בשמחה זו. הרוסים הפכו את הבניין הקדוש הזה לקולנוע ואולם ריקודים. גם אנו הוכרחנו לעזוב את דירתנו שבבית שרה ויוסף (רחל לאה ספקטור) ולמסור אותה לראש המשטרה ומשפחתו שבאו מרוסיה. עברנו לגור בבית מאיר ז'בינקר־רימלנד.

כך נמשכו החיים ולא עלה על דעתנו שחיים אלה עוד די טובים לגבי כל הצרות שיבואו עלינו בעתיד הקרוב.

כשפרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה בשנת 1941, כבשו הגרמנים את

בריסק־דליטא בשעה 2.30 לפנות בוקר ובו ביום בשעה 6 לפנות ערב הגיעו הנאצים הארורים לעירנו קמניץ, ואז התחיל הגיהינום.

הגרמנים נכנסו לעיירה ללא קרבות, כי הצבא הרוסי עזב אותה באותו יום בבוקר. בהיכנסם לעיירה, ובראשם הטנקים המשוריינים, נעצרו הנאצים בקצה רחוב בריסקר ודרשו משני יהודים שיהיו המקשרים בינם לבין האוכלוסיה היהודית.

שלמה מנדלבלט, כאיש משכיל ונבון, נבחר לתפקיד זה.

הנאצים דרשו מאתנו: סבון טואלט, קפה, שוקולד ועוד הרבה דברים. כל מה שדרשו המצאנו להם בלי כל שהות.

הנאצים דרשו מאה גברים לעבודה מבלי לציין לאיזו עבודה. כשהזזנו קצת את הווילון והסתכלנו החוצה, ראינו אוטובוס צבאי ובו אזרחים בלבושם השחור. אחר כך נודע לנו שאלה היו ה„גסטפו". הס.ס. הופיעו עם כלביהם. כעבור כמה דקות שמענו דפיקות חזקות וצעקות מזעזעות של נשים וילדים. הגרמנים הלכו מבית לבית, סחבו משם גברים יהודים ואספו אותם על־יד משאבת המים (הפלומפ) במרכז העיר. לא היה איפה להסתתר. מאיר רימלנד מבלי לדעת היכן להתחבא, נכנס למטבח וישב תחת השולחן שהיה מכוסה מפה ארוכה. הוא אמנם ניצל מידי הרוצחים, לא בשל הסתתרותו מתחת לשולחן המכוסה במפה הארוכה, אלא מפני שהם במקרה פסחו על ביתנו. להמצא ברחוב היה פחד גדול. פתחנו מעברים בתוך הגדרות שבין חצר לחצר, ומשם זחלנו עד לבית השכן. כשנפסקו הדפיקות והצעקות, סכנתי את נפשי וזחלתי דרך החצרות עד קצה רחוב בריסקר והגעתי לבית שממול המשאבה.

כל הגברים שאספום שמה נאלצים היו לכרוע ברך. ראיתי את ראש־הישיבה הקטנה בעל הזקן הארוך, חתנו של המורה־הוראה, מרים את ידיו השמימה; כנראה, גמר אז תפילת וידוי. בו ברגע קבל מכת־מגף חזקה מאיש ס.ס. אחד.

ראובן מנדלבלט בן שלמה, סמק רוזנשיין בן הרוקח היהודי, שלום גלפרן בן דוד־זיסלס, שמחה־לייזער גבירצמן, בעל חנות אריגים, שמעון בוכהלטר, אלתר חזנוביטש ועוד עשרות אחרים נאספו לתוך אוטובוס והוצאו מן העיר. בערב כשחזרו הגברים שיצאו בבוקר לעבודה, פגשום בני העיר בשמחה, מתוך תקווה שגם אלה שהוצאו על־ידי הגרמנים יחזרו בקרוב. למרבה הצער והיגון הם לא חזרו. מפי אכרים כפריים נודע שכולם נורו על־ידי הנאצים הרוצחים בתוך חורשה במרחק כמה ק"מ מן העיר.

שלמה מנדלבלט ורוזנשייך הרוקח היהודי פנו אל הכומר והתחננו לפניו שיעזור להציל את היהודים שהוצאו מן העיר. תשובתו היתה שאין הוא יכול לעזור, מפני שהגרמנים בחרו את אלה שהיו קומוניסטים. כך עברו הימים מבלי לדעת מה יביא המחר.

ניתנה פקודה שכל בני העיר היהודים חייבים לשאת טלאי צהוב כדי שיוכלו להבדיל בין יהודי לנוצרי. זו היתה הגזירה הראשונה לדכא אותנו ולהשפילנו.

המזון הלך ואזל והמצב הורע מיום ליום. אכרים אחדים מהכפרים היו מפעם לפעם מבריחים דברי אוכל. תמורתם היו מקבלים מהיהודים כל מה שעוד נמצא להחלפה. מצב זה נמשך עד שהגיע היום המר שבו הוציאו את רוב היהודים מן העיר. בקמניץ נשארו מספר משפחות פועלים, שהגרמנים היו מעונינים בעבודתם.

כל מי שעזב את העיר, היה רשאי לקחת אתו 15 קילו בלבד ; לכן באו הרבה אכרים מהכפרים ולקחו כל מה שיכלו לשאת אתם מהרכוש היהודי שנשאר בבתים.

אני זוכרת כיצד נוצריה אחת, אשת ה„לסניטשי״ (המפקח על היערות) הביאה לנו דלי עם ריבה וגם חמאה. כדי להסוות היא כסתה את הדלי ועל הכיסוי שמה הרבה מלח. אנו נתנו לה הרבה דברים שנשארו אצלנו מהחנות. אותה נוצריה סיכנה ממש את חייה. בעת שהוסענו בעגלות מן העיר, היא חיכתה לנו על הכביש סמוך ליער ובדמעות בעיניה מסרה לנו חבילת מזון.

העגלות זזו לאט, אחת אחרי השניה. הילדים ישבו על החבילות חבוקים בזרועות אמהותיהם. כדי שלא לעייף יותר מדי את הסוסים ירדו הגברים מפעם לפעם מן העגלות ועשו את הדרך ברגל כשהם נאחזים בדפנות העגלות. שמענו על מקרים, שהיהודים היו נאלצים לרוץ לפי פקודותיהם של הנאצים. ואלה שלא היה בכוחם לרוץ, נורו וחוסלו.

באחת העגלות מאחורינו ישב רבנו היקר, רבי ראובן בורשטיין ז״ל עם בני משפחתו. הרב ישב כפוף. צווארון מעילו היה מורם כדי להסתיר את זקנו. כולנו חרדנו לגורלו המר ולגורלנו אנו, מאחר והגיעו אלינו שמועות על משלוחי יהודים אל מחנות ההשמדה.

כשהעגלות נעצרו פתאום, אחזה אותנו אימה וחרדה, כי חשבנו שהנאצים המלווים אותנו ירצחו אותנו. התברר שהעגלות נעצרו כדי שאלו המפגרות מאחור ישיגו אותנו.

כשהגענו סוף סוף אחרי ימי אימה ופחד, רעבים, צמאים ועייפים, לגיטו פרוז׳נה, הוקל לנו קצת.

בגטו פרוז׳נה

בגטו פרוז׳נה טפלה בנו מועצת־היהודים, ה„יודנרט״. הגענו לשם בליל ששי. ללינת הלילה הראשון כיוונו אותנו לבתי־הכנסת. למחרת איכסנו אותנו בבתים. כל מי שיכול עבד. יהודים רבים נשלחו לעבודה בשביל הגרמנים מחוץ לגטו. גם בגטו עבדו רבים לפי פקודת הגרמנים. היתה חלוקת מזון. אחדים הצליחו

לעסוק במסחר במצרכי האוכל שהוברחו אל הגיטו. מועצת־היהודים וגם המשטרה היהודית, היו פעילים מאד לטובת תושבי הגטו; ובכל זאת היו רבים מבני־עירנו שהחליטו לחזור לקמניץ. הם יצאו מן הגיטו באין רואים, ומכיון שבקמניץ עוד נשארו יהודים הם הצליחו להצטרף אליהם מבלי שהגרמנים הרגישו בהם.

אמי עזבה באחד הימים את הגטו בהסתר. נוצרי אחד הסיע אותה בעגלתו עד לקמניץ. היא הצליחה לחזור אל גטו פרוז׳נה והביאה דברי אוכל שהשיגה אצל נוצרים מכרים. מטרת נסיעתה לקמניץ היתה לבדוק את המצב ולהווכח אם כדאי לנו לחזור לקמניץ כמו שעשו רבים מבני עירנו.

בקמניץ היא ראתה מספר יהודים שעסקו בנקוי הרחובות. כל היהודים שנמצאו אז בעיירה גרו בשני רחובות שנקבעו עבורם על־ידי הנאצים. רחובות אלה עוד לא היו מגודרים. היה פחד גדול לצאת מן הבתים. בשובה החליטה אמא שאין אנו זזים מפרוז׳נה. אמנם בפרוז׳נה היה הגטו מגודר, אבל התנועה באותם רחובות היתה חפשית והיינו בין יהודים. בלילות היו שעות מסוימות שבהן אסור היה לצאת מן הבתים. ברחובות הגטו שמרו שוטרים יהודיים.

הרב בורשטין ובני משפחתו נשארו בגטו פרוז׳נה. גם סבי אהרון רודניצקי ע״ה (ליסקר), סבתי החורגת לאה, דודתי בילה־חאשה עם בעלה ושני בניה נשארו שם. מספר שבועות לפני שהוצאנו מן הגטו חלה סבי ולא יכול לבוא אלינו ואני רצתי כל יום להביא לו אוכל חם. באחת השבתות ביום קר ושלג רב. יצאתי מן הבית להביא לסבי חמין. בדרך נפלתי. מחשבתי היחידה היתה אז הסל ומעט האוכל שבו.

זמן קצר לפני שנשלחנו מגטו פרוז׳נה, שמענו שהגרמנים הרוצחים הוציאו את כל היהודים מקמניץ והרגום. זאת היתה השמועה האחרונה המחרידה שהגיעה אלינו על בני עירנו.

הגרמנים התחילו בחיסול גטו פרוז׳נה. ארבעה משלוחים הוצאו מן הגטו אל מחנות ההשמדה. אנו היינו במשלוח השלישי והגענו לאושביץ ב־23 לפברואר 1943.

לילה אחד לפני שנשלחנו מן הגטו נכנסנו כולנו לחדר אחד. אבא סגר עלינו את הדלת. בלחישה, כשעיניו דומעות, מסר לנו ארבעה בקבוקים קטנים שהכילו תמיסת רעל. הוא הצליח להשיג אותם אצל רוקח מכר. לאבא נודע שאנו עומדים להישלח למחנה ושם נצטרך לעבוד עבודת פרך. הוא קיווה שבעזרת השם נתגבר ונשאר בחיים, אם נקבל אפילו מעט מזון. אז לא היה לנו מושג על תאי־הגזים והכבשנים שבמחנות אלה. אמנם ידענו כבר שהנאצים הרוצחים יורים ביהודים, זורקים אותם לתוך בורות וקוברים אותם כשהם פצועים ועודם חיים, לכן השיג אבא עבור כל אחד מאתנו בקבוקון רעל. במקרה ונפצע, נשים קץ לחיינו ולא ניקבר חיים.

כיום כשאני אם לשני ילדים, אני חושבת ביתר שאת על גבורתו הנפשית של אבי ואומץ לבו בבצוע משימה זו. אמא סדרה לכל אחד חבילה ובה אותם דברים שהיה מותר לקחת. היה חשש שמא יקחו מאתנו את החבילות, לכן לבשנו בגדים יותר מן הרגיל וכך התכוננו לדרך שלכולם כמעט היתה זו האחרונה.

באושביץ

הפעם לא הוסענו בעגלות, אלא בקרונות סגורים שהיו מובילים בהם בהמות. בכל קרון דחפו 70—50 איש. הדלתות ננעלו מבחוץ. החלון קטן היה ומסורג במוטות ברזל צפופים והנסיעה האיומה בכיוון לאושבִיץ החלה. את הצרכים היינו נאלצים לעשות בתוך הקרון. מה שניתן לעטוף בנייר או בסמרטוטים נזרק החוצה דרך הסדקים שבין מוטות הברזל.

הקרונות נעצרו. נשמעו צעקות הרוצחים „הערַאוס" — לצאת. בקושי רב סחבנו את רגלינו מרוב חולשה, מחוסר אויר וצמא ומרוב הבגדים שהיו עלינו.

כשהיינו מחוץ לקרון הפרידו בין הגברים והנשים. הילדים על־יד אמהותיהם. הס.ס. התחילו למיין: ימין! שמאל!. המקל הקטן שבידיהם כיוון את האנשים לצדדים, והוא שקבע את גורלם: מי לחיים לפי שעה ומי למות לאלתר.

הרבה נשים צעירות עם ילדיהן נשלחו לאותה קבוצה שבה ריכזו הגרמנים זקנים וילדים...

זכור לי כיצד אם צעירה העמידה בתור את ילדה הפעוט בן השנתיים והיא עצמה הסתתרה. נשים זקנות ניסו לקחת את הילד, אבל הוא מאן לגשת אליהן. הוא בכה בכי תמרורים וחיפש את אמו. „מאמע מאמע!" (אמא, אמא). אם זו נבחרה אמנם לעבוד במחנה. אחרי זמן קצר היא עצמה נכנסה אל בלוק מס' 25, לשם יכול כל אחד להיכנס, אבל לא לצאת משם חי. כי מבלוק זה היו החיות הנאציות מובילים את כל הנמצאים בו אל תאי־הגזים.

אחי זיינוועלע היה גבוה מכפי גילו. החלטנו שהוא יעמוד על־יד אבא, כי קווינו שיצרפו אותו לקבוצת העובדים במחנה. תכניתנו נכשלה. את אבי העבירו אל קבוצת העובדים, ואת אחי היקר העבירו הרוצחים אל קבוצת הזקנים והילדים. הבינונו, כי נגזר גורלו...

למרבה הצער והיגון היינו חסרי אונים לעזור לו. כל הנשים שנבחרו לעבודה, ואני ביניהן, הועברו אל מחנה ברקנאו והגברים אל מחנה מיוחד לגברים.

הובאנו לבית מרחץ להזעה. שם גזזו את שערותינו וחרטו ספרות על ידו של כל אחד. מבית־מרחץ זה העבירו אותנו לבית מרחץ שני. שם זרמו מים קרים מאד וחמים מאד מבלי שנוכל לכוון את הזרם. אם מי שהוא צעק, קבל תיכף מ„הקאפו"

מכות רצח במקל שבידו על גופו הערום של „המתקלח". „הקאפוס" היו גרמנים, פולנים ואוקראינים פושעים. על יד הכניסה לבית המרחץ לקחו מאתנו את כל בגדינו. תמורתם נתנו לנו סמרטוטים שונים לכסות בהם את הגוף.

אחרי שעברנו את הטיפול הנ"ל העבירו אותנו הגרמנים בחשכה לתוך מבנה לבנים ובו דרגשים. אחד מעל השני וביניהם מעבר צר. הדרגשים היו בנויים מלבנים וקרשים. אלה היו המטות עבורנו. כל מי שקבל דרגש עליון היה בין המאושרים, כי למעלה היה האויר במקצת יותר טוב. על כל דרגש היו מונחים שני שקים עם קש ושתי שמיכות מרופטות ומשופשפות. לכל אחת נתנה קערת פח וספל פח, וזה היה כל משק הבית שלנו. לפעמים היינו שוכבות 6—5 נשים על דרגש אחד, הרגליים מול הראש, והראש מול הרגליים.

אחת הבחורות מן הקבוצה שלנו קבלה כותונת ששרצו בה הרבה כנים. היא רצתה לזרוק את הכותונת והנה נשמע קול המייעץ לה: „אל תעשי זאת, ילדתי, אם תזרקי את הכותונת, לא תקבלי אחרת ותקפאי מקור. ובאשר לכנים, הרי הם שורצים פה לרוב ובכל מקום וגם בבגדים הנקיים, כביכול". הפנינו את מבטינו לעבר המדברת וראינו לפנינו בחורה חצי ערומה יושבת ומועכת את הכנים מבגדיה. למרות צעירותה היא נראתה זקנה, כולה עור ועצמות.

נודע לנו שהארובות הבולטות בגובהן הן ארובות הכבשנים שבהם היו שורפים את הגוויות של היהודים וביניהם גוויותיהם של בני משפחתנו היקרים. בלכתנו בבוקר לעבודה ובשובנו בערב ממנה, ראינו תמיד משלוחים חדשים. יהודים מובאים אל המחנה. אז היה ברור לנו שהלהבות בכבשנים לא תפסקנה. רבים מאד היו משלוחי היהודים שהגיעו אל מחנה אושביץ אחד אחרי השני בלי כל הפסקה. והארובות הגבוהות הוסיפו לפלוט את העשן ביום ובלילה בלי כל הפסקה.

כל יום לפני עלות השחר היו מעירים אותנו ע"י שריקות מחרישות אזנים. קמנו מהר והסתדרנו בשורה על־יד הבנין בו נמצאנו. באויר הקר והרטוב בטרם בוקר, חכינו זמן רב עד שבאו נשי הס.ס. הגרמניות לספור אותנו. למרות שידעו שאין כל אפשרות להימלט מן המחנה המוקף חוטים דוקרים מחושמלים.

גם את אלה שנפטרו במשך הלילה היו מביאים ומניחים על ידינו בשורה וכשנוכחו שמספרנו מתאים, יצאנו לעבודה.

עבודתי הראשונה היתה בפרוק בתים שנהרסו בחלקם בימי המלחמה. על־פי פקודה היו מצוות עשר בנות להתקין מגדל גבוה מעץ שקצותיו ברזל. זאת היתה עבודה בשביל גברים. בקושי יכולנו לעמוד בה כשהיינו מוקפות „קאפוס", אנשי ס.ס. עם כלבים שהיו מקימים צעקות ומכים אותנו מכות רצח.

פעם בשובנו מן העבודה חלתה אחת הבנות. היא היתה כל כך חלשה שלא

יכלה להמשיך בדרכה. היינו מצוות להביאה אל המחנה חיה או מתה. ארבע בנות התנדבו לשאת אותה על אלונקה מעץ, ואני הייתי אחת מאלה. זה קרה קילומטרים אחדים מהמחנה. כעבור זמן מה הרגשתי גם אני עייפות וחולשה רבה. פניתי אל „הקאפו" ובקשתי ממנה שתחליף אותי באחת מקבוצתי לזמן קצר. בתשובה לבקשתי היא אמרה אל הס.ס. לשסות בי את הכלב והוא מילא את רצונה תיכף. למזלי היתה השרשרת הצמודה לכלב לא די ארוכה והכלב רק קרע את בגדי מעלי. מרוב פחד שכחתי את עייפותי וחולשתי והמשכתי בתפקיד. האימה שנפלה עלי, היא דחפתני להמשיך בנשיאת האלונקה על אף חולשתי ועייפותי האיומה.

אחר כך עבדתי יחד עם קבוצה ביבוש ביצות. במריצות עץ סחבנו חול לתוך הביצות כל היום. הייתי אז חולת דיזנטריה עם חום גבוה. מלבד זה היו ידי, אפי ושפתי שזופים מאד מחום השמש. בבוא החורף קפאו ידי ופני. העור התקשה ובכל נגיעה קלה נוצר פצע ונראה כבשר חי. אני עצמי לא ידעתי עד כמה נראיתי מכוערת. המחנה היה מלא שלדי אדם, „מוזלמנים" ואני הייתי אחת מאלה.

הדבר היחידי שמנע בעדי להיכנס לבלוק מס׳ 25, כמו שעשו רבים, היתה המחשבה שאבי חי באושביץ ונמצא במחנה הגברים.

פרוז׳נאי אחד שהכיר אותי מסר לי על כך בלחש בלכתי פעם לעבודה.

בגלל החום, המחלה והעייפות לא יכולתי לנוח בלילות. בשנתי חלמתי על העבודה הקשה ועל המכות שספגתי. יום הראשון, יום המנוחה כביכול, היה לרוב יום זוועה ואימה. כאשר נשמעה הצעקה הידועה לנו „יודן הערַאוס" (יהודים לצאת) — כבר ידענו מה עומד להתרחש. אנשי ס.ס. וכלביהם, ששמרו עלינו בעת העבודה, הקיפו אותנו. באופן רשמי זה נעשתה ביקורת על המספרים שלנו. ואמנם על־יד השער עמד שולחן ועליו ספרים בהם היו רשומים המספרים שלנו. שם עמדו גם הרוצחים. אחד עם מקל ביד שוב ספר אותנו, ומדי פעם הוציא אחדות מן השורה. אלה נשלחו אל תאי־הגזים. וכך פינו מקום בשביל בחורות חדשות שהגיעו לאושביץ. כשנגמרה „הסלקציה" שוב נשמנו קצת לרווחה מבלי לדעת לכמה זמן.

*

שלושה חדשים לאחר בואנו לאושביץ ראיתי את אבי בפעם הראשונה. קשה לתאר את השינוי לרעה שחל בו במשך זמן קצר זה.

אבי הובא יחד עם קבוצת גברים, כדי לעבוד במחנה הנשים ולערוך תקונים בצריפי המגורים של „הקאפוס". אבי ידע שאני נמצאת באותו מחנה, לכן היה מסתכל בכל אשה שעברה בחפשו אותי. שתי בחורות שעבדו במחנה הכניסו מטה

לאותו צריף שאבי עבד בו. אז היתה לו הזדמנות לבקש מהן למצוא אותי ולמסור לי על האפשרות לראותו. בערב נכנסו הבחורות אל הבנין שבו נמצאתי ומסרו לי על מקום עבודתו של אבי.

התחלתי לרוץ לשם, אבל הן עצרו בעדי ואמרו לי שהגברים כולם הלכו. הם הוכרחו לעזוב את המקום לפני שחזרו קבוצות הנשים ממקום עבודתן אל המחנה. אבא בקש למסור לי: אם אוכל להשאר מחר במחנה, אוכל לראותו באותו מקום שהבחורות ראוהו.

למחרת החלטתי להתחלות ולהישאר במחנה מבלי לחשוב מה תהיינה התוצאות מהחלטה זו. לעתים קרובות היו הנאצים עורכים חיפוש במחנה. כל החולות שלא יצאו לעבודה, היו מובלות ישר אל תאי הגזים. אני סכנתי את חיי ונשארתי.

אסור היה על נשים לגשת לאותו מקום שבו עבדו גברים. הרצון לראות את אבא התגבר על כל הסכנות הצפויות. עברתי שם בבוקר ולא ראיתיו. גם בצהרים כשעברתי שם לא הצלחתי לראותו. בפעם השלישית ניסיתי את מזלי אחר הצהרים ואז ראיתי מן הצד את אבי סוחב מריצה עם טיט. הוא היה מלווה איש ס.ס. מצויד ברובה.

שיחה בין נשים וגברים היתה אסורה. פחדתי להסתכן ושתקתי. אבא הסתכל בי והמשיך דרכו. אז התעורר בי הפחד שמא לא אראה אותו יותר כשייכנס לתוך הצריף. התרגשתי וקראתי: אבא!

הס.ס. שאל את אבא: „מה מתרחש כאן?" אז סיפר לו אבא, שאנו נמצאים באושביץ שלשה חדשים וכל הזמן לא התראינו. הוא שמע שקראתי לו אבא, אבל הוא לא מכיר אותי.

באותו רגע התעורר בלב הרוצח הנאצי „רגש אנושי"... הוא ציווה עלי לחכות, עד שאבי יכניס את המריצה לתוך הצריף. כאשר חזר, הוא הרשה לנו להיכנס לאחד הבנינים הסמוכים והוא עצמו נשאר לעמוד על המשמר שס.ס. אחר לא יראה אותנו, כי שיחה ופגישה בין אב לבתו היתה אסורה. הס.ס. סיפר לאבי, שגם אביו לא הכיר פעם את בתו וברגע זה הוא נזכר במקרה.

עמדתי פנים אל פנים מול אבי. הוא שאל אותי פרטים על משפחתנו, ואז האמין שאני אמנם בתו. אחרי זה נפגשנו פעמים רבות בלכתנו לעבודה. הפגישות בינינו עודדו את שנינו והפיחו בנו רצון להתגבר ולהמשיך לחיות.

כאשר גמר אבא יחד עם קבוצתו את התקונים ועזבו את המחנה שלנו, היינו מקבלים מפעם לפעם פרישות שלום אחד מהשני על־ידי מכרים.

השחרור

החזית התקרבה יותר ויותר. הגרמנים החלו בפינוי מחנה אושביץ ואז נפסק הקשר ביני לבין אבי. הנאצים הריצו אותנו ממחנה למחנה. והנה קרה הנס ואנו השתחררנו מהנאצים הרוצחים.

כל אחד החל לחפש מי מבני משפחתו נשאר בחיים. הרבה זמן עוד נדדתי ממקום למקום לחפש ולחפש... שאלתי במוסדות היהודיים ולדאבון לבי לא מצאתי אף אחד מבני משפחתי.

בהיותי באיטליה הצלחתי בעזרת הבריגדה הישראלית לקשור קשר עם דודי, אחי־אבי הנמצא בישראל.

באיטליה התחתנתי עם בחיר לבי שגם הוא עבר את כל עינויי מחנות ההשמדה. יחד עלינו לישראל.

בישראל הכרתי אדם שהיה עם אבי במחנה האחרון. מפיו נודע לי: „חודש ימים לפני השחרור" — כך ספר לי — „גווע אביך מרעב ואיננו"...

תרגמה מיידיש: **לאה אלוני־בוברובסקי**

יצחק פורטנוי
(כפר סבא)

מגיטו קמניץ אל מחנות המוות

הגזירה בשנת 1942

בסוף שנת 1942 פקדו הגרמנים על יהודי קמניץ־דליטא לעזוב את עירם ולעבור לגיטו פרוז׳נה. כעבור זמן נודע שרק חלק מיהודי קמניץ עברו לפרוז׳נה.

יהודי קמניץ־דליטא בפרוז׳נה

בין אלה שהגיעו לפרוז׳נה פגשתי את שלום קמינסקי, את השוחט יצחק סטופיצ׳בסקי וב״ב, את דויד בש ובני משפחתו. אשת בש מתה בגיטו פרוז׳נה. בנו הבכור נישלח לעבוד ביערות ביאלובז׳ ומשם נעלם ולא ידוע מה עלה בגורלו. והוא עצמו הגיע לאושביץ ושם נספה.

המשפחות שחזרו בסתר לקמניץ־דליטא

קויפמן אופה כעכים, בנו שלמה הסנדלר, חתנו מצ׳רנפצ׳יק, יהושע פישביץ עם אשתו ובתו. קרוב משפחתו בנצה עם ילדיו ואשתו שורקע — דודה של דב שמידע. המלמד לייבל פומרנצ׳יק ובני משפחתו. אחדים ממשפחת נוסקה המלמד נתפשו בדרכם בשובם לקמניץ. הם הובאו לגסטפו בפרוז׳נה ולא ידוע לי מה עלה בגורלם הסופי.

בגיטו פרוז׳נה

וועלוול ספירשטין שהיה זמן רב מורה ועסקן ציבורי בפרוז׳נה נמצא עם ב״ב בגיטו כולם נספו באושביץ.

בגיטו היו מסתכלים אחד בפניו של השני מבלי לנהל שיחה. שם היכרתי בחור קמניצאי, איני זוכר את שם משפחתו, נדמה לי שהיה חייט. שמעתי שהיו מכנים אותו בשם יוסף „קצ׳קעלע״; הוא נספה. אחי שמואל פורטנוי ואשתו שהיתה בהריון, אביה קופל החייט ואמה, נשארו בגיטו פרוז׳נה כמה שבועות.

אחר־כך הם יצאו בגנבה מן הגיטו וחזרו לקמניץ. שם ילדה גיסתו ילד. בגיטו פרוז׳נה עבד במאפיה בחור מקמניץ. נודע לי שזה היה יהודה רפופורט. הוא נשלח יחד עם יהודי פרוז׳נה לאושביץ ובדרך נס יצא משם חי. עם גמר המלחמה הוא היה כמה ימים בקמניץ. אחרי נדודים רבים הגיע לארץ ישראל; הוא נפטר בישראל.

מה סיפר לי אחי?

בעת שכבשו הגרמנים את קמניץ נמצא בנו של קופל החייט לייזר דולינסקי בבריסק. הגרמנים תפשו אותו יחד עם עוד יהודים מבריסק והרגו אותם בסביבות העיר.

בימים הראשונים לכבוש קמניץ, תפשו שם הגרמנים מאה יהודים והרגו אותם ביער פרוסקה. ביניהם היו: נחמן אולשנסקי, חתנו של ניסל הקצב, יאנקל פאדבילער, ויאנקל שרה שיינה חיה׳ס.

כשראה אחי שהגרמנים חוטפים יהודים והורגים אותם, התחבא בין המצבות בבית הקברות הישן באדולינה.

גדליה שוסטקובסקי וברוך־ליב בן ניסל הקצב היו בין חברי מועצת היהודים (יודנראט). את ברוך־ליב פגשתי בגיטו פרוז׳נה. הוא בא שמה בחשאי לנהל משא־ומתן לקבל עזרה בשביל גיטו קמניץ־דליטא.

נודע לי שאביו של דב שמידע, חיים נאוויצקעביטשער, הסתתר אצל איכרים בכפר נאוויצקביץ. כשנודע לו שהגרמנים מתכוננים לחסל גיטו קמניץ־דליטא ולהוציא משם את כל היהודים, הוא חזר לקמניץ כדי להיות יחד עם בני משפחתו נספה יחד עם כ ליהודי קמניץ־דליטא.

חיסול הגיטו

מגיטו פרוז׳נה הוצאו היהודים קבוצות קבוצות. בכל קבוצה שלושת אלפים נפש. בקבוצתי לא פגשתי קמניצאים. הובילו אותנו לתחנת הרכבת לינובה בעגלות של איכרים מכפרי הסביבה. כשהגענו ללינובה וירדנו מן העגלות, הצליפו האיכרים בסוסים ונסעו משם מהר, כדי שלא נספיק להוריד מן העגלות את כל החפצים שלנו.

בדרך אל מחנה המוות

בלינובה הוכנסנו לתוך קרונות־משא סגורים. היינו דחוסים שם עד אפס מקום. מים לא נתנו לנו במשך כל שלושת ימי הנסיעה. רבים מאתנו נתנו לאנשי־ס.ס. שעוני־זהב וחפצים יקרי־ערך בעד כוס מים.

הילדים הצמאים קבלו לשתיה שתן מהול בסוכר. לא ידענו לקראת איזה מוות אנו מובלים. רבים מנוסעי הקרונות האלה מתו בדרך, כי לא יכלו להתגבר על הצער והסבל. היו רבים שקפצו מהקרונות על־יד היערות בסביבות טשנסט־כובו. לא ידוע לי מה היה בסופם. אחרי סבל רב הגענו לבירקנאו.

על סף מחנה המוות

כאשר הגענו לבירקנאו, נפתחו הקרונות ואנשי הס.ס. דרשו מכולנו לצאת בלי כל חפצים. כשיצאנו מן הקרונות התחיל המיון. הזקנים, החלשים והבלתי־מוכשרים לעבודה והנשים הצעירות עם ילדיהן, הוטענו על אוטובוסים והובלו ישר לתאי־הגזים.

היו מקרים שסבתות לקחו אתן את הנכדים, בכדי שבנותיהן תתקבלנה לפלוגות העבודה.

עבודתי במחנה

נשלחתי עם קבוצת עובדים למחנה קאביער לא רחוק מאושביץ, לעבוד בהורדת־עצים. הקבוצה שלי נחלקה לארבע פלוגות ובכל פלוגה היו 50—40 איש. בין אלה לא פגשתי אף אחד מקמניץ. על ארבע הפלוגות היו ממונים 4 „קאפים" גרמנים. אלה היו פושעים בעבר ועליהם היה ממונה עוד „קאפו" חמישי. ה„קאפו" שלי היה ממש רוצח.

כל יום היו הגרמנים מוציאים יהודי אחד או שנים, והיו הורגים אותם ביריה. במו עיני ראיתי כיצד הרגו את גסי וועלוול רוגוביטש ואת וועלוול גולדברג, בנו של ראובן הקצב מפרוז'נה. במחנה זה הייתי חמישה חודשים. האויר שם היה ספוג ריח חריף של בשר שרוף שהתנשא מהמשרפות שבאושביץ.

באושביץ

כאשר חיסלו את מחנה קאביער הובאנו לאושביץ וספחו אותנו לקבוצת רסקה על ידי הכביש בכניסה לגן. העבודה התחילה בשעה 7 בבוקר ונמשכה עד לפנות ערב. בשעת הצהרים היינו נשארים לשבת במקום תחת משמר הס.ס. אוכל ניתן רק ליחידים. באושביץ נשארתי ששה שבועות. שם פגשתי שני גיסים ודודנים. אחדים מהם נשארו בחיים.

העבודה ב־בונה־ווערק

התחיל מיון חדש. מי לעבודה ומי לתאי־הגזים. אני נבחרתי להמשיך בעבודה ונשלחתי לבונה־ווערק לחברת „הא־גה פארבן־אינדוסטריע". המקום נמצא במרחק כמה ק"מ מאושביץ. שם היה קצת יותר טוב מפני שהיתה שם הסקה מרכזית, אבל העבודה היתה קשה, קשה מאוד. שם אבדתי את אמת־ידי הימנית. נלקחתי לבית־החולים „ק. ב.". הרופא היה יהודי מפולניה. בבית־החולים הייתי חודש ימים וחזרתי למקום עבודתי. ה„קאפו" שלי היה קרל, יהודי גרמני שהגיע מהולנד. הוא היה טוב לכולם. את האוכל קבלנו לפי המספר על היד.

פעם שמו הגרמנים לב שאני לובש 2 סודרים. בעד זה קבלתי עשרים וחמש מלקות.

ב־„בונה־ווערק" נשארתי לעבוד, עד שהרוסים התקרבו למקום; אז העבירו אותי יחד עם עוד עובדים אל מחנה אחר.

ממחנה למחנה

ביאנואר 1945 הגענו לבוכנוולד והובלנו למחנה „צביברגר" על־יד העיר הלברשטט. במחנה זה נשארתי כשלושה חודשים בתנאים משים מאוד. הרעב היה גדול מאוד ואנשים נפלו שם כזבובים. בבוקר היו מחלקים קפה, מנה אחת לארבעה אנשים. לעתים היה המחלק הגרמני הופך את סיר הקפה, ומצווה עלינו לצאת תיכף לעבודה. היינו ישנים על הארץ, ולא תמיד הצלחנו לתפוש שמיכה להתכסות בה. הכינים שרצו לרוב ואכלו את בשרנו. האנשים היו מכוסים פצעים ו־90% מהם נספו. אלה שנשארו בחיים היו מוכרחים לחפור בורות גדולים וכל יום לפנות ערב אחרי הספירה היינו נושאים את המתים בתוך ארגזים וזורקים אותם לתוך הבורות. עייפים ומדוכאים היינו מחזירים את הארגזים למקום.

אחרי הבריחה

כאשר גמרנו אומר לברוח מהמחנה, אמר חברי בודגש, שנשאר במקום, כי בין כה נמות, ומה חשוב לנו איפה נוציא את נשמותינו; אבל אני עודדתי את חברי והוא נלווה אלי. בדרך נתקלנו בערמת תפוחי־אדמה ועל ידה היה מוטל קצטלר הרוג מהמחנה. המשכנו את דרכנו והגענו לכביש הראשי, שם ראינו תנועה צבאית גדולה שהתנהלה בלי סדר. סרנו משם חזרה לדרך צדדית המובילה אל הנהר על־יד הכפר. שמענו נביחת כלבים ושוב פנינו לדרך אחרת והגענו לרחוב אחר. היינו עייפים ושכבנו לנוח בדשא על יד גדר ונרדמנו. כשהקיצונו האיר הבוקר. זה היה בהתחלת אפריל 1945. לא הרחק מאתנו הסתובב גרמני בלבוש

אזרחי והחזיק מקל ביד. התעטפתי בשמיכתי, נגשתי אל הגרמני ובקשתי ממנו חתיכת לחם. בתשובה לבקשתי הראה לי הגרמני את הדרך המובילה אל המשלוח שלנו וציווה עלינו ללכת שמה. לחם לא קיבלנו.

בדרך פגשנו קבוצת נשים אוקראיניות. הן יעצו לנו שנכנס מהר לתוך היער; יתכן, כי בקרוב מאוד נהיה משוחררים מידי הגרמנים. ביקשנו מהן דברי אוכל. אחדות נתנו לנו דברי־אוכל והזהירו אותנו מפני המשגיח על עבודתן שצריך להופיע בכל רגע, והן התפזרו בשדות.

ישבנו לאכול. אחר כך הצטרף אלינו עוד פליט מהמשלוח שלנו, יהודי מצרפת. נתתי לו חתיכת לחם. הוא סיפר לנו שהוא בדרך אל מכיר פולני שעובד אצל גרמני. אחרי הפגישה עם מכירו הפולני יחזור אלינו ויחד ניכנס לתוך היער. בינתיים הגיע המשגיח על העבודה והתחיל לגרש אותנו בדרך למשלוח המחנה שלנו. לא עבר זמן רב וגם היהודי הצרפתי נתפש וצורף אלינו. המשגיח הביא את שלושתנו אל קבוצה של מאה איש שגם הם נמלטו מן המשלוח. ביניהם היו ארבעה חברים שלנו שנמלטו יחד אתנו ובדרך נאבדו עקבותיהם. אנשי הס.ס., שהובילו אותנו, מסרו אותנו להשגחת שומרים אזרחיים, שגם הם היו חמושים. הבינונו ששחרורנו לא יאחר לבוא. כעבור זמן קצר הופיעה אשה גרמניה שהביאה שק לחם, לחלקו בין האנשים. תיכף ומייד נדחפו כולם אל שק הלחם. כל אחד התחיל למשוך את השק לצדו והתחולל קרב עז בין כולם על כל חתיכת לחם.

בסופו של דבר הצליחו אחד או שניים לקבל חתיכת לחם; יתר הלחם נרמס ביחד עם אחד הפליטים שנשאר מוטל בלי רוח־חיים.

למקום הגיעו כמה משאיות עם משמרות אזרחיים חמושים, ולקחו אותנו משם. לא יכולנו להתקדם ונשארנו תקועים בדרך, בגלל התקפת התותחים האמריקניים. הנהגים והשומרים נמלטו לתוך היער ואנו אחריהם.

כשנפסקו היריות המשכנו בדרכנו. לא עבר זמן רב, ושוב החלה התקפת יריות מהתותחים האמריקניים. נשארנו עומדים לא רחוק מן העיירה פנדרסלבן על־יד מחסן תבואות.

השומרים נמלטו ואנו רצנו אל מחסן אחר לחפש תפוחי־אדמה. כאשר נפסקו היריות, נכנסנו לעיירה בלי שומרים והתפזרנו לחפש אוכל. ברחובות הסתובבו כמה אזרחים עם דגלים לבנים בידיהם. כעבור זמן קצר נכנסו לעיירה האמריקנים; הם נתנו לנו לחם, שוקולד, סיגריות ותפוחי־אדמה מבושלים.

בקרבת מקום נמצא מחנה של יוגוסלבים. נכנסנו למחנה זה וגם שם קיבלנו אוכל. בלילה ישנו במחסן של תבואות. למחרת סידרו אותנו באולם קולנוע. בכניסה היה שלט ועליו כתוב: „הכניסה רק ליהודים ופולנים. הכניסה לגרמנים אסורה".

שוחררנו — — —

אבל אני הרגשתי בדידות עמוקה. הייתי בודד ללא משפחה...

כאשר נודע לי שהאמריקנים עוזבים את המקום והאזור ייכבש על־ידי הרוסים, נכנסתי לתוך רכבת שהיתה בדרכה לצרפת.

בנורדהאויזן שאלו את כל אחד למקום הולדתו. ואני כיהודי פולני, נשארתי בנורדהאוזן ללא בית.

עברתי למחנה „ברגן־בלזן״. שם פגשתי בחור מקמניץ. איני זוכר את שמו ואת שם משפחתו. הוא נמצא כיום בחדרה. הבחור הנ״ל היה במחנה יחד עם ברוך אוורבוך, קרובו של ברצ׳יק שמיד.

עזבתי את „ברגן־בלזן״ ובאתי אל מחנה פליטים קרוב למינכן, ומשם בעזרת „הבריחה״ הגעתי לאיטליה. בשנת 1948 הגעתי לארגנטינה בעזרת בני עירי.

בשנת 1954 באתי לישראל כתייר. פה התחתנתי עם אחת מבנות קמניץ — שרה חרלה. היא נספתה בתאונת דרכים. תנצב״ה.

אלו הן שתים־עשרה שנות חיי נדודים, רעב, פחד וסבל, עד שזכיתי למעמד כל שהוא במדינת־ישראל.

גביית־עדות על ידי **מאיר בוברובסקי**

תרגמה מיידיש **לאה אלוני־בוברובסקי**

לאה אלוני־בוברובסקי,
(תל־אביב)

דמעה על אבדן בני עירי
(לפי גביית־עדויות)

לילה, חושך, צלמות, דממה. הפגז הנאצי הראשון פגע, לרוע מזלנו, דרך חלון ביתה של מי שהיתה תלמידתי, חיה׳קה הורביץ, והרגה בו במקום, בשנתה. חיה׳קהלה איננה.

עם שחר נודע האסון בכל עירנו. בני משפחתה, ידידים שכנים נקהלו ובאו, עמדו עטופי יגון, אימה ופחד סביב הבית, רועדים ובוכים, בוכים ורועדים, והבכי בכי תמרורים.

„מי יתן מותנו תחתך, בת הנעורים שלנו, הקרבן הראשון. מה אושרת שנצלת במותך זה מכל אותם העינויים המחכים לכל אחד מאתנו, לבנותינו, לטפנו ולעוללינו — יהי זכרך ברוך". כך הספידוה כולם.

ובבואם התחילה פרשת העינויים הנאצית, המתוכננת כהלכתה — שוד וביזה בכל שידם מגעת, ועל כל אלה מכות במקלות ובפרגלים, ללא הבחנה, ללא הבדל גיל ומין, זקן ונער, אשה וילד חולה וגוסס.

„הגיוס הראשון" — כמאה איש נחטפו ברחובות העיר לעבודת פרך — רק אחדים ידועים לנו שמותיהם. ואלה הם:

ר׳ אברהם סטמפניצקי זקן בן 83 (דודה של פשקה כהן מפיג׳ה ע"י פתח־תקוה); חיים יפה צעיר בן 15, בנם של תמר ומשה; ר׳ יצחק ליב סטמפניצקי, איש צנוע, בן 55 (אחיו של אלחנן סטמפניצקי מפיג׳ה ע"י פתח תקוה); ר׳ שלום גלפרין, האיש שעסק כל ימיו בצרכי צבור באמונה (בן דודו של שמחה דובינר מפתח תקוה); שלמה מנדלבלט, מזכיר העיר, איש משכיל, בן תרבות, נוח לבריות יפה תואר הדור בלבושו ובהופעותיו בצבור; ר׳ שמעון בוכהלטר גיסו של יוסף ויגוטוב.

יהי זכרם קדוש לכולנו.

במבואות עירנו היה יער פרוסקי, בו היו נפגשים בני הנוער, בצל העצים היו מתאספים קבוצות קבוצות, ממתיקים „סוד" החיים לקראת הבאות ותכניות, זה בכה וזה בכה...

ליער זה הייתי באה לעתים עם תלמידי בית־הספר וחבריי המורים. ב„ימי העומר" היינו מבקרים בו ב„קשת וחץ", והיינו מרבים לספר לתלמידינו על הנסים ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות שבימים ההם ובזמן הזה. היינו מעוררים א תנפשם לציון, לכיסופי הגאולה ל„ארץ חמדת אבות"...

והפעם הובאה המאה הראשונה ליער פרוסקי זה, ונרצחו כולם ע"י הנאצים הטמאים.

ומה עוללו הנאצים הטמאים בגוויות הקדושים לאחר הרצח האכזרי המזעזע? האם נקברו בקבר אחים? האם נשרפו? היכן? רק הליבנה והאורן, עצי יער אילמים נצחיים אלה הם היודעים.

אחרי ה„פגז הראשון" ו„הגיוס הראשון", התחילו הנאצים הארורים להשתולל ביתר שאת: בהטלת פחד בעיר ובסביבה. בהגברת השוד ככל העולה על דעתם. בהרעבה שיטתית ע"י צמצום מזון חיוני לכל. בשסוי כלבים מודרכים על עובר ושב, בחטיפות בני העיר, ביום ובלילה, והמתתם ללא דת ודין. השתוללות זו ארכה ימים רבים, רבים מאד, ללא ספור.

ובאחד מימי שחור אלו פרסמו הנאצים פקודתם לבני עירנו: „היהודים מצווים לצאת מקמניץ־דליטא לגיטו פרוז'נה". בלי אומר ודברים יצא חלק מהיהודים, מלווים ע"י חיות טרף הנאציות שהתנהגו אתם באכזריות איומה בכל הדרך.

יחד עם כולם צעד רבנו הגאון ר' ראובן בורשטיין (אחיו של הגאון מטבריק), הוא וכל בני ביתו ואנשי עדתו.

בהגיעם לגיטו היו רובם מוכים ופצועים, רעבים וצמאים ועייפים כל עוד נפשם בם.

הצפיפות היתה גדולה. טרנספורטים חדשים מהעיירות שבסביבה הגיעו ערב ובוקר, והבאים שבורים ורצוצים וחסרי כל. רבים הובאו על גבי אלונקות, המחלות השתוללו על ימין ועל שמאל. המחסור במזון הלך וגבר.

תושבי פרוז'נה עשו הכל להקל על אחיהם הפליטים. עם גידול האוכלוסיה בגיטו והרעת תנאי הפרוז'ניים, הגיעו תוך ימים ספורים לאזלת יד, לצערם ועגמת נפשם הרב.

בימי צרה ומצוקה אלו עשה הרב בורשטיין הדגול, הנאמן והמסור לבני עדתו רבות. הוא ריכז סביבו קבוצות קבוצות לומדי תורה ושומעי אגדה, בפעולה זו ניסה להשכיח את צרות בני עדתו לרגע קט. גם בני עיירות אחרות הצטרפו ובאו לשמוע תורה, למצוא עידוד וחזוק ב„חוגים נסתרים" אלו.

ובאחד הימים הנוראים הללו, נחטפו ברחובות הגיטו כ־250 איש ונשלחו לעבודות ביצורים בסובלק. ובין אלו עשרות מבני קמניץ. לשוא חכו לשובם. כולם הומתו שם.

לבסוף נעשו נסיונות לצאת מגיטו פרוז׳נה ולבוא חזרה לקמניץ לחיות „אין דער אייגענער היים״. הנאצים ה„שומרים הנאמנים״ קבלו מתן בסתר, פדיון נפש מ„כל דכפין״, והתירו את הכניסה לקמניץ באין רואים עד בו הזעם האחרון. והגזירה באה עד מהרה.

והיום המר והשחור הגיע ובא. הנאצים הטמאים החליטו לחסל את שארית הפליטה ויהי מה. ביום בהיר אחד, לאור השמש הזורחת, הובהלו לעירנו אכרי הסביבה עם עגלותיהם, והפקודה האחרונה ניתכה על ראשי כל בני העיר, כקטן כגדול, עולל ויונק לאמור: „היהודים! עליכם להופיע מיד בככר העיר! בל ישאר אף אחד בביתו! החולים והילדים הקטנים יוסעו בעגלות. המסתתרים יירו במקום מחבואם: מיד לדרך!״ כך הוצאו היהודים מן הגיטו.

כולם הבינו — הפעם אין מפלט. יקירינו התאספו ובאו ויצאו בהתאם לפקודה, כשהם מוקפים על-ידי צבא חיילי ס״ס, באין גואל ומושיע.

עדי ראיה למחזה המזעזע היו קהל הנוצרים תושבי המקום. מפי נוצריה אחת נודע דבר תהלוכת המות. היא סיפרה: „כאֲשר עבר אבי ר׳ אברהם על יד קהל הנאספים הכריז בגאון: ,גורו לכם! בנינו ובנותינו בארץ-ישראל ינקמו את נקמת דמנו השפוך!׳ ״

מקמניץ הובלו בכיוון לויסוקי-ליטובסק, ליער בילוביז׳ (שם מתו רבים מזי רעב). כל השאר הובאו לביליסטוק, לטרבלינקי. שם נרצחו והושמדו.

ומגיטו פרוז׳ני הובלו לאושביץ. ביניהם בני קמניץ עם רבם ראובן בורשטיין ובני משפחתו בראש. כולם ניספו בתאי הגאזים. כל עדת קמניץ על גדוליה וקדושיה. כל בני משפחותינו ויקירינו ניספו ואינם, אינם עוד.

יהי זכר בני עירנו קדוש בלב כולנו. נשמתם צרורה בצרור הנצח ודמעותינו עם דמעות כל בית ישראל סבא.

יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

אחרי החורבן

אשר בן־משה
(תל־אביב)

קמניץ אחרי החורבן

לאחר לבטים רבים נצלתי אמצעי תחבורה אפשריים והגעתי באחד מימי הסתו של שנת 1945, לקמניץ.

מצאתי את עצמי בפינת הרחובות בריסק־ביאלוסטוצקי. בעומק לבי קיננה התקוה, כמו בלבם של כל אלה שנשארו בחיים, שאולי ניצל מישהו מיהודי קמניץ. עמדתי כמאובן ולא יכולתי לזוז מן המקום. קשה היה לי להאמין, כי אמנם אני מתהלך בעיירתנו קמניץ, באותם הרחובות, שבימי ילדותי עברתי בהם במשך שנים רבות בדרכי לחדר, ברחובות שכה הרביתי לטייל בהם יחד עם חבריי. ריקנות ודממת־מוות שררו מסביבי.

איה טור החנויות שהיה שוקק חיים מקולותיהם של הקונים שהיו באים לקנות שם את מצרכיהם? נמצאת שם עכשיו מצבת־זכרון לזכר חללי הצבא האדום. רק משאבת המים, שכמעט מחצית בני עיירתנו שאבו ממנה מים, נשארה במקום.

בבואי לרחוב בית־הספר, בו גרנו, נרעדתי. את המקום, שבו עמד ביתנו, הכרתי לפי עץ התפוח הקטן שנשאר נטוע במקום. את העץ נטע אבי ז״ל במו ידיו בגינתנו הקטנה שעל יד הבית.

בתי היהודים משני צדי הרחוב נהרסו כולם עד היסוד. הבתים שהיו עדיין חדשים ויפים פורקו ע״י הגרמנים, ונמכרו לאיכרים מכפרי הסביבה. את הבתים הישנים שרפו. ישרו את האדמה, ולא נשאר זכר לבתי היהודים.

הגרמנים הוציאו מבתיהם את כל היהודים שגרו ברחובות הסמוכים לבית הרב והובילו אותם אל הגיטו שברחוב ליטובסק וברחוב קוברין.

נשארו הבתים של וינוגרד, של שלמה הבורסקאי, של משה־לייב פלטנדום — בית החומה שבו גר הרב, בית מוטיה רזניק וביתו של בנימין גייער.

ברחוב אפיסק, המוביל לזסטביה, נשאר ביתו של שיטניצקי. טחנת הקמח

בזסטביה, שהיתה שייכת ליעקב אורלנסקי, חיים שמיד, מוטיה ארונובסקי ועוד יהודי מזסטביה. טחנה זו היתה כמעט חדשה והיא נהרסה על ידי הגרמנים.

הגרמנים השאירו את טחנת הקמח של שוסטקובסקי, מפני שסיפקה חשמל לכל העיירה.

בתי החומות של אסובסקי, ששם היה בית־המרקחת של אהרון־הירש גורפיין, ושל מירצקי והבתים של לאה גלרשטין והערשל פרידמן — נשארו.

ברחוב בריסק נשארו בתי החומות של חזנוביץ ושל מוניש. מול השוק נשארו: בתי החומה של אהרון משה גלפרן (בו שכן ה־נ.ק.וו.ד.), של שידלובסקי, של זליג גלמבובסקי וביתו של יוסף וויגוטוב.

המוסד היהודי היחיד שהנאצים השאירו הוא התלמוד־תורה. עליו התנשא השלט: „תלמוד־תורה וישיבה" עם רשימת האישים מייסדי המוסד. ראיתי גוי מקומי, שהיה פעם שומר בבית־הספר הממלכתי.

את בית־הכנסת הפכו הגרמנים למחסן תבואות. נשארו ממנו רק ארבעה קירות. בבנין הישיבה הגדולה „כנסת בית יצחק" סידרו הרוסים מועדון וקולנוע. הרב, ר' ברוך־בר לייבוביטש זצ"ל, שעמד בראש הישיבה, נפטר בווילנה, זמן קצר אחרי שהישיבה עזבה את קמניץ.

כשעברתי על יד בית בנימין גייער, ראיתי מבעד לחלון, כיצד פועלות שם המכונות המברישות את הצמר. הזדעזעתי, נזכרתי איך אבי ז"ל בנה מכונות אלו בהיותו המומחה היחיד לכך.

מטרת בואי לקמניץ היתה להיוודע לאן הובילו את יהודי העיירה, היכן היתה דרכם האחרונה והיכן נספו.

אך לצערי הגדול לא הצלחתי במשימה זו. נוצרי אחד סיפר לי שנודע לו מפי הכפריים, שהביאו בעגלותיהם את יהודי קמניץ לוויסוקה־ליטובסק, שם הוכנסו לתוך קרונות סגורים והוסעו בכיוון לטרבלינקה.

נסיתי להגיע לוויסוקה, אך לא הצלחתי, כי עיירה זו היא בגבול פולניה.

שלחתי מכתבים רבים לקמניץ, אבל רק אחד הגיע לידי הנוצרי גריגורבסקי, והוא מסר אותו לדורה גלפרן, היחידה שניצלה מגיטו קמניץ. אחר־כך נפגשתי אתה בבריסק. מפי דורה נודע לי שדודי יוסל גלזר נמלט לילה לפני שהגרמנים חיסלו את הגיטו. זמן מה הסתתר באחד המרתפים של בית־החולים העירוני. כאשר נודע לרופא הנוצרי שיוסל מסתתר שם, הודיע לו על ידי המיילדת, שאם לא יעזוב מיד את שטח בית־החולים, ימסור את שניהם לידי ה־ס.ס. באין מוצא, נמלט יוסל לאחד הכפרים והתחבא שם אצל נוצרי מכר. אחרי זמן מה רצח „המארח" הנוצרי את דודי.

נודעו לי מפי נוצרים אחדים פרטים על התנהגותם האכזרית של ה־ס.ס. כלפי

היהודים שהוצאו מן הגיטו ועל היחס העויין מצד רבים מן האוכלוסיה הנוצרית. לכל אחד מהיהודים ניתנה רשות לקחת אתו לדרך חבילה קטנה. כמובן, שכל אחד לקח עמו את הדברים הטובים ביותר שעוד נשארו ברשותו.

בצאתם מן הגיטו, הוציאו רוצחי ה־ס.ס. מידי היהודים גם את חבילותיהם האחרונות. את החפצים בעלי־הערך שמרו לעצמם, והשאר ציוו להביא לבית־העם הממשלתי שברחוב בית־הספר.

כשלא נותר שריד מהיהודים בעיר, ערכו הנאצים, בעזרת רבים מן האוכלוסיה הנוצרית, מכירה פומבית מהרכוש היהודי. בראש המכירה עמדה נוצריה צעירה, זושא סטשוק, בתה של המורה לפולנית בבית־הספר הממלכתי. כפי שספרו לי מכרי הנוצריים, הצטיינה זושא בשנאתה ליהודים לא פחות מה־ס.ס. הרוצחים. כל חפץ יהודי, שלקחה לידה והכריזה על מחירו, היה מלווה בצחוק ארסי ופרוע. כך נמכר רכושם ועמל כפיהם של יהודי קמניץ.

אותה זושא סטשיק, עבדה אצל הגרמנים כמתרגמת. פעם, כאשר הנאצים הובילו קבוצת קרבנות ליער פרוסקה כדי לרצחם שם, נלוותה זושא אל הקומיסר הגרמני, כדי שתוכל לצפות במחזה המחריד. דברים אלה סיפר למכרי הנוצרים היהודי אריה וקסמן מקמניץ. הוא היה עד ראיה, כי הגרמנים סחבו אותו אל היער, כדי שיחפור שם את הקברים לקרבנות. מאוחר יותר נספה אריה וקסמן יחד עם קבוצת פרטיזנים.

אותו חלק מרכושם של יהודי קמניץ שהגרמנים לא שדדו, נשאר בידי האוכלוסיה הנוצרית. זה ניכר בכל בית שביקרתי בו. אחדים רצו להחזיר לי מהרכוש היהודי. אשת ברוניק שידלובסקי, שהיה לו בית־מרזח בשכנות עם יוסף וויגוטוב, ביקשה ממני שאקבל אצלה את מכונת התפירה שמסרה לה למשמרת גיסתו של יצחק־לייב הספר. היא היתה תופרת ובעזרת המכונה פירנסה את בני משפחתה. שידלובסקי חזרה וביקשה שאקבל את המכונה. אמרתי לה שאין לי כל צורך בה. היא ביקשה שאכתוב כמה מלים ביידיש ואאשר את נכונותה להחזיר את המכונה. במקרה ויבוא יהודי לקמניץ, היא תראה לו את הכתב ותחזיר את המכונה. מלאתי את בקשתה, אם כי ידעתי, שהדברים בכתב ידי לא יגיעו לידי יהודי מקמניץ.

בהיותי בזסטביה פגשתי שם איכר נוצרי מסביבת פליסישץ, הקולוניה היהודית בשם אברמובה. כידוע, היו בסביבה ההיא שלוש קולוניות יהודית: לוטבה ע״ש לוט), שרובה (ע״ש שרה אמנו) ואברמובה (ע״ש אברהם אבינו).

בכפר הכרתי משפחה. שתי אחיות בשם מלכה ואסנה ואח בשם ברוך. היתה להם משפחה גדולה באמריקה. פליסישץ היתה מוקפת יער גדול. האח נמלט אל היער והתחבא שם. כשנודע לו שאחיותיו וכל יהודי הקולוניות הוצאו יחד עם

יהודי קמניץ למחנה השמדה — איבד עצמו לדעת. איכרי הסביבה מצאו את ברוך ללא רוח חיים ועל ידו רובהו.

אחרי ששמעתי את כל הידיעות המחרידות הללו עזבתי את קמניץ וחזרתי לבריסק.

באחד הימים, בתחילת ינואר 1946, פגשתי בבריסק נוצרי מקמניץ, ומפיו נודע לי שיהודה רפופורט חי ונמצא בזסטביה. התרגשתי מאד בשמעי את הבשורה. היה זה בשעות אחר הצהרים. בחוץ ירדו גשם ושלג לסירוגין. החלטתי לא לבזבז זמן, ויצאתי מיד מחוץ לעיר, כדי למצוא תחבורה שתאפשר לי להגיע לקמניץ במהירות. מחוץ לעיר נתקלתי בחייל שנהג במשאית והיה בגילופין. אחרי משא־ומתן קצר הסיע אותי עד טשרנפצ׳יץ.

אחרי קשיים מרובים הגעתי לזסטביה דרך קמניץ בשעה שתים בלילה. שם מצאתי את יהודה בתוך בית קטן של נוצרי.

קשה לתאר את הפגישה בינינו. מרוב התרגשות עמדנו שנינו כמאובנים. לאט לאט נרגענו. יהודה סיפר לי, שהיה בצבא האדום. שנפצע, נישבה על־ידי הגרמנים והוכנס לבית־חלים. הוא נמלט משם, ואחרי נדודים רבים הגיע לקמניץ בתחילת שנת 1942. זמן קצר הצליח להסתתר. לבסוף נתפש ע״י הגרמנים והובא יחד עם קבוצה גדולה של יהודי קמניץ לגיטו פרוז׳נה. מלבד יהודי פרוז׳נה היו מרוכזים בגיטו זה יהודים רבים מהעיירות הסמוכות.

בפרוז׳נה הצטרף יהודה לקבוצת פרטיזנים יהודים, ויצא אתם אל היער. הפרטיזנים הנוצרים לא קבלו אותם לשורותיהם. הם לקחו מהיהודים את נשקם ואת נעליהם וציוו עליהם לחזור לגיטו. בשובם לגיטו בנו יהודה וחבריו בונקר יחד עם יוסף וולפסון. הגרמנים פוצצו את הבונקר.

במשלוח האחרון, שיצא מגיטו פרוז׳נה, נלקח גם יהודה לאושוויץ. באושוויץ הוא סבל ענויים רבים, וקשה היה לו לעמוד בהם. הוא הציע את עצמו להיות מובא לתאי הגזים, ומבוקשו ניתן לו. אבל קרה נס! אותו לילה, כאשר הובאו יהודה ועוד אחדים אל בנין תאי הגזים, היה הממונה על התאים שיכור ולא היה מסוגל לטפל בהם. הוא ציווה להחזיר את האנשים אל המחנה ולהביא אותם מחר בבוקר. למחרת נערך מיון במחנה. נקבע שיהודה מסוגל להמשיך בעבודה. הוא נשלח לעבוד במכרה פחם בזביעשצ׳עביצה.

במחנה עבדו שבויים רבים מארצות שונות. השבויים הצרפתים עזרו ליהודה וסיפקו לו מזון. הוא עבד שם זמן ממושך. כאשר התקרב הצבא הרוסי, העבירו אותו ואת יתר השבויים לבוכנוולד. זה היה, כנראה, בשנת 1944. מבוכנוולד הריצו אותם עד טירינגן. אחרי זמן קצר שוחרר יהודה, בעיר גערא, ע״י הצבא האמריקאי.

בשוחחי עמו, הרגשתי שלפני לא עומד אותו יהודה שהכרתיו לפני השואה. כל הסבל והענויים שעברו עליו במחנות, ובעיקר באושוויץ, השפיעו לרעה על מצב בריאותו. ברור היה לי שעלינו לעזוב את קמניץ והסביבה הרוויה דם יהודי, ולהמשיך דרכנו עד שנגיע לחוף מבטחים. כאשר הבעתי את דעתי לפניו, התרגז וצעק: „מה — שוב לנדוד? אהיה רועה ואשאר כאן!"

נוכחתי שבענין זה לא אוכל להידבר אתו. חכיתי עד אשר יתרחש משהו שיביא שינוי בהלך רוחו.

והדבר קרה. באחד הימים, אחרי הצהרים, הלך יהודה אל ה־נ.ק.וו.ד. כדי לקבל שם דרכון על שמו. כאשר מילא את השאלון, ציין בין השאר את דבר היותו באושביץ. ראש ה־נ.ק.וו.ד., בשמעו את השם אושביץ, נדהם ובקול סרקסטי הכריז: „היית באושוויץ ונשארת בחיים?! בלי ספק עבדת יחד עם הגרמנים!" יהודה נחרד בשמעו האשמה אנטישמית זו.

יהודה נצטווה לחזור לשם כעבור שלושה ימים. בראותי שהוא מאחר לשוב ממשרד ה־נ.ק.וו.ד., נתמלאתי דאגה ויצאתי לקראתו. פגשתי את יהודה על הגשר המפריד בין קמניץ לזסטביה. הכרתי בו שהוא נרגש ונרגז מאד. הוא פתח ראשון: „אתה שומע, הם מתפלאים ומצטערים שנשארתי בחיים!" הוא המשיך וסיפר לי את דברי ראש ה־נ.ק.וו.ד. ובאיזו צורה נאמרו. באותו רגע הבנתי, שדברים עוינים אלה ששמע מפי מושל העיר, זעזעו את יהודה זעזוע עמוק, והביאו לשינוי דעתו.

זה היה ביום חמישי בערב. באותו לילה לא ישנו שנינו. אמרתי לו: „עד יום א', בו אתה צריך להתיצב שוב ב־נ.ק.וו.ד., עלינו להיות רחוקים מסביבות קמניץ". הפעם הסכים יהודה לדעתי.

למחרת בבוקר פניתי לאחד הנוצרים בקמניץ, שהיתה לו האפשרות להמציא לנו תעודות שהיו דרושות לנו בדרך לפולניה. מצוידים באותן תעודות, יצאנו בדרכים צדדיות בשבת עם שחר בדרך לבריסק.

כאשר סידר יהודה את תעודותיו בבריסק, הבאתי אותו בדרך לטירספול ומשם עבר לפולניה.

אחר כך נפגשנו שוב בגרמניה.

תירגמה מיידיש: **לאה אלוני־בוברובסקי**

דב (ברטשיק) שמידע

מסע אל העבר

שרידים

זכורני, שבגמר המלחמה הגיעו אלי שני אחים, בני דודתי מפרוז׳נה, שניצלו מאושביץ. הם נראו מבוהלים, מפוחדים וסיפוריהם היו מקוטעים ולא מעלמא הדין. הדיבורים דמו יותר לתיאורי גיהנום מעולם האמת, משהו בלתי אנושי.

אעפ״י שכל סיפור וסיפור היה קשור עם יהודי פרוז׳נה, משפחות שהכרתי ובני אדם חיים שידעתי אותם, לא עוררו דבריהם תגובה ובתוך תוכי לא האמנתי בנכונותם. הדברים פשוט לא נקלטו. שמעתי ושתקתי כהמום, כי זה לא התקבל על הדעת.

זה נמשך עד שהתקבלו מכתביה הראשונים של דורה הלפרין, שזעזעו אותי, כי הם באו משם, ישר מעמק הבכא. הם סיפרו על קרובים ובני העיירה שאבדו והושמדו. המכתבים של דורה היו בלתי אמצעיים וסיפרו על הסימטאות והדוחק, על המתות ברחובות ורעב בבתים. מכתביה זעזעו את נימי הנפש העמוקים. אולם, בכל זאת הרגשת אבדן הכל, של כל היקרים, עדיין לא היתה בהם, והלב לא רצה להאמין ומקור הדמעות עדיין היה סגור, אי־שם עמוק בלב היתה תקווה: אולי עוד מישהו בכל זאת ניצל, מהמשפחה, מהעיירה, מהחברים או מסתם מכרים.

הנסיעה

בקיץ 1965 התבשרתי שאושרתי להשתתף בסמינר לדייג בברית המועצות. המחשבה הראשונה, שצמחה אצלי עם קבלת הידיעה, היתה לבקר אצל דורה ולשמוע מפיה את הסיפור המחריד ולעלות על קבר אבות לקמניץ עיירתי. אעפ״י שידעתי, שאין מקום לקבורתם ושום שרידים לא נשארו, בכל זאת תבע הלב שהעיניים יראו. לאחר סידור ויזה מיוחדת בשגרירות ברית המועצות הורשיתי

לבקר בבריסק, לקבל שם היתר נסיעה לקמניץ. בדרכי לברית המועצות החלטתי לסור לביקור של 3 ימים אצל דורה בפולניה ולשמוע — את הסיפור על גורל תושבי קמניץ.

דורה

הפגישה עם דורה בשדה התעופה בוורשה היתה בשבילי חזרה מלאה לקמניץ, לילדות, לבני המשפחה ולכל הקרובים והמכרים.

כל אותו לילה, שנסענו ברכבת מוורשה לגליביץ, לא עצמנו עין. אני שומע ונאנח והיא מספרת ועיניה זולגות דמעות. גם בעלה הפולני, השופע רגשות הומניים, לא עצם עין והקשיב לשטף הדיבור באידיש, כי הוא הבין את גודל השעה, הוא הרגיש את העולם האנושי שנחרב עוד פעם.

הסיפור על עיירתי קמניץ אינו שונה מן הסיפור על עיירות, ערים וכרכים בפולין ובאירופה; המתות, סגירה בגיטו, רעב וסבל קורע שחקים, עגלות איכרים המעמיסים נשים וטף, כשהגברים שורכים רגליהם אחריהם, מוקפים משמרות אוקראיניים וגרמניים רוצחניים. הרכבת שהובילה לאבדון מבלי שתותיר בחיים אדם שיוכל לספר לאן נסעה ואיך היו הרגעים האחרונים.

למחרת נסענו לבקר באושביץ ובדרך קלחו מפיה של דורה סיפורי הצלתה ע"י משפחת גריגורבסקי, המחבוא במרתפים, בעליות הגג, המחבוא על התנור, ברפתות ובאורוות סוסים.

אושביץ

הגענו לאושביץ. נדמו כל הדיבורים, נסתתמו כל השאלות, התאבנו החושים, למראה הבלוקים, החומות, קירות המוות והארובות המפוייחות. המוות מתהלך בין הצריפים. רק מחנק בגרון, אנחות, דמעות זולגות מעצמן ושברון לב. משהו הדומה ללוויה גדולה ושקטה.

כשחזרנו מאושביץ, כמעט שלא חזרנו לדבר על קמניץ וגורלה, כי אחרי בית הקברות הגדול של העם כולו· אין על מה לדבר.

דורה עוד סיפרה לי על גורלה המר לאחר השחרור, על שנת המאסר בבריסק, על בואה לפולניה באפיסת כוחות ועל הצלתה ע"י בעלה הטוב והאנושי מצפורני המוות, שארב לה גם בפולין המשוחררת.

דורה אינה אותה דורה שהכרנו, אותה בחורה קלילה ויפה, שרוח שובבות וחיים סואנים אפפו אותה. דורה, שאני פגשתי בפולין, זוהי התגלמות כל הצער, הכאב

והיסורים, שעברו על כל עיירתנו. היא נשארה אמנם בחיים, אולם בלי יכולת להשתחרר מכל מה שעבר עליה ועל קמניץ, אעפ״י שאת הסוף המר לא ראתה במו עיניה.

דורה גלפרין ודב (ברטשיק) שמידע ע״י בלוק 27

בהפרדי ממנה, אמרה לי בתחנת הרכבת, שלא האמינה שתפגוש עוד את מישהו בחיים מיהודי קמניץ אעפ״י ולמרות שיודעת היא, שמאות בני קמניץ נשארו פזורים בעולם, כי בתחושתה מרגישה היא, שכולם מתו ומה שנשאר אלה הם רק זכרונות בלהות.

בריסק

ב־17 לספטמבר 1965 עליתי לרכבת הבינלאומית מוסקבה—ברלין—אמסטרדם, בדרך לבריסק, שהיא תחנת הגבול האחרונה ברוסיה לפני פולניה. במשך כל הלילה לא עצמתי עין והקונדוקטורית של הקרון לא הבינה, למה אינני ישן, כשלרשותי קרון שינה מפואר. הקונדוקטורית כיבדה אותי כל הלילה בתה ושאלה, לאן פני מועדות ? עניתי לה, שאני נוסע לבריסק, אשר בסביבתה נולדתי ושהנני יהודי. כן, אמרה היא בטון מלא רחמים: „בטח אתה נרגש בחזרך למקום מולדתך („נא רודינו"), אבל לא תפגוש שם אף אחד מהיהודים שלך, כי היטלר רצח את כולם".

הרכבת המהירה עברה ביעף את התחנות: סמולנסק, המעוררת זכרון של קרבות, ומינסק, המעוררת זכרון של עיר יהודים גדולה. הנה עולה השחר ועוברים כבר את ברנוביץ, בה למדתי בישיבה הקטנה. הרכבת דוהרת 120 קילומטר לשעה ואינה נעצרת באף תחנה. ביעף עוברת הרכבת את קרטוז ברזה, עיירה יהודית מפורסמת ממחנה המעצר הפולני, והנה, ליניבה, תחנת הרכבת של פרוז'נה, בה הייתי מבלה חופשות קיץ, והנה אנו חוצים את ז'בינקה, תחנת הרכבת של קמניץ שלי. הרכבת מאיטה, בהיכנסה לפרברי בריסק.

השמש עלתה, היה זה יום קיץ יפה. מרחוק נראה גשר־המעבר „פשיכאדנער בריק" והנה אני כבר בתחנת הרכבת של בריסק. אותו בניין, אותו שעון בחזית, אולם בפתח, רק דגלים אדומים גדולים וכוכבים אדומים מתנוססים במגדלי התחנה.

הלב פועם ונרגש, כי בבריסק למדתי ובילי‏תי את מיטב שנות הבחרות שלי, ב„תחכמוני", ב„גורדוניה" ובגימנסיה „תרבות". אני מסדר במשרד „אינטוריסט" את הסידורים הפורמליים ופונה ברגל, דרך רחוב „אוניה־לובלסקה" (כעת לנינה) אל הכתובת, שהיתה בידי ברחוב יאגלונסקה (כעת מוסקובסקיה), ששם גרות האחיות קלרה וגניה אהרליך, שמוצאן מקמניץ.

עד שהגעתי לשורת החנויות הזכורות לי, אשר בפינת דומברובסקי, חשבתי שטעיתי ונקלעתי לעיר זרה. הסובייטים בנו והקימו הרבה בנינים, ששינו באופן יסודי את מראה העיר. כמה מהרחובות, שהיו פעם צדדיים, הפכום למרכזיים וביניהם — את רחוב יגלונסקה ושרוקה.

אולם מרכז העיר הקודם, שהיה מאוכלס כולו יהודים, נשאר עומד על תילו, בלי שום שינוי ומבלי שיחסרו בו אף בית או מדרכה. רק יהודים אין בה, בבריסק העיר, בה חיו וגרו יותר משלושים אלף יהודים, שקבעו את אופיה וצביונה של העיר.

שלושה ימים רצופים התהלכתי בבריסק והייתי כחולם...

נמשכתי בראשונה לבית הכנסת הגדול אשר בדומברובסקה, העומד מוזנח ומשמש כקולנוע מרופט. לידו עומד בית הרב וקצת יותר מרוחק בי״ס תחכמוני. אנשים זרים מסתובבים, הולכים ברחובות ובבתים המוכרים לי, כאילו רק אתמול הייתי פה בדירה. פנים מוכרות לא פגשתי ביניהם. זרים, כאילו לא שייכים לכאן, מציצים מהחלונות, מתהלכים בחצרות ומסתכלים עלי, כאילו אני זר פה.

שוטטתי כל שלושת הימים ברחובות המוכרים לי; טופולובה, קשיבה, ביאלוסטוצקה, דומברובסקה, וזיגמונטובסקה, בהם טיילתי והלכתי יום יום במשך 6 שנים לבית ספר „תרבות״ לתחכמוני, לגורדוניה, לקרובי משפחה ולחברים. הכל נשאר במקומו, המדרכות, הבתים, התריסים, החצרות, אבל האנשים זרים, לא מפה, כאילו באופן לא טבעי לנוף הובאו לכאן. איפה מכרי? איפה חברי? איפה יהודי בריסק?!!

נדמה היה לי שזוהי לא המציאות, שחסר פה משהו יסודי, שעקרו מהרחובות האלה את החיים עצמם. משהו לא טבעי ולא אנושי הוא, לא לפגוש בכל העיר הזאת מכר אחד? רע אחד?!

המצבה

שני מחזות נחרתו עמוק בלבי ולא אשכחם לעולם:

ברחוב דלוגה חיפשתי את קבר האחים הגדול, בו נרצחו עשרת אלפים היהודים האחרונים של בריסק. המקום הוא עזוב ובנוי חצרות חצרות ומבנים ארעיים. קשה היה למצוא את השבילים המובילים לקבר, בו עומדת מצבת בטון עלובה ועליה לוח זכרון ברוסית: „פה נקברו אזרחים סובייטיים שנרצחו ע״י החיות הפשיסטיות״. זה הכל מה שנאמר על יהדות בריסק.

בעמדי על יד המצבה, ניגש אלי נער בגיל 13—15 ואמר: „אזרח! יודע אתה, שפה נקברו אנשים חיים ועד היום רועדת האדמה פה כל לילה ולילה...״ לא היו לי דמעות בעיניים, כי הלב נהיה אבן, רק הרגליים רעדו בעמדם על הדם הלא מכוסה.

למחרת שאלתי את שרידי הבריסקאים: מה נשאר מכל היהדות המפוארת של בריסק? האם נשאר בית הקברות של בריסק? כן, ענה לי מישהו מידידי (אחד משבעת היהודים הבריסקאים הגר בבריסק): „בוא ואראה לך!״ הוא הובילני לרחוב סטצ׳קביצ׳ה, לאחת החצרות, שהמדרכה וכל החצר היו מרוצפות במצבות יהודיות. הבית שבחצר זו היה בזמן הגרמנים — בית „הגסטפו״. למזכרת עולם, ריצפו החיות את החצר והמדרכה במצבות היהודיות של בית הקברות היהודי.

החיות הנאציות רצחו והשמידו ואלה שבאו אחריהם לבריסק ושיחררוה,

טישטשו כל זכר וכל סימן לחיים התוססים, שעוד לפני 25 שנה רווחו פה בכל סימטה ובית; זהו הסיפור, ששמעתי מפי שרידי השרידים של יהודי בריסק וזוהי המציאות שראיתיה במו עיניי. אף כתובת יהודית, אף זכר עברי.

אולם המדרכה זועקת: זכור ואל תשכח! האנשים הזרים הסובבים ברחובות נראים אדישים ובידעם כי יהודי אני, הם אפילו עויינים, משום שזה מזכיר להם משהו לא נעים, משהו מעיק על מצפונם. אולם את ההיסטוריה אי אפשר לרמות ואת המצפון אי אפשר להשקיט!

עיירתי קמניץ ב־20 לספטמבר 1965

קמניץ שוכנת כעת ממש על הגבול של רוסיה עם פולניה, בצד הרוסי. כשמונה קילומטר מקמניץ, בכיוון ביאלוביז׳, עובר הגבול של פולניה, החוצה את יערות ביאלוביז׳, בין רוסיה לפולין. בכפר קמיניוקי, שבשולי יער ביאלוביז׳, בנו הסובייטים מרכז לצייד ובתי מלון ואכסניות למנהיגי ברית המועצות, הבאים הנה בימות הקיץ לציד. קמניץ משמשת כעיירה המספקת את השירותים למרכז הזה, לכן נמצאת היא מחוץ לתחום של ביקורי תיירים ויש צורך ברשיון מיוחד לנסוע מבריסק לקמניץ, לתושבים שאינם בני המקום.

לאחר שהסברתי לפקיד הנ.ק.ו.ד. בבריסק שהטרחתי את עצמי לבוא מישראל לברית המועצות רק כדי לבקר במקום הולדתי בקמניץ, ניתן לי רשיון לשהות בקמניץ 5 שעות.

ככה יצאתי ב־20 לספטמבר במונית מבריסק לקמניץ, דרך צ׳רנבצ׳יץ׳, כשמלווים אותי קלרה אהרליך, בת קמניץ, מישה סרבר, בן בריסק, וסטודנט יהודי מבוברויסק, שהכרתיו בבריסק.

הכביש דרך צ׳כנבצ׳יץ׳ הוא סלול, רחב ומצופה אספלט. בדרך נעמדתי בצ׳רנבצ׳יץ׳ שהיתה מוכרת לי מכל נסיעותי מקמניץ לבריסק.

הפונדק של רחל לאה עומד במקומו, בתי היהודים כולם במקומם ורק הם בעצמם אינם בבתים... חוץ מהכביש של אספלט שום דבר לא השתנה כאן. בתי עץ נמוכים, גגות קש ואכרים משועממים בחצרות הבתים.

המשכנו. בכפרים הסמוכים לכביש לא נראו שינויים גדולים, אולם בסביבות וידומלה וברנקה ראיתי תחנות טרקטורים וקולחוזים, ופה ושם מבנים וארובות, שהמלווים הסבירו לי שאלה הם בתי חרושת לתוצרת חקלאית.

הגעתי לקמניץ בשעה 12.00 מצד „אדולינה״, אבל לא הכרתי את הכניסה ואת רחוב בריסק, כי ברחוב זה הכל השתנה. רחוב בריסק מתמשך הרבה יותר רחוק לצד הכביש ואין בכניסה לקמניץ טחנות הרוח ובמקומן נבנו שיכונים, בני

3 קומות, לאורך כל הרחוב. רק הטחנה של שוסטוקובסקי עומדת במקומה. בית הקברות היהודי שברחוב בריסק לא קיים ובמקום החצר של הכומר הקתולי עומד בית הממשלה, בן 4 קומות ופסל לנין בחזיתו, וכיכר גדולה מקיפה אותו. מול בית הממשלה, במקום הבית של גייער, עומד ה„גום", זה ה„כול בו" של בריה"מ, בנין בן שלוש קומות. בכיכר, במקום שהיתה הכנסיה הקתולית והעיריה, נמצאת כיום תחנת אוטובוסים גדולה עם מסעדה ושירותים נוחים. עד כאן בקושי שיחזרתי את קמניץ. אולם, בהגיעי לכיכר השוק, ה„רינק", הכרתי שהגעתי לקמניץ עיירתי, אם כי נפש יהודי אין בה.

קמניץ שלי

אמנם הכיכר של השוק ה„רינק" שינתה את פרצופה ובמקום החנויות ניטע פה גן ובאמצעיתו — מצבת זכרון לחללים הסובייטיים של מלחמת העולם השניה, אולם הבתים שסביב הכיכר כולם עומדים על תילם כאילו אתמול זה היה; בית השוחט ר' יצחק, בית הלפרין, בית ויגוטוב, בית־המרקחת, גם הכנסיה הפרבוסלבית נשארה עומדת במקומה — הכל עומד במקומו ורק חיים, שייקה וחנה חברי חסרים על המדרכה. בית שמואל גולובציג, בית המורה הוראה, בית העגלון (דער ראזנאשטשיק) רק הם חסרים בבתיהם וילדים יהודיים אינם מטיילים בכביש.

כל הסמטאות שלאורך רחוב קוברין ובכלל כל הרחובות והבתים של עץ, עומדים וקיימים, כאילו לא פגע בהם אסון.

רחוב בריסק, היא הדרך הממשיכה לרחוב ביאליסטוק, דרך זסטביה, עד קמינוקי מצופה אספלט, אולם שאר כל הרחובות נשארו מרוצפות אבנים עגולות ואותן מדרכות מרופטות ואותן חזיתות הבתים, רק הגזוזטראות (די גאנקעס) הורדו.

ביקור קצר בביתו של יוזק גריגורבסקי, המציל של דורה, שסיכן את נפשו ואת חיי כל משפחתו בהחביאו אותה במקומות שונים. אחרי ביקור קצר ע"י „שעפ־סילס בית מדרש" ובסמטאות הצרות של „חוה די מילכיקערין", הייתי כהמום ומטושטש. יוזק גריגורבסקי היה נרגש ממני וכל הזמן חזר ואמר: הם רצחו את כולם ואני בקושי יכולתי להציל אחת! אף אחד „מכם" לא נשאר!

בית הכנסת הגדול „דער מויער", יחד עם התלמוד תורה, נהפך לבית חרושת של יי"ש. ה„סלופ" שופץ ואת כל הבתים סביבו הרסו והקימו מגרש־חנייה וכיכר למוזיאון, ששוכן בתוכו (המוזיאון הוא לעתיקות הסביבה ולתולדות יערות ביאלביז'). הלכתי בסמטאות והצצתי בחלונות של כל הבתים המוכרים והידועים לי ולא יכולתי להבין שהכל עומד וקיים ורק חיי היהודים נכרתו מכאן, והזרים אינם מבינים מה שקרה פה, או שאינם רוצים לזכור ולהזכר, כי ידם היתה ברצח,

או מצפונם לא נקי על כי לא נקפו אצבע קטנה לעזור, וחיכו לרשת את היהודים שכניהם.

האנשים שפגשתי ברחובות, בחנויות הצרכניה הסתכלו עלי תחילה בסקרנות, כעל תייר שנקלע למקום הלא נכון. אולם בהיוודעם, שהנני יהודי מבני המקום, הזדעזעו בראשונה, הצטדדו לצדדין ובעיני רבים ראיתי ניצוצות של מצפון לא נקי, של זכרונות לא נעימים, כאילו שחזרתי מעולם האמת.

בהתהלכי ברחובות עם יוזק, שאלו אותו פה ושם עלי מי זה האיש? והוא היה עונה: אינך זוכר „חיימה שמידטה סין" (הבן של חיים שמידט). ועל זאת היו תגובות שונות ומשונות: אחד הגיב „צ'י טו פראבדה" (האם זה אמת). אחר עיקם את הפרצוף כאילו משהו רע מזכירים לו ושלישי עשה פנים רחמניים וקרא בקול: „בוז'ה מוי" (אלוהים אדירים).

היחידה שקבלה אותי בדמעות

מחזה אחד שקרני בעיירתי בזמן ביקורי זה לא אשכחהו לעולם:

בלכתי ברחוב ליטבסקה עם הילדים של יוזק, יצאה גויה זקנה מחצר בית אחד ממול יוזק ושאלה אותי: „האם אתה, לא בנו של חיים שמידט הקצב?" וכשנענתי לה: „נכון!" פרצה הגויה בבכי והתנפלה עלי לנשקני, בקריאות זעקה: „איך רצחו ,אתכם' חיות הטרף! (בסטיות), למה היה גורלכם כה מר! אביך ואמך וכל משפחתך היו אנשים טובים וישרים! למה, למה רצחו אתכם! האם עוד נשאר מישהו מהיהודים של קמניץ בעולם?" ככה ייבבה ובכתה יחד אתי, גויה פשוטה ורחומה.

הלכתי גם לביתי, בו נולדתי וחייתי 19 שנה. בשקט דפקתי בדלת ופתחתיה עוד לפני ששמעתי „כן". גויה זקנה יצאה מהחדר השני, בו היה חדר השינה של הורי, דמעות חנקו את גרוני, הייתי כמאובן, לא יכולתי להוציא הגה, לא אמרתי מילה. הגויה הבינה, כנראה, את מצבי והיא פתחה בלחישה, כאילו מדברת לעצמה: „כן, כן, הכרתי את בעלי־הבית הזה, חיים ורחל וילדיהם ונכדיהם. הם היו אנשים ישרים ועשו רק טוב לאחרים. רצחו אותם הבסטיות הנאציות! חשבתי שלא נשאר ,מכם' אף אחד, ,הו בוז'ה מוי!' (אלהים אדירים!) ומה אנחנו אשמים, שהשלטונות חילקו את הבתים".

יותר לא יכולתי... המום והרוס יצאתי החוצה וראיתי שני ילדים בחולצות לבנות, שיחקו בחצר שלי ובראותם אותי עם המצלמה ביקשו ממני שאצלם אותם. צילמתי אותם על רקע הבית של אבא ואמא, וכל זה מה שנשאר...

לאחר שעה של שוטטות ברחוב קוברין ובסמטאות הקטנות ע"י בית אחיותי

בקרבת בתי חברי ומכרי, התאוששתי וחגרתי עוז ונכנסתי לבית הממשלה, להוודע אולי נשארו פרטים רשמיים, על השואה שפקדה את יהודי עיירתי.

טשטוש הזכר והעבר

נכנסתי למזכירות ופניתי לפקיד הסובייטי, שישב ליד השולחן. סיפרתי לו לשם מה באתי מישראל ורצוני היחיד לשמוע משהו על 500 המשפחות היהודיות, ביניהן הורי, אחיותי, דודי ודודותי, שניספו פה בעיירה.

בקרירות ובהסתייגות ענה לי הפקיד המצוחצח: „אזרח! זה מה שיש אתה רואה ומה שהיה אין זה מעניין אותנו יותר לדעת. אתה רשאי לראות ולהסתכל ולהתרשם, זה הכל". יבש, קצר וחלק, מחק הממשל המשחרר מאות בשנים, דורות של חיים, — עיירה יהודית שלמה!

יצאתי מהמשרד הממשלתי הסובייטי. השעה היתה 5.00. נגמר הרשיון שלי לשהות בעיירתי קמניץ. נכנסתי למונית כשראשי מסוחרר ומבלי להביט אחורה, אמרתי לנהג: סע קדימה! החיים נדמו ולאבנים אין ערך, אולם, אנו זכור נזכור ונספר לדורות הבאים.

היתה לי הרגשה, שהנני חוזר מהלוויה של הורי, אחיותי, דודי, דודותי, חברי, מכרי וכל יהודי קמניץ עיירתי שלי.

חללי־מולדת

מיכאל קוטיק ז״ל

עוד חוליה משרשרת־הזהב של ה״הגנה״ נותקה עם נפילתו של מיכאל בהרי־יהודה, בקרב על הקסטל בימי מלחמת השחרור של שנת 1948.

מיכאל בן שמעון ונחמה קוטיק נולד בצפת ב־8 לינואר 1929. הוא למד בבית־הספר הריאלי העברי בחיפה ועם גמר הלימודים בשנת 1947 התגייס לפלמ״ח, עמד בכל נאמנותו ובחום לבו הצעיר בקרבות לשחרור המולדת ולעצמאות ישראל. הוא נפל חלל בערב פסח תש״ח בקרב בנבי־סמואל והובא לקבורה בקריית־ענבים.

שלום לעפרו!

תהי נפשו צרורה בצרור חיי־ישראל המתחדשים!

ברוך מרדכי קוטיק

הבן יקיר אפרים

הוא היה סרן בצבא ההגנה לישראל ונפל על משמרתו בעת מילוי תפקידו בי"ח אדר תשכ"ג.

כבר בילדותו הצטיין אפרים באצילות־נפשו ובנכונותו התמידית לעזור לזולת. בשעת לימודיו בבית־הספר היה תומך ועוזר לכל תלמיד נכשל ברוחו או

בגופו. חבריו נמשכו אליו ואהבו את חברתו, הוא עמד במרכז. הוא גם הצטיין בלימודיו בישיבת מרום־ציון בירושלים וקיבל פעמיים פרס ראשון על ידיעותיו בתלמוד, וכשנכנס עם גמר לימודיו לאירגון „בני עקיבא" היה הרוח החיה באירגון. קודם להתגייסותו היה בהכשרה בקיבוץ בארות יצחק.

לאחר תקופה של טירונות שלחו אותו לקורס מ״כים, ועם גמר הקורס השתתף בימי מיבצע־סיני בקרבות הקשים על יד מיתלה ובחרוף נפש הוציא פצועים מתחת לאש. אחר מלחמת סיני נשלח לקורס קצינים ועם גמר הקורס המשיך לשרת בצבא בדרגת סגן. לאחר גמר השירות בצבא חזר לקיבוץ בארות יצחק, אך לאחר זמן יצא שוב למערכות הצבא ונתמנה לקצין הדרכה.

ביום ה׳, י״ח חשון תשכ״ג התחתן וביום ה׳, י״ח אדר של אותה שנה נפל שדוד ולא זכה לבנות את ביתו בישראל.

יהי זכרו ברוך!

מפעולות ארגון יוצאי
קמניץ־דליטא וזסטביה

פון רעכטס אויף לינקס: לאה אַלוני־באָבראָווסקי, חיה קראַקאָווסקי־קאַראַבעלניק, שמחה דובינער, ישעיה רימון (שטייט), לעצטער לינקס — פינחס רבי

מפעולות ארגון יוצאי קמניץ־דליטא וזסטביה

עם גמר מלחמת העולם השנייה הגיעו ארצה ידיעות על חורבן יהדות אירופה, ומייד נודע לנו שגם כל בני עירנו קמניץ־דליטא, זסטביה והקולוניות הוצאו מן הגיטו והנאצים הארורים ועוזריהם הובילום אי־שם וחיסלו אותם.

כשקיבלנו את הידיעה המחרידה הזאת התאספנו ביום ד׳ באדר שנת תש״ה — 17.2.1945 בתל־אביב והחלטנו להקים ארגון של יוצאי קמניץ־דליטא והסביבה.

נבחר הוועד הראשון שבו השתתפו: ישעיהו רמון (יו״ר), לאה אלוני (סגן יו״ר וגזברית), חיה קרקובסקי (מזכירה), דב ז׳רננסקי, שמחה דובינר (פתח־תקוה), גולדה שר־גרשוני (ירושלים), אהרון קוטיק (חיפה) — חברים. על הוועד הוטל להתעניין בכל הדרכים האפשריות ולחקור ולגלות מה עלה בגורלם של הורינו, אחינו ואחיותינו בני־קמניץ־דליטא, זסטביה והקולוניות מתוך תקוה אולי אחדים מהם ניצלו בעזרתם של השכנים הנוצרים ואולי מי מהם הצליח להימלט אל היערות ונשאר בחיים.

בכדי שנוכל לעזור לאלה שנשארו בחיים, כפי שקיווינו, תרמו חברי הארגון סכומי־כסף ואספנו בשלב הראשון מאה ל״י שהוקדשו למטרה זו.

לא תארנו לנו שאכזריותה של החיה הנאצית הטורפת היתה כה איומה, שהשמידה שלושים וארבעה אלפים קהילות ישראל ובכללן קהילות קמניץ, זסטביה והקולוניות.

לאחר חקירות מרובות נודע לנו ע״י חברת „היאס־יקא״ „היצים״ שברוסיה ובשאנכיי נמצאים אחדים מבני עירנו, שהצליחו להימלט לפני הכיבוש הנאצי. מייד הקמנו קשר עם בני עירנו בשאנכיי והשתדלנו שחברת „היאס״ תשלח להם בתור עזרה חבילות בגדים ומזונות. כמו כן השתדלנו לגלות בארץ את קרוביהם ע״מ שיבואו לעזרתם.

כשהגיעו השרידים הבודדים ארצה וביניהם אחת שניצלה ממחנה אושביץ, קיבל כל אחד מהם הלוואה מכספי הקרן שגדלה בינתיים מתוספת תרומות. רובם החזירו את ההלוואה אחרי שנקלטו בארץ והסתדרו בעבודה.

בין אלה שניצלו והגיעו ארצה אחרי השואה היה בן עירנו צ. ס. שהביא אתו מחלת לב קשה. הוא סבל הרבה חבלי קליטה ולבסוף גברה מחלתו והיינו

נאלצים לאשפזו בסנטוריום. הוועד השתדל להשיג כיסוי להוצאות החזקתו ובחלק ניכר מהן השתתף עד יומו האחרון.

לא יכולנו לשבת בשקט ולא ידענו מנוחה. הרגשנו כל הזמן, שעלינו מוטלת החובה הקדושה להקים זכר לבני עירנו היקרים שהומתו, הושמדו ונשרפו חיים באושביץ, בטרבלינקי וביערות בילוביז׳ מבלי שנדע אפילו את מקום קבורתם.

עוד בשנת תש״ה הציעו אחדים מחברי הוועד להנציח את זכר קדושינו על־ידי הוצאת „ספר יזכור" לזכרם לפי תכנית מסויימת וברורה. לצערנו הרב, נדחתה אז ההצעה.

בשנת תש״ט הכריזה הלשכה הראשית של הקרן־הקיימת לישראל על נטיעת יערות הקדושים בהרי־ירושלים. כל ארגון שיתרום אלף ל״י יטע חורשה בת אלף עצים על שם קהילתם שחרבה, והחורשה תשא את זכר הקהילה ע״י ציון לוח שיש מיוחד. חברי הוועד הראשון החליטו להשתתף במפעל זה ולנטוע חורשה לזכרם של קדושי עירנו והסביבה. בימים ההם נמצאו בקופתנו 65 לירות בלבד. השפענו על אחדים מבני עירנו שיצטרפו לפעולה חשובה זו ויטעו עצים לזכרם של קרוביהם. ע״י כך הצלחנו לאסוף חמש מאות ל״י בערך. לפי התקנות של

נטיעת החורשה על שם קדושי קמניץ־דליטא ביער־הקדושים
מימין: דב אלוני, לאה אלוני, יהודית גרונט־קושצ׳יקביץ, מאיר בוברובסקי וחיה קרקובסקי־קרבלניק

הקרן־הקיימת לא יכולנו לקבל ולהקים את לוח השיש שלנו ב„יער־הקדושים" כל עוד לא נצליח לרכז אלף ל"י לחורשה שהיא בת אלף עצים.

בשנת תש"י ביקר בארצנו מר יעקב בן משה זויל סאוויצקי ז"ל מניו־יורק. כשנפגשנו אתו, סיפרנו לו על נטיעת החורשה לזכר קדושי עירנו ועל הקשיים למימון הסכום הדרוש. בשובו לניו־יורק הוא שלח מייד את סכום הכסף החסר והחורשה נוטעה.

זמן קצר אחרי זה נפטר יעקב סאוויצקי בניו־יורק ולא זכה לבקר שנית בישראל ולראות את החורשה. יהיה זכרו ברוך!

כיום מתנשאת על הרי ירושלים חורשתנו ועל אבן השיש חרות: „החורשה לזכר קהילת קמניץ־דליטא והסביבה".

ביום השני כ"ט מנחם אב ערב ר"ח אלול תשכ"ג קבענו באחד מאולמי „מרתף השואה" על הר־ציון בירושלים לוח שיש — מצבת־זכרון לקדושי עירנו בהשתתפות תרומתם של קוסטין ושיינפלד מארצות־הברית. בטכס רב הרושם השתתפו למעלה מארבעים איש מבני עירנו שבאו מכל פינות הארץ.

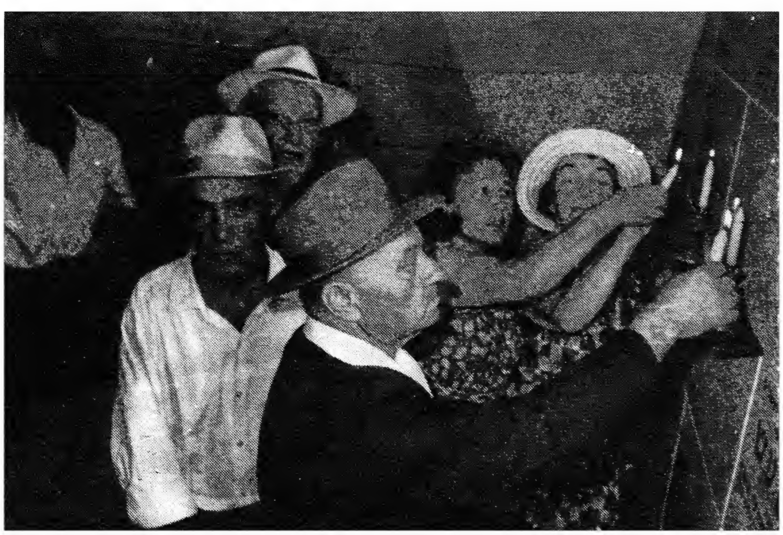
בעת ביקורו של יו"ר ועד יוצאי קמניץ והסביבה בארצות־הברית מר אברהם שודרוף בישראל הועלתה שוב ההצעה על הוצאת ספר יזכור לקדושינו בעזרתם של בני עירנו בארה"ב וההצעה אושרה. בשנת תשכ"ב הוצאנו לאור פרוספקט מיוחד כדוגמת ספר־הזכרון הזה. הפרוספקט נדפס בארבע מאות עותקים והופץ בין בני עירנו בארץ ובתפוצות.

אחת האזכרות לקדושי קמניץ־דליטא בבית הקרן הקיימת לישראל בתל־אביב

בחורשה ע״ש קדושי קמניץ ביום זכרון לשואה

הדלקת נרות בהר ציון ע״י לוח הזכרון

בשנת תשכ"ג פנה עורך־הדין מר גדעון האוזנר, הקטיגור במשפט אייכמן ימ"ש, בהצעה לבתי הספר בישראל שינציחו את קהילות ישראל שחרבו בשנות השואה. ביה"ס הממלכתי ע"ש ח.נ. ביאליק בתל־אביב נענה הראשון ובחר להנציח את קהילת קמניץ־דליטא, זסטביה והקולוניות. הדבר נעשה בזכות עבודתם של לאה בוברובסקי־אלוני ובעלה בבית־ספר זה במשך שנים רבות.

בטכס רב־רושם שהתקיים ביום י"ב במר־חשון תשכ"ד השתתפו אישי צבור חשובים, שבאו לחלק כבוד לקדושינו ורבים מבני עירנו. חברי הוועד: היו"ר שמחה דובינר, לאה אלוני, חיה קרקובסקי, פנחס רבי ואריה גולדברג־שריד סיפרו מעל הבמה על תולדותיה ומוסדותיה של קהילתנו שנחרבה ואיננה.

ועד הארגון החליט להציב בתוך כתלי בי"ס זה זכרון־עד לקדושים וייסד בו את „ספריית השואה והגבורה". בארון מיוחד מרוכזים ספרי השואה מתרומותיהם של בני קמניץ בישראל ובתפוצות לזכר הנספים מבני משפחותיהם. כל ספר נושא דף מיוחד על שמו של איש־המשפחה שנספה בחתימת התורם. אנו מקווים שמספר הספרים והתורמים בספריית־זכרון זו ילך ויגדל בהשתתפותם של כל בני עירנו באשר הם שם.

בביה"ס שמור גם „אלבום קמניץ־דליטא זסטביה והקולוניות". באלבום זה מתרכזות למשמרת תמונותיהם של מוסדות עירנו וכל בן עיר יכול להוסיף בו למשמרת תצלומי הוריו ובני משפחתו.

קיים קשר הדוק בין אירגוננו לבין ביה"ס. עצרות הזכרון שלנו אנו מקיימים מדי שנה באולם בי"ס זה ובהשתתפותם של תלמידי בית־הספר.

רכשנו מאת הנהלת „יד ושם" את „נר־התמיד" — פמוט מיוחד על שש קני המנורה לזכר ששה מיליון היהודים שנספו בשואה.

בשנת תשכ"ה נמסרה בעצרת ב„יד־ושם" בכנס השנתי המיוחד מגילת ההנצחה מטעם ביה"ס לידי נציגת ארגוננו חיה קרקובסקי־קרבלניק בחתימתם של הנהלת ביה"ס ע"ש ביאליק והתלמידים. במגילה כתוב לאמור: „אנו מצהירים, כי בית־ספרנו קיבל עליו את המשימה להנציח את קהילת קמניץ־דליטא, זסטביה והקולוניות, שנחרבו בשנות השואה על־ידי קלגסי הנאצים הטמאים וגרוריהם — — — התלמידים יעשו כמיטב יכולתם וימשיכו בפעולה שהחלו בה להעלות לזכר עולם את הקהילה בחייה ופעלה עד לשואה וכן גם בסבלה, מאבקה וכליונה בתקופת החורבן".

בזכות ראשונית זו נזכרת קהילתנו בבתי־ספר בעצרות הנצחה, בעיתונות בארץ ובתפוצות־הגולה.

במשך השנים האחרונות הקדשנו הרבה זמן ומרץ בלתי־פוסק להוצאת הספר לזכרם של קדושינו. הצלחנו לרכז מכסימום של רשימות ומאמרים ותצלומים

המודפסים בספר. הודות לשיתוף פעולה עם בני עירנו בארצות־הברית יוצא הספר הנכסף לאור ואנו מקווים, שספר זה יימצא בכל בית של בני עירנו באשר הם שם, במוסדות וספריות צבוריות בארץ ובתפוצות.

חברי הוועד והאירגון עומדים מזה שנים בקשרים הדוקים עם הניצולה היחידה מהגיטו דורה גלפרין. בעשרות מכתבים שנתקבלו ממנה מצאנו עדות נאמנה מחיי היהודים בגיטו קמניץ עד יומם האחרון, שהיא מתוארת בספר זה בשלוש השפות.

טכס נטיעת החורשה על שם קדושי קמניץ־דליטא, קביעת שלט־הזכרון בהר־ציון וסידור טכס־ההנצחה בבית־הספר ע"ש ח.נ. ביאליק בתל־אביב אורגנו ביזמתו הברוכה ובחריצותו של דב אלוני, ועל כך מביע לו ועד הארגון תודה מיוחדת.

לאה בוברובסקי־אלוני
חיה קרקובסקי־קרבלניק

טכס ההנצחה

תלמיד בית־הספר ע״ש ביאליק בתל־אביב בהנצחת קהילתנו

ש. דובינר בטכס הנצחה בבית־ספר ביאליק

מ ד י נ ת י ש ר א ל
מ ש ר ד ה ח נ ו ך ו ה ת ר ב ו ת
מחוז תל־אביב

יפו, כ׳ בתשרי תשכ״ד
8 באוקטובר 1963
מס׳ 2218/21

לכבוד
מר דב אלוני
ארגון יוצאי קמניץ־ליטובסק
רח׳ שור 17, דירה 3
תל־אביב

שלום!

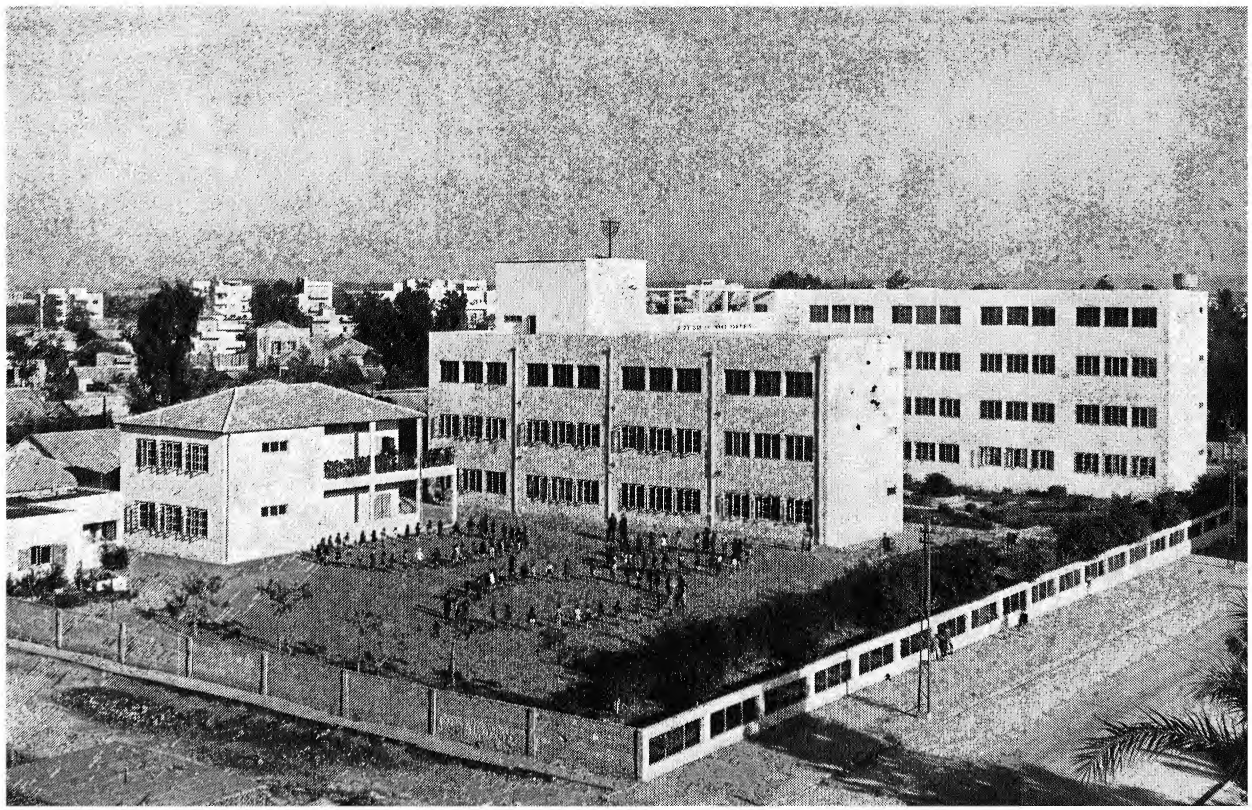
א. נ.

ברצון הננו מאשרים את הצעתכם, כי אחת מכיתות ח׳ בביה״ס הממלכתי ע״ש ח. נ. ביאליק בתל־אביב תאמץ את זכרה של עירכם קמניץ־דליטא.

זכורה לי אישית עירכם זו מימי שבתי בעיירתי סוויסלוץ שבפולין. הייתה זו עיר ספוגה יהדות שרשית ומקורית, אשר הניבה כוחות חלוציים־ציוניים מפרים ומעצבים את חזון־הגאולה. ברוכים תהיו על מאמצי ההנצחה לזכרם של קרבנות אלה, אשר נרצחו ונהרגו בידיהם הטמאות של הנאצים ימ״ש.

על פרטי הסידורים — בואו נא בדברים עם מנהל ביה״ס מר מ. גוריון.

בברכה
י ע ק ב נ י ב
מפקח המחוז

בית־הספר על שם חיים נחמן ביאליק בתל־אביב

טכס הנצחתה של קהילת קמניץ־דליטא־זסטביה

על־ידי בית־הספר הממלכתי ע״ש חיים נחמן ביאליק בתל־אביב
ביום י״ב חשוון ה.תשכ״ד, 30.10.63

מנהל בית־הספר מר משה גוריון פותח את המסיבה ופונה בדבריו אל התלמידים והתלמידות:

תלמידים ותלמידות יקרים!

התאריך של היום לא צויין בלוח העברי בתור חג ומועד או בתור יום זיכרון. אף על פי כן הפסקנו את הלימודים וביקשנו מכם אתמול לבוא הבוקר לבושים בגדי־חג.

התכנסנו היום כדי לאמץ מטעם בית־ספרנו קהילה יהודית בתפוצות אשר חרבה.

סימן הדבר, שעניין רב־חשיבות לנו מאורע זה, אם הוחלט על הפסקת־הלימודים בשעה זו על דעת משרד החינוך.

מנהל בית־הספר על שם ח״נ ביאליק בתל־אביב נואם בטכס ההנצחה

יושבים אתנו כאן אנשים בעלי משרות רבות־חשיבות ורבות־אחריות. הם התפנו מעבודתם ומעיסוקיהם ובאו להשתתף אתנו בשחרית זו.

אקרא בראש וראשונה את שמו של מר גדעון האוזנר, שכולכם יודעים על הופעתו במשפט אייכמן, את הד״ר קובובי, מנהל „יד ושם״, ואת המפקח שלנו, המוכר לכם יפה, מר מרדכי בר־תנא. יושבים אתנו כאן גם נציגי קהילת קמניץ־דליטא, שאותה אנו מאמצים היום.

תשאלו את השאלה: מהי מטרת כינוסנו בבוקר זה? התשובה היא פשוטה, אפשר להגדיר אותה במלה אחת: „זכור!״ זהו הסמל, שאותו אתם עונדים היום: „זכור את אשר עשה לך עמלק הנאצי!״

עלינו לזכור את קרבנות־השואה. אולם לזכור — פירושו ללמוד. אין זכירה בלי למידה. ואין בכוחנו ללמוד את אירועי כל הקהילות שחרבו. לפיכך בחרנו לנו, לפי יוזמתו של ידידנו מר דב אלוני, קהילה אחת, קהילת קמניץ־דליטא. נלמד את פרשת קהילה זו, שהייתה עד פרוץ מלחמת־העולם השנייה קהילה שוקקת חיים, עמל, ברכה, חלוציות. רבים מבניה עלו ארצה — ורבים אחרים חיו בסימן של ארץ־ישראל תמיד, מתוך תקווה להגיע אליה ביום מן הימים. קהילה זו חרבה, כמו קהילות רבות אחרות. היא איננה עוד. ויש בכוחנו להחיות אותה על ידי אשר נלמד אותה מפי בניה היושבים בארץ. בחלקם הם יושבים כאן אתנו. אנחנו נשמע מפיהם, נלמד מהם, נרשום דברים, נסכם אותם, וגם קיבלנו על עצמנו לקראת יום הזכרון לשואה ולגבורה לסכם את הדברים בצורת חוברת מודפסת ומסוכמת.

תלמידים, כבוד גדול הוא לנו ולבית־ספרנו שהאורחים הנכבדים באו אלינו. אנחנו נרצה לנצל את השעה הזאת וללמוד מפיהם. אנחנו נשמח לשמוע מפיהם דברי הדרכה ועצה, אשר יכוונו אותנו בעבודת קודש זו. אנחנו נקשיב גם לדברי בניה של קהילה זו, שיתחילו היום לספר לנו על חיי הקהילה המאומצת. לדברי כולם נאזין היום בנפש חפצה ובהכרת תודה.

אני מתכבד לתת את רשות־הדיבור למפקח מר בר־תנא.

מרדכי בר־תנא:

בני קמניץ־דליטא היקרים, תלמידים יקרים. בחיל ורעדה, בהמיית לב — כדברי הפייטן המקונן: „אלה אזכרה...״, מעלים אנו היום את זכר קהילות ישראל המפוארות והקדושות על אדמת נכר, שנישאו במשך מאות ואלפים שנים כאניות רדופות־סער על גלים זדוניים, עד שבא הצורר פרא־האדם והכריתן עד כמעט ללא השאיר שריד ופליט.

ילדים יקרים, היום נזכור בנוכחותכם, את מיליון הילדים שלנו, מיליון ילדים יהודיים, תמימים וטהורים, שנכרתו ללא רחם באירופה הנאצית.

אבותינו הקדמונים, בצאתם לגולה הראשונה, ציוו עלינו לזכור את ירושלים. „אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני". ייתכן שלו זכרנו יותר את ירושלים בימי הגולה, לא היינו מגיעים לשואות הגדולות, ולו זכרנו תמיד את השואות במשך כל הגולה, לא היינו מגיעים בוודאי לשואה האיומה האחרונה.

לכן נזכור, שמעוזנו הוא ישראל וירושלים, ונהיה יותר חזקים, יותר טובים, יותר מוכשרים, כדי שנהיה יותר עמידים בפני כל סערה המתרגשת ובאה, כי נזכור היום את הקהילות הקדושות ובתוכן את קהילת קמניץ של ליטא.

משרד החינוך מלווה בברכה את המפעל ואת השתתפותכם אתם במפעל הזה.

מר משה גוריון:

ילדים, מר אלוני הוא הרוח החיה בכל המפעל הזה, כפי שאתם יודעים יפה. לכן ביקשתי ממר אלוני. שהוא ינחה אותנו בשחרית זאת.

בבקשה, מר אלוני.

מר דב אלוני:

מר גדעון האוזנר יקירנו, ידידיך בכל העולם, בכל תפוצות הגולה הם היום למעלה משנים־עשר מיליון איש. נוסף על ששת מיליון הקדושים, שאתה היית בא־כוחם במשפט אייכמן. ואלה תלמידי בית ספר ביאליק, ידידיך הנאמנים, שמעו את דבריך, וכמה מאושרים הם ואנחנו כולנו, שאתה נמצא היום אתנו. אבי־הרעיון הזה, שבית־הספר ינציח את הקהילות שהיו ואינן, הוא גדעון האוזנר. הרבה זמן טיפל ברעיון הזה ובא בדברים עם מוסדות ואישים, עם מנהלי בתי־ספר.

אנחנו כאן הראשונים, שזכינו להנציח את זכר העיר קמניץ דליטא וזסטביה, שהתקיימה וחייתה כחמש מאות שנה ושנחרבה ואיננה. בכבוד רב אנחנו מקבלים את פניכם, מר גדעון האוזנר וד"ר קובובי, ובדריכות, בקדושה מיוחדת נשמע את דבריך, מר האוזנר המכובד, לתלמידי בית ספרנו זה.

מר גדעון האוזנר:

מר אלוני, ד"ר קובובי, אדוני המנהל, ילדים!

בחיי אומה יש דורות, אשר בהם כאילו לא מתרחש מאומה. עוברות שנים, שקטות יחסית, נערם רובד על רובד של זמן, ודור מביע רק אומר לדור הבא.

ויש ששר ההיסטוריה מרכז בבת אחת, בדור אחד, כוחות יצירה — וכוחות הרס, סבל ותקווה, יסורים ותוחלת. ורק לאחר זמן יודעים להעריך, כי היה זה דור נפלא, יחיד במינו, שזכה בזכייה גדולה.

הזכיר המנהל את יציאת מצרים, דור שנתקפלו בו שעבוד גדול ותקוות החרות. והעם נושא אתו את האירוע הגדול ההוא כל ימי חייו מאז ועד היום וכל מאורע הוא משלב עם הראשית ההיא, זכר ליציאת מצרים. חושבני, שאנו דור כזה.

התקפלו בנו, בדור הזה, שני מאורעות שלא היו כמוהם בתולדות ישראל. חורבן איום, שגם אנחנו, עם למוד יסורים שדרכו עקובה מדם מראשיתו, לא ידענו, והתחדשות של קיום, ששום אומה ולשון לא זכו לה אחרי חורבנן. הדור הזה חייב להתרומם אל המשימה, שנפלה בחלקו. זה לא תלוי בנו, אנחנו מצווים לזה, אנחנו נולדנו בשנים אלה, ואנחנו צריכים למלא את מה ששר ההיסטוריה מצווה עלינו.

קיומה של המדינה זה כבר בשבילנו דבר מובן מאליו, אבל כשאני הייתי תלמיד בתל־אביב זו, לא רחוק מכאן בכתה ח׳, זה היה חלום רחוק, שפעם נזכה לעצמאות יהודית, וזה לא היה כל כך מזמן...

השבר הגדול שהושברנו בגולה זה אולי השורש, שממנו צמח האילן. וכך קרה שעבר זמן מה עד שהעזנו להביט בהמונינו אל עמק הבכא ההוא, ללמוד אותו, להוקיר אותו ולחיות אותו מחדש.

גדעון האוזנר נואם בטכס ההנצחה

אולי לא מקרה הוא, שמשפטו של הצורר התקיים לאחר שנתבצרה במקצת המדינה. ככתוב: „לאחר שהניח להם ה׳ מכל אויביהם מסביב״. אז אמר ה׳ לשאול, שנים רבות לאחר האירוע — „זכור את אשר עשה לך עמלק״; היו קיימות אפשרויות קודם, עברו מאות שנים של קיום ישראלי בארץ, אבל עד שחיי הארץ לא נתבססו, לא נצטווה ישראל לזכור.

ואנחנו, רק כשנתבססנו קצת, שוב נותנים אנו את דעתנו על מה שהיה ואיננו. לא רק כדי לזכור אותו ולא רק כדי לשלם חובת כבוד, אם כי גם זה דבר יקר, אבל, קודם כול, כדי שנדע מניין באנו, מי היו אבותינו ואבות־אבותינו, איך חיו, מה יצרו, על מה חלמו, ומה הביאו הנה. נראה את ההמשך של הקהילות חי ופועל ומפרה את הארץ במחשבה, בתרבות וביצירה. ונהיה יהודים וישראלים יותר טובים, אם נדע תורת ראשונים והיכן טמונים שורשינו. כי אז נדע להעמיק שורש ואולי יותר משהקהילות שחרבו צריכות אותנו, אנחנו צריכים אותן, כי מהן באנו, זה המקור.

לא יום אבל יהיה לנו היום הזה, ולא יום צער. ברטט נזכור, בקדושה, אבל בתקווה שאנחנו יכולים להמשיך אחריהם. אמר הצורר להכחיד זכר ישראל מגוי והמשימה הייתה משימת שטנים והקיפה יבשת שלמה, והכוחות היו עצומים, כוחות אשר לא הייתה דוגמתם לחוסן בדברי ימי אנוש, כוחות שהתגרו במזרח ובמערב. הסתער היטלר על מעצמות־המערב ועל רוסיה הסובייטית בעת ובעונה אחת והכה אותן תחילה, וחדר עמוק עמוק. שמאלה וימינה פרץ, והיה נראה ששום דבר אינו עומד בפניו, והעם היהודי היה נתון בכפו ללא מגן, ללא נשק, ללא צבא, עם הרבה אמונה בלב — ולא יותר. ושם נרקמה מזימה לכלות אותם עד איש אחרון, עד ילד אחרון. ורדפו אותנו באף ובחימה שפוכה. והנה הם חלפו ואינם. שמם היה לחרפה ולדראון עולם. מזימתם הופרה ואנחנו חיים וקיימים. זאת היא נקמתו ההיסטורית של העם היהודי. ולכן אנחנו נזכור בגאווה, בשמחה ובהכרה את תפקידנו הגדול שההיסטוריה מטילה עלינו.

רציתי לספר לכם אירוע אחד או שניים בקצרה. בגיטאות שהיו מוקפים אימה ומצוק היו קיימות שתי תשוקות. תשוקה אחת שמישהו יישאר בחיים, כדי שיוכל לספר מה שהיה, ותשוקה שניה — לרשום. בולמוס של רשום דברים אחז אותם. והיו ארגוני נוער שהיו מתנדבים להביא כל ידיעה, כל פתק, זכר כל מאורע, לאנשים שהיו רושמים את מה שאירע היום ברחוב פלוני, מה שהתרחש היום במרתף אלמוני, איפה היה חיפוש, מה אמר יהודי, אפילו מילות דבדיחותא שהסתובבו בגיטאות — והם ידעו לצחוק אפילו אז. כל זה נרשם. והילדים כותבים: „אני אתמיד, אפילו אם זה היה המעשה האחרון שלי, להטמין את הרשימות, כדי שפעם יוכלו יהודים לקרוא וידעו מה שהיה.״

בטכס־ההנצחה

והנה נפתחו הגנזים האלה ולפנינו אוצר בלום של תרבות, תקווה ויסורים. ויושב כאן עמנו האיש שהוא שוקד על כל הגנזים האלה, ד״ר קובובי, ראש המוסד המרכז את כל המורשת הגדולה הזאת, הוא וחבר עוזריו אשר אחדים מהם נמצאים פה אתנו, והם ינחילו לנו ולילדי ישראל את הדברים ההם שנרשמו ואנחנו נמשיך את קיומן של הקהילות.

יהודי קמניץ דליטא היו ואינם עוד, ואנחנו לא נוכל להקים אותם לתחייה. אבל את המצבה להם נוכל להקים בלבנו, פה בכתלי הבית הזה. פה נלמד עליהם, נדבר עליהם, נכתב חיבורים אודותם, נתלה תמונותיהם על קירותינו, נחזיק רישומיהם בארונותינו ובתי ספר סמוכים יטפלו בקהילות סמוכות או רחוקות, וכך נגיע אולי בזמן הקרוב לכך, שהגולה אשר איננה, לא זו בלבד שתמשיך קיומה הרוחני על ידינו — ממשיכיה — אלא תוסיף לחיות בלבותיהם של כל ילדי ישראל. נעתיק את הקהילות אלינו, לבתי־הספר. נלמד אותן, ומתוך לימוד הדברים וידיעתם נאהב אותם, נכבד אותם, ועל ידי כך נכבד את עצמנו ונוקיר את הדרך שאנו הולכים בה.

התלמידה כרמלה:

במעמד זה של תלמידים ומורים בישראל אנו מתייחדים עם זכרם של ששת המיליונים מבני עמנו שהובלו לטבח ולאבדן בידי הנאצים ועוזריהם. הקהילות ובתי־האב לבית יעקב, אשר הושמדו והוחרבו מתוך מזימת רשע למחות את שם ישראל ותרבותו מתחת השמים.

אנו זוכרים מתוך יראת־כבוד את עוז רוחם של אחינו, שמסרו את נפשם על עמם בקדושה ובטהרה, את מסכת הגבורה של נצורי גיטאות ולוחמים, שקמו והציתו את אש המרד להצלת כבוד עמם, את מאבקם הנפלא והמתמיד של המוני בית ישראל על דמותם האנושית ותרבותם היהודית, את חסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים.

התלמידה אביבה:

יזכור אלהים את נשמת עמנו בני ישראל, חללי השואה וגיבוריה, נשמת שש מאות רבבות אלפי ישראל שהומתו ושנהרגו, שנחנקו ושנקברו חיים, ואת קהילות הקודש, שנחרבו על קידוש השם.

יזכור אלהים את עקידתם, עם עקידת שאר קדושי ישראל וגיבוריו מימי עולם, ויצרור בצרור החיים את נשמתם.

בהנצחה בבית־ספר ביאליק. יזכור לזכר הקדושים

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו, ינוחו בשלום על משכבותם, ונאמר אמן.

מר דב אלוני:

מנהל בית הספר, מר משה גוריון, מתכבד בשם ארגון יוצאי קמניץ להשתתף בהדלקת אחד משש הנרות.

הרב צדק, מתבקש לבוא להדליק את הנר השני.

יושב ראש ארגון יוצאי קמניץ בישראל, מר שמחה דובינר, מתבקש להדליק את הנר השלישי.

לאה בוברובסקי־אלוני מתבקשת להדליק את הנר הרביעי.

מר פנחס רבי, מזכיר הארגון, מתבקש להדליק את הנר החמישי.

חיה קרקובסקי־קרבלניק מתבקשת להדליק את הנר הששי.

נשמע עכשיו דברי ד״ר קובובי, מנהל „יד־ושם״, שעושה גדולות ונפלאות להנצחת המיליונים שהיו ואינם. בבקשה!

ד״ר קובובי:

יש פסוק בתהילים ק״ב המתאר בצורה מדוייקת ומזעזעת את הגורל אשר פקד את עמנו באירופה בתקופת השואה והגבורה. הפסוק אומר: „כי כלו בעשן ימי ועצמותי כמוקד נחרו״.

„כי כלו בעשן ימי״ — עם שלם עלה בעשן, מפני שקם צורר שהחליט למחות את שם ישראל מתחת השמים.

מה אנו עושים ב„יד־ושם״, ומה עושים אתם במפעל אשר בו התחלתם היום? אנו משתדלים לסכל את מזימת הצורר, אנו משתדלים — אתם ואנחנו — לא לתת לו להשיג את מבוקשו.

איך אפשרי הדבר? האם הדברים הם מציאותיים? האם אנו יכולים להחיות עם שנרצח? בוודאי אין ביכולתנו להעלות בשר וגידים על העצמות היבשות, אשר גם הן אינן. אבל כפי שכבר נאמר היום — אנו יכולים לשמור את זכרם. אנו יכולים להחדיר לעם את דמותם, אנו יכולים להחיות את הערכים ואת העקרונות אשר למענם הם נהרגו. אנו יכולים ללמוד להבין את אורח חייהם, שהיה מופלא במידה רבה.

איך נעשה זאת? איך ניגש להבנה זאת? באיזה רוח נלמד את העבר של

העיירה הזאת, שאנו מנציחים את זכרה היום. וטוב עשיתם אשר לא בחרתם באחת הקהילות הגדולות, כי יש הרבה ללמוד מהקווים של עיירה קטנה זאת, אשר הם אופייניים לאורח חייו של חלק גדול מיהדות אירופה. איך נעשה זאת, באיזה רוח ניגש לדברים אלה?

המשורר הגדול, אשר על שמו נקרא בית ספר זה, הוא יורה לנו את הדרך.

חיים נחמן ביאליק, אשר כתב בזעם ובצער ובכאב על היהודים אשר לא הגנו על עצמם ואמר עליהם את הדברים החמורים ביותר:

„ואין טעם למותכם כמו שאין טעם לחייכם
וגדול הכאב מאוד וגדולה מאוד הכלימה".

אותו חיים נחמן ביאליק מצא מלים יפות, מלים יקרות, כדי לדבר על אותם היהודים, שעה שקיבלו את המוות שלא היה מנוס ממנו, שעה שקיבלו אותו בכבוד, וכולכם יודעים את השיר:

„אם יש את נפשך לדעת את המעיין
ממנו שאבו אחיך המומתים
בימי הרעה עוז כזה, תעצומות נפש...
תנחומות אל, בטחון, עוצמה, אורך רוח
וכוח ברזל..."

את כל המידות המופלאות האלה ייחס ביאליק לאנשים שהומתו, לאנשים שלא נלחמו בנשק, אבל ידעו דבר אחד: איך למות, איך לחיות חיי צדק וחיי תרבות וחיי צדקה עד הסוף. הוא ידע להבחין בין גבורה לגבורה, בין גבורה בנשק ובין גבורה בעמידה, בין גבורה בזרוע לבין גבורה שהתבטאה בקבלת־דין הסבל והמוות בכבוד.

וכשאנו ניגשים ללמוד את תולדות העיירה היהודית באירופה, עלינו לזכור — וכה קשה הדבר לילידי הארץ, אם כי הדבר קרוב מאוד להורים ולאבות הוריהם, — שיהודי אירופה לא סמכו ברובם על הכוח, לא האמינו בכוח, כי היו מיעוט אפסי, ולא חשבו ולא האמינו שהכוח יכול להגן עליהם. הם גם בזו לכוח, הם מאסו בכוח. ואם כי גילויי הגבורה היו רבים מאוד, המרידות בגיטאות ובמחנות, עלינו להבין את הקו הזה של חיים שהיו בנויים על מוסר, על אמונה באדם, על אמונה באלהים, ורק כשנבין את גישתם הם לחיים, שהיו אחרים לגמרי מגישתו של עם היושב בארצו ועל אדמתו — רק אז יתרחש הנס של קירוב הלבבות.

שחזור קמניץ ע"י תלמידי ביה"ס שהנציחו את הקהילה   בני העיר מבקרים בתערוכה

משום כך אין אנו אומרים שואה. אנו אומרים שואה וגבורה, כי שני הדברים היו מעורבים יחד. וכך עלינו ללמוד את חיי העיירה, שאתם החלטתם לאמץ אותה, ולהבין בכל רגע שהם היו עצם מעצמנו ובשר מבשרנו, ואנו הממשיכים שלהם, והם ראויים לכבוד ואהבה. כי אם לא יהיה מצדנו יחס של אהבה וכבוד להם, אי אפשר שיהיה לנו יחס של כבוד אל עצמנו. אנו בניהם ובני בניהם, והם ראויים לכבוד ולחיבה מצדנו.

מר לוי גולדברג־שריד:

ילדים, אורחים נכבדים. אני אטה קצת ממסלולי ואגיד כמה מלים. כששמעתי את הדקלום של הילדה מספר תהילים, נזכרתי בפיוט של פיטן מימי הביניים, ושמו רבי דוד משולם: „אל דומי לדמי, אל תשקוט ואל תחרש למתקוממי, בקשהו דרשהו מיד מחרימי. ארץ בל תכסה אותו בכל מקומי...״ ובבית אחרי זה נותן לנו הפיטן תאור: „הילדים מפרפרים זה על זה, הילדים מפרכסים. צועקים האבות, צועקים ומייללים״.

אנשי קמניץ צריכים לספר על אחיותיהם ואחיהם, שהיו בגילכם. ביניהם גם אחיותיו של זה העומד לפניכם.

העיר קמניץ, כפי שאמר בצדק ד״ר קובובי, לא היתה עיר ואם בישראל. הייתה עיירה קטנה אי־שם בליטא ומסונפת הייתה כמעט כל ימיה לעיר ואם בישראל בריסק דליטא, שהייתה אחת הערים הראשונות בליטא ובפולין שאנחנו מכירים אותה בהיסטוריה. בסך הכל היו ארבע ערים גדולות, ערים ואימהות בישראל, והן — קראקוב, בריסק, לבוב ולובלין. אלה הן ארבע ערים גדולות. וקמניץ הייתה מסונפת לבריסק. בבריסק היו גדולים בישראל. היה הב״ח, שהיה גם רב בקראקוב.

הגיעו אלינו ידיעות ראשונות על קמניץ מן המאה השמונה עשרה, אך היא הייתה כבר אז קהילה חשובה בישראל והעמידה אישים חשובים ורמי־מעלה. ממנה יצא גם אחד מעולי־ציון הראשונים: בשנת 1803 עלה ארצה מנחם מנדל מקמניץ, שהניח יסוד למדע הגיאוגרפי הארץ־ישראלי והוא גם שייסד את מלון קמניץ בירושלים.

הנוער, הרוצה ללמוד את חייה ועברה של קמניץ, יכול להסתייע בספר זכרונותיו המצויין של יחזקאל קוטיק, ספר מיוחד ששלום עליכם כתב לו מבוא מיוחד. זהו ספר מעניין ומרתק על עיירה בגולה על כל מנהגיה.

מקמניץ יצאו סופרים עבריים כמשה אליהו ז׳רננסקי (ז׳אק) ופאלק זולף,

וקרוב לימי שקיעתה וכליונה נדלק בה אור גדול של תורה: באה לשכון בה כבוד הישיבה הגדולה של סלובודקה, שהפיצה תורה בכל משכנות ישראל בפולין.

שמרה קמניץ יפה על המסורת היהודית הנאה, שבאה אליה בתור מורשה מימי־הביניים. יפים היו בה האירגון העדתי הפנימי, מוסדות העזרה ההדדית, מוסד ה„תלמוד־תורה" ו„ביקור חולים".

איני יכול לפרוש בהזדמנות זו את היריעה ההיסטורית לכל רחבה. רצוני לומר לסיום דבריי: במשך חמש מאות שנה ויותר התקיים היישוב היהודי בקמניץ דליטא ומה מר היה גורל תושביה היהודיים, שלא ניתן להם במשך התקופה הארוכה והמפוארת הזאת הזכות האזרחית האלמנטרית — לחיות ולהתקיים. נקנתה להם הזכות היחידה — להיהרג ולהישמד. גורלה היה כגורל קהילות עוד יותר ותיקות ממנה בגרמניה, שהתקיימו במשך אלף וחמש מאות שנה. על כולן גזרו הרוצחים הנאציים: אין ליהודים זכות לחיות, כי אם זכות למות! ומסקנתנו היא: הזכות לחיות ככל העמים מבטיחה לעמנו אך ורק ארצנו — ארץ־ישראל ומדינת־ישראל!

המורה לאה בוברובסקי־אלוני:

תלמידי היקרים, בני כתה ח׳ רביעית, שלום לכולכם ולחבריכם. אחרי הפסקה של שנתיים שמחה אני להיפגש אתכם במעמד זה. ברצוני הפעם לספר לכם כיצד למדו תורה ודעת ילדי עירי קמניץ דליטא וזסטביה — פרבר סמוך לעיר.

לאה בוברובסקי־אלוני נואמת בטכס־ההנצחה

התקופה הזכורה לי מתחילה לפני מלחמת העולם הראשונה. אז, בימי המשטר הרוסי הצארי, היה קיים בעיר בית ספר רוסי ממלכתי. אנחנו, ילדי היהודים, לא היינו מתקבלים לבית ספר זה. הורינו זכרונם לברכה, שחינוך ילדיהם היה בשבילם המשימה הקדושה ביותר, דאגו לכך, כי בעירנו יהיו מורים פרטיים ללימודים כלליים, מבין בוגרי גימנסיות ואוניברסיטאות ומורים בעלי רמה גבוהה לעברית. היו לומדים בשעורים פרטיים או בקבוצות. ההתמסרות ללימודים הייתה רבה ובמיוחד לתנ״ך, לעברית, לידיעת ארץ־ישראל. השפה העברית הייתה מצלצלת ברחובות העיר לשמחת לבם של הורינו ומורינו. אבל מצב זה לא נמשך הרבה זמן. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בא שיתוק בחיי התרבות בעירנו. המורים והורים רבים גוייסו — מי לצבא ומי לעבודת כפייה לביצורים שבסביבה. על אף הקשיים הרבים המשכנו בלימודינו בכוחות עצמיים בעזרת ספרי־עזר וראינו הרבה ברכה בעבודתנו התרבותית. המקום היחידי לענייני ציבור היה משמש אחד מבתי־הכנסת שבעיר. אחרי תפילת ערבית היה כל הקהל דן בענייני העיר ומקבל את החלטותיו.

אך בשנת 1916 בא מיפנה חשוב בחיי־התרבות בעיירה: באחד מערבי האביב החליט קהל המתפללים להקים בית ספר עברי לכל ילדי העיר, שגם ילדי הפרבר זסטביה יקבלו בו חינוך יסודי סדיר. באותו מעמד, בבית־הכנסת, נבחרו שתי מורות ומורה על מנת להורות בבית ספר זה. אחת משתי המורות הייתי אני וחברתי מלכה פולקביץ־קורשנסקי, הנמצאת כיום במקסיקו. בבית הספר ההוא עבדתי כמורה ומחנכת למעלה משלוש שנים. אם כי כולנו היינו אז מורים צעירים, לא היו קיימים אצלנו קשיים בנוגע למשמעת. וזה לשבחם של ילדי עירי. כולם כאחד התייחסו ללימודים בבית הספר בכבוד רב וקיימו את כל ההוראות באהבה וברצון. למרות המחסור בספרי־לימוד, במכשירי עבודה ובאמצעים כספיים ועוד, היו תוצאות עבודתנו טובות ומעודדות.

אחרי שעזבתי את עירי קמניץ־דליטא על מנת לעלות ארצה, לא נותקה השרשרת. מורים המשיכו בעבודת הקודש. קמו ארגוני נוער רבים, שרבים מחבריהם יצאו להכשרה ועלו ארצה, וכך נתגשמו חלומות נעורים. הגרעינים, שנזרעו אז בעירי קמניץ־דליטא, נבטו ושגשגו כאן, במולדת המחודשת. רבים מבני עירי הספיקו להגיע ארצה. הם נמצאים בכל רחבי הארץ, בקבוצים, במושבות ובערים. כולם אזרחים נאמנים למדינת־ישראל ועובדים בכל עבודה ובניין.

אתם, ילדים יקרים, ברוכים תהיו על הנצחת זכרם של בני עירי!

מר פנחס רבינוביץ־רבי:

בעירנו קמניץ וזסטביה הקטנה, שבה עמד ערש הילדות והנעורים שלנו, התקיימו מוסדות תרבות וישיבות, שהתחנכו בהם אלפי למדנים ורבנים, שהפיצו את תורת ישראל בכל הארצות. עיר יקרה זו, שבמשך דורות תססו בה חיי תורה וצדקה, הושמדה כליל על ידי הנאצים הארורים. קמניץ וזסטביה נגזרו מעל פני האדמה. זקנים וצעירים, נשים וילדים, נרצחו ונשרפו בתנורי הגאזים. הרבה בתים נשרפו ונהרסו עד היסוד. את אבני המצבות בבתי הקברות ניתצו. נעקרה, נעלמה ונמחקה עדת היהודים של קמניץ וזסטביה, ללא שריד וזכר.

אבא שלי עליו השלום, הרב רבי משה יצחק ז"ל, היה רב בקמניץ במשך עשרים ותשע שנים. בבית כנסת קטן של עץ בעיירה למד והתפלל כל חייו לשלום עמו ולגאולת השכינה. לפני מותו התבטא, שהוא עבר ארבעים ותשע פעמים על הש"ס. בלילות החורף הארוכים, כשהייתי מתעורר בחצות, הייתי רואה את אבא צועד הלוך וחזור ולומד תלמוד בעל פה.

בניה הפזורים של קמניץ וזסטביה בתפוצות ובישראל יקדשו ויזכירו לדורות הבאים את הקדושים ואת כל היפה והנעלה שעדה חביבה זו יצרה.

כיום, אתם תלמידים יקרים, שותפים אתנו למלאכת קודש זו, להנצחת קמניץ וזסטביה.

תלמידים יקרים, אתם שזכיתם להיוולד ולחיות בישראל, במדינתנו העצמאית, אתם הלומדים ומתקדמים בתרבות העברית החפשית, תעמדו בפני מיבחנים ובעיות שידרשו מכם אומץ ומסירות נפש למען האידאלים של תקופתנו החדשה. אם תעמיקו לשאוב ממקורות העבר, מההיסטוריה היהודית של קמניץ וזסטביה ואלפי קהילות בגולה, שהושמדו על ידי הרוצחים האכזריים, הנאצים הארורים, תדעו לחיות ולהתקדם כאזרחי ישראל בגאווה ולשאת במסירות כיהודים בעול המצוות של העם והמדינה.

גב' חיה קרקובסקי־קרבלניק:

קהל נכבד, ילדים יקרים. סקירה היסטורית של קמניץ־דליטא וזסטביה שמעתם מפי המורה אריה גולדברג־שריד. ברצוני להוסיף אי־אלה מלים על התקופה האחרונה של עירנו, לפני השמדתה, ועל יוצאי עירנו בישראל ובתפוצות.

לפני השואה חיו בעיר אלפי יהודים. העיר התפרסמה בכל הסביבה כעיר הנאמנה לחזון הגאולה והרוויה כיסופים לציון. כך מעיד גם המפקח האזורי מר יעקב ניב, יליד סביסלוץ, הנמצאת במרחק רב מעירנו.

חיה קרקובסקי־קרבלניק בטכס ההנצחה

הנני זוכרת אותך, עיירתי הקטנה, בך נולדתי ובילית את ימי־ילדותי. על היהודים שחיו בך, תנועות הנוער מכל הזרמים שהתקיימו בך, שחינכו את הנוער לחלוציות והכשירוהו לעליה. אני זוכרת יפה את ספריית־הילדים, שלה מסרתי הרבה מזמני — אני זוכרת את הבתים הקטנים שלך, שהיו שוקקים חיים יהודיים, ובכל אחד מהם כמעט קופסת הקרן־הקיימת לישראל.

מדי שנה היינו מתאספים כאן לעיתים מזומנות ומעלים את זכרון קדושינו — הורים, אחים, אחיות, ישישים וטף, שהיו אי־פעם ואינם יותר, את זכר קדושינו שהיו ואינם, שאף את מקום קבורתם איננו יודעים. התארגנו מזה שנים בישראל ובתפוצות בשם ארגוני יוצאי קמניץ־דליטא וזסטביה.

כיום, אחרי שנות השואה, נשארנו למעלה מארבע מאות איש בעלי משפחות. מהם חיים כמאה איש במדינת ישראל וכשלוש מאות איש פזורים בתפוצות. כל אלה עזבו את עירנו לפני השואה, ורק כעשרה איש בלבד ניצלו מהשואה.

לפני כשנה נפגשתי עם רבים מבני עירנו בארצות־הברית והשתתפתי במספר פעולות ואסיפות של יוצאי קמינץ בניו־יורק, ובמיפגשים אלה החליטו הנאספים להיענות להצעת ועד הארגון בארץ ישראל להשתתף אתנו יחד בהוצאת ספר „יזכור" לקהילות קמניץ־דליטא וזסטביה. למטרה זו כבר אספו ביניהם סכומי כסף, על מנת להבטיח את הצד הכספי של הדפסת הספר בישראל. כשהודענו לארגוננו בארצות הברית, על היענות משרד החנוך והתרבות והנהלת בית הספר הממלכתי על שם

חיים נחמן ביאליק להנציח את זכר קדושי עירנו, נתבקשנו במברק למסור לכם במעמד זה את דבריהם הם, לאמור: „מסרו נא את עומק התרגשותנו עד לדמעות לקראת הבשורה הנעלה, כי בית הספר הממלכתי על שם ביאליק, הנודע לתהילה, מנציח את זכר קדושי עירנו קמינץ דליטא וזסטביה. תודה וברכה. על החתום: בשם נשיאות הארגון — אברהם שודראף".

בשמם, ובשם ארגוננו בישראל, היו ברוכים לעדי עד!

התלמידה צפורה:

בשם תלמידי כתה ח' רביעית ובשם כל תלמידי בית ספר ביאליק, הנני מצהירה חגיגית, שאנו מוכנים לקבל על עצמנו את המשימה הקדושה — להנציח את זכר קהילת קמניץ־דליטא וזסטביה. נשתדל להשקיע את מיטב יכולתנו ומרצנו כדי להעלות את דמות חייה של הקהילה עד השואה ואת דמות בניה שסבלו, וגם את אלה שהשתתפו במבצעי־הגבורה נגד האויב האכזר. אנחנו גאים על הכבוד שנפל בחלקנו, שאנחנו, תלמידי בית הספר על שם ביאליק, נהיה הראשונים בפעולה חשובה זו, ונקווה שפעולתנו תוכתר בהצלחה ויהיו לה ממשיכים בבתי ספר אחרים בכל הארץ.

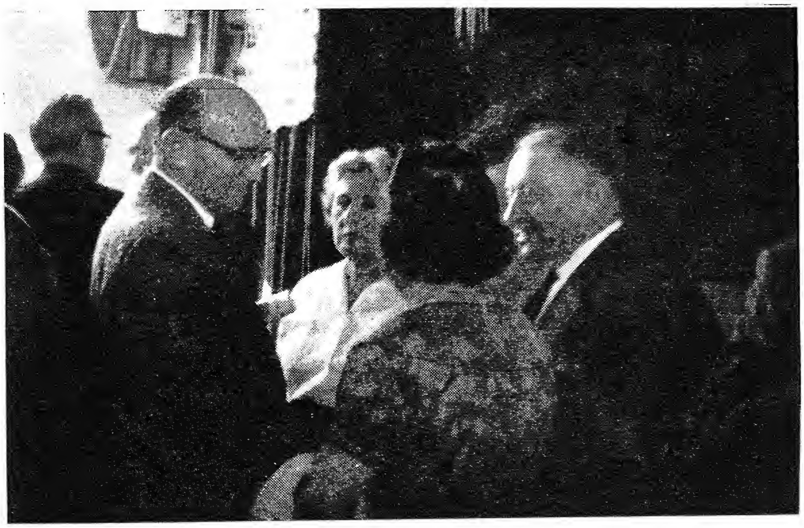
מר שמחה דובינר:

קהל נכבד, ברטט של קדושה אנו עומדים כאן לפניכם, מחנכי וילדי ישראל. יחד אתכם זכינו להנציח במשותף את זכרם של אחים ואחיות מקמניץ־דליטא וזסטביה, אשר נרצחו לפני עשרים ושתים שנה בידיהם הטמאות של הנאצים הארורים. קדושים אלה, שאנו מנציחים את זכרם היום כאן, במעמד זה, היו כולם גדולי תורה ותרבות ונאמנים לציון. בשלב הראשון שלחו את בניהם ובנותיהם, למעלה ממאה צעירים וצעירות, להשתתף בבניין הארץ ולהקים את הגשר והקשר לבאים אחריהם. אחת מאתנו אף זכתה לעבוד אתכם יחד אחת עשרה שנה בבית ספר זה, הנושא את שמו של גדול משוררינו, משורר התחיה חיים נחמן ביאליק ז"ל. כולם מקבלים בכבוד גדול וברגשות עמוקים את דבר ההנצחה, עליו הודעתם במעמד רב־רושם זה.

בשם ארגוני קמניץ בתפוצות הגולה אני מודה לכם מקרב לב על הפעולה הגדולה הזאת, ומביע לכולכם את מיטב איחולינו.

גב' לילי זייטמן, מחנכת־הכיתה:

אורחים נכבדים ותלמידים יקרים! המעמד שבו אנו נוכחים היום הוא מעמד מיוחד במינו. הוא מעמד המעורר חרדה עמוקה בלב. מיליוני עיניים, שלעולם עוד לא תיפקחנה, של ילדי ישראל שנרצחו, של אחינו הקדושים והמעונים, מביטות אליכם, נערות ונערים בישראל, ושאלה אילמת זועקת מהן: התזכרו?

בטכס־ההנצחה

משימה קדושה הוטלה עליכם היום. משימה נכבדה וקשה — להקים גשר איתן ביניכם, ילדי ישראל הצעירים, ובין אזרחי עם ישראל בקהילותיהם הרבות, שהיו ואינן עוד. אלפי קהילות ישראל, שהיו פזורות ברחבי הגולה, שפעמה בהם אהבת התורה, אהבת העם וארץ הקודש, מחכות לגאולה והתחדשות. הן מבקשות אותנו: אל תשכחונו, העלו את דמותנו! תנו לנו לספר על החיים התוססים שפעמו בקרבנו!

גאולה זו תבוא להם מידכם, מידי אלפי נערים ונערות בישראל. אתם תפיחו רוח חיים בזכרם ותעלו את דמותם של הנעדרים. תספרו על חייהם, על סבלם ועל גבורתם השקטה, בנשאם את נטל השנאה הבהמית, האכזרית, שכמוה עוד לא ידע השטן. אל לנו לשכוח, שמתוך האפר של ששת המיליונים פרצה הלהבה הגדולה שקמה והיתה למדינת ישראל. למרות כל הקמים עלינו לכלותנו עם ישראל חי. אבל אנחנו והם — גוף אחד ונשמה אחת. תהי נשמתם צרורה בצרור החיים!

אתם הראשונים, הפותחים את המבצע הגדול, מבצע ההנצחה. אין עדיין דרך ברורה, כיצד לעשות זאת. אבל הדרך תימצא מתוך מסירות ואהבה לעניין. נציגי קהילת קמניץ־דליטא בארץ ובגולה יעמדו אתכם בקשר, וישמשו לכם מקור של ידיעות, זכרונות וספורים על הקהילה שעליכם להנציחה. כבוד רב נפל בחלקכם ובחלקו של כל בית הספר על שם ביאליק להיות הראשונים, הנושאים בתפקיד הזה. נישא אותו בענווה ובחרדת קודש!

דב אלוני מסכם את דבר־הכינוס:

ברשות הנהלת „יד ושם", רשות הזכרון לשואה ולגבורה, בהדרכתו של עו"ד גדעון האוזנר ובהסכמתו האדיבה של מנהל בית הספר על שם ביאליק מר משה גוריון הוסכם על יצירת קשרים הדוקים בין בית הספר ע"ש ח"נ ביאליק לבין בני העיר יוצאי קמניץ־דליטא־זסטביה בישראל ובתפוצות. והמטרה היא שהתלמידים יאספו עובדות ומספרים ותאריכים לתולדות הקהילה — אישיה, רבניה, סופריה, עסקניה, תנועת הנוער ובייחוד יכנסו חומר לתולדות הקהילה בשתי עשרות השנים האחרונות שלפני השואה. התלמידים המנציחים, בני כיתות ז' וכיתות ח' יכתבו חיבורים על הנושא „השואה והגבורה והנצחת הקהילה שנחרבה". החבורים יודפסו בעיתון בית הספר „בנתיב הגאולה".

לשם כך יבקרו התלמידים בבתיהם של יוצאי קמניץ היושבים בתל־אביב והסביבה, ויבואו בחליפת מכתבים עם בני הקהילה במושבות ובקיבוצים, על מנת לשמוע פרטים רבים נוספים מחיי הקהילה שנחרבה ואיננה.

התלמידים יבואו בחליפת מכתבים עם שלוש מאות המשפחות בני קמניץ־דליטא־זסטביה היושבים עדיין בארה"ב, מכסיקו, ארגנטינה, פולין ועוד, יקבלו בכתלי בית־הספר פני תיירים ועולים מבני־הקהילה לשם שיחה על עברה של העיירה.

ועד ארגון יוצאי קמניץ יקים בביה"ס למזכרת ארון מיוחד ובו תישמר „ספריית השואה והגבורה" להנצחת זכר הקהילה שנחרבה בידי הנאצים בשנים תש"ב — תש"ג. עד כה נמסרו לספרייה זו הספרים שיצאו לאור באמצעות „יד ושם".

יש לקוות שבית הספר הממלכתי ע"ש חיים נחמן ביאליק בתל־אביב, שהתחיל במצוות „זכור" לא יישאר יחיד בהנצחת הקהילות שניספו בשנות השואה.

לא נשכח!

באולם שררה דומיה. תלמידי כתות ח׳, המורים והאורחים הנכבדים שנוכחו באותו מעמד ישבו דוממים. בלבותיהם של יוצאי הקהילה צפו ועלו זכרונות עגומים, ודבר זה התבטא בבכי החרישי שנשמע לפרקים והפר את השקט. כולנו ידענו את מטרת כינוסנו: לזכור! לזכור את כל המאורעות שעברו על עמנו בימי מלחמת־העולם השנייה, לזכור את זוועות המלחמה, לזכור את ששת מיליוני אחינו ואחיותינו, שמתו על לא עוול בכפם בתאי־גזים ובמחנות־ההשמדה. לזכור ולא לשכוח! אסור לנו לשכוח אותם. ולשם זה התכנסנו כאן.

אנו, תלמידי כיתה ח׳־4 של בית־הספר על שם ח. נ. ביאליק, קיבלנו עלינו לאמץ קהילה בשם קמניץ־דליטא וזסטביה. לפני מלחמת העולם השנייה שקקה קהילה זו חיים, עמל וחריצות, והשאיפה לגאולה השתרשה עמוק בלבות בניה. קהילה זו איננה יותר — היא נמחקה, אבדה, הנאצים השמידוה יחד עם שאר הקהילות, אולם אנו לא נשכח קהילה זו, להחיותה אין בכוחנו, אולם את מצבתה נוכל להקים בלבנו. נלמד על אותה קהילה רבות, נבקר אצל שארית פליטת בניה הנמצאים בארץ ונהיה מוכנים לשתות בצמא את דבריהם.

ובאותה עת כשישבתי בין חברי וחברותי והאזנתי לנאומיהם של האורחים שניסו להעבירנו בדמיון לעולם אחר, לעולם שכולו סבל ויסורים, מחנות ריכוז, תאי השמדה שונים, גטאות, בנים לצד אמותיהם המתות, שטחים נרחבים זרועים עצמותיהם של ילדים רכים, שלא טעמו טעם חיים, שלא נהנו מזיו הטבע ומחום השמש. ילדים אשר יצאו לאוויר העולם במרתפים חשוכים ובתעלות־הביוב — התעוררו בלבי רחמים עזים לאותם האחים, ורגשי שנאה איומה לחיה הנאצית, שהשתוללה והטביעה את קרבנותיה בנחלי דם.

נאוה קוזרז

תלמידת כיתה ח׳־4, ביה״ס ע״ש ח. נ. ביאליק

מתוך החוברת „זכור!״ של תלמידי ביה״ס על שם ח. נ. ביאליק על הנצחת זכר קהילת קמניץ־דליטא וקדושיה.

הזכרת־נשמות

רשימת יהודי קמניץ־ליטבסק, זאסטאוויה והקולוניות, שנרצחו והושמדו על־ידי הנאצים ימ"ש

נאסף ועובד ע"י מאיר בוברובסקי

א

אויבשיץ מאטיע
אויבשיץ רבקה
אוסטראן אברהם
אוסטראן לאה
אוסטראן ברוך
אוסטראן רחל
אוסטראן חנה
אוסטראן שלום
אוסטראן חיה'קה
אורלובסקי דוד
אורלובסקי אסנת־טנדלר
אורלינסקי יעקב
אורלינסקי רחל
אורלינסקי מלכה
אורלינסקי שלמה
איטס קלמן
איטס שרה (בוברובסקי)
איטס אהרון
איטס ליבה (פצניק)
איטס דוד
איטס מרים
איטס בערל
איטס אהרון בן דוד
איזנשטיין מניה (גלרשטין)
איזנשטיין אברהם שמחה
איזנשטיין דבורה גיטל
איזנשטיין נחמיה
איזנשטיין רייכל
איזנשטיין נחום
איזנשטיין אסתר
איזנשטיין גרשון משה
איזנר איטשע
איזנר שרה
איזנר בלומה
איזנר זלטה בעלה משה ליטוק
אולינסקי איטשע
אולינסקי רחל
אולינסקי לייבל
אולינסקי פייגעל
אולשנסקי נחמן
אולשנסקי שפרה (אראנאווסקי)
אולשנסקי פיגה
אולשנסקי (הרשל) צבי
אקרמן שלום
אקרמן רבקה
אקרמן אסתר
אקרמן מיטל
אקרמן אהרון
אקרמן חנה־גישם
ארונובסקי מאטיע

ארונובסקי יהודית
ארונובסקי מאטיע
ארונובסקי לייבע
ארונובסקי נעכה
ארונובסקי ברכה (טימינסקי)
ארונובסקי ניסל
ארונובסקי מושע
ארונובסקי חוה
ארונובסקי ליבע
ארונובסקי יודל
ארונובסקי יהודית (מנדלבלט)
ארונובסקי גיטל
ארונובסקי שיינע חיה
ארונובסקי ברוך־לייב
ארונובסקי סירקע (גולובצ'יק) אשתו

אשכנזי מאנטשע
אשכנזי פייגע
אשכנזי איטע
אשכנזי ארטשע
אשכנזי מירקע
אשכנזי יצחק אייזיק
אשכנזי יהושע
אשכנזי טויבע
אשכנזי ברכה
אשכנזי גיטעל
אשכנזי חיים יצחק
אשכנזי יעקב־בר
אשכנזי ליפצע (שוסטקובסקי) אשתו
אדלר יוסף

ב

בוברובסקי אברהם
בוברובסקי משה
בוברובסקי ליבה
בוברובסקי שמואל־יאסל
בוברובסקי ביילה
בוברובסקי מרדכי
בוברובסקי ינטה (גרונט)
בוברובסקי מירמע־זלטה
בוברובסקי סינע
בוברובסקי באבעל
ביברובסקי מאיר לייב
בוברובסקי יעקב
בוברובסקי אסתר

בוגטין בנימין
בנטשיק משה
בנטשיק שולמית
בנטשיק אברהם
בנטשיק גיטל
בנטשיק חסיה
בנטשיק ריזל
בנטשיק ידעל
בנטשיק חיה
בנטשיק גאָלדע
בקומגר מאיר
בקומגר אסתר
בורנשטיין אלתר

בורנשטיין פייגל
בורנשטיין חנה
בורנשטיין אסנה
בורנשטיין מרדכי
הרב בורשטיין ר' ראובן־דוד
בורשטיין הרבנית
בורשטיין חיים
בורשטיין חנה
בורשטיין ליפצע
ברג לייבל
ברג אווה
בש אברהם
בש לאה (גרונט)
בש בלומה
בש יעקב
בש דוד שעפסל
בש פריידל (שוסטקובסקי)
בש לאה
בש זליק
בלגליי טוביה
בלגליי חיה שרה
בלגליי מרדכי
בילצקי שמעון
בילצקי רחל
בילצקי ברוך
בילצקי חיה גורינסקי
בילצקי לייבל
בילצקי מרדכי
בילצקי סענדער
בילצקי ציפה
בילצקי נפתלי
בילצקי חנה
בילצקי רחל
בילצקי משה

בילצקי בצלאל
בוכהלטר שמעון
בוכהלטר שפרינצה
ביילקין שרה־בשה
ביילקין חנה
ביילקין יונה
ביילקין לאה
ביילקין איטשע־ליב
ביילקין ביילה
ביילקין גיטעל
ביאלר אהרון
ביאלר אלתר
ביאלר שלמה
ביאלר שרה
ביאלר גולדה
ביאלר שיינע חיה
ביאלר חיים
בירמן אברהם
בירמן רייזל (רטמפניצקי)
בירמן אסתר
בליאכר גדליה
בליאכר שיינה (חייט) אשתו
בליאכר ברכה
בליאכר צאליע
בכזינסקי רייזל
בכזינסקי דוד
בכזינסקי יעקב
בכזינסקי אטשע
בכזינסקי ביילה גיטעל
בליכבורד ליבה
בליכבורד משה
בליכבורד חוה
בליכבורד אברהם־שמעון
בליכבורד מרים־רחל
בס דוד

בס שרה
בס איצל
בלפר צאליע
בלפר סימע (סאוויצקי)

ג

גורפינקל אליהו (עליע)
גורפינקל הינדה
גורפינקל ישראל
גורפינקל משה
גורפינקל אהרון
גורפינקל נחמה
גורפינקל אהרן
גורפינקל שמחה
גורפינקל אליעזר
הרב גורפינקל שלמה חיים
גורפינקל פשקה
גולדשל ישראל
גולדפרב לייבל
גולדפרב חסיה
גולדפרב איטשע
גולדפרב וולוועל
גולדפרב בעניע
גולדפרב מאשה
גוטבעטער צבי
גוטבעטער רייזל
גולובצקי נוטה (רשקובצר)
גולובצקי לייזר
גולובצקי רייזל
גולובטשיק שמואל
גולובטשיק לאה
גולובטשיק אייזיק
גולובטשיק ביילה
גולובטשיק שלמה
גולובטשיק שיינה (לינדנבאום)
גולובטשיק העניא
גולובטשיק חנה
גולובטשיק ביילה
גולובטשיק בערל
גולוברסקי אברהם
גולוברסקי אביגדור
גולוברסקי ישראל
גולדין מניה
גולדברג קלמן
גולדברג רחל־אלה
גולדברג נח
גולדברג ישראל
גולדברג שפרה
גולדברג רבקה
גולדברג ברכה
גולדמן יעקב
גולדמן שיינה (כץ)
גולדמן חשה
גרבש עוזר
גרבש רבצע
גרבש יעקב
גרבש פייבל
גרבש רחל
גולומברסקי שמואל
גולומברסקי גיסיה
גולומברסקי משה טוביה
גורפינקל פשקה
גורדון רייזל
גנציצקי משה בר

גנציצקי ציפה
גורפיין משה
גורפיין חנה
גורפיין אהרון הערש
גורפיין שפרה
גורפיין שמואל
גורפיין רחל
גוטמן אברהם יודל
גוטמן חיה
גולניק פישל
גולניק חנה
גולניק אברהם אייזנר
גולניק שמחה
גולניק סימה
גולניק שמואל
גולניק גיטל
גולניק־אייזנער יואל
גורוויץ מינדל
גורוויץ חיה
גורוויץ ליפה
גורוויץ דינה (שמיד)
גורוויץ שמואל
גורוויץ ברוך
גורוויץ גרוניה (גווירצמאַן)
גורוויץ פריידל
גורוויץ לייבל
גורוויץ ליפה
גורוויץ ישראל
גורביץ מאיר יוסף
גורביץ פייטשה
גורביץ רחל
גורביץ משה
גורינסקי הענוך
גורינסקי רישע (קנוליק)
גורינסקי גדליה

גורנסקי מרדכי
גורינסקי אסתר (סטמפניצקי)
גורינסקי אהרן־משה
גורינסקי ליבה
גורינסקי חנה
גורינסקי פסח
גורינסקי דינה
גורינסקי חיה שרה
גורינסקי איטקה
גורינסקי נחמיה
גורינסקי יצחק
גורינסקי דוד
גורינסקי נחמה (אלשנסקי)
גורינסקי נוטה
גורינסקי סאסל
גורינסקי גדליה
גורינסקי רחל
גורינסקי רייזעל
גורינסקי שרה
גורינסקי מאיר
גורינסקי שאול
גורינסקי ק.
גורינסקי מטשה
גורינסקי מרים
גורינסקי רבקה
גורינסקי רחל
גורינסקי לייבל
גורינסקי חיים
גורינסקי יוספה
גורינסקי שמואל חיים
גורקי משה־הרש
גורקי אודל
גורקי יקותיאל
גורקי לייזער
גורקי שרה

גורקי אסתר דוואשע
גורני אייזיק ד"ר מתמטיקה
גורני שמואל
גורני קיילה
גורני פנחס
גורני חיה
גורני אשר־למל
גווירצמן שמחה־לייזער
גווירצמן חיה
גווירצמן יוסף
גווירצמן לאה
גווירצמן ברל
גווירצמן חיה רייזל
גווירצמן חנה
גישעס לייזער
גישעס חיה
גישעס אלטר
גישעס ראובן
גישעס חסיה
גישעס שרה
גישעס משה
גישעס רחל
גישעס העניה
גישעס חוה
גישעס צלאל
גישעס חצקל
גישעס ריבה
גישעס איטשע
גישעס רייזל (אקרמן)
גישעס יוסף מרדכי
גישעס ליבה (אפשטיין)
הרב גייער צבי
גייער בנימין
גייער חיה
גייער מאשה

גייער מינה
גייער יצחק
גייער אשר
גייער פיניה
גייער רחל
גייער משה
גייער אסתר
גייער בנימין־אשר
גייער פריידל
גייער בענצע
גייער משה
גייער מרים
גייער טויבה
גייער מינקע
גייער ברל
גייער שפרינצה
גייער לייבל
גייער דינה
גייער חיה
גייער רבקה
גייער ציפה
גייער חיים
גייער שבע
גייער שמואל
גייער שמחה
גייער פרל (וולפסון)
גייער ביילע
גייער משה
גלזר מלכה
גלזר יוסף
גלזר וולוול
גלזר איידל (וולפסון)
גלזר אסתר־בריינע
גלזר לייבל
גלזר אליעזר

גלזר חיה־לה
גלזר פייגל
גלמבוצבסקי אליה
גלמבוצבסקי שרה
גלמבוצבסקי איטשע
גלמבוצבסקי מרים
גלמבוצבסקי דינה
גלמבוצבסקי ינטה
גלמבוצבסקי דוד
גלפרין שלום
גלפרין שרה
גלפרין זיסעל
גלפרין איציק
גלפרין מוטל
גלפרין מירה
גלפרין חיה בלה
גרשגורן דבורה־דינה
גרשגורן דבורה־בילה
גרשנגורן חיים
גרשנגורן אסתר
גרשנגורן ברכה
גרשנגורן חיה־שרה
ד"ר גלברג משה־מיצ'יסלב
גלברג צשה
גלברג גרשון
גלברג עזריאל
גלרשטיין לאה
גלרשטיין אשר
גלרשטיין רחל
גרונט ישראל
גרונט חנה
גרונט מלכה
גרונט חיים
גרונט מאיר

גרונט אלקה
גרונט מרים
גרונט נחום
גרונט לאה
גרונט מאיר
גרונט יעקב
גריטברג משה
גריטברג שרה־פשע גרבש
גרינשפון יעקב־שעיה
גרינשפון שפרה
גרינשפון משה אייזיק
גרינשפון שרה
גרינשפון חנה
גרינשפון גיטל
גרינשפון נוטה
גרינשפון אסתר רבקה
גרינשפון גולדה
גרינשפון גננדל
גרינשפון שפרה
גרינבלט אהרון זאב
גרינבלט משה
גרינבלט ירחמיאל
גרינבלט יאסל
גרינבלט הניה (בליכברד)
גרינבלט מליה
גרינבלט איסר
גרינבלט אברהם
גרינבלט חיה מלכה
גרינבלט אלתר
גרינבלט מליה
גולדשטיין יוסף
גולדשטיין היידל
גולדשטיין גולדה
גולדשטיין צבי

ד

דולינסקי יעקב־קופל
דולינסקי ברכה
דולינסקי אליעזר
דולינסקי שלמה
דולינסקי מלכה
דולינסקי שמואל
דולינסקי שלמה
דולינסקי חוה
דולינסקי הרשל
דולינסקי אטקה (טנדלר)
דולינסקי מאטיה
דולינסקי יאסל
דולינסקי ליפמן
דולינסקי יעקב
דולינסקי דבורה
דולינסקי מלכה
דולינסקי לייבל
דולינסקי לייזר

דולינסקי אסתר
דולינסקי חיים־שלמה
דוליצקי שרה
דובינר אייזיק
דובינר אלטה
דובינר משה
דובינר שרה
דובינר הרשל
דובינר לייזר
דובינר ביילה
דובינר שייע
דובינר מוטיה
דובינר דובה
דובינר רייזל
דובינר לייזר
דובינר יוסף
דובינר שמחה

ו

וולפסון שמעון
וולפסון אסתר
וולפסון באבל
וולפסון רחל
וולפסון זיסקה
וולפסון הינדה
וולפסון היידל
וולפסון יאסל
וולפסון יוסף
וולפסון ליבה (גרינבלט)
וולפסון אסתר

וולפסון מאמל
וולפסון מרים (שרשבסקי)
וולהנדלר גליקה
וולהנדלר ברל
וולהנדלר אייזיק
וולהנדלר מלכה (ענגלנדר)
וולהנדלר יאסל
וולהנדלר יהודית
וולהנדלר שלמה
וולהנדלר זיסל
וולהנדלר תמר

וולהנדלר מרים	ווידומלנסקי חנה
וולף משה	ווידומלנסקי סנדר
וולף רייזעל	ווידומלנסקי ישעיה
וולף שרה (פאפאוויטש)	ווידומלנסקי פסיה
וולף חנה	ווידומלנסקי מלכה
וולף חינקה	ווידומלנסקי חיים דוד
וולף חנה	ווידומלנסקי ריבה
ופנשטיין אייזיק	ווידומלנסקי שרה
ופנשטיין שפרה איטה	ווידרמן לייבל
ופנשטיין מלכה	ווידרמן חנה
ופנשטיין קיילה	וויכנעם איטשע
ופנשטיין מנדל	וויכנעם סירקה
ופנירסקי פיניה	וויכנעם חיים
ופנירסקי מרים (פכטר)	וויכנעם שיינע
ופנירסקי סאיה	וויכנעם יעקב
ופנירסקי חייה'לה	וויכנעם הניע
ופנירסקי פישל	ווינוגרד בנדט
ופנירסקי דוד	ווינוגרד מלכה
ופנירסקי זיסה	ווינוגרד פריידל
ופנירסקי שמואל	ווינגורד קיילה
ופנירסקי לייבל	וויסוצקי יצחק
וויגוטוב ברל	וויסוצקי באבל
וויגוטוב דוד	וויסוצקי משה
וויגוטוב הלקה	וויסוצקי באבל
וויגוטוב פסיה	וויסוצקי ביילע
וויגוטוב לייזער איטשע	וויסוצקי בענצע
וויגוטוב טויבה	וויסוצקי משה
וויגוטוב שלמה	וויסוצקי מלכה
וויגוטוב אלי	וויסוצקי ברל
וויגוטוב ינטה	וויסוצקי לאה
וויגוטוב הניה	ויסוצקי ברכה
וויגוטוב יוסף	וויסוצקי אהרון
ווידומלנסקי ריבה	וויסוצקי רייזל
ווידומלנסקי גיטל	וויסוצקי רחל
ווידומלנסקי חיים	ווקסמן אריה

ווקסמן חיים
ווקסמן רחל
וישנגרד אליעזר
וישנגרד באבל
וישנגרד ישראל
וישנגרד מרים
ווינשטיין אליעזר
ווינשטיין גאלדה (גלפרין)
ווינשטיין בנימין
ווינשטיין אייזיק
ווינשטיין משה
ווינשטיין אהרון
וויינרמן חיים
וויינרמן רייזל
וויינרמן אנצל
וויינרמן אהרן־הירש
וויינרמן יוכבד
וויינרמן מאניה
וויינרמן קיילה
ווייצהנדלר שלום
ווייצהנדלר יעקב

ווייסמאַן בנימין
ווייסמאַן הינקע
ווייסמן לייבל
ווייסמן יעקב
ווייסמן וועלוועל
ווייסמן ציפה
וורבין אייזיק
וורבין ריבה
וורבין שעיה
וורבין דובה
וורבין לאה
וורבין מאטקע
וורבין דב
וורבין דוד
וורבין חנה
וורבין שיינה
וורבין עטיל
ולוולוויטש בנימין
ולוולוויטש שרה
ולוולוויטש יאסל
ולוולוויטש יהודית

ז

הרב זולף יצחק אייזיק
זולף מאנטשע
זולף לייב
זאיאנץ פעשה
זאיאנץ דוד
זאיאנץ טובה
זאיאנץ דבורה
זאיאנץ מרים
זאיאנץ שאשקע
זאיאנץ רבקה

זאיאנץ אלטע
זאזשוער יאסל
זאזשוער אשתו
זאזשוער הרשל
זאזשוער שבח
זאזשוער שיינה
זיידנגאר פסח
זיידנגאר לייזער
זיידנגאר אשר
זאזשוער אייזיק

זאזשוער לאה (קופרשטיין)
זוננשין שמחה
זוננשין רייזל (גלפרין)
זוננשין אהרן־יצחק
זוננשין יצחק
זוננשין סימה
זרצקי שלמה
זוב בן־ציון (בענצע)
זוב שרה
זוב ליפה
זוב שיינה
זוב פייגה
זוב צביה
זוב אליהו
זוב בילה
זוב חיה שרה
זבוביץ גבריאל
זבוביץ אלטע
זיגרמן קלמן
זיגרמן פייגה
זיגרמן יעקב
זיגרמן שמחה
זיגרמן חוה
זיגרמן לאה
זיגרמן העטיל
זיגרמן בשה רייזעל
זידנברג שמעון
זידנברג הניה
זידנברג שרה
זידנברג בילה

זידנברג באשא
זידנברג פסח לייזער
זידנברג הדסה
זידנברג שמריהו
זידנברג דוד
זידנברג מאשה
זידנברג שיינע
זילברשטיין יצחק
זילברשטיין שרה־מינדל (הוכמן)
זילברברג שמואל
זילברברג רחל (גרינבלט)
זיינדמן שמריל
זיינדמן רייזל (קריוויאטיצקי)
זיינדמן אפרים
זלאטס חונה
זלאטעס אשתו
זלאטעס פרל
זלאטעס חיה
זלאטעס ליבה
זלאטעס יעקב
זלאטעס שלמה
זלאטעס אסתר
זלאטעס אברהם משה
זלאטעס פייגה־דובה
זלאטעס מאטע
זלאטעס שלום
זלאטעס הינדה
זלאטעס שרה
זליבנסקי אסתר

ח

חזנוביץ אלתר
חזנוביץ גיטל
חזנוביץ ישראל
חזנוביץ אברהם
חזנוביץ משה יעקב
חזנוביץ הינדה ליבה
חרלו אלתר
חרלו רחל
חרלו שיינה חיה
חרלו רייזל
חרלו מלכה
חרלו רחל
חרלו אהרן הירש
חרלו שאול
חרלו חיה
חרלו שמואלקע
חרלו שרה
חרלו יעקב
חרלו מרדכי
חייט הרשל
חייט אסתר
חייט מרדכי
חייט פריידע

חייט חנה
חייט איצל
חייט שבח
חייט חיה־גיטל
חייט פסל
חייט רחל
חייט רחל־לאה
חייט אהרון
חייט מאָטל
חייט רבקה
חייט משה
חייט מאשה (סטראקובסקה)
חייט זלטקה
חייט שיינע
חייט עטל
חייט יאפל
חייט רחל־לאה
חייט ראובן
חייט חיה
חייט רבקה
חרנוביצקי שמואל
חרנוביצקי דובה (פחלסקי)

ט

טופולובסקי יצחק יעקב
טופולובסקי חינה
טופולובסקי יוסף
טופולובסקי לאה
טופולובסקי בשה
טחור שפרינצה

טימיאנסקי גיטל
טימיאנסקי שולמית
טימיאנסקי משה־הרשל
טימיאנסקי חיה־סירקה
טימיאנסקי אייזיק
טימיאנסקי ברכה

טימיאנסקי אהרון יצחק
טימיאנסקי הסנה
טימיאנסקי רבקה
טימיאנסקי אסתר
טימיאנסקי חונה
טימיאנסקי אסתר (קופציק)
טימיאנסקי גישה
טימיאנסקי מאטל
טימיאנסקי חנה
טימיאנסקי פייגל
טימיאנסקי חומקה
טימיאנסקי אסתר
טייבלום משה
טייבלום פערעל
טייבלום וולוול
טייבלום לייזר
טייבלום חנה
טנדלר דוד יצחק
טנדלר שרה
טסלר לייזר
טסלר הינדה
טסלר הרשל
טסלר פייגל
טרטש שרה

טרסטניצר זליג
טרסטניצר רחל
טשרנצקי גאטל
טשרנצקי מלכה
טשרנצקי מנדל
טשרנצקי ליפמן
טשרנצקי הרשעל
טשרנצקי פערעל
טרשינסקי ראובן
טרשינסקי אברהם
טשרניסקי מיכלה
טרשינסקי לייזר
טרשינסקי ויכנה
טרשינסקי חייה
טרשינסקי יודעל
טרשינסקי אשר
טשרני יצחק
טשרני פייגל
טשרני חיים
טשרני שיינע
טשרני הניה
טשרני גיטעל
טשרני יעקב
טשרני יצחק

י

יגולקובסקי אהרון
יגולקובסקי שאשקע
יגולקובסקי שרה
יגולקובסקי רחל
יגולקובסקי אייזיק
יגולקובסקי אלקה (ספקטור)

יגודשינסקי שמעון
יגודשינסקי שיינה
יגודשינסקי מאיר
יגודשינסקי רבקה
יוחניק שלמה מאיר
יוחניק פרל

יוחניק חיה
יונגרמן יעקב וולוול
יונגרמן חנה
יונגרמן יוסף
יפה משה
יפה טמה (סטמפניצקי)
יפה שמרל
יפה חיים
יפה שלמה
יפה גיטל החזנית
יעקובוביץ שלום
יעקובוביץ אליהו
יעקובוביץ רישה
יעקובוביץ משה יודעל
יעקובוביץ ברוך
יעקובוביץ משה
יעקובוביץ גבריאל

כ

כגן לייזר
כגן שיינה (טנדלר)
כגן משה
כגן גיטל
כגן וולוול
כגן דובה
כגן חיה מלכה
כגן פריידה
כגן יעקב
כגן לייב
כגן נח
כגן גדליהו
כגן יאכה
כגן ישיהו לייב
כץ ינטה
כגן חנה
כץ לייבקה
כץ אברהם
כץ זלטקה (טשרנצקי)
כץ שלמה
כץ פייגע לאה
כץ ליפמן
כץ פניה
כץ דינה
כץ ליבה
כץ יעקב
כץ אשר
כץ שרה (ספקטור)
כץ באשע
כץ סוניה
כץ יעקב משה
כץ שרה ברינה
כץ חנה
כץ אסתר
כץ חיה טויבה

ל

לאפאטעס מינדל
לאפאטעס בנימין
לאפאטעס שלום
לאפאטעס יוסף
לאפאטעס אייזיק
לאפאטעס אסתר
לאפאטעס יוסף
ליבמן שיינה חיה (כגן)
ליבמן הינדה
ליבמן חיים יצחק
ליבמן פייגל (ויינשטין)
ליבמן יחזקאל
לב שיינה
לב ליזה
לב יהושוע
לב חנה לאה
לינדר משה
לינדר שרה
לינדר ירחמיאל
לינדר אביעזר
לינדנבוים וולוול
לינדנבוים חיה צינקה
לינדנבוים שלמה
לינדנבוים משה הרש
לינדנבוים בצלאל
לינדנבוים פרומה
לינדנבוים אברהם מאיר
ליפשיץ הניה
ליפשיץ משה
ליפשיץ סימה
ליפשיץ ריבה
ליפשיץ שמחה
ליפשיץ רחל (פרידמן)

לייבזון הניה (בוברובסקי)
לייבזון (צאליע)
לייבוביץ פייגה
לייבוביץ מרים (סגלוביץ)
לייבוביץ רישה רבקה
לייבוביץ שעיה
לעדער אלתר
לעדער גולדה
לוין יצחק
לוין בילה
לוין פייוול
לוין מנדל
לוין באבל
לוין ריבה
לוין צביה
לוין בריינה
לוין מאיר
לוין יצחק
לוין דוד
לוין לייזר
לוין מאיר
לוין פשיה־חיה
לוין רחל
לוין מלכה
לוין רייזעל
לוין אריה
לוין חנה
לוין יאסל
לוין שפרה (גרינשפן)
למסון בנימין
למסון אסתר
למסון דובה
למסון ריבה

מ

מנדלבלט שלמה
מנדלבלט חיה שרה
מנדלבלט ראובן
מנדלבלט היטקה
מנדלבלט הניה
מנדלבלט פרידה
מנדלבלט חיה איטה
מנדלבלט גולדה רייזל
מטלמן שמחה
מטלמן חיה
מטלמן שמואל
מטלמן פייגע
מטלמן נחמה
מטלמן האצקעל
מטלמן זיידעל
מטלמן טויבה
מטלמן מרים
מטלמן מינקה
מזור ישקה
מזור פשה
מזור יצחק
מזור אליה
מזור משה
מזור דוד
מזור רייזעל
מזור יצחק
מוסטובסקי נאָטקע
מוסטובסקי חנה
מוסטובסקי גניה
מוסטובסקי משה
מוסטובסקי יוסף
מוסטובסקי נחום
מוסטובסקי הייקה

מונטשר מרדכי
מונטשר רבקה גליקה
מונטשר ישראל אהרן
מוכנצקי יעקב
מוכנצקי אסתר
מוכנצקי יודל
מוכנצקי חוה
מיכאל וולוול
מורגנשטרן שרה
מורגנשטרן גולדה
מורגנשטרן מאשה
מורגנשטרן ריבה
מינץ מאטיה
מינץ שרה (גלזר)
מירצקי יוסף
מירצקי פייגל
מירצקי ישראל
מירצקי דובה
מירצקי פוליה
מיקיי חיים
מיקיי משה
מיקיי צביה ווידומלינסקי
מיקיי מאָטל
מיקיי מרדכי
מיקיי אברהם
מיקיי חיה
מילצקי משה
מילצקי רחל
מילצקי ישראל
מילצקי שרה אסתר
מילצקי מנדל
מילצקי מינדל
מילצקי שמואל

מילצקי חיה
מילצקי בשה
מילצקי אליעזר
מילצקי וולוול
מילצקי יעקב
מילצקי פסל (לינדבאום)
מילצקי אברהם
מילצקיביילה
מילצקי שיינה
מילצקי דבורה
מילצקי שמואל
מילצקי פיניע
מילצקי אפרים
מילצקי אלקה (גולובצקי)
מילצקי חנה
מילצקי רייזל
מיטלמן בלומה (מנטשור)

מילגרוים פסח
מילגרוים פייגה
מילגרוים הרש
מילוכוביץ אברהם
מילוכוביץ חיה שרה
מילוכוביץ פייגה
מילוכוביץ משה־מאיר
מלניק פייגל
מלניק לייבעל
מלניק נעחע
מלניק שמואל
מלניק פסח
מלניק חניה
מלניצקי שלמה
מלניצקי רחל
מלניצקי ישראל

נ

נובינסקי משה
נובינסקי ריבה (ליפשיץ)
נובינסקי חנה
נובינסקי לייבל
נובינסקי פייגע
נרושצ׳ינסקי משה־זיידל
נרושצ׳ינסקי ינטה
נרושצ׳ינסקי מנחם
נרושצ׳ינסקי אליהו
נרושצ׳ינסקי פסיה
נרושצ׳ינסקי רחל
נרושצ׳ינסקי בלה פרידעל
נרושצ׳ינסקי חיה פיגה
ניסעלעוויטש אסתר־גיטל
ניסעלעוויטש חנה

ניסעלעוויטש אברהם
ניסעלעוויטש יוסף
ניסעלעוויטש מאיר לייזר
ניסעלעוויטש שרה
ניסלביץ ישראל
ניצברג רחל
ניצברג אברהם־לייב
ניצברג שמואל חיים
ניצברג חיים
ניימן שיינה רחל
ניימן שרה
ניימן רבקה
ניימן פייגה־מירל
ניימן חנה

ס

סאמואל יונה
סאמואל חנה (גלזר)
סאמואל ברל
סאמואל חיה
סאמואל משה
סוויצקי יעקב
סוויצקי ליבה (מלצקי)
סוויצקי ברל
סוויצקי משה
סוויצקי הרשל
סוויצקי דבורה
סוויצקי חיים בער
סוויצקי רחל
סוויצקי דבורה
סוויצקי פאיע
סוויצקי ברל
סוויצקי טויבה
סולניצה שמואל
סולניצה עטעל
ספירשטיין אשר
ספירשטיין מיכלה (דמיטרבסקי)
ספירשטיין אברהם
ספירשטיין שמחה
סוכוליצקי נוסקה
סוכוליצקי ביילה
סוכוליצקי סלווה
סוכוליצקי אייזיק
סוכוליצקי אשר
סימחוביץ שיינע
סימחוביץ מנדל
סימחוביץ מינקה
הרב יוסף סירוקה
סורוקה יוסף
סבשיצקי רייזל
סבשיצקי משה
סבשיצקי זלדה
סבשיצקי יצחק
סבשיצקי דניאל
סבשיצקי אליהו
סבשיצקי ריוה
סבשיצקי פייגע
סבשיצקי בלומה
סבשיצקי ישראל
סבשיצקי יעקב
סבשיצקי אלקה
סבשיצקי לייבל הרש
סבשיצקי אלקה־דינה
סבשיצקי גדליהו
סבשיצקי שמואל
סבשיצקי עליע
סבשיצקי ריבה
סבשיצקי פייגע
סבשיצקי בלומה
ספטקה מרדכי
סטרושבסקי בנימין
סטרושבסקי שרה
סטופיצבסקי יצחק
סטופיצבסקי שרה
סטופיצבסקי חסיה
סטופיצבסקי נחום
סטופיצבסקי חיה
סטופיצבסקי אהרן־הרש
סטופיצבסקי שפרה
סטופיצבסקי שרה
סטווסקי משה
סטווסקי דוד

סטמפניצקי טוביה
סטמפניצקי אברהם
סטמפניצקי גננדל
סטמפניצקי אהרן
סטמפניצקי בצלאל
סטמפניצקי טמה
סטמפניצקי יצחק ליב
סטמפניצקי חינקה
סטמפניצקי חיקה (טנדלר)
סטמפניצקי שלום מנשה
סטמפניצקי חנה
סטמפניצקי פנחס
סטמפניצקי שרה
סטמפניצקי אשר
סטמפניצקי דבורה
סטמפניצקי שמרל
סטמפניצקי שושנה
סטמפניצקי שעיה
סטמפניצקי משה
סטמפניצקי אשקע
סטמפניצקי שמעון
סטמפניצקי פייגה
סטמפניצקי פייטשה
סטמפניצקי אייזיק
סטמפניצקי מטקה
סטמפניצקי שיינה פייגל
סירוטה אשר
סירוטה לייבל
סירוטה ברכה
ספר שרה
ספר גיטל
ספר פרל
ספר הרציק
ספר אהרון
ספר דוד

ספיר פריידה
ספיר אסתר
ספיר ישראל
ספיר פנחס
ספיר מיכאל
ספיר שמואל
ספיר לאה
ספיר בענצע
ספיר מטקה (קריוויטיצקי)
ספיר זלטה
ספיר ליבה
ספיר שמחה
ספיר הניה (גרינבלט)
ספיר יעקב
ספיר שרה
ספיר לאה
ספיר נחום
סולניצה דוד שלמה
סולניצה גולדה־רייזל
סולניצה שרה
סולניצה ישעיהו
סולניצה חנה
סנקטון אפרים
סנקטון פייגה־לאה
סנקטון אהרן לייב
סנקטון בריינה
סנקטון הרשל
ספקטור אלתר
ספקטור שרה
ספקטור יאכה
ספקטור בריינה
ספקטור חוה
ספקטור יוסף
ספקטור שמעון
ספקטור איטשה

ספקטור ברײנה
ספקטור איטקה
ספקטור ברצ'ע
ספקטור שרה
ספקטור רוזה
ספקטור פײגה
ספקטור שמחה
ספקטור שמחה
סינגער אלעקס
סינגער יצחק
סינגער פסח
סינגער סינה
סטרושבסקי יעקב
סטווסקי דוד

ע

עסיגמן לײבל
עסיגמן אנושקה
עפשטײן זלמן משה
עפשטײן בערעל
עפשטײן צביה

פ

פחלסקי זינה
פחלסקי דוד
פחלסקי בשה
פחלסקי הרשל
פחלסקי ברכה
פחלסקי אבא
פחלסקי לאה
פחלסקי רפאל
פחלסקי בשקה
פחלסקי ווכנה
פחלסקי ריבטשה
פחלסקי ליבה
פחלסקי שמואל
פחלסקי סימה
פחלסקי אײזיק
פוצ'נקי אלתר
פוצ'נקי רשל (חזנוביץ)
פוצ'נקי חיה
פוצ'נקי מאיר
פוצ'נקי הניה
פוצ'נקי משה
פרידמן אברהם
פרידמן חנה
פרידמן שמעון
פרידמן זימעל
פרידמן רבקה
פחטר אהרן־משה
פחטר בלומה
פחטר חנה קזיאל
פחטר קזיאל
פחטר שרה
פחטר אליה
פחטר יוספה
פחטר שלמה הרש

פחטר זלמן־מיכל
פוליקביץ איטשה
פוליקביץ ליבה
פוליקביץ ינטה
פוליקביץ רחל
פוליקביץ חיה
פוליקביץ מוטיה
פוליקביץ שרה־גיטל
פוליקביץ יעקב
פוליקביץ קיילה
פוליקביץ רייזל
פוליקביץ רחל
פוליקביץ מירקה
פוליקביץ שייעה
פוליקביץ שרה גיטעל
פוליקביץ היצל
פוליקביץ יעקב
פוליקביץ פרדעל
פוליקביץ משה נטה
פוליקביץ רייזעל
פוליקביץ ארקע יעקב
פוליקביץ נפתלי
פוליקביץ הרצקה
פוליקביץ משה
פוליקביץ אהרן לייזר
פוליקביץ ברל
פופוביץ אברהם
פופוביץ פסל
פופוביץ דינה (חייט)
פופוביץ יעקב
פופוביץ פריידעל
פופוביץ שלמה
פופוביץ רחל (נרושטשינסקי)
פופוביץ אברהם
פופוביץ משה

פופוביץ חיה ינטה
פפוביץ רחל לאה
פומרנצ׳יק פייזול
פומרנצ׳יק ציפה (לופטה)
פומרנצ׳יק לייבל
פומרנצ׳יק גולדה
פומרנצ׳יק רבקה
פומרנצ׳יק מרדכי
פומרנצ׳יק שרה
פורטנוי שמואל
פורטנוי ליבה (דלינסקי)
פורטנוי איטשה
פורטנוי גיטל
פורטנוי חיה שרה
פומרניץ מלכה
פומרניץ רחל
פומרניץ רבקה
פומרניץ ישראל
פומרניץ פייגה חיה
פומרנץ חיים
פומרנץ הלל
פומרנץ אסתר
פישביין דניאל
פישביין יוסף
פישביין מלכה
פישביין רייזל
פישביין יהושוע
פישביין מלכה (סטרושבסקי)
פישר מאיר
פישר חיה׳לה (חינקס)
פישר שמעון
פישר ברל
פישר חנה
פישר חינקה
פיעקר דוד

פיעקר (סימה הרלה)
פיעקר חיים
פיעקר משה
פיעקר הינדה
פיעטק איטשע מאיר
פיעטק וועלוועל
פיעטק פערעל
פלטנדום משה לייב
פלטנדום רבקה
פלטנדום שרה־הנדה
פלטנדום חיים
פלטנדום מאיר לייזר
פלמנבוים שמואל
פלמנבוים דינקה (סויצקי)
פלדמן אברהם
פלדמן אלטר
פלדמן רבקה
פלדמן באבל
פלדמן מלכה
פלדמן טובה
פלדמן זלטה
פלדמן דב
פלדמן חיים
פלדמן שלמה
פלדמן מינדה
פלדמן יעקב
פלדמן ברל
פלדמן חיה (וולהנדלר)
פלדמן יאסל
פלדמן שלמה
פלדמן ליבה
פלדמן בילה־רייזל (שמיד)
פלדמן איסר
פלדמן מיטשה
פלדמן רייצה

פלדמן אברהם זליג
פלומבוים אברהם מאיר
פלומבוים רחל ליבה
פלומבוים משה
פלישיק מוניש
פלישיק שרה
פלישיק חנה
פלישיק ישראל
פלישיק ינטה
פלישיק רחל
פלישיק איטשה־לייזר
פלישיק דבורה (רוצקי)
פרידמן הרשל
פרידמן שרה
פרידמן איציק
פרידמן חמקה
פרידמן חיים
פרידמן אסנה (חייט)
פרידמן אברהם
פרידמן חנה
פרידמן טמה
פרגר פסח
פלומנבוים אברהם מאיר
פלומנבוים שמואל
פלומנבוים משה
פלומנבוים רחל ליבה
פטליוק שלמה
פטליוק מיימל
פורטנוי חיה שרה
פרגר יאכה
פרייר וולוול
פרייר אסנה
פרייר יודל
פרייר שרה (בוכהלטר)
פרייר מרים

פרייר בנימין לייזר
פרייר רייזעל
פרייר ישׂשכר וולוול
פרייר שׂרה
פרייר מלך
פרייר שלמה
פרייר פסח
פרייר לייזר
פרייר אברהם יעקב
פרייר ביילה
פרייר בריינה
פרוקובסקי עטיל (סויצקי)

ק

קוטיק ברל
קוטיק משה
קוטיק רעיה
קוטיק רחל
קוטיק אידה
קלבקוץ ישׂראל
קלבקוץ הניה
קלבקוביץ יעקב
קלבקוביץ מניה (קוזק)
קלבקוביץ פרומה
קלבקוביץ שׂרה
קלבקוביץ ליבה
קלבקוביץ שלמה
קלבקוביץ פרומה (טנקטון)
קנוליק יוסל
קנוליק חנה הינדה
קנוליק ישׂראל
קנוליק משה
קנוליק צירעל
קנוליק דובה
קנוליק אברהם
קנוליק ברכה (אשכנזי)
קנוליק גיטל
קנוליק חיים יצחק
קנוליק שייע
קנוליק שפרה
קנוליק גיטל
קנוליק יוסל
קנוליק חוה
קנוליק אברהם הירש
קנוליק ליבה
קוזק טוביה
קוזק מנוחה (אשתו)
קציזנה שמואל
קציזנה גוטקה (גישם)
קצקביץ דוד
קצקביץ מרדכי
קצקביץ שולמית (חייט)
קצקביץ זלטקה
קמינסקי שלום
קמינסקי ינטה
קמניסקי יצחק
קמינסקי בבל
קמינסקי חנה
קמינסקי הודס
קמינסקי יוסל
קמינסקי מאיר
קלצקי משה
קלצקי יאשיה
קלצקי אליהו

קלצקי צביה
קלצקי משה
קלצקי אליהו
קלצקי פסח
קלצקי איטשע
קלצקי ליבה
קלצקי איטשע
קלצקי סלובה
קצלסקי אליהו־חיים
קוסטין אפרים
קוסטין היידיל
קוסטין שרה פריידע
קוסטין וועלוועל
קוסטין אסתר
קוסטין לייבל
קוסטין רחל־איטם
קוסטין ראובן
קפלן הרשל
קפלן בלומה
קפלן בלומה
קפלן משה־סאנה
קפלן ראובן־לייב
קפלן הרצקו
קפלן הניה
קפלן צשה
קפלן ינטה־בילה
קפלן יאכה
קפלן מענדעל
קפלן שיינע
קפלן שמעון
קפלן טעמע
קפלן רבקה
קפלנסקי יעקב
קפלנסקי אסתר (פופוביץ)
קפלנסקי נחמן

קפלנסקי פריידל
קפלנסקי יצחק פישעל
קפלנסקי זאב
קפלנסקי חיים
קפלנסקי נאסקע
קפלנסקי צאליק
קפלנסקי לייבל
קפלנסקי לאה
קוליצקי לייזר
קוסטווצקי יעקב
קוסטווצקי בסיה (שפיר)
קורנגולד ברל
קורנגולד ביילה
קורנגולד פסיה
קורנגולד רייזל
קרשנבוים נסקה
קרשנבוים זלטה
קרשנבוים אהרן־הרש
קרשנבוים שפרה
קרשנבוים אסנה
קירשנבוים וולוול־חיים
קירשנבוים זלטקה
קירשנבוים נחה
קירשנבוים אריה
קופציק פריידה
קופציק ראובן
קופציק זליג
קופציק שמחה
קויפמן פייגה
קויפמן זליג
קויפמן דוד
קויפמן שלמה
קויפמן רבקה
קופרשטיין אייזיק
קופרשטיין ליבה

קופרשטיין אסתר
קופרשטיין ישראל
קוסטין יואל
קוסטין ראובן לייב
קוסטין בלומה
קוסטין יעקב ישעיהו
קוסטין חיים
קוסטין שרה פריידע
קוסטין חיה
קוסטין מירד
קוסטין הרשל
קוסטין שרה רבקה
קוסטין פריידע רחל
קוסטין חוה
קוסטין בערעל
קוסטין הניה
קופציק נחום
קופציק לייבעל
קופציק חינקה
קופציק גולדה
קליינמן ביילה (גורפינקל)
קליינמן אליהו
קליינמן צבי
קליינמן שיינה (זוב)
קליינמן שרה בריינה
קליינמן חנה
קרוק ליבה
קרוק אליהו
קרוק גולדה
קרבצקי אהרן יוסף
קרבצקי פרומה
קרבצקי ישראל
קרבצקי משה
קרבצקי קיילה
קרבצקי הרשל

קרבצקי מלכה (לב)
קרבצקי גיטל
קרבצקי אסנה
קרבצקי יוסל
קרבצקי נחמה
קרבצקי עזריאל
קרבצקי דובה (איטס)
קרבצקי רחל
קרבצקי יעקב
קרבצקי קיילה
קרבצקי שלמה
קרבצקי זלמן הירש
קרבצקי שיינע
קרקובסקי חנה־רחל
קרופ ברוך
קרופ פשה
קרבציק משה
קרבציק חמה (גישם)
קרמר דוד קכוצקי
קרמר גולדה קכוצקי
קרמר מאיר קכוצקי
קרמר הרשל קכוצקי
קרמר גוטליב קכוצקי
קרבציק אליה
קרוגמן משה זיסל
קרוגמן נכה
קרוגמן אנשל
קרוגמן הנך
קרוגמן טובה
קריוויטיצקי שמואל
קריוויטיצקי פסיה
קריוויטיצקי אסתר
קריוויטיצקי יהושע
קריוויטיצקי מאשא
קריוויטיצקי ליבה

קריוויטיצקי לייזר
קריוויטיצקי בצלאל מרדכי
קריוויטיצקי באבל
קריוויטיצקי עזריאל
קריוויטיצקי ברל
קריוויטיצקי רבקה
קרוין דוד
קרוין לייזר
קרוין דובה
קרוין חנה
קרוין לאה
קרוין מישה
קרוין בלי

קרוין משה
קרשינסקי פעלטה
קרשינסקי משה
קרשינסקי רייזל
קרשינסקי פעלטה
קרשינסקי רייזל
קרשינסקי איטשע
קרשינסקי לייבל
קפלנסקי יצחק פישעל
קפלנסקי וועלוועל
קפלנסקי חיים
קפלנסקי נאסקע
קרמר סימה

ר

רצ'בסקי משה
רצ'בסקי ווישקי
רצ'בסקי פיוול
רצ'בסקי שמחה
רצ'בסקי דינה
רצ'בסקי מיכלה
רצ'בסקי יצחק
רצ בסקי ווישקה
רוך מלכה
רוך גיטל
רוך אסתר רבה
רפופורט יוסף
רפופורט לאה
רפופורט ווישקה
רפופורט יאכע
רפופורט אשר
רפופורט שפסל

רוזנברג שמואל דוד
רוזנברג נחה
רוזנטל ינטה
רוזנטל הרשל
רוזנטל מלכה
רוזנבלום אלתר
רוזנשיין בנימין
רוזנשיין שרה
רוזנשיין סאמק
רבינוביץ לייבקה
רבינוביץ רויזה
רוזנבלום העשקע
רודניצקי אהרן
רודניצקי לאה
רודניצקי יואל
רודניצקי אסתר
רודניצקי זאוול

רודניצקי הרשל
רודניצקי שרה
רודניצקי פסיה
רודניצקי שמואל
רודניצקי מינדעל
רודניצקי רייצה
רודניצקי מלכה
רודניצקי רייכעל
רובינשטיין ליבה
רובינשטיין חיה
רוטשטיין יצחק
רוטשטיין חינקה
רוטשטיין פייגה
רוטשטיין פייול
רוטשטיין גננדל

רוחמס חיים
רוחמס אסתר
רדישץ בבל
רדישץ יוספה
רדישץ דבורה
ריבלר דוד
ריבלר בשקה (גלפרין)
רימלנד מאיר
רימלנד חנה
רזניק מוטיה
רזניק מנדל
רזניק חנה
רזניק ברל
רזניק ביילה (גלימבובסקי)

ש

שליצקי ראובן
שליצקי מרים ינטה
שליצקי ברל
שליצקי צפורה
שליצקי אשר
שליצקי חנה פייגל
שוסטוקובסקי איזיק
שוסטוקובסקי רעיה
שוסטוקובסקי גיטל
שוסטוקובסקי חיה'לה
שוסטוקובסקי יעקב שמואל
שוסטוקובסקי גדליה
שוסטוקובסקי סוניה (גרונט)
שוסטוקובסקי יעקב
שוסטוקובסקי לייבל
שוסטוקובסקי מירה (גולדמן)
שוסטוקובסקי צ'רנה

שוסטוקובסקי יעקב שמואל
שפיר שרה
שפיר מרדכי לייב
שווצקי דוד יעקב
שווצקי חמקה
שווצקי דבורה
שטיינגרד בצלאל
שטיינגרד ינטה
שטיינגרד רחל (דלינסקי)
שטיינגרד אסתר
שטיינגרד פישל
שיטניצקי יאסל
שיטניצקי זלטה
שיטניצקי מנדל
שיטניצקי יודל
שיטניצקי ראובן
שיטניצקי ישראל

שיטניצקי בת־שבע
שיטניצקי משה'קה
שיטניצקי שבע
שיטניצקי זלמן
שיטניצקי יצחק
שיטניצקי דב
שיטניצקי דוד
שיטניצקי נחה
שיטניצקי צליק
שמיד חיים
שמיד רחל
שמיד רייזל
שמיד פסיה
שמרלוביץ לייזער
שמרלוביץ רחל
שמרלוביץ יאחה
שיינפילד חיים
שיינפילד פרידה
שיינפילד בסיה
שיינפילד פרל
שניידר שלום
שניידר ראשה
שניידר גולדה
שניידר וויגדור
שניידר בילה
שמוקלר מרדכי־לייב
שמוקלר חיה
שמוקלר פיניה
שמוקלר משה
שמוקלר יעקב
שמוקלר שיינה
שמוקלר מטל
שמוקלר איציק
שמוקלר שרה־רחל (וולהנדלר)
שמוקלר מליה

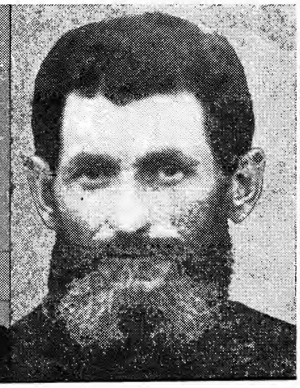
שמוקלר טמה
שמוקלר מטיה
שמוקלר משה
שמוקלר שרה (פטליוק)
שומקלר טמה
שמוקלר יוכה
שמוקלר שמחה
שמוקלר סימה
שמוקלר פיה
שרשבסקי מאטל
שרשבסקי דבורה
שר וולוול
שר חיה־זיסל
שר שרה
שר חסיה
שרמן משה
שרמן דבורה (מלגרוים)
שרמן אסתר
שטינברג גיננדל
שטינברג ריבה
שטינברג טויבה
שטינברג נחמן
שדרוביצקי שרה (גלפרין)
שדרוביצקי ישראל
שדרוביצקי זיסל
שדרוביצקי זלמן
שדרוביצקי פריידע
שדרוביצקי מאיר
שדרוביצקי זיסעל
שדרוביצקי זליג
שוורץ משה
שוורץ חאשע (רודניצקי)
שוורץ זיסי
שוורץ יוסף

נקרולוגים

זכור נזכור אתכם, יקירינו!

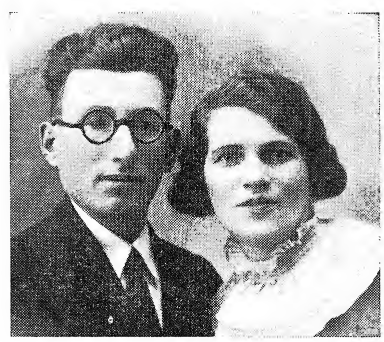

סבתא **זלטה** זכרונה לברכה
אלמנת רבי מאיר הירש פוצינקה,
ראש הישיבה בקמניץ דליטא
נפטרה בקמניץ בחדש שבט תרפ״ט

אמנו **טעמה** — נפטרה בקמניץ ביום ו׳, י״ח בשבט תש״א
אבינו ר׳ **אברהם** ב״ר שמואל טביה וגולדה ססיל
(לבית בוברובסקי)
נספה ע״י הנאצים בשנת תש״ב, הי״ד
(הורינו זכו לבקר בארץ־ישראל 62 ימים בשנת ת״ש)

אחינו **משה** ורעיתו **ליבה** לבית שץ
ובנם **שמואליק טוביה**
נספו בשנת תש״ב, הי״ד

אחינו **מרדכי** ורעיתו **יענטה**
בת לאה ונחום גרונט
ובתם **זלטה־זהבה**
נספו בשנת תש״ב, הי״ד

המתאבלים:

לאה ובעלה **דב אלוני** וב״ב בישראל

חיים ורעיתו **רחל בוברובסקי** וב״ב בארה״ב
מאיר בוברובסקי בישראל
שפרה ובעלה **שמואל מזובר** וב״ב בישראל

חוה ובעלה **יעקב יצקובסקי** ובנם בישראל
הרב **יעקב** ורעיתו **חיה בוברובסקי** בארה״ב
פנינה ובעלה **אהרן פלייב** וב״ב בישראל

לזכר אחינו הבלתי נשכח

מאיר בוברובסקי ז״ל

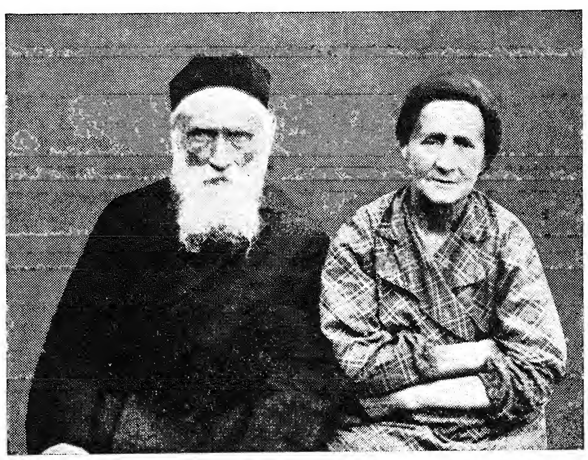
בן אברהם וטמה

נפטר ביום ו׳ ט״ו כסלו תשכ״ט, 6.12.68, בטרם עת

השרויים באבל וביגון:

אחותו **לאה** ובעלה **דב אלוני**
אחיו **חיים בוברובסקי** ורעייתו **רחל**, ארצות־הברית
אחותו **שפרה** ובעלה **שמואל מזובר**
אחותו **חוה יצ׳קובסקי**
אחיו הרב **יעקב בוברובסקי** ורעייתו **חיה**, ארצות־הברית
אחותו **פנינה** ובעלה **אהרון פלייב**

ומשפחותיהם

לזכר

קדושינו

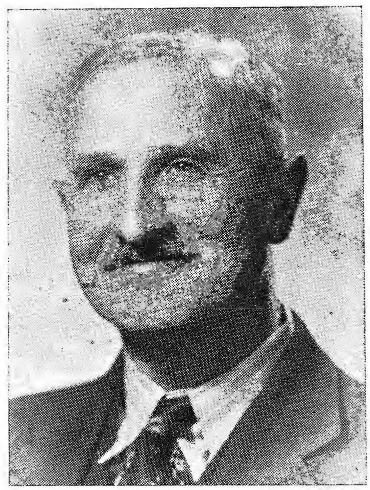
הי״ד

הורי: **חיה־מלכה (בובול) ואהרון־זאב (אלטר) גרינבלט**
אחיותי: **רחל ובעלה שמואל זילברברג**
מליה גרינבלט
אחי **יוסף** ואשתו **הניה** וילדיהם **איסר ומליה גרינבלט**
אברהם גרינבלט

לא נשכח לעד

פרל גרינבלט־אברמסון, ישראל
איצ׳ע גרינבלט ומשפ׳, ארה״ב
משה גרינבלט ומשפ׳, ארגנטינה

צום אייביקן אָנדענק

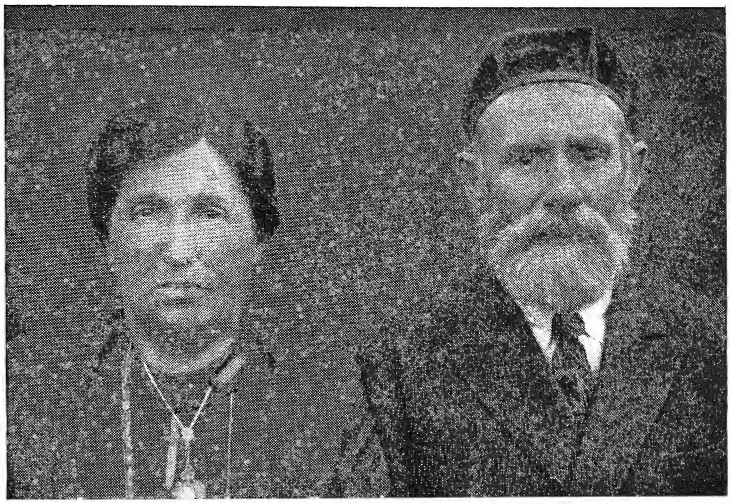
אונדזערע עלטערן:

אריה לייב האבערמאַן (געשטאָרבן אין אמעריקע ג׳ בשבט תשי״א
10 יאנואר 1951)

און **נישע רעזניק־האבערמאַן** (געשט. אין אַמעריקע ט״ו באב תשכ״ו
1 אויגוסט 1962)

ברודער **יוסף הובערמאַן** (געפאַלן אין שלאַכט אין איטאַליע, 1944)

אין טרויער: **חנה, יצחק שיינפעלד און פאַמ׳, אַמעריקע**
ישראל האַבערמאַן און פאַמיליע, קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן
טוביה און **מנוחה קאַזאַק** ע״ה
שוועסטער **דינה**
איר מאַן **פסח גורינסקי**
זייערע קינדער:
חיה שרה און **איטקע**
ברידער: **יצחק, נחמיה**
און **דוד** מיט פרוי **נחמה**
און קינדער
שוועסטער **פרומע**
און מאַן **שלמה לינדנבוים**
קינדער: **בצלאל אברהם מאיר,**
משה צבי און טאָכטער
שוועסטער **מאַניע**
און מאַן **יעקב קאַלבקאָף**

און קינדער **פרומע, שרה, ליבע, צירל** און **דאָבע**
אומגעקומען דורך די נאַציס. הי״ד.

אין טרויער: **חיה און איסר גאָלדבערג־קאַזאַק**
(ניו־יאָרק)

שמואל חיים (שמואלקע) קאָזאַק, זון פון טוביה און מנוחה,

געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, 28.10.1966, י״ד חשון תשכ״ז

אין טרויער:

פרוי **רחל** און **קינדער** (ניו־יאָרק)

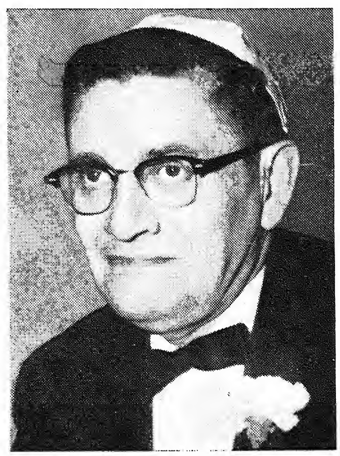

רבקה ליפּשיק

גרינדערין און פּרעזידענטין פון קאמעניץ־ליטאָווסקער „מלבוש ערומים סאָסייטי", וויצע־פּרעזידענטין פון יזכור־בוך־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק, אַמעריקע. געשטאָרבן דעם 31סטן דעצעמבער 1967

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער אומפאַרגעסלעכן

שרגא פייוול טענדלער ע״ה

געשטאָרבן כ״ו תמוז תשכ״ז (3.8.1967) אין ניו־יאָרק

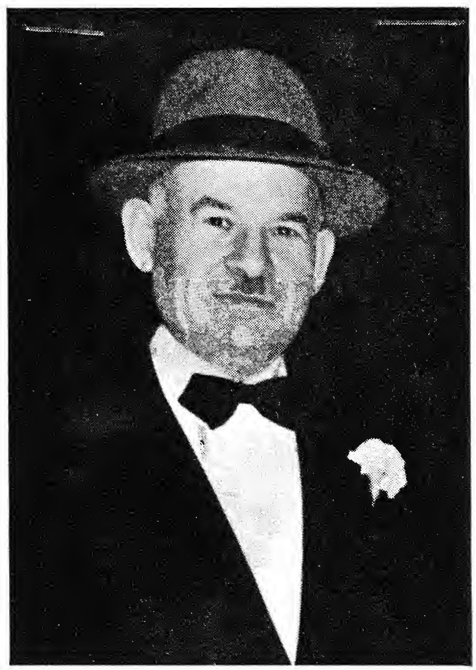
אין טרויער:

פרוי, קינדער, ברודער און **שוועסטער**

ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

מיין ניט־פאַרגעסלעכן מאַן

אברהם הורוויץ ע״ה

נפטר: ט׳ בשבט תשי״א (26 יאַנואַר 1951)

אין טרויער:

פרוי שרה און קינדער
חיה, זעלדע און אשר
אין ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע טייערע עלטערן

ר׳ יקותיאל און שרה־רבקה
קויפמאַן־גאַרפינקל

הי״ד

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

זון משה גאַרפינקל
טאָכטער שפרה בירנבוים
קאַנאַדע

אונדזער ברודער

בעבל גארפינקעל

געשטאָרבן אין וויניפעג, קאַנאַדע,

אין יאָר 1961.

אין טרויער

ברודער משה

שוועסטער שפרה בירענבוים

לזכרון אבי

ר׳ אהרון צבי גורפיין ז״ל

ואמי הצדקנית שפרה ז״ל

אבי היה בן־תורה ובעל גמילות־חסדים ועסק בפעילות ובאמונה בענייני־הכלל. מאמרי־חז״ל היו תמיד על שפתיו ומדר־שיהם היו חביבים עליו תמיד. הוא הפך בתורתנו, תורת־חיים ואהבת־חסד, דכולא ו„מינה לא תזוע״.

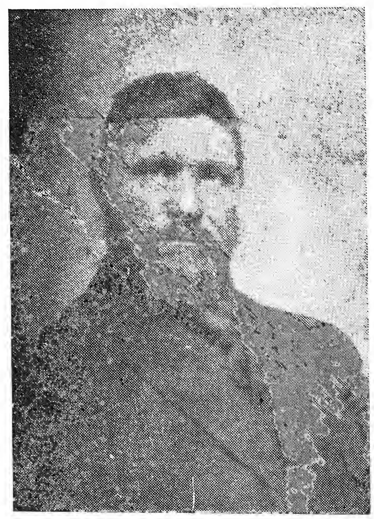
אמי היקרה, נפשה עדן, תמכה בימי־צרה בפליטים וסיפקה להם צרכי־אוכל לפי מי־דת־יכולתה.

ועל שחיטת אחיי ואחיותיי בשעת כניסת הצוררים הגרמנים הצמאים לדם, יימח שמם, לקמניץ־דליטא אנו אבלים.

על אלה אני בוכה! עיני, עיני ירדה מים, כי רחק ממני מנחם משיב נפשי.

בנם ברוך ומשפחתו

צום אייביקן אָנדענק

ר׳ יצחק זינגער ע״ה
געשטאָרבן אין קאַמעניץ
ב׳ ניסן,תרע״ט (1919)

פעסל זינגער
געשטאָרבן אין קאַמעניץ
ב׳ שבט, תרצ״ח (1938)

אין טרויער:

זייערע קינדער **שמחה און אליהו זינגער**
און משפחות, ניו־יאָרק (אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

גאָלדע טאָפּאָלאָווסקי ז״ל
(געבוירן 1881, געשטאָרבן אין אַמעריקע 1961)

ר׳ מאיר טאָפּאָלאָווסקי ז״ל
(געבוירן 1873, געשטאָרבן אין אַמעריקע 1956)

אין טרויער:

חיה קאפסקי
דאָראָטעאַ און יוסף טאָפּאָלאווסקי
(אַמעריקע)

צום אייביקן
אָנדענק

אונדזער טייערן
אליהו מילגראַם
וויצע־פּרעזידענט פון
קאַמיניצער יזכור־בוך
(געב. 1900, געשטאָרבן
יוני 1962)

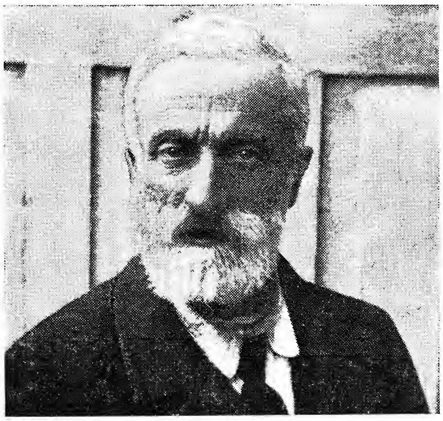
זיין ליבע מוטער
חיה־פייגע
(געשט. 1 יאַנואַר 1948)

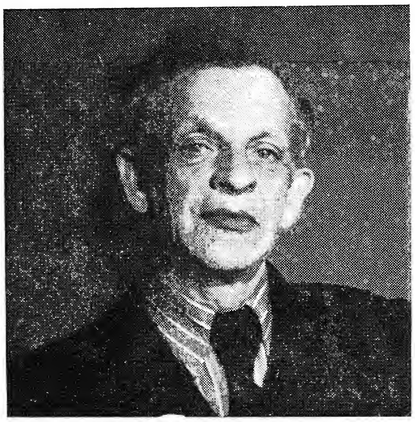
און ברידער:
זלמן, לייבל און
וועלוול
(געשטאָרבן אין אַמעריקע)

אין טרויער:
פרוי,
קינדער, אייניקלעך
און משפחה
אין ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער פאָטער **מרדכי רעזניק**

ברידער: **מענדל, אלחנן** און **בעריל** מיט זיין פרוי **באַלטשע** און קינד

ברודער **שלום רעזניק** (מאַטעס זון), געשטאָרבן אין רוסלאַנד אין 1956

שוועסטער **גיטל** און **אַלטער כאַזאַנאָוויץ** און קינד

אין טרויער:

לאה רעזניק־טענדלער און **פאַמיליע**

לייזער רעזניק — **אַמעריקע**

מבכים אנו מרה את מות קדושינו היקרים

אבינו ר׳ ישראל בר׳ מנחם מנצ׳ה גרונט ז״ל, סוחר ידוע, בעל מרץ ונדיב;
אמנו חנה בת ר׳ מאיר פוצ׳ינקי ז״ל, אשה אצילה, פעילה בציבור,
טובת־לב ומסורה לכל אדם.
אחים ואחיות על ילדיהם הפעוטים, 16 נפשות מבית־אבא.
אוי לנו, אשר נפלו קרבן לרוצחים הנאצים.

יהיה זכרם ברוך!

יהודית גרונט־קושצ׳קוביץ ומשפחתה
רחל גרונט־סטמפניצקי ומשפחתה

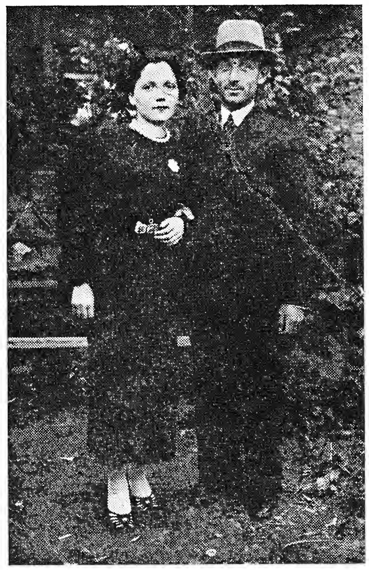
אנו שרויים באבל וביגון

על מות ההורים היקרים והבלתי־נשכחים בטרם עת

אבא־סבא יחזקאל קושצ׳יקביץ ז״ל
אמא־סבתא יהודית קושצ׳יקביץ לבית גרונט ז״ל
נפטרה ביום ג׳, ב׳ בשבט תשכ״ט (21.1.1969).

יהיה זכרם ברוך לעד.

הבת זהבה ובעלה בנימין סטולומיצקי
הנכדים: חיה, אבי ויחזקאל

צום אייביקן אָנדענק

מיין ניט פאַרגעסענעם ברודער

וועלוול קוסטין און זיין פרוי

אומגעקומען דורך די נאַצי־דייטשע מערדער

אין טרויער שוועסטער

פייטשע קאַפלאַן

(אַרגענטינע)

מיר פאַראייביקן דעם אָנדענק

פון **מירטשע און שאול׳קע גורינסקי**

און זייערע טעכטערלעך **רבקה** און **רחל**, הי״ד

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

וועלוול קוסטין און ברידער

(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער ברודער לייבל קוסטין

און זיין פרוי רחל

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

שרה און וועלוול קוסטין

און פאַמיליע (אַמעריקע)

לזכרון עד

יהודה רפופורט

עלה לארץ בשנת 1949,

נפטר בה׳ תשרי תש״ך — 1959

הוריו **יוסף ולאה**

ושמונה אחיו ואחיותיו

שנספו ביחד עם יהודי קמניץ

אבלים:

אשתו **אלה,**

בניו **יוסף ואשר רפופורט**

לזכר

בעלי ואבינו **שרגא (פייבל) כץ**

נפטר ג׳ חשון תשכ״ד, 21.10.63, בתל־אביב

אביו ר׳ **יוסף כץ**

נפטר בקמניץ. 2 אחיו וגיסתו נפטרו בארה״ב

אמו **ינטה כץ**

3 אחים ואחות ניספו יחד עם יהודי קמניץ

אבי ר׳ **משה גייער**

נפטר ד׳ באדר 1920 בקמניץ

אמי **רבקה גייער**

ו־21 בני גייער, כולם ניספו בשואה

האח **חיים גייער**

נפטר בארה״ב

אבלים:

דינה כץ לבית גייער

יהודית כץ

משה דליה ובנם שרגא כץ

לזכר

אבינו ר׳ שמריהו
בן ר׳ ישעיהו־נתן סטמפניצקי
נפטר בקמניץ כ״א באייר 1922 בגיל 56
אמנו שרה שנספתה
האח בנימין
נפל במלחמת העולם הראשונה, בן 20
האח אריה־לייבל
נפטר בארה״ב כ״ז ניסן 1951, בן 46
האחות טמה, בעלה משה יפה וב״ב
האח אשר, אשתו דבורה וב״ב
האח ישעיהו
שנספו עם קדושי קמניץ

אבלים:

יוכבד מלצר־סטפניצקי
וב״ב, ארה״ב
פסיה (פשקה) כהן־
סטמפניצקי וב״ב, ישראל

לזכר

בני משפחתי שנספו בשואה

אבי ז״ל ר׳ יצחק־דוד, השוחט,
בר׳ אברהם־שמחה סטופיצ׳בסקי
אחי נחום, אחיותי שרה וחשה
אשתי חיה ז״ל לבית גורפין
ילדי:
אהרון־צבי, אברהם־שמחה
שפרה ולאה
אמי ז״ל שנפטרה בשנת ת״ש

יהי זכרם ברוך

נשאר בצער ויגון

משה מוריה
(סטופניצ׳בסקי)
רמת־גן

משה סטופיצ׳בסקי מוריה נפטר
כ״א בטבת תשכ״ח בישראל.

לזכרון נצח

להורי היקרים
ר׳ יצחק ובײלה לוין ז״ל
אחי אהרון, פייבל (שרגא)
אחותי רייזל
שנספו עם קדושי קמניץ
אחי הרב אריה ז״ל ומשפחתו
שנספו בגיטו ורשה
תנצב״ה

ביגון
הבת רחל לוין־סלונימסקי
ומשפחתה — ישראל, רמת־גן

מבכים מרה

את
רייזל לבית גורדון
ודוד שפיגלמן
רייחל לבית גורדון
ונחמיה איזנשטיין
ובניהם נחום, אסתר ומשה
שנספו בשואה
סבנו וסבתנו
גרשון־משה ומלכה גורדון
ז״ל
שנפטרו בקמניץ בשיבה טובה
יצחק וורדון ז״ל נפטר ביו־יורק

מתאבלים:

משה גורדון, וושינגטון
סוניה גרון לבית גורדון
ניו־יורק
אסתר מנדלסון לבית
שפיגלמן — ישראל

צום אייביקן אָנדענק

מיינע קוזינעס

חיה, איטע, יהודית און **גאָלדע־רייזל מאַנדלבלאַט**, הי״ד,

וועלכע זענען אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט די קאַמעניצער יידן דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

סינע און רחל סאַוויצקי
(מאַנדלבלאַט) און פאַמיליע
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק אונדזערע עלטערן

יוסף
מאַנדלבלאַט
(דער שרייבער)
געשט. 1945

און זיין פרוי
נחמה
(געשט. 1948
אין ניו־יאָרק)

אין טרויער:

זייערע קינדער —
כאַצקל, חמקה, רחל, חיים, בנימין
און משפחות, ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

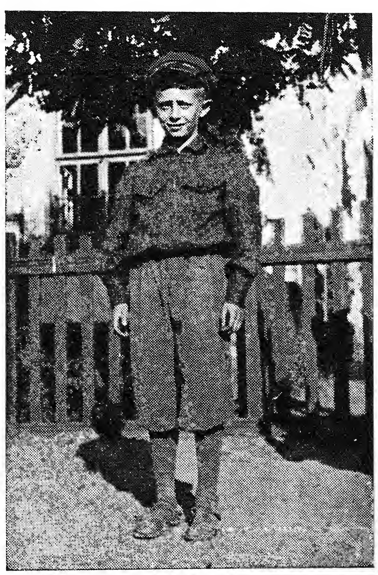
ר׳ הערשל גייער

איינער פון די ראשי ישיבת „חפץ חיים״ ברדום

אומגעקומען דורך די נאַציסע מערדער

אין טרויער:

אליהו זינגער, אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

אייזיק פּאָמעראַנץ

זון פון ציפּע און פייוול

אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער

אין טרויער

קרובים

אין אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

פאַמיליע **יאגאלקאָווסקי**, הי״ד

אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער

אין טרויער

זון און ברודער

אברהם יאגאלקאָווסקי

(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

מינדל לאָפּאַטעס

אין טאָכטער **אסתר** און איידעם

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

לאָפּאַטעס פאַמיליע־קרייז
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

מיין טייערן פאָטער **זלמן הערש חייט**

שוועסטער **שעווע** מיט איר מאַן און צוויי קינדער, הי״ד

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

אליהו חייט, אַמעריקע

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע טייערע ניט פאַרגעסענע עלטערן —

געטרייער פאָטער **יצחק שלמה** ז״ל
(געשטאָרבן אין אַמעריקע, 1920)

איבערגעגעבענע מוטער **חיה שרה** ז״ל
(געשטאָרבן אין אַמעריקע, 1952)

אין טרויער:

חיים זאב מענדעלסאָן
און פאַמיליע אין אַמעריקע

אברהם דוד מענדעלסאָן
און פאַמיליע אין ישראל

צום אייביקן אָנדענק

מיין גוטהאַרציקער פאָטער —
דער באַוווּסטער סוחר ר׳ **חיים פּאָלאַקעוויטש**
געשטאָרבן ראש־חודש אלול 1930 אין קאַמעניץ־ליטאָווסק
ניט פאַרגעסענער מוטער **שרה גיטל**
ברודער **יעקב**, שוועסטער **קיילע** און **רחל** מיט זייערע פאַמיליעס
שוועסטער **רייזל** און **מירקע**
אַלע אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער צוזאַמען מיט די קאַמעניצער קדושים

יהי זכרם ברוך

אין טרויער:

חיה מענדעלסאָן־פּאָלאַקעוויטש
און פאַמיליע
(ניו־יאָרק)

לזכר

הורי היקרים

גולדה ודוד קרבצ׳יק

האחים: **אליהו** ואשתו וב״ב

מאיר

הרשל

גוטליב

כולם נספו בשואה

מתאבלת הבת, האחות

חנה קרצמר (קרבצ׳יק)

וב״ב

ישראל, מושב נטעים

לזכר בני משפחתי

אמי **חיה־גיטל** ז״ל

נפטרה לפני המלחמה

אבי **יוסף קרביצקי**

אחי **צבי**, אשתו **מניה** לבית ליעוו

ובתם **גיטל** בת השנתיים

אחותי **קיילה** בת 14

אחי **משה** בן 12

דודתי **פרומה** ובנה **ישראל**

גולדשול בן 21

שהושמדו ע״י הנאצים

ביגון, הבת־האחות

סוניה קרבצקי־גרשטנסקי

ישראל, תל־אביב

לבני משפחתי

שנרצחו ע״י החיות הנאציות עם

יהודי קמניץ דליטא ב־1942

הורי ר׳ **חיים ורחל שמידט**

אחותי **מלכה** ובעלה **שלמה**

דולינסקי ובנם **שמואל** (מוליק)

אחותי **דינה**, בעלה **ליפה**

הורביץ ובנם **שמואל** (מוליק)

אחותי **שושנה** (רייזעלע)

דודי **מרדכי** (מאָטיע) **ויהודית**

אהרונובסקי וילדיהם

דודתי **שרה**, בעלה **בן־ציון זוב**

וילדיהם

דודי **דניאל** וכל משפחתו

דודתי **שרה ויעקב** (שיינה חיה׳ס)

לא נשכח אותם

דב (ברצ׳יק) שמידע

ומשפחתו

ישראל, חיפה, תשכ״ח

לזכר יקירי

אבי **משה צבי בלייכבורד** ז״ל

נפטר כ״ב כסלו תרצ״ג בגיל 72

אמי **שרה־דינה** ז״ל

נפטרה ז׳ טבת תר״פ בגיל 52

אחותי

מלכה בלייכבורד־נוסלביץ

נפטרה י׳ אלול תר״פ בגיל 29

אחותי **חנה וידומלאנסקי**

נפטרה ח׳ אייר תרצ״ט בגיל 42

כולם בקמניץ

אחותי **טריינה** עם ב״ב

ויתר קרובי המשפחה נספו בשואה

מנציח את זיכרם הבן והאח היחיד

אברהם יצחק בלייכבורד ואשתו

ישראל, קיבוץ דפנה

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע פריינט

אייזיק וואלהענדלער

און פרוי

מלכה

אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער

אין טרויער:

שמעון בירנבוים
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער טייערע
דורך די נאַצישע מערדער אומגעקומענער

אסתר בירנבוים

(חיה שרה טענדלערס טאָכטער)

אין טרויער:

ד״ר מאיר טענדלער
(אַמעריקע)

צום אייביקן אָנדענק
אונדזער אומפאַרגעסלעכער מאַמע־באָבע
מלכה גלעזער
וועלכע איז דערמאָרדעט געוואָרן
צוזאַמען מיט די קאַמעניצער יידן
דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:
זון **שמואל**, טאָכטער **גיטל**,
אייניקל **ליבע פּאָליאַקעוויטש**,
(אַמעריקע)
אייניקל **אָשר גלעזער** און פֿאַמיליע
(ישראל)

ל ז כ ר

אמנו וסבתנו **מלכה גלזר**, הי״ד, שזכרה קדוש לכולנו
על הנפש האצילה הנאמנה והמסורה לכל שנספתה עם כל בני קמניץ בשואה
ע״י הנאצים הטמאים הארורים מתאבלים:

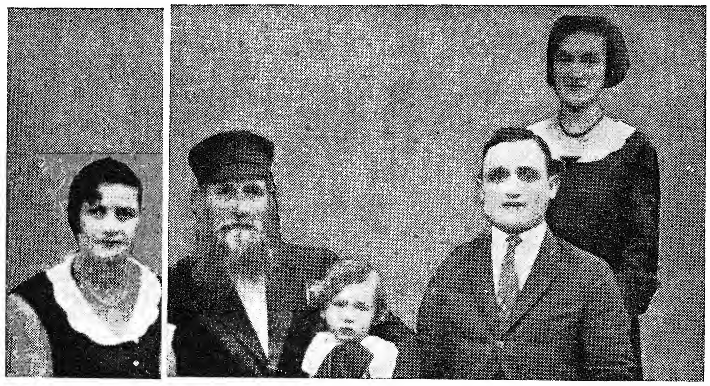
בנה **שמואל גלזר** ואשתו
בתה **גיטל**
נכדה **ליבה פוליקביץ׳**
(ארה״ב)
נכדה **אשר גלזר** וב״ב
(ישראל, תל־אביב)

ל ז כ ר

אבי ר׳ **משה־נחום גלזר**, נפטר בקמניץ י״א תשרי תרצ״ח — 1938
אמי **אסתר־בריינה**
אחותי **חנה** ובעלה **יונה־שמואל** וילדיהם **דב**, **חיה** ו**משה**
אחותי **שרה** ובעלה **מרדכי מינץ** וילדיהם
אחי **אריה־ליב**; אחי **אליעזר**; אחיותי **ביילה**, **חיה** ו**ציפורה**
כולם נספו בשואה

מבכים מרה
אשר גלזר ומשפחתו

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער פאַמיליע:

עלטערן ר׳ **אהרן** און **לאה**, הי״ד

פאַטער און ברודער **יואל**

מוטער און שוועגערן **אסתר** און ברודער **זאַוועלע**, הי״ד

שוועסטער: **ביילע, כאַשע**

ברידער: **משה זוסקע** און **יוסל**, הי״ד

אַלע אומגעבראַכט דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

חיה־שרה רודניצקי־באנדאר און פאַמיליע

יעקב רודניצקי און פאַמ׳, בוענאָס־איירעס

דבורה רודניצקי־זינגער און פאַמ׳, ניו־יאָרק

פנחס רביד־רודניצקי און פאַמיליע, חיפה

ל ז כ ר ו ן   נ צ ח

להורי היקרים **אריה וגולדה פומרנצ׳יק**
לאחיותי **רבקה ושרה׳לה**; ולאחי **מרדכי**
שנספו באופן אכזרי עם כל יהודי קמניץ בימי השואה

נשארנו באבל וביגון בתכם **לאה ואברהם פומרנצ׳יק**
ומשפחתה — תל־אביב

נזכור

ולא נשכח

את

הורי: **בנדיט** בן זאב **וינוגרד ומלכה** לבית הורביץ
אחותי: **קיילה ופריידל**; דודי: **ברוך הורביץ** ומשפחתו הי״ד
שנספו בידי הנאצים

מבכים מרה **רחל ורד־וינוגרד ומשפחתה**

מיר פאַראייביקן דעם אָנדענק

פון אונדזער טייערער פאַמיליע:

יצחק לייב אייזנער

פרוי **רבקה**

טעכטער **בלומע** און **זלאַטע**

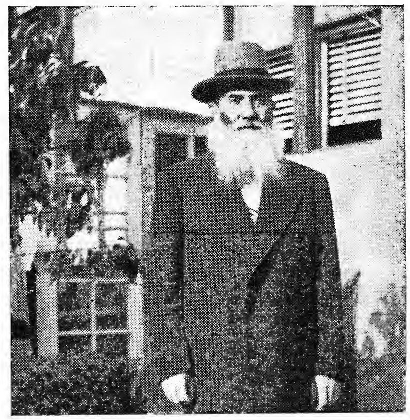
און צוויי אייניקלעך — הי״ד

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער:

חיה גיטל ראָזין, אַמעריקע
ליבע גרינמאַן, אַמעריקע
הערשל אייזנער, אַמעריקע
שמעון אייזנער, קאַנאַדע
דאָבע גאַרפינקל, קאַנאַדע

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן, שוועסטער און פאַמיליע

ר׳ יעקב־פּנחס און דאָבע־יהודית קאגאן, הי״ד

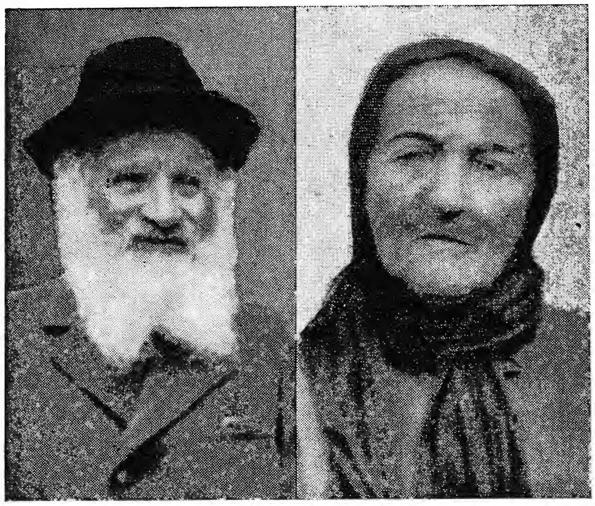
(יאַנקל אלתר פיניס, כלל־טוער אין קאַמעניץ)

געשטאָרבן אין אַמעריקע דעם 11־טן אויגוסט 1955 אין עלטער פון 83 יאָר

שוועסטער שיינע־חיה, קינדער הינדעלע און יצחק־חיימקע

אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער

אין טרויער: כאַצקל קאגאן
און מינדל קאגאן (שודראָף), ניו־יאָרק
סירקע קאגאן־וואפניארסקי, חיפה

לזכר

אבי: ר׳ **דוד** בן אלחנן סטמפניצקי
נפטר בשיבה טובה בפתח־תקוה ד׳ תשרי תשט״ו
אמי: **סירקה־חיה** בת ר׳ יצחק סטולר
נפטרה בקמניץ, ראש חודש תשרי תרצ״ט
מתאבלים: **אלחנן סטמפניצקי ומשפחתו**

לזכר עולם
לקדושי־משפחתנו־יקירינו

אחי **שמואל** גולומבורסקי, אשתו וילדו, נספו בגיטו ביאליסטוק
הדודה **בילה** גולומבורסקי עם בני־משפחתה
בת דודי **בובל גיך** עם בני־משפחה
בת דודי **אלקה** עם בני־משפחתה
שנספו עם יהודי־קמניץ.
ולאמי **חוה** גולומבורסקי, נפטרה ב־17 בנובמבר 1964 בישראל
לבעלי **חיים** סטוליר (רוקח), נפטר ב־30 בספטמבר 1968 בישראל
לאחותי **מרים** גולדברג, נפטרה ב־5 במאי 1958 בישראל
לדודתי **פרידקה** גולומבורסקי, שנהרגה בתאונה.

אבלים:
בובל סטוליר־גולומבורסקי ובני־ביתה
תל־אביב

צום אייביקן אָנדענק

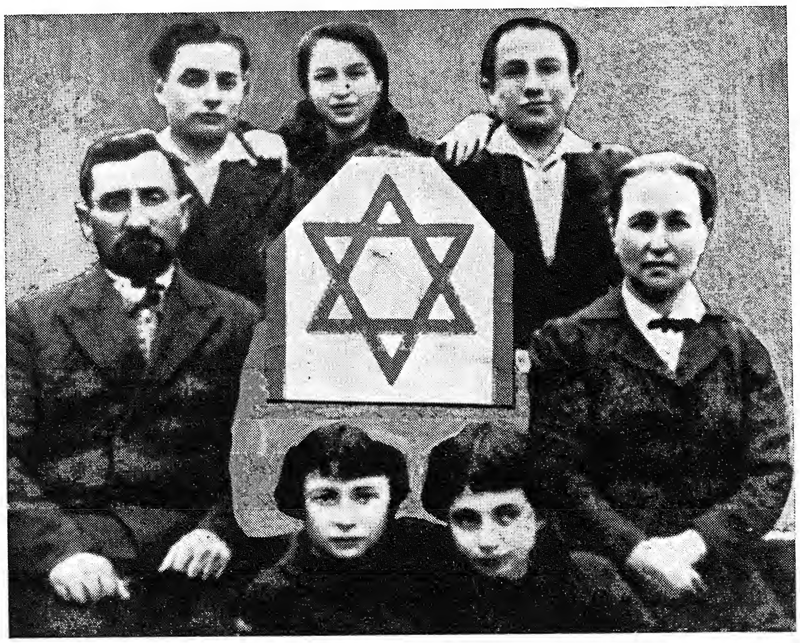
פאָטער **דוד** (געשט. יאַנואַר 1938), מוטער **זיסל גאַלפּערן**, אומגעקומען
ברודער **שלום**, זיין פרוי **שרה** און קינדער **יצחק** און **דאָבע**
ברודער **מאמל**, זיין פרוי **פירה** און קינד
שוועסטער **פייגל**, איר מאַן **אברהם** מיט זון און טאָכטער
שוועסטער **באַשקע**, איר מאַן **דוד** מיט צוויי קינדער
שוועסטער **חיה**

אַלע אכזריותדיק אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער פאַרבליבענע:

דאָבע גאַלפּערין און משפחה
אָסנה יאַמנער און משפחה
(אַמעריקע)

לזכר משפחת גולדברג הי"ד

על מות יקירי:

הורי **קלמן ורחל-לאה גולדברג**, הישרים באדם

אחי **נח וישראל-יצחק**, חלוצים ואוהבי ציון

אחיותי **שפרה, רבקה וברכה**, הילדות הטהורות והקדושות

שנרצחו ע"י הנאצים הטמאים ומקום קבורתם לא נודע

אבלים ולנצח נישא את יגוננו הקודר

בנם השריד **אריה (לייבל) גולדברג**

ובני משפחתו

יזכור!

מיר דערמאָנען מיט יראת הכבוד:

אונדזערע טייערע עלטערן

ר׳ משה און אסתר שודראָוויצקי ע״ה

וועלכע זענען אַזוי יונג און טראַגיש אַוועקגעריסן

געוואָרן פון אונדז אין קאַמעניץ, ערב סוכות 1915

אונדזער ליבע באָבע

מלכה בת אליהו שצופאַק ע״ה

געשטאָרבן אין ירושלים 1948

אונדזער יונגן ברודער

יקותיאל ע״ה

געשטאָרבן אין בריסק 1928 אין עלטער פון 14 יאָר

אייביק וועלן מיר טייער האַלטן זייער אָנדענק

אין טרויער: זין, ברידער און אייניקלעך:

אברהם, הירשל, אליהו און דוד

שודראָף און משפחות

(ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער ר׳ **משה־אליעזר קאטשאלסקי** ע״ה (סופר סת״ם)
געשטאָרבן אין קאַמעניץ כ״ו באדר 1929

מיין מוטער **רחל** אין געשטאָרבן די לעצטע טעג אין געטאָ.
מיין ברודער **מיכאל** מיט זיין פרוי און 4 קינדער.
אויך מיין ברודער **אליהו חיים** מיט זיין פרון און קינד
אומגעקומען פון די נאַציס ימ״ש.

אין טרויער :

טאָכטער, שוועסטער
שאָשקע קאַטשאַלסקי און פאַמיליע
(ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק

מיין טייערן ברודער
מאָטל שמוקלער
און זיינע קינדער:

משה, טעמע פריידקע
און **יאכע** — הי״ד

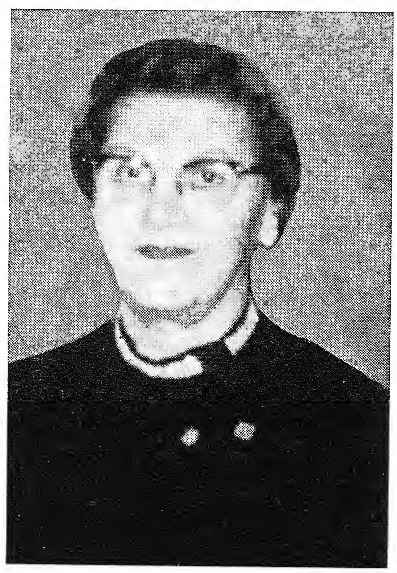
אַלע אומגעקומען דורך
די נאַצישע מערדער

אין טרויער:
חיים שמוקלער, אַמעריקע

מיין טייערע פרוי

סימע ריזל שמוקלער

געשטארבן אין אמעריקע כ״ו אלול תשכ״ו 11 ספטמבר 1966

אין טרויער:

חיים שמוקלער, אַמעריקע

אונדזערע טייערע
עלטערן: ר׳ **חיים**
(באַליבטער קאַמעניצער
חזן)
און **גיטל יפה** ז״ל.
ברודער **משה יפה** מיט
פרוי און קינדער:
שמעריל, חיים און
שלמה.
שוועסטער **טריינע**
דאַלינסקי, קינדער
מלכה און **חיה.**
שוועסטער **רייזל**
דאַלינסקי, מאַן **משה**
און זון **חיים.**
אַלע אומגעקומען דורך
די נאַצי־מערדער.
טערי טריינע עויער
— געבוירן 15.2.1956,
געשטאָרבן אין ניו־יאָרק
7.3.1961, אַן אייניקל
פון אהרן מאיר און
לאָהקע יפה.

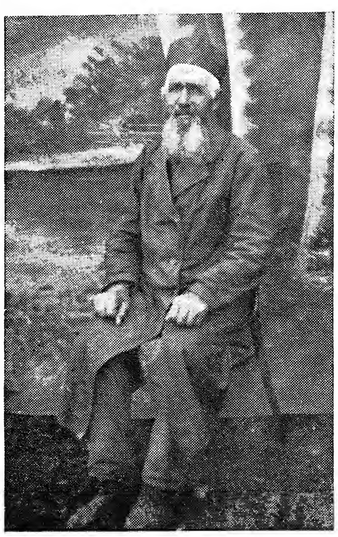
אין טרויער:

אהרון מאיר און לאהקע יפה

און פאַמיליע (ניו־יאָרק)

צום אייביקן אָנדענק!

אונדזער מוטער **טויבע אשכנזי**,
שוועסטער **ברכה**, איר מאַן **אברהם קאַנאָליק** אין זייערע קינדער **גיטעלע** און **יצחקל**,
ברודער **יעקב אשכנזי** מיט פרוי און,
אונדזער זיידע **ישעיה אשכנזי**
אַלע אומגעקומען דורך די נאַצי־מערדער.

אין טרויער:
טאָכטער שרה אשכנזי
און איר מאַן וועלוול קוסטין,
זון שלמה אשכנזי
און משפחה אין אַמעריקע,
טאָכטער בעלאַ אשכנזי־
פייגנבלום און משפחה אין ישראל

בלה פיגנבלום לבית אשכנזי ז״ל

אשה עדינת נפש ויפת תואר. דמות שכולה רוך ועדינות. היא היתה קשורה קשר אמיץ לבני־ביתה והקדישה את מיטב שנותיה לגידול בתה.

מעולם לא נשמעה מפיה קובלנה או טענה על גורלה וחייה הקשים. בערוב ימיה מצאה עידוד ושמחה בשתי נכדותיה, שהיו קשורות אליה מאוד.

חייה נקטפו בטרם עת והיא בת 52 שנה. היא השאירה אחריה בת, חתן, שתי נכדות, ואח ואחות בארצות־הברית, ההמומים מהאסון וממאנים להנחם.

יהי זכרה ברוך!

מתאבלת בתה,

רחל גולן (פיגנבלום)

ישראל

צום אייביקן אָנדענק

ישראל פאָמעראנץ

זיין פרוי **פייגע־חיה** און איר מוטער

און זייערע קינדער הי״ד

אומגעבראַכט דורך די נאַצי־מערדער.

אין טרויער :

מינדל קאַגאַן, דוד שודראָף

אַמעריקע

צום אָנדענק פון אונדזער שוועסטער

פערל גאָלדשטיין

און מאַן **יוסף** און זייערע קינדער,

אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער.

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער פאָטער

ר׳ אנשל שיינפעלד

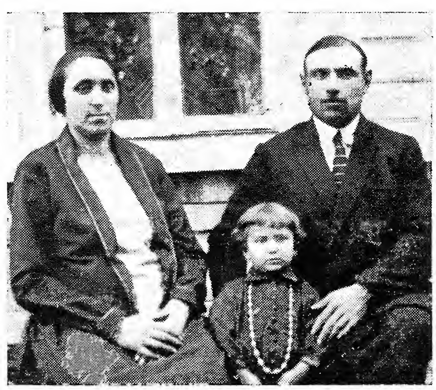
כלל־טוער, בעל־צדקה, שומר שבת און גבאי אין שול, געש־טאָרבן כ״ג סיון 1943 אין ניו־יאָרק.

אונדזער ברודער

צבי אריה (הערש לייב) שיינפעלד

געשטאָרבן 1963 אין ניו־יאָרק.

אין טרויער: **קינדער און אייניקלעך שיינפעלד**

מיינע ליבע עלטערן

חיים און פריידע שיינפעלד,

שוועסטער

באַשע און פערעלע הי״ד

אַלע אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע קאַמעניצער יידן דורך די נאַצי־מערדער.

אין טרויער:

זון יצחק שיינפעלד און פאַמיליע
ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק!

אונדזער משפחה

מאָרגנשטערן־פּאָכאַלסקי

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

אין טרויער

דאָבע און חיהקע

ברוקלין, ניו־יאָרק

לזכר

אמנו היקרה: הרבנית **גיטל** אשת הרב **משה־יצחק רבינוביץ** מקמניץ, שנפטרה בשיבה טובה בישראל, ח׳ אדר 1941, בתל־אביב.

אחינו ודודי: ר׳ **אריה־לייב** בן הרב ר׳ **משה־יצחק רבינוביץ** (נולד בשנת תרל״ג) ואשתו **רייזה** שנספו בגיטו בריסק בשנת תש״ב. הי״ד.

אחינו ודודי: **שאול** בן הרב ר׳ **משה־יצחק רבינוביץ**, נפטר בשיבה טובה בשנת תש״ך בתל־אביב.

אחינו ואבינו: ר׳ **נפתלי הרץ** בן הרב **משה־יצחק רבינוביץ**, נפטר בגיל 27 ביום י״ג כסלו תרפח. נטמן בבית העלמין ברחוב טרומפלדור בתל־אביב.

פנחס רבי (רבינוביץ)
יונה איזנשטיין (רבינוביץ)
משה רבינוביץ ומשפחותיהם

דער אַמעריקאַנער יזכור־קאָמיטעט

באַדויערט שטאַרק דעם גרויסן פאַרלוסט

פון אונדזער חשובער לאַנדספרוי און

מיטאַרבעטערן פון יזכור־בוך

מרת **איטקע (איידע) ליפּטשיק** ע״ה

(געשטאָרבן כ״ח ניסן תשכ״ט, 20 מאַרטש 1969)

די פרוי פון אונדזער חשובן קאָמיטעט־מיטגליד

שלום ליפטשיק

און מוטער פון 2 זין.

מיר וועלן האַלטן טייער איר אָנדענק

אברהם שודראָף, פּרעזידענט

שרה הורוויץ, קאָרעספּאָנדענץ־סעקרעטאַרין

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע עלטערן:

פאָטער **שמואל**, געשטאָרבן דעם 23־טן מאַי 1949 אין אַמעריקע

מוטער **ברכה פארער** (געשט. 13 נאָוועמבער 1922 אין קאַמעניץ

איבערלאָזנדיק אונדז דעמאָלט נאָך יונגע יתומים

אין טרויער פאַרבליבענע טעכטער און זון:

לאה׳קע יפה און פאַמיליע

חייטשע חאַיעט און פאַמיליע

דאָבקע קעסלער און פאַמיליע

יצחק־זעליק פארער און פאַמ׳, אַמעריקע

פייגל פאָדראַבאַנעק און פאַמ׳, ישראל

צום אייביקן אָנדענק!

מיינע טייערע עלטערן לייבל און אסתר דאָלינסקי

מיט צער און ווייטיק דערמאָן איך מיין לעבנסבאַגלייטער

נתן פאַנסקי

(געשטאָרבן דעם 2 פעברואַר 1965)

זיין אָנדענק וועט שטענדיק באַגלייטן מיין לעבן

אין טרויער:

דבורה דאָלינסקי־פאַנסקי

ניו־יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער פאָטער:

ר' יוסף דוד טימיאַנסקי ע"ה

געשטאָרבן פאַר דער מלחמה

מוטער:

גיטל הי"ד

ברודער, שוועסטער און זייערע קינדער הי"ד

אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער

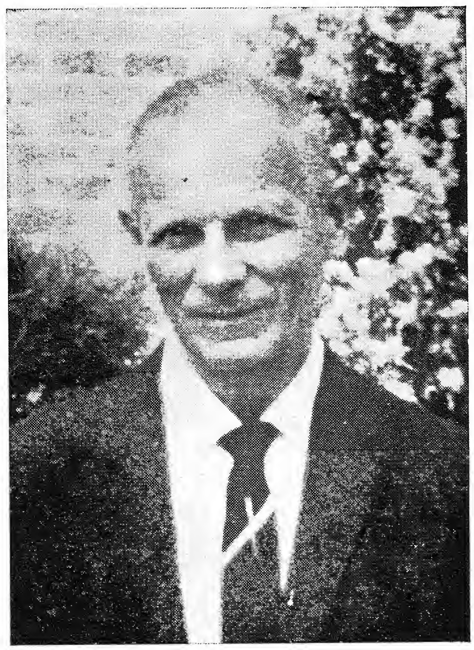
אין טרויער:

איינציק־לעבנגעבליבענע

זלאַטע גערס־טימיאַנסקי

און איר פאַמיליע

ניו־יאָרק (אַמעריקע)

צבי הערש גערס (גערשקאָוויץ)

גיש טאָרבן 5־טן סעפּטעמבר 1968, י״ב אלול תשכ״ט

אין טרויער

פרוי זלאַטע, זון אברהם משה
און ד״ר שלמה גערס

לזכר הורינו הקדושים

אמי **שרה** בת שמחה דוד ובילה **מעקלער**
אבי **משה** בן שלום **דובינר**
אחינו היקרים **הרשל וליזר**
אחותנו הבלתי נשכחת **ביילה**

שניספו ע"י הנאצים בשנת תש"ב. הי"ד.

מתאבלים:

אסתר ושמחה דובינר וב"ב בישראל
ישראל ושפרה קובאל וב"ב בארגנטינה
שלום דובינר וב"ב בארגנטינה
מרדכי דובינר וב"ב בישראל
חיה צברדליק וב"ב בישראל
פייבל דובינר וב"ב בישראל

עמיצור דובינר ז״ל

קשה ומר להרהר ועוד יותר קשה להעלות על הכתב דברים על עמיצור, שנסתלק מן החיים בגיל צעיר והניח אחריו אשה, שני ילדים, משפחה ענפה והרבה ידידים ומכרים אבלים.

בתור נצר למשפחה בעלת יידע לאומי נמשך עמיצור משחר נעוריו בארץ למועדון בית״ר, התחנך ברוח התנועה וחינך על ברכיה מאות בני־נוער.

הוא שאף לקשר את חייו הצעירים קשר מעשי עם נוף המולדת. הוא נמשך ללימודי־החקלאות והוא שגרם באופן טבעי לכניסתו לבית־הספר לחקלאות על שם וייצמן, למד בשקידה והיה אחד מבוגריו הראשונים.

במסיבת־הסיום של בית־הספר, ששכן בלב הערבה, שאל אותו קדיש לוז, ששימש בימים ההם בתור שר החקלאות והמשמש משנים בתור יושב ראש הכנסת, מה ראה הוא בתור נער עירוני לבוא לשם המשך לימודיו במקום שומם זה. תשובתו המצפונית והקולעת של עמיצור הייתה:

— גם אבותיי היו הראשונים לעלייה על אדמות פתח־תקוה, וראשונות זו נשארה, כפי הנראה, טבועה גם בדמי.

מכיריו ומיודעיו של עמיצור ידעוהו כאיש־חברה עליז, המשרה שמחה בקרב הסובבים אותו. בייחוד הייתה טבועה באופיו מידת הצדק והיושר.

לאחר אשר סיים עמיצור את תקופת שירותו בצה״ל בדרגת־קצונה קבע את מושבו ביישובי־ספר שונים, ולבסוף התיישב בכפר־אריף והקים שם את משקו וביתו.

בדמי ימיו נקפדו חייו הצעירים והפורים.

באהבה ויגון רב ישאו בלבם את זכרו הבלתי־נשכח הוריו, אשתו רחל, בנו אבי, בתו אורית, אחיו יוסף וב״ב ואחותו פנינה וב״ב.

קשה להרהר, ועוד יותר קשה לכתב, על עמיצור שהלך מאתנו בדמי ימיו, בגיל 28 שנים בלבד, בהשאירו אחריו אשה, שני ילדים, משפחה ענופה והרבה ידידים ומכרים אבלים.

כנצר למשפחה לאומית נמשך עמיצור כבר בשחר נעוריו למועדון בית"ר, דבק ברעיונות, התחנך וחנך מאות בני נוער על ברכי התנועה בה האמין בכל לבו.

המשיכה לחקלאות הביאתהו באופן טבעי לבית הספר החקלאי ע"ש וייצמן, ועמיצור היה מבין בוגריו הראשונים.

במסיבת הסיום של בית הספר ששכן בלב הערבה שאלו יו"ר הכנסת דהיום ושר החקלאות דאז מר קדיש לוז, מה ראה הוא כנער עירוני לבוא למקום שומם זה להמשך לימודיו? תשובתו הטבעית של עמיצור היתה שגם אבותיו היו ראשונים לעליה על אדמות פ"ת, וראשונות זו כנראה טבועה בדמו.

ואמנם משפחתי הינה מהותיקות, הענפות והידועות בפ"ת וברחבי הארץ כולה ועמיצור היה ממשיך נאמן לדרכה.

בין מכריו ומיועדיו נודע עמיצור כאיש חברה עליז המשרה שמחה בקרב הסובבים אותו וביחוד היתה טבועה בו תכונת היושר והצדק אותם רדף ועליהם נלחם.

לאחר שסיים את שרותו בצ.ה.ל. בדרגת קצונה התישב בישובי ספר שונים, אב במבואות בית"ר, אמציה או יד הארבעה־עשר, ולבסוף עבר והתישב בכפר־אריף בה הקים משקו וביתו.

ידידיו ומכריו בודאי שלא יוכלו לשכחו ובעיניהם תוסיף להצטייר דמותו הצעירה העליזה והגאה כיאות לאיש התנועה הלאומית.

חנוך בר לביא

„חרות"

מיט גרויס ווייטאָג באַוויינען מיר דעם טויט פון

שמואל (סעם) גלעזער

נפלה עטרת ראשינו

געשטאָרבן אין יאָר 1970 אין ניו־יאָרק

אין עלטער פון 72 יאָר

אַן אמתער פאָלקס־מענטש, פול מיט לעבנס־חכמה, מיט אַ טיפן קוק און אַ ברייט האַרץ אויפצונעמען און אַריינדרינגען אין פאַרשידענע מענטש־לעכע פּראָבלעמען, אַן איבערגעגעבענער חבר און אַ גוטער פריינד, וואָס פלעגט אָפּגעבן פיל צייט און מי, כדי צו העלפן מיט וואָס ער האָט נאָר געקענט. די אַלע, וואָס האָבן זיך געפונען אין זיין געזעלשאַפט און די, וואָס האָבן געהאָט מיט אים נאָענטע באַציאונגען, באַזונדערס די דריי פאַמיליעס, וואָס ער איז געווען צו זיי אַ פאָטער, זענען געבליבן פאַריתומט.

חבל על דאבדין!

אין טיפן טרויער:

זיין פרוי **מינאַ גלעזער**

זיין שוועסטער **גיטל** מיט איר זון

ליפּע פּאָליאַקעוויטש, ניו־יאָרק

זיין ברודערן־זון **אשר גלעזער**

מיט **פרוי** און **קינדער**

תל־אביב, ישראל

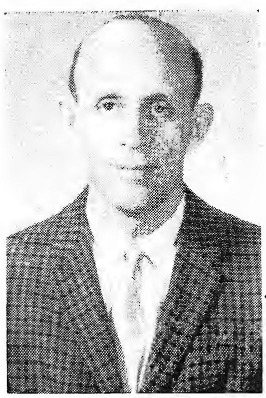
לזכר

אמי **חנה רחל קרקובסקי** לבית **איזנשטין**
לדודתי **מניה איזנשטין** לבית **גלרשטין**
לשמחה׳לה וגיטלה בני דודי. הילדים הטהורים שנרצחו עם קדושי קמניץ דליטא בשנת 1942 בידי הנאצים הטמאים.
לדודי **אהרון איזנשטין** שנרצח בגיטו ורשה
לאבי **צבי־נחום קרקובסקי** שנפטר בבריסק דליטא
לאחי **שמחה קרקובסקי** שנפטר בדמי ימיו בגיל 21 בורשה
לדודי **ישראל איזנשטין** שנפטר בקמניץ.

יהי זכרם ברוך!

חיה קרקובסקי־קרבלניק ומשפחתה

תל־אביב, ישראל

צום אייביקן אָנדענק

אונדזער טייערן

יצחק דוד שודראף

געשטאָרבן כ׳ אָב תש״ל—דעם 22־טן אויגוסט 1970.

אין טרויער:
פרוי מינדל
זין **משה** און **מיכאל**
ברודער **אברהם שודרדאף**
(פרעזידענט פון בוך־קאָמיטעט אין אַמריקע), ניו־יאָרק.

גאָלדע ראָזאַנסקי־ריוועלעס

גאָלדע ראָזאַנסקי־ריוועלעס און איר שוועסטער פייגל ע״ה זענען געווען פון די ערשטע טעטיקע מיטגלי־דערינס פון דער פועלי־ציון (פאַר מיט צ.ס.). נאָך דער חתונה באַזעצט זי זיך אין אַמעריקע און זעצט פאָר די פּאַרטיי אַרבעט אין דער הסדתרות־קאַמפּיין און אין דער פרויען פּיאָנערן. ביי איר אין הויז ווערט באַשלאָסן צו גרינדן די הויז, פאַר דער חלוצישער באַוועגונג „הבונים" אין אַמעריקע. זי מיט איר מאַן באַזוכן ישראל צום ערשטן מאָל אין יאָר 1955. נאָך צוויי שפּעטערדיקע באזוכן באַשליסן זיי זיך צו באַזעצן אין ישראל. אין יאָר 1971, ווען זיי זענען שוין צוגעגרייט צום פאָרן כדי צו פאַרווירקלעכן זייער חלום ווערט גאָלדע פלוצלינג קראַנק און שטאַרבט פּריצייטיק, דעם 3־טן יולי אין ניו־יאָרק.

אין טיפן טרויער פאַרבליבענע:

איר מאַן — **ישראל ראָזאַנסקי**

טעכטער — **צפירה און סעפיל**

דריי אייניקלעך

שוועסטער — **מלכה**

ברידער — **אהרון און נחום**

צום אָנדענק

מיין פריצייטיק־פאַרשטאָרבענע יוגנט־חברטע

גאָלדע רוזאַנסקי (ריוועלעס) אין ניו־יאָרק

ב׳ תמוז תשל״א, דעם 3טן יולי 1971.

אין טיפן טרויער:

חיה קראַקאָווסקי־קאַראבעלניק

מיט איר **מאַן** און **טאָכטער**

ישראל, תל־אביב

געדענק בוך

פון

קאמעניץ־ליטאווסק־זאסטאוויע
און די קאלאניעס

...אַ גאַנצע וועלט האָט געזען
ווי מען האָט אין טעג — ליכטיקע,
און אין נעכט — פינצטערע
מיט באַנען און צו פוס
מיין פאָלק צום טויט געפירט ;
אַ מיליאָן קינדער האָבן ביים דערהרגעט ווערן
צו זיי די הענט אויסגעשטרעקט —
און עס האָט זיי נישט גערירט...

יצחק קאַצנעלזאָן הי״ד
(„דאָס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק״)

אינהאַלט

זכרונות פון קאַמעניץ פון פאַרן חורבן:

געשטאַלטן:

חורבן און אומקום:

קאַמעניץ נאָכן חורבן:

פאַראייביקונג־צערעמאָניאַל אין תל־אביב:

אזכרה ביום השואה לזכר קדושי עירנו

געדענקען און נישט פאַרגעסן!

מיט ציטער און הייליקער פאַרערונג גיבן מיר אַרויס דאָס יזכור־בוך צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע קדושים.

ניט פאַרגעסן וועלן מיר אייך, עלטערן טייערע, וואָס ניט געקוקט אויף די גרויסע שוועריקייטן און דעם עול פון פרנסה אין אייער טאָג־טעגלעכן לעבן, די רדיפות פון דער מאַכט, וועלכע האָט זיך אַזוי אָפּט געביטן אין אונדזער שטאָט, דאָך האָט איר ניט גע־שפּאָרט זאָרג און מי, כדי צו דערציען אייערע קינדער צו תורה און מעשים טובים. אייערע זין און טעכטער האָט איר גע־שיקט קיין ארץ ישראל צו בויען דאָס לאַנד און זיך איינאָרדענען דאָרט אַלס פרייע, שטאָלצע יידן. גרויס זענען אייערע פאַרדינסטן פאַר מדינת ישראל, — וועלכע, לײדער, האָבן די נאַצי־מערדער ניט דערמעגלעכט אייך צו זען איר אַנטשטייונג און אַנטוויקלונג.

ניט פאַרגעסן וועלן מיר אייך, שוועסטער און ברידער, אייך, די קלייניקע קינדער אין שטעטל, צאַרטע און אומשולדיקע, וועל־כע זענען געפּירט געוואָרן צו דער שחיטה, ריינע פון זינד.

ניט פאַרגעסן וועלן מיר אייך, יידן תלמידי־חכמים און למדנים, מיט הרב ר׳ ראובן בורשטיין און רבי ברוך־בער לייבאָוויטש אין דער שפּיץ, וועלכע האָבן דערצויגן די יוגנט אין רעליגיעזן טראַדי־ציאָנעלן לעבן און ליבשאַפט צו ישראל.

ניט פאַרגעסן וועלן מיר אייך, עסקנים און כלל־טוער אין קאַמעניץ, און אייער זאָרג צו גרינדן און אויסהאַלטן אינסטיטוציעס פאַר לערע, קולטור און סאָציאַלע הילף.

ניט פאַרגעסן וועלן מיר אייך, יוגנט און אייערע אָרגאַניזאַציעס, וואָס נישט געקוקט אויף די מיינונגס־פאַרשידנהייטן צווישן אייך וואָס שייך קולטורעלע און פּאָליטישע פראַגן, זענט איר געווען געטרייע זין און טעכטער פון פאָלק און געשטרעבט עולה

זיין קיין ישראל צו נעמען אַן אַקטיוון אָנטייל אין בויען דאָס לאַנד און פאַרזיכערן איר אומאָפּהענגיקייט.

ניט פאַרגעסן וועלן מיר אייך, האָרעפּאַשנע אַרבעטזאַמע יידן, וועלכע האָבן מיט שווערע מי און שווייס אויסגעהאַלטן זייערע פאַמי־ליעס.

ניט פאַרגעסן, נאָר געדענקען וועלן מיר אַלעמען.

ניט שווייגן און פאַרשווייגן וואָס ס'האָט געטאָן די גרויזאַמע נאַצי־בעסטיע.

דאָס יזכור־בוך וועט דינען אַלס היסטאָרישער דאָקומענט פאַר פאָרשער און וויסנשאַפטלער, וועלכע וועלן, ווען ס'וועט קומען די צייט, זיך פאַרטיפן אין אים און קענען לערנען פון אים וועגן דער אַרט לעבן און שאַפן פון די קהילות קאַמעניץ־ליטאָווסק, זאַסטאַוויע און די קאָ־לאָניעס, וועלכע זענען חרוב געוואָרן און וועלן ניט אויפגעבויט ווערן מער.

דאָס בוך דאַרף זיין אַ נר־תמיד פאַר די אומגעקומענע, זייער גייסט און אָנדענק, און וועט פאַרבינדן אונדז און אונדזערע קינדער נאָך אונדז צום שטאַם. פון אים וועלן זיי לערנען וועגן זייערע עלטערן און אור־עלטערן, וועגן זייער לעבן, זייערע לעבנס־באַדינגונגען, וועגן זייערע ליידן אין פאַרשידענע צייטן. דאָס בוך וועט זיי דערציילן וועגן אומקום און גבורה, וועגן קאַמף קעגן דער בלוטדורשטיקער חיה, די נאַצי־בעס־טיע, וועגן בענקשאַפט און באַגער אין די לעצטע מינוטן נאָך אַ פריי לעבן אין ציון.

ס'וועלן וויסן די קומענדיקע דורות זייער אָפּשטאַמונג און וועלן שטאָלצירן מיט די עלטערן און פאַרבינדן זייער אָנדענק מיטן הייליקן לעבנס־קוואַל .

דער קאָמיטעט
פון די קאַמעניץ־ליטאָווסקער יידן אין ישראל
און אין אַמעריקע

יידיש : חיה קראַקאָווסקי־קאַראַבעלניק

אברהם שודראף
פרעזידענט און גרינדער פון קאַמעניצער יזכור־בוך אין אַמעריקע

אַ מצבה נאָך אונדזער חרוב געוואָרענער היימשטאָט

באַלד נאָכדעם, ווי די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָבן מיר געגרינדעט אַ רעליף־קאָמיטעט. מיר האָבן אויסגעפונען דעם טראַגישן פאַקט, אַז עס איז כמעט נישט געבליבן וועמען צו העלפן. געווי וועט שוין קיינער ניט וויסן, אָבער לויט אַלע באַריכטן האַלט מען, אַז אין קאַמעניץ ליטאָווסק און אומגעגנט זיינען אומגעבראַכט געוואָרן אַלע יידישע משפחות.

מיר האָבן אָבער ניט געקענט רוען, און אויב עס איז אונדז ניט באַשערט געווען צו געבן מאַטעריעלע הילף, האָבן מיר באַשלאָסן אָנצו־הייבן אַ באַוועגונג צווישן אונדזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע און אין ישראל צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קדושים פון קאַמעניץ־ליטאָווסק דורך אַ יזכור־בוך.

טראָץ דעם, וואָס אין ניו־יאָרק געפינט זיך אַ שול, וואָס טראָגט דעם נאָמען פון אונדזער שטאָט און עס געפינען זיך אויך אַ ריי לאַנדס־מאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציעס, איז צום באַדויערן ניט גענומען געוואָרן קיין איניציאַטיוו איינצואָרדענען יזכור־פאַרזאַמלונגען אָדער אַנדערע צוזאַ־מענקומען פון ענלעכן כאַראַקטער.

עס האָט אָבער ניט געקענט אַזוי אָנגיין כסדר, און מיר האָבן זיך צוזאַמענגענומען, אַ פּאָר נאָענטע לאַנדסלייט, און גענומען אויף זיך די איניציאַטיוו צו שאַפן אַ קאָמיטעט צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קדושים פון אונדזער שטאָט. אַ פּאָר פרווון זיינען דורכגעפאַלן, אָבער סוף דעצעמבער 1960, ווען איך בין געשיקט געוואָרן אַלס דעלעגאַט צום 25סטן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָב איך זיך געטראָפן מיט אַ גרופּע אַקטיווע לאַנדסלייט אין מדינת־ישראל. רעדנדיק ביי זייערער אַן אויפ־

נאָמע לכבוד מיין קומען, און שפעטער ביים יזכור צום אָנדענק פון די קדושים פון אונדזער שטאָט, איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ פּלאַן פאַר אַ יזכור־בוך, אַרויסגעגעבן פון די לאַנדסלייט פון קאַמעניץ־ליטאָווסק, וואָס זאָל באַשטיין פון פאַרשידענע זכרונות, באַשרייבונגען און בילדער און דערמיט אָפּשפּיגלען דאָס אַמאָליקע יידישע לעבן און אומקום פון קאַמעניץ־ליטאָווסק, און זאָל דינען אַלס גייסטיקע מצבה נאָך אונדזערע קדושים.

דער דאָזיקער פּלאַן איז געבראַכט געוואָרן קיין אַמעריקע און די ערשטע פאַרזאַמלונג פון יזכור־בוך קאָמיטעט איז פאָרגעקומען אין מיין הויז. עס איז געשאַפן געוואָרן אַן אויספיר־גרופּע. אין דער ערשטער פאַרזאַמלונג האָבן זיך באַטייליקט: מרס. שרה האָראָוויץ, סעקרעטאַ־רין פון קאָמיטעט און לאַנגיעריקע טוערין צווישן די קאַמעניעץ לי־טאָווסקער לאַנדסלייט, אירע קינדער מר. און מרס. איסר גאָלדבערג, מר. און מרס. חיים מענדעלסאָן, כאַצקל קאַגאַן, מר. און מרס. יצחק שיינפעלד, חיים רובין, מר. און מרס. וועלוול קוסטין, מר. און מרס. הערי גערס, מר. און מרס. ליפשיץ, מר. או מרס. פאסט, מר. און מרס. וויסאָצקי, מר. יאפע, מר. און מרס. פּאַנסקי, מר. או מרס. ב. טענדלער, מר. און מרס. דוד שודראָף, מר. און מרס. סיגל און מר. און מרס. א. חייט, מר. און מרס. גאָלאָמב און לייבוש הורוויץ.

אין שייכות מיט דעם יזכור־בוך האָב איך זיך אין ישראל געטראָפן מיט די פאָלגנדע לאַנדסלייט: י. רימון, שמחה דובינער, פנחס ראבי, חייקע קראַקאָווסקי, מר. און מרס. אלוני, יהודית קאשטשעקעוויטש, פנחס ראַביד־רודניצקי און אַנדערע.

מיט גרויס שטאָלץ ווילן מיר דאָ פאַרצייכענען דעם פאַקט, אַז די לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָבן זיך זייער וואַרעם אָפּגערופן אויף אונ־דזער אונטערנעמונג. עס איז געפאַלן אויף מיין גורל צו ווערן דער פאָר־זיצער פון „קאַמעניץ ליטאָווסקער מעמאָריאַל קאָמיטעט" און צוזאַמען מיט מיינע געטרייע מיטאַרבעטער, ביי דער מיטהילף פון די אַלע קאַ־מעניץ־ליטאָווסקער אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן פינאַנציעל בייגעטראָגן — צו פאַרווירקלעכן דעם פּראָיעקט צו שאַפן דאָס יזכור־בוך.

מיר האָבן אויך איינגעפירט דעם מנהג איינצואָרדענען יעדן יאָר כ"ז ניסן אַן אזכרה צום אָנדענק פון די קדושים פון קאַמעניץ־לי־טאָווסק, מיט דער באַטייליקונג פון באַוואוסטע רבנים, שרייבער און געזעלשאַפטלעכע טוער. עס ווערט דורכגעפירט אַ ריירנדיקע אזכרה,

ס׳ווערן אָנגעצונדן זעקס ליכט אין אָנדענק פון די זעקס מיליאָן קדושים. אַלע אָנוועזנדע זאָגן קדיש בציבור.

מיר אַלע דאַרפן זיך פילן שטאָלץ דערמיט, וואָס מיר האָבן דערפילט אונדזער התחייבות און געשטעלט די גייסטיקע מצבה נאָך אונדזערע טייערע און ליבסטע, די יידישע מענער, פרויען און קינדער פון דער היסטאָרישער יידישער קהילה קאַמעניץ־ליטאָווסק, וואָס איז געווען בשכנות מיט בריסק־ליט. איך דאַנק דעם אַלמעכטיקן פאַר געבן מיר דעם פיזישן און גייסטיקן כוח צו שאַפן די בריק, וואָס האָט פאַראייניקט אונדזערע לאַנדסלייט פון אַמעריקע און ישראל אַרויסצוגעבן דאָס דאָזיקע יזכור־בוך. זאָל דער אָנדענק פון די קדושים ניט פאַרגעסן ווערן פון אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער.

יהי זכרם ברוך!

יידן העפטלינגע, געפירט צו דער אַרבעט דורך די נאַציס

בשעת דער יזכור־פאַרזאַמלונג און ליכט־צינדן פאַר די קאַמעניצער קדושים אויפן ציון־באַרג
אין ירושלים

אַריינפיר־וואָרט *

נישט צופעליק האָב איך גענומען אויף זיך די רעדאַקציע פון דעם פּינקס קאַמעניץ־ליטאָווסק. די געשיכטע פון דער קאַמעניצער יידישער קהילה און פון איר טראַגישן אומקום האָט מיך נאָך לאַנגע יאָרן פון לעבנס־געראַנגל און שאַפן אַריינגעפירט צוריק אין דעם קלימאַט פון מיין אָפּשטאַם און פון מיין פריער יוגנט.

אין איינעם אַ זומער־טאָג פון יאָר 1893 בין איך געקומען קיין קאַמעניץ אין באַגלייטונג פון מיין ליבער מאַמען, עליה השלום, פון דעם זיידנס רבי יעקב בערס פּאָסעסיע טשעמערי ביי קאַמעניץ. איך בין דאַן געווען אַ זיבניאָריק קינד, ווען איך האָב שפּאַצירט איבער די שטילע קאַמעניצער גאַסן און אָנגעקוקט צוערשט די ליבלעכע פּנימער פון יידישע פּאָלקסמענטשן און געזען דעם „סלופּ", וועגן וועלכן מען האָט אונדז געהאַט דערציילט פאַרשידענע קינדער־מעשיות.

אַ ביסל שפּעטער האָב איך אָנגעהויבן פאַרשטיין פון וועלכע גייסטיקע קוואַלן עס האָט זיך געשפּייזט מיין ליבער פאָטער, עליו השלום, דער אָפּשטאַמיקער פון בריסקער לומדים און פרנסים, וואָס איז געוואַקסן אין זיינע קינדער־יאָרן אין טשעמערי.

מיין פאָטער און דערציער האָט מיר פיל געהאַט דערציילט פון קאַמעניץ, פון אירע לומדים און משכילים און פון דער גייסטיקער השפעה, וואָס זי האָט געצויגן פון דער נאָענטער בריסק. און שפּעטער, ווען איך האָב מיך גאַנץ באַזונדער פאַרטיפט אין שטודירן אונדזער פאָלקסגעשיכטע, האָב איך מיך מיט אַ גאַנץ באַזונדער דרך־ארץ באַצויגן צו די פאָלקסברידער און שוועסטער פון קאַמעניץ און פון איר סביבה.

עס איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז דער טיפער נאַציאָנאַלער גייסט און די לומדישע און וועלטלעכע אַקטיווקייט פון דער קליינער קאַמעניצער קהילה נעמען זיך בעיקר פון דעם, וואָס דאָס שטעטל, ווי די אַנדערע יידישע ישובים פון דעם קאַנט, ליגט

---

* איך האָב איבערגענומען צו דערגענצן די רעדאַקציע פון פּנקס קאַמעניץ־ליט., וועלכער איז צום גרויסן טייל געמאַכט געוואָרן דורך פריינד מענדל געלבאַרט, וועמען עס קומט מיין האַרציקער דאַנק.

אויף דעם גרויסן היסטאָרישן שליאַך פון אונדזער פאָלק, אויף זיין וועג פון מערב קיין מזרח, פון שפּאַניע, פראַנקרייך און דייטשלאַנד קיין פּוילן און ליטע.

אין פּראָצעס פון שווערן יידישן עקזיסטענץ־קאַמף האָט זיך דאָ פאַרטיפט און פאַרהאַרטעוועט די יידישע קולטור. דאָ האָבן אויך אָנגעהאַלטן אין זייער צייט די אינסטיטוציעס פון דער יידישער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע, דעם ועד ארבע הארצות.

דער חורבן פון קאַמעניץ־ליט. איז אַ העכסט טראַגישער און ביטערער קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דעם טאָטאַלן יידישן חורבן. דאָס איז די געשיכטע פון דעם אונטערגאַנג און פאַרשניטנקייט פון איינעם אַ באַשיידענעם אָבער וואָגיקן קערן פון דער יידישער קולטור און געזעלשאַפטלעכקייט, וועלכער האָט געקאָנט ווייטער אַנטוויקלען און צייטיקן געבענטשטע און טאַלענטירטע גייסטיקע כוחות פאַר אונדזער פאָלק — און אויף דעם ווײַנט ביטער אויף זיין אופן יעדער בלאַט און שורה פון דעם פנקס קאַמעניץ־ליטאָווסק.

זאָל דאָס פאָלק וויסן און געדענקען, וואָס עס האָט פאַרלאָרן פון די בלוטיקע הענט פון די נאַצי־מערדער!

זאָלן די קינדער, אייניקלעך און אוראייניקלעך פון די קאַמעניצער יידן, ווו זיי זאָלן נישט זיין, וויסן און מיט שטאָלץ און טרייקייט געדענקען זייער אָפּשטאַם און זאָלן זיי טראָגן ווייטער די פאָלקספאָן פון זייערע עלטערן!

זאָל נישט פאַרגעסן און נישט פאַרגעבן ווערן דעם בלוטיקן שונא פון פאָלק און מענטש דאָס פאַרגאָסענע בלוט פון זקנים, פרויען און קינדער, און אין דעם כלל אויך די פאַרטיליקונג פון דער קאַמעניצער יידישער קהילה!

פּראָפ׳ שמואל אייזנשטאַדט

דער עבר פון אונדזער
חרובער היים

לוי שריד (לייבל גאָלדבערג)

די געשיכטע פון קאַמעניץ־ליטאָווסק און איר יידישער ישוב

צום אָנדענק

פון מיינע עלטערן די קדושים. קלמן און רחל לאה, מיינע אומשולדיקע ברידער נח און ישראל יצחק, מיינע צניעותדיקע שוועסטער — די קדושות שפרה, רבקה און ברכה, — וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע טמאים.

א

דער אָנפאַנג פון קאַמעניץ־ליטאָווסק שטעקט ערגעץ ווו אין מיטלאַלטער, אין דער דעמערונגען־עפּאָכע פון פעלקער און מדינות, וואָס האָבן זיך אַרויסגע־ריסן פון די ווילד־צעוואָקסענע וועלדער, זומפּיקע בלאָטעס און ברייטע שטיינער־סטעפּן.

דאָס שטעטל, וואָס מיר האָבן געקענט — פאַרשטויסן, ווייט פון אַ באַן־ליניע, איז באַקרוינט מיט אַן אַלטער פיל דערציילערישער געשיכטע. אין אירע ערשטע צייטן איז זי געווען אַ צענטראַלע שטאָט און אירע גרינדער האָבן, ווייזט אויס, דערוואַרט פון איר זייער פיל. אָבער אין אָנהויב פון 18־טן יאָרהונ־דערט האָט איר שטערן אָנגעהויבן פאַרגיין און זי איז פאַרבליבן אַ טיפּיש מיטלאַלטערלעך שטעטל, וואָס היט דעם מיטלאַלטערלעכן אויסזען און אינהאַלט ווי אַלע אַנדערע ליטווישע שטעטלעך פון אונדזער צייט, וועלכע שטעקן אין שטייגער און טראַדיציע פון מיטלאַלטער. אַזוי איז דאָס שטעטל אויך פאַרבליבן אין אונדזער זכרון — אין זכרון פונעם לעצטן דור פון אירע יידישע איינוווינער.

ווייניקע פון אירע זין, וועלכע זענען היינט פונאַנדערגעשפּרייט אין פאַר־שידענע לענדער אין דער וועלט, ווייסן אַז דאָס שטעטל מיט די איינגעפאַלענע הייזקעס, וואָס הענגען דאָ און דאָרט אויף אַ באַרג־שטיק, מיט די נעבעכדיקע קראָמען־רייען, האָט אויך געוווסט גלענצנדע געשיכטע־קאַפּיטלען מיט קעניגן און פּרינצן. געשיכטלעך דערשיינט קאַמעניץ־ליטאָווסק אַלס שטאָט, וואָס געפינט

זיך אויפן צענטראַלן קרייץ־וועג פון פוילן— ליטע, וועלכער פירט פון ווייטן צפון פון דער פוילישער מלוכה, ווילנע און אומגעגנט — צו איר דרום. דאָס אָרט איז געווען פול אויך מיט אינטערנאַציאָנאַלן לעבן און האָט געדינט אַלס פּראָטעקטאָר און שוץ פון דעמאָלטיקן וויכטיקן צענטער — בריסק־ליטאָווסק, וועלכער איז דאַן געווען דער עיקרדיקער טראַנספּאָרט־קנופּ פון האַנדל מיטן מזרח. בריסק איז געווען אַ לעבנסוויכטיקער פּונקט אין די האַנדלס־וועגן צווישן ווייטע פון זיך לענדער און מדינות. פון איר האָבן זיך געצווייגט די וועגן צו די אינערלעכע מדינות, וואָס האָבן צוזאַמענגעשטעלט דאָס אַלטע פּוילן: קרוין־פּוילן, אוקראַינע, ווייסרוסלאַנד און ליטע.

די כראָניקעס ווייסן צו דערציילן וועגן דער גרינדונג פון דער שטאָט אין 1276. זיי באַטאָנען, אַז קאַמעניץ איז אַנטשטאַנען צוליב די זיכערקייטס־באַדערפענישן פון בריסק־ליטאָווסק, איבער וועלכער ס'האָבן קאָנקורירט און געקעמפט די פּרינצן פון אַלטן ליטע. ס'איז אָבער אויך פאַראַן אַ מיינונג, אַז קאַמעניץ־ליטאָווסק איז שוין געווען פאַרן יאָר 1276 אַ וויכטיקער און סטראַטעגישער פּונקט, איבער וועלכן ס'האָבן געקעמפט ליטווישע און רוסישע שבטים. די מיינונג דריקט אויס דער היסטאָריקער פון אַלטן ליטע, לאַטקאָווסקי[1]. אין דאָקומענט וואָס ס'ברענגט לאַטקאָווסקי וועגן דעם קריג צווישן די ליטווינער און די ראָמאַנאָוויטשעס פאַרן דערשיינען פון פּוילן־ליטע איז באַצייכנט דאָס אָרט קאַמעניץ אַלס איינער פון די סטראַטעגישע פּונקטן, איבער וועלכן ס'פירט זיך אַ שווערער קאַמף אין יאָר 1662. לויט ווי ס'ווערט דאָרט דערציילט איז געשיקט געוואָרן מיליטער וואָס האָט געקעמפט ביי מעלניץ און קאַמעניץ. לאַטקאָווסקי אידענטיפיצירט זיי מיט מעלניץ אין פּאָדליאַשע און קאַמעניץ־ליטאָווסק.[2] דער זיווּג פון די דאָזיקע ערטער דערשיינט ביי הונדערט יאָר נאָך דעם, ווען קעיסטוטס איידעם, יאַנוש דער פּרינץ פון מאַזאָוויע, פאַרנעמט די שטעט דראָהיטשין (פּאָדלאַסקי), סוראַדזש, מעלניק און קאַמעניץ.

דער היסטאָריקער פון דער קאָברינער געגנט פון דער ליטווישער שליאַכטע אָפּשטאַמונג — סעווערין וויסאָלוך[3] נעגירט די מיינונג פון לאַטקאָווסקין און איז זיכער מיט זיין מיינונג, אַז קאַמעניץ מיינט גאָר קאַמין־קאָשירסק אויף דער גרענעץ צווישן פּאָלעסיע — פּוילן. עס איז אָנצונעמען די מיינונג פון לאַטקאָווסקין, ווייל דער אַלטער געראַנגל האָט זיך אויך קאָנצענטרירט אין די געביטן פון פּאָדליאַשע און מ'קען משער זיין, אַז קאַמעניץ איז אויפגעבויט געוואָרן פון דאָרף קאַמעניץ. לויט די כראָניקעס פונעם אַרכיוו פון פוילישן פירשטנטום — איז דער גרינדער פון דער שטאָט קאַמעניץ געווען דער הערשער פון וואָלין, וואָס האָט אין יענער צייט געוווינט אין בריסק —

וולאַדימיר וואַסילעוויטש — וועמען מ׳האָט אויך גערופֿן פֿילאָזאָף. דאָס איז דער הערשער פֿון וולאַדימיר וואָלינסק (לודמיר). די כראָניק גיט איבער: נאָכן חורבן פֿון בריסק דורך די טאַטאַרן (ווייזט אויס בעת זייער צווייטער אינוואַזיע 1259), איז באַשלאָסן געוואָרן אויפֿצושטעלן אַ ריי פֿעסטונגען צו פֿאַרטיידיקן בריסק פֿון דער הינטערלאַנד־זייט. מ׳דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אַז דאָס 13־טע יאָרהונדערט איז דאָס באַרימטע יאָרהונדערט פֿון בויען שטאָטישע ישובים אין פּוילן און ליטע. דערין דאַרף מען אפֿשר זען נאָך אַן אַרגומענט פֿאַר דער גרינדונג פֿון דער שטאָט.

אין 1276 האָט וולאַדימיר געשיקט זיין אַדיוטאַנט אָלעשקאָ אויסצוקלייבן אַ פּאַסיקן אָרט פֿאַר אַ פֿעסטונג־שטאָט. נאָכן באַשטימען דאָס אָרט איז אויך אָנגעקומען וולאַדימיר מיט זיין סוויטע — אַ גרופּע באָיאַרן פֿון בריסק, און דאָרט האָט ער באַשטימט זיין קאָמענדאַנטור. לויט די דערמאָנטע כראָניקעס האָבן זיי אויסגעקליבן אַ שטיינערדיקע באַרגיקייט אויפֿן ברעג פֿון טייך לעשנא מיטן נאָמען גרויס־לעשנאָ.[4] באַלד האָט מען אָנגעהויבן אויסהאַקן די געדיכטע וועלדער, וואָס האָבן אַרומגערינגלט דעם באַרג. פֿון דאַן (1276) עקזיסטירט, אַלזאָ, די שטאָט וואָס הייסט קאַמעניץ.

צוליב פֿאַרטיידיקונגס־צוועקן קעגן די טאַטאַרישע אָנגריפֿן (דער לעצטער אָנגריף פֿון די טאַטאַרן איז געווען אין יאָר 1287 און איז אָפּגעשטויסן געוואָרן דורך די פּאָליאַקן נעבן קראָקע) האָט מען אָנגעהויבן אויפֿשטעלן אַ גרויסע פֿעסטונג, וועלכע איז אונדז באַקאַנט אַלס קאַמעניצער סלופּ.[5] נאָכן אויסענדיקן, האָט זיין הייך דערגרייכט צו 37 מעטער (17 סאַזשין) און זיין פֿאַרנעם 35 מעטער (16 סאַזשין). אין דער דאָזיקער פֿעסטונג האָט מען איינגעריכטעט טרעפּן פֿון דעמב־האָלץ, און צום וווּנדער זענען זיי בייגעשטאַנען קעגן פֿוילונג און צעשטערונג ביזן הייַנטיקן טאָג. אין די ווענט פֿון דער פֿעסטונג האָבן זיי אויסגעבויט לופֿטשיקעס פֿאַר לופֿעס פֿון שיס־געווער. זיי האָבן אויך געבויט קאַנאַלן, וואָס האָבן געפֿירט צום טייך און דערמעגלעכט איבערצופֿירן פּראָוויאַנט און מענטשן. די פֿעסטונג דערשיינט אַלס „די ווייסע פֿעסטונג".[6] די ריזיקע וועלדער אין דער געגנט זענען דערנאָך אָנגערופֿן געוואָרן „די וועלדער פֿון דער ווייסער פֿעסטונג", און פֿון דאַנען דער נאָמען פֿון די ביאַלאָוויעזשער וועלדער אויפֿן נאָמען פֿון דער קאַמעניצער פֿעסטונג. ס׳דאַרף באַצייכנט ווערן, אַז די וועלדער פֿון קאַמעניץ און ביאַלאָוויעזש דערשיינען אין די דערמאָנטע כראָניקעס, איינע נעבן דער צווייטער און אויף זיי איז געווען באַשטימט אַ באַפֿולמעכטיקטער פֿון גרויסן ליטווישן פֿירשטנטום. דאָס געביט פֿון זיין הערשאַפֿט איז געווען דער ביאַלאָוויעזשער און קאַמעניצער מדבר.[7] דער זיץ־אָרט פֿון דעם הויכן באַאַמטן

איז אין געוויסע צייטן געווען אין קאַמעניץ (אַזאַ איז געווען פיליפּ מאַכעוויטש אין ענדע פון 16טן יאָרהונדערט, וועמען מ׳האָט גערופן דער וואַלד־ציכטער פון די ביאַלאָוויעזשער און קאַמעניצער וועלדער).

קאַמעניץ רופט זיך אָן אין די מקורות פון 14טן יאָרהונדערט מיט צוויי נעמען: רוטעניש קאַמעניץ [8] און אויך וואָלינער קאַמעניץ.[9] פאַר די, וואָס זענען נישט בקי אין דער געשיכטע פון פוילן און ליטע, דאַרף באַמערקט ווערן, אַז אין די ערשטע יאָרהונדערטער פון צווייטן טויזנט איז וואָלין געווען אַן אינטעגראַלע טייל פון ליטע און איז אָפּגעריסן געוואָרן פון איר נאָך דער אָנשליסונג צו דער פוילישער קרוין פאַר דער פאַראייניקונג פון פוילן און ליטע אין יאָר 1569.[10] קאַמעניץ איז געווען פאַרבונדן מיט וואָלין דורכן הויפּט־טראַקט, וואָס האָט געפירט פון ווילנע קיין לוואָוו, און איז דורכגעגאַנגען מאַזאָוויע פון מערב און די געגנט מזרחדיק פון נאַרעוו, וואָס איז באַוווּסט אין דער אַלטער געשיכטע פון פוילן אַלס דאָס אָרט פון די „די גרויסע זומפּן״. דער וויכטער וועג־קנופּ איז געווען נאָווידוואָר. אין 16טן יאָרהונדערט האָט זיך דער וועג גערופן „גרויסער וועג״.[11] פון דאָרט האָט זיך דער וועג געצויגן מערבדיק פון פּרוזשאַני דורך שערעשאָוו וואָס האָט באַלאַנגט צו קאַמעניצער ראַיאָן.[12] און פון קאַמעניץ איז דער וועג געגאַנגען קיין בריסק און פון דאָרט קיין לובאָמיל און פון לובאָמיל אין רויטן רוסלאַנד און איר הויפּטשטאָט לעמבערג.

קאַמעניץ איז אָנגעשלאָסן געוואָרן צום ליטווישן פירשטנטום אין אָנהייב פון 14טן יאָרהונדערט און איז געווען די הויפּטשטאָט פון אַ ראַיאָן אויף דעם נאָמען. דאָס איז געווען אַ גרויסע „סטאַראָסטווע״. אירע מזרחדיקע גרענעצן זענען געווען דער קאָברינער ראַיאָן (דעמאָלט קאָברינער פירשטנטום) און אין צפון — פּרוזאַני. מ׳דאַרף באַצייכענען אַז אין אַ דאָקומענט פון 26סטן אַפּריל 1380 גיט איבער דער גרויסער פירשט וויטאָלד, וועלכער הייסט אַלעקסאַנדער אַליאַס וויטאָלד,[13] דאָס דאָרף שערעשאָווע זיין פריינד מיקאָלאַי נאָסוט שאַמפּערט. די פאַמיליע נאָסוט איז געווען אַ דינאַסטיע פון פירשטן מיט אַ גרויסער השפּעה פאַר יאַגעלאָ, און שערעשאָווע דערשיינט דאָ אַלס אַ גוט, וואָס געהערט צום הערשאַפט־געביט פון קאַמעניץ.[14] בעת גידימין, דער גרינדער פון גרויס־ליטע, איז פאַרוווּנדעט געוואָרן אין דער וויעלאָוועד שלאַכט מיט די טעווטאָנער ריטערס און ר׳האָט איבערגעגעבן זיין באַזיץ צו זיינע זיבן זין, איז קאַמעניץ און איר אומגעגנט אַריינגעפאַלן אין די הענט פון זיין צווייטן זון קאַסטוט.[15] אין זיין צייט האָבן די אָנגריפן פון די טעווטאָנער ריטערס דערגרייכט זייער העכסטן פונקט. דער ערשטער איבערפאַל פון די טעווטאָנען אויף קאַמעניץ איז געווען אין יאָר 1375 אונטער דער אָנפירונג פון קאָמטאָר סוואַלגי טעאָדאָר פאָן עלסנער. די כראָניק דערציילט

וועגן גרויסן מלחמה־רויב, וואָס טעאָדאָריך האָט דאַן גענומען: מענטשן, פי און פערד. אין דער שלאַכט האָט קאַמעניץ שווער געליטן, אָבער די טעווטאָנען האָבן זי נישט דעראָבערט. זיי האָבן נישט רואינירט דעם וויכטיקן סטראַטעגישן פונקט. אין שווערע אָנגריפן וואָס האָבן זיך איבערגעחזרט אין יאָר 1319 האָבן זיי באַהערשט די שטאָט. זיי האָבן זיך געהאַלטן אין איר אַ קורצע צייט און ביים ענדע פון זעלבן יאָר האָבן זיי זי געמוזט פאַרלאָזן.[16]

בעת דעם ירושה־קריג צווישן די ברידער קאַסטוט און יאַגעלאָ, האָט יאַנוש, דער פירשט פון מאַזאָוויע — איידעם פון קאַסטוט — איינגענומען דראָהיטשין, מעלניק און סוראַזש און צום סוף אויך קאַמעניץ, וואָס איז געווען לויט אַטנושעס טענה אַ טייל פון דעם נדן פון זיין ווייב דאַנוטאַ, קאַסטוטס טאָכטער. מ׳קאָן אָננעמען, אַז יאַנוש איז אָנגעקומען קיין קאַמעניץ מיטן „גרויסן וועג”. יאַגעלאָ האָט באַלאַגערט קאַמעניץ אין יאָר 1383, ער האָט איינגענומען די פעסטונג און די שטאָט און אַ געוויסע צייט האָט ער אויך דאָרט געוווינט. לויטן אָפּמאַך צווישן אים און וויטאָלדן, דעם גרויסן פירשט פון ליטע, איז קאַמעניץ איבערגעגאַנגען אין רשות פון וויטאָלדן און פון דאַן אָן האָט זי באַלאַנגט צום ליטווישן פירשטנטום. קאַמעניץ אַלס אַ טייל פון בריסקער געגנט איז אַריינגעפאַלן אין די הענט פון וויטאָלדן אַלס ירושה פון זיין פאָטער קאַסטוט (דאַן האָט ער אויך באַקומען גראָדנע און 4 יאָר נאָכן אָפּמאַך האָט ער געגעבן די בריסקער יידן זייערע ערשטע רעכט — 1388).

זינט וויטאָלד האָט דעראָבערט קאַמעניץ איז זי געוואָרן אַ צענטראַלער אָרט אין דער גאַנצער אומגעגנט, און צוזאַמען מיט בריסק און קאָברין איז זי אָנגעגאַנגען אַלס אַ הויפּטשטאָט פון אַ וויכטיקן ראַיאָן אין ליטע. אַזוי דערשיינט זי אויך אין די דאָקומענטן פון יענער צייט. דאָס געפינען זיך אויפן הויפּט־שליאַך פון קראָקע קיין ווילנע און די גרויסע ליטווישע וועלדער אַרום איר, האָבן איר צוגעגעבן אַ באַזונדערן ווערט. דערפאַר געפינען מיר, אַז פון 15טן ביזן 17טן יאָרהונדערט קומען זיך צוזאַמען אין קאַמעניץ די קעניגלעכע ראַטן הויפּטזעכלעך זומער־צייט. בעת די ראַטן זענען אויך פאָרגעקומען קעניגלעכע יאַגדן, אין וועלכע ס׳האָט זיך באַטייליקט דער קעניג און די ליטווישע אַדללייט. אין קאַמעניץ איז פאָרגעקומען דער היסטאָרישער צוזאַמענטרעף צווישן דעם דעלעגירטן שליח פון פויפּסט אַלעקסאַנדער V און צווישן יאַגעלאָ און וויטאָלד. די באַגעגעניש איז צושטאַנדגעקומען אין דער צייט פון גרויסן סיכסוך איבער דער פויפּסט־שטול צווישן גרעגאָריוס דעם 12טן, בענעדיקטוס דעם 13טן און אַלעקסאַנדער דעם 5טן. דער לעגאַטוס (דער דעלעגירטער) פון אַלעקסאַנדערן איז אָנגעקומען קיין

קאַמעניץ, בעטן ביי יאַגעלאָן, וואָס איז דאָרט דאָן געווען, אַז פּוילן און ליטע זאָלן זיך אָנשליסן אין זיין צד.

אין קאַמעניץ האָט אויך פאַרבראַכט צייטנווייז קאַזימיר דער יאַגעלאָנער, בעת ער איז געווען דער קרוינפּרינץ און גרויספירשט פון ליטע.[17] בעת זיינע פּילצאָליקע רייזעס איבער ליטע האָט ער פאַרבראַכט אין קאַמעניץ. דאָ האָט ער אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען מיט דער פּוילישער שליאַכטע, ווען ער איז אויך געווען קעניג פון פּוילן. אין דער זעלבער צייט האָט ער פאַרשטענדלעך אויך אָפּגעהאַלטן יאַגד מיט דער באַטייליקונג פון דער שליאַכטע. אַ געוויסע צייט איז קאַמעניץ אַוועקגענומען געוואָרן פון דער בריסקער געגנט און צוקאָאָפּטירט צו פּאָד־ליאַשע. אָבער אין 1569 איז די שטאָט צוריקגעקערט געוואָרן צום בריסקער ראַיאָן און פון דעמאָלט אָן ביז היינט איז די לאַגע נישט געענדערט געוואָרן. ווי געזאָגט, איז קאַמעניץ געווען אַ סטאַראָסטווע און געווען גערעכנט ווי אַן אייגנ־טום פון קעניגרייך.[18] אין יאָר 1525 האָט קאַמעניץ באַקומען דעם סטאַטוס פון וואָיטשאַפט.[19] דאָס האָט איר געגעבן נאָך רעכטן צו די מאַגדעבורגער רעכטן, וואָס זי האָט, ווי'זט אויס, באַקומען צוזאַמען מיט בריסק, גראָדנע א"אַנד אין יאָר 1496. די לייטונג פון שטאָט האָט זיך אַזוי אַרום אויסגעברייטערט. דער וואָיט איז געווען פאָרזיצער פון שטאָטישן געריכט. דערפון קאָן מען לערנען, אַז אין אָנהייב פון 16טן יאָרהונדערט האָט שוין עקזיסטירט אַ שטאָטראָט און אין זיין שפּיץ אַ בירגערמייסטער. דער וואָיט איז געשטאַנען אין שפּיץ פון דער לייטונג, אויך געווען פאָרזיצער פון שטאָטישן געריכט. ער איז אויך געשטאַנען אין שפּיץ פון די לאַווניקעס, נעבן וועלכע ס'זענען אויך געווען ראַטמענער, אין וועמענס שפּיץ ס'איז געשטאַנען דער בירגערמייסטער. אין די געביטן פון קאַמע־ניצער סטאַראָסטווע האָבן זיך געפונען אַלע ישובים לענגאויס דעם טייך לעשנאָ. ס'דאַרף באַצייכנט ווערן, אַז אין שפּיץ פון דער סטאַראָסטווע זענען געשטאַנען פון די חשובסטע אַדללייט אין פּוילן, וועלכע האָבן, ווי ס'ווייזט אויס, געדונגען אין אַרענדע די שטאָט און אומגעגנט ביים קעניגרייך. די פאָרשער זעען די קאַמעני־צער שליאַכטע נאָענט צום קעניגלעכן הויף און מיט ווירקונגס־מעגלעכקייטן. דאָס זענען די מאַגנאַטן־משפחות טישקעוויטש און פּאַץ (פּאַצעוויטש), וועלכע מיר טרעפן אין 16טן יאָרהונדערט אַלס סטאַראָסטעס פון קאַמעניץ (אָדער אָקלע־פּאַטשי). זיי זענען אויך געווען וואָיעוואָדעס. פּאַץ איז געווען וואָיעוואָדע פון מינסק און די טשקעוויטשעס האָבן אויך פאַרנומען דעם הויכן אַמט פון פינאַנס־מיניסטאָרן פון ליטע.

קעניג קאַזשימיעזש יאַגעלאָנער, דער ליבהאָבער פון אונדזער שטאָט, שרייבט בריוו צו פּאַצן (פּאַצעוויטש) אין שייכות מיט די באָדן־סיכסוכים איבער

דערפער אין דער אומגעגנט צווישן זיי און די טישקעוויטשעס. אַזאַ שטרייט האָט זיך געצויגן צענדליקער יאָרן איבערן דאָרף קיוואַטיטש. די דאָזיקע קאָנפליקטן זענען געווען באַגלייט מיט אונטערצינדונגען און מאָרדן. דער קרוינפּרינץ מישט זיך אַריין אין סיכסוך און שרייבט צו פּאַצן אַלס קאַמעניצער פּאַרטרעטער. אויך זיגמונט דער ערשטער שרייבט וועגן דעם ענין נאָטעס און דראָט די פּאַצס מיט געריכטלעכע מיטלען.

אַזוי געפינען מיר באַרימטע שליאַכטע־פּאַמיליעס אין גיטער אין קאַמעניצער אומגעגנט, ווי ראַדזשיוויל (טשעמערי און געגנט), סאַפּיעכאַ (שוסטאָקאָוואָ וויסאָקע). אין 16טן און 17טן יאָרהונדערט געפינען מיר אין קאַמעניצער געגנט שליאַכטע־פּאַמיליעס פון נידעריקן ראַנג, וואָס זייערע זין זענען באַרימט געוואָרן אין שפּע־טערדיקע צייטן, ווי די פּאַמיליע קאָשטשושקאָ (די איינוווינער פון קאַמעניץ געדענקען גוט סטאָיפּיטשעוואָ וואָס איז געלעגן אויף אַ בערגל אויפן לינקן ברעג פונעם טייך לעשנאָ, בליניעוויטש און דעם דאָרף סעכנאָוויץ צווישן קאַמעניץ און זשאַבינקע).

פון דאָקומענטן וואָס זענען קאָנצענטרירט געוואָרן אין די אַקטן פון דער היסטאָרישער קאָמיסיע אין ווילנע, באַזונדערס אין באַנד 6, לערנען מיר וועגן דער שווערער קאָנקורענץ און פיינטלעכע באַציאונגען וואָס האָבן געהערשט צווישן דער מעכטיקער שליכאַטע און די שטאָטישע איינוווינער פון קאַמעניץ־ליטאָווסק. ווי באַקאַנט האָט די שטאָט באַקומען, אין אַ ספּעציעלן דעקרעט, מאַג־דעבורגער רעכט און וואָיטאָסטוואָ־רעכט.[19], [20] די דאָזיקע רעכטן האָבן פאַרזיכערט דער שטאָט אַדמיניסטראַטיווע און געריכטלעכע זעלבשטענדיקייט. די שטאָטישע איינוווינער זענען געווען באַפרייט פון די קעניגלעכע באַזונדערע דינסטן און אַפילו פון מאָביליזאַציע. זיי האָבן גענאָסן פון אַ ספּעציעלער פּריווילעגיע, וואָס זיי האָבן באַקומען פון קעניג זיגמונט דעם 1טן אין יאָר 1528, וואָס באַרעכטיקט באַזונדערס די שטאָטישע צו באַנוצן די וועלדער פון דער געגנט צו בוי־צוועקן און צום הייצן. די וועלדער פון קאַמעניץ האָבן געהערט צום באַזיץ פון קעניג און אַזוי רופן זיי זיך אין די דערמאָנטע דאָקומענטן.[23] אויפן גרונט פון אָט דער פּריי־ווילעגיע זענען אויסגעוואַקסן קאָנפליקטן, וועלכע האָבן געדויערט צענדליקער יאָרן. אין די דאָקומענטן לייענען מיר אַ קאָנספּירירונג פון די שטאָטישע קעגן די אָפּהענגיקע פון די אַדללייט. ס'האָט אויך געטראָפן, אַז זיי זענען דערמאָרדעט געוואָרן אין די גאַסן פון שטאָט.[24] אַזאַ בולטער פאַל איז געווען די לאַנגע געריכטס־פאַרהאַנדלונג צווישן אַננאַ קאָשטשושקאָ פון סטאָיפּיטשעוואָ און די שטאָטישע איינוווינער וואָס האָבן געהרגעט אירע צוויי מענטשן.

אויך די גרויסע פּוילישע שליאַכטעלייט ווי סאַפּיעכט, ראַדזשיוויל און פּאַץ

זענען געווען פאַרמישט אין קאָנפליקטן מיט די איינוווינער פון קאַמעניץ. די דאָזיקע קאָנפליקטן זענען זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר יענער צייט און דינען ווי אַ ביישפּיל וועגן די באַציאונגען צווישן דער שליאַכטע און קעניג. פון איין זייט געפינען זיך די שטאָטישע פון קאַמעניץ, וואָס ווערן געשטיצט דורכן קעניג, און פון דער אַנדערער זייט די אַדללייט, וואָס פאַרטיידיקן זייערע שליאַכטע־רעכטן. אַזאַ קאָנפליקט פון 1600 איז באַטראַכט געוואָרן אין קאַמעניץ. דעם קעניג האָט פאַר־טראָטן יאַן פּאַץ, דער וואָיעוואָדע פון מינסק, דער סטאַראָסטע פון קאַמעניץ — קאַסטעלאַן גראָגערי וואָינאַ און דער פּראָקוראָר פון גרויסן ליטווישן פירשטנטום — מעלכיאָר קאַמינסקי.[25] אין דעם דאָזיקן סכסוך שטייט זיגמונט דער דריטער פון דער פאַמיליע וואַזאַ אויף דער זייט פון די מיעשטשאַנעס סאַפּיעכאַ, דער וואָיעוואָדע פון האָמעל, איז נישט דערשינען און האָט געשיקט זיין פאָרשטייער — זיין פריינד כאָלאָמאָווסקי. אין בריוו, וואָס ער האָט געשיקט קלאָגט זיך סאַפּיעכאַ אויף דער מלוכה־מאַכט, אַז זי האָט ביי אים צוגערויבט טיילן פון די קאַמעניצער וועלדער. דער שטרייט איז אַרום דעם וואַלד אין דער געגנט פון דאָרף טשעמערי, ווו ס׳האָט געוווינט אַננאַ ראַדזשיוויל, וואָס איז געווען באַשטימט פאַר איר אַלס אַ געשאַנק פון סאַפּיעכאַן. סאַפּיעכאַ אַפּעלירט אויף דעם רעכט פון קעניגרייך זיך צו פּראָצעסירן מיט דער שליאַכטע אין אירע געריכטלעכע אינסטאַנצן און וויל נישט זיצן מיט די שטאָטישע פון קאַמעניץ ביי איין טיש. ער זעט אין דעם אַן עוולה קעגן די געזעצן פון דער מדינה.[26] דער אינסטיגאַטאָר (פּראָקוראָר) טענהט, אַז נאָר דער קעניג אַליין באַשטימט די געזעצן און ס׳איז אים קלאָר געוואָרן, אַז די מיעשטשאַנעס בעטן נאָר האָלץ פאַר זייער געברויך און מיינען גאָר נישט צו וועלן עפּעס צונעמען אין זייער באַזיץ. אויב סאַפּיעכאַ האָט טענות, דאַרף ער אַפּע־לירן אין סיים.

נאָך אַ מער פאַרפּלאָנטערטער פּראָצעס וועגן די וועלדער צווישן קאַמעניץ און טשערנאָווטשיטש פירט זיך צווישן ראַדזשיווילן און דעם קעניגרייך.[27] אויך דאָ האָבן די מיעשטשאַנעס, שטיצנדיק זיך אויף די פּריווילעגיעס פון זיגמונט דעם ערשטן און דריטן, געהאַקט האָלץ אין די וועלדער. דער וואַלד איז אין דער נאָענט פון די דערפער דעמניץ און ליסקאַ, ווו דאָס טייכל ווישניאַ פאַלט אַריין אין לעשנאָ. אויך ראַדזשיוויל איז נישט דערשינען צו די פאַרהאַנדלונגען און האָט געשיקט אַ פאָרשטייער, וועלכער איז געקומען מיט דאָקומענטן פון די צייטן פון אַלעקסאַנדער (1501—1508), לויט וועלכע דער באָדן און וואַלד געהערן צו אים. דער אינסטיגאַטאָר (פּראָקוראָר) פון קעניגרייך ברענגט עדות, אַז דער טייל פון די וועלדער וועגן וועלכן ס׳ווערט גערעדט אין ראַדזשיווילס אַפּעלאַציע, באַלאַנגט צום קעניג. דער באַשלוס פון געריכט איז אינטערעסאַנט: מען דאַרף „צייכענען״

דעם באַדן איבער וועלכן ס׳קומט פאַר דער שטרייט און איבערשיקן די צייכענונג צום קעניג, דאָס מיינט, צייכענען אַ מאַפּע.

ס׳זעט אויס, אַז אין רעזולטאַט פון די גרויסע מלחמות מיט די קאָזאַקן האָט די שטאָט שווער געליטן. צוליב דעם איז, ווי ס׳זעט אויס, געבראַכט געוואָרן דאָס פּראָבלעם פון קאַמעניץ אויפן טאָג־אָרדענונג פון סיים. דער סיים האָט באַשלאָסן צו געבן אייניקע פאַרלייכטערונגען די שטאָטישע און די יידן. דער סיים האָט אין זיין באַשלוס געגעבן אויך אַ באַזונדערע פּריווילעגיע פאַר יידן. דער באַשלוס צייכנט זיך אויס מיט אַ באַזונדערער וואַרעמקייט און נעמט אין באַטראַכט די צעשטערונג פון דער שטאָט (דעסאָלאַסיאָנעם), און באַפרייט די פּאָליאַקן און יידן פון שטייערן אויף 4 יאָר, אויסער די „מיטאַ״־אָפּצאָלונגען, וואָס מ׳האָט געפאָדערט אויף די וועג־קרייצונגען, בריקן און ביים אַריינגאַנג אין דער שטאָט. זיי זענען אויך מחויב צו שיקן אָפּצאָלונגען אויף סחורות (אַן אַלטער אָפּצאָל ביים איבערפירן פון איין ראַיאָן אין צווייטן און אַ נייער צאָל — „פּאָבור״ — וואָס איז איינגעפירט געוואָרן אין 1501 פאַר עקספּאָרט־סחורות), און אויך טשאָפּאָוואָ־אָפּצאָלונגען פאַר געטראַנקען, וואָס איז געווען איינער פון די גרויסע הכנסה־קוואַלן פון דער פּוילישער מאַכט. ביי דער געלעגנהייט איז כדאי אונטערצו־שטרייכן, אַז די אַרענדע אויף דער גרעסטער טייל שטייערן און צאָלן, האָט זיך געפונען אין די הענט פון די יידן. ס׳זענען דערין באַקאַנט די גרויסע אַרענדאַרן, יידן פון בריסק.

אַ שאַרפע ווענדונג אין שטאַנד פון קאַמעניץ איז פאָרגעקומען אין דער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט. די שטאָט און איר אומגעגנט האָבן פאַרלוירן זייער קעניג־לעכן שטאַנד און זענען איבערגעגאַנגען אין באַזיץ פון באַקאַנטן ליטווישן מיניס־טער, פּאָליטיקער און דיפּלאָמאַט, דעם אַדלמאַן ווילהאָרסקי. נאָך פאַר דעם האָט זיך פיל געענדערט אין איר שטאַנד, ביים סוף פון דער תקופה איז זי אַרומ־גערינגלט מיט שליאַכטע־לייט, וועלכע פאַרלאָזן זי אויך נאָך די צעטיילונגען פון פּוילן און פאַרקויפן זייערע גיטער צו אָרטיקע קויפערס.

אין דער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט (1878) האָט די שטאָט געציילט 6855 איינוווינער דערונטער 5900 יידן (90%) צוזאַמען מיט די נאָענטע דאָרפישע קהילות.

דער אָנהייב פון יידישן ישוב

ביז דער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט

עס איז נישט לייכט צו שרייבן וועגן דער געשיכטע פון אונדזער שטאָט. ס׳באַשווערט דאָס פעלן פון יידישע דאָקומענטן, אַחוץ עטלעכע שורות ביי דובנאָוון

אין זיין בוך: „דער פּינקס פון ועד הקהילות אין ליטא״. איך האָב נישט געפונען קיין שום דאָקומענט וועגן יענע פּאַרצייטיקע יאָרן. ס׳דערדריקט דער פאַקט, וואָס מיר זענען אָפּגעריסן פון די קוואַלן און אוצרות ווו ס׳געפינען זיך אויך יידישע דאָקומענטן — דאָס זענען די אַרכיוון צו וועלכע מיר האָבן נישט קיין צוטריט. ווי בריסק, גראָדנע און אַנדערע. ס׳איז דעריבער נישט געווען קיין אַנדערע מעגלעכ־קייט ווי צו דערציילן די געשיכטע פון יידישן ישוב אין שטאָט לויט די נישט־יידישע דאָקומענטן, און דער עיקר, אין די דאָקומענטאַציע־צענטערן פון פּוילישע מלוכה־אינסטיטוציעס, וואָס געפינען זיך אין לאַנד. אויך די דאָקומענטן און ענלעכע צו זיי אַנטפּלעקן זייער ווייניק פונעם יידישן לעבנס־שטייגער אין יענע פּאַרצייטיקע יאָרן.

ידיעות וועגן די יידישע ישובים אין אונדזער געגנט דערשיינען נאָר אין סוף פון 14טן יאָרהונדערט. ווי געזאָגט, איז געגעבן געוואָרן פון וויטאָלדן אַ פּריווילעגיע די בריסקער יידן אין 1388. מ׳קען אָבער אָננעמען, אַז אויך פריער האָט עקזיס־טירט אַ יידישער ישוב אין בריסק. קלאָרע ידיעות וועגן דער געגנט האָבן מיר נאָר פון סוף פון 15טן יאָרהונדערט. אָבער אויך דאָ איז אָנצונעמען, אַז יידישע ישובים האָבן עקזיסטירט פון פריער (קאָברין דערשיינט אַלס אָרגאַניזירטע קהילה אין אָנהייב פון 16טן י״ה). מ׳דאַרף אונטערשטרייכן, אַז אין 1495 זענען אַרויסגע־טריבן געוואָרן די יידן פון ליטע אין די צייטן פון ליטווישן פירשט און קרוינפּרינץ אַלעקסאַנדער. אָבער נאָך זיין קרוינונג אַלס קעניג פון פּוילן האָט ער זיי צוריק־געקערט (1503) און אָפּגעגעבן זייערע הייזער און אייגנטימער אין עקוויוואַלענט פון אַ יערלעכן שטייער (פּאָווראָטנע).

מ׳קאָן אַלזאָ אָננעמען, אַז דער יידישער ישוב אין קאַמעניץ האָט אָנגעהויבן זיין עקזיסטענץ גאַנץ פּאַרצייטנס. יידן ווערן דאָס ערשטע מאָל דערמאָנט אין אַ דאָקומענט פון יאָר 1525 (זע וויטער). מען קען נישט אָננעמען, אַז אין פּראָצעס פון גרינדן שטעט אין דער אָפּגעשטאַנענער ליטע, ווען די יידן איז דערמעגלעכט געוואָרן נישט נאָר זיך צו פאַרנעמען מיט האַנדל און געלט, נאָר אויך קויפן גיטער און טאָן אַלע מלאכות — זאָלן זיי נישט זיין אין אַ וויכטיקער שטאָט וואָס געפינט זיך ביי אַ הויפּט־טראַקט און אין שכנות פון אַזאַ גרויסער שטאָט ווי בריסק־ליטאָווסק. אין אַ דאָקומענט אין די דאָקומענטן־ביכער פון דער ליטווישער מעטריקע פון היסטאָריקער ג. בערשאַדסקי[28], ווערן דערמאָנט אין קאַמעניץ „יעווי־רעי״ אַלס שענקערס. דער דאָקומענט איז אָבער איינגעהילט אין אַ נעפּל, און מיר קענען נישט וויסן צי די כוונה איז צו אַ יידישן ישוב אין שטאָט, אָדער צו איינצלנע שענקערס. מ׳קען פאַרשטענדלעך אָננעמען, אַז יידן האָבן דאָ געלעבט אין ישוב, אויב נישט קיין גרויסער, האָט ער ווייניקסטנס דערגרייכט צו אַ מנין. פון דאַנען איז צו דרינגען, אַז ס׳איז געווען אין קאַמעניץ אַ יידישער ישוב נאָך פאַר דעם.

אין אָט דעם דאָקומענט ווערט געזאָגט: „אין 26סטן פעברואַר 1525 באַקומט די שטאָט קאַמעניץ וואַיטאָסטוואָ־רעכט ווי אַ צוגאָב צו די מיבורגער (מאַגדעבורגער) רעכט פון קאַמעניצער סטאַראָסטוואָ. ס׳איז אויך געגעבן געוואָרן די שטאָטישע (מיעשטשאַנעס) רעכט אויף שענקען, וואָס האָבן זיך פריער געפונען אין אַרענדע[29] פון יידן״.[30]

די אַנטוויקלונג פון די שטעט אין ליטע האָט פאַראורזאַכט, ווי אין אַנדערע לענדער, דעם אויפשטייג פון שטאָטישן קלאַס. דער אויפשטייג פון דאָזיקן קלאַס איז אָבער אין ליטע געווען אַ פּאַמעלעכערער ווי אין אַנדערע טיילן פון פוילן. אין אָנהייב איז זיי געגעבן געוואָרן דער שטאַנד פון אַ וואַיטאָסטוואָ, וואָס האָט אויך אַנטהאַלטן אַ שטאָט־געריכט אין שפּיץ פון וועלכן ס׳איז געשטאַנען דער וואָיט. די דייטשישע מאַגדעבורגער רעכט האָט די קאַמעניצער סטאַראָסטוואָ באַקומען נאָך פון פריער. מ׳קען מיינען, אַז די מאַגדעבורגער רעכט, לויט וועלכע קאַמעניץ האָט באַקומען אַדמיניסטראַטיווע זעלבשטענדיקייט, זענען אין דער זעלבער צייט געגעבן געוואָרן אויך אַנדערע שטעט אין ליטע, ווי: בריסק, גראָדנע, לוצק, פּאָלאָצק, מינסק א. אַנד. (1496). אינטערעסאַנט איז אָבער, אַז די רעכט אויף דער אַרענדע פון די שענקען איז איצט איבערגעגעבן געוואָרן די שטאָטישע. דאָס צונעמען די שענקן פון די יידן איז אַן צווייפל פאַרבונדן מיטן געבן די באַזונדערע רעכט פון וואַיטאָסטוואָ־שטאַנד צו די שטאָטישע קריסטן. עס לייגט זיך נישט אויפן געדאַנק, אַז די יידן האָבן פאַרציכטעט אויף זייער פרנסה פון זייער גוטן ווילן. ס׳איז אָנצונעמען, אַז דאָס איז געקומען אין רעזולטאַט פון דעם קאַמף פון די שטאָטישע קריסטן קעגן די יידן אין שטאָט.

דער יידישער ישוב האָט עקזיסטירט אין קאַמעניץ און אין דער אומגעגנט במשך דעם גאַנצן 16טן י״ה. אַ דאָקומענט פון 1565 פון דער „לוסטראַציע״ אין דער קאַמעניצער סטאַראָסטוואָ פאַרפליכטעט דער קאַמעניצער ראַיאָן די יידן פון סאַראַווקאַ צו צאָלן שטייערן: אליעזר (לאַזאַר — 3 זלאָטעס, נחום — 3 זלאָטעס, כיטשקאָ — 3 זלאָטעס, פסח — 2 זלאָטעס, סטאָפּקאָ — 3 זלאָטעס, און צוזאַמען 14 זלאָטעס. דערפון לערנען מיר, אַז נישט נאָר אין קאַמעניץ איז געווען אַ יידישער ישוב נאָר אויך אין די שטעטלעך פון ראַיאָן. אין יידישע דאָקומענטן ווערן די קאַמעניצער יידן דערמאָנט צום ערשטן מאָל ביים אויפשטעלן דעם ועד פון ליטא, נאָכן אָפּרייסן זיך פון ועד־הארצות. די ליטווישע יידן איז באַשטימט געוואָרן אַ ספּעציעלע שטייערן־סומע, וואָס זיי האָבן געדאַרפט באַצאָלן דעם ליטווישן אוצר (פּאָדסקאַרבי) אין יאָר 1623 (שפ״ג). דאָס האָט געבראַכט צו דער אַנט־שטייאונג פון דעם ועד אין ליטא. אין דעם ועד זענען אין אָנהייב געווען פאַר־טראָטן 3 קהילות מיט די אומגעגנטן: בריסק — די הויפּט־קהילה, גראָדנע און

פינסק. קאַמעניץ האָט געהערט צו די קהילות פון בריסקער געגנט. זי האָט נישט זוכה געווען צו דעם כבוד פון איר שכנטע וויסאָקע אָדער פרוזשאַני — ווו דער ועד איז זיך צוזאַמענגעקומען. מיר לייענען אין פנקס־ליטא אין די תקנות פון ועד אין יאָר ת״ל (1670), וואָס האָט זיך צונויפגעשטעלט אין סעלץ, אַז מ׳האָט זי פאַרפליכטעט צו באַצאָלן דעם פריץ יודיצקי זעקס הונדערט פוילישע זלאָטעס.

דער היסטאָרישער דאָקומענט פון די עיקרדיקע רעכט פאַר די קאַמעניצער יידן פון יאָר 1635 (11טער דעצעמבער), וואָס איז זיי געגעבן געוואָרן דורכן קעניג וולאַדיסלאַוו דעם 4טן, איז באַשטעטיקט געוואָרן אויפסניי דורך זיין ברודער יאַן קאַזימיר (1661) און איז צום דריטן מאָל ראַטיפיצירט געוואָרן דורכן קעניג מיכאַל ווישניאָוויעצקי אין יאָר 1670. די דאָזיקע פריווילעגיע אַנטהאַלט אייניקע הנחות: א. נאָך איין מאַרק־טאָג אויסער שבת, ב. אַ דערלויבעניש אויפצובויען אַ שול מיטן תנאי זי זאָל נישט זיין העכער און שענער פון די אָרטיקע קריסטלעכע קירכעס, ג. אַ דערלויבעניש אויפצובויען אַ באָד אויפן שטאָטישן באָדן, ד. אַ דערלויבעניש אויף אַ בית־עלמין אין שטאָט אָדער אויסער דער שטאָט, ה. די רעכט זיך צו פאַרנעמען אומבאַגרענעצט מיט האַנדל און מלאכה ווי אויך קויפן גיטער אין שטאָט און בויען הייזער. די מיעשטשאַנעס ווערן געוואָרנט נישט צו שטערן די יידן אין זייער לעבן און טעטיקייט צו רעאַליזירן די הנחות, וואָס זענען זיי געגעבן געוואָרן אין דער פריווילעגיע. די פריווילעגיע דראָט זיי, אַז אויב זיי וועלן שטערן — וועלן זיי דערפאַר זיין פאַראַנטוואָרטלעך און וועלן צאָלן שטראָפן. מ׳דאַרף צוגעבן, אַז אין די מגילות פון מיכאַל ווישניאָוויעצקיס רעכט, איז אויך פאַראַן די סומע פון דער שטראָף, וואָס די מיעשטשאַנעס וועלן דאַרפן צאָלן אין פאַל ווען זיי וועלן גורם זיין שאָדנס די יידן. ציטירנדיק דעם דעקרעט פון וולאַדיסלאַוו דעם 4טן, ברענגט ער אַ זאַץ וואָס פעלט אין טעקסט פון יאַן־קאַזאַמיר: „אויב די מיעשטשאַנעס וועלן האָבן די דרייסטקייט צו שטערן די יידן, וועלן זיי באַשטראָפט ווערן צון באַצאָלן 5000 זלאָטעס, וואָס וועלן צעטיילט ווערן צווישן די פאָדערער און רעגירונג״.

די פריווילעגיע שטיצט זיך אויך אויף די קעניגלעכע רעכטן פאַר די ליטווישע יידן. מ׳קען אָננעמען, אַז דאָ מיינט מען די רעכטן וואָס זענען געגעבן געוואָרן די ליטווישע יידן אין יאָר 1629, לויט וועלכע זיי מעגן זיך פאַרנעמען מיט מלאכה און נישט געהערן צו די קריסטלעכע צעכן, און דאָס אַלס צוגאָב צו זייערע רעכט אין האַנדל און שענקעריי.

אַן אינטערעסאַנטער פאַקט איז די גזירה פון וולאַדיסלאַוו דעם 4טן, וועלכער איז באַוווסט מיט זיין גוטער באַציאונג צו יידן. אין יאָר 1633 האָט ער באַגרענעצט די יידישע בעלי־מלאכות צו נייען מלבושים נאָר פאַר יידישע קליענטן, ער האָט זיי

דערלויבט פריי צו האַנדלען נאָר מיט גרייטע מלבושים און אויך זיך פאַרנעמען מיט אַזעלכע מלאכות, וואָס די קריסטלעכע האַנטווערקער זענען אין זיי נישט אָרגאַניזירט.

מ׳דאַרף דעריבער אַכט לייגן אויפן פאַקט, אַז די יידישע בעלי־מלאכות אין קאַ־מעניץ זענען געווען פון די ערשטע אין ליטע, וואָס זענען געווען פריווילעגירט אומבאַגרענעצט זיך צו פאַרנעמען מיט מלאכה, בעת די יידישע בעלי־מלאכות אין די איבעריקע ליטווישע שטעטלעך זענען געווען באַגרענעצט אין זייערע רעכט.[31]

דאָס קאַפּיטל פון די באַציאונגען צווישן די יידן און שטאָטישע קריסטן אין קאַמעניץ אַנטפּלעקט פאַר אונדז פיינטשאַפט און שנאה פון די שטאָטישע לגבי די יידן. די שטאָטישע קריסטן אין קאַמעניץ זענען געווען פרעך, חוצפהדיק, און האָבן געפירט אַ קאַמף אי קעגן דער שליאַכטע און אי קעגן די יידן. פּונקט ווי אין אַנדערע שטעט פון פּוילן און ליטע, האָבן אויך די יידן אין קאַמעניץ גענאָסן פון דער אונטערשטיצונג פון די אַדלליים. מיר האָבן שוין אָנגעוויזן אויפן ערשטן דאָקומענט פון 1525, וואָס גיט איבער די יידישע שענקען צו די שטאָטישע קריסטן. לאָמיר לייגן אַכט אויף דעם שאַרפן לשון מיט וועלכן וולאַדיסלאַוו דער 4טער באַנוצט זיך אין דער פּריווילעגיע פון 1635: „מיר גיבן איבער צום וויסן פון אונדזער סטאַראָסטע אין קאַמעניץ און צו אונדזערע שטאָטישע אַמטן: מיר דערקלאָרירן, אַז אונדזער ווילן איז, עס זאָל אַלץ מקוים ווערן, וואָס עס איז אין דער פּריווילעגיע געשריבן, און מיר באַפעלן נישט שטערן[32] די פרייהייטן פון די יידן, וואָס ס׳איז זיי דורך אונדז געגעבן געוואָרן״.

דאָס פאַרשווינדן פון דער שטראָף־מאָס אויף די שטאָטישע אין פאַל פון סאַבאָטירן די יידישע רעכט, וואָס האָט געפעלט אין דער פּריווילעגיע פון יאַן קאַזימיר, זאָגט עדות אויף דעם שאַרפן קאַמף פון די שטאָטישע קריסטן קעגן די יידן. מ׳דאַרף פאַרשטיין, אַז דאָס דערשיינען פון דעם זאַץ אין דעקרעט פון וויש־ניאָוויעצקין זאָגט עדות אויף די אַרויסטריטן מצד די מיעשטשאַנעס קעגן דער פאַרווירקלעכונג פון דער פּריווילעגיע. זיי האָבן אָן צווייפל געקעמפט מיט אַלע כוחות כדי צו שטערן דאָס אויספירן די פּריווילעגיע.

ביים סוף פון 17טן יאָרהונדערט (1693) דערלאַנגט דער קאַמעניצער מאַגיס־טראַט אַ פּראָטעסט, אונטערגעשריבן דורך 40 בירגער פון שטאָט, קעגן דעם ראַטגעבער[33] אַנדריי פּיאַבלעוויטש, וואָס האָט איבערגעגעבן אין אַרענדע דעם געטראַנקן־שטייער די יידן אָן וויסן פון די איבעריקע ראַטגעבער און פון גאַנצן מאַגיסטראַט.

מ׳דאַרף אונטערשטרייכן, אַז אין די יאָרן פון יאַן סאָביעסקי (1696—1674)

האָט די צענטראַלע פּאָליטיק געשטיצט די ייִדן ווי אין די פאַרגאַנגענע יאָרן. אַזוי זעען מיר, אַז דער פינאַנץ־מיניסטער סאַפּיעכאַ האָט איבערגעגעבן אין אַרענדע די צאָל־שטייערן אין קאַמעניץ צו די ייִדן אייזיק נויגמאָוויטש און ישעיהו יאַקובאָוויטש (1693). אין יענער צייט איז נאָך קאַמעניץ געווען אַ ראַיאָן־שטאָט און ס׳איז דאָרט געווען אַ צאָל־אַמט פאַרן טראַנזיט פון בריסקער קרייז צום פּאָדליאַשער קרייז. אין יענעם דאָקומענט דערשיינט זי צווישן די וויכטיקע שטעט בריסק, פּינסק, יאַלאָווע, צו וועלכע עס געהערן די קליינע שטעטלעך.[34] איינע פון די פּריקאָמאָרקעס, וואָס האָבן געהערט צו קאַמעניץ איז געווען מילייציטש. די מיעשטשאַנעס רוען נישט און אין דער גאַנצער צייט וואָס סאָביעסקי האָט געקיניגט, האָבן זיי געזוכט אַלע מעגלעכע אויסריידן קעגן די פּריווילעגיעס פאַר די ייִדן אין שטאָט. אין 1684 דערלאַנגט דער קאָמאָרניק צו פאַרשרייבן אין דאָקומענטן־בוך אין ווילנע די פּריווילעגיע, וואָס יאַן דער דריטער (סאָביעסקי) האָט געגעבן קאַמעניץ, לויט דער ביטע פון איר מאַגיסטראַט. אין דעם דאָקומענט באַשטעטיקט דער קעניג די רעכטן, וואָס די שטאָט האָט באַקומען פון אַלעקסאַנדער זיגמונט דעם 1טן, זיגמונט דעם 3טן און אַנד. דער דאָקומענט דערמאָנט די אָנקלאַגעס פון די קאַמעניצער קריסטן, וועלכע זענען באַהאַנדלט געוואָרן נאָך אין יאָר 1631, קעגן דעם וואָיעוואָדע אָסטאַפּ טישקעוויטש (אייגנטימער פון די דערפער קלעפּאַטשי און פּאַשעקי) וועגן די פּריווילעגיעס וואָס זענען פון לאַנג געגעבן געוואָרן. יאַן דער דריטער באַשטעטיקט די רעכט פון דער שטאָט־לייטונג און איז גוזר אויף די ייִדן זיך אונטערצוּוואַרפן דער שטאָטישער מאַכט און איר יוריסדיקציע. אין זיין דעקרעט באַפעלט סאָביעסקי די ייִדן צו זיין געהאָרכזאַם די שטאָט־אינסטאַנצן און אויספירן אַלע פליכטן וואָס פאַרפליכטן אַלע שטאָט־בירגער.

דאָס אַלץ דאַרף אונדז נישט פאַרפירן. צווישן די שורות פון די דערמאָנטע דאָקומענטן לערנען מיר וועגן גוטע באַציאונגען צווישן די ייִדן און זייערע שכנים. די ייִדן האָבן געוווינט אין קאַמעניץ און אומגעגנט און מ׳קען אויך אָננעמען, אַז זיי האָבן אויך געוווינט אין די דערפער. אין דאָקומענטן פון 1733 לייענען מיר וועגן די ייִדן פון דאָרף האָלאָבאָרק [35] ווי אויך וועגן אַ ייִד וואָס זיצט אין די גיטער פון דער קירכע [36]. פון די צוואות אין די דאָקומענטן פון דער קאַמעניצער מאַגדעבורגיע לערנען מיר וועגן האַנדלס־באַציאונגען און פאַרהאַנדלונגען צווישן קריסטן און ייִדן. דער עיקר האָבן די פּריצים און גוטבאַזיצער אין דער געגנט געהאַנדלט מיט די ייִדן אומבאַגרענעצט.[36] די מיעשטשאַנעס האָבן דאָס נישט געקענט פאַרטראָגן.

אין אָנהייב פון 18טן יאָרהונדערט, בעת דער הערשאַפט־תקופה פון סאַקסאָנישן קעניג אויגוסט דעם 2טן, פילן מיר שוין אַן ענדערונג אין די באַדינגונגען. איר אָנזען פאַלט און נעבן איר האָט עקזיסטירט אַ סטאַראָסטווע אין קלעפּאַטשי,

וואָס האָט געהערט צו טישקעוויטשן און פאַרוואַלטעט מיט דער גאַנצער סביבה ביי דער ביאַלאָוויעזשער גרענעץ. ס׳זענען אָנגעקומען שווערע צייטן פאַר די יידן אין פוילן און ליטע. בלוט־בילבולים און אַנדערע אויסטראַכטענישן זענען געוואָרן אַן אָפטע דערשיינונג. די פּאָליטישע רעאַקציע מיטן קלער בראש האָט פאַרשפּרייט צווישן פּאָלק כלערליי אַבערגלויבענישן, וואָס האָבן געשראָקן דאָס פּאָלק מיט יידישע מכשפות, וועלכע האָבן זיך פאַרבונדן מיט די שדים. און רדיפות אויף יידן זענען געוואָרן אַ טאָג־טעגלעכע דערשיינונג. מ׳האָט אָנגעוואָרפן אַ פחד אויפן פּאָלק, אַז די יידן שלאָגן מיט אַן „עין־הרע״ די תבואה אין פעלד. אַן אָפּקלאַנג פון דער דאָזיקער תקופה דערגרייכט צו אונדז אויך פון קאַמעניץ. אַ דאָקומענט פון 17טן יוני 1718 דערציילט: „אין קאַמעניץ־ליטאָווסק זענען איינגעזעצט געוואָרן צוויי יידישע פרויען ,וואָס זענען באַשולדיקט געוואָרן אין כשוף. חייקע שמוליכע האָט באַהאַלטן אין מיסט אַ טאָפּ מיט אויסטערלישע זאַכן, ווי למשל: מעל, מאָן, אייער, האָבער אד״גל. חייקע שמוליכע האָט געטענהט, אַז זי האָט עס געטאָן לויט דער ביטע פון אַן אַנדער יידישער פרוי, יאָספּע. יאָספּע האָט געטענהט, אַז זי האָט עס באַהאַלטן צו היילן איר טאָכטער. די דאָזיקע יאָספּע, די פרוי פון אַ קלעזמער[37] האָט געוויינט און געזאָגט, אַז זי איז געווען ביי אַ זנאַכערקע, וואָס האָט געהייסן צוגרייטן דעם געמיש און אים באַהאַלטן פאַר אַ ביז אויג אין אַ באַהעלטעניש, אַז שלעכטע מענטשן זאָלן עס נישט זען. ביידע זענען גענומען געוואָרן אונטער אַ וואַך אין דער פעסטונג״. מיר ווייסן נישט וואָס ס׳איז געווען די ענדע מיט די צוויי יידענעס. אָבער דער בילבול פּאַסט צו די בלבולים וואָס זענען אויסגעטראַכט געוואָרן קעגן די יידן פון בריסק און אומגעגנט, בעת זיי זענען פאַרפּלייצט געוואָרן מיט בלוט־בילבולים און באַשולדיקונגען אין העלפן די שוועדן (1703).

דער קאַמף פון די קאַמעניצער קעגן די יידן האָט סוף כל סוף דערגרייכט זיין ציל: די שטאָטישע באַקלאָגן זיך פאַרן קעניג אויגוסט דעם 2טן — אין קעגנזאַץ צו דער פּריווילעגיע פון יאָר 1679 — אַז די יידן אין קאַמעניץ לעבן אַ באַקוועם לעבן,[38] פאַרקויפן בראָנפן, מעד, ביר און אַנדערע געטראַנקען, האַנדלען פריי, עפענען געוועלבער אין מאַרק און אין דער שטאָט גופא, האַנדלען מיט הייזער און גיטער פון דער שליאַכטע און קירך, פאַרקויפן טעקסטיל־סחורות אין דעטייל[39] און אין הורט,[40] גאַלאַנטעריע פון פאַרשידענע סאָרטן. זיי פאַרשפּרייטן די סחורה אין דער אַלטער שטאָט, דריקן אַראָפּ די פרייזן פון די דירות און מיט דעם אַלעמען זענען זיי גורם ליידן די שטאָטישע פון קאַמעניץ.

אַלס ענטפער אויף דער דאָזיקער אָנקלאַגע באַפעלט דער קעניג אויגוסט דער 2טער פון סאַקסאָניע צו פאַרבאָטן די יידן צו בויען וווינונגען אין הייף, און דעם

האַנדל מיט געטראַנקן. ער באַפעלט אויך דעם סטאַראָסטע צו באַגרענעצן די יידן אין זייער האַנדל אין קראָמען. אָט די דאָזיקע אָנקלאַגע פון די מיעשטשאַנעס שטיצט זיך אויף דער פּריווילעגיע וואָס די שטאָט האָט באַקומען פון מיכאַל וויש־ניאָוויעצקי, דער זעלבער קעניג וואָס האָט באַשטעטיקט די פּריווילעגיעס פאַר די קאַמעניצער יידן און האָט צוגעגעבן צו זיי נאָך און נאָך. מיר האָבן אויבן געזען, אַז אין 1684 האָבן די מיעשטשאַנעס דערלאַנגט אַן אָנקלאַגע קעגן געבן די יידן פאָררעכט. און אויך זיי האָבן זיך געשטיצט אויף דער פּריווילעגיע, וואָס די שטאָטישע האָבן באַקומען. ס׳איז דאָ עפּעס וואָס נישט קלאָר. די זאַך זעט אָבער אַנדערש אויס, אויב מיר וועלן נאָכפאָלגן ווי אַזוי די יידן אין ליטע האָבן באַקומען די פּריווילעגיעס פון די פּוילישע קעניגן. די פּריווילעגיעס פלעגן די יידן דער־גרייכן מיט גרויס מי און זייער פיל געלט, דערפאַר האָבן זיי זוכה געווען אָנגע־רופן צו ווערן אין יענער צייט „הינער, וואָס לייגן גאָלדענע אייער", ווייל יעדע באַשטעטיקונג פון אַזאַ פּריווילעגיע אָדער גאָר אַ נייע, איז געווען פאַרבונדן מיט דערלאַנגען דעם קעניג, זיין קאַנצעלאַריע, דער וואָיעוואָדישער מאַכט און אַנדערע „גאָלדענע אייער". אַזוי אַרום איז אַנטשטאַנען די אונדז באַוווּסטע לאַגע, אַז אַלגע־מיינע און באַזונדערע פּריווילעגיעס זענען געגעבן געוואָרן אין קעגנזאַץ צו אַנדערע פּריווילעגיעס וואָס די שטאָטישע האָבן באַקומען פון די קעניגן, וואָס זייער עיקרדיקער ציל איז געווען צו באַגרענעצן די עקאָנאָמישע יידישע טעטי־קייט פון אַ קאָנקורענץ־כאַראַקטער. אָפט פלעגן ביידע צדדים דערגרייכן אַ הסכם. די שטאָטישע האָבן אָבער נישט געקענט היטן די באַגרענעצונגען, ווייל די ווירק־לעכקייט איז געווען שטאַרקער פון זיי און אַזוי אַרום פלעגן זיי זיך ווענדן צו דער אינטערווענץ פון דער מאַכט, און די יידן האָבן פאַר געלט באַקומען נייע הנחות. פון דער דאָזיקער אָנקלאַגע לערנען מיר, אַז קאַמעניץ איז דעמאָלט געווען צעטיילט אין צוויי טיילן: די אַלטע שטאָט און די נייע שטאָט. ס׳איז לייכט צו פאַרשטיין, אַז דער מערבדיקער טייל פון שטאָט איז געווען די אַלטע שטאָט און האָט אַרומגענומען די ליטאָווסקע גאַס און איר סביבה. די יידישע שטאָט האָט אַרומגענומען דעם צענטער און אַלע געסלעך אין דער געגנט פונעם גרויסן בית־מדרש צו דער זייט פון לעשנא, מיט דער תלמוד־תורה, באָד אאַז״וו. דער מאַגיס־טראַט פון קאַמעניץ איז געווען אַ שטאַרקע און ווירקנדיקע אינסטיטוציע, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ גרויסער מאָס פון חוצפּה, האָט נישט אָנגענומען קיין באַפעלן אַפילו פון וואָיעוואָדע און האָט זיך אָפט געווענדט גלייך צום קעניג. פון דאַנען נעמט זיך דער שווערער געראַנגל פאַר עקזיסטענץ פון די קאַמעניצער יידן. ס׳איז זיך לייכט פאָרצושטעלן, אַז די מיעשטשאַנעס האָבן געקעמפט קעגן די יידן און קעגן די יידישע הויזירער, וועלכע פלעגן פאַרשפּרייטן זייער סחורה

אין די דערפער און גיטער אין קעגנזאַץ צו די דערלויבענישן. די שענקן פון די יידן וואָס זענען געווען זייער פּרנסה־קוואַל, האָבן געשטאָכן אין די אויגן פון די שטאָטישע. פון די אויבנדערמאָנטע דאָקומענטן הערן מיר אַן אָפּקלאַנג פון די באַשולדיקונגען פון די פּוילישע אַנטיסעמיטן פון דעם מין באַרימטע אַנטיסעמיטן ווי סטאַניסלאַוו מאַצינסקי און אַנדערע.

די יידישע באַפעלקערונג אין קאַמעניץ האָט דערגרייכט צו עטלעכע הונדערט. דאָס לערנען מיר פון אַ דאָקומענט פון 1705: „דער שקאָלניק (גבאי) שמעון פון דער בריסקער קהילה האָט דערלאַנגט אַ בודזשעט פון קאָפּ־שטייער פון די קהילות און שטעטלעך פון בריסקער קרייז. אין דער פאַרזאַמלונג איז אַרויסגעלייגט געוואָרן אויף בריסק אַ סומע פון 1384 זלאָטעס, אויף קאָברין — 315 זלאָטעס, אויף פּרוזשאַני — 485 זלאָטעס, אויף קאַמעניץ — 250, אויף מעלטש — 100 אאַז״וו. אין אָנהייב פון 18טן יאָרהונדערט, אין דער תקופה פון דער צענטראַלער יידישער אויטאָנאָמיע האָבן די ליטווישע יידן באַצאָלט קאָפּ־שטייער אויף אַ סומע פון 60.000 זלאָטעס. אָבער מיט דער אַנולירונג פון דער אויטאָנאָמיע אין יאָר 1764, האָבן די קהילות געדאַרפט באַצאָלן 2 זלאָטעס אויף אַ קאָפּ פון איין יאָר און העכער. מ׳קען אַלזאָ אָננעמען, אַז אין דער תקופה איז די אויסרעכענונג געווען לויט איין זלאָטע אויף אַ קאָפּ פון איינייאָריקן עלטער און העכער. די ליטווישע יידן האָבן אין יענער תקופה באַצאָלט 60.000 זלאָטעס. ווען מיר אַלזאָ קיין טעות נישט האָבן אויב מיר וועלן אָפּשאַצן די צאָל פון די יידן אין קאַמעניץ אין אָנהייב פון 18טן יאָרהונדערט, אויף 200 נפשות אין עלטער פון איין יאָר און העכער. דאָס איז אַלזאָ געווען אַ קליינער ישוב, אָבער לויט די באַדינגונגען פון יענער צייט איז אַזאַ ישוב געווען אָנגענומען אַלס אַ וויכטיקער.

*

די געשיכטע פון די קאַמעניצער יידן איז נאָך נישט אָנגעשריבן געוואָרן. ווי געזאָגט זענען די דאָקומענטן וועגן איר אינערלעך לעבן: שטייגער, קולטור, עקאָ־נאָמישן געראַנגל, רבנים און גדולי־התורה, נישט געווען אין די הענט פונעם שרייבער פון דעם דאָזיקן איבערזיכט. אָבער אויך די ווייניקע שורות, וואָס זענען אויבן געבראַכט געוואָרן, ווייזן אָן אויף אַ יידישן ישוב, וואָס קעמפט זיין היס־טאָרישן עקזיסטענץ־קאַמף.

איבערזעצונג פון דער קעניגלעכער פּריווילעגיע פאַר די קאַמעניצער יידן פון יאָר 1661 — דורך יאַן קאַזימיעזש, דעם קעניג פון פּוילן

„טויזנט זעקס הונדערט איין און זעכציק זינט דער געבורט פון קריסטנטום, צוואַנציק טעג אין יאַנואַר, אין דער געריכטס־קאַנצעלאַריע פון דער שטאָט בריסק

פאַר יעראָניט קאַזימיר אלענסקי, פאָן־טרעגער און פּאָדסטאַראָסטאַ מיט די וואָס שטעלן פאָר מיט זיך די יידן, בערעק און ברוך, די הויפּטן פון די יידן אין קאַמעניץ, בריוו פון זיין קעניגלעכער גנאָדיקער עקסעלענץ, וואָס איז די פּריווי־לעגיע, געשריבן אויף פּערגאַמענט אין דער קלענערער קאַנצעלאַריע פון גרויסן ליטווישן פירשטנטום, וואָס איז געגעבן געוואָרן די יידן אין קאַמעניץ און ווערט קאָפּירט אין די ביכער פון דער שטאָט בריסק און דאָס איז איר ווערטלעכער אינהאַלט:

יאַן קאַזשימיעזש, קעניג פון פּוילן, מיט גאָטס גנאָד אאַז"וו. מיר מעלדן מיט דעם בריוו: כדי צו באַזירן און פאַרגרעסערן די שפע און ווילזיין פון אונדזערע אונטערגעאָרדנטע, זענען מיר פאַראינטערעסירט, אַז אונדזערע שטעט זאָלן נישט נאָר איבער דער באַפעלקערונג, נאָר אויך אין פאַרצווייגטן האַנדל הערשן. צו דעם צוועק זענען באַשטימט געוואָרן די מערק אין די שטעט. דעריבער הערן מיר זיך צו צו אונדזערע באַאַמטע אין קעניגלעכן הויף, וועלכע געפינען זיך מיט אונדז און וואָס האָבן אונדז געראַטן, אַז אין איינקלאַנג מיט די באַדערפענישן פון מענטשן פון רעליגיעזן און וועלטלעכן שטאַנד, און אויך אין איינקלאַנג מיט די באַדערפענישן פון די יידן אונדזערע אונטערגעאָרדנטע, וועלכע וווינען אין קאַמעניץ, אַלס צוגאָב צום מאַרק־טאָג, וואָס קומט פאָר אין אונדזער שטאָט קאַמעניץ יעדן שבת, דערקלערן מיר אויך יעדן דינסטיק אין וואָך ווי אַ מאַרק־טאָג, אַזוי אַז פון איצט אָן וועלן פאָרקומען צוויי מאַרק־טעג אין אונדזער שטאָט קאַמעניץ, און אַזוי וועט זיין אויף שטענדיק, נישט ברענגענדיק קיין שאָדן די נאָענטע שטעט.

ווילנדיק באַווייזן אונדזער קעניגלעכע גנאָדיקייט די יידן אין קאַמעניץ, לויטן ביישפּיל פון די אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין אונדזער קעניגרייך, דערלויבן מיר זיי אויפצושטעלן אַ בית־מדרש און אַ יידישע שול אויפן פּלאַץ פון ייד ברוך שמאָרזאַקאָוויטש, וואָס געפינט זיך נעבן פּלאַץ פון בירגער כרוסטקאָוו־סקי, אָדער אויף אַן אַנדער אָרט ביי אַן אַנדערן מענטש, אָבער זאָל ער נישט גלייך זיך מיט דער הייך און פּראַכט פון די קירכעס און צערקוועס אין שטאָט.

מיר דערלויבן זיי אויך אויפצושטעלן אַ באָד אויפן שטאָט־פּלאַץ, וואָס איז שוין דערוואָרבן געוואָרן פון דעם מענטש וואָס זיין נאָמען איז באַרימט און געלויבט, יעקב קושניר. זיי זענען אויך באַרעכטיקט צוצוגרייטן אַ בית־עלמין אין שטאָט אָדער אויסערן שטאָט. און לסוף שענקן מיר זיי אַלע פרייהייטן צו עפּענען געשעפטן, שענקען און צו פאַרנעמען זיך מיט יעדער מלאכה און דערווערבן גיטער און שטאָטישע פּלעצער. און כדי זיי זאָלן דערביי נישט ליידן פון שוועריקייטן און שאָדנס [41] פון אונדזערע שטאָטישע לייגן מיר אַרויף אַ שטראָף לויטן בריוו פון אונדזער ברודער וולאַדיסלאַוו דעם פערטן, וואָס זיין אָנדענק איז אונדז הייליק, פון

עלפטן דעצעמבער, טויזנט זעקס הונדערט פינף און דרייסיק לויט אונדזער ציילונג. מיר דערקלערן און שטרייכן ווידער אונטער מיט אונדזער גאַנצער קראַפט און מעלדן וועגן דעם דעם בירגער אונדזער סטאַראָסטאַ איצט און אין דער צוקונפט, מיר מעלדן אויך דער שטאָט־מאַכט און באַפעלן אָפּצוהיטן די פרייהייטן וואָס מיר האָבן געשאָנקן די אויבן דערמאָנטע יידן אין די רעכט פאַר די יידן פון גרויסן ליטווישן פירשטנטום, אָן וועלכע ס׳איז שטערונג. געגעבן געוואָרן אין וואַרשע אין געוויילטן סיים פון דער קרוין, דעם זעכצנטן אין חודש יוני, יאָר טויזנט זעקס הונדערט איין און זעכציק, דרייצן יאָר פון קעניגן פון אונדזער פוילישן און שוועדישן האַר יאַן קאַזימיעזש קעניג. אונטערגעשריבן אייגנהענטיק: יאַן קאַזשימיעזש.

דער קאַנצעלאַריסט פון גרויסן ליטווישן פירשטנטום האָט געברענגט דעם בריוו צום פאַרשרייבן אין די שטאָט־ביכער פון בריסק״ *

אַ גאַס אין קאַמעניץ

* די קוועלן צו די אָנגעוויזענע ציפערן קומען אין סוף פונעם העברעאישן אַרטיקל פון דעם זעלביקן מחבר. אויך די אָריגינאַל־טעקסטן פון די פריווילעגיעס פון די יאָרן 1661 און 1670.

יחזקאל קאַטיק

קאַמעניץ-ליטאָווסק

קאַמעניץ, דאָס שטעטל, ווו איך בין געבוירן געוואָרן, איז באַוווּסט מיט איר אַלטן היסטאָרישן סלופּ. פון וואַנען האָט ער זיך גענומען, ווייסט מען נישט. אפּנים, אַז דאָס איז אַ זכר פון אַן אמאָליקער פעסטונג. דער דאָזיקער סלופּ איז אַ געמויערטער, אַ דיקער און אַ הויכער, מיט לעכער אויף צו שיסן פון האַרמאַטן און פון ביקסן. מען האָט נאָך אין מיין זיידנס צייטן געפונען קוילן ווי אַ צען-

פונטיקער די גרייס — אַ סימן, אַז דורך די לעכער האָט מען אַמאָל יאָ געשאָסן. די ציגל פון דעם דאָזיקן סלופּ זענען אַזוי פעסט, אַז עס איז אוממעגלעך אָפּצוּ-ברעכן אַ שטיקל. אין קאַמעניץ זאָגט מען, אַז מען האָט אים געמויערט מיט „ווייסלען" פון אייער — און דעריבער איז ער אַזוי שטאַרק... ווען דער קייסער אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט צוזאַמען מיט אייראָפּייאישע פרינצן געמאכט אַ

יאַגד אין וואלד „בעלאָוועזש“, זיבן מייל ווייט פון קאַמעניץ, זענען אַלע מיניס־טאָרן און גענעראלן געקומען אין שטעטל זען דעם דאָזיקן היסטאָרישן סלופּ.

איך האָב אומישנע גענומען דעם סלופּ צום ערשטן, וואָרום קוים דערמאָן איך מיך אָן מיין שטעטל, אַזוי שווימט ער מיר אַרויס פון מיין זכרון, ווי עפּעס אַ צייכן, אַ סימבאָל, וואָס האָט עפּעס אַן אומפאַרשטענדלעכע באַדייטונג. און איצט קאָן איך אַריבערגיין צו מיין שטעטל גופא. צוריק מיט א יאָר זעכציק, די צייט, פון וועלכער איך וועל אָנהייבן מיינע זכרונות, איז קאַמעניץ באַשטאַנען פון אַ צוויי הונדערט פופציק הייזער, אלטע, שווארצע און קליינע, צוגעדעקטע מיט שינדל־דעכער, און מענטשן „נפשות“, הייסט עס, פארשריבענע אין דער „סקאַזקע“, דעם רייסטער פון דער רעגירונג, זענען געווען ביי אַ פיר הונדערט פופציק. דאָ קומט אַרויף אַ לאָגישע פראַגע אויפן זינען: צוויי הונדערט מיט פופציק הייזער — און נפשות פיר הונדערט מיט פופציק? ווי שיקט זיך עס? דערויף איז דאָ זייער א פּשוטע תשובה: אידער עס איז איינגעפירט געוואָרן דאָס נייע רעקרוטן־סיסטעם, פאַרן 1874־טן יאָר, זענען יידן כמעט צוויי דריטל נישט געווען צוגעשריבן. די רעגירונג האָט אייגנטלעך געוווסט דערפון און עס אַזוי, ווי שווייגנדיק, דורכגעלאָזט. פארשריבן האָבן זיך ערשט אָט די אלע נעלמים (נישט־פארשריבענע) אין 1874־טן יאָר, בעת עס איז ארויסגעגעבן געוואָרן פון קייסער אַ מאַניפעסט, אַז די נישט־פאַרשריבענע וועלן קיין שטראָף נישט באַקומען, ווען זיי זאָלן זיך איצט פארשרייבן אין „סקאזקע“, און איבער אַלע שטעט און דערפלעך זענען ארומגעפאָרן קאָמיסיעס און פאַרשריבן די נעלמים.

נאָר עס איז זייער אינטערעסאנט, ווי אַזוי עס האָבן אַמאָליקע יאָרן געגעבן רעקרוטן פון די פארשריבענע פיר הונדערט און פופציק נפשות פון מיין שטעטל.

פיר מייל פון קאַמעניץ איז דאָ אַ שטעטעלע וויסאָקע, האָט זיך איר „סקאזקע“ גערעכנט ביי א פינף הונדערט און פופציק נפשות. וויסאָקע און קאמעניץ האָבן געגעבן רעקרוטן אַלע יאָר צוזאמען, נאָר אַזוי ווי מען נעמט דאָך סאָלדאטן לויט א געוויסן פּראָצענט, לאָמיר זאָגן, איינעם פון טויזנט, און אַזוי ווי וויסאָקע מיט קאַמעניץ האָבן אויסגעמאכט צוזאַמען, לאָמיר זאָגן, א טויזנט, איז פאר ניקאָלאַי דעם ערשטן געגעבן געוואָרן פון ביידע שטעטלעך טאַקע בלויז איין זעלנער. נאָר אויף קאַמעניץ קומט דאָך אויס קנאפּער פון אַ האַלבן זעלנער און אויף וויסאָקע עפּעס מער פון אַ האַלבן — וויסאָקע איז דאָך גרעסער — איז פאַר די פּני געווען א שטיק ארבעט, ביז מען פלעגט דורכקומען. און דורכקומען פלעגט מען אזוי: א יאָר האָט געגעבן קאמעניץ א זעלנער, און א יאָר וויסאָקע. און איין מאָל אין צען יאָר האָט קאמעניץ גאָרנישט באַדאַרפט געבן: די רעכענונג איז א פּשוטע: פופציק מענטשן יעדעס יאָר ווייניקער. פאַר צען יאָר קומט אויס —

פינף הונדערט מענטשן וויניקער, הייסט עס, דאַרף מען גאָרנישט געבן. אָט אַזוי האָט מען געגעבן רעקרוטן אַמאָליקע יאָרן: מען איז דורכגעקומען צווישן זיך...

ווי די מאָדע איז, זענען אין מיטן שטאָט געשטאַנען צוויי טיילן קראָמען מיט די פאָדערשטע טירן אינעווייניק. צווישן די בײדע טיילן האָט זיך געצויגן אַ שמאָל געסעלע און דאָרט האָט זיך קוים געקאָנט דורכשפּאַרן אַ פור. אַ דריי, פיר קראָמען האָבן געמסחרט מיט מאַנופאַקטור פון העכערן גראַד: פאַר יידן און פּריצים פון אַרום שטאָט; און אין אַ דריי, פיר — האָט מען פאַרקויפט פּאַרטעכער, טיכער, טיכלעך און דאָסגלייכן. אין די איבעריקע האָט מען געמסחרט מיט צעלניק, מיט סמאָלע און מיט דזשעגעכץ א. אַז. וו.

געמסחרט אין די קראָמען האָבן בלויז די ווייבער — אַלטע, יונגע, מיידן און מיידעלעך, און אָט די אַלע ווייבער זענען געזעסן איינע קעגן די אַנדערע, צעקאָכטע און אויפגערעגטע. דערביי האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געפעלט קיין העלפערקעס — אַ מיידל צי אַ ווייבל, וואָס האָבן געשלעפּט, געצויגן און גערופן צו זיך דעם קונה; אַממערסטן פּויערים און פּויערטעס. אָבער דער העכערער גראַד קונים, די יידן און די פּריצים, האָבן זיך יעדערער געהאַט איין קרעמער, און אַזאַ מין קונה האָט שוין קיינער נישט געהאַט די העזה צו שלעפּן, ווי אַ הערינג, צו זיך אין קראָם אַריין. אין דער שטיל האָט מען אים אפשר שטילערהייט באַגלייט מיט אַ קללה צוזאַמען מיט דער קרעמערקע, וואָס לייזט פון אים.

לייזונג אויסער זונטיק איז אייגנטלעך געווען ווייניק. וואָרום אויסער זונטיק איז דער פּויער כמעט אין שטעטל נישט געקומען. איז מען טאַקע געזעסן פאַר די קראָמען און נישט געהאַט וואָס צו טאָן. זונטיק אָבער פלעגן זיך שטעלן גרויסע מערק, עס פלעגן זיך צונויפקומען מאַסן פּויערים און אַרום די טירן פון די קראָמען פלעגט זיין אַזאַ געשטויסעניש און שטופּעניש, פּונקט ווי פליגן אויף אַ פענצטער, ווו עס איז אָנגעשאָטן מעל־צוקער.

צו די גרעסערע געשעפטן אין שטאָט האָבן אויך געהערט די שענקען. זיי זענען געווען אין אַ היפּשער צאָל. און פּויערים האָבן דאָרט געפונען צובייסונג, אויך קעז, הערינג, אוגערקעס. נאָר זיסע בראָנפנס האָבן אויך נישט אויסגעפעלט, און דאָ האָט זיך שוין פאַרגונען אַ שליאַכטשיץ, צי אַ קליין פּריצל, וואָס האָט צוגעביסן נאָכן שנאַפּס נישט מיט קעז צי מיט הערינג, ווי דער פּויער, נאָר מיט א גענדזל אָדער מיט פיש. די דאָזיקע שענקען זענען אויך געפירט געוואָרן פון די ווייבער, פּונקט ווי די קראָמען. זונטיק אָבער, דעם טאָג פון גרויסן פדיון, האָט שוין דער מאַנסביל אויך צוגעהאָלפן.

מיט וואָס־זשע פאָרט האָבן זיך באַשעפטיקט די מענער? זיי זענען אויך נישט געשטאַנען ליידיק. אַרום קאַמעניץ האָבן זיך געפונען ביי אַ פאַר הונדערט פּריצים,

ביי יעדן פריץ איז געווען אַ פּאָר הונדערט לייב־קנעכט (קרעפּאַסטניקעס) צי מער, האָבן די דאָזיקע לייב־קנעכט געטאָן עבודת פּרך, נישט געהאַט נישט קיין טאָג און נישט קיין נאַכט, און די פּריצים, פאַרשטייט זיך, האָבן באַדאַרפט לעבן אַ גוטן טאָג — האָט זיך יעדער פּריץ געהאַט אַ ייִדן אָדער א פּאָר ייִדן אין שטעטל, מיט וועלכע ער האָט זיך געשאפט און וועלכע האָבן דערפון מער אָדער ווייניקער פאַרדינט.

אויב אַרום פּריץ האָבן זיך געדרייט צוויי ייִדן, האָט איין ייִד באַדאַרפט זיין אַ שיינער ייִד און אַ בכבודיקער סוחר און דער צווייטער שוין אַ „קלענערער ייִד", סיי אין שיינקייט און סיי אין סוחרות. ביידע ייִדן זענען געווען ביים פּריץ די גאַנצע כּל־ולכּ׳ס. דער שענערער ייִד האָט אים געדינט מער צו עצות, דער צווייטער — צו פאַרשידענע ארבעטן און שפּיצלעך. נאָר ביידע ייִדן זענען געשטאַנען פאַר אים אין גרויס אימה, און כאָטש זיי האָבן טיילווייז געלעבט פון אים און ער איז ביי זיי געווען אַ גרויסער „צד" אין ענין נאַטשאַלסטוואָ, פונדעסטוועגן דאַרף מען צען מאָל אַ טאָג לויבן גאָט, וואָס דער ענין ייִד־פּריץ איז אראָפּ פון דער סצענע.

האָט זיך דעם פּריץ פאַרוואָלט, האָט ער אָפּגעשמיסן זיין ייִד און אים דערנאָך געזאָגט:

— וועסטו מאַכן אַ שוויג, בלייבסטו ביי מיר וויטער, און אַז נישט, נעם איך אַן אַנדערן ייִד און דו וועסט מיט מיר סיי ווי גאָרנישט אויספירן, וואָרום דער אסעסאָר איז מיינער און דער איספּראַווניק איז מיינער.

דער ייִד האָט געשוויגן און פאַר זיך געטראַכט: מילא, אָפּגעשמיסן. דערויף איז ער דאָך אַ פּריץ, אָבער דערפאַר פאַרדין איך דאָך אַ שטיקל ברויט פון אים. און ווידער, אַז איך וועל צומאַכן מיט אַן אויג, וועט האָבן מיינס אַ קינד ביי אים פּרנסה.

און דאָס איז אַפילו ריכטיק געווען. איז געשטאָרבן ביים פּריץ דער ייִד, האָט דער פּריץ אויף זיין אָרט גענומען דעם ייִדנס אַ זון אָדער אַן איידעם, ווי ווער עס איז אים געווען געפעלן, ווי מען טוט אַ שידוך. און דער ייִד האָט דערווייל געירשנט דעם פּריץ. דער פּריץ איז געווען אַ מין ירושה.

דאָ איז אפשר אויך כדאי צו דערמאָנען, אַז דער פּריץ האָט אויך געהאַט זיין בעל־מלאכה אין שטעטל, וואָס נאָר אים האָט ער געגעבן זיין אַרבעט. בעלי־מלאכות אין שטעטל זענען געווען אַ סך — שוסטער, שניידער, בלעכער א. אַ. וו. פאַרשטייט זיך, אַז זיי האָבן זיך מפרנס געווען אַ סך שווערער ווי דער קרעמער, און כאָטש דירה־געלט האָט מען געצאָלט זייער ווייניק — אַ וואָסערע צען,

צוועלף רובל אַ יאָר פאַר אַ וווינונג. פונדעסטוועגן זענען זיי נישט בכוח געווען צו באַוווינען אַליין אַ דירה און אין איין הייזל האָבן געוווינט אַ צוויי־דריי פאַמיליעס.

מלמדים

קינדער־דערציער זענען, געוויינטלעך, געווען די מלמדים. דער ערשטער פון זיי איז געווען יעקב־בער דער מלמד, וואָס כמעט די גאַנצע שטאָט קינדער האָבן זיך צום ערשטן געלערנט ביי אים. אַ קינד פון דריי יאָר אָדער נאָך ווייניקער האָט שוין ביי אים אָנגעהויבן לערנען אלף־בית, געלערנט ביי אים ביז עס האָט שוין גוט און גיך געדאַוונט. דאָס האָט געדויערט אַן ערך פון אַ צוויי יאָר צייט. דערנאָך האָבן די קינדער איבערגענומען די מלמדים פון חומש און אויך אָנהויב גמרא: אויסגעקליבענע גרינגע משנות פאַר קינדער, וואָס הייסט לקח־טוב. פון אַזוינע מלמדים איז מען אַריבער געגאַנגען צו גרעסערע און נאָך גרעסערע, ביז מען איז אָנגעקומען צו די גרויסע לומדים מופלגים, ביי וועלכע עס האָבן געלערנט דערוואַקסענע בחורים און בעלי־בתימלעך, אָבער די גרויסע מופלגים זענען געווען גרויסע כעסנים.

פון די גרויסע מלמדים זענען געווען צוויי אין שטאָט, וואָס פלעגן שלאָגן די קינדער מכות־רצח און שמייסן און שטעלן אין „פעקל״. דאָס איז געווען די ערגסטע שטראָף. דער מלמד פלעגט דעם יינגל אַראָפּלאָזן די הייזלעך און פאַר־קאַטשען דאָס העמד מיט דעם קאָפּטל אַרויף, מאַכנדיק דערפון אַ פעקל. בעת מעשה האָט דער רבי געהאַלטן א גוטע רוט אין האַנט אָדער אַ גוטן קאַנטשיק, און אַזוי האָט דאָס יינגל געמוזט לערנען דעם שיעור גמרא, און ווען ער האָט נישט געוווּסט אַ וואָרט, האָט דער רבי געגעבן אַ שמיץ מיט כוח, אַזוי אַז דאָס לייב איז באַלד פאַרלאָפן מיט אַ בלויען צייכן. אַזוי האָט ער געלערנט אַ שעה נאָכאַנאַנד. דאָס איז געווען שטענדיק אין דאָנערשטיק: דעמאָלט האָבן די יינגלעך געמוזט אַליין זאָגן די גמרא, וואָס דער רבי האָט מיט זיי געלערנט אַ גאַנצע וואָך, ווארום שבת פלעגט דער מלמד מוזן קומען מיט יעדן יינגל צו זיין פאָטער פאַרהערן אים די גמרא. דער פאָטער, וואָס האָט נישט געקאָנט לערנען, האָט שוין אָנגעבעטן איינעם אַ למדן, אָדער אַ פרוש, יענער זאָל פאַרהערן אים די גמרא, און ווען דאָס יינגל האָט נישט געקאָנט, האָט דער פאָטער נישט געקוקט און האָט באַשולדיקט דעם מלמד. געוויינטלעך האָט דאָס נישט געשמעקט דעם מלמד, האָט ער אויסגעלאָזן דעם גאַנצן כעס צו יענעם אָרט ביים יינגל, וואָס ווערט נישט אָנגערופן אין דער ליטעראַטור.

פון די דערמאָנטע צוויי כעסנים-מלמדים איז געווען דוד מיט די קאָלטענעס.

ער האָט געהאַט אַ פולן קאָפּ מיט קאָלטענעס. אַ כעסן איז ער געווען אַ מוראדיקער און די ייִנגלעך האָט ער פּראָסט געממיתט. ביי אים איז רעכט געווען אויפהויבן אַ ייִנגל האָבן דער פאָטער און מוטער פונעם קינד אַפילו נישט געוואַגט צו זאָגן זאָל פאַלן טויט; געווען טאַקע אַזאַ פאַל. נאָך דער לוויה פון דעם דערהרגעטן ייִנגל האָט דער פאָטער און מוטער פונעם קינד אַפילו נישט געוואַגט צו זאָגן ר׳ דודן, פאַרוואָס האָט ער געהרגעט זייער קינד. אַזוי האָט מסתמא גאָט געוואָלט, אַז דער רבי האָט אים געהרגעט, אַזוי האָט מסתמא געדאַדפּט זיין, און קיינעם אין שטאָט איז נישט איינגעפאַלן צו טראַכטן, אַז דוד מיט די קאָלטענעס האָט געטאָן אַ רציחה. אַפילו מ. ס. זון, וועלכער האָט אויסגעזוכט אַלע חטאים אין שטאָט צו מאַכן אינטריגעס און מחלוקת, האָט דאָ אויך געשוויגן, און ר׳ דוד מיט די קאָלטענעס איז געבליבן דער אייגענער מלמד. ביי אים האָבן געלערנט גרויסע בחורים און בעלי־ביתלעך און אלע זענען אַרויס פון אים קאַליקעס.

דער צווייטער מלמד, אַ גרעסערער למדן פאַר ר׳ דודן, איז געווען דוד דער בלינדער. אויף איין אויג האָט ער נאָר געזען. ער איז געווען אַ גרויסער למדן, און אַ סך קינדער זענען פון אים אַרויסגעקומען לומדים. אָבער ער איז געווען אַן אומגעהויערער כעסן און האָט שטענדיק געשלאָגן און געשמיסן דאָס קינד אָן רחמנות. ביי אָט דעם מלמד האָב איך אויך געלערנט — נאָר וועגן דעם שפּעטער.

ווי געזאָגט, האָט מען חתונה געהאַט זייער פרי, סיי די ייִנגלעך און סיי די מיידלעך, דהיינו: אין עלטער פון דרייצן ביז זיבעצן יאָר. די ייִנגלעך האָבן גענומען נדן נאָך זייער לערנען נאָך, פון צוויי הונדערט ביז טויזנט רובל, און דער שווער האָט געגעבן קעסט. אין די תנאים האָט מען געשריבן, אַז דער שווער אָדער פאָטער דאַרף האַלטן פאַרן בעל־הביתל אַ מלמד, און אַז דאָס ייִנגל האָט חתונה געהאַט און געבליבן עסן קעסט ביים פאָטער, האָט ער ווייטער געלערנט ביי דעם זעלביקן מלמד, ווו ער האָט געלערנט פאַר דער חתונה, און דער רבי האָט געשמיסן דאָס בעל־הביתל שוין נאָך דער חתונה, ווי פאַר דער חתונה.

אין מיינע צייטן איז שוין אַפילו געווען אַרויס פון דער מאָדע, אַז נאָך דער חתונה זאָל מען גיין לערנען אין חדר, און מיין רבי, רבי דוד דער בלינדער, האָט טאַקע געקלאָגט און געבענקט נאָך אַמאָליקע גוטע צייטן, ווען ער פלעגט שמייסן בעלי־הבתימלעך. ער פלעגט דערציילן, ביי וואָסערע אומשטענדן ער פלעגט אַמאָל שמייסן אַ בעל־הביתל, אַזוי, למשל, פלעגט דעם תלמידס מוטער קומען אין חדר אַריין אָפּגעבן דעם זון מזל־טוב פון זיין אָקאָרשט געבוירענעם זון, בעת מעשה איז אָבער געווען די טיר פון חדר פאַרשפּאַרט, און בעת — דערציילט דער רבי — זי איז צוגעגאַנגען צום פענצטער אָנקלאַפּן אין די שויבן און אָפּגעבן מזל־טוב, האָב איך אים מיט די ריטער אָפּגעגעבן מזל־טוב. ביי יעדן שמיץ

האָב איך געזאָגט: — מזל־טוב דיר מיט אַ יינגל! שייגעץ איינער! מזל־טוב דיר מיט אַ יינגעלע!

קיין שרייבער איז אין גאַנץ קאַמעניץ נישט געווען. שרייבן יידיש האָבן געלערנט די זעלבע מלמדים.

דאָס איינציקע לערנען איז געווען נאָר גמרא מיט די מפרשים. חומש האָט מען געלערנט, אָבער אויך נישט די גאַנצע סדרה, נאָר אַ האַלבע און עשרים וארבעה האָט נאָר איין מלמד געלערנט, מאָטקע מלמד. ער האָט געלערנט מיט מיטעלע יינגלעך, ניין און צען־יאָריקע, גמרא מיט אַ שטיקל תוספות, האָט ער אַ שעה אין טאָג געלערנט עשרים וארבעה און א שעה אין טאָג האָט ער דערציילט נסים ונפלאות פון גאונים און האָט פאַרגעשטעלט, אַזוי ווי לעבעדיק, דעם גיהנום (פון גן־עדן האָט ער אַ קנאַפּע ידיעה געהאַט). ער האָט אַפילו אויסגעמאָלט אויף אַ פּאַפּיר די תמונה פון גיהנום, וויפל מאָס ער האַלט און אין וועלכער זייט עס געפינט זיך אַפילו די טיר. אָבער די מאָס פון גן־עדן, און אין וועלכער זייט עס געפינט זיך די טיר, האָט ער, נעבעך, נישט געוווּסט. אחוץ פון די עשרים וארבעה האָט ער אויך מער נישט געלערנט ווי נביאים ראשונים: יהושע, שופטים, שמואל א׳ וב׳, מלכים א׳ וב׳. און מער נישט. אָבער די איבעריקע מלמדים, וועלכע האָבן געלערנט מיט די גרויסע בחורים גמרא מיט תוספות און כל המפרשים, האָבן קיין תנ״ך מיט זיי גאָרנישט געלערנט. תנ״ך לערנען איז געווען אַפּיקורסות.

שכר־לימוד איז געווען פון זעכציק רובל אַ זמן ביז הונדערט. יענער מלמד, וואָס האָט געהאט קנאפּע פיר רובל אַ וואָך, האָט זיך שוין גערעכנט פאַר אַ רייכן מלמד.

די מלמדים, וואָס האָבן אָנגעהויבן לערנען מיט די קינדער אלף־בית, האָבן געהאט פון זעכציק ביז אכציק דריי־יאָריקע יינגלעך פאר אלף־בית לערנען. פאַר אַזעלכע יינגלעך האָט מען געצאָלט שכר־לימוד אַ רובל אַ זמן. נגידים האָבן געצאָלט צען גילדן אַ זמן. אַז אַ יינגל איז אַלט געווען פינף יאָר, האָט מען אים אָפּגעגעבן צו א חומש־מלמד, וועלכער האָט געהאַט פון צוואַנציק ביז דרייסיק יינגלעך. געצאָלט האָט מען אים א דריי רובל פון א יינגל.

אַז מען האָט אָנגעהויבן לערנען מיט דעם יינגל חומש, האָבן די טאַטעס געמאכט א סעודה פאַרן מלמד מיט די אַלע יינגלעך פון חדר, און אויך איז געווען די פאַמיליע דערביי. יעדער בעל־הבית האָט געמאַכט די חומש־סעודה נאָך זיין פאַרמעגלעכקייט.

מיין זיידע אהרון־לייזער, פלעגט צו אַזאַ סעודה פון אַ קינד, אָדער אַן

אייניקל, לאָזן קוילען אַ קליין אָקסל, און ביי טרינקאָווסקין זענען געווען וויינען מיט טייערע פּאַטראָוועס.

האָבן די ייִנגלעך געלערנט אַ יאָר אָדער צוויי חומש, ד. ה. די ערשטע פּרשה אָדער אמהעכסטן דריי פּרשות פון דער סדרה, און דערנאָך האָט מען זיי אַוועקגעגעבן צו די אָנהויבער, גמרא־מלמדים, וועלכע האָבן געהאַט פון פופצן ביז צוואַנציק ייִנגלעך, געצאָלט האָט מען פאַר אַזאַ ייִנגל שכר־לימוד פיר, די נגידים — פינף רובל אַ זמן.

געווען אַזעלכע מלמדים, וואָס האָבן געלערנט אי חומש, אי מיט אָנהויבער גמרא. זיי פלעגן שוין אָנהויבן מיט די בעסערע חומש־ייִנגלעך צו לערנען לקח־טוב.

האָט דאָס ייִנגל אָפּגעלערנט אַ צוויי־דריי זמנים ביים אָנהויבער גמרא־מלמד, האָט אים דער פאָטער אַוועקגעגעבן צו אַ גרעסערן מלמד, וואָס לערנט שוין מיט די ייִנגלעך דעם ערשטן זמן אַן עמוד גמרא און דעם צווייטן זמן — אַ בלאַט גמרא. אַזאַ מלמד האָט שוין געהאַט אַ צוועלף ייִנגלעך, פאַר יעדן ייִנגל שכר־לימוד זעקס־זיבן רובל אַ זמן. אָפּלערנענדיק אַ דריי זמנים, האָט דער פאָטער אָפּגעגעבן דאָס קינד צו אַ העכערן מלמד, וועלכער לערנט גמרא מיט תוספות, אַזאַ מלמד האָט געהאַט אַ צען ייִנגלעך צו אַכט רובל אַ זמן א. אַ. וו. יעדער מלמד האָט געלערנט מיט די ייִנגלעך אַן אַנדער מסכתא, נישט פרעגנדיק ביי די תלמידים, וואָס פאַר אַ מסכתא זיי האָבן פריער געלערנט ביי יענעם מלמד. עס פאַרשטייט זיך, אַז דעריבער איז אין לערנען קיין אָרדענונג נישט געווען, און דאָס בייטן די מסכתות ביי יעדן מלמד אַלע יאָר צי מער, האָט אינגאַנצן צעבראָכן דעם סיסטעם פון לערנען.

פראָסטע קעפּ פלעגן בלייבן זיצן לאַנג אין איין חדר. אָבער פראָסטע קינדער פון די גרעסערע בעלי־בתים זענען אַריבער צו העכערע מלמדים גלייך ווי די גוטע ייִנגלעך, און די פאָטערס האָבן געבעטן דעם גרעסערן מלמד, ער זאָל מיט זיין ייִנגל לערנען דאָס, וואָס יענער קאָן באַגרייפן און נישט דאָס, וואָס מען לערנט מיט די בעסערע ייִנגלעך. דערפאַר גיט ער אים מיט דריי רובל מער אויפן זמן. די בעלי־בתים האָבן זיך געשעמט, אַז זייער זון, דער גרויסער בחור, זאָל לערנען ביים קליינעם מלמד. זענען געווען אין יעדן חדר ייִנגלעך פראָסטע, גראָבע, וואָס פלעגן לערנען צוזאַמען מיט די גוטע ייִנגלעך. פונדעסטוועגן האָט מען זיי נישט פאַרשעמט. ווייל דאָס רוב גוטע ייִנגלעך זענען געווען פון די אָרעמערע קלאַסן מענטשן, האָט זיך דעריבער אויסגעגליכט ביי די ייִנגלעך דער יחוס. די גוטע ייִנגלעך האָבן זיך נישט געגרויסט קעגן יענע מיט זייער לערנען

און די מיוחסים האָבן זיך נישט געגרויסט מיט זייער יחוס, אָדער פאַרקערט, און עס איז אַלץ געווען גלייך.

געלערנט האָבן די יינגלעך פון ניין אַ זייגער אין דערפרי ביז צווי אַזייגער בייטאָג. דעמאָלט איז מען געגאַנגען מיטאָג עסן אויף אַ שעה צייט. פונקט דריי אַ זייגער האָט מען געמוזט קומען ווידער אין חדר, אַ נישט האָט מען געקראָגן מוראדיקע קלעפּ, פּעטש אָדער גאָר שמיץ.

פון דריי אַ זייגער האָט מען געלערנט: זומער ביז זון־פאַרגאַנג, ווען די מלמדים האָבן באַדאַרפט גיין מנחה־דאַווענען אין בית־המדרש, ווינטער האָט מען געלערנט מיט די קלענערע יינגלעך ביז אַכט אַ זייגער און מיט די גרעסערע ביז ניין. מנחה און מעריב האָט מען שוין ווינטער געדאַווענט אין חדר צוזאַמען מיט די יינגלעך. אַזוי האָט זיך געפירט די גאַנצע וואָך, אויסער פרייטיק. פרייטיק האָבן די יינגלעך געלערנט: ווינטער ביז צווי א זייגער און זומער ביז דריי־פיר א זייגער בייטאָג. נאָר שבת האָבן די יינגלעך אויך נישט געהאַט קיין מנוחה. ערשטנס, איז יעדעס יינגל פאַרהערט געוואָרן פון מלמד פאַרן פאָטער אין די אויגן אָדער פאַר אַ זייטיקן אַ מבין, דערביי האָט דאָס יינגל געמוזט איבערזאָגן דאָס, וואָס ער האָט געלערנט אַ גאַנצע וואָך. און דערנאָך האָט עס באַדאַרפט גיין אין חדר לערנען מיטן מלמד פרק אָדער מדרש.

די יינגלעך האָבן קיינמאָל נישט געהאט קיין פרייע צייט, אויסער יום־טוב: פורים, פסח, שבועות, ראש־השנה, יום־כפור און סוכות. צוזאַמען הייסט עס, זעקס און צוואַנציק טעג אין יאָר.

(פון זיין בוך „מיינע זכרונות״

*

יחזקאל קאָטיק איז געבוירן געוואָרן ח׳ ניסן 1847 אין קאַמעניץ־ליטאָווסק, גראָדנער גובערניע. זיין פאָטער איז געווען אַ חסידישער ייד. קאָטיק האָט ביז זיבעצן יאָר געלערנט גמרא און פוסקים, חתונה געהאַט און געוווינט אין משך פון אַ צענדליק יאָרן אין פאַרשידענע דערפער אין דער גראָדנער געגנט אַלס גוטס־פאַכטער. יחזקאל קאטיק האָט זיך שפּעטער באַזעצט אין קיעוו. נאָך די פּאָגראָמען איז ער אַריבערגעפאָרן קיין וואַרשע, דאָרט האָט ער יאָרן לאַנג געהאַלטן אַ קאַפע־הויז אויף די נאַלעווקעס. קאָטיקס קאַפע־הויז איז אַ געוויסע צייט געווען דער צענטער פאַר די יידישע ליטעראַטן, ווי אויך פאַר די טוער פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. קאָטיק איז געווען באַקאַנט אין וואַרשע אַלס כלל־טוער און האָט געגרינדעט אַ גאַנצע רייע חברות און צדקה־אנשטאלטן.

ער האָט אויך אַרויסגעגעבן פאַרשידענע בראָשורן אין העברעיש און אין ידיש און אַ בוך ידישע דערציילונגען. יחזקאל קאָטיק האָט זיך געמאַכט אַ נאָמען אין דער גאַנצער וועלט מיט זיינע מעמואַרן אונטערן נאָמען „מיינע זכרונות" אין צוויי בענדער. אַ באַזונדער אינטערעס האָט אַרויסגערופן דער ערשטער באַנד, וווּ דער מחבר האָט געגעבן אַ ברייט בילד פון דעם ידישן לעבן אין רוסלאנד אין דער ערשטער העלפט פון דעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט.

אין דעם דאָזיקן באַנד שילדערט קאָטיק דעם סאָציאַלן, עקאָנאָמישן און קולטורעלן מצב פון יענער תקופה, און אירע מענטשן, דעם קאַמף צווישן חסידים און מתנגדים א. אַ. וו.

„מיינע זכרונות" האָט א חוץ אַ קולטור-היסטאָרישן אויך אַ ריין ליטע-ראַרישן ווערט. די פערזאָנען, וואָס פיגורירן אין די „זכרונות", זענען בולט און זייער לעבעדיק געשילדערט.

קאָטיק איז געשטאָרבן אין וואַרשע אין יאָר 1921.

„פון אייביקן קוואל", (מארגן־זשורנאל", ניו־יארק)

שלום עליכמס בריוו צו יחזקאל קאָטיקן

(די אלטע אָרטאָגראַפיע נישט געענדערט)

לאָזאנע (שווייץ) 10.1.13

זעהר געעהרטער און לידער אומבעקאַנטער קאָלעגע יחזקאל קאטיק!

בעת כ׳האָב געשריבן צו אייך, האָב איך שוין אין איין קלאַפּ געשריבן אויך צו ניגערן, אַז מיר זאָלען זיך אָבבייטען מיט די ביכער, לאָזט זיך אויס, אַז צו ניגערן האָט איהר אַריינגעשיקט דעם עקז., וועלכער איז געווידמעט דעם דיכטער אברהם רייזין — און רייזין איז איצט נישט מעהר און נישט ווענִיגער ווי אין ניו־יאָרק, אין אַמעריקאַ! וואָלט דאָס געווען מיט עטלעכע יאָהר פריהער, ווען שלום־עליכם איז נאָך געווען גרינג אויף די פיס, איז עס אַ געלעכטער, הויב איך מיך אויף און פאָהר זיך דורך קיין אַמעריקא, איצט אָבער איז עס אַביסל שווערליך, וואָס זשע טהוט מען, אז איך גיה אויס לייענען אייערע „זכרונות״? האָב איך אַרויפגעלעגט די גאַנצע עבירה אויף אייך און האָב צעשניטען צעקאַר־דאשעט ניגערס בוך און כ׳האָב קיין חרטה נישט, איך האָב גענומען לייענען אייערע „זכרונות״, און וואָס זאָל איך זאָגען? איך געדענק שוין נישט דאָס יאָהר, וואָס איך זאָל אַזוי פיל הנאה האָבען, אַזאַ תענוג — אמתער תענוג רוחני! — דאָס איז נישט קיין בוך — דאָס איז אַנ׳אוצר, אַ גאָרטען, אַ גן־עדן פול מיט בלומען און מיט פויגעלגעזאַנג. עס האָט מיר דערמאָהנט מיין יוגענד, מיין משפחה, מיין חדר, מיינע ימים־טובים, מיינע חלומות, מיינע טיפען, ניין! איך מיט מיין בינטעל טיפען און בילדער, וואָס כ׳האָב אַ סך פון זיי געקענט און אַ סך אויסגעטראַכט, בין איך, זאָג איך אָהן שום חניפה אָדער פאַלשע עניוות — אַקעגן איך אַנ׳אָרים יונגעל, אַ קבצן! מיט אייערע איבערלעבונגען און אייער משפחה וואָלט איך ביז איצט די וועלט פערפלייצט! גוואלד; ווו זענט איהר געווען ביז אַהער? אַ מענש פערמאָגט אַזוי פיעל בריליאנטן, דימענטען און פערעל און גאָרנישט! אַ איד געהט ארום און „קלייבט רענדלעך״ (ווי זאָגן דאָרט אייערע פרומאַקעס) און זאָל עס אַפילו דערמאָנען עמיצען, אַז עס געפינט זיך ביי איהם אַזאַ נ׳אוצר! איך האָב גענומען לייענען און נישט געקאָנט שוין אָברייסן זיך, שיער נישט משוגע געוואָרן! ווער איז דער קאטיק? איך האָב געהערט פון

איינעם, הייסט ער נאָר, דאַכט זיך, אַ. קאַטיק, און איז גאָר אַ יונגערמאַן, און איהר זענט דאָך גאָר אַ איד מיט אַ גרויער באָרד. וואָס מיך האָט פערכשופט אין אייער בוך — איז דער הייליגער פשוט'ער אמת, נישט געקינצלטע פראָסטקייט. היינט די שפּראַך! ניין, איהר זענט נישט נאָר אַ גוטער עהרליכער, געטרייער שומר פון אַ רייכען, אונגעהויער רייכען אוצר — איהר זענט אַ טאַלאַנט פון גאָט געבענטשט מיט אַ נשמה פון אַ קינסטלער, וואָס קען זיך נישט. נישט ווינציק אידן זענען געווען אין אייער קאַמעניץ און אין דער זאַסטאַווע, נישט ווינציק קרובים אין אייער רווישנדיגער ווי איהר רופט זי משפחה — פאַרוואָס האָט קיינער פון זיי נישט געזאַמלט אַזעלכע זכרונות ווי איהר? פאַרוואָס האָט זיך קיינער פון זיי נישט בעוויזן מיט עפּעס אַזאַ מין ווי איהר, וואָס זאָל געבען אַ ברען? עפּעס מאָלט זיך מיר אויס, הערט איהר, אַז אייער משפחה — דאָס איז מיין משפחה (און דאָס פיהלט מסתמא יעדער לעזער). איך קען אייער זיידען אהרן-לייזער, און אייער באָבעביילע־ראַשע, און אייער טאַטען דעם חסיד משה, און אַלע אייערע פעטערס מיט די מומעס און אַפילו דעם איספּראַווניק מיטן אַסעסער מיט אַלע פּריצים, די גוטע און די שלעכטע, און די מלמדים, און די חסידים, און די מתנגדים, און די רופאים, און דעם רב, און יענעם אַפּיקורס דעם שרייבער פון בריסק, וואָס אַ קערבעל איז אַ ממזר, אוןביידע ישראל'ס, און אהרן־לייבעלע און חאצקעל, און מאָשקע, און בערעל־בענ־דעט דעם אופּראַוולי־אישטשע און אַלע און אַלע! אַלע לעבען זיי, אַלע קען איך, מיט אַלע פרעה איך זיך און מיט אַלע טרויער איך. מע דאַרף דאָך האָבן אַ כוח מע זאָל מיך נישט נאָר מאכען לאַכען (פאַרהאַן ביי אייך ערטער, וואו כ'האָב מיך געהאַלטען ביי די זייטען לאַכענדיג), נאָר אויך ציהען ביי מיר טרעהרען. איך שווער אייך בהן שלי, אַז איך האָב געוויינט גלייך מיט אײַך אַלע, בעת אייער זיידע האָט אייך אַלעמען געבענטשט ערב יום־כפור און בעת אייער באָבע די צדיקת איז געלעגן אויף דער ערד, און דער זיידע האָט 100 מאָהל געחלשט. זאָלן מיר אַזוי פרעהען זיך אין גיכן אויף ישועות ישראל, ווי איך האָב געגאָסען מיט טרעהרען, און נישט ווייל אַ מענש איז געשטאָרבען — רב"שע! וויפיעל מענשען שטאַרבען בכל יום ובכל עת ובכל שעה! נאָר ווייל אייער באָבע און אייער זיידע — דאָס זענען מיינע, מיינע! און ווייל דאָס זענען לעבעדיגע און טייערע גאָלדענע מענשען, און ווייל איהר האָט זיי אויסגעוואַרעמט אַלע אין אייער נשמה און האָט אריינגעלעגט אַהין אייער גאַנצען פייעריגען אמת, איך בין באמת גדול־דיג ביי זיך, וואָס מיר פערמאָגען אַזאַ מענשען, אַזאַ אידען ווי איהר, וואָס אַ דאַנק אייך וועלן נישט פערלאָרען געהן יענע „רענדלעך", וואָס האָבען זיך געוואַלגערט (נאָך מיין מיינונג וואַלגערן זיך נאָך איצט) אין אונזער פאָלק. איך בין באמת גרויס ביי

זיך, וואָס אונזער נאָך יונגע אידישע פאָלקס־ליטעראַטור איז בערייכערט געוואָרן מיט אַזאַ בוך ווי אייערע „זכרונות". ווען איהר אייערע „זכרונות" שרייבען וויִיטער? ווען זיי זיין אויך אַזוי פעט און געראָטען, ווי דאָס ערשטע בוך? געראָטען — בין איך זיכער, פעט — ווייס איך נישט, איך האָב מורא, אַז דאָס ווערט שוין זיין מאָגערער, שיטערער, ניטאָ יענע אידען! דאָס הייסט, דאָ זענען זיי, אָבער מע זעהט זיי נישט אַזוי בולט, זיי ווערען בטל בששים, ובפרט אין דער גרויסער שטאָדט.

11.1.13

היינט האָב איך מיך צופעליג באַגעגענט מיט איינעם אַ שרייבער איזביצקי (מיכאלאָוויטש) אויף אַ באַרג 1500 מעטער הויך אויף לאַזאַנע (עס הייסט „לעזען"), האָב איך איהם דערצעהלט, וואָס פאַר אַ התפעלות עס האָט אַרויסגערופן ביי מיר עפּעס א בוך פון עפּעס אַ אידען א בעל־הבית, וואָס הייסט י. קאטיק, און וואָס ער האָט מיך געבראַכט דערצו, אַז איך זאָל וויינען מיט טרעהרען — לאָזט זיך אויס אַ מעשה, אַז דער איזביצקי קען אייך זעהר גוט און אַז איהר זענט דאָס דער פאָטער פון א. קאטיק, און אַז איהר זענט דער בעל הקאַווירניע אויף די נאַ־לעווקעס און אַז אַלע ווייסען שוין פון לאַנג, אַז איהר האָט עפּעס „זכרונות". פרעגט זיך: וואו זענען זיי געוועזן, די בהמות? וואָס האָבען זיי געשוויגען, אַז זיי האָבן געוואוסט? און וואו בין איך, בהמה, געוועזן? איך בין דאָך אויך געוועזן אויף די נאַלעווקעס און דאַכט מיר, מיט ספּעקטאָרן געטרונקען קאַווע. פאַרוואָס האָב איך נישט געוואוסט, וואו איך בין געוועזן און ביי וועמען איך האָב געטרונקען קאַווע? פאַרוואָס ווערט פערפלייצט אונזער ביכער־מאַרק מיט שמאַטעס שבשמאַטעס, אין דער צייט, ווען „אוצרות" אַזעלכע ווי אייערע וואַלגערן זיך ערגיץ אין אַ קאַסטען, אָדער אין אַ שיפלאָד, אָדער אונטער אַ מאַטראַץ?

הכלל, פריינד קאָטיק, ענטפערט מיר, איך בעט אייך, אויב איהר האָט צייט, אויף דעם, וואָס איך פרעג אייִך, צי שרייבט איהר נאָך וויִיטער אייערע „זכרונות" און וועלכע עפּאָכע, וועלכע קרייזען בעריהרט איהר, און צי סע געהט אַזוי גלאַט, ווי ביז אַהער און צי בעריהרט איהר אויך די משפחה; פאַרהאַן דאָרט פארשוינען, טיפען, וואָס איהר מוזט אויף ווייטער וועגן זיי דערצעהלען און דערצעהלען. לעבט, זייט געזונט און מונטער און שרייבט!

אייער דאנקבאַרער לעזער, חבר און תלמיד...

שלום עליכם

וועלוול קוסטין
(ניו־יאָרק)

די יידישע קאָלאָניעס

אין דער געגנט פון בריסק, נעבן דער שטאָט קאַמעניץ־ליטאָווסק, זענען געווען צעוואָרפן דריי יידישע קאָלאָניעס: אַבראַמאָווע, סאַראָווע און לאַטאָווע. די צוויי קאָלאָניעס אַבראַמאָווע און סאַראָווע זענען געווען נאָענט איינע צו דער אַנדערער. די קאָלאָניעס האָבן זיך געגרינדעט מיט אַן ערך הונדערט און זעכציק יאָר צוריק.

די ערשטע קאָלאָניע איז געווען לאָטאָווע, נאָכן פעטער לוט. די צווייטע קאָלאָניע סאַראָווע, האָט געהייסן נאָך אונדזער מוטער שרה און די דריטע קאָלאָניע, אַבראַמאָווע, — נאָך אברהם אבינו (מען האָט זי אויך גערופן: פליסיסטש). די אמתע סיבה, פאַרוואָס יידן האָבן געגרינדעט די דאָזיקע קאָלאָניעס, איז מיר ניט באַקאַנט. מען האָט געזאָגט, אַז אַזוי ווי דער צאר האָט אָנגעהויבן צונעמען

אַ יידישער קאָלאָניסט

יידן צום מיליטער, און דעם וואָס האָט באַאַרבעט ערד האָט מען נישט גענומען. האָבן יידן זיך באַזעצט אויף ערד, כדי זייערע קינדער זאָלן נישט דאַרפן דינען אין מיליטער...

ביי דער גרינדונג פון סאַראַווואַ איז די קאָלאָניע באַשטאַנען פון פיר און צוואַנציק משפחות. יעדע משפחה האָט געקריגן פון דער רוסישער רעגירונג 24 דעסיאַטין ערד.

די יידן פון סאַראַווואַ זענען אַלע געקומען פון בריסק־ליטאָווסק. די גרינדער זענען געווען פון פאַרשידענע פּראָפעסיעס און פון האַנדל. מיין עלטער־זיידע, למשל, איז געווען אַ פאַבריקאַנט פון ליכט, מען האָט אים גערופן הערשל ליכט־ציער־קוסטין. עטלעכע פאַמיליעס, וועמענס נעמען איך געדענק, זענען געווען: אליעזר אשכנזי, יוסף סאָקאָלאָווסקי, הערשל זיידנגאַר, מרדכי סימכאָוויטש, קראַ־וויעצקי און טשאַרני.

די גרינדער פון די קאָלאָניעס האָבן זיך געהאַלטן ביי ערד־אַרבעט, ביז עס זענען אונטערגעוואַקסן די קינדער, און די ערד האָט מער נישט געקאָנט באַשפּייזן די גרויסע משפחות. מען האָט נישט געקאָנט צוקויפן קיין ערד ביי די פּויערים (זיי אַליין האָבן געהאַט וויינינק ערד), האָבן אַ טייל קאָלאָניסטן געמוזט פאַרלאָזן די קאָלאָניע און האָבן זיך אַריבערגעצויגן אין שטאָט אַריין. דער רוב — צוריק קיין בריסק, און אַ טייל — אין דעם נאָענטסטן שטעטל קאַמעניעץ־ליטאָווסק. זיי האָבן זיך גענומען צו שווערע פּרנסות, זענען געוואָרן בעלי־עגלות און מילנערס; זייערע נחלות האָבן די פאַרלאָזענע קאָלאָניסטן פאַרדונגען צו די שכנים־קאָלאָ־ניסטן, וועלכע זענען געבליבן וווינען, ווייל לויטן געזעץ, האָט אַ ייד נישט געטאָרט פאַרקויפן זיין נחלה צו פּויערים, נאָר צו יידן. אָבער די יידישע קאָלאָ־ניסטן האָבן נישט געהאַט גענוג געלט אָפּצוקויפן די ערד.

צווישן דעם צווייטן דור קאָלאָניסטן איז געווען איינער, ישראל אַשכנזי, וועל־כער האָט נישט געוואָלט צוריק קיין בריסק, און ער איז אַוועק קיין ארץ־ישראל, און דאָרט געווען דער גרינדער פון דער קאָלאָניע „יסוד המעלה" אין גליל העליון. וועגן אים ווערן דערציילט פאַרשידענע מעשיות, ווי אַזוי ער האָט גע־לערנט די ערשטע יידישע קאָלאָניסטן אין „יסוד המעלה" צו אַקערן און זייען. ער האָט אַריבערגעבראַכט זיין פאָטער, ר' אליעזר אשכנזי און זיין מוטער גיטל. פון זיי האָט זיך צעוואַקסן אַ גרויסע משפחה אשכנזי אין „יסוד המעלה" און אין אַנדערע טיילן פון לאַנד. און איינער פון זיי, צבי אשכנזי, איז געפאַלן, פאַרטיי־דיקנדיק כפר גלעדי, כ' סיון תש"ו.

די איינציקע פאַמיליע, קוסטין, פיר דורות, זענען אַלע געבליבן אויף דער ערד אין דאָרף.

מיין עלטער־זיידע, הערשל ליכטציער־קוסטין, האָט געהאַט איין זון, — מיין זיידן, וועלוול. ער האָט אָפּגעקויפט פיר און צוואַנציק דעסיאַטין ערד פון אַ קאָלאָניסט, וואָס האָט זיך צוריק אריבערגעצויגן אין שטאָט, און האָט שוין געקאָנט ציען פרנסה פון ערד. דער זיידע וועלוול האָט אָבער שוין געהאַט פיר זין און דריי טעכטער, צווישן זיי איז אויך געווען מיין טאַטע משה יאָסל. אַז די קינדער זענען אונטערגעוואַקסן, האָט מען די טעכטער חתונה געמאַכט אין די שטעטלעך אַרייִן, און די פיר זין האָבן געדונגען ערד ביי די אַמאָליקע קאָלאָניסטן, אָבער ציען חיונה פון דער ערד איז געוואָרן שווער, האָט מען אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

מיין טאַטע איז דריי מאָל געווען אין אַמעריקע, און ווען ער איז צוריקגעקומען נאָכן צווייטן מאָל, אין יאָר 1909, האָט ער זיך נישט אַריבערגעקליבן אין שטאָט, נאָר גענומען בירושה די 12 דעסיאַטין, וואָס זענען אויסגעפאַלן אויף זיין חלק. ער האָט צוגעקויפט נאָך 12 דעסיאַטין, געקויפט צען בהמות, געהאָדעוועט פערד, געהאַט שטייגן פון הינער און קאַטשקעס און איז געווען אַ בכבודיקער קאָלאָניסט.

ווי נאָר מען האָט ביים גרינדן די קאָלאָניע אויפגעשטעלט די הייזער, האָט מען אין מיטן דער גאַס אויפגעבויט אַ בית־המדרש, כדי מען זאָל קענען קומען דאַוונען פון דער גאַנצער קאָלאָניע.

דער בית־המדרש איז געווען געבויט ווי אַ פּירקאַנטיק הויז מיט אַ פּאָדער־הייזל, מיט אַ שטרויענעם דאַך, אַזוי ווי אַלע הייזער, נאָר ביים אַריינגאַנג איז געהאָנגען אַ שילדל: „בית־המדרש".

דער בית־המדרש האָט געהאַט אַ געשניצטן ארון־קודש מיט צוויי לייבן און די לוחות.

די בימה האָט געהאַט זעקס זיילן אַרום, אינעווייניק זענען געווען אויסגעמאָלט די צוועלף מזלות.

*

אַחוץ מיין טאַטן, זענען אויך זיינע דריי ברידער געבליבן אין דער קאָלאָניע. זיי האָבן צוגעקויפט נאָך ערד און אינוועטאַר, און ווען זייערע משפחות האָבן זיך פאַרמערט, זענען מיינע פעטערס געפאָרן קיין אַמעריקע, ווער איין מאָל און ווער צוויי מאָל, געאַרבעט דאָרט עטלעכע יאָר זייער שווער, און ווען זיי זענען צוריקגעקומען זענען זיי נישט אַוועק אין שטאָט, נאָר גענומען זיך מיט מער ענערגיע צו באַאַרבעטן די ערד.

ווען איך בין געווען אַ ייִנגל, איז אין דער קאָלאָניע געווען דריי מאָל אַ טאָג

אַ מנין. איינעקע יידן האָבן יעדן טאָג געלערנט משניות. ר׳ יודל קראַוויעצקי און אויך ר׳ זימל סימכאָוויטש האָבן געלערנט מיטן עולם.

די קאָלאָניע האָט געהאַט אַן אויסגעוויילטע קהילה. אין מיין צייט איז מיין פאָטער געווען דער גבאי פון בית־המדרש.

דעם גבאי האָט מען אויסגעקליבן שמחת־תורה ביינאַכט. דער שמש איז געווען אַ פרייוויליקער. געדאַוונט שבת פאַרן עמוד האָבן פאַרשידענע בעלי־בתים. אויף די ימים־נוראים האָט מען געדונגען אַ בעל־תפילה פון קאַמעניץ. עטלעכע יאָר איז ר׳ שלמה רודניצקי פון קאַמעניעץ געווען דער בעל־תפילה. ר׳ שלמה איז פריער געווען אַן אויפזעער ביי אַ פריץ אין דאָרף ליסקע, דעריבער האָט מען אים אויך גערופן ר׳ שלמה ליסקער. אָבער צוליב זיין היטן די פעלדער, אַז די פויערים זאָלן נישט ביינאַכט אַרויספירן די בהמות צו פּאַשען אויף דעם פריצס פעלדער, האָבן די פויערים אים געוואָלט דערהרגענען, און ער איז אַוועק פון דאָרף און געוואָרן אַ מלמד אין קאַמעניץ, און אויף די ימים־נוראים איז ער געווען בעל־תפילה ביי אונדז אין דער קאָלאָניע.

אונדזער קאָלאָניע האָט קיין בית־הקברות נישט געהאַט. ווען עס האָט זיך געטראָפן אַ טויט־פאַל, האָט מען דעם מת געפירט קיין קאַמעניץ ליטאָווסק.

די קאָלאָניסטן האָבן קיין שום שטייער צו דער קהילה נישט געצאָלט, נאָר שמחת־תורה ביינאַכט האָט דער גבאי צוגעשטעלט אַ דין־וחשבון, וואָס ער האָט אויסגעגעבן אַ גאַנץ יאָר, און די בעלי־בתים האָבן צוגעזאָגט צו באַצאָלן אַ חלק פון די הוצאות...

דער בית־המדרש האָט געהאַט צוויי ספרי תורהס. אין בית־המדרש איז אויך געווען אַ חדר צו לערנען מיט די קינדער. דער ערשטער מלמד פון מיין דור האָט געהייסן „דער קאָלענקעוויטשער מלמד״. ער האָט געלערנט מיט די קינדער חומש מיט רש״י און גמרא מיט תוספות. דערנאָך איז געקומען דער מלמד ר׳ אליעזר ראָגאָזניצקי. געווען נאָך מלמדים — ר׳ פינע ראַפּאַפּאָרט און יאָסל טערק.

אַזוי ווי דעם ערשטן דור קאָלאָניסטן איז געווען פרעמד און שווער די ערד־אַרבעט, האָבן זיי געדונגען פויערים פון די שכנותדיקע דערפער צו באַאַרבעטן זייערע פעלדער. דאָס נאָענטסטע דאָרף פון אונדזער קאָלאָניע איז געווען ביל־יעווע. די דאָרטיקע פויערים זענען געווען אָרעם און פלעגן קומען אַרבעטן ביי די יידישע קאָלאָניסטן. דאָס איז אַזוי אָנגעגאַנגען ביז צו אונדזערע צייטן, דאָס הייסט — שוין דעם פערטן דור קאָלאָניסטן. ווען עס איז געקומען שניט־צייט און מען האָט געדאַרפט אין געאייל אַראָפּנעמען דאָס גערעטעניש אָדער אַרויסנעמען

די קאַרטאָפּל פון דער ערד, פלעגט מען דינגען די פּויערים פון בילעיעוו, זיי זאָלן אַרויסהעלפן אין דער אַרבעט.

בכלל האָבן די ייִדישע קאָלאָניסטן געלעבט בשלום מיט די שכנותדיקע דערפער. מיט איניקע אַפילו גאָר פריינטלעך. די פּויערים פלעגן קומען שבת און יום־טוב מעלקן די קי ביי די ייִדישע קאָלאָניסטן, און ווינטער־צייט — הייצן די אויוונס שבת אין די ייִדישע הייזער. פאַרשטייט זיך, אַז פאַר זייער טירחה האָבן זיי באַקומען באַצאָלט.

ווען איך בין נאָך געווען אַ ייִנגל, געדענק איך, אַז יעדן פאַר־פּסח פלעגט קומען דער מורה־הוראה ר׳ לייזער ווענלאָוול ז״ל פון דעם דערנעבנדיקן שטעטל זאַסטאַוויע צו קלייבן מעות־חיטים.

ווען ר׳ לייזער ווענלאָוול פלעגט קומען אין דער קאָלאָניע איז געווען אַ גרויסער יום־טוב. ער פלעגט פאַרפאָרן צום בית־המדרש צו דאַווענען, און מיין פאָטער האָט שוין געהאַט די חזקה, אַז דער מורה־הוראה זאָל מיך פאַרהערן די גמרא, וואָס איך האָב געלערנט. מיר האָבן אויך געהאַט די זכיה, אַז דער מורה־הוראה האָט געגעסן ביי אונדז. דערנאָך פלעגט אַ קאָמיטעט פון עטלעכע בעלי־בתּים צונויפקלייבן די תבואה, ווייץ, קאָרן, גערשטן, אַפילו קאַרטאָפל, און דער מורה־הוראה פלעגט אַהיימפירן אַ פולן וואָגן...

*

אין מיינע צייטן זענען אין דער קאָלאָניע פאַרבליבן אַרום פערצן משפּחות, וואָס האָבן געציילט איבער פופציק נפשות. די לאַגע פון די איבערגעבליבענע קאָלאָניסטן האָט זיך פאַרבעסערט אַ דאַנק דעם, וואָס נאָך פון אָנהייב פון דעם יאָרהונדערט האָבן זיך די קאָלאָניסטן געווענדט צו דער איק״א־געזעלשאַפט נאָך אגריקולטור־הילף. איק״א האָט אַריינגעשיקט אַגראָנאָמען צו לערנען די נייע מעטאָדן ווי צו באַמיסטיקן די פעלדער און אויך ווי אַזוי זיך צו באַנוצן מיט די מאַשינען אויף צו אַקערן, שניידן און דרעשן דאָס אָראָפּגענומענע געתּבואה. איניקע קאָלאָניסטן האָבן נישט געהאַט קיין צוטרוי צו די נייע מעטאָדן, אָבער די, וועלכע האָבן זיך מיט זיי אָנגעהויבן באַנוצן, זענען לויטן דעמאָלטיקן באַגריף רייך געוואָרן, אַזעלכע האָבן זיך אַרויסגערוקט אין סאַמע פראָנט. איינער פון זיי איז געווען ר׳ זימל סימכאָוויטש. אים האָט זיך איינגעגעבן צוצוקריגן, דורך אַ צופאַל, חלקים ערד פון אַ פּאָר פאַמיליעס, ער האָט אויך אויסגענוצט די נייע מעטאָדן און איז געוואָרן אַ רייכער קאָלאָניסט, וואָס נישט בלויז די ייִדישע שכנים האָבן אים מקנא געווען, נאָר אַפילו פּריצים פלעגן קומען קויפן ביי אים קערנער צו זייען, ווי אויך שטרוי, גאַנצע סטויגן, וואָס ער פלעגט אָנדרעשן פאַרן ווינטער.

זימל סימכאָוויטש האָט פאַרפלאַנצט אַ גרויסן סאַד פון אַ 250 פרוכט־ביימער פון פאַרשידענע פרוכטן, וואָס איז געווען אַ נייעס אין דער גאַנצער געגנט.

אין סימכאָוויטשס סאַד זענען געוואַקסן עפּל, באַרנעס, קאַרשן, ווענגערקעס, גרויסע פלוימען און אַגרעסן. דורך דער פאַך־ליטעראַטור, וואָס ער האָט באַקומען צוגעשיקט פון איק"א־געזעלשאַפט, האָט ער זיך אויסגעלערנט ווי אַזוי אומצוגיין זיך מיט די פרוכט־ביימער. ער האָט אויך ביי איק"א געקויפט יונגע ביימער אויף יאָרן־לאַנגע אויסצאָלונגען.

די ייִדישע יוגנט פון דער קאָלאָניע האָט אַכטונג געגעבן, אַז מען זאָל נישט פּאַשען ביי די גרענעצן פון די תבואה־פעלדער, אָבער מען האָט אויך פון צייט צו צייט געדונגען אַ גוי, ער זאָל היטן די פעלדער, ווייל זומער־צייט פלעגט די יוגנט פּאַשען ביינאַכט די פערד, פלעגן זיי שוין אַכטונג געבן אַרום די גרענעצן פון די תבואה־פעלדער. די ייִנגערע קינדער פון דער קאָלאָניע האָבן געפּאַשעט די בהמות אין די פרימאָרגן־שעהן, און אַ גאַנצן טאָג פלעגן די בהמות גיין אין דער טשערעדע מיט דעם שטענדיקן פּאַסטעך איוואַן. „איוואַן דער פּאַסטעך" איז אויך געווען דער „שבת־גוי" אין דער קאָלאָניע — צו פאַרלעשן די לאָמפּן און די ליכט און אויך הייצן ווינטער־צייט דעם אויוון אין בית־המדרש. איוואַן דער פּאַסטעך איז געווען איבערגעגעבן דער קאָלאָניע.

עס דערמאָנט זיך מיר, אַז באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געווען אַ דוחק אין אתרוגים; האָט אונדזער קאָלאָניע נישט געהאַט קיין אתרוג. דאָס שכנותדיקע שטעטל זאַסטאַוויע האָט אָבער יאָ געהאַט אַן אתרוג און אַ לולב. פלעגט איוואַן יעדן טאָג סוכות לויפן דריי ווירסט, פון זאַסטאַוויע, מיטן אתרוג און לולב אין דער האַנט צו אונדזער קאָלאָניע, מיר זאָלן קענען אתרוג־בענטשן, און דערנאָך איז ער צוריקגעלאָפן מיטן אתרוג און לולב קיין זאַסטאַוויע...

*

נאָכדעם ווי אַ קליינער טייל פון די איינוווינער איז אַוועק פון דער קאָלאָניע, האָבן די שטאַרקערע און איינגעשפּאַרטע זיך איינגעאָרדנט און געפירט אַן עכט ייִדיש לעבן — מיט אַלע שוועריקייטן, ווי פּאַר ייִדן־פּויערים. זומער־צייט איז די יוגנט געווען שטאַרק פאַרנומען ביי פעלד־אַרבעט און ביים פּאַשען די בהמות. די יונגערע זענען געגאַנגען אין חדר פון זיבן אַ זייגער אין דערפרי ביז אַכט אָוונט. אַחוץ דעם פלעגט מען זיי נאָך אויפוועקן דריי אַ זייגער פאַרטאָג, אויב עס זענען נישט געווען קיין עלטערע ברידער אָדער שוועסטער צו פּאַשען די בהמות.

כאָטש די קאָלאָניסטישע קינדער זענען געווען באַרעכטיקט צו לערנען אין די דאָרפישע שולעס, ווו מען האָט, פאַרשטייט זיך, געלערנט רוסיש, האָבן אונ־

דזערע עלטערן, אונטער די גרעסטע עקאָנאָמישע שוועריקייטן נישט דורכגעלאָזט קיין זמן, אַז עס זאָל נישט זיין קיין מלמד צו די קינדער. אונדזערע עלטערן האָבן אָן רעזערוואַציעס אָנגענומען דעם פסוק „ושננתם לבניך"... און ווען מען האָט פאַרהאַנדלט מיט אַ מלמד, ער זאָל קומען לערנען מיט די קינדער אין דאָרף, האָט ער געמוזט זיין פון די בעסטע, נישט נאָר אַ למדן, נאָר אויך אַ גוטער פּעדאַגאָג און קענער פון וועלטלעכע לימודים. שוועריקייטן זענען געווען גרויסע: איך געדענק, למשל, אַז ס׳רוב עלטערן, וועמענס קינדער ס׳זענען געגאַנגען אין חדר אַריין, פלעגן זיך באָרגן געלט ביי די תבואה־סוחרים אין קאַמעניץ מיט דער פאַרזיכערונג אויף דעם גערעטעניש פון קומענדיקן יאָר, ווייל אַ „רבין" האָט מען נישט נאָר גוט באַצאָלט, נאָר מען האָט אים אויך באַזאָרגט מיט שפּייז און דירה. פון דעסטוועגן האָט זיך נישט געפונען קיין איין קינד אין אונדזער קאָלאָניע, וואָס איז נישט געגאַנגען אין חדר...

אין דער קאָלאָניע איז ר׳ זימל געווען דער באַרימטסטער בעל־הבית. אין זיין שטוב האָט זיך נישט געפילט קיין אָנגעבלאָזנקייט, נאָר אַ וואַרעמקייט. ער איז אויך געווען דער גרעסטער מכניס־אורח אין דער קאָלאָניע און האָט אַראָפּגעבראַכט איינעם פון די בעסטע ישיבה־בחורים פון דער „משמר־ישיבה" אין בריסק — ר׳ יאָסל סאָראָקע, פאַר אַן איידעם מיט קעסט.

ר׳ יאָסל סאָראָקע האָט געשטאַמט פון אַ חסידישער משפחה און איז אַליין געווען אַ חסיד. שבת האָט ער געטראָגן אַ זיידענע קאַפּאָטע מיט אַ זיידענעם גאַרטל און אַ קליין פּויליש היטעלע אויפן קאָפּ.

*

זומער־צייט איז די גאַנצע יוגנט פון דער קאָלאָניע געווען פאַרנומען אין פעלד, אָבער ווינטער־צייט האָט מען שוין מער פאַרבראַכט. מען פלעגט זיך פאַרזאַמלען אין די גרעסערע שטיבער. פאַרזאַמלונגען פלעגן געוויינלעך פאָרקומען שבת־צונאַכטס, ווען מען איז געווען אויסגערוט. מען האָט אָבער נישט פאַרפעלט קיין אונטערנעמונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין שטעטל קאַמעניץ.

אין די יום־טובים פלעגן די בעלי־בתים גיין איינער צום צווייטן אויף קידוש, ווו די באַלעבאָסטעס פלעגן זיך אַרויסווייזן מיט זייער באַקן די קוכנס מיט די טאָרטן און פאַרשידענערליי אַנדערע געבעקסן, און די יוגנט האָט פאַרבראַכט מיט טאַנצן און זינגען און שפּילן „פאַנטן", ווי אויך דעקלאַמירן לידער פון מאָריס ראָזענפעלד, אברהם רייזין, ש. פרוג, חיים נחמן ביאַליק און פאָר־

לייענען שלום־עליכמען אָדער פּרצן. איינער פון די פּאַרלייענער איז אויך געווען אַני הקטן...

*

ווען מיין פאָטער איז אין יאָר 1909 צוריקגעקומען פון אַמעריקע, האָט מען פאַרטראַכט איבערצובויען דעם בית המדרש. מען האָט פאַררופן אַן אַסיפה, מיין פאָטער איז אויסגעקליבן געוואָרן פאַר גבאי. ער האָט פאָרגעלייגט דעם פּלאַן פון איבערבויען דעם בית־המדרש און יעדער בעל־הבית האָט זיך מתחייב געווען נישט בלויז מיט געלט, נאָר אויך מיט אייגענער האַרעוואַניע, אויסצובויען און אויסצופּוצן דעם בנין, וואָס איז נישט בלויז געווען אַ מקדש־מעט צום דאַווענען און לערנען נאָר אויך אַ חדר פאַר די קינדער.

צוזאַמענשטענס האָבן זיך געעסקט אין בויען דעם נייעם בית־המדרש מיין פאָטער און זיינע דריי ברידער; דער פעטער ר׳ ראובן לייב, דער פעטער הערשל, און דער באַליבסטער פעטער אפרים שמעון, וועלכער איז, אגב, געווען דער שטענדיקער אָפיציעלער פאַרטרעטער פון דער קהלה צו דער לאָקאַלער מאַכט. ער איז געווען דער „סטאַראָסטאַ״. דערצו איז ער געווען אַ שיינער בעל־תפילה אין דער קאַלאַניע. הגם דאַווענען פאַרן עמוד איז יעדער בעל־הבית פון דער קאַלאַניע געווען אַ גוטער דאַווענער און געהאַט אַן אייגענעם נוסח.

ווען דער בית־המדרש איז אויסגעבויט געוואָרן און עס איז געקומען צו באַפּוצן דעם ארון־קודש, האָט מיין פעטער מאַנטשע אשכנזי געמאַכט אַליין מיט זיינע אייגענע הענט אַלע שניצערייען אויפן באַלעמער און ארון־קודש, ער איז געווען אַ געבוירענער קינסטלער.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען כמעט דריי חלקים פון דער קאַ־לאָניע, ווי אויך דאָס שטעטל זאַסטאַוויע, פאַרברענט און צעשטערט געוואָרן. ווען מען איז געקומען צוריק אַהיים, האָט מען נישט געהאַט וווּ צו וווינען, דעם אינווענטאַר האָבן די רוסישע אָפּטרעטנדיקע אַרמייען צוגענומען, און די תבואות פאַרברענט. האָבן זיך אייניקע פאַמיליעס אַריינגעקליבן אין בית־המדרש, ביז מען וועט זיך ווי עס איז איינאָרדענען.

צוויי בעלי־בתים, וואָס האָבן געוווינט אין בית־המדרש, יעקל און יעקב הערצקי טשאַרני, זענען דאָרט געשטאָרבן.

נאָכדעם ווי די רוסישע אַרמייען זענען אָפּגעטראָטן, האָבן זיך אין צווישן־צייט געשאַפן רויבער־באַנדעס, וואָס אויך אונדזער קאַלאָניע האָט פון זיי שטאַרק געליטן. ווען די דייטשן זענען אַוועק, און די פּאָליאַקן האָבן געשאַפן אַן אייגענע מלוכה, האָבן זיי אויך פאַרנומען אונדזער געגנט. דערנאָך איז

אויסגעבראָכן די מלחמה צווישן די פּאָליאַקן מיט די באָלשעוויקעס. נאָך דער מלחמה האָבן די פּאָליאַקן צוגערויבט ביי אונדז אין דער קאָלאָניע, וואָס זיי האָבן נאָר געקאָנט. זיי האָבן צוגענומען פון אַ בהמה, אַ קעלבל ביז קינדער־שיכעלעך, און דאָך האָט זיך נאָך אַ געוויסער צייט אָנגעהויבן איינצושטעלן אָרדענונג, און אין יענער צייט האָב איך מיט מיין פרוי אָנגעהויבן פורעמען אונדזער צוקונפט. דאָס איז געווען אַ קורצע צייט נאָך איר פאָטערס טויט, חיים איטשע, עליו השלום.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אויך זאַסטאַוויע איבער אַ העלפט חרוב־געוואָרן, און צוממערסטן האָבן געליטן די יידישע גאַסן מיט די צוויי בתי־מדרשים. דעמאָלט האָבן זיך איינציקע בעלי־בתים באַזעצט אין דער גויאישער גאַס, וועלכע איז געבליבן גאַנץ און די אייגנטימער פון די הייזער זענען אַרויס־געפאָרן. נאָר איינציקע שטיבער פון דער יידישער גאַס זענען געבליבן נישט באַשעדיקט, ווי: שיע נחומס, יאָסל נחמיה׳ס און וועלוול ראָכאַצקיס. מען האָט זיך באַלד צוזאַמענגענומען און געטראַכט, ווו עס וועט זיין דער מנין? אין שיע נחומס שטוב, וועלכע איז געווען אַ גרויסע, האָט דעמאָלט געוווינט ר׳ יעקל אליעזר, אַ פרומער ייד. ער האָט גלייך געגעבן זיין דירה. האָט מען דאָרט געדאַווענט ביז די שטוב איז פאַרקויפט געוואָרן. דערנאָך האָט וועלוול פּראָכאַצקי פאַרבעטן דעם מנין צו זיך. זיין הויז איז באַשטאַנען פון דריי צימערן. די שטוב איז אויך געווען זיין פרנסה, ס׳איז דאָרט געווען אַ בעקעריי און אַן אַריינפאָר אין די מאַרק־טעג. דאָך האָט ער מסכים געווען, אַז דער מנין זאָל זיין ביי אים די גאַנצע צייט, ביז מען האָט אויסגעבויט אַ בית־המדרש, וואָס דאָס האָט גענומען איינציקע יאָר. אָט אַזעלכע טייערע יידן האָט זאַסטאַוויע פאַרמאָגט...

אַ גרויסן רושם האָט געמאַכט דער שוידערלעכער אָנפאַל אויף אונדזער קאָלאָניסט ר׳ זימל סימכאָוויטש: אין אַמעריקע האָט זיך דעמאָלט געשאַפן דער „רעליעף״ — די נאָך־מלחמה הילף, וואָס איז באַשטאַנען פון קליידער און שפּייז. האָט מען אויסגעקליבן אונדזער קאָלאָניסט ר׳ זימל, אַלס פאַרטרויונגסמאַן, ער זאָל פאָרן קיין בריסק. ער איז געפאָרן עטלעכע מאָל און אַלץ באַזאָרגט, ביז איין מאָל ווען ער איז געגאַנגען אין גאַס אין בריסק, זענען אים פּוילישע האַלערטשיקעס באַפאַלן און אים אויסגעריסן אַ גרויסן טייל פון זיין באָרד. איך געדענק נאָך ווי איצט, דעם גרויסן ווייטיק וואָס אונדזער קאָלאָניע און דאָס שטעטל זאַסטאַוויע האָבן צוליב דעם געהאַט.

ר׳ זימל אַליין איז געזעסן שבעה נאָך זיין באָרד. פון ערגערניש איז ער קראַנק געוואָרן און צו זיך שוין קיינמאָל מער נישט געקומען.

דערנאָך האָבן זיך די זאַסטאַוויער יידן אַרומגעזען, אַז עפּעס איז נישט אין אָרדענונג מיט דער שפּייז־פאַרטיילונג, ס׳ווערט יעדעס מאָל ווינציקער... האָט מען פאַררופן דאָס גאַנצע שטעטל שבת נאָכן דאַווענען אויף אַן אַסיפה און מען האָט באַשלאָסן אויסצוקלייבן אַ נייעם קאָמיטעט. די נייע פירער זענען געווען „עמך" — פּשוטע ערלעכע אַרבעטער, מענטשן ווי: איטשע קלאָץ (אָט דעם צונאָמען דערמאָן איך נישט חלילה לשם גנאי, אַנדערש, וואָלט מען נישט געוווּסט, וועמען איך מיין), עליע יקיר משה׳ס, גבריאל יעקל משה׳ס, פּסח קאַלאַצקי, און נאָך עטלעכע יידן. ווייל צו זיי האָט מען זיך צוגעהערט און זיי האָבן גלייך אָפּגעמאַכט, וועמען אויסצוקלייבן אין קאָמיטעט — יונגע אַרבעטס־זאַמע מענטשן. און ביי דער אַסיפה האָבן זיך געהערט אויסרופן: „מיר ווילן וועלוול טויבעס, משה יעקל ידידיה׳ס, מענדל הערשקעס". דעם ערשטן מיינט מען מיך אַליין, און די צוויי אַנדערע זענען געווען טייערע חברים מיינע, וואָס זענען אומגעקומען דורך די דייטשן, ימח שמם, איינער, משה יעקל ידידיה׳ס־סאָווישיצקי, איז געווען זייער אַן אינטעליגענטער, אָרנטלעכער בחור, דער צווייטער — מענדל הערשקעס קאַפּלאַן, אונדזערס אַ שכן, אויך אַ מילנער, איז געווען גאָר אַ פיינער מענטש. — און אָט די דריי האָט מען אויסגעקליבן אין נייעם קאָמיטעט.

דער אַלטער קאָמיטעט האָט זיך אָבער נישט געוואָלט אויפלייזן, איז דאָס גאַנצע שטעטל געגאַנגען קיין קאַמעניץ צום רב, ער זאָל פּסקענען. און דער רב האָט געפּסקנט, אַז ס׳זאָל זיין דער נייער קאָמיטעט. אָט אַזוי האָט דאָס פּשוטע פאָלק רעאַגירט אויף די עוולות, וואָס זענען קעגן זיי באַגאַנגען געוואָרן.

דער יידישער ישוב אין זאַסטאַוויע האָט אָבער נישט בלויז געזאָרגט וועגן ברויט, ער האָט געוווּסט, אַז „לא על הלחם לבדו יחיה האדם", אַז מ׳דאַרף אויך געבן גייסטיקע שפּייז דער יוגנט. האָט מען מיט פאַראייניקטע כוחות זיך גענו־מען באַזאָרגן די יוגנט מיט יידישער קולטור. די קינדער האָבן אונטער די שווער־סטע באַדינגונגען געלערנט און געוואָלט פאַרזעצן זייער בילדונג, דורך לייענען ביכער, אָבער קיין ביבליאָטעק איז אין זאַסטאַוויע נישט געווען.

דאָס איז געווען ווען איך בין געקומען קיין ניו־יאָרק. איך האָב דעמאָלט באַקומען אַ בריוו פון מיין פרויס שוועסטער, ברכה, עליה השלום, געשריבן אין לשון קודש, וואָס זי האָט זייער גוט געקאָנט, מיט דער בקשה, אַז מען זאָל זען שאַפן די נויטיקע געלטמיטלען. צו גרינדן אַ יידישע ביבליאָטעק אין שטעטל. איך אַליין האָב נאָך דעמאָלט גאָר קנאַפּ פאַרדינט, האָב איך זיך צונויפגערעדט מי ט עטלעכע לאַנדסלייט, מיר האָבן געקויפט אַ פאַרשטעלונג, פאַרקויפט די

בילעטן און דעם רווח פון עטלעכע און זעכציק דאָלאַר האָבן מיר אַוועקגעשיקט פאַר אַן אָנהייב פון אַ יידישער ביבליאָטעק.

אָט אַזוי האָבן יידן געלעבט אין דער קאָלאָניע „סאַראַוואַ" און אין דעם שטעטל זאַסטאַוויִע, ביז דאָס דייטשע מערדער־פאָלק האָט אומגעבראַכט אַ דריטל פון אונדזער פאָלק און צווישן זיי אויך די יידישע ישובים „סאַראַוואַ" און זאַסטאַוויע, צוזאַמען מיט די קאַמעניצער יידן.

פאַלק זאַלף ז״ל

די ערשטע שולע אין זאַסטאַוויע

איך האָב מיט אַ גרופּע חברים גענומען טראַכטן פון גרינדן אַ מאָדערנע שול פאַר די יידישע קינדער אין זאַסטאַוויע. אין די פּאָר פּריוואַטע חדרים, וואָס זענען פאַרבליבן אין זאַסטאַוויע, האָבן זיך געלערנט געציילטע באַלעבאַטישע יינגלעך.

וואָס אַ מאָדערנע יידישע שולע שטעלט מיט זיך פאָר און ווי אַזאַ שולע דאַרף אַרבעטן, האָב איך שוין געזען אין דער רוסישער שטאָט יאַראָסלאַוול, אויף יענער זייט מאָסקווע, וווהין די מלחמה האָט מיך געהאַט פאַרוואָרפן, אַלס היימלאָזן, צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער יידישע פאַמיליעס פון די מלחמה־געביטן.

איך האָב באַשלאָסן, אַז עס איז מיין חוב צו גרינדן אַ שולע פאַר די קינדער פון זאַסטאַוויע. די פראַגע איז אָבער געווען: ווו געפינט מען אין דעם אָפּגעברענטן שטעטל אַ פּאַסיקע דירה, מעבל און אַנדערע מכשירים? ווו נעמט מען לערער? און ווו נעמט מען די יונגע מענטשן, וואָס זאָלן וועלן צוהעלפן אין דער זאַך? דאָס ביסל שארית הפליטה פון דער יוגנט, וואָס איז פאַרבליבן אין זאַסטאַוויע, האָט זיך געקליבן אין וועג אַריין: ווער קיין ארץ־ישראל און ווער קיין אַמעריקע. די לאַגע איז געווען גאָר נישט קיין פריילעכע, איך אָבער בין געווען צופיל פאַרכאַפּט פון דער שולע־אידעע, אַז איך זאָל אַזוי גיך אָפּלאָזן די הענט.

איך בין אַוועק צו די ברידער סאַפּירשטיין, ווי מען האָט זיי גערופן אין דער שכנישער שטאָט קאַמעניץ און געגומען פאָרלייגן פאַר זיי מיין פּלאַן פון גרינדן אַ יידישע שול אינעם קליינינקן פאַרשטעטעלע זאַסטאַוויע.

די ברידער סאַפּירשטיין, אינטעליגענטע יונגעלייט, געוועזענע עקסטערני־קעס, וואָס האָבן פאַר דער מלחמה זיך געגרייט אָפּצוגעבן עקזאַמען אויף „אַטעס־טאט זרעלאסטי״, האָבן זיך זייער גערן אָנגעכאַפּט אין מיין פּלאַן. פון פרייד האָבן זיך ביי זיי אַזש די אויגן אָנגעצונדן, דער געדאַנק צו ווערן די פּיאָנערן פון אַ גאַנצער יידישער שול, האָט זיי ממש פאַרכאַפּט.

אשר, דער עלטסטער פון די פיר סאַפּירשטיין־ברידער, איז באַלד אַוועקגעלאָפן און געבראַכט אַ פלעשל משקה מיט אַ פּאָר געזאַלצענע הערינג צום פאַרבייסן. מיר האָבן אַלע אינאיינעם געטרונקען לחיים צום לעבן פון דער ערשטער, נייער שול אין דעם פאַרשטעטעלע זאַסטאַוויע.

מיר האָבן זיך באַלד גענומען צו דער אַרבעט. קודם־כל האָבן מיר אָפּגעדונגען ביי אַ יידן אַ האַלב הויז, אויף וועלכן ער האָט נאָר וואָס פאַרענדיקט אַרויפציען דעם דאַך. מיר האָבן צונויפגעקלאַפּט אַ טאָוול און אים אָפּגעשוואַרצט. און אַבי עס איז שוין דאָ אַ טאָוול, וועט שוין זיין אַ שולע אויך. מיט אונדזערע צונויפגעלייגטע עטלעכע גילדן האָבן מיר איינגעקויפט ברעטער, זיי אָפּגעהובלעוועט און צונויפגעשלאָגן פון זיי לאַנגע טישן און בענק, כדי וואָס מער קינדער זאָלן זיך קאָנען אויסזעצן.

די עלטערע ייִנגלעך־תלמידים, האָבן צוגעהאָלפן, געקלאַפּט טשוועקלעך ווו מען דאַרף און ווו מען האָט נישט געדאַרפט; די מיידלעך האָבן אויסגעפּוצט דעם קלאַס־צימער מיט קאָלירטן פּאַפּיר, אויף די ווענט אויפגעהאָנגען בילדער פון יידישע שרייבער, וואָס מען האָט אויסגעשניטן פון אַלטע יידישע צייטונגען. אין דרויסן, פאַר דער טיר, האָבן מיר אויפגעהאָנגען אַ שילד מיט גרויסע, קידוש־לבנה־אותיות: „די זאַסטאַוויער יידישע פאָלקס־שולע״.

די עלטערן, און נאָך מער די קינדער, זענען געווען באַגייסטערט, בפרט אַז קיין שכר־לימוד האָבן מיר פון זיי נישט פאַרלאַנגט. אַפילו מיט די נויטיקע לערן־מכשירים, אויף וויפל עס איז בכלל דעמאָלט געווען בנמצא אַזעלכע זאכן, האָבן מיר זיי אויך באַזאָרגט. אויף דעם אַלעמען האָבן מיר געקראָגן אַ באַזונדער סובסידיע פונעם אַמעריקאַנער „דזשאָינט״. די לערער האָבן, אַ חוץ זייערע שכירות, אויך באַקומען אַ צוגאָב אַ „פּאַיאָק״־שפּייז פון דער „קינדער־קיך״, וואָס דער פּויליש־אַמעריקאַנער קאָמיטעט האָט צוגעשטעלט.

די שול האָט אַריינגעבראַכט אַ ניי לעבן אין דעם שטילן, פאַרחושכטן פאָר־שטעטל. דאָס נייע יידישע ליד, מיטן אַלט־נייעם יידישן ניגון, האָט זיך צעטראָגן איבער דער יידישער גאַס און איז געזונגען געוואָרן אין יעדן יידישן שטיבל. די קינדער האָבן זיך געקלעפּט און געטוליעט צו דער שול, ווי צו אַ געטרייער מאַמען. אונדז, לערער, האָבן זיי באַלוינט מיט אַ סך ליבשאַפט וואָס האָט געוואַרעמט די נשמה. פון דעם האָבן מיר געשעפּט אַ סך מוט און כוח פאַר דער ווייטערדיקער אַרבעט.

אַ חוץ דעם, וואָס אויף מיר, דעם דירעקטאָר פון דער נייער שול, איז געלעגן די גאַנצע אחריות פון אויפהאַלטן די שול, האָב איך נאָך אויך געדאַרפט זיין אַ לערער. אויף מיין גורל איז אויסגעפאַלן צו לערנען תנ״ך און געשיכטע.

דעם טאָג, ווען איך האָב זיך צום ערשטן מאָל אָוועקגעשטעלט פּנים אל פּנים פאַר מיינע יונגינקע שכנים, די קינדער פון מיין שטעטעלע, צו געבן זיי די ערשטע לעקציעס, וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן. דאָס איז געווען פאַר מיר איינער פון די גליקלעכסטע מאָמענטן אין מיין יונגן לעבן.

(פון פאָלק זאָלפס בוך זכרונות)

דאס רעליגיעזע לעבן
פון קאמעניץ־ליטאווסק

משה ראַבינאָוויטש

הרב רבי משה יצחק ראַבינאָוויטש ז״ל

קאַמעניץ איז געווען אַ קליין יידיש שטעטל מיט אירע יידן און פריידן, מיט אירע גבאים, וואָס האָבן געוואָלט זיין די הערשער, און אויך מיט אירע מחלוקתן, און זייער פיל איז געווען צו דערציילן. קרוב פופציק יאָר בין איך געווען צוזאמען מיט מיין פאָטער ע״ה, און עס האָט זיך קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט דער קוואַל פון מעשהלעך פון קאַמעניץ, און שטענדיק פלעגט ער לעבן מיט די זכרונות פון דעם קליינעם שטעטעלע.

וועגן מיין זיידן, דעם קאַמעניצער רב, פלעגט מיר פיל דערציילן מיין פאָטער. ד׳ער זיידע איז געווען אַ גרויסער גאון, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין קאַמעניץ מיט

דער בית־מדרש פון רבי משה הערש ז״ל און די שול פון רבי משה יצחק ראַבינאָוויטש ז״ל

אירע פאַרשידנאַרטיקע בעלי־בתים. מען פלעגט דערציילן, אַז ווען דער ברודער זיינער, דער פעטערבורגער רב דוד טבלע, פלעגט אַמאָל קומען צום זיידן און זיי פלעגן שפּאַצירן אין גאַס, פלעגט מען זאָגן, אַז צווי מלאכים גייען, און די שכינה רוט אויף זיי. וועגן זיין גאונות אין לערנען האָט מען דערציילט, אַז אַמאָל, נאָך אַ דין־תורה וואָס דער זיידע האָט געפּסקנט, איז איינער פון די צדדים נישט געווען צופרידן און זיך געווענדט צום בריסקער גאון רב חיים סאָלאָווייטשיק. האָט רב חיים געענטפערט, אַז מען קען זיך פאַרלאָזן אויפן קאַמעניצער רב, ווייל ער איז אַ גרויסער גאון.

געווען איז ביים זיידן אַ שטוב פון תלמידי חכמים. עס פלעגן שטענדיק קומען צו אים רבנים פון דער פרעמד און סתם בכבודיקע בעלי־בתים, און דעם זיידנס קינדער, צווישן זיי מיין פאָטער און דער פעטער לייבקע האָבן איינגע־זאַפּט אין זיך די יידישע חכמה, די שיינקייט פון יידישן לעבן, די פּקחותדיקייט, און די תורה פון תלמידי־חכמים פון לאַנגע דורות.

פאַרשידענע זענען זיי ביידע געווען, מיין פאָטער און דער פעטער לייבקע. דער פעטער איז געווען דער אימפּולסיווער, „לפני מלכים יתיצב". מיט זיין שיינער שפּראַך, מיט זיין רייכן אינהאַלט, פלעגט ער באַצויבערן זיינע צוהערער, שטענדיק איז ער גרייט געווען טאָן אַ טובה און פלעגט קיינמאָל נישט אָפּזאָגן צו העלפן אַ יידן. ער איז געווען דער הערלעכער טיפּ פון אַ יידישן שתדלן. זיינע ווערטער זענען געווען „דברים היוצאים מן הלב ונכנסים ללב". ער איז געווען אַ מאָדערנער ייד און אַלע האָבן אים ליב געהאַט. אויך אָנגעזעענע קריסטן פלעגן פאַר אים דרך־ארץ האָבן און נישט איין מאָל האָט ער געבראַכט כבוד זיין פאָלק.

ער האָט נישט געלערנט אין קיין גימנאַזיע, פון דעסטוועגן האָט ער שיין גערעדט רוסיש און פויליש.

ווען עס קומט מיר אויפן געדאַנק די געשטאַלט פון פעטער לייבקע, דוכט זיך מיר, אַז די וועלט איז אַמאָל שענער און ערלעכער געווען. ביי אים איז געווען „תורה וגדולה במקום אחד". איך האָב געהאַט די זכיה צו געפינען זיך, אין מיינע יאָרן פון אַנטוויקלונג, אין דער מחיצה פונעם פעטער, איך פלעג אים אָפט באַ־גלייטן אין זיינע שפּאַצירן, און יעדעס וואָרט, יעדער געדאַנק, פון אים איז געווען ווי פּערל, „פה מפיק מרגליות". ער איז געווען אַן אמתדיקער תלמיד־חכם.

אויב דער פעטער לייבקע איז געווען דער רעפּרעזענטאַנט פון דער משפּחה, איז מיין פאָטער געווען דער „נחבא אל הכלים", דער עניו, „דער גוטער נפתלי" — האָט מען אים גערופן אין דער משפּחה. ער איז גרייט געווען פאַר יענעם אַלץ צו

טאָן, העלפן איבער די כוחות. ער איז געווען אַ קנאי, און אין דעם וואָס ער האָט געגלייבט, איז געווען בלב ונפש.

נאָך אין דער יוגנט פלעגט ער שוין אַבאָנירן דעם „המליץ" (וואָס אין די ניינציקער יאָרן פון פאָריקן יאָרהונדערט איז דאָס געווען אַ געוואָגטער שריט מצד דעם בן הרב פון שטעטל). ער איז געווען אַ ציוניסט נאָך פון זיינע יוגנט־יאָרן און פון די ערשטע, וואָס האָבן געקויפט דעם „שקל".

ער איז געווען אַ ידישער עסקן, האָט פיל געטאָן פאַר דעם ידישן רעליגיעזן שול־וועזן, איז געווען פון די גרינדער פון „מזרחי", פון די „מזרחי"־שולן אין בריסק־ליט. ער האָט נישט איין מאָל פאַרנאַכלעסיקט זיין פאַמיליע לטובת דעם ציוניזם. ער איז געווען פון די „עוסקים בצרכי ציבור באמונה", און האָט זוכה געווען אויף די עלטערע יאָרן צו קומען קיין ארץ־ישראל און פאַרווירקלעכן זיינע אידעאַלן. ער האָט דערלעבט אַ בכבודיקן עלטער. מען פלעגט זיך צו־קוקן צו דעם אויסגעדאַרטן און צעבראָכענעם ייד, וואָס הויט און ביין איז געווען זיין גוף; און וואָס פאַר אַ גרויסע נשמה האָט גערוט אין אים. ער איז געווען אַ „יקר המציאות", דער לעצטער מאָהיקאַנער פון אַ שיינעם דור ידן. זיי זענען זיך געגאַנגען אויף גאָטס וועלטל, די דאָזיקע טייערע מענטשן, און קיינעם נישט אָנ־גערירט צום שלעכטן, שטענדיק געזען דאָס גוטע ביי ידן. זיי זענען געווען די מליצי־יושר פאַרן פאָלק ישראל, נאָר פאַרן שלום האָבן זיי געבעטן. איך וואָלט גע־זאָגט, ער איז געווען איינער פון די ל"ו צדיקים, וואָס אין זייער זכות עקזיסטירט דער דור.

ער האָט געלעבט אין אַ דור פון שווערד, אַ דור פון מלחמות, וואָס האָבן פאַר־ניכטעט אַ גרויסן טייל פון ידישן פאָלק. וויפל האָט ער געליטן, וויפל צרות און ליידן האָט ער איבערגעלעבט אין זיינע לאַנגע לעבנס־יאָרן. מיט זיינע אויגן האָט ער געזען ווי אַ דריטל פון זיין פאָלק איז געגאַנגען אין די קרעמאַטאָריעס, אויף פאַרניכטונג. ער האָט אויך געזען די אתחלתא דגאולה. ער האָט געגלייבט, אַז „משיח גואלנו" קומט, און אויף אַלץ פלעגט ער זאָגן „אָמן". ער איז אַוועק פון אונדז שטיל, רואיק „במיתה שבנשיקה", קיינעם איז ער נישט געפאַלן צו לאַסט, נישט ביים לעבן און אויך נישט ביי זיין אַוועקגיין פון אונדז.

הרב יצחק טורעץ ז״ל

רבי ברוך בער מיט זיין גרויסער וועלט־ישיבה

אַ גרויסן כבוד האָט געהאַט קאַמעניץ מיטן אויסקלייבן איר פאַר אַ מקום תורה פאַר דער וועלט־באַרימטער ישיבה (געוועזענע „כנסת בית־יצחק" פון קאָוונע — געקומען פון לוקישאַק, ווילנע), מיט אירע בחורים, גרויסע תלמידי חכמים, מיט זייער גרויסן רבין, דעם ראש ישיבה ר׳ ברוך בער לייבאָוויטש ז״ל.

די אויפנאַמע פון רבי ברוך בער ז״ל איז פאָרגעקומען מיט געזאַנג און אָרקעסטער ווען ער איז אָנגעקומען פון ווילנא־לוקישאַק. דער קול תורה האָט געקלונגען טאָג און נאַכט.

אייניקע יאָר פאַרן חורבן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט מען געבויט אַ בנין — אַ משכן פאַר דער גרויסער ישיבה. אַלע תושבים פון שטאָט האָבן אויסגעדריקט פרייד, וואָס זיי האָבן זוכה געווען צו האָבן ביי זיך אַזאַ ישיבה.

יענער טאָג פון חנוכת־הבית איז געווען אַ יום־טוב. מען איז געגאַנגען מיט ספרי תורות צו ר׳ ברוך בער׳ס הויז און צום נייעם בנין. אַלע פענצטער פון די הייזער זענען געווען באַלויכטן מיט ליכט און לאָמפּן; אַלע האָבן גע־שטראָמט צו דער ישיבה. די הייזער זענען געבליבן אָפן, אַזוי ווי ביי די עולי רגל, וועלכע זענען געווען זיכער, אַז לא יחמוד איש את ארצם. אויך די יידן פון די אַרומיקע דערפער האָבן זיך אַרומגעקליבן אַרום דער ישיבה.

ס׳איז אַ הייליקע אַרבעט צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דער קהילה, ווו ס׳האָבן זיך געוואָרצלט די גדולי התורה, דורות נאָך דורות גאונים און צדיקים, און דער לעצטער רב, הגאון הצדיק החכם, דער מרא דאתרא, הרב בורשטיין הי״ד.

אויסער דער ישיבה גדולה „כנסת בית יצחק", האָט עקזיסטירט אין קאַמעניץ אַ ישיבה קטנה און אַ תלמוד־תורה, אָנגעפירט דורך הרב ר׳ לייב, דעם איידעם פונעם מורה הוראה ר׳ שלמה חיים גאַרפינקעל. כדי אויפצוהאַלטן מאַטעריעל די ישיבה קטנה מיט דער תלמוד־תורה, האָבן זיך פאַרנומען די עסקנים ר׳ אלתר ליפּציק־גרינבלאַט און ר׳ אברהם ישעיהו־נתנס סטעמפּניצקי.

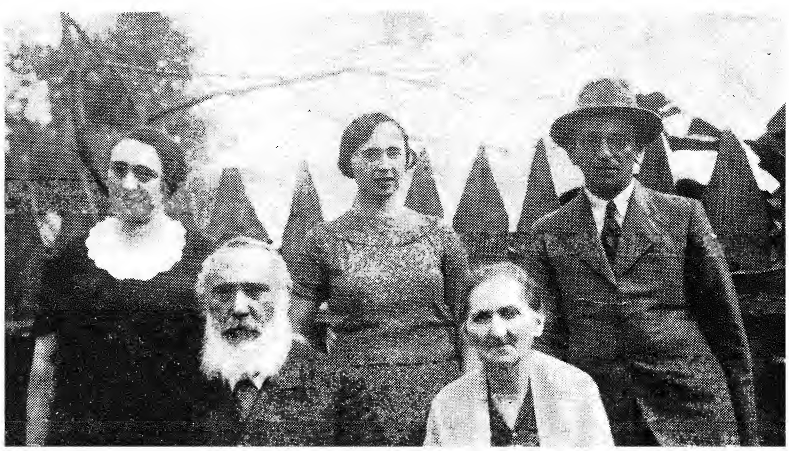
קאַמעניץ מיט אירע תלמידי חכמים, רבנים גדולים, ישיבות און שטענדיק פולע בתי־מדרשים — וואָס איז פון איר געוואָרן!

אַזאַ קודש הקדשים איז געווען קאַמעניץ מיט אַלע סגולות פון כלל ישראל.

ח. ז. מענדעלסאָן

הרב רבי ראובן בורשטיין זצ״ל

ר׳ ראובן בורשטיין זצ״ל. אַ הויכע פּאַטריאַרכאַלע פיגור מיט אַן איידל פּנים, אַרומגענומען מיט אַ קורצער, שוואַרצער באָרד, מיט סימנים פון ווייסע פעדים. זיין שטאָלצער גאַנג האָט אַרויסגערופן אַרום זיך פיל יראת כבוד, אפילו די פאַר־בייגייענדיקע גויים פלעגן אַראָפּנעמען די היטלען פאַר גרויס דרך־ארץ צו אים. געווען נישט נאָר אַ גרויסער למדן, וועלכער איז תמיד געזעסן אין בית־דין שטיבל און געלערנט, נאָר אויך אַ קענער אין וועלטלעכע לימודים, און באַליבט און געאַכטעט ביי אַלעמען. אויך די „נאַטשאַלסטווע״ פון אונדזער שטעטל האָט זיך באַצויגן צו אים מיט גרויס ווערדע. אומפאַרגעסליך איז דאָס בילד ווען ער איז אויפגענומען געוואָרן אַלס רב, נאָך דער פטירה פון אונדזער רב הרב הגאון ראַבינאָוויטש, ווי אויך די טיפזיניקע דרשה וואָס ער האָט דעמאָלסט געהאַלטן.

דער רב מיט דער רביצן מיטן זון און טעכטער

דאָס איז געווען שבת הגדול, די גרעסטע לומדים און כמעט ס׳גאַנצע שטעטל, האָבן געשטראָמט צו הערן דעם נייעם רבס ערשטע דרשה. קאָפּ אויף קאָפּ איז מען געשטאַנען, אַ הייליקע שטילקייט האָט געהערשט און דעם היכל הקודש. איינגעוויקלט אין זיין טלית, איז ער מיט לאַנגזאַמע טריט אַרויף די פּאָר טרעפּ צום אָרון קודש. אָנשפּאַרנדיק זיך אָן דעם שטענדער, האָט ער אָנגעהויבן זיין דרשה מיט אַ פּלפּול „מעניני דיומא״ וועגן די דינים פון פסח, אָנגעוואָרפן גאַנצע בערג מיט סתירות אין ים התלמוד און גלייך זיי פאַרענטפערט, אַלץ אויסגעגלייכט. דער עולם איז געווען געשפּאַנט, ממש געשלונגען יעדעס וואָרט. נאָכן פאַרענדיקן זיין דרשה האָבן איניקע געקליבענע למדנים אים אַראָפּגעפירט מיט גרויס כבוד, אַוועקגעזעצט אויף דער מזרח־וואַנט נעבן ארון הקודש, און אַלע האָבן זיך געווונטשן מזל־טוב.

זיין הויזגעזינט איז באַשטאַנען פון זיין פרוי, פון צוויי טעכטער און אַ זון. אויך זיי זענען געווען געשעצט און באַליבט פאַר זייער איידלקייט און געלערנט־קייט. אַלע זענען זיי אומגעקומען אין אוישוויץ.

ר׳ שלמה חיים דער ראש־ישיבה

מיט אַ הייליקן ציטער דערמאָן איך דעם נאָמען ר׳ שלמה חיים, דעם ראש־הישיבה, ביי וועמען איך האָב געלערנט אײדער מיין אָפּפאָרן אין דער פרעמד. ער איז געווען אַ פּערזענלעכקייט מיט אַן אימפּאָזאַנטן אויסזען און פיל מידות טובות; אַ מענטש ביי וועמען דער אמתער זין פון לעבן איז געווען נאָר לערנען תורה און טאָן מעשים טובים. ער איז געווען פון מיטעלן ווּקס, אַ ביסעלע איינגעבויגן, דאָס פּנים באַדעקט מיט אַ געדיכטער שוואַרצער באָרד. איך געדענק אים, אַריינקומענדיק כמעט אומבאַמערקט יעדן טאָג אין מויער, ווו ער פלעגט פאַר אונדז זאָגן אַ שיעור. מיט וואָס פאַר אַ פשטות ער פלעגט עס צעגלידערן די שווערסטע סוגיות אין ים התלמוד. זיין קול איז געווען שטיל און געלאַסן, אָבער קלאָר און פאַרשטענדלעך; זיין באַציאונג צו אונדז תלמידים איז געווען אַ פאָטערלעכע — קיינמאָל זיך נישט געבייזערט, שטענדיק מיט אַ ליבלעכן שמייכל אויף זיין איידל פּנים, מיט גרויס געדולד פלעגט ער מסביר זיין אַלעס וואָס איז פאַר אונדז געווען אומפאַרשטענדלעך; און דערצו — אַ גרויסער עניו, קיינמאָל נישט אַרויסגעוויזן דעם קלענסטן סימן פון זיין געלערנטקייט און זיין מאָראַלישער הויכקייט.

יעדן אָוונט פלעגט מען אים טרעפן זיצנדיק אין ווינקל ביים ארון קודש און לערנען ביז שפּעט אין דער נאַכט. אָבער זיין שענסטע מידה איז געווען זיין כיבוד אב, זיין גרויסע ליבשאַפט און דרך־ארץ פאַר זיין טאַטן, דעם גרויסן גאון און מורה־הוראה פון זאַסטאַוויע (אַ פאָרשטאָט פון קאַמעניץ). איך געדענק ווי איך פלעג זיי שטענדיק באַגלייטן מיט מיין בליק, ווען זיי פלעגן פאַרבייגיין דעם הויף אויף אָפּיסק, וואָס האָט פאַרבונדן קאַמעניץ און זאַסטאַוויע, ווו איך האָב געוווינט. מיט וואָס פאַר אַ צערטליכקייט און ליבשאַפט ער פלעגט עס פירן זיין אַלטיטשקן טאַטן ביי דער האַנט און שמועסן דברי תורה. אויך ער מיט זיין הויזגעזינד, וואָס איז באַשטאַנען פון זיין פרוי און צוויי טעכטער, האָבן געטיילט דעם זעלבן פינצטערן גורל מיט אַלע אונדזערע מאַרטירער.

יום־כיפור ביי אונדז אין שטעטל

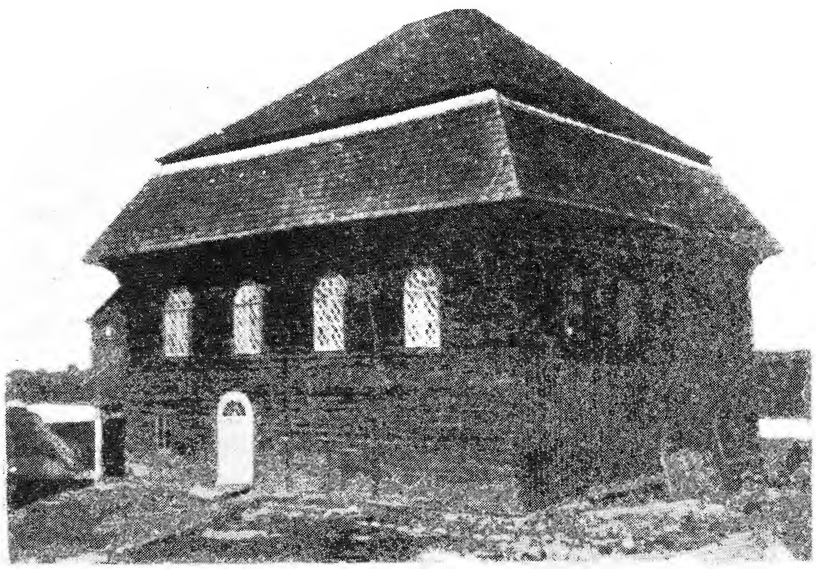
גלייך ערב יום כפור אין דער פרי האָט זיך שוין געפילט אַ געוויסע אומרואיקייט צווישן די יידן ביי אונדז אין שטעטל. יעדער האָט זיך געאײלט צו דאַוונען בציבור. עס האָט זיך געמערקט דאָס אָנקומען פון הייליקן טאָג. דער טאָג־טעגלעכער טומל האָט זיך מיט אַמאָל אָפּגעשטעלט, פאַרשוווּנדן איז די געוויינלעכע פריילעכקייט. אַן אומעט האָט אַלעמען אַרומגענומען, ווען עס זענען געמאַכט געוואָרן די לעצטע צוגרייטונגען מקבל צו זיין דעם גרויסן הייליקן טאָג יום־כפור. מענטשן זענען געוואָרן פריינטלעכער איינער צום צווייטן. נעכטיקע „שונאים" האָבן זיך איבערגעבעטן. קרעמער, ביטערע קאָנקורענטן, האָבן געשמייכלט איינער צום צווייטן, וועלנדיק פאַרגעסן פון די אַלע „קריוודעס", וואָס איינער איז באַגאַנגען קעגן צווייטן אַ גאַנץ יאָר פאַרן שטיקל ברויט.

צו מנחה זענען אַלע געגאַנגען מיט געאײלטע טריט חס־ושלום נישט צו פאַרשפּעטיקן. די בתי מדרשים זענען געווען געפּאַקט גלייך ביי דעם אַריינגאַנג אויף לאַנגע טישן זענען געשטאַנען טעלער פון פאַרשידענע צדקה־אַנשטאַלטן פאַר יתומים, גמילות חסדים א.א.וו. קיין נויטבאַדערפטיקע האָבן ביי אונדז אין שטעטל נישט געפעלט, און יעדער האָט אַריינגעוואָרפן אַ מטבע, ווער אַ גרעסערע, ווער אַ קלענערע, אָבער געגעבן האָבן אַלע. געדאַוונט האָט מען מיט גרויס כוונה, ווייל יעדער האָט געפילט די ערנסטקייט פון דער שעה... נאָך מנחה און נאָך דער לעצטער סעודה האָט דער טאַטע אין ווייסן קיטל געבענטשט די קינדער, און די מאַמע האָט געצונדן ליכט. אין מיין זכרון זע איך דאָס אומפאַרגעסלעכע בילד אין שטוב.

מיר זענען אַוועק אין שול צו כל־נדרי. די קאַמעניצער שול האָט מיט איר אויסערלעכן אויסזען, וועלכע איז געווען הויך און קיילעכדיק און בכלל מיט איר גאַנצן געבוי גיכער דערמאָנט אַ פאַרצייטיקן טעמפּל, איידער אַ מאָדערנע שול. אינעווייניק האָט זי אויסגעזען נאָך גרעסער און שענער. דער סופיט,

וועלכער איז געווען אַזוי הויך קוים מיטן אויג צו דערגרייכן, איז געווען געמאָלט הימל-בלוי און האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט אַ הימל מיט פינקלדיקע שטערן. דער עיקר האָט די שול געשמט מיט אירע האַנט־שניצעריי, וואָס האָט זיך געצויגן פון ביידע זייטן ארון־קודש אויף דער גאַנצער הויכקייט פון דער וואַנט. פון איין זייט זענען געווען אויסגעשניצט פארשיידענע וואַלד־חיות מיט אויסגעסטאַרטשעטע ציין און מיט די פאַרוואַקסענע פיס אויסגעצויגן. פאָרויס האָבן זיי אויסגעקוקט ווי לעבעדיקע, גרייט צו באַשיצן דאָס גערודפטע פאָלק קעגן זיינע שטענדיקע אָנפאַלער. אויף דער צווייטער זייט זענען געווען אויסגעשניצט פאַרשידענע פרוכט־בוימער, אַן אָנדייטונג אויף דער צייט, ווען דאָס יידישע פאָלק וועט זיין אין זיין אייגן לאַנד און הנאה האָבן פון זיין אייגענער פרוכט. עס איז מיר אומבאַקאַנט, ווען די שול איז געבויט געוואָרן און ווער עס איז געווען דער קינסטלער. מ׳פלעגט דערציילן, אַז אים איז געלונגען צו שאַפן צוויי אַזעלכע קונסטווערק און איינע איז געווען אונדזער שול.

יום־כפור ביינאַכט. די שול איז געפּאַקט, העל באַלויכטן דורך די גרויסע הענג־לאָמפּן, אַ וואַלד מיט ברענענדיקע, גרויסע וואַקסענע ליכט וואַרפן אומע־טיקע שאָטנס אַרום זיך. אויף דער מזרח־וואַנט פון איין עק ביז דעם צווייטן, שטייען די זקנים פון אונדזער שטעטל, איינגעוויקלט אין ווייסע קיטלען, שאָקלען

די קאַמעניצער שול

זיך פאַמעלעך ווי אַלטע בוימער אין וואַלד און מורמלען שטיל „תפילה זכה". אַ טויטע שטילקייט הערשט אַרום און אַרום, אַלע שטייען מיט איינגעהאַלטענע אָטעמס און וואַרטן, אַז דער חזן זאָל אָנהויבן זאָגן „כל נדרי". אויך די נאַטשאַל־סטוואָ פון שטעטל, וואָס איז געקומען הערן דעם חזן, שטייט אויף דעם בעלעמער מיט גרויס יראת־הכבוד. ווי נאָר עס האָט זיך דערהערט דער אומעטיקער ניגון פון כל נדרי, געזונגען אַזוי האַרציק פון דעם שטאָט־חזן יפה, באַגלייט פון דעם כאָר, איז יעדער איינער אַריינגעפאַלן אין אַ מוראדיקער שטימונג, יעדער האָט געפילט, אַז די שעה פון דין־וחשבון דערנענטערט זיך. כאָטש עס זענען שוין אַוועק אַ סך יאָרן פון יענער צייט, קאָן איך זיך נאָך אַלץ נישט באַפרייען פון דעם גרויסן איינדרוק, וואָס זיינע האַרציקע ניגונים האָבן געמאַכט אויף מיר. יפה, דער שטאָט־חזן פון נידעריקן וווקס מיט לענגלעכע ווייסע האָר, פאַרוואָרפן אויף אונטן, איז געווען אַ מענטש מיט אַ סך טאַלאַנט. אַ הוץ חזנות, פלעגט ער אויך מאָלן שילדן פאַר די קרעמער. און דערצו געווען אַ גרויסער למדן, כאָטש ער, ווי אויך דער כאָר, וואָס איז באַשטאַנען פון שטאָטישע יונגעלייט האָבן קיין קאָנסערוואַטאָריע קיינמאָל נישט באַזוכט, האָבן זיי אַלע האַרמאָניש געזונגען פון נאָטן. אויב ס'איז געמאַכט געוואָרן דער קלענסטער טעות דורך איינעם פון זיינע משוררים, פלעגט ער גלייך פאַרריכטן דורך זיין שטרענגן בליק.

דער חזן יפה איז נישט געווען גלאַט אַ שרייער, אַ קרעכצער, נאָר די פאַר־קערפערונג פון יידישער נגינה און אויסטייטשער פון דער יידישער תפילה. ווער עס האָט אַפילו נישט פאַרשטאַנען קיין פירוש־המילות האָט אויך געקאָנט לייכט פאַרשטיין דעם אינהאַלט פון דער תפילה. ווער קאָן פאַרגעסן זיין זאָגן זכור אב פון תפילת גשם און אַנדערע זיינע צאָלרייכע קאָמפּאָזיציעס. אָבער צום בעסטן איז ער געווען אין די יום כפורדיקע תפילות. זיין זאָגן „יעלה" ווי אויך „הבן יקיר לי" זענען געווען אמתע פערל, וואָס האָבן פאַרשאַפט נחת־רוח יעדן, וועלכער האָט זיי געהערט און אַזוי ארום זענען מיר געשטאַנען יום־כפור ביינאַכט און הנאה געהאַט פון די האַרציקע תפילות.

יום כפור אַ גאַנצן טאָג האָט מען כמעט נישט געזען קיין מענטש אויף די גאַסן. אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט איבער דעם גאַנצן שטעטל, אַ חוץ דעם געזאַנג פון די בעלי־תפילות, וואָס האָבן זיך געהערט פון די בתי־מדרשים. נעילה האָט דער חזן געדאַוונט מיט מער האַרץ און געפיל. אין יעדן וואָרט איז געלעגן אַ וועלט מיט צער און געבעט און דער עולם איז באַהערשט געוואָרן פון אַ געפיל פון ערנסט און דערשלאָגנקייט, עס איז דאָך די לעצטע שעה, ווען עס ווערט געחתמעט דער שיקזאַל פון יעדן מענטש און ווער ווייס ? אָבער ווי נאָר דער חזן האָט אויפגעהויבן די הענט צום הימל און אויסגעשריגן מיט זיין מעכ־

טיקער שטים: „פּתח לנו שער, כּי פּנה היום" (עפן די טויערן, ווייל דער טאָג איז שוין באַלד אַוועק), האָבן אַלע געגלויבט, אַז די טויערן האָבן זיך טאַקע געעפנט און די תּפילות זענען אָנגענומען געוואָרן און מיט אַ לייכטן געמיט האָבן אַלע געזאָגט „לשנה הבאה בירושלים" און אַזוי האָט מען פאַרענדיקט דאָס דאַווענען יום־כּפּור ביי אונדז אין שטעטל.

ווען איך טראַכט פון יענער צייט און פון יענע יידן, וועלכע זענען שוין מער נישטאָ, הויב איך אָן צו באַגרייפן וויפל טאַלאַנטן עס זענען פאַרלאָרן געגאַנגען ביי אונדז אין שטעטל און ווי גרויס זיי וואָלטן געשטיגן אין אַנדערע ערטער און ביי אַנדערע אומשטענדן, נישטאָ מער די דאָזיקע יידן, נישטאָ יענע שולן, אַלץ איז חרוב. געבליבן זענען נאָר די זכרונות. ווער קאָן דאָס פאַרגעסן.

דאס געזעלשאפטלעכע
לעבן אין קאמעניץ

חיה קראַקאָווסקי־קאַראַבעלניק

„פּועלי־ציון" (פאַראייניקט מיט צ.ס.) אין קאַמעניץ

ווי אַנדערע קלענערע יידישע קהילות אין ליטע און פּוילן איז אויך אונדזער קאַמעניץ געווען אָרעם מיט איינגעאָרדנטע קולטור־אַנשטאַלטן, מיט רעגולערע און אָנערקענטע שולן. זי האָט ניט פאַרמאָגט קיין טעאַטער און אויך ניט קיין סטאַבילע ליבהאָבער־טרופּע, אַפילו ניט קיין סינעמאַ. נאָר פון צייט צו צייט פלעגן זיך אָרגאַניזירן קרייזן פון יוגנט פעאיקע צום זינגען, שפּילן, טאַנצן אאַז"וו, וועלכע פלעגן מיט אייגענער הילף און מיט דער הילף פון די ברידער אָשר און שלמה סאַפּירשטיין אָרגאַניזירן טעאַטער־פאָרשטעלונגען. עס איז ניט געווען צו דעם אין שטאָט קיין פּאַסיקע געביידע, פלעגט מען זיך באַנוצן מיט אַ שפּייכלער, וועלכן מען פלעגט צופּאַסן צו דעם צוועק.

יעדע פאָרשטעלונג פלעגט דערוועקן גרויס אינטערעס ביי דער מאַסן־באַפעלקערונג פון שטאָט, פלעגט זיי פאַרוויילן און אַרויסשלאָגן פון זייער שאַבלאָניקן און מאָנאָטאָנעם לעבן. דערצו האָבן די פאָרשטעלונגען אויך געדינט אַלס געלעגנהייט צו זאַמלען געלט־מיטלען פאַר פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע צוועקן.

אין קעגנזאַץ צו דער אָפּגעשטאַנענקייט אויפן געביט פון דער רעגולערער קולטור־ און קונסט־טעטיקייט — און אפשר דווקא צוליב דעם — זענען כמעט אַלע איינוווינער פון שטעטל צוגעשטאַנען צו די פּאָליטישע באַוועגונגען, וואָס האָבן אין יענער צייט עקזיסטירט אין לאַנד, דערהויפּט צו די ציוניסטישע און סאָציאַליסטישע באַוועגונגען פון זייערע פאַרשיידענע שאַטירונגען. אין דער ראַם פון יעדער באַוועגונג פלעגן געלייענט ווערן פאָרלעזונגען, פלעגן פאָרקומען דיסקוסיעס און עס פלעגט געפירט ווערן אַ שטודיר־אַרבעט מיט דעם צוועק אויסצובילדן די חברים געזעלשאַפטלעך. דאָס לעבן איז געווען רוישיק, פול אַקטיווקייט, גאַנץ באַזונדער אין ראַם פון די ציוניסטישע באַוועגונגען, וועלכע האָבן קאָנצענטרירט זייער אַרבעט אין דער צוגרייטונג צו דער עליה און צו פּראָדוקטיווער אַרבעט אין היסטאָרישן פאָטערלאַנד.

אין דעם פּרט האָט זיך באַזונדער אויסגעצייכנט די אַרבעט פון דער „פּועלי־

ציון״־פּאַרטיי, דער פֿאַראייניקטער מיט צ.ס. די אָרטיקע אָרגאַניזאַציע האָט זיך אָרגאַניזירט אין יאָר 1925 דורך אַ גרופּע חברים פֿון „החלוץ״ און דורך אייניקע, וואָס זענען אַרויס פֿון „השומר הצעיר״, צווישן וועלכע אויך איך בין געווען. די גרינדער פֿון דער אָרגאַניזאַציע און אירע ערשטע חברים זענען געווען: יוסף קאָטיק (בן אפרים) און טוביה סאַוויצקי, וועלכע זענען שפּעטער געשטאָרבן אין ישראל, פֿייגל ריוועלעס, וועלכע איז פֿרי געשטאָרבן אין אַמעריקע, אברהם בלייכבאַרד, איצט אַ חבר פֿון קיבוץ דפנה, שמערל סאָלניצע און איך.

פֿון אָנהייב האָבן מיר געאַרבעט אומלעגאַל, מיר פֿלעגן זיך פֿאַרזאַמלען אין די דירות פֿון איינצלנע חברים און פֿלעגן מאַסקירן דרויסן אונדזער אַרבעט דורך פֿאַרשיידענע פֿאַמיליע־פֿאַרווײַלונגען. אמת, אונדזער אַרבעט איז געווען פֿון אָפּיציעלן שטאַנדפּונקט לעגאַל. אָבער מיר האָבן ניט געקענט באַקומען קיין דערלויבעניש פֿון דער אָרטיקער מאַכט, ווײַל מיר האָבן ניט פֿאַרמאָגט קיין דרײַ פֿוליעריקע חברים, וואָס זאָלן קענען טראָגן די פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט פֿאַר דער מאַכט. בשעת אונדזערע פֿאַרזאַמלונגען פֿלעגן מיר דערײַבער שטעלן דרויסן פּאַטרולן, כּדי אויסצומײַדן די אַרײַנמישונג פֿון דער פּאָליציי, וועלכע איז געווען עלול אויסצוטראַכטן אויף אונדז פֿאַלשע באַשולדיקונגען אין קאָמוניזם. בײַ אַזעלכע אומשטענדן האָבן מיר צו שטאַנד געבראַכט קרײַזן צום לערנען, פֿלעגן פֿירן אונדזער אויפֿקלערונגס־אַרבעט, פֿאַרנעמען זיך מיטן פֿאַרשפּרייטן די פּאַרטיי־פּרעסע, אָפּגעבן זיך מיט דער הכשרה און לייענען די צירקולאַרן און אָנווייזונגען, וואָס מיר האָבן באַקומען פֿון דער צענטראַלע.

אין יאָר 1926 זענען מיר צוגעטראָטן צו אַ לעגאַלער אַרבעט נאָך דעם ווי מיר האָבן געקראָגן דערצו אַ דערלויבעניש פֿון דער מאַכט. צוויי אונדזערע חברים האָט זיך אײַנגעגעבן צו פֿאַרריכטן זייערע מעטריקעס אַזוי, אַז פֿאַר דער פּאָליציי האָבן זיי שוין געגאָלטן אַלס פֿוליעריקע און צו זיי איז צוגעקומען דער פּאַרטיי־מיטגליד יאַנקל ניימאַרק, וואָס איז געקומען פֿון דרויסן אַרבעטן אין דער היגער גאַרבערײַ, און איז באמת געווען פֿוליעריק.

די ערשטע אָפֿענע פֿאַרזאַמלונג איז פֿאָרגעקומען אין מאַנעשעס הויז אויף דער בריסקער גאַס. אין דער דאָזיקער פֿאַרזאַמלונג האָבן אָנטיילגענומען אין נאָמען פֿון קרײַז־קאָמיטעט פֿון דער פּאַרטיי, דער חבר ראָגזשאַנסקי, וואָס האָט זיך שפּעטער אויף אַ געוויסע צײַט באַזעצט אין קאַמעניץ און חבר שיינמאַן פֿון בריסק. פֿון דעמאָלט אָן האָבן מיר פֿאַרברייטערט און פֿאַרטיפֿט אונדזער אַרבעט. עס זענען צו אונדז צוגעשטאַנען נײַע חברים, דערהויפּט פֿון די אַרבעטער־שיכטן. מיר האָבן געדונגען אַ דירה און אײַנגעלאַדן רעדנער פֿון פּאַרטיי־צענטער און פֿון קרײַז־קאָמיטעט די חברים א. פֿאַלושקאָ, אַראַכאָוו און ביילע קלאָטניצקי (אומגעקו־

מען ביי די נאַציס). מיר פלעגן אָרגאַניזירן ליטעראַרישע אָוונטן, וואָס אין איינעם פון זיי האָט זיך באַטייליקט דער חבר פערלאָוו. פון צייט צו צייט פלעגן מיר פאַר־אַנשטאַלטן אַ לעבעדיקע ציישונג, וואָס פלעגט זיין געווידמעט אַקטועלע פראַגן. מיר פלעגן אויך איינאָרדענען „קעסטל־אָוונטן" פאַר פראַגן און ענטפערס.

די טעטיקייט פון פּועלי־ציון האָט דערוועקט גרויס אינטערעס אין שטאָט און פלעגט צוציען צו די פאַרזאַמלונגען אַ גרויסע צאָל מענטשן.

אונדזערע ערשטע חברים, וואָס זענען אַרויסגעפאָרן אויף הכשרה קיין פּינסק זענען געווען: טוביה סאַוויצקי, יוסף קאָטיק (בן אפרים, ש. סאָלניצע און שמחה דובינער, וועלכער איז דערנאָך אַריבער צו דער „התאחדות".

אונדזערע חברים זענען געווען אַקטיוו אין דער אַרבעט פון „החלוץ", פון קפא"י און אין פאַרשפּרייטן דעם שקל.

אין דער אויפקלערונגס־אַרבעט האָבן זיך באַטייליקט די חברים פון צענ־טראַל־קאָמיטעט מינקאָווסקי א. ביאַלאָפּאָלסקי און אַנדערע. עס זענען געלייענט געוואָרן פאָרלעזונגען וועגן דעם אידייאישן וועג פון דער פּאַרטיי.

מיטן אַריינטריט פון די חברים שלמקע סאַפּירשטיין און ישראלקע פרייער אין דער פּאַרטיי זענען אונדז צוגעקומען אינטעלעקטועלע קרעפטן און מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן צו באַטייליקן זיך אין די וואַלן צום שטאָטראַט.

אַלס וויטערדיקע אָנטיילנעמער אין דער הכשרה זענען אַרויסגעפאָרן פייגל ריוועלעס און יעקב מיקיי. דער לעצטער האָט אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע צוליב די שוועריקייטן צו באַקומען אַ סערטיפיקאַט, און נאָך אַ דריי צענדליק יאָר לעבן אין אַרגענטינע האָט ער דאָרט ליקווידירט זיין פאַרמעגן און האָט זיך באַזעצט אין לאַנד. מיט אַ צייט שפּעטער איז ער אומגעקומען פון אַ וועג־קאַטאַסטראָפע.

אין יאָר 1927 האָט די קאַמעניצער פּועלי־ציון זיך באַטייליקט אין די שטאָט־ראַט־וואַלן לויט אַ בשותפותדיקע ליסטע מיטן האַנטווערקער־פאַראיין און האָבן דורכגעפירט אַלס ראַטמאַן אין שטאָטראַט דעם חבר שלמקע סאַפּירשטיין. אין אַ צייט אַרום איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל, האָט זיך באַזעצט אין פּתח־תקווה און מיט עטלעכע יאָר שפּעטער דאָ געשטאָרבן.

אונטער דער השפעה פון דער קאַמעניצער פּועלי־ציון איז אַנטשטאַנען אין יאָר 1926 די יוגנט־באַוועגונג „פרייהייט". צווישן אירע גרינדער זענען געווען בן־ציון סאַפּיר, חיים רוזמעס, שינע שמוקלער, אברהם יאגאלקאָווסקי, טובה סאָלניצע און אַנדערע. כדי אָנצופירן מיט דער יוגנט־אַרבעט פון דער „פרייהייט" האָט זיך ביי אונדז צייטווייליק באַזעצט דער חבר פון קרייז־קאָמיטעט ישראל ראָג־זשאַנסקי פון בריסק. אין משך פון אַ קורצער צייט איז די טעטיקייט פון „פריי־הייט" געוואַקסן און האָט זיך פאַרברייטערט. זי האָט צוגעצויגן פיל פון דער

שטאָטישער יוגנט, דערהויפּט פון דער אַרבעטער־יוגנט, וואָס האָט געאַרבעט ביי שניידעריי, שוסטעריי, סטאָליעריי און ביי אַנדערע פאַכן. די יוגנט פון „פרייהייט" האָט זיך גענומען לערנען, זיך באַטייליקט אין די קרייזן און האָט זיך געגרייט צו דער אַרבעט אין ראַם פון דער באַוועגונג. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אויס־פלוגן און באַגעגענישן מיט חברים פון דער „פרייהייט"־באַוועגונג אין דער נאָענ־טער סביבה. די יוגנט האָט זיך פאַרפולקאָמט אין יידישער געשיכטע און אין קענ־טעניש פון ארץ־ישראל, האָט זיך באַטייליקט אין די אָפענע אַרויסטרעטונגען פון דער פּאַרטיי און האָט דערפילט די נייטיקע אויפגאַבן.

די קאַמעניצער האָבן באַטראַכט די „פּועלי־ציון"־פּאַרטיי און די מיט איר פאַר־בונדענע „פרייהייט"־באַוועגונג אַלס אַ לינקע באַוועגונג און האָבן זיך אָפּגעהאַלטן פון צוציען די פּאַרטרעטער פון „פרייהייט" אין אָרטיקן קאָמיטעט פון נאַציאָנאַל־פאָנד. אונדזערע חברים האָבן, פאַרשטייט זיך, פּראָטעסטירט קעגן דעם און האָבן זיך געווענדט צום דירעקטאָריום פון קרן־קיימת אין וואַרשע. און בעת עס האָט באַזוכט קאַמעניץ דער חבר א. ביאַלאָפּאָלסקי, וועלכער איז גלייכצייטיק געווען אַ חבר פון צענטראַל־קאָמיטעט פון „פּועלי־ציון" (פאַראייניקט מיט צ.ס.) און אַ חבר פון דירעקטאָריום פון קרן־קיימת אין פּוילן, האָבן אונדזערע חברים אַוועק־געשטעלט פאַר אים די דאָזיקע פראַגע. אים איז אָבער ניט געווען באַקוועם אָפּן אַרויסצוטרעטן קעגן די איבעריקע מיטגלידער פון קאָמיטעט פון קרן־קיימת און ער האָט ניט דעצידירט די זאַך. די „פרייהייט" האָט אָבער ניט מוותר געווען אויף איר זכות צו זיין פאַרטרעטן און צו זיין אַקטיוו אין אָרטיקן קאָמיטעט פון נאַציאָ־נאַל־פאָנד, און ווען עס האָט אין אַ צייט אַרום באַזוכט אונדזער שטאָט דער פאַר־שטאָרבענער רב הרב מנחם האַגער ז"ל, וועלכער איז אויך געווען אַ חבר פון די־רעקטאָריום פון קק"ל אין פּוילן, האָט אים באַזוכט אַ דעלעגאַציע פון „פרייהייט", אין וועלכער אויך איך האָב זיך באַטייליקט. ער האָט באַשלאָסן, אַז עס זאָל קאָאָפּ־טירט ווערן אַ פאַרטרעטונג פון דער „פרייהייט" אין אָרטיקן קאָמיטעט פון קק"ל. פון דעמאָלט אָן האָבן מיר זיך באַטייליקט מיט אַ באַזונדער אַקטיווקייט אין דער אַרבעט פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד צוזאַמען מיט די פאַרטרעטער פון די אַנדערע באַ־וועגונגען.

בלויז אַ קליינע צאָל פון יענער יוגנט האָט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. די מערהייט איז אומגעקומען פון די רוצחישע נאַצישע הענט און זייערע יונגע לעבנס זענען פאַרשניטן געוואָרן אין אָנהייב פון זייער לעבנס־וועג, איידער זיי האָבן באַוויזן צו פאַרווירקלעכן די הויכע אידעאַלן פון זייער לעבן און שטרעבן.

זאָל ביי אונדז לעבן אויף אייביק זייער אָנדענק!

פנחס רביד־רודניצקי
(חיפה)

די גורדוניה־באַוועגונג אין קאַמעניץ

ווי אַלע אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין פּוילן און ליטע איז אויך קאַמע־ניץ־ליטאָווסק געווען געבענטשט מיט פּאַרטייען און מיט ציוניסטיש־חלוצישע יוגנט־באַוועגונגען. איינע פון די ערשטע און פּאָפּולערסטע יוגנט־באַוועגונגען איז געווען ביי אונדז די „גורדוניה״. אירע גרינדער זיינען געווען לייבל שוסטאַקאָוו־סקי, אליהו בילעצקי, עליהם השלום, און יעקב קאָלאָדיצקי, וואָס געפינט זיך איצט אין אַרגענטינע. אַלע דריי זיינען זיי געווען חברים פון דער פּאַרטיי התאחדות—צ״ס, און דעריבער האָט די „גורדוניה״ גענאָסן אַ באַשטימטע צייט פון דער שוץ און הילף פון דער התאחדות־צ.ס.־פּאַרטיי.

די „גורדוניה״ איז אַנטשטאַנען אין קאַמעניץ אין יאָר 1926 נאָך דער ליק־ווידירונג פון דעם פּאַריין „פּינה עברית״ (העברעאישער קרייז) מיט זיין קנאַפּער צאָל חברים, וואָס האָט געהאַט פאַר זיין ציל די פאַרשפּרייטונג פון דער העברעאי־שער שפּראַך צווישן דער היגער יוגנט און דערהויפּט צווישן דער לערן־יוגנט.

צוליבן מאַנגל פון אַ קלוב פלעגט מען זיך פאַרזאַמלען צוויי מאָל אַ וואָך ביי איינצלנע חברים. עס פלעגט געלייענט ווערן אַ רעפעראַט מיט אַ ציוניסטיש־חלו־צישן אינהאַלט און נאָך אים פלעגט פאָרקומען אַ חברישע דיסקוסיע.

דערהויפּט פלעגט זיך אַנטוויקלען אַ לעבעדיקער מיינונגס־אויסטויש בעת די פרייע געשפּרעכן, וועלכע פלעגן געפירט ווערן אין דער געשטאַלט פון פראַגן און ענטפערס, אָדער, ווי די חברים פלעגן דאָס דעמאָלט רופן „קעסטל־אָוונטן״. דאָס פלעגט פאָרקומען אַזוי: יעדער חבר פלעגט פאַרשרייבן אויף אַ צעטעלע די פראַגע אָדער דאָס פּראָבלעם, וואָס האָט זיך ביי אים דערוועקט און פלעגט דאָס צעטעלע אַריינוואַרפן אין אַ ספּעציעלן צו דעם צוועק באַשטימטן קעסטל. דאָס געשפּרעך פלעגט זיך דערנאָך אַנטוויקלען, און עס פלעגן געמאַכט ווערן כלערליי דערקלע־רונגען און מעלדונגען. ביים סוף פון די געשפּרעכן פלעגט דער קאָמיטעט פון

„גורדוניה״, וועלכער איז באַשטאַנען פון 5—7 חברים, אָפּהאַלטן זיין זיצונג און באַטראַכטן פאַרשידענע אָרגאַניזאַציאָנעלע פראַגן.

דער דאָזיקער צושטאַנד האָט אָנגעהאַלטן אַ באַשטימטע צייט, ביז מיר האָבן סוף־כל־סוף באַקומען אַ דאַך איבערן קאָפּ, אַ געזעלשאַפטלעכן לאָקאַל פאַר אונדזער אַרבעט, פריער אין דעם זאַל פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און שפּעטער אין די אייגענע קלובן.

די קולטור־דערציערישע אַרבעט, וועלכע איז פון אָנהייב געפירט געוואָרן דורך עלטערע חברים, איז אַריבער צו אַן אַקטיווער גרופּע יינגערע חברים, וואָס איז באַשטאַנען פון לייב גובינסקי, עליו השלום, פון לייבל גאָלדבערג (שריד) און פון מיר. די דערציערישע אַרבעט האָט זיך פאַרברייטערט און צעצווייגט. זי איז איינגעטיילט געוואָרן צווישן די קעמערלעך און גרופּן לויט דעם עלטער און האָט זיך געפירט לויט אַן אויסגעאַרבעטן פעסטן צייט־קאַלענדאַר.

אין יענער צייט איז די צענטראַלע אָנפירונג פון „גורדוניה״ אַריבער פון לאָדזש קיין וואַרשע און גלייכצייטיק איז באַשטאַנען אין לוואָוו אויך אַ צענטראַלע פאַר מזרח־ און מערב־גאַליציע. דער אויפבונד פון אונדזער באַוועגונג מיט דער הויפּט־אָנפירונג און מיט דער קרייז־אָנפירונג אין בריסק האָט ניט ווייניק אַקטיוויזירט אונדזער לאָקאַלע אַרבעט. אַלץ האָט זיך גוט און סטאַביל אָרגאַניזירט. מיר פלעגן באַקומען און פאַרשפּרייטן מיט דערפאָלג די צענטראַלע אָרגאַנען פון דער באַוועגונג און פירן אַ פאַרצווייגטע קאָרעספּאָנדענץ, באַקומען צירקולאַרן און בריוו — און דאָס האָט אונדז שעפעריש אינספּירירט און געהויבן דעם מוט.

די צאָל פון די חברים איז געוואַקסן. די ראַם פון דער אַרבעט האָט זיך באַזונדער פאַרברייטערט זינט דער צייט, וואָס מיר האָבן אויפגעשטעלט צוגאָב־גרופּן לויט דעם עלטער. פון צווישן די חברים האָבן זיך מאָביליזירט נייע אינסטרוקטאָרישע כוחות. עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אָוונט־קורסן פאַר העברעאיש. עס האָט זיך געבילדעט אַ דראַמאַטישער קרייז, וועלכער פלעגט אויפטרעטן ניט נאָר אין קאַמעניץ, נאָר אויך אין די אַרומיקע שטעטלעך. עס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען פעריאָדיש אַ העברעאישע און יידישע וואַנט־צייטונג. עס זענען פאָרגעקומען פון צייט צו צייט אָוונטן און פאַרווײַלונגען אין צוזאַמענהאַנג מיט פאַרשידענע פריידיקע געשעענישן און אויך טרויער־אַקאַדעמיעס צום אָנדענק פון גרויסע פערזענלעכקייטן אין דער ציוניסטישער און אין דער אַרבעטער־באַוועגונג ווי ד״ר טעאָדאָר הערצל, א. ד. גאָרדאָן, יוסף טרומפּעלדאָר און אַנדערע. ווען עס פלעגט צו אונדז אָנקומען אַ חבר פון דער הויפּט־אָנפירונג פלעגן מיר אָרגאַניזירן אַן עפנטלעכע לעקציע זיינע, וועלכע פלעגט צוציען אַ גרויסן עולם.

די טעטיקייט פון דער באַוועגונג האָט זיך ניט באַגרענעצט נאָר מיט דער־

ציערישער און קולטורעלער אַרבעט. די חברים פון „גורדוניה" האָבן אַרויסגעוויזן אַ גרויסע אַקטיווקייט אין דער געלט־זאַמלונג פאַר די נאַציאָנאַלע פאָנדן. מיטן אויסליידיקן די בלאָע פושקעס פון נאַציאָנאַל־פאָנד פלעגן זיך פאַרנעמען פון חודש צו חודש מערסטנטייל די חברים פון „גאָרדאָניאַ" און דאָס האָט געהויבן דעם פּרעסטיזש פון אונדזער באַוועגונג.

אונדזערע חברים זיינען געווען אויך פאַרטרעטן אין דער אָנפירונג פון דער „תרבות"־ביבליאָטעק און אין אַנדערע קולטור־פאַראַנשטאַלטונגען.

אַלס אַ חלוצישע יוגנט־באַוועגונג האָט אונדזער קאַמעניצער „גורדוניה" זיך ניט באַגנוגנט מיט קולטורעלער אַרבעט. זי האָט געגרייט אירע חברים צו פּער־זענלעכער פאַרווירקלעכונג פון אונדזער אידעאַל, — צו דער עלייה. און עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס מיט אַ צייט שפּעטער האָט די דאָזיקע אַרבעט געבראַכט אירע פרוכט. אַ טייל חברים זיינען אַוועק אויף הכשרה און געגרייט זיך עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. פאַר די חברים־עולים פלעגן איינגעאָרדנט ווערן פייער־לעכע געזעגענונגס־אָוונטן, וואָס פלעגן באַגלייט ווערן מיט פלאַמיקער אייפערזוכט מצד די פאַרבליבענע.

אַ לענגערע צייט האָט אָנגעהאַלטן די גלענצנדיקע תקופה אין לעבן פון דער באַוועגונג. ביז שפּעט אין דער נאַכט פלעגט הערשן אַ שפּראָציק, לוסטיק לעבן, עס פלעגן קלינגען אין דער לופט די אָפּקלאַנגען פון חלוצישע טענץ און געזאַנגען. פרילינג־ און זומער־צייט פלעגן מיר אָפט, דאָס רוב אין די שבתים און יום־טובים, אָרגאַניזירן אויספלוגן אין די וועלדלעך, לאָנקעס און פעלדער פון דער אומגעגנט.

גאַנץ באַזונדער האָט זיך אויסגעצייכנט אונדזער ל״ג־בעומר־אויספלוג, וועלכער האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַ טראַדיציע. די חברים פון דער באַוועגונג, אין זייער ספּעציעלער קליידונג, אָנגעלאָדענע מיט פּראָוויאַנט אויפן וועג, פלעגן מאַרשירן אין געשלאָסענע רייען אין דער ריכטונג פון פּרוסקער וואַלד, 10 קילאָמעטער ווייט פון קאַמעניץ. דאָרט פלעגט מען פאַרברענגען דעם גאַנצן טאָג אין געשפּרעכן וועגן דער באַדייטונג פון דעם דאָזיקן טאָג און אין אָפּרו אין שויס פון דער נאַטור. פאַרנאַכט פלעגט זיך דער אויספלוג פאַרענדיקן מיט האָראַ־טענץ און מיט אַ מאַרש צוריק אין שטעטל אין געשלאָסענע רייען מיט פלאַטערנדיקע פאָנען, מיט געזאַנג און אָנגעצונדענע פאַקלען אין די הענט — דאָס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן אומפאַר־געסלעכן רושם אויף אַלעמען.

די אַקטיווקייט פון אונדזער באַוועגונג האָט זיך פאַרברייטערט און פאַרטיפט אָן אויפהער. לויט דער איניציאַטיוו פון דער באַוועגונג האָט זיך אָרגאַניזירט אין שטעטל אַ הכשרה־גרופּע פון „גורדוניה״־חברים פון פאַרשידענע געגנטן אין פּוילן און מיר האָבן זיך פאַרנומען מיט איינאָרדענען די גרופּע און פאַרזאָרגן אירע חברים מיט אַרבעט. די עצם־עקזיסטענץ פון דער הכשרה־גרופּע ביי אונדז האָט אַריינגעטראָגן אַ פרישן שטראָם לעבן אין דער אָרטיקער באַוועגונג און האָט גע־מאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף דער גאַנצער באַפעלקערונג.

חברים פון דער קאַמעניצער „גורדוניה״ פלעגן זיך באַטייליקן אין די קרייז־קאָנפערענצן פון דער פּאָלעסיער געגנט און אויך אין די זומער־קאָלאָניעס פון דער געגנט. צוויי אַזעלכע קאָנפערענצן זיינען פאָרגעקומען ביי אונדז אין קאַמע־ניץ און אונדזער קעמערל האָט פריינדלעך אויפגענומען די אָנגעקומענע חברים. עס איז אין איין זומער איינגעאָרדנט געוואָרן אַ זומער־קאָלאָניע פאַר חברים אינעם דאָרף קרוהאַל, נישט ווייט פון קאַמעניץ.

מיר פלעגן שיקן אונדזערע פאַרטרעטער אויך אויף די לאַנד־צוזאַמענפאָרן און קאָנפערענצן.

דער אָנדענק פון יענע צייטן איז איינגעקריצט אין די הערצער פון אונדזערע אַמאָליקע חברים אין ישראל און אין די תפוצות.

די פאַרווירקלעכונג פון אונדזער אידעע איז געווען דער לעבנסציל פון אונ־דזערע חברים. ליידער איז נאָר אַ קליינעם טייל פון זיי געלונגען זי צו פאַרווירק־לעכן. פיל פון זיי האָבן צוזאַמען מיט די אַנדערע קאַמעניצער יידן ניט אויסגע־מיטן דעם אומגליק פון אומקום.

זכרונות פון קאמעניץ
פון פארן חורבן

אברהם שודראף
(ניו־יאָרק)

בענקשאַפט און טרויער נאָך מיין געבוירן־שטעטל

די „אַלטע היים״, די שטאָט אָדער דאָס שטעטל, ווו מיר זיינען געבוירן געוואָרן, האָט כמעט ביי יעדן איינעם פון אונדז געלאָזט אַזאַ בענקשאַפט, אַז ווו מיר זאָלן זיך נישט קערן און ווענדן, ציט אונדז אַלע מאָל דאָרט אַהין, צו יענער זייט ים, ווו אונדזער וויגעלע איז געשטאַנען. עס גייט אַוועק אַפילו אַ האַלבער יאָרהונדערט און מער, און מיר ווייסן אַלע גוט, אַז עס איז אפשר גאָר ניטאָ נאָך וואָס צו בענקען — אָבער גרויס איז דער כישוף פון געבוירנ־אָרט, און אפשר איז דאָס גאָר די בענקשאַפט נאָך דער פאַרגאַנגענער קינדהייט און יוגנט אַזוי גרויס, אַז מיר קאָנען זיך גאָרניט העלפן, און האַלטן כסדר אין איין רעדן און דערציילן, שרייבן און לייענען, וועגן יענע פּונקטן אויף דער מאַפּע, מיט וועלכע אונדזערע פּערזענלעכע זכרונות זיינען אויף אייביק פאַרבונדן. און אַט דאָס דאָזיקע נאָסטאַלגישע געפיל ווערט נאָך פיל שטאַרקער, ווען מיר ווייסן אַלע, אַז אין אַט־אָ־יענע שטעט און שטעטלעך פון מזרח־ —און צענטראַל־אייראָפּע האָבן אין משך פון דור־דורות געלעבט אונדזערע עלטערן און אור־עלטערן און געשאַפן אַ רייך און תמימות׳דיק יידיש לעבן, וואָס האָט צו זיך זעלטן אַ גליכן געהאַט אין דער גאַנצער געשיכטע פון יידישע וואַנדערונגען איבער פאַרשידענע קאָנטינענטן.

איך בין אַלט געווען 16 און אַ האַלב יאָר, ווען איך בין נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אַוועק פון קאַמעניץ־ליטאָווסק קיין אַמעריקע. כאָטש עס זיינען שוין אַוועק אַריבער אַ פיר צענדליק יאָר, זע איך נאָך אין מיין זכרון גאַנץ קלאָר מיין היים־שטאָט, סיי די איינוואוינער אירע. די שטאָט — נישט קיין גרויסע און נישט קיין רייכע. די יידן — אָרימע, אָבער זייער ליבע און האַרציקע מענטשן. אַ גרויסער טייל באַשעפטיקט זיך מיט קרעמעריי, אַ סך — מיט קליין האַנדל. דער גרעסטער טייל — בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן געאַרבעט פאַר זיך, ווי: שוסטערס, שניידערס, קירזשנערס א.אַז.וו. געווען אויך אַ פּאָר גבירים, לויט

דעם אַמאָליקן באַגריף. אָבער כמעט אַלע יידן — פרומע, יראי שמים, אַ היפּשע צאָל לערנער צווישן זיי. און אַלע, אַלע, איבערגעגעבן און צוגעבונדן צו זייערע משפּחות, צו זייערע קינדער. פיל פון די דאָזיקע איינגעזעסענע און איינגע־וואָרצלטע יידן האָבן אָבער געמוזט איבערלעבן גרויס צער, ווען זיי האָבן אין דעם ערשטן צענדליק יאָר פון דעם צוואַנציקסטן יאָרהונדערט באַגלייט זייערע קינדער צו דער באַן און זיך געזעגנט מיט זיי. די קינדער זיינען אָפּגעפאָרן אין קאָלאָמבוסעס אַמעריקע, און די מערסטע עלטערן האָבן געוואוסט, אַז מער וועלן זיי זייערע קינדער קיינמאָל ניט זעען... זיי האָבן אָבער גאַנץ שנעל געהאַט נחת פון די קינדער פון וויטן, ווען די זין און טעכטער האָבן זיך שוין געהאַט איינ־געאָרדנט און געשיקט די טאַטע־מאַמע מאַטעריעלע הילף אויסצוהאַלטן זיך אויף דער עלטער.

אָבער אָט איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. איך בין נאָך דאַן געווען אַ חדר־יינגל. די דייטש־עסטרייכישע אַרמיי האָט אָקופּירט קאַמעניץ־ליטאָווסק אין 1915 און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שווערע צייט מיט גרויסע צרות און ליידן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז אויסגעוואַקסן אין קאַמעניץ־ליטאָווסק אַ פיינע יידישע יוגנט. אַסך האָבן אויסגעוואַנדערט. פיל זיינען אָבער אויך געבליבן אין דער היים, אין דעם היימישן שטעטל. מ׳האָט געבויט שולן, ביבליאָ־טעקן, פאַרשידענע קרייזן און קריזלעך. די שטאָט האָט אָבער אין אַלגעמיין זיך שווער געמוטשעט אונטער דעם פּוילישן אַנטיסעמיטישן רעזשים.

און אָט קומט אָן דאָס יאָר 1939. עס ברעכט אויס די צווייטע וועלט מלחמה. מיר ווערן אָפּגעריסן פון שטעטל. עס קומט דער גרעסטער שונא פון יידישן פאָלק, המן־היטלער, ימח שמו!

ווען היטלערס מערדער זענען אַריין אין קאַמעניץ־ליטאָווסק אין יאָר 1941, האָבן זיי גלייך דערשאָסן די פירער פון דער יידישער קהילה און איינגעשפּאַרט אַלע יידן אין אַ געטאָ. שפּעטער האָט מען די שטאָט מיט יידן, בראש מיט הרב ר׳ ראובן בורשטיין ז״ל, און דעם ראש־ישיבה ר׳ שלמה חיים גאַרפינקעל אומגע־בראַכט אין די אויוונס פון טרעבלינקע און אוישוויץ, ווו זיי האָבן געטיילט דעם טראַגישן גורל מיט די זעקס מיליאָן יידישע קדושים וטהורים.

שמחה דובינער
(פתח־תקוה)

אונדזער שטעטל

מיין שטעטל קאַמעניץ־ליטאָווסק, וואָס איז אין דער מערהייט באַשטאַנען פון יידן, האָט געשפרודלט פול מיט לעבן. די גויים האָבן געלעבט אָפּגעזונדערט פון די יידן אויף דריי גאַסן. די יידן, דער רוב קרעמער און האַנטווערקער, האָבן זיך מפרנס געווען פון די אַרומיקע דערפער. דער רוב יידן אינעם שטעטל האָבן זיך תמיד שטאַרק געמאַטערט אויף זייער היונה — בלויז געציילטע פון זיי זענען געווען גבירים.

דער רוחניותדיקער מצב אינעם שטעטל איז אין מיינע קינדער־יאָרן געווען דאָס חדר און קליינע ישיבה. אויב עמעצער האָט געוואָלט געבן זיין זון אַ העכערן לימוד, האָט מען אים אַוועקגעשיקט אין אַ גרעסערער ישיבה קיין בריסק, ביאַלי־סטאָק און באַראַנאָוויטש. פון אָט די ישיבות זענען שפּעטער אַרויסגעוואַקסן די אינטעליגענץ און קולטור־טוער אין קאַמעניץ.

פון זינט איך געדענק, האָט אונדזער שטעטל געהאַט אַ טראַדיציע פון שטיצן מאַטעריעל איינער דעם צווייטן. עס זענען געווען אַלערליי וווילטעטיקע חברות, אין וועלכע דאָס שטעטל האָט זיך געניטיקט. אויב עמעצער איז שטאַרק קראַנק געוואָרן, איז מען פון דער חברה „ביקור חולים" אים געגאַנגען באַדינען אויף אַ גאַנצע נאַכט. אַן אָרעם עלטער מיידל, בפרט אַ יתומה, האָט מען נישט געלאָזן „פאַרזיצן" און פון דעם געשאַפענעם „הכנסת־כלה"־פאָנד, זי חתונה געמאַכט.

איך קען נישט פאַרגעסן די ערב־שבתדיקע טעג אין אונדזער שטעטל קאַמעניץ. די ערב־שבתדיקע שטימונג פלעגט זיך נאָך אָנהייבן פון סאַמע דאָנערשטיק. די באַלעבאָסטעס פלעגן גיין איינקויפן לכבוד שבת ביי די גויים די קראַנצן פיש, פון די שענסטע און בעסטע, וואָס זענען נאָר געווען אין מאַרק, יעדע נאָר איר מעגלעכ־קייט. פרייטיק פרי פלעגט מען אָנבאַקן טייגעכץ פון גריבענע קאַרטאָפל און אין

פיל הייזער פלעגט מען מיט ליבשאַפט צוזאַמענרופן ישיבה־בחורים און דערקוויקן זיי מיט אַ פּאַרציע טייגעכץ מיט סמעטענע.

די פליישיקע באַלעבאַסטעס פלעגן מיט מי און געשמאַק צוגרייטן די כלערליי שבתדיקע מאכלים און אין דער לופט האָבן זיך געטראָגן זיסע ריחות פון געקעכצן.

די הייזער זענען גערייניקט און געפּוצט געוואָרן. די קינדער זענען געוואַשן און געקעמט געוואָרן לכבוד שבת מיט מאַמישן חן.

אין די נאָכמיטאָג־שעהן האָבן זיך אין דער ערב־שבתדיקער שטילקייט צע־קלונגען די זיסע ניגונים פון די יינגלעך, וואָס פלעגן איבערחזרן אויפן קול די פרשה פון דער וואָך און אַ בלאַט גמרא, וואָס זיי האָבן געהאַט געלערנט.

יידן האָבן זיך אויסגעטאָן פון זייערע אַרבעטן. עס איז פאַרשוווּנדן דער וואָכע־דיקער רעש. די געשעפטן האָבן זיך געשלאָסן, דער מאַרק איז אויפגעראַמט געוואָרן. די גייסטיקייט האָט באַהערשט דאָס שטעטל פון עק ביז עק, די נשמה יתירה האָט אויפגעוואַכט אין יעדן — פון קליין ביז גרויס.

איבער אַלע גאַסן און געסלעך זענען יידן געגאַנגען געמיטלעך אין שול אַריין. ביים אַריינגאַנג אין שול האָט זיך יעדעס אויג אָנגעזעטיקט מיט דער געשטאַלט פון הרב ר׳ ראובן בורשטיין זצ״ל מיט זיין ליכטיקן הדרת־פּנים.

שטיל און ריטמיש זענען געפלאָסן אין דער אָוונט־לופט פון שטעטל די האַר־ציקע תפילות — און דערנאָך אין די ליכטיקע הייזער האָבן זיך ביי געדעקטע טישן פאַרזאַמלט יידישע משפחות, גרויס און קליין, אויפגענומען פריינטלעך נויט־באַדערפטיקע און ישיבה־בחורים.

נאָכן פרייטיק־צונאַכטיקן טיש פלעגן זיך עלטערער מענטשן אויסרוען, אַריינ־קוקן אין אַ ספר, און די יוגנט האָט זיך געלאָזט שפּאַצירן איבער די גאַסן, לוסטיק פאַרברענגען, שמועסן איבער כלל־זאַכן; פּאַרטיי־מענטשן פלעגן זיך צוזאַמענקומען אין זייערע קרייזלעך, אַנדערע פלעגן זיך פאַרזאַמלען אין ביבליאָטעק און אָפּגעבן זיך מיט לייענען אַ בוך, אָדער אַ צייטונג, און שפּעטער פלעגן פיל פון אונדז אַרויפ־קומען צו זעליג דעם איינבינדער, וועלכער פלעגט אונדז אַרויספירן אויף דער פרייער לופט און וויייזנדיק אויפן אויסגעשטערנטן הימל לייענען אַ לעקציע וועגן אַסטראָנאָמיע, אָדער דערציילן אונדז מיט ליבשאַפט די לעצטע נייעס פון ארץ־ישראל, וועלכע פלעגן דערקוויקן אונדז און פאַרשטאַרקן אונדזער בענקשאַפט.

אַזוי האָבן אויסגעזען די פרייטיק־צונאַכטן אין אונדזער קאַמעניץ.

באַלד נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער פּוילישער אומאָפּהענגיקייט, האָט זיך דער עקאָנאָמישער מצב אין קאַמעניץ, פּונקט ווי אין די אַרומיקע שטעטלעך, זייער פאַרערגערט. און בעת עס זיינען געקומען גראַבסקיס צייטן, ווען אונדזערע יידן

האָבן כמעט פאַרלוירן די לופט־פּרנסות, האָט זיך פון די אַלע פּאַרט־יען, וואָס דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט, אויסגעטיילט די אָרגאַניזאַציע פון „החלוץ". די צענדליקער נישט־באַשעפטיקטע בחורים האָבן מער נישט געוואָלט און נישט געקאָנט אויסהאַלטן די נויט און בייזע בליקן מצד גויישע שכנים, האָבן זיי גענומען זיך גרייטן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל. באַלד האָט זיך געשאַפן אַ „הכשרה" און יידישע יונגעלייט האָבן אָנגעהויבן לערנען ווי אַזוי צו זיין פּראָדוקטיוו. מ'האָט זיך געלערנט ווי אומצוגיין מיט ערד־אַרבעט, מ'האָט געשיקט חברים אַרבעטן אין טאַרטאַקן און אין אַנדערע פּלעצער אויסער קאַמעניץ.

נישט בלויז דורך פיזישער אַרבעט האָט זיך די קאַמעניצער יידישע יוגנט געגרייט עולה צו זיין, נאָר אויך זיך גענומען פאַרפולקאָמען גייסטיק. מען האָט זיך פלייסיק גענומען לערנען די העברעישע שפּראַך און באַקענט מיט דער ארץ־ישראלדיקער געאָגראַפיע, געשיכטע און ליטעראַטור. די יוגנט איז אַרומגעגאַנגען מיט ערנסטע און פאַרטרוימטע פּנימער, געווען שטענדיק אַריינגעטאָן אין לייענען ביכער און שטאַרק באַווירקט געוואָרן פון יהודה הלוי, ביאַליק, אחד־העם און אַנדערע העברעישע שריפטשטעלער.

דבורה דאַלינסקי־פּאַנסקי
ניו־יאָרק

קאַמעניץ — ווי איך געדענק דיך

„ווער וועט געדענקן דעם טאַטנס קרעכץ
ווער וועט געדענקן דער מאַמעס לעצטן וויי ?"
(פון ליד „מיר קומען אום" פון חוה ראָזענפאַרב, לאָדזש)

אין יולי 1915 איז קאַמעניץ מיט אַלע אַרומיקע שטעטלעך און דערפער פאַרנומען געוואָרן פון דער דייטש־עסטרייכישער אַרמיי. זיי האָבן דערפּאָלגרייך מאַרשירט פאָרויס, די רוסישע אַרמיי איז צעקלאַפּט, זי לויפט אין אומאָרדענונג און מאַכט אויפן וועג פּאָגראָמען אויף יידן. אויף די שאָסייען האָבן זיך געזען לוזשעס בלוט, ס׳האָבן זיך געוואַלגערט דערהרגעטע פערד, צעבראָכענע וועגענער, מענטשן האָבן געשפּאַנט מיט פאַרצווייפלטע געזיכטער אויף אַלע וועגן. זיי האָבן פאַרלוירן דעם באָדן אונטער זיך. די געשעענישן האָבן זיי צעטומלט און פאַרטשאַדעט, מ׳זעט די טיפסטע פאַרצווייפלונג. עס ווערט פאַר יעדן קלאָר, אַז עס הייבט זיך אָן אַ כאַאָס. מענטשן ווערן אַרויסגעטריבן פון זייערע היימען און אַלץ ווערט צעשטערט און פאַרברענט. אַלע טאָג קומען אַריין עוואַקואירטע היימלאָזע, וועלכע וואַנדערן אויף פורן אָדער שלעפּן זיך צו פוס מיט מידע און בלאַסע קינדער ביי דער זייט. אומעטום האָבן זיך געהערט היסטערישע שטימען. קעפּ אויף קעפּ שטייען מענטשן מיט פּעקלעך אין די הענט און אויף די פּלייצעס און זוכן אַ וועג וווהין צו אַנטלויפן, אָבער וווהין ? אַז קאַמעניץ האָט דאָך קיין באַן־פאַרקער נישט געהאַט ! דער איינציקער אויסוועג איז געווען — איינשפּאַנען די אייגענע פיס און לויפן ווו נאָר די אויגן האָבן געטראָגן.

מיטן אָפּטרעטן פון דער רוסישער אַרמיי איז די לאַגע געוואָרן נאָך ערגער ; די לעצטע טעג איז קאַמעניץ און אומגעגנט געוואָרן אַ מיליטערישער צענטער. די אָפּטרעטנדיקע רוסישע אַרמיי האָט זיך געלאָזט ווילגיין אויפן חשבון פון די יידישע איינוווינער און גענומען ראַבירן און צעשטערן אַלץ, וואָס איז איר געקומען אין די הענט. אַ שרעק האָט אַלעמען באַהערשט, מענטשן האָבן זיך גענומען

באַהאַלטן אין די הייזער, ביי אַ שכן אָדער גאָר אין די קעלערס, וואַרטנדיק אויפן איבערבייט פון איין קריגערישער אַרמיי אויף דער צווייטער.

און ווען קאַמעניץ איז ענדלעך פאַרנומען געוואָרן פון די דייטשן, האָט ערשט דאָס שטעטל דערפילט, אַז זי איזווירקלעך אין אַ מלחמה, זייענדיק אונטערגע־וואָרפן אירע שטרענגע מיליטערישע געזעצן. דאָס לעבן איז געוואָרן נאָך ענגער און האָפענונגסלאָזער. די שפייז־פראַגע ווערט אַלץ שאַרפער, די באַפעלקערונג הונגערט. נאָכן אַריינדרינגען פון די דייטשן זענען טיילן פון דער צעקלאַפּטער רוסישער אַרמיי פאַרבליבן אין די אונטערשטע רייען און עס האָבן זיך גענומען פאַרמירן פאַרשידענע באַנדעס, וועלכע פלעגן מאַכן רויבערייען און מאָרדן אויף יידן אַרום די שטעטלעך און די פאַרבייאיקע דערפער. דעמאָלט זענען די יידן געווען געצוווּנגען צו פאַרלאָזן זייערע היימען און זיך אַריבערציען אין די נענ־טערע שטעט, ווו ס'האָט עקזיסטירט אַ גרעסערער יידישער ישוב. און זייענדיק איינע פון די קרבנות, איז די שרייבערין פון די שורות, מיט איר פאַמי־ליע, געוואָרן אַ שטענדיקע איינוווינערין פון קאַמעניץ. און אָט אין דעם שטעטל האָב איך פאַרבראַכט דעם גרעסטן טייל פון מיין יוגנט, ד. ה. די יאָרן צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה, גענויער צווישן 1914—1926. איך דאַרף נישט זוכן קיין מאַטעריאַלן אין די ביבליאָטעקן אָדער אַרכיוון, נאָר זיך ווענדן צו מיין אייגענעם זכרון, כאָטש די איבערלעבונגען און געשעענישן האָבן נישט געקאָנט פאַרצייכנט ווערן אונטער דעם פרישן איינדרוק ווען זיי האָבן פּאַסירט. דערויף איז אין יענע צייטן קיין מעגלעכקייט נישט געווען, אָדער אפשר קיין נויטווענדיקייט. אָבער ווען זיי זענען שוין פיל וויניק אויסגעקריסטאַליזירט און אָפּגעשאַצט גע־וואָרן ווי פאַרגאַנגענהייט, לאָזט זיך מיר בעסער אויפשטעלן אין זכרון און רעווי־דירן אַלץ, וואָס איך האָב געהערט, געזען און דורכגעמאַכט פערזענלעך ווי אַ דירעקטע אָנטיילנעמערין אין די געשעענישן, הגם נישט אַלץ האָט זיך געקאָנט איינהאַלטן אין זכרון.

קאַמעניץ־ליטאָווסק געפינט זיך אויף דער ווייסרוסישער ערד און ליגט אַרום דעם טייך לעשנא, וואָס פאַלט אַריין אין מערב־טייל פון טייך בוג. אורטיילנדיק לויט די רעליגיעזע אַנשטאַלטן, ווי, למשל, די פּרעכטיקע גרויסע שול מיט איר אָריגינעלן ארון־קודש, אַלע בתי־מדרשים, דער יידישער בית־עולם מיט די אַלטע מצבות, און נאָך פיל רעליגיעזע אינסטיטוציעס, קאָן מען פעסטשטעלן, אַז קאַמע־ניץ איז געווען אַן אַלטע יידישע קהילה, וואָס האָט עקזיסטירט שוין אַ סך יאָרן. צו די אַלטערטימלעכקייטן קאָן מען אויך צורעכענען דעם היסטאָרישן געמויערטן סלופּ, וואָס עפּעס אַ פאַרצייטיקער ליטווישער פירשט האָט געבויט. דער סלופּ האָט צוגעגעבן אַ ספּעציפישן חן דעם שטעטל, עפּעס אַזוינס, וואָס אַנדערע

שטעטלעך האָבן נישט פאַרמאָגט. עס טויכן אויף זכרונות וועגן הילצערנע שטיבלעך, שילדלעך פון קראָמען, זקנים מיט לאַנגע בערד, פאַרטרוימטע יוגנט, ליידנשאַפט צו לעבן און דער עיקר טראַגיזם. אָט די דאָזיקע פאָרשטעלונג איז אַ דויערהאַפטיקע, אַן אייביקע.

איך געפין אויך אין מיין זכרון מאַטעריאַל פון אַ משפחה־כראָניק, מעמואַרן, און דער עיקר פון אַ געוועזן לעבעדיק שטעטל, אַ שטעטל מיט אירע בילז'ער און געשטאַלטן. אין מיין זכרון לויפן דורך העלע און שאָטנדיקע, פּאָזיטיווע און נעגאַטיווע פיגורן: אַ פּאָרטרעטן־גאַלעריע פון שניידערס, שוסטערס, שמידן און אַנדערע בעלי־מלאכות; מלמדים, לערער, חזנים; דער וואַסערטרעגער, דער בעדער, דער שול־שמש. אַמאָל פלעגט מען זאָגן דאָס פאָלקס־ווערטל: יעדע שטאָט האָט איר משוגענעם, און אַפילו אין דער הינזיכט איז אונדזער שטעטל נישט אָפּגעשטאַנען. מיר האָבן געהאַט אַלתרקען, כאָטש קיין גאַנץ משוגענער איז ער נישט געווען, בעסער געזאָגט: ער איז נישט געווען שעדלעך פאַר די איינוווינער פון שטעטל. אַלתרקע איז געווען קליין, דאַר, מיט אַ בלאַסן טויטלעכן אויסזען. אויסגעלאָשענע אויגן, אָן אַ שום אויסדרוק, געטראָגן שטענדיק אַ פאַרשמאָלצן פאַרשוויצט היטל מיט אַ לאַנגן כאַלאַט, זיך שטענדיק געדרייט אַרום דעם שטאָטישן מאַגיסטראַט און געקערט דאָרט די צימערן. ער האָט אויך געהאַט אַן אַנדער

„פונקציע" דורכצופירן אין שטעטל: פאַר יעדן ניי־געבוירענעם ייִנגל האָט ער געדאַרפט צושטעלן דאָס קישעלע, וואָס פאָדערט די ברית־צערעמאָניע.

יעדער פון די געשטאַלטן און טיפּן האָט געהאַט זיין ספּעציפישן חן. יעדער מיט זיין פאָלקסטימלעכער ליבשאַפט, און מ׳קאָן זאָגן — יעדער מיט זיינע פאַרבאָרגענע פעאיקייטן. ס׳זענען געווען רעליגיעזע יידן, צומאָל אויך האַלב־וועלטלעכע, „געכאַפּט אין השכלה־שטימונגען". און עס זענען געווען יידן שוין אין גאַנצן וועלטלעכע, אַזעלכע וואָס האָבן זיך געקוויקט מיט דער מאָדערנער יידישער ליטעראַטור און געטרוימט וועגן בעסערע טעג. קאַמעניץ, איינע פון אַ סך שטעט און שטעטלעך, צעזייטע איבער ווייסרוסלאַנד און פּוילן, ווו דער רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג, פירנדיק אַ שווער און געמאַטערט לעבן, האָט מיט זיך פאַרקערפּערט, אין מיניאַטור, דאָס גאַנצע נאַציאָנאַלע יידישע לעבן אין אַלע זיינע שאַטירונגען פון עקסטרעם־רעכטס ביז אולטראַ־לינקס. טראַדיציע און אַ טיף יידישע פרומקייט האָט באַהערשט די היים און דאָס גאַנצע געזעלשאַפטלעכע לעבן. דער בית־המדרש איז געווען אַ זאַמלפונקט פאַר יונג און אַלט. דאָרט האָט מען געלייזט אַלע פּראָבלעמען, אַפילו פּאָליטישע; פון דער אַנדערער זייט איז אַ פאַקט, אַז דאָס שטרענגע און פאַנאַטישע אָפּהיטן די טראַדיציע האָט אויך געבראַכט פאַרגליווערונג אין יידישן לעבן. דאָך איז קאַמעניץ נישט פאַרבליבן קיין אָפּגעשטאַנען פינצטער שטעטל און זיך גאַנץ פריי אַריינגעצויגן אין דער מאָדערנער וועלט. שבת נאָך מיטאָג אין אונדזער שטעטל וועל איך קיין מאָל נישט פאַרגעסן. ווען די יידן האָבן נאָכן טשאָלנט זיך צוגעלייגט שלאָפן, איז דאָס שטעטל געווען פאַרזונקען אין אַ געדיכטער שטילקייט, אַלע קראָמען פאַרמאַכט און די גאַסן — ליידיק. ס׳איז געווען אַ טאָג פון רו. די זאָרגן פון דער גאַנצער וואָך זענען פאַרטראָגן ערגעץ אין אַ ווייטן ווינקל. אָבער ביסלעכווייז קומט דאָס גאַנצע שטעטל אַרויס פון טיפן שלאָף און אַלץ וואַכט אויף. די וואָכעדיקייט קערט זיך אַום צוריק מיט די גרויע טעג און מיט די זאָרג פאַרן מאָרגן. אזוי איז עס אָנגעגאַנגען יאָר־איין יאָר־אויס, אָבער פון דער צווייטער זייט זענען געווען פּאַרטייען און קרייזן מיט פאַרשידענע אַנדערע שטרעבונגען, וועלכע האָבן אויף זייער אייגענעם שטייגער געטרוימט וועגן אַ בעסערן און שענערן מאָרגן, וועגן דער אויפריכטונג פון יידישן פאָלק און פון די אַרבעטנדיקע מאַסן. דאָס אַלץ האָט צוגעגעבן קאָלאָריט און וואַרעמקייט אונדזער לעבן. קאַמעניץ איז געווען אַרומגערינגלט מיט געדיכט־באַוווינטע דערפער, וואָס האָבן צוגעשטעלט ברויט, קאַרטאָפל, מילך־פּראָדוקטן, פעל און געהילץ. די יאַרידים אויפן מאַרק־פּלאַץ זענען געווען פול מיט געשעפטן, געשטעלן און מיט אַ געווירבל פון מענטשן. די פּויערים פון די אַרומיקע דערפער פלעגן קומען אין שטאָט פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן און איינהאַנדלען נייטיקע אַרטיקלען פאַר דער וואָך.

די אינדוסטריע איז אין קאַמעניץ געווען אַ גאַנץ באַגרענעצטע. ס׳זענען גע־ווען אייניקע יידן פאַרמעגלעכע און יידן גאַנץ אָרעמע; יידן־סוחרים, גרעסערע און קלענערע, מעקלערס און האָרעפּאַשניקעס, פּראָצענטניקעס און ליידיקגייערס, אויך אַ קליינע צאָל לוין־אַרבעטער. דאָ און דאָרט פלעגט מען הערן דאָס קלאַפּן פון אַ שוסטער־העמערל. אייניקע גוטע בעל־מלאכהס און אייניקע לאַטוטניקעס. איך געדענק אַ שוסטער, ווו מיין פאַמיליע פלעגט אַריינטראָגן צו אים פאַרריכטן שיך. ער האָט געוווינט אויף נאפיסקער גאַס, ביי צירל דובינער אין הויז. איך געדענק נישט זיין נאָמען, איידער איך פלעג באַווייזן אים צו פרעגן, וויפל ער וויל פאַר דער אַרבעט, פלעגט ער פריער נעמען די שיך, אַרונטעררייסן די פּאָדעשוועס, אַריינוואַרפן אין אַן עמער וואַסער און ערשט נאָך דעם מיר זאָגן דעם פּרייז, אַזוי אַרום איז ער געווען זיכער, אַז איך וועל שוין די שיך נישט אַוועקנעמען פון אים... ס׳זענען מערסטנס געווען קליינע וואַרשטאַטן, ווו דער אייגנטימער האָט געאַרבעט אַליין, אָדער מיט אַ העלפער. איך געדענק אויך אַלטערס גאַרבאַרניע אויף נאַפיסקער גאַס; בערטשיק דעם שטעפער, דוד דעם מוליער און אָשר גור־טערמאַנס פּיוואָוואַרניע, וואָס האָט שוין געהייסן אַן אינדוסטריעלע אונטערנעמונג אין גרעסערן מאָסשטאַב. אָבער די אַרבעטער אין יענע צייטן האָבן נישט באַוויזן זיך צו אָרגאַניזירן אין אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. כאָטש דער דורשט צו לערנען און וויסן איז געווען גרויס, אָבער קיין סיסטעמאַטישע אויפקלערונגס־אַרבעט איז נישט איינגעשטעלט געוואָרן, דעריבער איז דאָס געביט פון פּראָפעסיאָנעלן פאַר־איין און פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט אַביסל פאַרנאַכלעסיקט געוואָרן. אָבער נישט געקוקט אויף דער פאַרברייטערונג פון די יידישע מלאכות, איז דאָך די מער־הייט פון יידישן קאַמעניץ געווען קרעמער און הענדלער. דער דורכשניטלעכער טיפּ הייזער פון קאַמעניץ איז געווען געבויט פון האָלץ און די דעכער זענען געווען געדעקט מיט שינדלען אָדער שטרוי. און דעריבער האָט אונדזער שטאָט נישט אויסגעמיטן גרויסע און אָפטע שריפות, וואָס פלעגן פאַרניכטן גרויסע טיילן פון איר.

קולטורעל איז קאַמעניץ געווען ווייט פון די אָפּגעשטאַנענע שטעטלעך. עס דאַרף אַלע מאָל זיין דער מענטשן־מאַטעריאַל צו קענען קלעטערן און דערגרייכן דעם באַרג־שפּיץ, און דעם מאַטעריאַל האָבן מיר פאַרמאָגט. וואַכזאַם און עמפּינד־לעך צו אַלץ, וואָס קומט פאָר אויף דער וועלט איז אונדזער יוגנט געווען. מיט גרויס דרך־ארץ פאַרצייכן איך די גוטעביישפּילן. כאָטש מיר האָבן געפירט אַ שווער, האָפענונגסלאָז לעבן און אונטער גאַנץ שווערע באַדינגונגען, האָט דאָך אונדזער שטעטל פאַרמאָגט אַ שיינע און אינטעליגענטע יוגנט, וואָס האָט פאַרמאָגט לעבן, ענערגיע, טרוימען און אַ דראַנג צו בעסערע טעג.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער עקאָנאָמישער און סאָציאַלער דרוק געקומען פון אַלע זייטן, און אַלס רעזולטאַט איז די יידישע אָרעמקייט פאַרגרעסערט געוואָרן און דער דראַנג נאָך עמיגראַציע — שטאַרקער. אָבער לײדער איז עמיג־רירן אויך נישט געווען אַזוי לײכט, ווײל די טויערן פון דער וועלט זענען נישט געווען פאַר אַלעמען אָפן. אַ סך פון דער יוגנט האָבן מיך מקנא געווען, וואָס איך האָב די מעגלעכקייט צו פאָרן קיין אַמעריקע. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם טאָג ווען איך האָב זיך געדאַרפט שיידן מיט מײנע עלטערן, מיט מיך שטעטל און מיט אַלע און אַלץ אַרום מיר, אַזוי ווי איך וואָלט געפילט, אַז אָט די אַלע מענטשן וועל איך קיינמאָל מער נישט זען.

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אין קאַמעניץ אַממיינסטן געווען חדרים, וואָס זענען געפירט געוואָרן דורך מלמדים. ס'זענען אויך געווען מלמדים פאַר קליינוואַרג (שרייבער האָבן זיי געהייסן), זיי האָבן אַרומגענומען אַ סך קעגנ־שטאַנדן: אַלף־בית, שרייבן בריוו לויטן בריוונשטעלער, לייענען און שרייבן שורות אין יידיש און אין רוסיש. אין יענע צייטן איז געווען וויכטיק צו קענען שרייבן אַדרעסן קיין אַמעריקע, ווייל ווער האָט עס נישט געהאַט קיין קרובים און פריינד אין אַמעריקע? אָבער די אַלע לערן־אַנשטאַלטן זענען נישט געווען גענוג. איניקע פון די פאַרמעגלעכע יידן פלעגן שיקן זייערע קינדער אין גרעסערע שטעט צו באַקומען וועלטלעכע בילדונג. די נאָענטסטע שטאָט איז געווען בריסק־ליטאָווסק.

ס'איז אויך געווען אַ רוסישע מלוכה־שול — אַ צוויי קלאַסישע פאָלקס־שול. צו יענער צייט איז דער פּראָצענט פון יידישע שילער אין רוסישע רעגירונגס־שולן געווען אַ קליינער אָדער אויף וויפל איך געדענק, איז אין דער רעגירונגס־שול אין קאַמעניץ קיין איין יידיש קינד נישט געווען. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען די צאַרישע מאַכט איז אַנטלאָפן און קאַמעניץ איז געוואָרן אָקופּירט דורך די דייטשן, האָט זיך דאָן געגרינדעט אַ נייער טיפּ שול. מיט דער דייטשער אָקופּאַציע איז אַריינגעקומען אַן ענדערונג אין דעם גאַנצן סיסטעם פון חדרים און מלמדים. די דייטשן האָבן געגרינדעט אַ שול, פאַרשטייט זיך, מיט דייטש אַלס אונטעריכט־שפּראַך און העברעאיש אַלס קעגנשטאַנד. מיט העברעאיש האָבן אָנגעפירט ישראל אונטערמאַן, לאה באבראָווסקי און מלכה פאַליאַקעוויטש. די שול, וועלכע האָט אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט ביז די דייטשן האָבן פאַרלאָזט קאַמע־ניץ ד. ה. ביז ענדע 1917, איז געווען דער צופעליקער אָנפאַנג פון אַ נייעם יידישן שול־וועזן, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין שפּעטערדיקע יאָרן אַלס יידישע פאָלקס־שול מיט מאָדערנע מעטאָדן און אונטער דער פירונג פון אַ גרופּע באַקאַנטע פּעדאַגאָגן. מיט גרויס חשק און ענטוזיאַזם האָבן זיך שוין יידישע קינדער געצויגן

און געריסן פון די ענגע חדרים־שטיבלעך מיט די אַלטמאָדישע מלמדים צו אַ ליכטיקן מאָרגן און צו אַ פרייער וועלט. די לערער־אָנפירונג איז געווען אין די הענט פון די ברידער סאַפּירשטיין, נחום געלערשטיין ישראל פּאָמעראַנץ. אין די יאָרן 1918—1919 האָט די שרייבערין פון די שורות צוזאַמען מיט לאה באָבראָווסקי אַליין געעפנט אַ שול אויף דער פּאָטשטאָווער גאַס, אין דער געביידע, וואָס איז געבליבן ליידיק נאָך דער דייטשישער אָקופּאַציע. די געביידע האָט געדינט די גאַנצע יאָרן ווי אַ שטאָטישע פּאָסט־הויז, האָט דעריבער די גאַס געטראָגן דעם נאָמען פּאָטשטאָווע גאַס. די געביידע איז געווען אַ נייע, אַ שיינע און אַ ליכטיקע. כמעט ווי צוגעפּאַסט צו אַ שול. און די גאַס איז געווען ווונדערלעך שיין. ספּעציעל אין די פרילינג־טעג ווען דער ווייסער און בלויער בעז און צעבליטע עפּל־ביימער האָבן פאַרפלייצט דעם אַרום מיט צאַרטער בליאונג. נאָך שענער און קאָלירפולער האָט אויסגעזען די גאַס, ווען די קינדער האָבן זיך אַרויסגעלאָזט פון שול מיט זייערע יונגע צאַרטע הילכיקע קולעכלעך. דער אונטעריכט איז געווען העברעאיש און רוסיש. אין דער רוסישער שפּראַך זיינען אויך אַריין אַנדערע געגנשטאַנדן. מיר האָבן געהאַט אַ באַדייטנדע צאָל קינדער. צו אונדז זענען דערנאָך צוגעשטאַנען די ברידער סאַפּירשטיין, נחום געלערשטיין און ישראל פּאָמעראַנץ. מיר האָבן זיך אַלע פאַראייניקט, אַזוי צו זאָגן, אין אַ לערער־בלאָק. איינצעלנע מער פאַרמעגלעכע קינדער האָבן געצאָלט, אָבער די מערהייט עלטערן האָבן נישט געקענט צאָלן פאַר למודים, דעריבער איז דער בודזשעט געווען צו גרויס און צו שווער, אַז די שול זאָל קענען נאָרמאַל פונקציאָנירן. אַ שיין ביסל האָט אונדז געהאָלפן דער דזשאָינט דיסטריביושן קאָמיטעט. דער קאָמיטעט האָט געהאָלפן פינאַנסיעל און אויך מיט קליידונג פאַר די קינדער און די לערער. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די קאָסטיומען וואָס מ׳האָט אונדז אַריינגעשיקט פון אַמעריקע. די קינדער האָבן זיך פאַרפּוצט מיט ברוינע קליידלעך און שוואַרצע פאַרטוכער אויך שיך און היטעלעך, דוכט מיר; אָבער מיר, לערער, האָבן געקראגן די אויבערשטע טייל פון שלאָף־בגדים (פּידזאַמעס) און אַזוי ווי ס׳האָט אויסגעזען ווי רוסישע „רובאַשקעס" האָבן מיר לערער אין אַ שיינעם שבת־אָוונט זיך פאַרפּוצט, און זיך אַרויסגעלאָזן אויפן שפּאַציר אויף נאַפּיסקער גאַס, דענקענדיק, אַז די גאַנצע וועלט שמייכלט מיט אונדז.

ס׳איז געווען אַ פיינע אינסטיטוציע. מיר זיינען געווען אַ גרופּע לערער, וואָס אין פּראָצעס פון דער שול־אַרבעט, איז זי צעמענטירט געוואָרן ווי אַן ענגער קרייז פון פּערזענלעכע פריינט און אידעען־חברים, און ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז קיין זאַך וועט אונדז ניט בכוח זיין פונאַנדערצוטיילן.

*

אונדזער יוגנט האָט געהאַט אַ שטאַרקע נייגונג אויסצולעבן זיך אין דער יידישער פאָלקס־קולטור. זי איז געווען די אָפּנעמערין פון יידישן בוך און די לייענערין פון דער יידישער ביבליאָטעק. די קאַמעניצער ביבליאָטעק האָט פאַר־מאָגט אַ באַדייטנדע צאָל ביכער — פון בעלעטריסטיק, ביז ווערק איבער סאָציאַלע און עקאָנאָמישע פראַגן. די ביבליאָטעק האָט אויך געדינט ווי אַ זאַמל־פּלאַץ פאַר דער יוגנט, וועלכע האָבן געזוכט אַן ענטפער פאַר זייערע געזעלשאַפטלעכע פּראָב־לעמען.

די פאַרשפּרייטונג פון טעגלעכע יידישע צייטונגען צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה איז אָנגעגאַנגען זייער שוואַך. דער „היינט" און „מאָמענט" זיינען געווען פון די פאַרשפּרייטסטע יידישע צייטונגען. איך געדענק, אַז ביי אונדז אין קאַמעניץ האָבן געציילטע מענטשן אויסגעשריבן בשותפות אַ צייטונג.

מיר פלעגן אָפט רעדן אין אונדזער קרייז, אַז מ׳דאַרף האָבן אַן אייגענע דראַ־מאַטישע סעקציע פון בינע־שפּילער, זינגער און פאַרלייענער, כדי צו האָבן קרעפטן וואָס זאָלן אויספילן ליטעראַרישע און אַנדערע קולטור אָוונטן. איי‌ניקע פּרווון, וואָס מ׳האָט געמאַכט אַזאַ סעקציע איינצושטעלן האָבן זיך, צום באַדויערן, ניט איינגעגעבן. האָט מען שוין יאָ עפּעס אָרגאַניזירט, איז עס זיך פאַנאַנדערגע־פאַלן נאָך אַ פּאָר אויפטריטן. ס׳האָט זיך געפאָדערט עקשנות און אומאויפהערלעכע געדולד. אָט די עקשנות און געדולד, גלויב איך, האָבן באַוויזן די ברידער סאַפּיר־שטיין און אַ צוגעפּאַר־ענע פון בריסק, וועלכע האָט שיינע עטלעכע יאָר געוווינט אין קאַמעניץ. איר נאָמען איז געווען רחל אַטלאַס (זי איז געשטאָרבן דאָ אין אַמע־ריקע) און כאָטש זי איז נישט געווען קיין שטענדיקע איינוווינערין פון קאַמעניץ, איז אָבער כדאי צו דערמאָנען איר נאָמען. זי איז געווען אַ פיינע שוישפּילערין מיט אַ טיפער פאַרשטענדעניש פאַר ראָלן, און בכלל אַ קולטורעלער מענטש.

אויך זעלדע שטיינבערג־סאַפּירשטיין איז געווען גאַנץ טאַלאַנטירט און צוגע־טראָגן איר חלק. ווייל נאָך אַלעמען זיינען מיר געווען ווייט פון צו זען אַ גוטע פאָרשטעלונג אין דער גרויסער וועלט, וואָס זאָל דינען פאַר אונדז ווי אַ ביישפּיל. איז נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס דער פּלאַץ פון שפּילן טעאַטער איז געווען ביי מאטיע קלעפּאַטשיער אין שייער, האָט קאַמעניץ דאָך פאַרמאָגט אַ גאַנץ גוטן אמאַטאָרן־קרייז, וועלכער האָט געגעבן פון צייט צו צייט פאָרשטעלונגען און קליין־קונסט־ספּעקטאַקלען.

וועגן וועלוול סאַפּירשטיין, ווי וועגן איינעם פון מיינע אינטימע פריינט, ווילט זיך זאָגן אַ פּאָר ווערטער. ס׳איז מערקווירדיק, געוויינלעך ווען אַ חבר שטאַרבט, ווערט די פּערזענלעכקייט פון דעם אַוועקגעגאַנגענעם פון יאָר צו יאָר בלאַסער.

עס פּאַסירט אויך, אַז די פּערזענלעכקייט זאָל אינגאַנצן פאַרשווינדן ווערן פון זכרון, אָבער בשום אופן נישט מיט אונדזער אומפאַרגעסלעכן וועלוול. פּונקט פאַרקערט, פאַר די אַלע יאָרן איז זיין געשטאַלט אַלץ שאַרפער געצייכנט און אַרויסגעהויבן געוואָרן. טיף האָט זיך איינגעקריצט אין זכרון די פּערזענלעכקייט פון דעם קלוגן חבר וועלוול. כבוד זיין ליכטיקן אָנדענק.

אָבער לאָמיר זיך אומקערן צוריק צום שטעטל מיט איר קולטורעלן און גייסטיקן אַרט לעבן. אין די יאָרן 1928—1921 ווען דער ישוב אין ישראל איז נאָך געווען יונג און שוואַך עקאָנאָמיש און אין צאָל, ווען דאָס לאַנד איז געשטאַנען אין געפאַר פון אַראַבישע איבערפאַלן, הייבט זיך אָן אין אַלע שטעט און שטעטלעך, ווי אויך אין קאַמעניץ אַ חלוצישע באַוועגונג. און אין די אַלע יאָרן, ביזן אויסברוך פון לעצטן קריג, האָבן די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אויסגעפירט אַ גרויסע נאַציאָ־נאַלע מיסיע אויף אַלע געביטן פון דער פאַרצווייגטער ציוניסטישער טעטיקייט. און אַ דאַנק דעם האָט מען זיך דערצויגן קולטורעל. העברעאיש איז געלערנט געוואָרן כמעט צווישן דער מערהייט פון דער יוגנט. פון דער גרויסער אויפגאַבע איז אויך אונדזער שטעטל קאַמעניץ נישט אָפּגעשטאַנען. זי האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע אָרגאַניזירטע ציוניסטישע יוגנט.

*

דערמאָנענדיק מיינע יוגנט־יאָרן, קומען מיר אויפן געדאַנק מיינע חברים און חברטעס, מיט וועלכע איך האָב דעם גרעסטן טייל פון מיין יוגנט פאַרבראַכט. אויך זע איך מיין טאַטן, מיין מאַמען, משפּחה, שכנים און נאָענטע פריינט, וועלכע זיינען פאַר מיר אומפאַרגעסלעך, איך זע די איבערגעריסענע פעדים, וועלכע האָבן מיך געהאַט פאַרבונדן מיט יעדן פון זיי. אָבער ווי פיינלעך איז עס צו פילן, אַז איך וועל זיי שוין קיינמאָל ניט זען. איך האָב אַלע יאָרן געטרוימט, אַז כ׳וועל נאָך אַמאָל פאָרן באַזוכן מיין היים־שטעטל, אָבער מיינע שטרעבונגען האָבן געהאַט אַ דורכ־פאַל, און די האָפענונגען זענען זיך צערונען. עס ווילט זיך נאָך אַלץ ניט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז אַלץ איז פאַרלוירן, אַז אַלץ זאָל מיטאַמאָל אומקומען און איבערלאָזן איין גרויסן מדבר.

אָט דערמאָן איך זיך אַ פרייטיק־אָוונט, אָדער שבתים, יום־טובים; ווי פריילעך ס׳איז געווען אין אונדזער אינטים שטיבעלע! איך געדענק אַזוי פיל האַרציקע מאָמענטן. און ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז אייביק וועט אָנהאַלטן אַזאַ אידיליש לעבן.

ווער איז נישט געווען צווישן דער זינגנדיקער גרופּע ביי אונדז אין הויז? ביזן היינטיקן טאָג באַגלייטן מיך יענע זיסע האַרציקע מעלאָדיעס. פון אונדזער

הויז פלעגן מיר זיך אַרויסלאָזן אויף נאפיסקער גאַס, זיך טרעפן מיט די איבעריקע פון אונדזער קרייז, דאַן פלעגן מיר זיך אַוועקלאָזן ווייט איבער דער זאַסטאַוויער בריק. די בריק האָט געדינט אַלס שפּאַציר־פּלאַץ, וואו מען פלעגט זיך מערסטנס באַגעגענען אָדער שליסן נייע באַקאַנטשאַפט, און פון דאָרט פלעגט מען שוין אַוועקגיין וואוהין דאָס האַרץ האָט געצויגן.

מלכה קורטשאַנסקי־פּאַליאַקעוויטש

מיין שטעטעלע קאַמעניץ־ליטאָווסק

איך בין געבוירן און אויסגעוואַקסן אין קאַמעניץ, וואָס ליגט 25 קילאָמעטער פון דער באַן־סטאַנציע זשאַבינקע. ווי קליין דאָס שטעטעלע איז געווען, האָט עס געהאַט נאָך אַ קלענער פאָרשטעטל — זאַסטאַוויע. צוגעקומען איז מען אינעם פאָרשטעטל דורך די הילצערנע בריקן.

דאָס גאַנצע שטעטל און פאָרשטעטל איז געווען איינגעטונקען אין לאָנקעס, פעלדער, וועלדער און גערטנער. די בריקן דערמאָנען פיל פון די פריע יוגנט־יאָרן, ווען אין די לבנה־נעכט (עלעקטרישע באַלייכטונג איז דעמאָלט נאָך נישט געווען) האָט די יוגנט דאָרט פאַרברענגט. די אַרומיקע פּאַנאָראַמע האָט אין אַזעלכע נעכט געלאָקט און גערייצט.

די שורות קראָמען אַרום מאַרק האָבן באַפרידיקט אַלע לעבנס־באַדערפעענישן פון די פויערים פון די אַרומיקע דערפער. זיי זענען געקומען מאַסנווייז מיט פערד־און־וואָגן ברענגען זייערע דאָרפישע פּראָדוקטן, פון וואָס דאָס שטעטל האָט געצויגן חיונה.

דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט בתי־מדרשים, אַ ישיבה, ווו שטעטלדיקע און פון דער פרעמד געקומענע בחורים האָבן געלערנט. אויך בעלי־עגלות האָבן נאָך דער אַרבעט ביז אין די שפּעטע נאַכט־שעהן פאַרבראַכט אין לערנען, און אַלע צוזאַמען געהאָלפן אויסהאַלטן די פרעמדע ישיבה־בחורים מיט „טעג“.

אין שטעטל זענען קיין שולן נישט געווען, אויסער איין „נאַראָדנאָיע אוטשילי־שטשע (שטאָטישע שולע), ווו יידן האָבן דאָרט ניט געקאָנט לערנען. טראָץ דעם האָבן מיר געהאַט אַ גוט און קולטורעל אַנטוויקלטע יוגנט, אַ ביבליאָטעק פון יידישע, העברעאישע און רוסישע ביכער. געלערנט די שפּראַכן האָט מען פּריוואַט, ביי לערער, וועלכע פלעגן קומען פון אַנדערע שטעט. די עלטערן, באַזונדערס די מאַמעס, האָבן זיך אָנגעשטרענגט, כדי די קינדער זאָלן קענען אויך די לאַנד־שפּראַך.

אין מיין פריסטער יוגנט איז אַריינגעדרונגען צו אונדז די השכלה־באַוועגונג

און געוועקט די געפילן צו ארץ־ישראל. אויך עברית האָט מען זיך דערוואָרבן דורך פריוואַטע לערערס.

איז געקומען די ערשטע וועלט־מלחמה אין 1914. די דייטשן האָבן באַזעצט אונדזער געגנט כמעט פולע דריי יאָר. די אַרויסגעפּאָרענע באַפעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן אומקערן אין זייערע היימען. די לאַגע איז בעתן קריגס־צושטאַנד געווען אַ געדריקטע, אַלץ איז געווען פאַרשקלאַפט. קראַנקע קינדער האָבן זיך פשוט געוואַלגערט הונגעריקע און שמוציקע אין די גאַסן. ווען ס׳האָבן אָנגעהויבן קומען פעקלעך פון „דזשאָינט״, איז געוואָרן אַ ביסל לייכטער. די דייטשן, צוזאַמען מיט דער יידישער גמינע, האָבן באַשלאָסן צו עפענען אַ שול, ווו די קינדער זאָלן פאַר־ברענגען עטלעכע שעה אַ טאָג אונטער דער אויפזיכט פון לערער־דערציער, ווו מען האָט געלערנט יידיש, העברעיש און דייטש.

שרה הורוויץ
(ניו־יאָרק)

אַמאָל אין מײַן שטעטל קאַמעניץ

איך געדענק מיט יאָרן צוריק ווי שטיל און באַשיידן יידן האָבן דאָרט געלעבט. מיר איז נאָך געבליבן אין זכרון דער פרייטיקצונאַכט מיט די באַצייטנס אָנגעצונדענע שבת־ליכט אין די יידישע הייזער, און די יידן האָבן זיך געאײַלט גיכער, כדי ניט צו פאַרשפּעטיקן קבלת־שבת. דורך די טירן און פענצטער פון די בתי־מדרשים האָט מען געהערט דאָס געזאַנג פון לכו נרננה און לכה דודי. יעדער איינער האָט זיך געפילט שבתדיק ווי אַ נייער מענטש, ס׳זענען אַראָפּ אַלע דאגות פון קאָפּ, ווייל שבת האָט מען ניט געטאָרט רעדן פון מסחר. דער רוב פון אונדזערע לאַנדסלייט זענען געווען קרעמער, ווי אויך אַרבעטער און סוחרים — ווער אויף אַ גרויסן און ווער אויף אַ קליינעם שטייגער. איך געדענק ווי יעדן פינפטן טאָג פון חודש האָבן מיר געהאַט אין קאַמעניץ אַ יריד. ס׳פלעגן קומען סוחרים פון אנדערע שטעט קויפן און פאַרקויפן פערד, בהמות א. א. מען פלעגט אַריינפירן פאַרשידענע סחורות צום פאַרקויפן; די פּרוזשינער אנטשארעס — האַנט־געמאַכטע ליימענע טעפּ, זיי פלעגן זיין אויסגעשטעלט נעבן די קראָמען; טאַנדעטניקעס — זייער מלבושים; די שמידן — זייערע וועגענער; קירזשנערס — גוישע פוטערנע היטלען און נאָך פאַרשידענע סחורות. די בלינדע בעטלערס פלעגן זיך אויסזעצן אויף די קני צווישן די קראָמען און זינגען און בעטן די דורכגייערס אַריינוואַרפן אין די היטלען אַ פּאָר גראָשן.

אַ חוץ דעם יריד האָבן מיר געהאַט אַלע דאָנערשטיק אַ מאַרק, ווען די דאָרפישע פּויערים פלעגן אַריינברענגען אין שטאָט צום פאַרקויפן געטריקנטע שוואָמען, תבואות, קאַרטאָפל, האָלץ, יונגע קעלבלעך, גענדז, קאַטשקעס, שוואַרצע יאַגדעס פון וואַלד, וואָל פון די שעפּסן, אַליין אויסגעאַרבעטע לייוונט פון אַליין געפלאַנצטן פלאַקס, חזיר־האָר, אַלערליי פּרוכטן און נאָך פאַרשידענע פּראָדוקטן. נאָכן אָפּליזן דאָס געלט פאַר זייערע סחורות. פלעגן זיי איינקויפן און געבן צו לייזן די קרעמער, פון וואָס מען פלעגט מאַכן אַ לעבן. דער רוב פּויערים פלעגן דעמאָלט אַריינגיין

אין די שענקן און אַלץ פאַרטרונקען מיט בראָנפן און נאָכדעם שיכורע קומען אין געוועלב באָרגן אַ פונט צוקער און אַ פלעשל אייל, און דערנאָך פאָרן אַהיים אין דאָרף. אינטערעסאַנט איז געווען ווי די גויים האָבן געדענקט די יידישע יום־טובים. ערב יום־כיפור פלעגן זיי ברענגען אין שטאָט צו פאַרקויפן עופות אויף כפרות שלאָגן; ערבו סוכות — וועגענער סכך צו דעקן די סוכה; ערב הושענא־רבה — הושענות.

ווינטער, אין פראָסט און זאַווערוכעס, ווען דער פויער האָט נישט געקאָנט ארויספאָרן אין שטאָט, פלעגן מיר קרעמער ניט האָבן קיין פדיון און אויך ניט וואָס צו טאָן, זענען מיר געקומען איינער צום צווייטן הערן נייעס: צי דער אויטאָמאָ־ביל איז שוין דאָ פון זשאַבינקע אָדער פון בריסק, און וואָס זיי דערציילן. מיט אַ צייט שפעטער, ווען איך בין שוין געווען אין אַמעריקע,האָבן מיר געהערט, אַז אין קאַמעניץ זענען שוין דאָ טראָטואַרן און עלעקטריע.

די פויערים זענען געווען איינגעגלויבט אין אונדז, זיי פלעגן בעטן רפואות פאַר די קראַנקע. די פויערטעס, וואָס האָבן געהאַט מענער אין אַמעריקע אָדער זין אין מיליטער־דינסט, פלעגן זיך לאָזן ביי אונדז שרייבן רוסישע בריוו און דערפאַר ברענגען ווערטפולע מתנות.

די קרעמער האָבן געהאַט אויסצושטיין אומבאַשרייבלעכע צרות פון „אוריאַד־ניק" און די „סטראַזשניקעס". ווען מען פלעגט זיי זען פון וויטן, האָט מען זיך סיגנאַליזירט, אַז אַ „קנעפל" גייט (די מעשענע קנעפ). פאַר יעדער קלייניקייט האָבן זיי אָנגעשריבן פראָטאָקאָלן, און ס'האָט שוין געקאָסט עטלעכע רובל שטראָף. זונטיק זענען די קראָמען געווען אַ גאַנצן טאָג פאַרשלאָסן. ווען די גויים זענען אַרויסגע־קומען פון קלויסטער און געוואָלט געבן צו לייזן די קרעמער, פלעגט מען אַריין אין קראָם, דערווייל פאַרשלאָסן דורך אַ שכנה, און דערנאָך אַרויסברענגען סחורה. איינמאָל האָט אַ סטראַזשניק באַמערקט ווי מ'האָט עמעצן פאַרשלאָסן אין קראָם, האָט ער דעם קרעמער אַ גאַנצן טאָג פון דאָרט נישט אַרויסגעלאָזט, ביז צוויי פויערים האָבן זיך צעשלאָגן, און ווען דער סטראַזשניק איז אַוועק מאַכן אָרדענונג, איז מען אין איילעניש אַרויס פון קראָם.

ווען דער רעוויזאָר איז אַריינגעפאָרן אין קאַמעניץ איז געוואָרן אַ פאַניק. יע־דער קרעמער איז געלאָפן מיט זיין ביסל סחורה פון קראָם אַזוי ווי פון אַ פייער. מען האָט ניט געוווסט וואָס מען מעג פאַרקויפן אויף דעם פאַטענט, וואָס מ'האָט געהאַט. דערווייל האָט מען אויסגעליידיקט די פאָליצעס אַזוי, אַז דעם רעוויזאָר פלעגט פינצטער ווערן אין די אויגן קוקנדיק.

אפילו די מלמדים האָבן באַדאַרפט האָבן פאַטענטן און אויך זיי האָבן דעמאָלט צעלאָזט דעם חדר, ביז מען איז פטור געוואָרן פון רעוויזאָר. אָבער פלוצים פלעגט

אויך אַריינפאַלן דער אַקציזניק און גיין זוכן אין די שיינקען און אין די „טאַבאַטשנע״ קראָמען. ווער ס׳האָט געהאַט סחורה אָן באַנדראָלן, איז שוין זיין שרעק געווען גרויס. און וועלכער קרעמער איז געווען אין גאַנצן כשר?

די יוגנט האָט געהאַט אַ לאָקאַל מיט אַ ביבליאָטעק, ווו מ׳האָט גאַנץ פיין פאַר־בראַכט. כאָטש דאָס שטעטל איז געווען קליין, דאָך איז דער רוב געווען געלערנט און אינטעליגענט.

*

ס׳איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. מ׳האָט מאָביליזירט אַלע קאַמע־ניצער יונגעלייט. בחורים און פאַרהייראַטע מענער און זיי באַלד אָפּגעשיקט אויפן פראָנט. די וועלכע האָבן געהאַט פערד, זענען געפאָרן מיט די פערד פאַרשיקט אויף צוואַנגס־אַרבעט. אַ סך זענען מער נישט צוריקגעקומען, מסתמא געוואָרן דאָרט פאַר־הונגערט. ס׳זענען דערנאָך פאַרבליבן אלמנות, עגונות און יתומים. די פּאָסט פלעגט שוין ניט אָנקומען אין שטעטל. ס׳זענען אויך איבערגעריסן געוואָרן די טעלעגראַף־דראָטן. די קוילן פון די שיסערייען זענען געפלויגן איבער אונדזערע קעפּ און, אַז עס איז שוין געוואָרן רואיקער פון די שיסערייען און די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט, האָבן מיר ניט געהאַט וואָס צו געבן עסן די קינדער און געלעבט אין שרעק און אין מורא פאַרן מאָרגן. 6 אַזייגער אין אָוונט האָט מען שוין מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין גאַס. ווען מ׳פלעגט עמעצן כאַפּן אויף צוואַנג־אַרבעט, פלעגט מען זיך שוין דאַרפן געזעגענען מיטן לעבן. געווען אַ דייטש, פוטערמאַן, מען האָט פאַר אים מורא געהאַט ווי פאַר פייער. ווער ס׳האָט געהאַט אין הויז, אין קעלער אויסבאַהאַלטן קאַרטאָפל אָדער אַ ביסל שפּייז, איז געווען פאַררעכנט פאַרן גרעסטן גביר. מאַנכע קרעמער האָבן באַגראָבן אין גריבער אַביסל זאַלץ, זייף אָדער צוקער מען פלעגט אין שרעק דאָס אויסבייטן מיט די גויים פון די דערפער אויף אַ ביסל שפּייז.

די דייטשן האָבן אַרויסגעפירט יעדע פאַמיליע פון הויז אויף דיזענפעקציע ווי אויך אין באָד אַריין.

אין יענער צייט האָט אויך געבושעוועט און זיך פאַרשפּרייט טיפוס און כאָליערע. מענטשן זענען געפאַלן ווי די פליגן. בעת דער עפּידעמיע זענען אויך יונג אומגעקומען אין זעלבן טאָג ר׳ משה און אסתר שעדראָוויצקי (די עלטערן פון אברהם שודראָף), איבערלאָזנדיק 5 קליינע קינדערלעך — אַלע יינגלעך פון 2 ביז 10 יאָר.

דער „זאַפּאַס״, וואָס איז אַוועק אין דער מלחמה, איז צוביסלעך געקומען אַהיים. דערנאָך האָט קאַמעניץ איבערגעלעבט אַ נייע מלחמה. די פּוילישע זשאַנדאַרמען

זענען אָנגעקומען און ווידער געכאַפּט מענער אויף צוואַנגסאַרבעט. ס׳איז אַ שרעק אַלעמען באַפאַלן, ס׳איז ניט געווען קיין פּלאַץ ווו צו באַהאַלטן זיך — אַפילו אויף די בוידעמער און קעלערס האָבן זיי געזוכט. ס׳איז געווען פון איך מלחמה אַרויס, און אין דער צווייטער אַריין. אַלץ האָבן אויסגערוימט די אָנגעקומענע סאָלדאַטן, רוסן, פּאָליאַקן און אַנדערע. מ׳האָט מורא געהאַט אויף דער גאַס אַרויסצוגיין. פון געלט איז שוין גאָרנישט געוואָרן. צוערשט איז געווען קערענסקיס געלט און דערנאָך זלאָטעס, און אַז אַמעריקע האָט געעפנט די טויערן און דער עולם האָט שוין אָנגעהויבן עמיגרירן, זענען אַריינגעקומען אַמעריקאַנער דאָלאַרן ; מ׳האָט פון דאָרט געשיקט פּעקלעך זאַכן און שפּייז צו ר׳ יוסף וויגוטאָוו ע״ה, צו פאַר־טיילן פאַר די אָרעמע. דער רוב מענטשן זענען געווען באָרוועסע, נאַקעטע, מיט געשוואָלענע פיס פון הונגער. יונגע פרויען און מיידלעך פלעגן טראָגן די גוייִשע „אנדראקעס״ מיט הילצערנע שיך.

חיה גורוויץ-גאָלדבערג
(ניו־יאָרק)

די „שקאָלאַ פּאָוושעכנאַ"

די ערשטע און איינציקע אַלגעמיינע פּוילישע שולע אין קאַמעניץ נאָך דער אַנטשטייאונג פון דער פּוילישער מלוכה איז באַשטאַנען פון 7 קלאַסן.

די שולע האָט אין די ערשטע יאָרן פון איר עקזיסטענץ נישט געהאַט די נויטיקסטע סאַניטאַרישע באַדינגונגען, אפילו נישט אַ טרונק וואַסער. צו דעם צוועק פלעגן מיר, אין דער צייט פון דער הפסקה, מוזן אָנקומען צו די שכנים פון הויף. אַלע יידן האָבן אַרויסגעוויזן אומגעהויער פיל געדולד און גוטסקייט. צוממערסטן האָט מען אויסגענוצט די גוטהאַרציקייט פון דער פאַמיליע חיים פּאָליאַקעוויטש, וועלכע האָט געוווינט נאָענט צו דער שול.

אויב מען האָט געוואָלט פאַרטזעצן דאָס לערנען פּויליש נאָכן גראַדויאירן די 7 קלאַסן „פּאָווּשעכנע""', האָט מען געמוזט פאָרן אין גרעסערע שטעט. צוליב עקאָנאָמישע סיבות האָבן זייער ווייניק זיך דאָס געקאָנט דערלויבן. דער לערער־פערסאָנאַל איז באַשטאַנען נאָר פון קריסטלעכע לערער, די באַציאונג צווישן לערער און שילער איז שטענדיק געווען אַן אָנגעשטרענגטע — אַ געמיש פון רעספּעקט מיט שרעק. עס האָט זיך געפילט נישט ווייניק אַנטיסעמיטיזם.

אַזוי ווי די לעצטע צייט איז צום לערן־פּראָגראַם צוגעגעבן געוואָרן דער קעגנשטאַנד „רעליגיע", האָבן מיר געהאַט די זכיה איינמאָל אַ וואָך צו האָבן אין שול אַ ידישע לערערין — רבקה גערווירצמאַן (יצחק געווירצמנס אַ שוועס־טער), זי איז אויך געווען במשך אַ קורצער צייט מיין פּריוואַטע העברעאישע לערערין, און די ערשטע צו באַקענען אונדז מיט דער מאָדערנער העברעאישער אויסשפּראַך.

ביי דער געלעגנהייט וויל איך ציטירן אַן אויסצוג פון אַ צושריפט אין מיין גראַדואירונג־אַלבום פון אַ קאַמעניצער אינטעלעקטואַל, בנימין באַגאַטין (ברודער פון חנה באַגאַטין), וועלכער ענדיקט זיך מיט די ווערטער: „...און אַ

בענקשאַפט צו אַלץ וואָס איז אַוועק און וועט מער נישט קומען". אַ מין נביאות, וואָס איז געוואָרן אַ שרעקלעכע ווירקלעכקייט, נישט מיינענדיק און זיכער נישט פאָר־אויסזעענדיק דעמאָלט דעם חורבן, וואָס האָט געלויערט אויף אונדזערע נאָענטע און טייערע אין דעם שטילן, באַשיידענעם שטעטעלע קאַמעניץ.

כאַצקל קאַגאַן
(ניו־יאָרק)

מיינע יוגנט־יאָרן אין קאַמעניץ ליטאָווסק

די טיפן, וואָס האָבן זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון, זענען קודם־כל די מלמדים, וואָס האָבן איינגעפלאַנצט אין מיר דעם ווילן צום לערנען. איך דערמאָן זיך:

יוסף וויגוטאָוו, דער שיינער מענטש, תלמיד־חכם און כלל־טוער. ער איז געווען אַ לערער אין תלמוד־תורה, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ זייטיק געסל אין דער גוישער גאַס, וואָס דער „סודיאַ" האָט שפּעטער פאַרנומען פאַרן געריכט־הויז.

עס קלינגען נאָך אין מיינע אויערן די שיינע אויסטייטשונגען פון **תהילים**. פּאָעטיש האָט ער אויסגעזונגען דעם קאַפּיטל „אשרי האיש" און ווען ער האָט אויסגעשריגן — „למה רגשו גוים", איז פול געוואָרן דאָס צימער מיט געפיל פון יידישער מאָנונג. מיר האָבן דאָך אַזוי ליב געהאַט זיך לערנען מיט אונדז.

בן־ציון, אַ מאָדערנער „רבי", לערער־פּעדאַגאָג, האָט געלערנט מיט אונדז תנ"ך, גמרא, דיקדוק, רעכענען און שרייבן. ווען ער האָט געלערנט מיט אונדז מגילת אסתר, איז געווען אינטערעסאַנט זיין מאָדערנער אופן פון איבערגעבן די געשיכטע. לעבעדיק זענען פאַר אונדז געוואָרן די געשעענישן. יעדן שבת בייטאָג, אַנשטאָט לערנען מיט אונדז לימודים, פלעגט ער מיט אַזאַ וואַרעמקייט פאָרלייענען מעשהלעך פון דער „אגדה", וואָס פלעגן אונדז פאַרכאַפּן מיט זייער שיינקייט און מוסר־השכל'דיקייט, דער עיקר מיט זיין אימפּולסיוון פאָרלייענען. זיינע שטראָף־רייד האָבן זיך בערך אַזוי אָנגעהויבן: — „חברה, איצט ווען איר זייט יונג, איז די צייט צום לערנען, איר וועט נאָך האָבן גענוג צייט צו שפּאַצירן אויף די בריקן, און אַרומגייך איבער די גאַסן. אַז איר וועט זיך לערנען, וועט איר ווערן רעספּעקטירט פון אייערע מיטמענטשן אין וועלכער סביבה איר וועט זיך ניט געפינען".

איך געדענק ווי מיין טאַטע איז געווען אַ שטענדיקער אַריינגייער צום רב הרב בורשטיין. מיין טאַטע איז געווען טעטיק אין קהילה'שע ענינים, דער פשוטער פאָלקס־מענטש האָט געשמט מיט זיין ערליכקייט און מיטהעלפן יענעם. אַמאָל שבת בייטאָג האָט מיך מיין פאָטער געבראַכט צום רב צום פאַרהערן. דער רב

באַמערקנדיק מיין שרעק, האָט מיך האַרציק באַרויקט. דער „שיעור" איז אַריבער גוט און גלאַטיק, און דער טאַטע מיטן רב זענען געבליבן צופרידן.

דער רב פלעגט פאַרשיינען די הויפּט גאַס מיט זיין גיין יעדן טאָג צום „שעפּסל"־בית־המדרש דאַווענען. צוויי מאָל אַ יאָר פלעגט ער דרשענען אין גרויסן מויער־בית־המדרש: שבת־הגדול און שבת תשובה. דער רב פלעגט זיין דער מסדר־קידושין. חופּות זענען פאָרגעקומען אונטערן פרייען הימל נעבן אַ בית־מדרש מיטן אָנטייל פון רוב פון שטעטל. דער רב איז רעספּעקטירט געוואָרן פון אַלע שיכטן אין שטעטל פאַר זיינע שכלדיקע עצות וועגן פאַרשידענע פּראָבלעמען. ער פלעגט שרייבן ספרים. אויך זיינע משפּחה־מיטגלידער זענען געווען געבילדעט. דעם רבס הויז איז געווען בשכנות מיט דעם דאָקטאָר פון שטעטל, וואָס האָט געוווינט אין הויז פון מאָטיע „קלעפּעטשיער".

מיטגלידער פון קאַמעניצער מאַגיסטראַט

שלמה'קע מאַנדעלבלאַט, דער שטענדיקער סעקרעטאַר פון מאַגיסטראַט, האָט מיט פיל וואַרימקייט געהאָלפן מיט אַן עצה, אַ גוט־וואָרט, מיט אויסשרייבן פּאַפּירן פאַר די וואָס האָבן זיך געגרייט צו עמיגרירן, אָדער שטעלן זיך צום פּריזיוו, און בכלל וואָס עס איז געווען נויטיק אויף דעם געביט.

דער „קליינער" מענדעלע, דער חסיד (לעווין), וואָס פלעגט אַרומגיין מיט אַ קויש יעדן שבת בייטאָג אויפקלייבן חלה פאַר נויט־באַדאַרפטיקע; די פרייד פון די באַלעבאָסטעס, וועלכע האָבן אַנטקעגן געטראָגן די חלה, מיט ברכות צו אים, פאַר דער מצוה וואָס זיי האָבן.

ס'איז געווען אין דעם ווינטער פון 1927. אין אַ פראָסטיקן זונטיק־בייטאָג האָבן

מיר, אַ גרופּע בחורים, שפּאַצירט אין דער גוישער גאַס. מיר האָבן דערהערט אַ קינדער־געוויין פון אַ גויש הייזל מיט אַ שטרויענעם דאַך, מיט קליינע פענצטער־לעך, וואָס ליגן אויף דער פריזבע באַדעקט מיט שניי. ווען מיר זענען אַריין אין דעם הייזל, האָבן מיר געזען קליינע קינדער, טוליענדיק זיך איינער צום צווייטן, צוגעדעקט מיט שמאַטעס. זייער געוויין פון קעלט און הונגער האָט אונדז באַאומרואיקט. אין דעם קליינעם הייזעלע האָבן געוווינט דער קאָנסטאַנטינער שטע־פּער מיט זיין פאַמיליע. ער איז געווען אַ מטופל מיט קינדער. שמערל סאַלניצע, שייע דעם מלמדס זון וואָס איז געווען מיט אונדז, האָט אויסגעשריען, אַז ס׳איז שרעקלעך צו זען קינדער אין אַזאַ לאַגע — זיי וועלן אויסגיין פון הונגער און קעלט. ווי דערלאָזט מען אַזאַ זאַך! לאָמיר באַלד עפּעס טאָן! צוזאַמען האָבן מיר זיך אַ לאָז געטאָן איבער שכנישע הייזער דערציילן וואָס מיר האָבן געזען. ס׳איז גלייך געשאַפן געוואָרן האָלץ, שפּייז און געלט. יעדער איינער האָט זיך באַטייליקט מיט וואָס ער האָט געקאָנט.

אין שטעטל איז געווען אַ „לינת־הצדק", וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע אַרויס־צו העלפן פאַמיליעס מיט קראַנקע. די מעדיצינישע מכשירים זענען באַשטאַנען פון אַ פּאָר „פּראַבעס" צו מעסטן די היץ, אַ גומענער פענכער פאַר אייז צום לייגן קאָמ־פּרעסן צום קאָפּ. באַנקעס און פאַרשידענע כלים. ווען דער טיפוס האָט געבושעוועט אין שטעטל פלעגן קומען פון „לינת־הצדק" אַ בחור מיט אַ מיידל ביינאַכט באַדינען די קראַנקע, לייגן קאַלטע קאָמפּרעסן צום קאָפּ, געבן אַ ביסל סאָק א.א.וו. וואָס ס׳פלעגט פיל אַרויסהעלפן די פאַמיליעס. אַזוי איז געווען אין אַ סך היימען.

אין אַ זונטיק־טאָג פאַר די ימים־נוראים איז אָנגעקומען די ישיבה צו אונדז אין שטעטל. מיטן אָרקעסטער באַגעגנט דאָס אָנקומען פון ראש־ישיבה ר׳ ברוך־בער. יונג און אַלט, מענער, פרויען און קינדער זענען אַרויס צו דער אדאלינע ביים שאָסיי. נאָך אַ לאַנגן וואַרטן איז אָנגעקומען דער ראש־הישיבה מיט זיינע געהילפן. די שטעטלדיקע באַגריסן מיט זייער „ברוך־הבא". אַ ווינונג איז שוין געווען גרייט פאַר זיי אין הויז פון דער געוועזענער אַפּטייק אויף דער הויפּט־גאַס.

די ישיבה מיט פיל צענדליקער ישיבה־בחורים פון פאַרשידענע שטעט און שטעטלעך פלעגט אַריינברענגען אַ ביסל פרנסה אין פיל היימען. די ישיבה האָט פאַרנומען דעם מויער פון בית־המדרש, ווו מ׳האָט געלערנט געשמאַק, מיט התלהבות און וויכוחים ביים אויפקלערן אַ פּילפּול.

אין די פאַרנאַכטן צווישן מנחה־מעריב קומט פאַר די „מוסר־פּאַרציע" פון די ישיבה־בחורים, מיט אַ גיכן גאַנג אַהין און צוריק און אַ טרויער־ניגון, וואָס האָט געוואָרפן אַן אומעט אויף די זייטיקע צוקוקער. אין שמחת בית־השואבה און שמחת־תורה לאָזן זיך די ישיבה בחורים פאַנאַנדער מיט געזאַנג און טענץ.

די ישיבה אין קאַמעניץ האָט זיך איינגעבירגערט און באַאיינפלוסט דאָס גייסטיקע לעבן. ס'זענען דאָן ניט געווען קיין יידישע אָדער העברעאישע וועלט־לעכע שולן.

אין שטעטל זענען באַקאַנט געווען די ברידער סאַפּירשטיין — אָשר, שלמקע, וועלוול און הערשל, אַלע לערער, יעדער אויף זיין געביט. איך האָב זיך געלערנט ביי אשר סאַפּירשטיין, ווען ער האָט געהאַט אַ קלאַס ביי זיך אין הויז אין אַ זייטיק געסל ביי דער קאַברינער גאַס. זיין שיינעם תנ"ך־ניגון געדענק איך נאָך.

ביי שלמקען האָט זיך געלערנט מיט אַ גרופּע יוסל קאַטיק (אפרים קאַטיקס אַ זון), גאָלדע און פּייגל, ריוועלעס שוועסטער. מיר האָבן זיך געלערנט געאָגראַפיע, נאַטור־וויסנשאַפט און אַריטמעטיק. וועלוול און הערשל זענען געווען לערער אין דער פּרעמד.

אשר סאַפּירשטיין פלעגט רעזשיסירן באַרימטע ספּעקטאַקלען, ווי „מכירת יוסף", „בר־כוכבא", „שולמית" און אויך אַנדערע פּיעסן. וועלוול, הערשל, שלמקע און זעלדע (שלמקעס פרוי) פלעגן שפּילן די הויפּטראָלן; אייזיק וואַלענדער און חיה שרה רודניצקי פלעגן זיך אויסצייכענען אין זייערע ראָלן. דאָס איז געווען אַ גרויסער צושטייער אין דעם קולטורעלן לעבן פון שטעטל.

אשר סאַפּירשטיין האָט אויפגעפירט „די כישופמאַכערין" פון גאָלדפאַדען מיטן אָנטייל פון אַ גרופּע יונגע אַרבעטער, יינגלעך און מיידלעך. סענדער (דוד פּאַשע־קיערס) האָט געשפּילט די „באָבע יאַכנע", כאַצקעלע, דער קליינער „קאַטש־קעלע" איז געווען אַ שניידער־יינגל. ער האָט שוין געזונגען „באַבקעלעך". די הויפּט־ראָל האָט געשפּילט באַשקע (חיה גאָלדעס טאָכטער, אַ יונג שיין מיידל), זי האָט שיין געזונגען און געשפּילט. די פאָרשטעלונג איז אויפגעפירט געוואָרן עטלעכע מאָל מיט דערפאָלג.

דריי וויכטיקע קולטורעלע אינסטיטוציעס זענען געווען: די שלום־עליכם־ביבליאָטעק, די קינדער־ביבליאָטעק און די י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק. די לעצטע געדענק איך צוליב דעם גרויסן אויסוואַל פון יידישע ביכער. די יוגנט האָט געשמאַק געלייענט אונדזערע קלאַסיקער: מענדעלע, פּרץ, שלום־עליכם, שלום אַש, אברהם רייזן און פיל אַנדערע; געלייענט די קריטיקער בעל־מחשבות, ניגער און טרונק. אויך באַקאַנט זיך מיט דער וועלט־ליטעראַטור און אירע קלאַסיקער (דורך יידישער איבערזעצונג). אויף די שפּאַצירן אין די זומערדיקע פאַרנאַכטן פלעגט מען זיך טיילן מיט די איינדרוקן און אַרויסזאָגן מיינונגען וועגן די העלדן פון בוך וואָס מ'האָט געלייענט.

שפּאַצירן פלעגט מען אויף דער הויפּט־גאַס ביי דער קאַברינער גאַס, וואָס ציט זיך ביז אַפּיסק און נאָך ווייטער, צו די בריקן, וווּ דער טייך אין זעלבן קאַליר

שנײַדט דורך די בריקן וואָס פֿאַראײניקן קאַמעניץ מיט זאַסטאַוויע. די יוגנט אין שיפֿלעך שיפֿן זיך אויף דעם טײַך מיט געזאַנג, אַמאָל אין באַגלייטונג פֿון אַ מוזיקאַלישן אינסטרומענט. אויף די שפּאַצירן זעט מען די לאַנקעס אַרום טײַך וואָס קוקן אויס פֿון דער ווײַטנס ווי גאָלדענע טעפּיכער, ווען די געלע בלו־מעלאַך אין אָנהויב פֿרילינג קומען אַרויס אין זייער בלי.

אין די שבת פֿאַרנאַכטן און יום־טובים, פֿאַרפּוצטע אָנגעטאָן, שפּאַצירן מאַן און ווײַב, פֿאַרליבטע פּאָרלעך, בחורים מיט מיידלעך אין גרופּן. ווער ס׳רעדט געמיטלעך, ווער ס׳דיסקוטירט; איינער וויל איבערשטייגן דעם צווייטן און איבער־צייגן, אַז ער איז גערעכט און פֿאַרשטייט בעסער. מען רעדט וועגן ליטעראַטור, פּאָליטיק, וועלט־געשעענישן. קאַמעניץ — ווי שיין ס׳האָט געקלונגען אונדזער יוגנטלעך געלעכטער.

די קעסטל־אָוונטן, וואָס די י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק פֿלעגט דורכפֿירן אין איר לאָקאַל, אין אַ געסל אויף דער אדאלינע, זענען געוואָרן גוט באַזוכט. מ׳פֿלעגט אָנשרײַבן פֿראַגן אויף שטיקלעך פּאַפּיר, אַרײַנוואַרפֿן אין אַ קעסטל וואָס איז גע־שטאַנען אויפֿן טיש, וווּ עס זענען געזעסן די אָנפֿירער פֿון אָוונט. איינער פֿון זיי פֿלעגט אַרויסנעמען די אָנגעשריבענע פֿראַגע, פֿאָרלייענען זי און פֿרעגן די פֿאַר־זאַמלטע, ווער עס וויל ענטפֿערן. פֿיל פֿון די אָנטיילנעמער פֿלעגן ענטפֿערן לויט זייער וויסן און ס׳פֿלעגן זיך אַנטוויקלען אינטערעסאַנטע דיסקוסיעס. מיר פֿלעגן זיך באַרײַכערן מיט מער וויסן פֿון אַזאַ קאָלעקטיוון לערנען. אויף די ליטעראַרישע אָוונטן פֿלעגט מען פֿאָרלייענען פֿראַגמענטן פֿון ביכער און אַנאַליזירן דאָס גע־לייענטע. די ביבליאָטעק איז געווען דער שליסל צום וויסן וואָס איז געווען אָפֿן פֿאַר יעדן.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע (אין לאָקאַל ביי רעלקען אין הויז) פֿלעגט פֿירן אַן אינטענסיווע טעטיקייט אין שטעטל צווישן דער יוגנט, פּראָפּאַגאַנדירן דעם ציוניסטישן געדאַנק, זײַן אַקטיוו אין דעם שקל־פֿאַרקויף, זאַמלען געלט פֿאַר דעם קרן־קימת און קרן־היסוד. אָפֿט פֿלעגן קומען רעדנער פֿון דער צענטראַלער אָרגאַ־ניזאַציע צו סטימולירן די געלט־זאַמלונגען.

די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע פֿלעגט דורכפֿירן ליטעראַרישע שבת־צונאַכטסן, אויך מיט רעציטאַציעס פֿון אַ גאַסט־אַרטיסט. אַ מאָל איז פֿאָרגעקומען אַ ליטעראַ־רישער משפּט איבער שעקספּירס „שיילאָק". אין זאַל איז געווען דושנע פֿון דעם גרויסן עולם. דער פֿאָרזיצער פֿון דעם משפּט, ליפּע, אַ יונגער בחור מיט אַ רעדנער־טאַלאַנט, איז געווען איינער פֿון די אָנפֿירער פֿון דער אָרגאַניזאַציע. ער לייענט פֿאָר דעם אינהאַלט פֿון בוך „שיילאָק". אין זאַל הערשט שטילקייט. מ׳הערט

זיך צו מיט אינטערעס צו די רייד פון אָנקלאָגער און פאַרטיידיקער. די פאַר־זאַמלטע משפּטן דעם מחבר און דאָס בוך.

אין שטעטל איז אויך געווען טעטיק די רעכטע „פּועלי־ציון" מיט איר יוגנט־אָרגאַניזאַציע „פרייהייט" (לאָקאַל אין הויז אונטער דער מויער בית־המדרש), מיט אַ זעלבסטבילדונג־גרופּע. פון בריסק פלעגן אָפט קומען רעפערענטן אויף אַ באַזוך. די חברים ראָגזשאַנסקי און שיינמאַן פלעגן דורכפירן אויפקלער־מיטינגען וועגן אַ יידיש היימלאַנד, געבויט אויף סאָציאַליסטישע יסודות. זומער 1927 איז פאָרגעקומען אין בריסק אַ קאָנפערענץ פון יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. איך בין געווען באַשטימט צו זיין איינער פון אַ דעלעגאַציע. די אינסטרוקציעס זענען מיר געגעבן געוואָרן פון ישראל פרייער און חיה קראַקאָווסקי. שפּיזמאַן פון דער צענטראַלע אין וואַרשע איז געווען דער הויפּט־רעדנער. די קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען אין זאַל פון האַנטווערקער־פאַראיין.

די יוגנט אין שטעטל האָט געזוכט אַ תכלית; זיך לערנען אַ פאַך איז געווען אַ פּראָבלעם. אין שטעטל זענען געווען מייסטער פאַך־לייט: שוסטער, שניידער, קירזשנער, סטאָליאַרעס, שמידן. פעלכל־מאַכער, אַ סטעלמאַך, אַ טעפּער און דריי שערעד. ס'איז געווען פון יעדן פאַך איינער אָדער צוויי, וואָס האָט פאַרמאָגט אַן אייגן הויז.

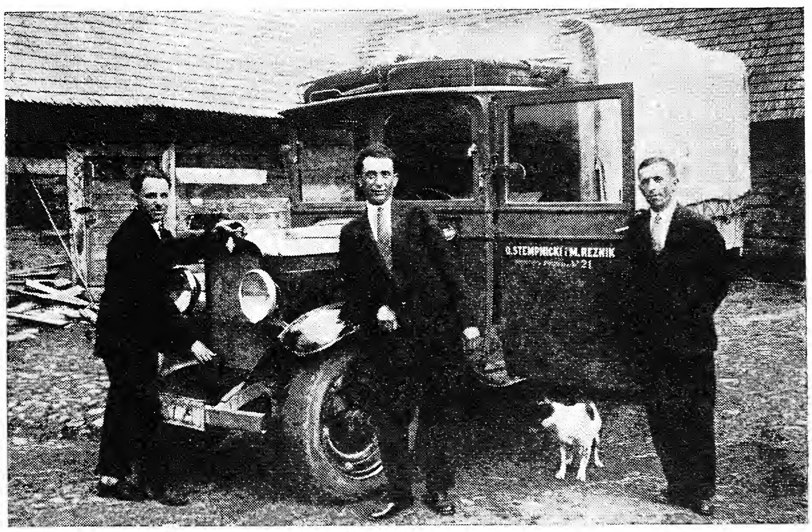
די פאַרדינסטן פון קוואַליפיצירטע אַרבעטער זענען ניט געווען גענוג זיך אַליין אויסצוהאַלטן. מ'האָט געאַרבעט אַסאַך שעהן און זעקס טאָג אַ וואָך. די אָרגאַני־זירונג פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען האָט אויך דערגרייכט אין שטעטל. ס'איז געקומען פון בריסק אַן אָרגאַניזאַטאָר פון שניידער־פאַראיין, וווּ ס'איז דערקלערט געוואָרן אַ שטרייק אין די שניידער־וואַרשטאַטן און די שניידער און שניידערקעס האָבן געוווּנען דעם 8־שעה׳דיקן אַרבעטס־טאָג מיט בעסערע באַדינגונגען. אין די שוסטער־וואַרשטאַטן איז אויך פאָרגעקומען אַ שטרייק. די בעלי־בתים האָבן געגעבן אַ ווידערשטאַנד. אויך דער ניט געווּוּנענער שטרייק האָט דאָך געבראַכט אַן ענדערונג צום בעסערן, ווי אַרבעטן וויניקער שעהן.

אין שטעטל איז געווען אַ געהיימע לינקע אָרגאַניזאַציע קעגן דער רעכטלאָ־זיקייט אין פּאָלעסיע, וואָס איז געווען ווי אַ פּוילישע קאָלאָניע. די פּראָפּאַגאַנדע האָט געשלאָגן טיפע וואָרצלען צווישן די פּויערים אין די אָרעמיקע דערפער, וואָס זענען געווען פאַראָרעמט. די פּוילישע פּאָליציי פלעגט זיך נוקם זיין אין די פּויערים.

פאַר דעם ערשטן מאַי פלעגן פאָרקומען געהיימע פאַרזאַמלונגען וועגן דער באַדייטונג פון אַרבעטער־יום־טוב. די פאַרזאַמלונגען פלעגן פאָרקומען אַלע מאָל אין אַנדערע ערטער, ווי די „מאָגילקעס" אין נאָענטן וועלדל און אין „טאָל און בערג" — נאָך דער קאָברינער גאַס, אין היימען פון אַרבעטער וואָס האָבן געוווינט

אין זייטיקע געסלעך, און ייִנגלעך פלעגן היטן אויף אַלע וועגן, אַז מ׳זאָל ניט דורכפאַלן.

דעם ערשטן מאַי פון יאָר 1928 איז פאָרגעקומען אַן עפנטליכע דעמאָנסטראַציע פון יונגע פויערים און פויערטעס, וואָס זענען געקומען פון די אַרומיקע דערפער, פאַרפוצט אין יום־טוב־קליידער — די מענער מיט רויטע שלייפלעך, די פרויען מיט רויטע טיכלעך און קאָלירטע קליידער. זיי האָבן זיך פאַרזאַמלט אויף דער מאַרק־פּלאַץ אַנטקעגן דער רוסישן קלויסטער. ווען ס׳איז אַרויסגעטראָטן אַ רעדנער איז אָנגעקומען די פּאָליציי און צעטריבן די דעמאָנסטראַציע און איניקע אַרעסטירט. די דעמאָנסטראַנטן האָבן געוואָרפן שטיינער אויף דער פּאָליציי ביים צוריקטריט. דער שטאָטישער עלעמענט האָט עפנטלעך ניט אָנטייל גענומען.

דער ערשטער אויטאָבוס וואָס האָט פאַרביטן די פורן
פון רעכטס צו לינקס: די אייגנטימער מענדל רעזניק, אשר סטעמפּניצקי און זייער שאָפער קלאַטשקאָ

ס׳האָט פּאַסירט ווען אין אַ ווינטער־נאַכט זענען געקומען פון בריסק געהיים־אַגענטן און פּאָליציי און געמאַכט אַן איבערפאַל איבער אַ צענדליק היימען און אַרויסגענומען פון די בעטן יוגענטליכע, וואָס זענען געווען פאַרדעכטיקט אין רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט. ס׳איז געווען דער ערשטער אַרעסט אין שטעטל. די עלטערן און פאַמיליעס האָבן הילפסלאָז געוויינט, ווען מען האָט די אַרעסטירטע אָפּגעפירט אין בריסקער טורמע. אַ לאַנגע צייט איז דאָס שטעטל געווען באַהערשט פון שרעק און אומרו...

די יוגנט האָט אַרויסגעוויזן פּאָליטישע רייפקייט אין דיסקוסירן סאָציאַלע פראַגן און געגלויבט און געהאָפט אויף אַ שיינער, גערעכטער וועלט.

דער פאַרקער פון די אויטאָבוסן, וואָס האָבן קורסירט פון קאַמעניץ־זשאַבינקע־בריסק, האָט אַריינגעבראַכט אויפלעבונג אין שטעטל. יונג און אַלט פלעגן זיך פאַרזאַמלען צו באַגעגענען אַן אָנקומענדיקן אויטאָבוס מיט פּאַסאַזשירן, אָפּנעמען גרוסן פון בריסק־זשאַבינקע און אָנקוקן נייע פּנימער פון אַנדערע שטעט, וואָס זענען געקומען וועגן פאַרשידענע ענינים. מ׳פלעגט זיך צוזאַמענקומען ביים באַגלייטן אַן אָפּפאָרנדיקן אויטאָבוס. די שטענדיקע סטאַנציע איז געווען נעבן מאָטקע קאָטיקס בודקע; ווו מ׳האָט באַקומען נאַשערייען פון בעסערן סאָרט, ביי דער בריסקער גאַס, אַנטקעגן דעם קרייז פון קראָמען. די קאָמוניקאַציע האָט דערמעגלעכט די קאַמעניצער יוגנט צו באַזוכן בריסק און באַווירקט דאָס גייסטיקע לעבן אין שטעטל. אַקטיאָרן־טרופּן פלעגן אָפט גאַסטראָלירן אין קאַמעניץ, ספּעציעל אין יום־טובים, ווי פסח, שבועות, סוכות. אין די פרילינג־חדשים פלעגט מען אויפפירן באַוווּסטע פּיעסן. די פאָרשטעלונגען פלעגן פאָרקומען אין מאָטיע קלעיפּטשירערס שייער און ביים צעגעלניק אין אדאלינע אין א גרויסער געבידע. דאָס שטעטל האָט הנאה געהאַט פון די אויפפירונגען וואָס פלעגן זיך פאַרענדיקן פאַרטאָג.

די יוגנט האָט געשטרעבט צו עמיגרירן אין דער גרויסער וועלט. די וואָס האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו עמיגרירן אין די פאַראייניקטע שטאַטן, זענען געווען די גליקלעכסטע; פיל האָבן עמיגרירט קיין אַרגענטינע, קובאַ, ארץ־ישראל, אויסטראַליע און אַנדערע לענדער. אונדזערע קאַמעניצער האָבן זיך איינגעבירגערט, ווו זיי זענען, מיט פאַמיליעס, קינדער אויסשטודירטע אויף פאַרשידענע פּראָפעסיעס ווי לערער, אַפּטייקער, דענטיסטן, דאָקטוירים, אינזשינערן, כעמיקער, געשעפטס־מענטשן, בעלי מלאכות א.א.וו.

דערמאָן איך זיך אונדזער שטעטל קאַמעניץ, ווי מיר האָבן געלעבט אונטער באַדינגונגען וואָס זענען געווען באַשרענקט, איז אויך דאָס לעבן געווען פאַרשידנאַרטיק. מ׳האָט חתונה געהאַט, געבוירן קינדער, געלערנט אין חדרים, תלמוד־תורה און ישיבה, געלערנט ביי פּריוואַטע לערער, געלייענט ביכער, געקויפט אַ צייטונג בשותפות, וואָס איז געגאַנגען פון האַנט צו האַנט, באַלאַנגט צו פּאַרטייען און געחלומט וועגן בעסערע צייטן. דער קרייז פון קראָמען איז געווען דער קוואַל פאַר פרנסה פאַר דעם גרעסטן טייל פון שטעטל. די קראָמען זענען געווען צוזאַמענגעפּרעסט אין צוויי רייען, מיט ווענטלעך וואָס האָבן אָפּגעטיילט איין קראָם פון דער צווייטער.

אין וואָכעדיקע טעג פלעגן שטיין די קרעמער און וואַרטן אויף קונים, זומער אין די היצן, אָפּקילן זיך ביים שאָטן צווישן די רייען קראָמען, און ווינטער אין די

שנייען מיט די פראָסט, די פרויען מיט די פייערטעפּ, אַרומגעבונדן מיט באַשליקן, פּאַטשיילעס, וואַליקעס אויף די פיס, דערוואַרעמט זיך מיט קלאַפּן אַ פוס אין אַ פוס.

דער עיקר פּרנסה איז געווען יעדן דאָנערשטיק בעתן מאַרק־טאָג, ווען פּויערים פון אַרום שטעטל פלעגן קומען איינקויפן. און אין די „ירידים" — יעדן פינפטן פון חודש. צו די באַרימטע יערלעכע ירידים, לויט די נעמען נאָך הייליקע, פלעגן זיך קרעמער אָנגרייטן מיט געדונגענע יינגלעך און מיידלעך אויף אַכטונג געבן, אַז מ'זאָל נישט צעשלעפּן די סחורה וואָס די קרעמער האָבן געבראַכט צו פירן פון בריסק, אויף באַלעגאַלישע פורן.

אַ יריד־טאָג אין קאַמעניץ

די בעלי־עגלות אין קאַמעניץ, בעלי־בתישע מענטשן מיט פאַרצווייגטע משפּחות האָבן געפירט אַ שיין אָנשטענדיק לעבן, מיט טישן תמיד געגרייט פאַר ישיבה־בחורים, וואָס האָבן געגעסן „טעג" און שבתים פאַר אורחים. זיי זענען געווען פאַררעכנט פאַר סוחרישע מענטשן — רעספּעקטירט פאַר זייער ערלעכקייט, דורך בריסקער הורטאָוויניקעס, וועמענס וואָרט איז געווען הייליק.

ביי דעם אַריינפאָר אין שטעטל זענען געווען די „ראָגאַטקעס", ווו ס'פלעגט זיין אַ שטאַטישן אָפּצאָל פאַר אַריינפאָרן צום פאַרקויף. אַזוי ווי די יידישע בחורים, געדונגען פון מאַגיסטראַט, האָבן זיך פאַרנומען מיט דעם, האָט עס גורם געווען אומ־צופרידנקייט ביי די פּויערים, וואָס זענען געקומען צום יריד פון נאָענט און ווייט

פאַרקויפן אַ פערד, אַ בהמה, אַ קאַלב, אַ שעפּס, אַ חזיר, הינער, קאַטשקעס, גענז, אייער, תבואה, פּרוכטן, אַ פעלעכל, חזיר האָר, פורן מיט צעהאַקט האָלץ, מיט קלעצער. ס'פלעגן אויך קומען פערד־סוחרים, תבואה־סוחרים. און ווען מעקלערס מיט זייערע גראָבע שטעקנס פלעגן ביים איינהאַנדלען אַ פּאַטש טאָן אין די הענט, איז געשלאָסן געוואָרן דער מסחר.

טעפּער פלעגן אַרויסשטעלן ערדענע כלים ווי טעפּ, שיסלען, לאַדישקעס, פאַרשידענע פּאַליווּענע כלים; קרעמער פלעגן אַרויסהענגען קאָלירטע טיכלעך מיט סטענגעס, שיך אויף טשוועקעס אויף דעם רושאָק פון טיר ביים אַריינגאַנג; פאַרטיקע טאַנדעטנע מלבושים, וואָס מ'האָט אָנגעמאָסטן אויף פויערים מיט אַ צי אַהער און אַהין דעם מלבוש; דער סטעלמאַך מיט נייע רעדער פאַר וועגענער — גרייט צום פאַרקויף; שמידן — פאַרנומען מיט שמידן פּאָדקאָוועס אויף פויערישע פערד. די אייזן־קרעמער — מיט סערפּן, אַקער־אייזן, טשוועקעס פאַר דעם פויע־רישן באַדאַרף. די בעקעריי געשטעלן — אָנגעגרייט מיט פרישע געבעקסן — ברויט, בולקעס, קרענץ מיט בייגל גרויסע און גאָר קליינע —— גרייט פאַר קונים; צוקערקעס איינגעוויקלט אין קאָלירטע פּאַפּירלעך — אין דרויסן פוןביילע תוּת'ס קרעמל. זי צאַפּט סאָדעוואַסער פון אַאַ קופּערנעם באַלאָן, איינגעוויקלט אין זעק אין אַ פעסל „מאַראָזשענע" („אייז־ליאָדעס") מיט שאָקאָלאַד־קאָליר. זומער — כאַלוועס און ווינטער — קאַפּטשאַנקעס. ס'קיצלט דעם גומען ביים צוקוקער. די הערינג אין פעסלאַך וואָס פויערים קויפן צום עסן מיט ברויט. די שענקן פול מיט פויערים און פויערטעס, טרינקען בראָנפן, פאַרבייסן מיט געפּרעגלטע פיש; הערינג — אָנגעגרייט פאַר דעם יריד־טאָג. קללות פון שיכורע פויערישע מיילער פאַרטומלט אין געדראַנג פון אַריין און אַרויס אַ גאַנצן טאָג. אַ קאַטערינטשיק מיט אַ פּאַפּוגיי אויף אַ קעסטל מיט קוויטלעך פון גורלות. אַ פּאָר גראָשן צאָלן פויערים צו וויסן זייער גורל. און סתם פאַרשידענע אָפּנאַרער פון יריד. קעשענע־גנבים פון דער פרעמד באַאַרבעטן די פויערים געשווינד. דערנאָך קומען די געוויינען און געשרייען, צוליב דעם פאַרשווינדן פון דעם געלייזטן געלט.

די קרעמער זענען פאַרנומען אַ גאַנצן טאָג מיט דינגען זיך און שלעפּן די פויערישע קונים אין קראָם. די שטאָטישע, וואָס האַנדלען נישט, שטופּן זיך אין געדראַנג פון דער פויערים־מאַסע פון אָרט צו אָרט און באַטראַכטן די געשעענישן פון יריד־טאָג.

דער יריד איז געענדיקט מיט דעם אונטערגאַאַנג פון דער זון. אַלע צעפאָרן זיך.

פ. זאַלף ז״ל

דער רעוויזאָר

פאַליק זאַלף, געבוירן דעם 18טן סעפטעמבער 1896 אין זאַסטאַוויע, האָט דאָרט געגרינדעט די ערשטע יידישע פאָלקסשול. אין יאָר 1927 עמיגרירט ער קיין קאַנאַדע און ווערט לערער אין דער וויניפּעגער פאָלקסשולע. ער איז אויך טעטיק אַלס יידישער שריפטשטעלער. אין זיינע ביכער „אויף פרעמדער ערד״ (פּרעמירט פון ייוואָ, 1945), „די לעצטע פון אַ דור״ (1952), שילדערט ער טיפן און געשטאַלטן פון די אומגעקומענע שטעטלעך אין פוילן און ליטע. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ בוך עסייען וועגן יידישע שרייבער (1946) און אַ קינדער־פּיעסע, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין די יידישע שולן פון אַמעריקע און קאַנאַדע.

יעדן זומער, ווי גיך די בלאָטיקע וועגן, וואָס האָבן געפירט צו אונדז אין שטעטל, זענען אויסגעטריקנט געוואָרן און די גאַנצע נאַטור האָט זיך צעבליט און צעוואקסן און באַגאָסן מיט גאָלדענע שטראַלן פון דער זון, האָבן מיינע טאַטע־מאַמע אָנגעהויבן שטאַרק ציטערן פאַרן רוסישן קייסער. ווי נאָר מען האָט דער־הערט פון דער וייטנס עפּעס אַ קלינגען מיט אַ גלעקל, וואָס האָט אָנגעזאָגט, אַז דאָס פאָרט אַ פּריץ, אַ רוסישער „נאַטשאַלניק״, פלעגט דער טאַטע ווערן בלאַס ווי די וואַנט, אַז יעדע האָר פון זיין בלאָנד־געדיכטער באָרד פלעגט זיך אָנהייבן צו טרייסלען. ער פלעגט באַלד פונאַנדערלאָזן דאָס חדר. די תלמידים פלעגן זיך צעלויפן אין אַלע זייטן, ווי אַ סטאַיע צעשראָקענע פייגל. די מאַמע ביים קוימען פלעגט בלייבן שטיין אין גאַנצן אַ פאַרשטאַרטע, מיטן הילצערנעם קאָך־לעפל אין האַנט און זיך נישט געקענט רירן פון אָרט. ביז גאָט האָט געהאָלפן און דער נאַטשאַלניק איז בשלום אַריבערגעפאָרן, און דאָס קלינגען פונעם גלעקל האָט אויפגעהערט. ערשט דעמאָלט איז מען געקומען צו זיך.

דאָס האָט מען זיך אַזוי געשראָקן פאַרן רעוויזאָר, וואָס פלעגט יאָר־איין, יאָר־אויס אַראָפּקומען פון דער גובערניע־שטאָט, אָדער „אַזש פון פּעטערסבורג", אויפצומאָנען ביים טאַטן „די דריי הונדערט רובל" שטראָף, פאַרוואָס ער האָט נישט צוגעשטעלט זיין עלטערן זון, לייזערן, צום פּריזיוו. און ווען דער צווייטער זון, משה־בער, האָט אויך אָנגעפייפט דעם רוסישן קייסער און אויך געמאַכט אַ ויברח אַזש קיין אַמעריקע, איז דעם טאַטנס חוב צו „קאַזנאַ" געשטיגן ביז צו דער קיילעכדיקער סומע פון זעקס הונדערט רובל. דאָ האָט דער קייסער זיך שוין איינגעשפּאַרט דווקא אויפצומאָנען דעם גרויסן חוב ביים טאַטן, דעם מלמד.

דער שרייבער פאַליק זאַלף ז"ל

און ווי נאָר עס איז געקומען דער ליבער זומער, האָט מען זיך געקענט ריכטן, אַז אַ ליאַדע טאָג זאָל פּלוצלינג אַראָפּקומען דער אַסעסאָר, אָדער דער רעוויזאָר, און אָפּשרייבן דאָס גאַנצע ביסל באַלעבאַטישקייט, מיט די בעבעכעס, מיט די קופּערנע ירושה־פאַנען, מיט די מעשענע לייכטערס, מיטן מערזשל און מיט אַלץ מיט אַנאַנדער... ווי נאָר מען האָט דערהערט, אַז עס קומט אָן „אַ קנעפּל" פון דער גרויסער שטאָט, האָט אַלעמען אַרומגעכאַפּט אַ שרעק, ווייל אַזעלכע „קייסערלעכע בעלי־חובות" זענען אין שטעטל געווען אַ סך. ערשט ווען גאָט האָט געהאָלפן, דער ליבער, טייערער זומער איז פאַרשוווּנדן געוואָרן און דער קאַלטער, נאַסער האַרבסט האָט זיך ווידער אָנגערוקט מיט זיינע רעגנס און פאַרגאָסן אַלע וועגן און שטעגן מיט אַ געדיכטער, קלעפּיקער בלאָטע, דעמאָלט האָבן מיינע טאַטע־מאַמע

אָפּגעאָטעמט; דעמאָלט האָבן מיר, קליינוואַרג, אויך שוין געקענט רואיק שלאָפן אויף דער מאַמעס קישעלעך צו קאָפּנס...

אָבער נישט נאָר אין דעם זכות פון דער טיפער, קלעפּיקער בלאָטע איז מיין טאַטנס שווער־פאַרהאָרעוועט ביסל פאַרמעגן ניצול געוואָרן פון אַריינפאַלן אין גוישע הענט, נאָר דער עיקר האָבן מיר דאָס געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם שטאָטישן ידישן „טשלען" (מיטגליד) פון דער „מעשטשאַנסקער אופּראַווע" (מאַגיסטראַט), יודל קאָטיק, וועלכער האָט געהערט צו דער באַרימטער קאַמעניצער קאָטיק־משפחה, וואָס האָט אין משך פון דורות געפירט די גאַנצע שטאָט ביד רמה. ביי זיי אין די הענט איז שטענדיק געלעגן די „קאָראָבקע", די טאַקסע און אַנדערע שטאָטישע הכנסות. מיט זייערס אַ וואָרט האָט מען זיך געמוזט רעכענען. און טאַקע דערפאַר האָט מען זיי גערופן אין קאַמעניץ די „קייסערלעכע גוואַרדיע" (זע, יחזקאל קאָטיק: „מיינע זכרונות").

יודל קאָטיק איז אויך געווען, ווי זיין זיידע און עלטער־זיידע די „נאַבאָר־שטשיקעס", די „פּרנסים", אויסגעבונדן מיט דער רוסישער נאַטשאַלסטווע. מיט איטלעכן געווען אַ פּאַני־בראַט. יעדער נאַטשאַלניק, יעדער גרויסער מענטש, וואָס איז געקומען פון אויעזד אָדער פון דער גובערניע צוליב רעגירונגס־עסקים, האָט אָפּגעשטאַט דעם ערשטן וויזיט ביי יודל קאָטיק אין שטוב, וואָס איז געשטאַנען אין סאַמע צענטער פון מאַרק. אָט די דאָזיקע שטוב האָט טאַקע געטראָגן דעם כאַראַקטער פון אַ רוסישן סאַלאָן. אַהין פלעגן זיך אָפט צונויפקומען די שטאָטישע פּני, די רוסישע אינטעליגענץ, ווי דער רוסישער גלח, דער ידישער דאָקטאָר, דער פּויל־ישער אַפּטייקער, דער פּריסטאַוו, דער פּאָסטמייסטער, דער סודיאַ (ריכטער) און אַנדערע. מען האָט געשפּילט אין קאָרטן, אין שאַך, געטרונקען בראָנפן, וויין און טיי פונעם גרויסן סאַמאָוואַר, און פאַרביסן מיט די געשמאַקע ידישע פּאַטראַוועס, וואָס זיין ווייב, מאַטקע, די באַרימטע אשת־חיל, פלעגט שוין באַצייטנס צוגרייטן פאַר זיי. יודל קאָטיקס קינדער זענען אויך געווען די ערשטע אין שטאָט, וואָס האָבן שוין געלערנט אין דער בריסקער גימנאַזיע, געטראָגן מונדירן מיט זילבערנע קנעפּ, גערעדט רוסיש און אונטערגעפייפט אַ רוסיש לידל. איז ווו אַ קהלשע צרה, ווו אַן אומגליק, ווו אַ גזירה, איז מען שוין געלאָפן צו קאָטיקן, דעם שתדלן, ער זאָל שרייבן אַ „פּראָשעניע צום קייסער". האָט מען געמאַכט אַ ידן אַן „אַקט", אַ „פּראָטאָקאָל" — איז מען ווידער געלאָפן צו קאָטיקן. ער פלעגט איטלעכן אויסהערן מיט ווירדע, מיט חשיבות, ווי ער וואָלט טאַקע געווען דער גובערנאַטאָר אַליין.

אָט דער יודל קאָטיק האָט, ווי אַ רייכער גביר, וואָס האַלט אויס מיט זיין פילאַנטראָפּיע אַ געוויסע קהלשע אינסטיטוציע, גענומען אויף זיך צו באַשירמען

דעם טאַטנס ביסל אָרעמקייט, עס זאָל נישט אַריינפאַלן צום קייסער אין די הענט אַריין. ווי גיך ער האָט דערשמעקט, אַז ס'איז אַראָפּגעקומען אין שטאָט אַ רעוויזאָר צו מאָנען ביי יידן „די דריי הונדערט רובלדיקע", פלעגט ער גלייך שיקן אַ שליח מיוחד קיין זאַסטאַוויע אָנצוזאָגן אונדז, אַז מען זאָל וואָס גיכער „אויסראַמען דעם חמץ".

באַלד פלעגט ווערן אין שטוב אַ סומאַטאָכע, אַן איבערקערעניש. דעם טאַטנס עלטערע תלמידים און אָנגעלאָפענע שכנים פלעגן נעמען כאַפּן — דער אַ פּערענע, דער אַ קישן, דער אַ דייזשע, דער אַ גאַנג ספרים און אַוועקטאַסקען צו זיך אַהיים. איבערגעלאָזט האָט מען נאָר דעם גרויסן טיש מיט די אַראָפּגעהאַנגענע „קלאַפּעס". מיט דעם הילצערנעם הינקעדיקן בעט, וואָס איין פוס זיינער איז געווען אָנגעשפּאַרט אויף אַ קלעצל האָלץ, מיט דער „שלאָף־באַנק", וואָס זענען געווען אָנגעשטאָפּט מיט שטרוי־זעק — „סעניקעס" — ווי מען האָט זיי גערופן. נאָך אַזאַ „בדיקת חמץ" האָט אונדזער קליין דירהלע אויסגעזען ווי ערשט נאָך אַ פּאָגראָם... און כדי דאָס בילד זאָל אויסקוקן עכט־רעאַליסטיש, פלעגט דער טאַטע נעמען אַ ספר אין האַנט, זיך אַוועקזעצן ביים טיש, זיך געמאַכט מכלומרשט ווי ער לערנט. די מאַמע האָט געכאַפּט אַ טאָפּ מיט פעדערן צום פליקן. און אונדז קליינוואַרג האָט זי אַריינגעשטופּט אין די הענטלעך אַריין צו שטיקלעך האַרטע ברויט, וואָס מיר האָבן דעמאָלט געקייט מיט אַ גאָר באַזונדערער הנאה...

דער רעוויזאָר, אין באַגלייטונג פון יודל קאָטיקן, מיטן דיקן פּאָרטפּעל אונטערן אָרעם, וואָס איז געווען אַזוי זיכער, אַז אָט־אָט באַלד וועט ער שוין באַרייכערן דעם רוסישן מלוכה־אוצר, איז ווי נאָר ער האָט דערזען דאָס פּנים פונעם טאַטנס דלות, וואָס איז איצט געלעגן אַ נאַקעטער, אַן אָנטבלויזטער, פלעגט בלייבן שטיין ביים שוועל און מורא געהאַט צו מאַכן אַ טריט ווייטער... און כדי יוצא צו זיין פאַר זיין קייסער, פלעגט ער אַ פרעג טאָן דעם טאַטן:

— פון וואַנען לעבסטו מיט דייך סעמעיסטוואָ? (הויזגעזינד).

— פון שטעלטשער קצבה, — פלעגט דער טאַטע ענטפערן, נישט אויפהייבנדיק דעם קאָפּ.

— ווו זענען דיינע זין?

— איך ווייס נישט, צעלאָפן זיך ערגעץ אין דער וועלט אַריין, זוכן ברויט... — פלעגט דער טאַטע אויסלאָזן מיט אַ קרעכץ.

יודל קאָטיק, וואָס איז בטבע געווען אַ וויצלער, אַ קטאָוועס־טרייבער, דערצו נאָך איז ער איצט געווען העכסט צופרידן, וואָס זיין שפּיל מיטן רוסישן רעוויזאָר האָט זיך אים אַזוי איינגעגעבן, פלעגט פון זיין זייט נאָך צווואַרפן אַ ווערטל:

— ווערליק אַזאַ „אוטשאָני יעוורעי", ווי אָט דער „סרול זשאלף" איז, וואָלט

געווען אַ יושר גדול, אַז דער קייסער ירום הודו זאָל אים נאָך אַריינשיקן אַ פּאָר רובל אויף שבת...

דער רעוויזאָר פלעגט זיך צוזעצן אויף אַ האַלבן בענקל, הייסן אַ פּאָר אָנגע־זעענע באַלעבאַטים זאָלן זיך אונטערשרייבן, אַז ביים נעמלעכן „סרול זשאלף", האָט ער צום באַדויערן גאָרנישט געפונען, ווייל ער איז במחילה אַ קבצן אין זיבן פּאָלעס, און דעריבער איז ער געצוווּנגען אַוועקצופאָרן מיט ליידיקע הענט... אַזוי האָט זיך עס געפירט יאָר־איין, יאָר־אויס.

אָבער ווי גיך דער טאַטע איז געוואָרן אַ באַלעבאָס איבער אַן אייגענער נחלה — דער מאַמעס ירושה־שטיבעלע, וואָס מען האָט אַריבערגעפירט פון דאָרף לוסקעלע אין שטעטל אַריין, האָט זיך געשטעלט די פראַגע: וואָס וועט איצטער זיין? טאָמער חלילה דערוויסט זיך דער קייסער אין פּעטערבורג, אַז דער טאַטע איז פלוצלינג אויפגעריכט געוואָרן מיט אַן אייגענער שטוב, וועט ער דאָך קומען און זי צונעמען? מילא, מיט די נכסים דנײַדי, מיטן ביסל מטלטלין, וועט מען, ווי אַלע מאָל, זיך שוין אַן עצה געבן. אָבער אַ שטוב קען מען דאָך נישט באַהאַלטן ביי אַ שכן?

נאָך אַ לאַנגן ישוב־הדעת מיט דער מאַמען, איז דער טאַטע אַוועקגעלאָפן צו ר' מאיר פאַסטערנאַק, וואָס איז געווען זייער אַ בכבודיקער באַלעבאָס אין שטעטל, און דערפאַר איז נישט איין שטיבל אַזאַ געווען פאַרשריבן אויף זיין נאָמען, געמאַכט מיט אים אַ „קנין", אַז דאָס דאָזיקע שטיבל געהערט אויך צו אים. איז ווי גיך דער רעוויזאָר איז אַראָפּגעקומען צום טאַטן אין שטעטל, איז באַלד געקומען צו לויפן אַ פאַרסאָפּעטער ר' מאיר פאַסטערנאַק מיט דער „קופּטשע" (שטר מכירה) אין האַנט, וווּ עס איז בפירוש פאַרשריבן געוואָרן שוואַרץ אויף ווייס און געחתמעט מיט עדות, אַז דאָס דאָזיקע שטיבעלע איז זיין „אימושטשעסטוואָ", זיין אייגנס — אַ סימן, אַפילו די „נאַלאָגן", די שטייערן, צאָלט ער אויך פאַר דעם. נאָר דער טאַטע מיינער איז נישט מער ווי זיין „בידנער קאָמערניק", זיין שכן...

איין מאָל איז געשען אַזאַ מעשה, וואָס יאָרן־לאַנג האָט מען וועגן איר גערעדט אין שטאָט קאַמעניץ און אין שטעטל זאַסטאַוויע, און דערביי נישט אויפ־געהערט צו רימען און צו לויבן דעם קלוגן, שאַרפן קאָפּ פון יודל קאַטיק.

די מעשה איז געווען אַזאַ:

פלוצלינג, אין אַ שיינעם זומער־טאָג, איז אַראָפּגעקומען קיין קאַמעניץ אַ רעוויזאָר, וועלכער איז אין גאַנצן אַנדערש געווען פון אַלע פריערדיקע רעוויזאָרן. דאָס איז געווען נאָך אַ יונגער שנעק מיט אַ פּאָר דינינקע, בלאָנדע וואָנצעלעך — אַ זון פון אַ רייכן, דאַרפישן בעל־גוף, וואָס האָט דורכגעמאַכט אַ רוסישע שקאָלע און האָט זיך נישט דערדינט צו ווערן „טשינאָווניק". האָט ער, פון גרויס דאַנק־

באַרקייט צו זיין „צאַר באַטיושקאַ“, וואָס ער האָט מיט אים געטאָן אַזאַ חסד און גנאָד, זיך פאַרנומען צו דינען אים בלב ובנפש, האָט ער שוין, ביי זיין ערשטער שליחות געוואָלט באַווייזן, אַז נישט געקוקט וואָס אַלע פריערדיקע רעוויזאָרן וואָס זענען געווען פאַר אים, האָבן געהאַט צוגעשטעלט ראַפּאָרטן, אַז מיין טאַטע „סרול זשאלף“ איז לא־עלינו אַן אמתער „בעדניאַק“, וואָס פאַרמאָגט נישט אַפילו קיין אייגענעם צעבראָכענעם שערבל, וועט ער אָבער דווקא באַווייזן אויפצומאָנען ביי אים מיט איין קנאַק די גאַנצע זעקס הונדערט קערבלעך פאַר זיינע צוויי אַנט־לאָפענע זין פון פּריזיוו.

מיט דעם באַשלוס איז ער דאָס געקומען אין שטעטל. ער האָט אָבער קיינעם דערפון נישט געוואָלט דערציילן, ווי ער וואָלט מורא געהאַט, אַז די שטעטלשע „כיטרע זשידעס“ זאָלן אים דאָ עפּעס נישט אָפּטאָן אַ שפּיצל, ווי דאָס האַרץ וואָלט אים געזאָגט.

ער איז פאַרפאָרן אין אַן אָרעמער אכסניא. אַרומגעגאַנגען אַן אָנגעכמורעטער, אַ בייזער. מיט קיינעם קיין וואָרט נישט גערעדט. פון צייט־צו־צייט געכאַפּט אַ שפּאַציר איבער די גאַסן, איבערן מאַרק, צווישן די קראָמען; געקוקט, געזוכט, געפאָרשט מיט זיינע כיטרע, בייזע אויגן, וואָס האָבן אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף אַלעמען.

אויף וויפל דער קלוגער, כיטרער יודל קאָטיק האָט זיך נישט באַמיט מיט כל המצאות שבעולם אַרויסצוקריגן פון אים דעם סוד פון זיין קומען אַהער, איז אים נישט געלונגען. ער האָט אים שוין נישט איין מאָל געפּרוווט געבן אָנצוהערע־נישן, אַז, אדרבא, זאָל נאָר דער פּריץ־לעבן זאָגן וואָס ער פאַרלאַנגט, וואָס איז ער דאָ אויסן מיט זיין זיצן אין שטעטל, וועט ער, אַלס דער „טשלען“ פון דער מעשטשאַנסקער אופּראַווע, אים אַנטקעגן קומען, אים אַרויסהעלפן מיט אַלעם נייטיקן, ווי ער איז זיך נוהג מיט אַלע רעוויזאָרן, וואָס זענען געקומען פאַר אים... עס האָט אָבער גאָר נישט געהאָלפן. דער גוי איז אַלץ געבליבן איינגעשפּאַרט, ווי אַ יונג פערד, וואָס מען האָט אים צום ערשטן מאָל איינגעשפּאַנט אין אַ וואָגן.

אין שטעטל איז דערווייל געווען אַ בהלה: — ווער ווייסט וואָס פאַר אַ צרות אָט דער ערל, ימח שמו, וועט עס נאָך דאָ אָפּטאָן? — האָבן יידישע קרעמער און שענקער זיך געשושקעט איינער מיטן אַנדערן.

באַלד האָט איטלעכער אָנגעהויבן באַשטאַטן זיין „טריפענע סחורה“; איינער די פּעקלעך טיטון אָן די באַנדעראָלן, אַ צווייטער די פלעשלעך קוואַס, בראָנפן, אַ דריטער — די פּעקלעך שוועבעלעך און נאָך אַזעלכע מינים סחורות פון וואָס יידן האָבן געצויגן זייער חיונה. מלמדים, וואָס לויטן געזעץ האָבן זיי אויך געדאַרפט האָבן פּאַטענטן, האָבן פונאַנדערגעלאָזן די חדרים, יידן זענען אַרומגע־

גאַנגען ווי אַן קעפּ. מען האָט זיך געשראָקן פאַרן יעדן שאָרך, פאַרן אייגענעם שאָטן. אומעטום זענען געשטאַנען קופּקעלעך מענטשן און האָבן זיך געשושקעט. איטלעכער האָט אָנגעשטעלט מויל און אויערן צו הערן וואָס מען רעדט. יעדער איינער האָט געגעבן אַן אַנדערע עצה ווי אַזוי איבערצוקליגן אָט דעם נייעם רעוויזאָר, דעם מלך חדש... שטעטל האָט זיך געוויגט. מען האָט זיך אַרומגעדרייט פאַר דער אכסניא, וווּ ער איז איינגעשטאַנען. מען האָט געשנאַפּט, געפּאָרשט, — אפשר וועט מען פון דאָרטן עפּעס וואָס דערגיין... וואָרעם נישט אומזיסט זיצט שוין דאָ דער פּריץ דעם אַנדערן טאָג, און שטאָט ווייסט נאָך אַלץ נישט וואָס ער איז און וואָס ער וויל... און די שעהן און די טעג האָבן זיך געצויגן אַזוי לאַנג ווי דער ידישער גלות...

אָבער גאָר אומגעריכט איז געקומען די ישועה. עס איז געווען פאַרנאַכט, בין מנחה למעריב, ווען דער פאַסטעך האָט שוין געטריבן אַהיים די טשערעדע פון דער פּאַשע, האָט דער „אדון הגדול" פּלוצלינג געשיקט רופן צו זיך יודל קאָטיקן און אים פאָרגעלייגט צו גיין מיט אים אַ ביסל שפּאַצירן „צו די בריקן", וואָס איז געווען דער שענסטער שטעטלשער שפּאַציר־וועג. יודל קאָטיק האָט זייער גערן אָנגענומען אָט די דאָזיקע איינלאַדונג. עס האָט אים, פאַרשטייט זיך, זייער שטאַרק הנאה געטאָן וואָס ענדלעך האָט דער יונגער, בייזער „פּריץ" זיך פאָרט געמוזט בייגן פאַר אים, דעם שטאָט־תקיף.

און ווי שטאָט האָט דערזען, אַז די ביידע גרויסע לייט, דער ייד קאָטיק, מיטן שטעקן אין האַנט און מיטן גראָבן ציגאַר אין מויל פון איין זייט, און דער גויישער נאַטשאַלניק מיטן דיקן פאָרטפעל אונטערן אָרעם — פון דער צווייטער זייט, האָבן זיך אַרויסגעלאָזן אויף אַ שפּאַציר, האָבן אַלע פרייער אָפּגעאָטעמט. מען האָט געזען אין דעם שוין אַ סימן, אַז אַלץ וועט אם ירצה השם זיך אויסלאָזן צום גוטן...

זענען די ביידע זיך אַזוי געגאַנגען, געמיטלעך, מיט געמאָסטענע טריט, אַהין צום וועג, וואָס האָט געפירט צום פאָרשטעטל זאַסטאַוויע. קומענדיק שוין ביי די בריקן, האָט דער רעוויזאָר גענומען אַרויסגעבן פון זיך דעם סוד, אַז דאָס האָט ער איצט בדעה צו גייך קיין „זאַמאסטי" צום „יעוורעי סרול זשאַלף", מאַכן ביי אים אַ רעוויזיע...

ווען יודל קאָטיק האָט דאָס דערהערט איז אים נעבעך געוואָרן שטאַרק קאַלט־מוטנע אויפן האַרצן. אויף אַזעלכעס האָט ער זיך נישט געריכט. אָבער וואָס זאָל ער איצט טאָן? ער קאָן דאָך נישט איבערלאָזן דעם רעוויזאָר אין מיטן דערינען און לויפן אָנזאָגן ישראל לוסקעלער דעם מלמד, אַז דאָס גייט מען איצט צו אים אָפּשרייבן זיינע בעבעכעס? אים איז איצט נישט געגאַנגען אַזוי אין דעם וואָס מען גייט איצט אומגליקלעך מאַכן אַן אָרעמען יידן, נאָר דער עיקר האָט אים איצט

געאַרט, וואָס זיין גאַנצע רעפּוטאַציע אַלס דער באַשיצער פון זיינע יידעלעך שטייט איצט אין גאַנצן אין קאָן...

אָבער מיט אַ מאָל — ווי אַ נס מן השמים, האָט זיך גראָד אָנגעיאָגט שייע דער סטאָליער מיט די לאַנגע פיס, ווי ביי אַ באָטשאַן, מיטן זעקל געצייג אויפן אַקסל, מיטן זעגל און הובל אין האַנט, וועלכער איז געגאַנגען פון שטאָט פון דער אַרבעט, צו זיך אַהיים קיין זאַסטאַוויע. ביי יודל קאָטיקן אין מוח האָט באַלד אויפגעבליצט אַ געדאַנק. ער האָט זייער אונטערטעניק געבעטן דעם געהויבענעם גאַסט, זיין באַגלייטער, אַז ער זאָל אויף אים קיין פאַראיבל נישט האָבן וואָס ער לאָזט אים איבער אויף אַ ווײַלע איינעם אַליין, און מיט האַסטיק־גיכע טריט איז ער פאַרלאָפן שייע דעם סטאָליער דעם וועג, אים אַ כאַפּ געטאָן ביים קאַפּטן, אָנגעהויבן אים טרייסלען מיט כעס און זיך צעשריען אויף אים האַלב אין יידיש און האַלב אין לשון קודש:

— העי, דו מאַשעניק! דו ביסט נישט חולה צו נעמען די רגלים אויף די פּלייצעס און מודיע זיין דעם יהודי, דעם גמרא־מלמד, אַז אָט דער אדון־הגדול גייט איצט צו אים בודק־חמץ זיין! געדענק, אויב דו וועסט דאָס נישט טאָן, וועל איך דיך אין חד־גדיא אַריינזעצן!

שייע דער סטאָליער, הגם ער איז בטבע געווען פון די נישט זייער איבער־געשפּיצטע, האָט פון דעסטוועגן באַלד געכאַפּט זיך וואָס מען פאַרלאַנגט איצט פון אים. אַ דערשראָקענער האָט ער נאָך עפּעס וואָס געפּרוווט מורמלען, און באַלד גענומען שטעלן פיס, ווי נאָר ער האָט געקענט.

און ווען דער רעוויזאָר האָט געפרעגט יודל קאָטיקן וואָס ער האָט אַזוי צעשריען זיך אויפן יידישן בעל־מלאכה, האָט דער כיטרער יודל קאָטיק באַלד אויפן אָרט צוגעטראַכט אַזאַ תירוץ:

— ער האָט אים — זאָגט ער, — שוין לאַנג באַשטעלט צו קומען פאַרריכטן דעם גאַנעק פון דער „אופּראַווע" (מאַגיסטראַט) און ער קומט נישט. דערצו איז ער נאָך שולדיק שוין היפּשע עטלעכע רובל פאַר „נאַלאָגן" (שטייערן). האָב איך געוואָלט, אַז ער זאָל דאָס אָפּצאָלן מיט אַרבעט. באַהאַלט ער זיך אויס פון מיר. איצט האָב איך אים געפּאַקט, האָב איך אים גוט אָנגעזידלט, אַזאַ פּאַסקודניאַק!...

שייע סטאָליער האָט געשפּרייזט מיט שנעלע טריט. ווּעמען נאָר ער האָט באַגעגנט אויפן וועג, האָט ער געשיקט, מען זאָל לויפן וואָס גיכער אונדז אָנזאָגן. איין שליח איז געלאָפן פאַרן אַנדערן. באַלד איז געקומען צו לויפן דער טאַטע פון בית־המדרש מיט אַ כאָפּטע יונגע חברהלייט און גיך זיך אַרויפגעוואָרפן אויפן גאַנצן ביסל כלי בית און עס אַוועקגעטראָגן צו די שכנים. ס'האָט נישט געדויערט לאַנג ווי פון אונדזער שטיבעלע זענען געבליבן נישט מער ווי ליידיקע פיר ווענט.

דער נייער יונגער שטאָלצער רעוויזאָר, וועלכער איז געווען ביי זיך אַזוי האָפערדיק און אַזוי זיכער, אַז דאָס מאָל וועט אים געוויס זיך איינגעבן צו פּאַקן ביים טאַטן די אמתע „מאַטניאַ״, האָט נעבעך געמוזט אַוועקפאָרן מיט ליידיקע הענט...

אַ לאַנגע צייט האָבן קאַמעניץ, זאַסטאַוויע און אויך די אַרומיקע שטעטלעך, געלאַכט, זיך געוויצלט, ווי אַזוי דער קלוגער און שאַרפזיניקער יודל קאָטיק, דער „טשלען״ פון דער „מעשטשאַנסקער אופראַווע״, האָט געפירט דעם נייעם, שטאָלצן רעוויזאָר אין באָד אַריין...

(פון פ. זאַלפּס בוך זכרונות)

שפרה מזובר־באַבראַווסקי
(ראשון־לציון)

זכרונות פון מיין שטעטל

אין אַ געוויסן טאָג האָט מיך מיך מאַמע אַוועקגעפירט אין חדר אַריין צום מלמד שייעלע לערנען עברי. האָט מיט מיר דער מלמד אָנגעהויבן לערנען אויף אויסנווייניק דעם „מודה אני", „קריאת שמע", און אַלע אַנדערע ברכות: אַ ברכה איבער אַ דונער, איבער אַ בליץ, איבער אַ רעגנבויגן און אַלע ברכות איבער אַלע מינים עסנוואַרג, אויך די שבתדיקע ברכה „ווען דער ליבער שבת קודש גייט אַוועק".

מען האָט זיך געאײַלט צו ענדיקן, כדי ס'זאָלן לערנען די יינגלעך וואָס זענען געבליבן אין חדר דעם גאַנצן טאָג און געלערנט ביז חומש און רש"י. מײַנע צוויי ברידער משהקע און מרדכי, זכרונם לברכה, האָבן געלערנט אין דעם חדר. איך געדענק ווי די מאַמע פלעגט מיך שיקן אַוועקטראָגן זיי אָנבייסן. צוריקגייענדיק פלעג איך אַוועקלויפן צום אדאלענער בארג און זיך פון אים אַראָפּקייקלען. אַזוי זומער אויפן זאַמד און ווינטער אויפן אייז. גוואַלדיק איז געווען דאָס פליען פאַר אונדז קינדער פון דעם דאָזיקן אדאלענער באַרג.

פרײַטיק פלעג איך אַרויסגיין צו זונע דעם בעקער, צו באַווייזן אַוועקטראָגן באַצייטנס דעם טשאָלנט, ער זאָל פאַררוקן אין אויוון. אויפן וועג פלעגט זיך הערן דאָס טראַסקעריי פון האַקמעסערס ביים מאַכן די געפילטע פיש אויף שבת.

משה־חיים דער וואַסערטרעגער פלעגט ברענגען אויף זײַנע אַקסלען קאַראָמיס־לעס מיט צוויי עמערס טייך־וואַסער אויף טיי. אַרײַנקומען פלעגט ער באַגינען, ווען מיר האָבן באַנוצט נעגל־וואַסער מיט דער קופּערנער קוואַרט.

די מאַמע פלעגט אויף אים רחמנות האָבן און זאָגן: „קום, משה־חיים, שטעל אַוועק די עמערס, עס אויך אַ וואַרעמען אולניק פון פרײַדע די אולניצקע".

דער אומגליקלעכער משה־חיים פלעגט נעמען דעם אולניק אין האַנט און זאָגן, אַז ער דאַרף נאָך אַ סך אין פרימאָרגן־צײַט ברענגען טייך־וואַסער אויף טיי, און — אַוועקגעלאָפן.

איך געדענק ווי אין אונדזער שטעטל, גלייך נאָך פּורים, האָט מען אָנגעהויבן צו באַקן מצות אויף פּסח. דאָס פלעגט זיין אין די אָרעמע געסלעך. מען האָט עס אָנגערופן „שוואַלניעס", צוויי לאַנגע אָפּגעהיבלטע ברעטער, אונטערגעשפּאַרט פון אונטן מיט צוויי פּעסער, ס'האָט אויסגעזען ווי צוויי לאַנגע טישן, אַרום דעם זענען געשטאַנען בערך 20 אָרעמע מיידלעך מיט וואַלגער־העלצער און געוואַלגערט קיילעכדיקע, שיינע מצות. ביי אַ קליין טישל איז געשטאַנען אַ בחורל און „געריע־דלט" יעדע מצה. אין צווייטן צימער איז געזעסן אַ יידענע מיט מעל אין אַ קופּערנער מיניצע און געקנאָטן. אַ מאָל בין איך געקומען אַ קוק טאָן ווי מען באַקט מצות, האָט מיר אַ מיידל געוויזן, אַז ביי איר זענען די הענט געשוואָלן פון וואַלגערן גאַנצע טעג. אַ חודש צייט פלעגן זיי שטיין אויף די פיס און וואַלגערן. איך האָב זיי געזאָגט, אַז איך וועל קומען אַ ביסל זיי אַרויסהעלפן, פאַר יעדן מיידלס וועגן. האָב איך נישט געוווּסט ווי אַזוי צו „ציען" די מצה, און די מיידלעך האָבן מיך דאָס אויסגעלערנט. אַז זיי פלעגן מיך דערזען, פלעגט זיין די פרייד ביי זיי גרויס. די מאַמע פלעגט זאָגן, אַז מען טוט אַ מצווה, טאָר מען נישט דערציילן. האָב איך קיינעם נישט געזאָגט וואָס איך טו, אַפילו אין שטוב האָבן זיי נישט געוווּסט. איך געדענק אַמאָל, לויפנדיק פון „שוואַלניע", איז געשטאַנען שרה מינדל די וועש־נייטאָרינס מאַן, אַ חסיד מיט אַ שטריימל און אַ קאַפּאָטע און גאַרטל. שמחת־תורה פלעגט ער טאַנצן אין חסידים־שטיבל אויפן טיש. אַז כ'האָב אַמאָל געזען ווי ער האָט מיט גרויס שוועריקייט געצויגן דעם קיבעל, בין איך צוגעלאָפן צום צווייטן הענטל און דער קיבעל איז שנעל אַראָפּ אין ברונעם. איך האָב דערפון געקריגן שטאַרקע קלעפּ איבער די הענט. דאָס איז געווען לעבן איטשע אַרטשעכעס. דאָרט האָט מען מיר געלייגט קאַלט וואַסער צו די פינגער, עס איז געווען אַ וואָך פאַר פּסח. דאָס ערגסטע איז פאַר מיר געווען וואָס איך האָב צ'ליב דעם נישט געקאָנט גיין העלפן אין „שוואַלניע" די אָרעמע מיידלעך.

פּורים פלעג איך מיט נאָך אַ חברטע אויפמאַכן ביי די קרובים די צדקה־פּושקעס און דאָס געלט אָפּגעבן אַ גבאיטע פאַר אָרעמע כלות. אַלס קליינע מיידלעך פלעגן מיר גיין אויסהיטן קראַנקע אויף אַ גאַנצער נאַכט. פון „לינת הצדק" פלעגט מען אונדז מיטגעבן אַ פענכער אויף אייז צום קאָפּ מיט אַ בלעכענער פלאַש אויף וואַרעם וואַסער צו בויכווייטאָג.

איך געדענק איין מאָל איז אין מיטן דער נאַכט אויסגעגאַנגען דאָס אייז, האָט מען געדאַרפט גיין צו אהרן־משהן אין קעלער אָנהאַקן אייז. אַליין האָב איך מורא געהאַט צו גיין, גייך ביידע האָבן מיר ווידער מורא געהאַט, אַז דער קראַנקער וועט שטאַרבן, זענען מיר, איך מיט דעם צווייטן מיידל, געזעסן ביז טאָג און געוויינט. באַגינען האָט מען מיך געשיקט רופן אַבראַמע דעם פעלדשער. ער פלעגט

דער בית יתומים מיט דער פאַרוואַלטונג און דערציִער

היילן קראַנקע און פאַר אַלע האָט ער געהאַט זיינע מעדיצינען: אויסשמירן אין האַלדז, שטעלן באַנקעס, מאַכן אַ קליזמע און איינגעמען ריצנאייל מיט אַ ביסל ראָסל פון זויערע אוגערקעס. ווען דאָס האָט אָבער חס־וחלילה נישט געהאָלפן, האָט ער געהייסן שטעלן „פּיאַווקעס", אַזוי אַז דער קראַנקער האָט געמוזט ווערן געזונט...

עס געדענקט זיך ווען דער באַהעלפער פלעגט קומען חנוכה ביי נאַכט אין די גרויסע בלאָטעס מיט אַ לאַמטערן בעטן חנוכה־געלט, און ווו עס איז געבוירן געוואָרן אַ זכר, איז געקומען דער מלמד מיטן גאַנצן חדר פרייטיק־צו־נאַכט פאַרן ברית, עס האָט געהייסן די וואַך־נאַכט. דער מלמד מיט אַלע קינדער האָבן געלייענט קריאת־שמע לעבן דער קימפּעטאָרין. די באָבע פלעגט אויך זיין דערביי. דערפאַר פלעגט יעדעס יינגל באַקומען אַ פויסט אַרבעס וואָס מען האָט אָנגעגרייט אַ גאַנצן מולטער, אויסגעשפּרייט אויף אַ ווייס טישטעך, צוזאַמען מיט צוקערלעך. די פענטצער און טירן ביי דער קימפּעטאָרין זענען געווען באַהאָנגען מיט „שיר המעלותן".

אויך טעאַטער־פאָרשטעלונגען פלעגן פאָרקומען אין שטעטל. די אַרטיסטן זענען מערסטנטייל באַשטאַנען פון בריסקער ליבהאָבער. אַ געוויסע צייט זענען די פאָרשטעלונגען פאָרגעקומען אין אַ שייער ביי אהרון־משה גאַלפּערן. דאָרטן האָבן מיר אויך איינגעאָרדנט אַ טייל פון אונדזערע פאַרוויילונגען.

עס לויפן פאַרביי זייער פיל געשטאַלטן ווי משה־אהרון דער משוגענער, וועל־כער פלעגט זיך אַרומדרייען איבער די פּאָדוואָרעס. מ׳פלעגט אים זען נאָר ביינאַכט. איך האָב זייער מורא געהאַט פאַר זיינע אויגן, פאַר זיין קוק, כאָטש ער פלעגט נישט טשעפּען. איך געדענק אויך די צייטן אין מיין שטעטעלע קאַמעניץ, ווען די פּריזיוויניקעס האָבן זיך געמאָרעט גאַנצע נעכט פאַר זייער פּריזיוו. דאָס איז אויסגעקומען סוכות־צייט. זיי פלעגן אויפטאָן פאַרשידענע שפּיצלעך.

ס׳האָבן אונדז אויך אָנגעטאָן צרות די דאָרפישע שקצים. מאָביליזירטע אין פּוילישן מיליטער, בעת זייער אומקערן זיך אָנגעשיכורטע פונעם שטעטל.

יצחק שיינפעלד
(ברוקלין—ניו־יאָרק)

דאָס פאַרמלחמהדיקע קאַמעניץ

קאַמעניץ־ליטאָווסק — דאָס שטעטל, ווו איך בין געבוירן געוואָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, געלערנט און פאַרבראַכט מיינע יוגנט־יאָרן.

אונדזער משפחה האָט געהאַט די וווינונג אין דער קאָברינער גאַס, נעבן שפּיטאָל. מיין פאָטער פלעגט בעתן האַנדל אַרויספאָרן פון קאַמעניץ צו שכנות־דיקע שטעטלעך און דערפער, כדי צו קויפן חלקים פון וואַלד צום שניידן און צוגרייטן בוי־מאַטעריאַלן. ווען איך פלעג אַלס יונגער בחור מיט מיין פאָטער פאָרן אויף איניקע פון זיינע נסיעות, האָב איך באַוווּנדערט די יידן אין די דערפער. מיין פאָטער פלעגט קומען אויסגלייכן סיכסוכים צווישן אַ יידישן דאָרפס־איינוווינער און קריסטלעכע שכנים — ווייס־רוסן.

שכנים פון דער קאָברינער גאַס האָבן זיך אָפט פאַרזאַמלט אין אונדזער הויז צו באַטראַכטן ענינים אין שייכות מיט די איינוווינער פון דער גאַנצער גאַס, ווי צו העלפן אַ נויטבאַדערפטיקן, ווי צו האָבן וואַסער פאַר די איינוווינער פון דער קאָברינער גאַס, מחמת די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט אָפּגעזאָגט צו בויען אַ נייעם ברונעם און דאָס שפּיטאָל האָט פאַרווערט צו נעמען ביי זיי וואַסער פון זייער ברונעם. די יידן פון דער קאָברינער גאַס האָבן אַליין געמוזט צושטעלן אַרבעטער און געלט, כדי צו ברענגען וואַסער פאַר זיך און פאַר ווייטערדיקע שכנים, די באַמיאונגען זענען געווען נייטיק און דערפאָלגרייך.

עס געדענקט זיך ווי פיל ישיבה־בחורים זענען געגאַנגען פאַרטיפט אין דיסקוסיעס פון דברי־תורה. אין די ווינטערדיקע אָוונטן פלעגן הילכן די קלעפּ פון די קוזשניעס פון פסח גורינסקי און גדליהו רובינשטיין. אויך דאָס קרעכצן פון די שמיגעס פון די ווינט־מילן, וואָס האָבן געהערט צו צוויי יידישע זקנים: ר׳ ישעיהו אשכנזי און ר׳ ישראל מרדכי טימיאַנסקי.

אין די שווערע ווינטערדיקע אָוונטן פלעגט זיך דער אַלטער וועלוול שלעפּן אין די שנייען, כדי צו לערנען מיט יונגע קינדער „מודה אני" אָדער „קריאת

שמע״ — דער פונדאַמענט פון דעמאָלטיקן יידישן שטייגער־לעבן. איבערגעגעבן זענען געווען אונדזערע קאמעניצער יידן. אשר סאַפּערשטיין, אַ פּריוואַטער לערער, פלעגט געבן לעקציעס קליינע גרופּעס תלמידים און געעפנט אַ חדר און אַריינגעצויגן אַ גרויסע צאָל תלמידים. די ניגונים פון לערנען, דאַווענען און בפרט תנ״ך, קאָנען קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן. אשר סאפירשטיין האָט אויפגענומען אַ לערער און ווער ס׳האָט געוואָלט, האָט אויך געקאָנט נעמען לעקציעס אין דער פוילישער שפּראַך.

אין יאָר 1928 האָט די רעגירונג געפאָדערט, אַז קינדער אין עלטער פון 6 ביז 14 יאָר מוזן לערנען די פוילישע שפּראַך. די תלמוד־תורה האָט אויפגענומען אַ לערער פון דער „פּאָווּשעכנע״ (רעגירונגס פאָלקס־שולע) צו געבן לעקציעס אין דער תלמוד־תורה. יידישע מיידלעך האָבן פריער געלערנט אין דער „פּאָווּשעכנע״ שולע.

פינף יידישע ייִנגלעך האָבן זיך שפּעטער רעגיסטרירט צו לערנען אין דער „פּאָווּשעכנע״ שולע — הרצל סאַפּירשטיין מנדל שטשיטניצקי (דער זון פון בצלאל), יצחק שיינפעלד, שמעון וואָלפסאָן און ישראל מאַרעצקי, נישט קוקנדיק, וואָס די באַציאונג פון רוב קאַמעניצער יידישער באַפעלקערונג איז געווען דערצו נעגאַטיוו. מיר האָבן נאָך אַלץ געלערנט אונדזער יידיש און עברית ביי אשר סאפירשטיין און שפּעטער, ביי וועלוול חיים קאַרשענבוים — אַן עברית־לערער און הייסער ציוניסט.

די יידישע ייִנגלעך האָבן זיך נישט גוט געפילט אין דער סביבה פון קריסטלעכע שילער. מיר זענען דעריבער געוואָרן דערמוטיקט, ווען אין צוויי יאָר שפּעטער האָבן מער ייִנגלעך זיך אָנגעשלאָסן צו לערנען אין דער „פּאָווּשעכנער״ שולע. פיל פון זיי האָבן אויפגעהערט לערנען אין עלטער פון 14 יאָר, ס׳רוב זענען אַוועק לערנען אין אַנדערע שטעט אין ישיבות.

אַ גרעסערער טייל פון דער קאַמעניצער יוגנט האָט גענומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער ציוניסטישער באַוועגונג „גורדוניה״ — די מער אַקטיווע אָרגאַניזאַציע, אונטער דער פירונג פון פּנחס רודניצקי. ווען אין קאַמעניץ איז געגרינדעט געוואָרן די רעוויזיאָניסטישע פּאַרטיי, דער בית״ר, זענען ליפּע הורוויץ און בנימין בוגאטין געווען די פירער פון בית״ר אין קאַמעניץ.

מיטגלידער פון בית״ר האָבן זיך אויך אָנגעשלאָסן אַלס פרייוויליקע פייערלעשער אין דער שטאָטישער פייערלעשער־אָפּטיילונג. די שטאָט־פאַרוואַלטונג און דער בירגערמייסטער פּיאָטראָווסקי האָבן אָנערקענט די פעאיקייטן פון די יונגע בחורים און אויפסניי אָרגאַניזירט דעם שטאָטישן אָרקעסטער, מיטן

נאָמען „פייערלעשער־אָרקעסטער", וואָס איז אויך באַשטאַנען פון „בית"ר"־בחורים.

קאַמעניץ איז געוואָרן דער צענטראַלער פונקט פון די אַרומיקע שטעטלעך. לכבוד ל"ג בעומר פייערונגען, וואָס זענען פאָרגעקומען אין קאַמעניץ, פלעגן זיך פאַרזאַמלען מיטגלידער פון „גורדוניה" און „בית"ר" פון וויסאָקי־ליטאָווסק, משערנאָפּטשיץ, זשאַבינקע, שערשעוו, ווי אויך פון אַנדערע ישובים. אויף דער איינלאַדונג פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן זיך באַטייליקט אין די פייערונגען די יידישע שטאָטישע בעלי־בתים, אויך די פּני העיר.

אין די דרייסיקער יאָרן, ווען ס'האָט זיך דערנענטערט די צייט פון די וואַלן צום ציוניסטישן וועלט־קאָנגרעס, האָט אַ יום־טובדיקע שטימונג באַהערשט קאַמעניץ. קאַמעניצער יידן זענען געווען פאַראינטערעסירט אין די וואַלן, כמעט אין יעדן הויז איז געקויפט געוואָרן אַ שקל, כדי צו האָבן שטים־רעכט.

עס איז געפירט געוואָרן אַן אַגיטאַציע פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס, גערופן געוואָרן פאָלקס־פאַרזאַמלונגען אין בתי־מדרשים, אין דער אַלטער פאָוושעכנער שולע. אויסער אייגענע, קאַמעניצער, פלעגן אויך קומען באַקאַנטע רעדנער פון אַנדערע שטעט.

טראָץ די פּאָליטישע מיינונגס־פאַרשידנקייטן האָט אין קאַמעניץ געהערשט אַ פריינטשאַפט צווישן אָרגאַניזאַציעס און פּערזענלעכקייטן. אַזוי זענען, למשל, פנחס רודניצקי — ראש הקן פון „גורדוניה" און בנימין באַגאַטין — מפקד פון בית"ר געווען געטרייע חברים.

אין 1935 איז אָנגעקומען קיין קאַמעניץ אַ נייער בירגערמייסטער, וועלכער האָט איינגעפירט נייע גזירות. איינער פון די נייע געזעצן איז געווען „שאַרוואַראַק". יעדעס פאַמיליע־הויז האָט געמוזט אויספירן יעדן חודש אַ טאָג אַרבעט פאַר דער שטאָט: שאָסיי־בוי, קלייבן שטיינער, גראָבן, איבערפירן די ערד־גראָבנס אאז"וו. אין די קורצע ווינטער־טעג פלעגט מען אַרבעטן אין די פינצטערע אָוונטן. די יידישע ראַטמענער האָבן אָנגעגעבן פּראָטעסטן צום בירגערמייסטער, און די אַרבעט־שעהן אין פרייטיק זענען פאַרקירצט געוואָרן, כדי יידן זאָלן נישט מחלל שבת זיין.

אין יאָר 1937—1936 איז די טעטיקייט פון די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס אָפּגעשוואַכט געוואָרן און כמעט אין גאַנצן צעפאַלן. עס איז געווען אַ גרופּע יונגע בחורים, וואָס האָבן געקליבן געלט פאַרן קרן קיימת און איבערגעגעבן דאָס געלט צום קאַסירער פון קרן קיימת אין קאַמעניץ, יוסף גרינבלאַט. ער פלעגט אָפּשיקן דאָס געלט צו דער קרן קיימת צענטראַלע אין וואַרשע. די גרופּע

יונגע בחורים איז געווען: יצחק שיינפעלד, יוסף פעלדמאַן, נח גאָלדבערג, ראובן שטשיטניצקי און יעקב ווייצהענדלער.

אונדזער חבר, ישראל גאָלדשאָל (געבוירן אין פינסק) האָט אין יענער צייט געלערנט אין תרבות־גימנאַזיע אין פינסק, און אין יאָר 1939 געוואָרן אין קאַמע־ניץ אַ לערער און געלערנט מיט קינדער עברית.

אין די דיסקוסיעס מיט ישראל גאָלדשאָל, בנוגע אויפצולעבן די ציוניסטישע באַוועגונג אין קאַמעניץ, איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן דעם „השומר הצעיר". יוסף פעלדמאַן איז באַשטימט געוואָרן אַלס ראש הקן און יצחק שיינפעלד — אַלס סעקרעטאַר צו פירן די קאָרעספּאָנדענץ מיט דער צענטראַלע פון וואַרשע. נח גאָלדבערג איז געוואָרן סגן ראש הקן און ראובן שטשיטניצקי — קאַסירער.

די רעגירונג האָט געמאַכט שוועריקייטן און נישט דערלויבט צו עפענען אַ לאָקאַל פאַר מיטינגען און צו לעגאַליזירן „השומר הצעיר". מיר האָבן אָפּגעהאַלטן מיטינגען אין די הייזער פון די מיטגלידער.

בעת די שבתים, אין דער פרי, האָט אונדזער גרופּע פון „השומר הצעיר" גערופן די אַלגעמיינע ציוניסטן צו מרדכי חיים אין דער בעקעריי. אייזיק שאָסטאַ־קאָווסקי, וועלוול חיים, קאַרשנבוים און יוסף גרינבלאַט זענען געבעטן געוואָרן אונדז צו העלפן לעגאַליזירן די אָרגאַניזאַציע. צו אונדזער הילף איז געקומען און זיך אָנגעשלאָסן אין אונדזערע רייען בערל (בערעלע) פישער, וועלכער האָט זיך צו יענער צייט נאָכן ענדיקן אַ לערער־סעמינאַר אומגעקערט קיין קאַמעניץ. בערעלע פישער האָט זיך באַטייליקט אין אונדזערע דיסקוסיעס און לעקציעס און געהאָלפן אַריינברענגען נייע מיטגלידער פון גאָר יינגערן דור. די ציוניסטישע באַוועגונג האָט אויף דאָס ניי אויפגעלעבט.

דער דרוק קעגן יידן האָט צו יענער צייט זיך אָנגעהויבן שפּירן אויך אין קאמעניץ. עס האָבן זיך געעפנט קריסטלעכע רעסטאָראַנען, קראָמען און קאָאָפּע־ראַטיוון. יידישע קרעמער האָבן פאַרלאָרן אַ טייל פון זייער פרנסה. די רעגירונג האָט פאַרלאַנגט מער שטייערן, ווי אויך הלוואות, וואָס עס איז געווען שווער נאָכ־צוקומען.

10 אַזייגער אין דער פרי פלעגט אָנקומען דער פּאַסאַזשיר־אויטאָבוס פון בריסק. עס פלעגן זיך צונויפקלייבן גרופּן מענטשן וואַרטן ביי זעליק דעם איינבינדער, כדי ער זאָל איינטיילן די נייע אָנגעקומענע צייטונגען צו זיינע לייענער. די בונדישע „פאָלקסצייטונג" פלעגט אָפט קאָנפיסקירט ווערן. דער „מאָמענט", „היינט", „היינטיקע נייעס", „ראַדיאָ" און „דאָס נייע וואָרט", זענען געלייענט געוואָרן פון רוב יידישער באַפעלקערונג. די אַרבעטער־ביבליאָטעק, וואָס האָט אויך געטראָגן דעם נאָמען „י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק" איז פון דער רעגי־

רונג געשלאָסן געוואָרן און דער גרעסטער טייל ביכער — קאָנפיסקירט. די געוועזענע באַאַמטע פון ביבליאָטעק זענען צייטווייליק געווען אַרעסטירט.

די יוגנט פון קאַמעניץ האָט, ווי שטענדיק, זיך באַמיט צו עמיגרירן קיין אויסלאַנד, בעיקר קיין ארץ־ישראל. לײדער האָט דאָס נאָר אַ קליינע צאָל דער־גרייכט. ווער עס האָט געקענט עמיגרירן אין אַנדערע פרייע לענדער, האָט דאָס געטאָן.

קומענדיק קיין אַמעריקע, האָב איך נישט געקאָנט פאַרגעסן די אָרעמע און טייערע יידן. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה ווען איך בין געווען אין דער אַמע־ריקאַנער אַרמיי אין אַפריקע, האָב איך געטראָפן יידן פון פוילן, אָבער זיך נישט געקאָנט דערוויסן וועגן גורל פון די קאַמעניצער יידן.

שאשקע וויסאָצקי
(אַמעריקע)

זכרונות

פאַרלאָזט האָב איך מיין שטאָט קאַמעניץ־ליטאָווסק אין יאָר 1930 אין די בליענדיקסטע יאָרן פון מיין לעבן, מיט די גרעסטע האָפענונגען און ווונטשן גיך צוריק צו קומען.

אַלס קינד פלעג איך מיט אַ הייליקן פחד קוקן אויף דער גרויסער, שיינער שול און אין די אָוונטן פלעג איך זיין זיכער צו הערן פון דאָרט מלאכים זינגען שירה.

מיין טאַטע משה אליעזר קאַצאַלסקי, דער קאַמעניצער סופר, פלעגט זיצן טאָג און נאַכט און לערנען אָדער שרייבן די ספר־תורה. מיין טאַטנס איינציקע צעשטרייאונג איז געווען גיין אויף אַ שפּאַציר מיט הרב בורשטיין, דעם קלוגן אינטעליגענטן רב פון קאַמעניץ.

אָנגעהויבן האָב איך צו גיין אין דער שולע אַ קורצע צייט איידער די דייטשן האָבן פאַרלאָזט קאַמעניץ, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. אונדזערע לערער זענען דאַן געווען קומערשטיינער און כוואַט — פון דייטש; לאה באַבראָווסקי און מלכה פּאָליאַקעוויטש — העברעאיש און אונטערמאַן — יידישע געשיכטע און זינגען.

הגם מען האָט דעמאָלט געליטן הונגער און קראַנקייטן, איז מען געגאַנגען אין שולע, געזונגען און געטאַנצט. די יוגנט איז געווען שטאַרקער פון דער נויט. אַ ביסל געלינדערט אונדזער נויט האָט דעמאָלט די שפּייז פון דער קיך און די שפּייז־פּאַקעטן און קליידונג פון אַמעריקע.

ווען די באָלשעוויקעס זענען געקומען צו אונדז אין שטאָט נאָך די דייטשן, האָבן מיר געלערנט רוסיש און העברעאיש, אונדזערע לערערינס זענען דאַן געווען: לאה באַבראָווסקי — העברעאיש און דבורה דאָלינסקי — רוסיש. ווען די פּאָליאַקן האָבן פאַרנומען אונדזער שטאָט, האָבן מיר געמוזט לערנען פּויליש אין דער „פּאָווסעכנער" שולע. אָבער מיר האָבן ווייטער געלערנט העברעאיש

אין אַ פּריוואַטער שולע — אָנגעפירט פון די ברידער סאַפּירשטיק. וועלוול סאַפּיר־שטיק האָט אונדז געלערנט העברעיש, שלמהקע סאַפּירשטיין — רוסיש און הערשל סאַפּירשטיין ידיש. מיר האָבן באַשלאָסן צו שאַפן אַן אייגענע ביבליאָטעק, און יעדעס קינד פון אונדזער שולע האָט געצאָלט 5 גראָשן אַ וואָך. מיר פלעגן מאַכן ספּעקטאַקלען און פאַרלעזונגען אויף בילעטן, געשאַפן געלט און געקויפט די בעסטע ביכער און אַזוי איז אַנטשטאַנען די „י. ל. פּרץ־קינדער־ביבליאָטעק".

מיר האָבן אויך צוגעלאָזט לייענען אַנדערע קינדער פון שטאָט, ווער עס האָט נאָר געוואָלט קומען. מיר האָבן געהאַט גוטע ביכער און אַ סך לייענער. אין דער ביבליאָטעק־פאַרוואַלטונג זענען געווען: משה גרינבלאַט, חיה קראַקאָווסקי, גאָלדע שער, שפּעטער אויך ליפּא האַראָוויץ, איך און עטלעכע חברים און חברטעס, וועלכע איך געדענק שוין נישט מער.

די שולע איז געווען צו קליין פאַר אונדז. עטלעכע פון מיינע חברות זענען אַוועקגעפאָרן קיין ביאַליסטאָק צו ענדיקן גימנאַזיע, און די חברים — לערנען אין דער ישיבה. אגב, איז איינער פון די ביאַליסטאָקער ישיבה־בחורים — מאיר וויסאָצקי — געוואָרן מיין מאַן.

שפּעטער האָבן אַסך חברים און חברטעס, מיט דעם זעלבן ברען זיך אַריינגע־וואָרפן אין דער אַרבעט צו מאַכן געלט פאַר קרן קימת לישראל. קאַמעניץ האָט געהאַט אַ שם צוליב די גרויסע זאַמלונגען פאַרן קרן קימת.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן צוויי זייער איבערגעגעבענע אַרבעטער פאַר דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע: זעליג דער איינבינדער און יאָסל גרינבלאַט, זיי האָבן געאַרבעט מיט אונדז זייער געטריי. נאָך די פאַרזאַמלונגען אין ציוניסטישן לאָקאַל פלעגט מען זינגען ציוניסטישע לידער און טאַנצן מיט עקסטאַז אַ „האָראַ".

עס איז דאַן אויך אין קאַמעניץ געשאַפן געוואָרן דער „החלוץ" מיט אַ גוטער אָנפירערשאַפט, אין וועלכער אויך מיין דעמאָלטיקער חבר, מאיר וויסאָצקי, איז געווען איינער פון זיי. אַ סך פון די חברים און חברות פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און „החלוץ" זענען איצט אין ישראל.

חיה שרה בינדער-רודניצקי
(אַרגענטינע)

אַ דין-תורה ביים רב

הגם איך געפין זיך שוין מער ווי אַ העלפט פון מיין לעבן אין אַרגענטינע, קאָן איך נאָך אַלץ נישט פאַרגעסן מיין געבורטס־שטעטל קאַמעניץ, ווו כ׳האָב פאַרבראַכט מיינע קינדער־יאָרן צוזאַמען מיט מיינע נאָענטסטע און ליבסטע. ווי פריער שטייט זי פאַר מיינע אויגן מיט אירע אַלע חנ׳ען פון אַן עכט יידיש שטעטל; אירע גאַסן, געסלעך און הייזער, דער הויך געמויערטער סלופּ, וואָס האָט געוועבט אַרום זיך אַזויפיל לעגענדעס — קיינער האָט נישט געקאָנט פעסט־שטעלן צו וועלכן צוועק ער איז געבויט געוואָרן. די קאָברינער, בריסקער און ליטווישע גאַסן, די שאָסיי־גאַס, אַ דאָלינע, ווו מיר האָבן לעצטנס געוווינט נאָך דער גרויסער שריפה, ווען אַ האַלבע שטאָט איז אַוועק מיטן פייער; דער מאַרק, מיט די צוויי שורות קראָמען, ווו יידן פלעגן אָפּזיצן שעהן לאַנג און אויסקוקן אַ קונה וואָס פלעגט זיך זעלטן באַווייזן. די איינציקע האָפנונג איז געווען דער חודשלעכער יריד, וואָס פלעגט אָפּפרישן זייער לעבן און אַריינ־ברענגען אביסל פרנסה אין שטעטל, אָבער דאָס האָט געהאַט אַ קליינעם ווערט אין פאַרגלייך מיט די הויכע שטייערן וואָס די רעגירונג האָט געפאָדערט. טראָץ דעם שווערן עקאָנאָמישן געראַנגל און גייסטיקער אונטערדריקונג, האָבן יידן געלעבט מיט בטחון און פון די לעצטע גראָשנס געטיילט צדקה, אַרויסגעהאָלפן נויטבאַדערפטיקע, אויסגעהאַלטן אינסטיטוציעס און מאָראַליש זיך דערהויבן.

קאַמעניץ האָט זיך נישט גערעכנט צו די גאָר קליינע שטעטלעך. זי האָט פאַרמאָגט א פיינע יוגנט וואָס האָט שטענדיק געשטרעבט צו אַ געוויסן ציל. ציוניזם — צווישן זיי אַלגעמיינע ציונים, פּועלי־ציוניסטן, גאָרדאָניסטן און בית״רים, דער רוב גאָרדאָניסטן. זיי האָבן געפירט אַ קולטור־שעפעריש לעבן, זיי זענען געווען אין קאָנטאַקט מיט גרויסע פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן באַזוכט אונדזער שטעטל. צווישן די באַזוכער איז געווען פנחס לוביאַנקער (לבון). פיל פון דער חלוצישער יוגנט געפינט זיך אין ישראל און פאַרנעמען וויכטיקע אַמטן.

קאַמעניץ האָט זיך באַקאַנט געמאַכט מיט איר גרויסער ישיבה, וואָס האָט צוגעגרייט און אַרויסגעגעבן פיל רבנים, צווישן זיי נאָרד-אַמעריקאַנער, קאַנאַדער און אייניקע פון ארץ־ישראל.

קאַמעניץ האָט געהאַט אירע שיינע בעלי־בתים, גבאים, שמשים און האַנטוווערקער. עטלעכע בתי־מדרשים, אַ פּאָר שולן, אַ קינדער־גאָרטן און צוויי בכבודיקע רבנים: איינער פון זיי הרב בורשטיין (מיט וועלט־לעכער בילדונג) האָט זיינע קינדער אויך געגעבן אַ וועלטלעכע דערציאונג און געפירט אַן אַריסטאָקראַטיש לעבן. זייענדיק אַ חברטע פון זיין יינגסטער טאָכטער, האָב איך איינמאָל געהאַט די געלעגנהייט צוהערן אַ דין־תורה. בעת אַ דאָרפס־מיידל האָט אָנגעקלאָגט אַ געוויסנעם ישיבה־בחור, וועלכער האָט זי פאַרפאַלגט מיט ליבע־דערקלערונגען.ביידע שוין נישט קיין גאָר יונגע, האָבן געשאַפן אַ טשעקאָווע סצענע: דער ישיבה־בחור — אַ בלאַסער, פון מיטעלן וווקס, מיט ברוינע פאַרחלומטע אויגן און איידעלע געזיכט־שטריכן, איינפאַך געקליידעט אָבער ריין, פילט זייער זיך אומבאַקוועם פון דער געשאַפענער לאַגע, קוקט אויפן מיידל אַ ביסל פאַרשעמט, אָבער אָן פאַרדרוס; אַ שטאַרק נערוועזער, באַמיט ער זיך צו זיין רואיק און דערציילט, אַז ווען ער איז צופעליק אָנגעקומען אין דאָרף און זי דערזען האָט ער זיך גלייך אין איר פאַרליבט, און צוליב דעם צוועק דאָרט געבליבן אַלס מלמד. זי האָט אים שטענדיק געענטפערט מיט אַ שמייכל און אַ וואַרעמען בליק. ביז אַ קורצע צייט צוריק האָט זי זיך אינגאַנצן געענדערט, און כאָטש א ישיבה בחור טאָר קיין ליבע נישט פירן, קאָן ער אָבער זיינע סענטימענטן נישט באַהאַלטן.

דאָס מיידל פון נידעריקן וואוקס, אַ בראָנעטקע, נישט קיין מיאוסע, האָט אויסגעדריקט פאַראַכטונג צו אים און קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט זיינע רייד. ס'איז קאָנטיק געווען, אַז אַלעמענס סימפּאַטיע איז געווען אויף דער זייט פון בחור.

זיצנדיק אין דערבייאיקן צימער ווי אַ רואה ואינו נראה, האָב איך אָבסערווירט די האַלטונג פון רב, זיין הדרת פנים און קלוגן שמייכל. ער האָט זיך מסתמא געטראַכט: צוויי גרויסע מענטשן און מאַכן זיך נאַריש. איך קאָן עד היום נישט פאַרגעסן די קלוגע און זיכערע רייד פון הרב בורשטייןביים פאַרענדיקן די צוויי שעהדיקע דין־תורה.

רחל סופר־רענקעוויטש
(אַמעריקע)

זכרונות

מיין שטעטל קאַמעניץ־ליטאָווסק, וואָס געפינט זיך 35 קילאָמעטער פון דער שטאָט בריסק, שטייט אויפן ברעג פון טייך לעשנע, מיט וועמענס וואַסערן ס'האָט זיך באַנוצט דאָס גאַנצע שטעטל. וואַסערטרעגער האָבן געצויגן זייער חיונה, טראָגנדיק וואַסער אין די מער פאַרמעגלעכע הייזער. ווינטער־צייט, ווען דער טייך איז געווען פאַרפרוירן, האָבן יינגלעך זיך געגליטשט אויפן אייז, זומער האָבן ווייבער דאָרט געוואַשן זייער וועש, און אין די גאָר הייסע טעג האָט מען זיך געבאָדן אין זיינע וואַסערן, און די יוגנט פלעגט זיך שיפן אויף שיפלעך. פון איין זייט טייך האָט זיך געצויגן אַ ברייטער זאַמדיקער וועג און אַקעגן איבער — ברייטע גרינע לאָנקעס.

ניט ווייט פון טייך אויף אַ הויכן באַרג מיט באַבלעטערטע ביימער האָט זיך אַרויסגעהויבן אַ קיילעכדיקער, געמויערטער הויכער טורעם — „דער סלופּ", אַז מען איז צוגעגאַנגען נענטער, האָט מען דערזען, אַז ער שטייט אין אַ טאָל, פון וואַנען עס גייען אַרויס געמויערטע קאַנאַלן צו פאַרשידענע געסלעך פון שטאָט. דער „סלופּ" האָט געהאַט אײַזערנע טירן, דורך וועלכע מען איז אַריין אינעווייניק, און אויף שטיגן אַרויפגעגאַנגען ביז צום סאַמע שפּיץ, פון וואַנען מען האָט געזען די גאַנצע געגנט אַרום שטעטל אויף גאָר אַ ווייטן שטח. זומער, ווען דער באַרג איז געווען באַוואַקסן מיט גראָז, זענען זיך צונויפגעקומען די שכנים, כדי דאָרט געניסן פון זייער שבתדיקער רו.

אַז אַ גאַסט איז געקומען אין שטעטל, האָט מען אים געפירט ווייזן דעם „סלופּ", ווי אַ היסטאָרישע פעסטונג, און אַז מען האָט עמעצן געוואָלט אַריינזאָגן, האָט מען אים געזאָגט „קאַמעניצער סלופּ".

*

דאָס שטעטל האָט געהאַט אַ שול און בתי־מדרשים, עטלעכע קליינע תפילה־הייזער, אַ חסידים־שטיבל, אַ רב, אַ חזן, אַ שוחט און אַלץ, וואָס איז געבליבן פון דורותדיקן, איינגעוואָרצלטן יידישן לעבנס־שטייגער.

אין מיטן מאַרק זענען געשטאַנען צווי רייען הילצערנע קראָמען, פון וועלכע כמעט אַ העלפט פון די יידן אין שטעטל האָבן געצויגן זייער פרנסה. יעדן זונטיק און דאָנערשטיק זענען זיך צונויפגעפאָרן די פויערים פון די אַרומיקע דערפער, ברענגענדיק צום פאַרקויפן זייערע תבואות, פּרוכטן, עופות אד״גל. פאַר דעם געלט האָבן זיי איינגעקויפט אין די יידישע קראָמען אַלץ פאַר זייער געברויך און דאָס איבעריקע — פאַרשיכורט אין די שיינקען. קיין אַרבעטער־קלאַס איז אין שטעטל נישט געווען, וואָס איז געווען אין הסכם פון יענער צייט, אַז „אין אונדזער משפחה זענען, דאַנקן גאָט, קיין אַרבעטער נישטאָ״. ס׳זענען געווען סוחרים, לערער, מלמדים, מעקלער און אַלערליי ווינט־פּרנסות.

קליין און איזאָלירט איז געווען דאָס שטעטל פון דער אויסערלעכער וועלט, אַן אייזנבאַן איז געווען אויף אַ מרחק פון 20 קילאָמעטער. די פּאָסט פלעגט אַריינקומען דורך איינעם וואָס האָט געפירט פּאַסאַזשירן צו דער באַן־סטאַציע „זשאַבינקע״. זיין ווייב, שרה לאה, פלעגט צעטראָגן די בריוו, ווען עס האָט זיך איר געגלוסט. צייטונגען האָבן באַקומען איין מאָל אַ וואָך נאָר די מער פאַרמעגלעכע, און דאָס אויך נאָר צווי אָדער דריי פאַמיליעס בשותפות.

אין גרויסן בית־המדרש איז געווען די ישיבה, ווו עס האָבן געלערנט אַ סך בחורים־מתמידים און געגעסן „טעג״ ביי די בעלי־בתים פון שטעטל. אַז מען איז פאַרבייגעגאַנגען דעם בית־המדרש ביינאַכט, האָט מען געזען פון דער ווייטנס פלעמלעך און דאָס צאַנקען פון חלבנע ליכטלעך, ביי וועלכע אַ בחור האָט אויסגעזונגען דעם טרויעריק פאַרבענקטן „מאי קא משמע לן״־ניגון.

עס איז געווען אַ חובבי־ציון־באַוועגונג, איינער פון זיי איז געווען זעליק דער איינבינדער. צו אים פלעגן אָנקומען פאַרשידנאַרטיקע בראָשורן, און פאַרטיי־צייטונגען, און עס האָבן זיך דאָרט געטראָפן די חברים.

עס איז געווען אַ דראַמאַטישער קרייז, וואָס האָט אויפגעפירט טעאַטער־פּיעסן און אַריינגעבראַכט פרייד און קולטור אין שטעטל. אין יענער צייט האָט קאַמעניץ געהאַט אַ ביבליאָטעק מיט אַ באַדייטנדיקער צאָל ביכער — יידישע, רוסישע און העברעאישע. די יוגנט האָט געלייענט, געטראַכט און געחלומט פון אַ שענערן, בעסערן מאָרגן און געוווּסט, אַז די וועלט ענדיקט זיך נישט אונטער דעם קליינעם שטעטל, אַז עס שפּרייטן זיך ווייטע האָריזאָנטן און עס ציען זיך שליאַכן צו נייע אומבאַקאַנטע וועלטן.

ווען די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראָכן און די דייטשן האָבן אָקופּירט די געגנט, איז דאָס לעבן נאָך מער פאַרקריפּלט געוואָרן. מיט זייער שוין דעמאָלט ברוטאַלער סיסטעמאַטישקייט איז שוין 9 אַ זייגער אָוונט אויסגעלאָשן געוואָרן יעדער פונק פון לעבן, און אין איינער אַזאַ נאַכט איז אויסגעבראָכן אַ

שריפה. ביז וואָס־ווען, איז אַ האַלב שטעטל שוין געווען אין פלאַמען און די איינ־ווינער האָבן געמוזט פאַרלאָזן זייערע היימען מיט זייער האָב און גוטס. די געשעעניש האָט דערפירט צו אַ לאַגע פון פאַטאַלער אָרעמקייט, נויט און שרעק־לעכן גערעאַנגל פאַר דער עקאָנאָמישער עקזיסטענץ. ווען דער קריג האָט זיך געענדיקט און עס איז טיפער געוואָרן דאָס באַוווסטזיין וועגן דעם טרויעריקן עקאָנאָמישן מצב, האָט די יוגנט זיך שטורמיש אַ לאָז געטאָן אין דער גרויסער וועלט: ווער עס איז אַוועק קיין ארץ־ישראל, ווער קיין ראַטנפאַרבאַנד, און דער גרעסטער טייל — קיין אַמעריקע.

די איבערגעבליבענע האָבן געצויגן דעם פאָדים פון טראַדיציאָנעלן יידישן לעבן אונטער דער צעפוילטער פאַשיסטישער פוילישער רעגירונג; געלעבט אָן אַ היינט און אָן אַ פערספעקטיוו אויף אַ בעסערן מאָרגן, געהונגערט און געשמאַכט אונטער דער פולשטענדיקער עקאָנאָמישער דחקות.

ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה און די נאַציש בעסטיע האָט באַטראָטן די ערד פון מיין שטעטל, איז זי שוין געווען פאַראַקערט און פאַרזייט מיט ווילדן אַנטיסעמיטישן האַס צו די יידן.

דאָבע האַלפּערן
(אַמעריקע)

אומהיימלעכע דערמאָנונגען

(רויבער־באַנדעס אין זאַסטאַוויע בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה)

ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די לאַגע ביי אונדז אין שטעטל און אין די אַרומיקע דערפער געוואָרן אַלע מאָל ערגער. די דייטשן האָבן שוין געוווּסט אַז זיי האָבן פאַרשפּילט און מוזן פאַרלאָזן דעם אָקופּירטן געביט, האָבן זיי כמעט אויפגעהערט צו היטן די אָרדענונג.

אין יענער צייט האָבן זיך באַוויזן אין שטעטל און אין דער גאַנצער געגנט רויבער־באַנדעס און רוצחים, ס׳רוב רוסישע געפאַנגענע, אַנטלאָפענע פון די דייטשע לאַגערן אין די ביעלאָוויעזשער וועלדער און אין אַנדערע ערטער. זיי פלעגן פאָדערן געלט און פּראָוויאַנט און טעראָריזירט באַזונדערס די יידישע באַפעלקערונג. מען האָט נישט געקענט אַרויספאָרן עטלעכע קילאָמעטער פון שטאָט. זיי פלעגן באַפאַלן אויף די וועגן און צונעמען אַלץ און אָפטמאָל די באַפאַלענע גע־לאָזט נאַקעט. פאַר אַקעגנשטעלן זיך האָט געדראָט מיטן לעבן.

אַ מאָל איז אַ גרופּע פון די רויבערס געקומען צו מיין פעטער משה דובינער, וועלכער האָט געוווינט אין דאָרף שישקי און געפאָדערט פון אים געלט. מיין פעטער האָט ניט געהאַט ביי זיך די געפאָדערטע סומע. דער פעטער האָט פאַרשטאַנען, אַז די געפאַר איז גרויס און זיך אָפּגעבעטן, אַז זיי זאָלן פאָרן מיט אים קיין קאַמע־ניץ, כדי צו שאַפן דאָס געלט. ווען זיי זענען געקומען צו אונדז אין הויז, זענען אַלע זיך צעלאָפן און איך אַליין בין געבליבן מיטן פעטער. ווען איינער פון דער באַנדע האָט באַקומען דאָס געלט, האָב איך ביי אים געבעטן אַ קבלה אויף דער גאַנצער סומע. ער האָט באַשטעטיקט און אונטערגעשריבן „טשאָרנאַיאַ רוקאַ״, ד. ה. „שוואַרצע האַנט״.

אָפט פלעגן זיי אויך באַרויבן די דייטשן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין די

דערפֿער. די דייטשן האָבן געוווּסט ווער עס זענען די רויבער, אָבער באַשולדיקן פלעגן זיי יידן.

איין מאָל, אין אַ זייער קאַלטן ווינטער־טאָג זענען צו אונדז אין שטעטל אַריין אַ גרופּע באַוואָפנטע דייטשן און געמאָלדן, אַז עטלעכע קאַמעניצער יידן האָבן זיי ביינאַכט באַרויבט. זיי פֿאָדערן, אַלס שטראָף, אַ גרויסע סומע געלט פון דער גאַנצער קהילה. און אויב מ'וועט זיי אין פאַרלויף פון אַ שעה צייט נישט ברענגען די סומע, וועלן זיי אונטערצינדן די שטאָט פון אַלע זייטן. כדי איבערצוצייגן, אַז זיי מיינען, וואָס זיי זאָגן, האָבן זיי צעלייגט סנאָפּעס שטרוי און ברען־מאַטעריאַל אין אַלע גאַסן.

אין שטאָט זענען דאַן געווען פיל טיפוס־קראַנקע. מ'האָט אַרויסגעטראָגן די קראַנקע אין דרויסן. דאָס געוויין פון מאַמעס און קינדער האָט זיך צעטראָגן אין דער לופט. די דייטשן האָבן ניט דערלויבט קיינעם צו אַנטלויפן. עטלעכע בעלי־בתים, צווישן זיי אויך מיין פֿאָטער, דוד גאַלפערן, זענען באַלד אַרויס זאַמלען געלט. דער רב און, להבדיל, דער גלח, האָבן געווירקט אויף די דייטשן אָפּצוּוואַרטן ביז מ'וועט צונויפזאַמלען די געפֿאָדערטע סומע. עס האָט געדויערט עטלעכע שעה ביז מיר האָבן זיך באַפרייט פון דער שריפה־שרעק. נאָך דעם פֿאַל האָבן מיר שוין מער נישט געזען די דייטשן אין קאַמעניץ־זאַסטאַוויע.

אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

ווען פּוילן איז געוואָרן אַ זעלבשטענדיקע מלוכה און קאַמעניץ און די סביבה זענען געוואָרן אַ טייל פון איר, האָבן די קאַמעניצער יידן אָפּגעאָטעמט אַ ביסל פרייער און געהאָפט, אַז די פּוילישע מאַכט וועט זיי שיצן קעגן די רויבער־באַנדעס. עס האָט לאַנג ניט געדויערט, כדי אויסצוגעפינען, אַז מיר האָבן געהאַט אַ ביטערן טעות. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער קאָמענדאַנט און זיינע פּאָליציאַנטן זענען די זעלבע באַנדיטן, וועלכע האָבן געשלאָגן יידן אין די גאַסן.

איינמאָל האָבן מיר, אַ גרופּע מידלעך און בחורים, פאַרבראַכט ביי לייבל וויסאָקער אין הויז. פּלוצלינג האָט זיך באַוויזן דער קאָמענדאַנט מיט אַ נאַגייקע און געשלאָגן אויף רעכטס און לינקס. די שטאַרקסטע קלעפּ האָבן באַקומען גדליהו שוסטוקאָווסקי ז"ל, בערל קאַפּלאַנסקי ז"ל און גאָלערשטיין דער לערער ע"ה. ווען דער שלעגער האָט זיך דערנענטערט צו מיר, האָב איך באַמערקט, אַז ער איז שטאַרק שיכור. איך האָב אים אַ שטופּ געטאָן, און ער איז אַנידערגעפאַלן, און איך בין שנעל פון דאָרט אַנטלאָפן. דורך דעם הויף און זייטיקע געסלעך בין איך געקומען אַהיים און גלייך זיך באַהאַלטן ביים שכן אויפן בוידעם.

נאָך אַ פֿאַל געדענק איך: אַ זאַסטאַוויער ייד איז געקומען פאַרקויפן אויפן

מאַרק אַ ביסל אוגערקעס, וואָס ער האָט געטראָגן אין אַ זעקל, פאַרוואָרפן אויף די פּליצעס. די פּוילישע פּאָליציאַנטן פון דער קאָמענדאַנטור זענען אים באַפאַלן און שטאַרק צעשלאָגן. די שכנים, הערנדיק זיינע געשרייען, זענען געלאָפן צום אַפּטייקער דעם בירגערמייסטער, און אים געבעטן ער זאָל ראַטעווען דעם ייד. אָבער דער פּוילישער בירגערמייסטער האָט אָפּגעזאָגט. מיין טאַטע איז דעמאָלט געווען געהילפס־בירגערמייסטער. הערנדיק וואָס עס קומט פאָר, איז ער שנעל געלאָפן אין דער קאָמענדאַנטור בעטן צו ראַטעווען דעם ייד פון די ווילד־געוואָרענע פּוילישע פּאָליציאַנטן. נישט געקוקט אויף זיין אַמט אַלס געהילפס־בירגערמייסטער, האָט דער טאַטע אויך באַקומען פון זיי קלעפּ און אַהיימגעגאַנגען זייער צעשלאָגן. דער פאַל האָט אָבער ביי אים דערוועקט אַ שטאַרקן ווילן צו העלפן די געשלאָגענע. די אָפטע צוזאַמענשטויסן מיט דער פּוילישער פּאָליציי האָבן גורם געווען אַ ווילן צו אַרבעטן לטובת הכלל.

ווען עס פלעגט אָנקומען פּראָוויאַנט פון אַמעריקע פאַר די נויטבאַדערפטיקע יידן פון קאָמעניץ־זאַסטאַוויע, פלעגט מיין פאָטער ע"ה. מיט יעקב קאַגאַן, וואָס האָט געהאַט פערד־און־וואָגן, פאָרן קיין בריסק און ברענגען צו אונדז אין שטעטל די לעבנסמיטל, נישט געקוקט אויף די אומרואיקע וועגן, ווייל די נויט ביי די דאָרטיקע יידן איז דעמאָלט געווען גרויס.

זלאַטע טימיאַנסקי־גערס
(ניו־יאָרק)

אומפאַרגעסלעך

הגם איך האָב פאַרלאָזן קאַמעניץ אין יאָר 1929, שטייט דאָס שטעטל נאָך היינט קלאָר אין מיין דמיון.

ווי אַלע יידישע קינדער דעמאָלט, האָב אויך איך באַזוכט דעם חדר. דער מלמד איז געווען ר׳ שלמה רודניצקי — גערופן ר׳ שלמה „ליסקער״ — לויטן דאָרף פון וואַנען ער האָט געשטאַמט. אין חדר פלעגט מען לערנען אַלף־בית און עברי. די וועלטלעכע לימודים ווי יידיש רוסיש און שפּעטער אויך — פּויליש, האָט מען געלערנט ביי פּריוואַטע לערער; אָבער אַ גאָר באַליבטע לערן־אַנשטאַלט און גלייכצייטיק אַ בריק צו דער וועלט — איז געווען די ביבליאָטעק.

דאָרטן פלעגט זיך צונויפקומען די לערן־יוגנט און דער באַוווסטזיניקער טייל פון דער אַרבעטערשאַפט, כדי צו לייענען אין די פרייע שעהען אַ צייטונג אָדער אַ בוך וועגן געזעלשאַפטלעכע פראַגן. דאָרטן האָבן די פירער פון די עקזיסטירנדיקע קולטור־קרייזלעך און פּאַרטייען געהאַט זייער טרעף־פּונקט. דאָרטן האָט געשלאָגן דער דופק פון דער יידישער און אַלגעמיינער קולטור אין שטעטל.

אויך טעאַטער־פאָרשטעלונגען פלעגן פאָרקומען אין שטעטל. די גאַסטראָלירן זענען ס׳רוב געווען בריסקער אַמאַטאָרן. אַ געוויסע צייט זענען די פאָרשטעלונגען פאָרגעקומען אין אַ שייער ביי איטשע פּאָליאַקעוויטש (איטשע דער צעגעלניק). די ספּעקטאַקלען פלעגן ביי דער יוגנט אַרויסרופן גרויס אינטערעס.

אַ באַזונדערס יום־טובדיקע שטימונג פלעגט הערשן בעת אין שטעטל איז געקומען אַ חזן, אַ מגיד אָדער אַ ציוניסישער רעדנער. דאָס גרויסע בית־מדרש איז דעמאָלט געווען פול געפּאַקט מיט צוהערער. ביי אַזעלכע געלעגנהייטן פלעגט זיך אַמאָל אויך מאַכן אַ קליינע מחלוקת, אָבער אָן שלעכטע אויסווירקונגען אויף דעם כמעט תמיד פרידלעכן צוזאַמענלעבן פון די יידן אין שטעטל.

אין די זומערדיקע אָוונטן, באַזונדערס די שבתדיקע, פלעגט די יוגנט זיך אַרויסלאָזן שפּאַצירן אין דער מאַרק־גאַס, ווו ס׳האָט זיך געפונען דער ראָד־קראָמען.

אין די צייטן פון אַלגעמיינעם עקאָנאָמישן קריזיס, אין די דרייסיקער יאָרן,

האָבן אַ טייל קאַמעניצער ייִדן אָנגעהויבן פאַרלאָזן דאָס שטעטל, אויפן וועג קיין ארץ־ישראל און אַמעריקע, אָבער דעם רוב ייִדן האָבן, צו אונדזער אומגליק, די נאַציס אויסגעמאָרדעט.

ייִדיש קאַמעניץ, מיין היים־שטעטל, פול מיט יוגנטלעכע חלומות, ווי קען איך דיך פאַרגעסן?

אהרון מאיר יאָפע
(אַמעריקע)

דער אָרקעסטער

אין יאָר 1925 איז דורך אַ מוזיקאַליש געשטימטער גרופּע געוואָרן באַשלאָסן צו גרינדן אַן אָרקעסטער, אָבער עס איז געווען פאַרבונדן מיט זייער גרויסע אויס־גאַבן און דעריבער שווער צו דערגרייכן. מען האָט געדאַרפט קויפן אינסטרומענטן און אויך ברענגען אַ דיריגענט צו לערנען אונדז און אָנפירן מיטן אָרקעסטער. דורך פאַרשידענע קוועלן האָבן מיר זיך דערוווסט, אַז אַ געוויסער פריץ האָט אַמאָל, מיט יאָרן צוריק, אָנגעפירט מיט אַן אָרקעסטער און עס זענען ביים אים געבליבן געוויסע אינסטרומענטן. מיר האָבן באַשלאָסן זיך באַשטייערן אַ געוויסע סומע געלט און צאָלן יעדער צו צוויי זלאָטעס אַ וואָך און גרינדן צוויי גרופּן צו לערנען זיך שפּילן, אַזוי אַרום אַריינצוקריגן מער געלט. מיר האָבן באַשלאָסן צו גיין צום בירגערמייסטער און פאָרשלאָגן, אַז דער אָרקעסטער וועט געהערן צו דער פייערלעשער־בריגאַדע, כדי מיר זאָלן קריגן אַ סובסידיע פון מאַגיסטראַט.

שלמהקע מאַנדלעבלאַט, וועלכער איז געווען סעקרעטאַר אין מאַגיסטראַט, האָט געזאָגט אַ גוט וואָרט וועגן דעם פּראָיעקט, און אין עטלעכע וואָכן איז אַלץ דערליידיקט געוואָרן, און מיר האָבן געגרינדעט דעם אָרקעסטער. מיט פיל מי און ענערגיע האָבן מיר זיך געלערנט, און אין אַ שיינעם פרימאָרגן זענען מיר אַרויס מיט אַ „מאַרש" איבער דער שטאָט, און דער גאַנצער עולם האָט אונדז באַוווּנדערט, אַז אין אַזאַ קורצער צייט האָבן מיר דערגרייכט אַזאַ גרויסע אונטערנע־מונג.

צו יענער צייט זענען געקומען אונדזערע שטאָט־לייט בעטן אַ טובה: היות עס דאַרף קומען קיין קאַמעניץ זייער אַ גרויסע ישיבה מיט דעם ראש־הישיבה ר' ברוך בער לייבאָוויטש (איינער פון די גרויסע תלמודיסטן), און די שטאָט וואָלט זייער געוואָלט מאַכן אַן אויפנאַמע פאַר זיי, זאָל דער אָרקעסטער שפּילן בעת זייער אָנקומען. מיר זענען גלייך מסכים געווען און זענען אַוועק אונטער דער שטאָט דורך דער בריסקער גאַס. ווען זיי זענען אָנגעקומען, האָבן מיר זיי אַריינגעפירט מיט מוזיק אין שטאָט, ביז דעם הויז פון בית־המדרש, וואָס איז באַ־

דער אָרקעסטער פון די פייערלעשער

שטימט געוואָרן פאַר דער ישיבה און פון דאָרטן צו דעם הויז, וואָס איז באַשטימט געוואָרן פאַר דעם ראש־ישיבה.

שפּעטער האָט די שטאָט אָנגעהויבן בויען אַ נייעם בנין פאַר דער ישיבה אין דער בריסקער גאַס, און דער אַרקעסטער האָט ווידער אָנטייל גענומען אין זאַמלען געלט פאַר דעם צוועק.

דער אָרקעסטער האָט אויך אָנטייל גענומען אויף טאַנץ־אָוונטן, בלימל־טעג א.א.וו.

צו יענער צייט האָב איך פאַרלאָזן דאָס שטעטל און עס זענען מיר געבליבן בלויז זכרונות.

ח. ז. מענדלסאָן
(ניו־יאָרק)

אונדזער שטעטל און אירע פּרנסות

שטיל און רואיק איז זיך דאָס לעבן געפלאָסן ביי אונדז אין שטעטל קאַמעניץ־ליטאָווסק, וואָס האָט זיך מיטן אויסערלעכן אויסזען ניט פיל אונטערשיידט פון די אַרומיקע שטעטלעך פון אונדזער געגנט. אַ סך הילצערנע און אויך עטלעכע געמויערטע הייזער אויף אַ משופּע׳דיקן באָדן. אַ הויפּט־גאַס, ווי אויך קלענערע גאַסן אָפענע, ניט באַהייצטע קראָמען, וועלכע האָבן זיך געצויגן לענגאויס דער הויפּט־גאַס ביזן מאַרק־פּלאַץ, ווו זומער־צייט פלעגן זיצן די מאַרק־זיצערס מיט פאַרשידענע פּרוכטן, גרינסן, באַזונדערס אוגערקעס, מיט וואָס אונדזער שטעטל איז געווען באַקאַנט צוליב דער גרויסער געראָטעניש; ווינטער, מיט די פייערטעפּ, פלעגן זיי זיצן מיט פאַרשידענע געבעקסן און וואַרטן מיט אומגעדולד אויף די מאַרק־טעג, וואָס זענען פאָרגעקומען צוויי מאָל אַ וואָך — זונטיק און דאָנערשטיק, ווי אויך אויף די באַזונדערע ירידים, פון וואָס די קרעמערס פלעגן ציען זייער חיונה.

כדי צו האָבן אַ באַגריף וועגן דעם שווערן עקאָנאָמישן מצב ביי אונדז אין שטעטל אין יענער צייט, וועל איך פרווון אויפפרישן אין מיין זכרון אַ מאַרק־טאָג, ווי איך געדענק אים פון מיינע יינגלישע יאָרן: מיטן שפּריץ אויף טאָג פלעגן שוין די קליינהענדלער אַרויסגיין באַגעגענען די פּויערים, וועלכע פלעגן קומען מיט פערד און וואָגן און, בעת מעשה, אַ טאַפּ טאָן וואָס אַזוינס זיי האָבן געבראַכט, פון וואָס מ׳זאָל קענען עפּעס פאַרדינען — און אפשר טאַקע איינהאַנדלען אַ שטיקל מציאה, איידער זיי העכערן, צוליב די אָנקומענדיקע קונים, דעם ווערט פון די מיטגעבראַכטע סחורה. אָבער דאָס האָט זיך זעלטן איינגעגעבן.

דאָס הירזשען פון די פערד און קלאַפּן פון די אײַזערנע רעדער אויף דעם שטיינערנעם ברוק, ווי אויך די פוסגייערס, וועלכע האָבן געשטראָמט אין שטעטל און דער גאַנצער רעש און גערודער, האָט אונדזער שטעטל געמאַכט אויסזען גיכער ווי אַ באַלאַגערטע שטאָט דורך פרעמדע חיילות, איידער אַ רואיק פרידלעך שטע־

טעלע. אַזוי האָט זיך דער מאַרק־טאָג ביסלעכווייז איינגעשטעלט. באַלד זענען אונ־דזערע סוחרים און קרעמער, וועלכע פלעגן זומער זיצן האַלב דרעמלדיק אַקעגן דער גליענדיקער זון און ווינטער — ביי די פייער־טעפּ, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אמת׳ע קינסטלערס אויף דעם געביט פון האַנדל. צוערשט פלעגט מען אַרומגיין פון פור צו פור אַ שמעק און אַ טאַפּ טאָן. ווייל קיין קונים האָבן נישט געפעלט און יעדער האָט געזוכט צו איבערשטייגן דעם צווייטן אין פּרייז, און דאָס דינגעניש האָט זיך אָנגעהויבן צוערשט אין דער שטיל און באַלד אַריבער אויף די הויכע טענער. אַז דאָס האָט נישט געהאָלפן, האָט מען באַנוצט דאָס לעצטע מיטל — דאָס האַנט־קלאַפּעניש, מיט יעדן קלאַפּ אין האַנט, פלעגט דער קויפער העכערן דעם פּרייז, און, קלאַפּנדיק צוריק, פלעגט דער פאַרקויפער אַרונטערלאָזן פון פּרייז, און אַזוי איז דער מסחר געשלאָסן געוואָרן.

פאַרטיק געוואָרן מיט זייערע פּראָדוקטן פלעגן זיך די פויערים אַרויסלאָזן צווישן די קראָמען איינהאַנדלען די פאַרשידענע פאַר זיי נויטיקע סחורות, ווי שיך, אַ סערמעקע, אַ פאַטשיילקע פאַר דעם ווייב אַ מתנה, און אַנדערע קלייניקייטן. ערשט יעצט האָט זיך צופלאַקערט די אמתע מלחמה. יעדער האָט געשריגן, גע־ליאַרעמט, געשלעפּט דעם קונה צו זיך אין קרעמל, געזוכט מיט אַלע מיטלען צו איבערצייגן דעם קונה, אַז זיין סחורה איז בעסער, שענער און שטאַרקער פאַר דעם צווייטנס. אָבער ניט אַזוי לייכט איז דאָס אָנגעקומען, ניט ווייניק הזיקות האָבן זיי אָנגעטאָן, אידער זיי האָבן עפּעס געקויפט, ניט קוקנדיק וואָס דער קרעמער גיט אַכטונג, אַז דער ערל זאָל עפּעס ניט צולקחנען, און טראָץ די אַלע שומרים, וועלכע זענען באַשטאַנען פון דעם גאַנצן הויזגעזונט, פלעגט זייער אָפט טרעפן אַז אַ פּאָר שיך אָדער עפּעס אַנדערש זאָל פאַרשווונדן ווערן אויף אַן אומזיסטער רייזע אין דער אייביקייט. די שפּראַך וואָס איז גענוצט געוואָרן איז געווען אַ געמישעכטס פון פּויליש, ידיש און אפילו — העברעאיש. מ׳פלעגט דערציילן פאַרשידענע אַנעק־דאָטן.

די מאַרק־טעג פלעגן די פויערים פאַרענדיקן אין די שיינקען. דאָרט פלעגן זיי שטילן זייער הונגער און דאָרשט מיט בראָנפן און צובייס, פון וואָס די שענקערס פלעגן ציען זייער חיונה, און אַזוי האַלב־שיכורדיק, זינגענדיק, פלעגן די פויערים פאַרלאָזן דאָס שטעטל. ווידער איז דאָס לעבן זיך געגאַנגען זיין געמאַטערטן גאַנג, אָבער שטיל און ערלעך.

געווען ביי אונדז אויך קרעמער, וועלכע האָבן געצויגן זייער חיונה אויסשליס־לעך פון די אַרומיקע פּריצים. זיי זענען אָבער ניט געווען קיין געוועגלעכע קרע־מער, וועלכע וואַרטן אַ גאַנצן טאָג אויף אַ קונה. דער רוב פון זיי, ווי דוד האַלפּערן, הערשל דמיטרעווסקי, אויך מאָטקע קאָטיק. צו זיי פלעגט זיך דער עולם באַ־

ציען מיט אַ געוויסן דרך־ארץ, אַ קליינינקייט: האַנדלען מיט די פּריצים! מיט די פּריצים האָט מען נישט געקלאַפּט אין די הענט ווי ביי די געוויינלעכע פּויערים און קרעמער. ווען דער פּריץ איז אויסגעשטיגן פון דער בריטשקע, פלעגט ער באַגעגנט ווערן מיט אַ געמאַכטן שמייכל, צוערשט צוזאַמען געטרונקען טיי מיט צובייסנס און בעת מעשה צוגעטראָטן צום מסחר. דערביי פלעגט זיך אויך באַטייליקן ס׳גאַנצע הויזגעזינט, ווייזן און לויבן די סחורה, סתם רעדן מיטן פּריץ. פאַרשטייט זיך אויף רוסיש אָדער פּויליש. נאָכן איינקויפן פלעגט מען זיך געזעגענען זייער פריינטלעך. קיין גבירים זענען צווישן די סוחרים אויך נישט געווען. זייער עקאָנאָמישער מצב איז נישט געווען בעסער ווי ביי דעם געוויינלעכן קרעמער, אפשר נאָך ערגער, די צאָל קונים איז ביי זיי געווען באַגרענעצט און דער מסחר פלעגט דאָס רוב גיין אויף באָרג.

סוחרים אויף דעם מאַרק זענען געווען פאַרשידענע: געווען סוחרימלעך, וועלכע פלעגן קויפן קליינינקייטן: אַ ביסל חזיר־האָר, אייער, אַ האָן און דאָסגלייכן — גרעסערס זענען זיי ניט געווען בכוח צוצושטעלן. ס׳זענען אָבער אויך געווען אמתע סוחרים, וועלכע פלעגן קויפן אַלץ וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט: בהמות, תבואות א.אַ. כדאַי צו דערמאָנען איניקע צוליב די אייגנאַרטיקע שטריכן, וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט. איך געדענק זיי פון מיין פריסטער יוגנט אין מאיר הירשס בית־המדרש, ווו זיי זענען געווען שטענדיקע מתפללים נאָך מיין צוריק קומען פון דער קרינקער ישיבה.

ס׳דערמאָנט זיך אַ שבת אין מאיר הירשס בית־המדרש ביים דאַווענען. דאָס בית־המדרש איז געפּאַקט און די מזרח וואַנט איז באַזעצט מיט חשובע בעלי־בתים. אָט זיצט אהרון־הירש דער שניטקרעמער, אַ ייד אַ למדן, מיט זיין פּאַטריאַרכאַלער שניי־ווייסער באָרד — אַן אמתער הדרת־פּנים. אָט שטייט אין ווינקל נעבן אָרון־קודש לייזער משה דער שניטקרעמער, דעם אַלטן רבס אַן אידעם, אַ גרויסער תלמיד־חכם, אויך אַ קענער אין וועלטלעכע לימודים. צווישן זיי זיצט דער גריז־גרויער צדיק דער „אַנוסטן" (דעם צונאָמען האָט ער געקראָגן, ווייל ער פלעגט ליב האָבן צו דערציילן פאַרשידענע פּאַסירונגען פון אונדזער שטעטל און פלעגט שטענדיק דערביי צוגעבן, אַז דאָס האָט פּאַסירט „אַנוסטן" און אַז מ׳האָט אים געפרעגט: ר׳ צדיק, ווען אַ שטייגער איז דאָס געווען דער „אַנוסטן", פלעגט ער אַ זאָג טאָן: אָט מיט אַ יאָר 50 אָדער 60 יאָר צוריק!... און אָט איז אהרון יוסף דער תבואה סוחר, פון מיטעלן וווקס און רירעוודיק, ער רייסט זיך תמיד צום עמוד. נעבן אים זיצט זיך טאַטע, אַ ייד, אַ זקן, ווייט אין די 90־ער.

ווער קאָן זיך אין אַלעמען דערמאָנען? יעדע־ער איז דאָך געווען אַ וועלט פון תורה און חכמה פאַר זיך. און איידער מ׳שטעלט זיך דאַווענען ווערט כלומרשט

אַ דינגעניש, ווער עס זאָל צוגיין צום עמוד, ווייל אין דער אמתן האָבן אַלע דערצו געהאַט גרויס חשק. מער פון אַלעמען האָט זיך אָבער געשראָקן אהרון יוסף דער תבואה־סוחר, אַז ווער זאָל זיך ניט מקדים זיין פאַר אים. דערפאַר איז ער כמעט שטענדיק געווען דער ערשטער צו גיין צום עמוד, געדאַוונט האָט ער מיט האַרץ און מיט זיין שיינעם אייגנאַרטיקן שבתדיקן ניגון. נאָכן דאַווענען, ווען אַלע האָבן אים אָפּגעגעבן אַ „גוט־שבת" און דערביי געלויבט זיין דאַווענען, האָט ער גע־שטראַלט פון גליק. אויך זיין אַלטע מאַמע האָט געשעפּט נחת. „עפּעס אַ קלייניקייט? אַזאַ דאַווענען!"

יעקב אַראַנאָוויטש
(בוענאָס־איירעס)

דאָס לעבן אין קאַמעניץ

קאַמעניץ־ליטאָווסק, וואָס ליגט געאָגראַפיש צווישן בריסק־ליטאָווסק און פּרו־זשענע, איז געווען אַ יידישע שטאָט ווי אַלע אַנדערע יידישע שטעט. אמת, די צאָל יידן איז נישט געווען קיין גרויסע, סך הכל 500 פאַמיליעס. דאָך איז דאָרט אָנגעגאַנגען אַ פולבלוטיק יידיש לעבן אויף אַלע געביטן. עס זענען דאָרט געווען 10 בתי־מדרשים, אַ תלמוד־תורה, אַ חסידים־שטיבל, ווו יידן האָבן געדאַוונט און געלערנט און שטרענג אָפּגעהיטן דאָס שיינע רעליגיעזע לעבן ביז צום אומקום.

דער קאַמעניצער רב, הרב ראובן בורשטיין ז״ל, איז געווען אַ תלמיד־חכם און אַ גרויסער אינטעליגענט און אויך אַ בן־רב. עס זענען דאָרט געווען אַ סך לומדים און בכלל אַ סך שיינע בעל־הבתישע יידן. קאַמעניץ האָט געהאַט אַן אַלטע באַרימטע שול פון הונדערטער יאָרן מיט זייער אַ קינסטלערישן ארון־קודש, וואָס איז געווען צו באַוואונדערן. עס פלעגן קומען מענטשן פון ווי ווייט באַזוכן די שול מיטן ארון־קודש. די שול איז אָפּגעברענט געוואָרן בשעת דער גרויסער קאַמעני־צער שריפה אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. אויפן אָרט פון דער שול האָט מען אויפגעשטעלט די תלמוד־תורה, ווו עס האָבן געלערנט אַ סך קינדער, אויך פרעמ־דע, און קאַמעניצער יידן, אַלע נישט קיין רייכע, האָבן געגעבן עסן די פרעמדע קינדער. עקאָנאָמיש האָבן קאַמעניצער יידן געלעבט פון קרעמעריי, זייער ווייניק זענען געווען בעלי־מלאכות און אַ קליינע צאָל אַרבעטער.

דאָך האָבן זיי באַוויזן אויפצוהאַלטן די באַרימטע ישיבה קטנה מיטן גרויסן למדן און תלמיד־חכם, דעם ראש־הישיבה ר׳ שלמה חיים. עס איז אויפגעבויט געוואָרן אַ ספּעציעלע געביידע פאַר דער ישיבה, געשטיצט פון קאַמעניצער און אַמעריקאַנער יידן.

קאַמעניץ האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע אינטעליגענץ, לערער און אויך שריי־בער, פּאָליטישע פּאַרטייען פון אַלע ריכטונגען, די מערהייט — ציונים חלוצים. שוין מיט 50 יאָר צוריק האָט קאַמעניץ פאַרמאָגט אַ יידישע ביבליאָטעק מיט סטאַבילע מיטגלידער און סתם לייענער. די ביכער זענען געווען העברעאישע, און אַ טייל — רוסישע.

יוסף פאַסט
(ניו־יאָרק)

קאַמעניץ־ליטאָווסק — ווו איך בין קיין מאָל נישט געווען

מייך „באַקאַנטשאַפט" מיטן שטעטל איז נישט געווען קיין נײַ־דערוואָרבענע. שוין קרוב פערציק יאָר ווי איך זע דאָס שטעטל דורך די אויגן פון מיין פרוי חנה (חנה קופטשיק), די טאָכטער פון פייגע און הערשל, וועלכע האָבן געלעבט אין זייער באַליבט געבורט־שטעטל.נישט איין מאָל דוכט זיך מיר אויס, אַז איך שפּאַציר מיט מיין פרוי און איר משפחה אויף די קאַמעניצער גאַסן, נישט נאָר זע איך דעם „סלופּ" — איך זע דעם ראָד קראָמען, איך זע זייער זיידנס ווינטמיל אין זאַסטאַוויע און אויך אַ גרויסן טייל איינוווינער קען איך כמעט ביי זייערע נעמען.

איך זע די שול מיט איר גאַנצן פּראַכט און גלאַנץ, מיט איר אויסערגעוויינ־לעכן שיינעם ארון־קודש, מיט דער שניצעריי־קונסט און די צוויי לייבן, וואָס האָבן באַוואַכט דעם אַראָפּגאַנג און אויסגעזען ממש ווי לעבעדיקע. די שול האָט זיך געקענט גלייכן מיט די שענסטע וועלט־טעמפּלען.

אַזאַ ליבע צום געבורט־שטעטל קומט ניט פון די ראַמען פון סתם נאָסטאַל־גיע; עס איז אַ שטיק לעבן, וואָס באַגלייט אַ מענטשן, ביז זיין טיפן עלטער, און אפשר אין זיין אייביקייט.

גאָר לעצטנס האָב איך זיך באַקענט מיט חברים און פריינד פון קאַמעניץ־ליטאָווסקער בוך־קאָמיטעט, צו וועלכע איך האָב זיך גערן אָנגעשלאָסן.

אין אונדזער פערציק־יאָריקן „אַרומוואַנדערן" אין און אַרום קאַמעניץ, וואָלט מען געקאָנט פאַרצייכענען הונדערטער עפּיזאָדן פונעם שטעטל, נאָר איין עפּי־זאָד, וואָס מיין פרוי וועט נישט מיד צו דערציילן, איז פון נאָך דער שריפה בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אַרום פינף און זיבעציק הייזער זענען פאַר־ברענט געוואָרן און צענדליקער משפחות האָבן זיך פאַרקליבן אין די פאַרבליבענע הייזער. מיין פרויס משפחה האָט זיך באַזעצט מיט נאָך עטלעכע פאַמיליעס אין שידלאָווסקיס הויז. ווען דאָרט איז געוואָרן צו ענג, האָבן זיי זיך צוזאַמען מיט ראָכטשע סופר מיט איר פאַמיליע פאַרקליבן אין אַן אויבער־שטיבל אויף

דער בריסקער גאַס, איבער רחל גייערס שענק. דאָרטן האָבן שוין פון פריער געהאַט געוווינט די אַלטע רביצין מיט אירע דריי קינדער — פּיניע, שואלקע און כייענע. דאָס שטיבל איז באַשטאַנען פון צווויי צימערן און אַ קיך, באַוווינט פון עלף נפשות. זיי האָבן זיך אַזוי גוט איינגעלעבט, ווי זיי וואָלטן געווען איין משפּחה. זיי זענען געווען אונטער דער השגחה פון איין מאַמען — די זייער קלוגע און האַרציקע פרוי, רי רביצן ראַבינאָוויטש. נאָך עד היום הער איך וועגן אירע גלייכווערטלעך — וואָס שפּרודלען מיט פאָלקס־חכמה.

איך הער אויך דאָס דעמאָלטיקע געזאַנג, וואָס פלעגט פאַרהילכן אין די זמערדיקע שבתים, די גאַס פול מיט שפּאַצירנדיקער יוגנט, און וואָס וועט זיך אייביק מער נישט הערן.

געשטאלטן

פנחס רביד־רודניצקי

ר׳ יוסף וויגוטאָוו

צווישן די גרויסע למדנים און חשובע בעלי־בתים ביי אונדז אין שטעטל זענען אויך געווען אַזעלכע יידן, וואָס אַחוץ זייער גרויסע לומדות, זענען זיי אויך געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן לטובת הכלל. איינער פון די, וואָס האָט זיך באַזונדערס קונה שם געווען אויף דעם געביט, איז געווען דער למדן און עסקן ר׳ יוסף וויגוטאוו ע״ה, וועלכער האָט צוזאַמען מיט אַנדערע חשובע בעלי־בתים ווי ר׳ אברהם שעיה נתן און ר׳ הירש רודניצקי אָנגעפירט מיט דער הילף־אַרבעט ביי אונדז. בעת די דייטשן האָבן פאַרנומען אונדזער שטעטל און גלייך אָנגעהויבן קאָנפיסקירן דאָס גאַנצע רייכטום פון דער געגנט — שוין אין יענער צייט האָבן די דייטשן דורכגעפירט זייער רויבערישע אַרבעט מיט גרויס ברוטאַלקייט. באַזונדערס האָט זיך דעמאָלט אויסגעצייכנט איינער אַ מיליטערמאַן, וועלכער פלעגט מיט סאַדיסטישער הנאה שלאָגן יידן, וועלכע ער פלעגט נאָר באַגעגענען, רייטנדיק אויף זיין פערד אין דער באַגלייטונג פון זיין אַרויסהעלפער כוואַט, אַ זון פון דער דייטשישער לערערקע כוואַט, אויף וועמען מ׳האָט געזאָגט, אַ זיי זענען משומדים

אָבער ערגער פון דעם איז געווען אין יענער צייט, ווען די פויערים זענען אַזוי פאַראָרעמט געוואָרן, אַז זיי האָבן מער נישט געהאַט וואָס צו ברענגען אין שטאָט פאַרקויפן. אויך געלט־שטיצע, וואָס אַ גרויסער טייל פון דער באַפעלקערונג פלעגט קריגן פון זייערע קרובים אין אַמעריקע, איז אָפּגעשטעלט געוואָרן. דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז דער עקאָנאָמישער מצב ביי אונדז אין שטעטל איז געוואָרן ערגער פון טאָג צו טאָג אַזוי, אַז דער גרעסטער טייל פון דער באַפעלקערונג האָט ממש געהונגערט, נישט געהאַט קיין בגד אָנצוטאָן און געטראָגן הילצערנע שיך, און מלבושים איבערגעמאַכט פון דייטשישע דעקן, וואָס מ׳פלעגט קויפן ביי דייטשישע סאָלדאַטן. אָנצופירן מיט דער הילף־אַרבעט אין יענער צייט האָט זיך געפאָדערט אַ מענטש מיט אַן אמתדיק וואַרעם יידיש האַרץ, וואָס זאָל זיין גרייט מקריב צו זיין זיך לטובת הכלל, ווייל די חודשדיקע שטיצע, וואָס אונדזער שטעטל האָט באַקומען פון „דזשאָינט״, איז ווייט נישט געווען גענוג צו העלפן אַפילו טיילוויז די נויטבאַדערפטיקע

גערענק איך טאַקע דעריבער זייער גוט די האַרצרייסנדיקע סצענעס, וואָס פלעגן זיך אָפּשפּילן ביי ר׳ יוסף וויגוטאָוו אין הויז, וואָס איז שטענדיק געווען פול מיט מענטשן, וועלכע זענען געקומען בעטן הילף. אַלע האָבן געשריגן, געבעטן, אויסגעגאָסן זייער ביטער האַרץ, דערציילט וועגן דער גרויסער נויט וואָס הערשט ביי זיי. ר׳ יוסף האָט זיך געקאָרטשעט אין ווייטאָג, געוואָלט אַלעמען העלפן, אָבער די נויט איז געווען גרויס און די געלט־מיטלען — קליין. דאָך איז קיינער נישט אַוועק מיט ליידיקע הענט; ווער עס האָט באַקומען אַ קוויטל אויף ברויט צום בעקער, און ווער — אַ פּאָר מאַרק מזומן. אויך די יורדים, וועלכע האָבן זיך געשעמט צו בעטן, האָט ער ניט פאַרגעסן. גערענק איך אים טאַקע: אַ הויכער, אַרומגעלאָפן שטענדיק פאַרזאָרגט, פאַרטראַכט און פאַרנאַכלעסיקט זיין אייגענע פּרנסה, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ שענק. יעדן אָוונט פלעגט מען אים טרעפן זיצן אין דער היים און לערנען ביז שפּעט אין דער נאַכט. אָט אַזעלכע כלל־טוער האָט אונדזער שטעטל פאַרמאָגט. ווער קען זיי פאַרגעסן!

זלמן רייזן

אברהם הערש קאָטיק

אברהם הערש קאָטיק, געבוירן ג׳ אלול 1868 אין קאַמעניץ־ליטאָווסק, אַ זון פון יחזקאל קאָטיק. שוין צו 4 יאָר אָנגעהויבן לערנען ביי מלמדים. שפּעטער מיט די עלטערן אַריבערגעפאָרן קיין קיעוו. אין 1881 אַריינגעטראָטן אין אַ וואַר־שעווער רעגירונגס־גימנאַזיע און 1886 אויסגעשלאָסן געוואָרן פון גימנאַזיע צוליב רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט, און פיל שפּעטער — אין 1898 — פאַרענדיקט זיין בילדונג אין וואַרשעווער אוניווערזיטעט אַלס פּראָוויזאָר.

פון דער יוגנט אָן זיך באַטייליקט אין דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג, און פירנדיק די פּראָפּאַגאַנדיסטישע און אויפקלערערישע אַרבעט אויף רוסיש, זיך אָנגעשטויסן אויפן פאַקט, אַז די יידישע אַרבעטער פאַרשטייען נישט קיין רוסיש, איז ער געקומען צום געדאַנק וועגן דער נויטווענדיקייט צו שאַפן אַ פּאָפּולערע וויסנשאַפטלעכע ליטעראַטור אין יידיש.

אין יאָר 1894 האָט ער צוזאַמען מיט א. ברעסלערן אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ סעריע: „וויסנשאַפטלעכע פאָלקס־ביכער״, פון וועלכע דאָס ערשטע איז געווען: „ווי אַזוי האָבן מענטשן געלעבט מיט עטלעכע טויזנט יאָר צוריק״.

די דאָזיקע אויסגאַבע האָט געשפּילט אַ געוויסע ראָל אין די יאָרן פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג פון פאַרן „בונד״, און אין דער ערשטער צייט נאָך דער גרינדונג פון „בונד״.

נאָך אַן הפסקה פון עטלעכע יאָר (1900), האָט א. ה. קאָטיק באַנייט זיין פאַר־לעגערישע טעטיקייט אין בי ַליסטאָק, ווו ער איז אויך געווען אַ לערער און געגרינדעט דעם פאַרלאַג „פאָלקס־בילדונג״, ווו ס׳האָבן געאַרבעט אַלס סעקרעטאַרן אברהם רייזען און דערנאָך י. ח. ברענער.

אין יאָר 1904 האָט קאָטיק זיך באַזעצט אין מינסק, ווו ער האָט געגרינדעט אַ יידישיסטישן קרייז, איינעם פון די ערשטע וואָס האָבן זיך געזאָלט פאַרנעמען מיטן צונויפשטעלן אַ יידישע גראַמאַטיק, יידישע לערנביכער אאַז״וו. צו דעם קרייז האָבן צוו. אַנד. געהערט דוד קאַסעל, שרה רייזען, יוסף ציפּקין. זלמן רייזען

האָט דעמאָלט געאַרבעט ביי קאָטיקן אַלס סעקרעטאַר. אין יולי 1905 איז קאָטיק געוואָרן אַרעסטירט פאַר זיינע באַציאונגען צום „בונד” און באַפרייט געוואָרן בעת די אָקטאָבער־געשעענישן.

אין 1906 האָט ער געלייענט לעקציעס וועגן דער ידישער ליטעראַטור אויף די וואַרשעווער ידישע אָוונט־קורסן. אין 1912 געווען פאַקטישער רעדאַקטאָר פון דער וועכנטלעכער ביילאַגע צום „היינט” — דער „הויז־דאָקטאָר”.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער מיט זיין פאַמיליע פון 8 פערזאָן געמוזט וואַנדערן איבער פאַרשידענע שטעט פון רוסלאַנד אַלס פאָרשטייער פון דער צייטונג „רוסקיִע וויעדאָמאָסטי”. אין 1920 צוריקגעקומען קיין פוילן אַלס לייטער פון דער פראָפּאַגאַנדע־אָפּטיילונג פון דער סאַניטאַר־מעדיצינישער אָרגאַניזאַציע ביים „דזשאָינט”.

פעברואַר 1924 געקומען קיין אַמעריקע, אָבער צוליב די עמיגראַציע־באַגרענע־צונגען געמוזט אין 1926 פאַרלאָזן דאָס לאַנד און אַוועק קיין מאָסקווע, ווו ער האָט פאַרנומען אַ פּאָסטן אין בילדונגס־קאָמיסאַריאַט.

אין זיין פילזייטיקער טעטיקייט און שפּעטערישער אַרבעט האָט קאָטיק אויך פאַרעפנטלעכט פובליציסטישע און פּאָפּולער־וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען אין פאַרשידענע ידישע און רוסישע צייטונגען. ער האָט געשריבן וועגן קולטור־ און שול־פראַגן, ביבליאָגראַפיע, עקאָנאָמישע פראַגן, געזעלשאַפטלעכע היגיענע אד״גל.

(פון זלמן רייזינס לעקסיקאָן — געקירצט דורך חיה קראַקאָווסקי)

פראָפ. שמואל אייזנשטאַדט
(תל־אביב)

ר׳ שעפסל סופר

(פון מיין פאָטערס זכרונות)

מיין פאָטער יוסף אייזנשטאַדט דערציילט אין זיינע יוגנט־זכרונות פון טשעמערי :

יעדן ערב יום־טוב פלעגט מיין פאָטער ר׳ יעקב־בער שיקן פון זיין פאָססיע קיין קאַמעניץ און אין די שטעטלעך אַרום נישט ווייניקער ווי צו ח״י רובל אין יעדן פלאַץ, כדי צו פאַרטיילן די דאָרטיקע אָרעמעלייט. ער פלעגט אויך איבערשיקן צו די גבאים פון קאַמעניץ וועגענער, אָנגעלאָדענע מיט קאַרטאָפל פון די אייגענע פעלדער, כדי צו צעטיילן זיי פאַר אָרעמע משפחות אויף פסח.

*

איך בין דאַן אַלט געווען זיבן יאָר, איך האָב שוין אָבער גוט געוווסט, אַז אין קאַמעניץ לעבט אַ סופר סת״ם, וועלכער הייסט ר׳ שעפסל. דאָס איז געווען אַ מענטש, וועמען מיר קינדער האָבן שטאַרק ליב געהאַט צוליב זיין לוסטיקן כאַראַקטער און די שיינע מעשיות, וואָס ער האָט געהאַט צו דערציילן. ער איז געווען אַ גרויסער אָרעמאַן, אָבער שטענדיק פריילעך און גוטהאַרציק און האָט פאַרמאָגט אַ רייכן אוצר פון ווערטלעך און איינפאַלן.

און ווען עס האָט זיך אין גאַנצן אָפּגעשטעלט ר׳ שעפסלס פרנסה צוליב דעם, וואָס קינדערלאָזע בעלי־בתים האָבן אויפגעהערט צו באַשטעלן ביי אים דאָס שרייבן פון ספרי־תורות, האָט ער זיך ניט פאַרלוירן און באַשלאָסן זיך צו לאָזן אויף אַ רייזע קיין ארץ־ישראל. אויף הוצאות האָבן אים געגעבן בעלי־בתים פון צווישן זיינע באַקאַנטע.

נאָך אַ יאָר צייט האָט ער זיך אומגעקערט צוריק קיין קאַמעניץ און געבראַכט פון ארץ־ישראל פון אַלדאָס־גוטס : עטלעכע זעקלעך ארץ־ישראל־ערד, עצי־חיימס צו ספרי־תורות פון לבנונער צעדערביימער, מילגרוימען פון דער געגנט פון

יריחו, קאָקאָס־ניס און אַחוץ אַלעמען — אָן אַ שיעור מעשיות וועגן די ניסים, וואָס זענען מיט אים געשען אויפן וועג קיין ארץ־ישראל.

אין אונדזער פּאָסעסיע פלעגט ר׳ שעפּסל קומען גאַנץ אָפּט. ער איז ביי אונדז שטענדיק געווען אַן אָנגעלייגטער גאַסט. ער פלעגט זיך שטענדיק פאַרהאַלטן ביי אונדז אויף עטלעכע טעג אַלס אַ שיינער ייד און תלמיד־חכם. דער טאַטע פלעגט אים אויפנעמען מיט גרויס דרך־ארץ און פלעגט אים באַלוינען מיט עט־לעכע רובל און אַ פלעשל וויין אויף קידוש און הבדלה. נאָך זיין צוריקקומען פון ארץ־ישראל פלעגט ער בשעת יעדן אָנקומען אין דער פּאָסעסיע דערציילן אונדז קינדער זיינע ווונדערלעכע מעשיות, און מיר פלעגן זיך אים פאָרשטעלן אין אונ־דזער דמיון, ווי אַ מין גלגול פון אליהו הנביא.

לאה אלוני־באַבראָווסקי
(תל־אביב)

שלמה מאַנדעלבלאַט הי״ד

שלמהקע איז געבוירן אין קאַמעניץ־ליטאָווסק. זיינע עלטערן זענען געווען נחמה און יאָסל דער שרייבער (מאַנדעלבלאַט). שלמהקעס פאָטער איז געווען ביי אונדז אין שטעטל יאָרן לאַנג אַ יידיש־רוסישער לערער. שוין אין די קינדער־יאָרן האָט שלמהקע זיך אויסגעצייכנט אין זיין לערנען. אין עלטער פון 12 יאָר איז ער שוין

געווען פעאיק מיטצואַרבעטן מיט זיין פאָטער אין די יידיש־רוסישע קלאַסן, אָבער דאָס אַלץ האָט אים ניט באַפרידיקט — ער האָט געשטרעבט צו בילדונג.

מיט דער הילף פון לערביכער האָט ער אַליין פיל געלערנט ביז עס איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה. ווען די דייטשן האָבן דעמאָלט אָקופּירט קאַמעניץ, האָט זיך קיינער מער נישט גענייטיקט אין דער רוסישער שפּראַך, און יאָסל דער שרייבער מיט זיין פאַמיליע זענען געבליבן אָן פּרנסה. אָבער שלמהקע

האָט ניט פאַרלאָרן זיין מוט, ער האָט באַלד אָנגעהויבן לערנען זייער פלייסיק די דייטשע שפּראַך און געהאַט גרויס דערפאָלג אין זיין לערנען. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און שלמהקע האָט באַקומען אַ שטעלע אַלס סעקרעטאַר און איבערזעצער אין דער דייטשער קאָמענדאַנטור אין קאַמעניץ. דאַן האָט זיך די עקאָנאָמישע לאַגע ביי זיין פאַמיליע פיל פאַרבעסערט.

אין פאַרלויף פון זיין אַרבעט אין דער קאָמענדאַנטור האָט ער זיך שטאַרק באַמיט צו העלפן קאַמעניצער בירגער — יידן און קריסטן. ווען די ערשטע וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט און די דייטשן האָבן פאַרלאָזן אונ־זער געביט, איז שלמהקע ווידער געבליבן אָרבעטסלאָז.

גלייך ווי עס האָט זיך געשאַפן די פּוילישע מדינה, וועלכע האָט אויך אַריינגענומען אונדזער שטעטל, האָט שלמהקע ווידער אָנגעהויבן שטודירן. מיט גרויס מי האָט ער באַקומען פּוילישע לערנביכער און זיך שטאַרק איבערגעגעבן צו לערנען גרינטליך די פּוילישע שפּראַך. ער האָט זיך געלערנט געהיים אויף אַ בוידעם, וווּ ער האָט זיך, ווי פיל פון דער יידישער יוגנט אין קאַמעניץ אויסבאַהאַלטן, ווייל דער גרויזאַמער פּוילישער פּאָליציי־קאָמענדאַנט — אַ שונא ישראל — פלעגט שלאָגן וועמען ער האָט נאָר געזען.

ווען שלמהקע האָט זיך איבערצייגט, אַז ער קען גוט די פּוילישע שפּראַך אין שריפט און אין וואָרט, האָט ער אָנגעהויבן זוכן תכלית. ער איז אַוועק צו דער פּוילישער פּאָליציי און זיך געווענדעט צום קאָמענדאַנט, דעם שונא־ישראל, און אים פאָרגעלייגט זיין דינסט אַלס סעקרעטאַר און איבערזעצער אין דער פּוילישער קאָמענדאַנטור. דער קאָמענדאַנט האָט זיך באַצויגן צו אים מיט שפּאָט און דערביי געוואָלט אים מכבד זיין מיט אַ פּאָר קלעפּ, אָבער שלמהקע האָט זיך ניט פאַרלאָרן. ער האָט דעם קאָמענדאַנט דערקלערט, אַז די מערהייט בירגער אין קאַמעניץ זענען יידן און פּראַוואָסלאַווגע, וועלכע קענען ניט די פּוילישע שפּראַך און מען דאַרף פאַר זיי אַן איבערזעצער צו פאַרלייכטערן די אַרבעט פון דער פּוילישער פּאָליציי־קאָמענדאַנטור. נאָך דער דערקלערונג האָט דער קאָמענדאַנט אים געגעבן אַ בויגן פּאַפּיר און אים געהייסן שרייבן אין פּויליש: „אַלע זשידעס זענען קאָמוניסטן און שונאים פון פּוילישן פאָטערלאַנד, און מען דאַרף זיי אַלע אויסשיסן". שלמהקע האָט דרייסט באַטאָנט: „איך בין אַ ייד און אַזעלכעס וועל איך אויף מיין פּאַלק ניט שרייבן!" דער קאָמענדאַנט איז געוואָרן אַ ביסל ווייכער און געזאָגט: „שרייב וואָס דו ווילסט".

דאַן האָט שלמהקע געשריבן זיין ביאָגראַפיע און אויך באַצייכנט, אַז אין דעם זעלבן הויז האָט ער געאַרבעט אַלס דייטשער סעקרעטאַר און איבערזעצער. וועגן זיין אָרנטלעכקייט קען דער קאָמענדאַנט זיך נאָכפרעגן ביי די קאַטוילישע בירגער

פון קאַמעניץ, וועלכע פיל פון זיי האָט ער ארויסגעהאָלפן פון די דייטשע זשאַנדאַרמען. ווען דער קאָמענדאַנט האָט זיך איבערצייגט, אַז אַלץ וואָס שלמהקע האָט געזאָגט און געשריבן איז אמת, האָט ער גערופן שלמהקען און צו אים געזאָגט: „דו וועסט זיין מיין סעקרעטאַר!"

גלייך ווי שלמהקע האָט אָנגעהויבן זיין אַרבעט אין דער פוילישער קאָמענ־דאַנטור האָט דער ווילדער קאָמענדאַנט אויפגעהערט שלאָגן יידן, און שלמהקע איז געוואָרן זייער פּאַטראָן. ווער עס איז געווען אין אַ נויט איז באַלד געקומען צו אים, און ער האָט פיל יידן אַרויסגעראַטעוועט פון פאַרשידענע צרות און שלעכטע גזרות. ער האָט געדינט מיט פיל געטריישאַפט יידן און אויך דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

ווען מען האָט אין קאַמעניץ צום ערשטן מאָל דורכגעפירט וואַלן פאַרן שטאָטישן מאַגיסטראַט האָט דער שטאָטראַט באַשטימט שלמהקע מאַנדעלבלאַטן פאַרן שטאָטישן סעקרעטאַר אין מאַגיסטראַט, כאָטש קעגן אים איז געווען אַ קאַנדידאַט אַ פּאָליאַק. שלמהקע איז געווען אַ פּערזענליכקייט. געווען באַליבט ביי אַלע בירגער אין קאַמעניץ, סיי ביי יידן, סיי ביי קריסטן. מיט זיין טיפן פאַרשטאַנד האָט ער געוווּסט ווי אַזוי זיך צוצופּאַסן צו פאַרשידענע מענטשן, מיט וועלכע ער איז געווען אין קאָנטאַקט אין פאַרלויף פון זיין אַרבעט אין מאַגיסטראַט. זיינע פעיקייטן און טאַקט האָבן אים דערמעגלעכט בלייבן אויף זיין אַמט יאָרן לאַנג פון דעם שווערן אָנפאַנג ביז צום טרויעריקן סוף.

שלמהקע האָט חתונה געהאַט מיט חיה־שרה כאַזאַנאָוויץ. זיי האָבן געפירט אַ רואיק, בכבודיק פאַמיליע־לעבן.

ווען די נאַצישע מערדער האָבן זיך באַוויזן אין קאַמעניץ, איז זייער עלטסטער זון ראובן געווען צווישן די ערשטע הונדערט קרבנות.

חיה־שרה, שלמהקע און זייערע קינדער זענען אומגעקומען דורך די דייטשע רוצחים צוזאַמען מיט אַלע קאַמעניצער און זאַסטאַוויער יידן.

יהיה זכרם ברוך.

נ. נ.

ד״ר אייזיק גורני הי״ד

ד״ר אייזיק גורני איז געבוירן געוואָרן אין קאַמעניץ און זיינע עלטערן האָבן אים דערמעגלעכט צו באַקומען אַ טראַדיציאָנעלע דערציאונג און וועלטלעכע בילדונג. באַלד נאָכן ערשטן וועלט־קריג — אַלט זייענדיק 13 יאָר — קומט ער אָן אין 5טן קלאַס פון דער העברעישער גימנאַזיע אין ביאַליסטאָק, ווו ס׳באַזעצן זיך אויך זיינע עלטערן. אין צוויי חדשים שפּעטער שטאַרבט זיין פּאָטער.

נאָכן פּאָטערס טויט האָט זיך די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער פאַריתומטער פאַמיליע שטאַרק פאַרערגערט. אייזיק זעצט אָבער פאָר דאָס לערנען. ער גיט אָפּ שטונדן אויף מאַטעמאַטיק און גרייט זיך פאָרן שטודירן. ס׳איז כדאי צו באַמערקן, אַז נאָכן פּאָטערס טויט פלעגט ער זאָגן נאָך אים קדיש עטלעכע מאָל אין טאָג און אַפילו לערנען אַ קאַפּיטל משניות לכבוד זיין אָנדענק.

טראָץ דעם, וואָס אין אויסלאַנד האָט ד״ר א. גורני זיך נישט געפונען אין

קיין טראַדיציאָנעלער יידישער סביבה, האָט ער מיט שטאָלץ געטראָגן זיין יידישן נאָמען און האָט זיך באַטייליקט אין קרייזן, וועלכע זענען געווען טעטיק אין די נאַציאָנאַלע פאָנדן פאַרן אויפבוי פון אַ פרייער נאַציאָנאַלער היים אין ארץ־ישראל.

צו 17 יאָר פאָרט ער שטודירן אין אוניווערזיטעט — צוערשט אין דער שווייץ און שפּעטער אין פראַנקרייך, ווו ער שטודירט מאַטעמאַטיק, און דערגרייכט דעם דאָקטאָראַט. ער באַקומט אַן אוניווערסיטעט־קאַטעדרע אין פראַנקרייך.

בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין יום־כיפור פון יאָר 1942, ווערט ער דורך די נאציס, וועלכע האָבן אָקופּירט פראַנקרייך, אַרויסגעשיקט קיין אוישוויץ, פון וואַנען ער קומט מער נישט צוריק.

ד״ר אייזיק גורני האָט אַרויסגעגעבן ווערק וועגן מאַטעמאַטיק, וואָס געפינען זיך אין מאַטעמאַטישן פאַקולטעט פון ירושלימער אוניווערזיטעט. אין זעלבן פאַ־קולטעט איז דעם 8טן מאַי 1963 פאָרגעקומען אַ צוזאַמענטרעף, ווו פראָפ. ש. מאַנ־דלבלאַט פון ענגלאַנד האָט באַערט דעם אָנדענק פון ד״ר אייזיק גורני, רעפע־רירנדיק אַ טייל פון די ווערק פון אומגעבראַכטן געלערנטן.

כבוד זיין אָנדענק!

מ. ניימאַן

יאַנקל זלאַטעס ז״ל

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אין קאַמעניץ זייער אַ סך מענטשן געליטן פון הונגער, שרעק און קראַנקייטן. די אַלע וואָס האָבן געהאַט פאַמיליעס האָבן געליטן צוזאַמען און זיך געהאַלטן צוזאַמען. יאַנקל זלאַטעס פון זאַסטאַוויע האָט דעמאָלט פאַרלאָרן זיין גאַנצע משפחה (חוץ איין ברודער אברהם משה מיט זיין פאַמיליע, וועמען די נאַציס האָבן אומגעבראַכט און ער, אַ יינגערער פון די ברידער, האָט געהונגערט, געשלאָפן אויף בוידעמער און געגאַנגען אָפּגעריסן, אָבער אויסגעוואַקסן אַ פעיקער יונגערמאַן, ער האָט גערופן פאַרזאַמלונגען און גערעדט צו די אַרבעטער, זיי אויפגעקלערט, זיי זאָלן זיך אָנשליסן אין אַ פאַראיין, כדי צוזאַמען אויסצוקעמפן בעסערע באַדינגונגען. ניט אַלע אַרבעטער האָבן זיך צוגעהערט צו אים, אָבער יאַנקל האָט ניט אויפגעגעבן. ער צוזאַמען מיט בענצע סאפיר, לייזער קאַגאַן און פיל אַנדערע אַרבעטער, פלעגן אַלע פאַרנאַכט נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט גיין און אַרונטערנעמען די אַרבעטער פון דער אַרבעט, כדי ניט צו אַרבעטן צו 10 שעה אַ טאָג אָדער מער.

יאַנקל האָט געוואָלט אויסקעמפן צוזאַמען מיט זיי אַן 8־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג. עס איז אָנגעקומען שווער דאָס דורכצופירן, אָבער די אָרגאַניזאַטאָרן איז געלונגען צו אָרגאַניזירן די אַרבעטער אין פאַראיינען. נאָך אַ סך קאַמפן זענען די דאָרטיקע אַרבעטער געוואָרן באַוווסטזיניקע מיטגלידער פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען. יאַנקל איז אויך געווען פון די ערשטע צו באַגרייפן, אַז דאָס שטעטל דאַרף האָבן אַ ביבליאָטעק. האָט ער צוזאַמען מיט משה׳קע גרינבלאַט, משה׳קע וויסאָצקי, גיטל סופר און היענע דער רביצינס געגרינדעט די ערשטע יידישע אַרבעטער־ביבליאָטעק. עס איז געווען פריילעך אין שטעטל. יינגלעך און מיידלעך פלעגן אַלע פאַרנאַכט קומען אין ביבליאָטעק לייענען אַ בוך און אויך זיך טרעפן מיט חברים און פריינד. דאָס זענען געווען שיינע און אָנגענעמע יאָרן. דערנאָך איז יאַנקל אויסגעקליבן געוואָרן אַלס ראַטמאַן. ער האָט רעפּרעזענטירט די אַרבעטער פון קאַמעניץ. אויך יאָסל זוויגוטאָוו איז געווען ראַטמאַן מצד די קרעמער

אין געשעפטס־לייט. מאַטוכניק איז דאַן געווען דער בירגערמייסטער פון מאַגיס־טראַט און שלמהקע מאַנדעלבלאַט — סעקרעטאַר.

יאַנקל איז תמיד געשטאַנען אויף דער וואַך, אַז מען זאָל ניט אַרויפלייגן צו פיל שטייערן אויף די אומפאַרמעגלעכע. דער בירגערמייסטער און דער סעקרע־טאַר האָבן זיך אַלע מאָל צוגעהערט צו זיינע דיסקוסיעס און אים אַ סך מאָל אויך געפאָלגט. ער האָט געטאָן אַ סך טובות אָרעמע מענטשן. ער איז געווען אַ גוטהאַר־ציקער. שפּעטער איז יאַנקל צוזאַמען מיט יאָסל וויגוטאָוו אויסגעקליבן געוואָרן אַלס ראַטמענער צום סיימיק אין בריסק. איין מאָל אין חודש פלעגן די ראַטמענער פון די אַרומיקע שטעטלעך קומען קיין בריסק אויף די זיצונגען, כדי צו פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון זייערע שטעט.

יאַנקל איז געשטאָרבן דעם 10־טן יולי 1963 אין ברוקלין.

חורבן און אומקום

דאָראַ גאַלפּערן

חורבן קאַמעניץ אין אָנהייב פון דער צווייטער וועלט־מלחמה

(פון אירע בריוו צו לאה און דב אלוני)

ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע, בלוטיקע וועלט־מלחמה, האָבן די סאָוויעטן אין ענדע 1939 אויך פאַרנומען קאַמעניץ. די יידישע לאַגע האָט זיך דאַן געביטן אויף ערגער. די מאַכט האָבן איבערגענומען עטלעכע קאַמעניצער, ווי לייבקע כץ, לייזער דאָלינסקי, יוסף וואָלפסאָן, יוסף קופּציק, צוויי ברידער יאַקובאָווסקי פון זאַסטאַוויע, מלכה ראדישטש און נאָך איניקע האָבן זיך צוגעכאַפּט צו דער „מלוכה". זיי האָבן אַלעמען גוט געקענט און געוווּסט ווי וועמען צו דריקן.

75 פּראָצענט פון די יידן אין קאַמעניץ האָבן דאַן געלעבט פון האַנדל, געהאַט קראָמען און אַזוי געשעפּט פּרנסה. דער האַנדל איז באַלד ליקווידירט געוואָרן. דער ראָד־קראָמען איז גלייך געשלאָסן געוואָרן און פאַר האַנדל האָט מען זייער שטאַרק געמשפּט, מערער הייזער האָט מען נאַציאָנאַליזירט. די לאַגע איז געווען זייער אַ שווערע, כמעט אָן אויסוועג. די בתי־מדרשים זענען ליקווידירט געוואָרן, דאָרט איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ קלוב און אַ קינאָ. יעדער האָט געמוזט אַרבעטן שבת און דאָס האָט אויך שלעכט געווירקט; אָבער זייער שלעכט איז נאָך דאַן נישט געווען. ווער עס האָט געקענט אַ ביסל רוסיש, האָט געקראָגן אַרבעט.

אין יאָר 1940 האָבן אונדז די רוסן אַרויסגעוואָרפן פון אונדזער הויז, פּשוט אויף דער גאַס. מיין שוועסטער רייזל האָט געוווינט ביי שידלאָווסקין, און איך האָב אויך געוווינט ביי איינעם אַ קריסט — פעאָדאָר פּאַנאָסעוויטש.

ווען די דייטשן זענען צו אונדז געקומען, האָט ער מיר גלייך געמאָלדן, אַז ער וויל נישט צוליב מיר אַרויסהענגען אַ מגן־דוד אויף זיין הויז. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז איך מוז זוכן אַן אַנדער פּלאַץ צום וווינען.

ביי די דייטשע רוצחים

דעם 22סטן יוני פון יאָר 1941, האָבן די ווילדע דייטשישע מערדערס אַריינ־

מאַרשירט צו אונדז אין שטעטל. אין אַ קורצער צייט אַרום זענען געקומען קיין קאַמעניץ ס.ס.־מענער און געכאַפּט יידן אין די גאַסן.

איך אַליין האָב געזען דורכן פענצטער, ווי פון זאַסטאַוויער זייט איז גע־גאַנגען שמואל דוד ראָזענבערגס אַן איידעם. די מערדער האָבן אים געכאַפּט, שטאַרק געשלאָגן און געטריבן פאָריס און מיט די שטיוול אים ווילד געקאָפּעט. דאָס האָט אויף מיר זייער שלעכט געווירקט, און איך האָב זיך נישט געקענט באַרואיקן. מיר האָבן זיך שפּעטער דערוווסט, אַז די מערדער האָבן אַ סך יידן געכאַפּט אין שטעטל און זיי שטאַרק געשלאָגן. דאַן איז אויף אַלעמען אַרויפ־געפאַלן אַ גרויסע אימה.

איך האָב מורא געהאַט, אַז דער דאָזיקער פּאַנאַסעוויטש קען מיך אַרויסגעבן, האָב איך זיך פון דאָרט אַרויסגעקליבן און געוווינט ביי רייזל געווירצמאַן צוזאַמען מיט איר פאַמיליע. דאָרט האָבן מיר אויך געהאַט שרעקלעכע איבערלעבונגען.

איינמאָל זענען געקומען צוויי זשאַנדאַרמען און ביי אונדז צוגענומען אַלץ, וואָס עס איז זיי געפעלן געוואָרן. אַפילו מעבל, קאָלדרעס, גאַרדינען און אַנדערע זאַכן. דערנאָך האָבן זיי פון שאַפע אַרויסגעשלעפּט אַן אַלטן שוואַרצן קאַפּעליוש, אָנגעטאָן רייזלען אויפן קאָפּ, און מיר האָבן זיי אָנגעטאָן אויפן קאָפּ אַ גרויסן טאָפּ. מיר האָבן געמוזט טאַנצן און זינגען און דערצו האָבן מיר גוט געקריגן מיט די נאַגייקעס. דאָס איז געווען אַ שרעקלעכע איבערלעבונג. אַחוץ דעם וויטיק, איז נאָך די חרפּה וואָס זיי האָבן אונדז געטאָן.

אין קאַמעניץ איז פאַר דער מלחמה געווען אַ פרוי, אַ דאָקטאָר. אַלע האָבן געוווסט, אַז זי איז אַ קריסטין. זי פלעגט גיין אין קלויסטער און שטענדיק טראָגן אַ צלם אויפן האַרצן. ווען די דייטשן זענען צו אונדז געקומען האָט זי אַ לענגערע צייט געאַרבעט אין מאַגיסטראַט און אויך פּראַקטיקירט אַלס אַ דאָקטאָר. זי האָט געהייסן האַלינאַ ווײַדענבערג. פּלוצלונג איז זי פאַרשוווּנדן געוואָרן. מען האָט זיך דערוווסט, אַז די דייטשן האָבן ביי איר אַלעס צוגענומען און זי אומגעבראַכט, ווייל אַ פּאָסט־באַאַמטער, אַ קריסט, האָט זיי דערציילט, אַז זי פלעגט באַקומען בריוו און קאַרטלעך געשריבן אין יידיש.

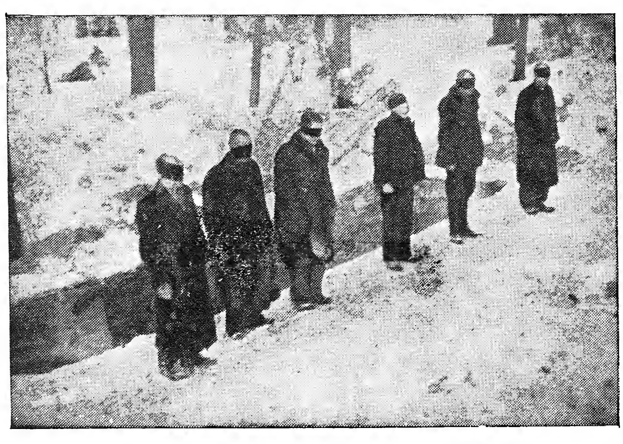
נעבן רייזל געווירצמאַן האָט געוווינט מרים פאַכטער־וואַפּניאַרסקאַ. די דייטשן האָבן זייער הויז פאַרנומען. און זי האָט דאָרט אין גאָרטן עפּעס באַ־גראָבן. ווען זי איז איינמאָל געקומען און געוואָלט אויסגראָבן, האָט איר אַ זשאַנ־דאַרם נאָכגעיאָגט, זי איז צו אונדז אַריינגעלאָפן. מיר האָבן געמוזט זי האַלטן פאַר די הענט און קאָפּ, און ער האָט זי שרעקלעך צעשלאָגן. זי האָט אַפילו קיין כוח נישט געהאַט צו שרייען. דאָס האָט אונדז זייער צעבראָכן און עס איז געווען זייער שווער דאָס אַלץ איבערצוטראָגן.

ווען מען האָט אין יאָר 1942 פאַרמאַכט דאָס געטאָ, האָט זיך אונדז געדאַכט, אַז אפשר וועט זיין בעסער; כאָטש דאָרט האָט מען געוווינט 10 פערזאָן אין אַ צימער (אַחוץ אַנדערע צרות). די רוצחים האָבן יעדן טאָג עפּעס געפאָדערט; אָבער אַליין זענען זיי אין אָנהויב צו אונדז נישט געקומען, בלויז דערליידיקט דורך דעם יודענראַט.

איך בין איין מאָל געגאַנגען פאַר מיין שוועסטערס קינדער קויפן עפּעס צום עסן, האָט מיך אַ זשאַנדאַר געכאַפּט און שטאַרק געשלאָגן. איך בין אומגעפאַלן אויף דער ערד. דאַן האָט ער מיר עטלעכע מאָל מיט די שטיוול געקאָפּעט אין בויך און געשריען, איך זאָל אויפשטיין. אָבער איך האָב קיין כוח נישט געהאַט. מיין פּנים איז געווען געשוואָלן צוויי וואָכן. דאָס האָט פּאַסירט נעבן יאָסל גלעזערס הויז, וווּ ער האָט געאַרבעט פאַר זיי, אויסער דעם געטאָ. דער ווילדער נאַצי האָט געהייסן ווערבעל. די סצענע געדענק איך נאָך ביז היינט. ווען איך בין אַ היים געקומען האָבן מיינע שוועסטער זייער געוויינט. איך בין שוין מער פון געטאָ נישט אַרויסגעגאַנגען.

ביי אונדזער רייזלען איז געווען אירע אַ שוועגערין, זייער אַ שיינע און יונג מיידל. פון שרעק פאַר די רוצחים איז זי פון זינען אַראָפּ און איינמאָל גאַנץ פרי איז זי פון שטוב אַרויס און נישט צוריקגעקומען. די דייטשן האָבן זי געכאַפּט און דערשאָסן. פון טאָג צו טאָג איז די לאַגע געוואָרן אַלץ ערגער.

דעם 1־טן יאַנואַר 1942 יאָר איז דאָס געטאָ פון דער בריסקער גאַס באַוואַכט געוואָרן, און אונדז אַלע האָט מען אַריבערגעפירט אין געטאָ פון קאָברינער און ליטווישער גאַס. די ערשטע קרבנות זענען געפאַלן שוין גאַנץ כּרי.

אַ גרופּע יידן ערב אומקום
(די דאָזיקע פאָטאָגראַפיע איז געפונען געוואָרן ביי אַ דייטשן זעלנער)

שמחה דובינערס מוטער, שרה, איז געלאָפן דורך פעלדער אויף די ליט־ווישע גאַס. אַ דייטש האָט זי געכאַפּט. זי האָט אים זייער געבעטן, ער זאָל זי לאָזן צוריקגיין. זי האָט נאָר געוואָלט ברענגען עסן פאַר איר זון, וועלכער האָט דאָרט געאַרבעט, זי האָט זייער געוויינט, אָבער דער מערדער האָט אויף אירע טרערן נישט רעאַגירט און זי געשאָסן. זי איז געפאַלן כמעט נעבן קאָזלאָווסקיס שייער. זי האָט נאָך געלעבט, האָט זיך אויפגעהויבן און אירע לעצטע ווערטער זענען געווען: „אוי וויי צו מיר". דאַן האָט דער מערדער נאָך אַמאָל געשאָסן און זי געטויט. קאָזלאָווסקיס ברודער, מיטקאַ, האָט זי אויפן בית־עולם אַוועקגעפירט און דאָרט קובר געווען.

מיט אייניקע מינוטן שפּעטער איז אויף דעם זעלבן פּלאַץ דערשאָסן געוואָרן יששכר וועלוול פּרייער פון דער קאָברינער גאַס און זיין טאָכטערביילע, זונע פּאַכאַלסקעס איידעם, און נאָך איינער פון וואַרשע, וועלכער איז געווען אַלס גאַסט ביים דאָקטאָר געלבערג. עס איז אויך אַנטלאָפן פון געטאָ ד"ר געלבערג, זיין זון, זיין טאָכטער יאַנוטשקאַ און איר מאַן לודוויג. זיי האָט מען נישט געכאַפּט. אין אַ צייט אַרום האָט אַ קריסט זיי אַרויסגעגעבן און זיי זענען אַלע צוזאַמען דערשאָסן געוואָרן אין דאָרף דעמיטראָוויטש, נישט ווייט פון קאַמעניץ. דעם דאָקטאָרס פרוי איז אין געטאָ פון זינען אַראָפּ.

אַנטלאָפן זענען אַ סך מער, אָבער מען האָט נישט געהאַט ווו זיך אויסצו־באַהאַלטן, האָבן זיי דערנאָך געבעטן דעם יודענראַט, מען זאָל קומען און זיי צוריקפירן אין געטאָ.

דורך יסורים און גבורה זיך געראַטעוועט פון די מערדערישע הענט

איך בין געווען 3 טעג אין באַוואַכטן געטאָ. אויפן דריטן טאָג 12 אַזייגער מיטאָג־צייט איז צוגעקומען צו די דראָטן אונדזערער אַ באַקאַנטער קריסט (יוזעף גאַליאַק) און האָט מיר געזאָגט, איך זאָל אַנטלויפן, ווייל יעצט זענען קיין דייטשן נישטאָ; עס זענען בלויז דאָ קאַמעניצער מיליציאַנטן, וועלכע וועלן מיך אַדורכלאָזן. איך האָב אים געזאָגט, אַז עס איז אוממעגלעך, ווייל אומעטום איז דאָך פאַרהאַקט מיט ברעטער, ווי אַזוי קען איך אַרויסגיין? ער איז אַוועק און אין אייניקע מינוטן שפּעטער איז ער געקומען מיט נאָך אַ באַקאַנטן קריסט. זיי האָבן מיט אַ האַק די ברעטער אויפגעהאַקט און מיך פּשוט אַרויסגעשלעפּט פון געטאָ.

דאָרט איז געשטאַנען די פרוי קאָזלאָווסקי, וועלכע האָט אויף מיר אַ דעקע אַרויפגעוואָרפן און מיך אַריינגעפירט צו איר אויפן בוידעם. דאָרט בין איך געלעגן ביז אַ זייגער 7 פאַרנאַכט. דאַן האָט מען מיך איבערגעטאָן אין אַ לאַנג

ברייט קלייד, אָנגעטאָן אַ טוך אויפן קאָפּ און אַריבערגעפירט אויף דער ליטווישער גאַס צו איינעם אַ באַקאַנטן קריסט (יוזשעק גריגאָרעווסקי). דאָרט בין איך געווען בלויז איין טאָג, ווייל זיין פרויס פאַמיליע, מיט וועלכער זיי האָבן געוווינט, האָט שטאַרק מורא געהאַט און זיי זענען מיט זייערע קינדער אַנטלאָפן פון הויז. דאַן האָט זיך געשטעלט ביי מיר אַ פראַגע: וואָס האָב איך געטאָן? איך האָב כסדר געוואָלט גיין צוריק אין געטאָ און האָב געקלערט, אַז מיין אַנטלויפן האָט נישט קיין צוועק. אין אָוונט איז געקומען צו פאָרן אַ קריסט מיטן נאָמען ניקאָלאַי זשוק און ער האָט מיך מיטגענומען צו זיין פאַמיליע אין אַ קאָלאָניע, ווו עס איז געווען בלויז זיין הויז און זיין ברודערס הויז. ווי מיין געמיט איז געווען ווען ער האָט מיך געפירט, קען מען זיך פאָרשטעלן. עס האָט אונדז געטראָפן אַ נס און מיר זענען בשלום געקומען צו זיין פאַמיליע אין דאָרף. די ערשטע פּאָר טעג איז געווען נישט שלעכט, אָבער וואָס ווייטער איז אַלץ געוואָרן ערגער. זיי פלעגן מיך פאַרשליסן אויף אַ גאַנצן טאָג אין שייער. קיינער פלעגט צו מיר נישט אַריינקומען, קיינער פלעגט מיך נישט פרעגן, אויב איך וויל אָדער דאַרף עפּעס. שפּעט אין אָוונט פלעג איך אַרויסגיין אונטערן שטוב און באַלד צוריק.

דער קריסט איז איינמאָל געקומען פון קאַמעניץ און מיר געזאָגט, אַז אין געטאָ איז שוין קיינער נישטאָ. מען האָט אַלע אַרויסגעפירט קיין וויסאָקע. דאָס האָט מיך זייער דערשלאָגן. איך האָב דאַן פאַרשטאַנען, אַז דער ביטערער סוף איז שוין געקומען. עס איז מיר געווען זייער טרויעריק. קוואַלן טרערן האָבן זיך געגאָסן פון מיינע אויגן. צום גרויסן אומגליק האָבן מיינע ביטערע טרערן נישט געקענט העלפן. די קריסטן האָבן אַלץ מער מורא באַקומען, פון שייער בין איך שוין נישט אַרויס. דאָרט איז געווען פינצטער און זייער קאַלט, און ווי עס איז געווען אויפן האַרצן, איז נישט צום באַשרייבן.

אין אַזעלכע באַדינגונגען בין איך דאָרט געווען זעקס וואָכן. איין מאָל אַ פריי־מאָרגן, גאַנץ פרי, ווען איך בין צופעליק אויף אַ פּאָר מינוט אין צימער אַריין, זענען מיט אַן אויטאָ אָנגעפאָרן דייטשן. איך ווייס נישט ווי אַזוי איך האָב באַוויזן פון צימער אויפן בוידעם אַרויפלויפן. די רוצחים זענען דאָרט געווען אַ גאַנצן טאָג, און איך בין אויפן בוידעם געלעגן אין איין קלייד. עס איז געווען ווינטער און זייער קאַלט. איך האָב זיך דאַן יעדע מינוט מיטן לעבן געזעגנט. איך האָב זיך פאָרגעשטעלט ווי די ווילדע דייטשע רוצחים כאַפּן מיך, ווי זיי פּייניקן מיך, און וויפל צרות וועלן זיי מיר אָנטאָן ביז זיי וועלן מיך דערשיסן. איך האָב נאָר געטראַכט אַ פּאָר שעה. דערנאָך בין איך נישט געווען מער פעיק צו טראַכטן. אין אָוונט, ווען די דייטשן זענען אַוועקגעפאָרן, איז זשוק געקומען מיך אַרונטער־נעמען פון בוידעם. ער האָט מיך געמוזט אויף די הענט טראָגן, ווייל איך בין

געווען אַזוי שטאַרק איבערגעשראָקן און געפרוירן, אַז איך האָב נישט געקענט גיין און די פאַמיליע זשוק האָט זיך דערשראָקן צוליב מיר.

אין עטלעכע טעג שפּעטער, האָט מיך זשוק צוריקגעפירט קיין קאַמעניץ ווינטער ביינאַכט אויף אַ שליטן. איך בין געווען ארומגעוויקלט מיט שמאַטעס, דער קאָפּ באַנדאַזשירט. זאָגן וועט ער, אַז ער פירט אַ קראַנקע אין האָספּיטאַל. איך בין גוט דערפאָרן, קיין דייטשן האָבן מיר נישט געטראָפן. באַקאַנטע קריסטן, וועלכע האָבן מיך געוואָלט ראַטעווען, האָבן געבעטן אַ קאַמעניצער פּאָליציאַנט, אַ קריסט, וועלכער האָט געזען ווי איך בין פון געטאָ אַרויס, אַז ער זאָל מיר דערלויבן ביי אים אין הויז זיך אויסבאַהאַלטן. ער האָט געוווינט אויף דער ליטווישער גאַס צוזאַמען מיט זיין מוטער. ווען דער מיליציאַנט און זיין מוטער זענען געווען איינשטימיק, האָט מען מיך ביינאַכט צו זיי איבערגעפירט. דאָרט איז מיר שוין געווען בעסער. 6 אָדער 7 מאָנאַט בין איך דאָרט געווען. כאָטש זיי האָבן מיך נישט געוואָלט אַזוי לאַנג האַלטן; אָבער זיי האָבן געמוזט, ווייל קיין אַנדער אָרט איז נישט געווען. דאָרט בין איך דעם גאַנצן טאָג געלעגן אויפן אויווען, וועלכער איז געווען פאַרהאָנגען מיט אַ פאָרהאַנג. קיינער האָט נישט געוווסט, אַז דאָרט געפינט זיך אַ לעבעדיקער מענטש, אָן רעכט צו לעבן. עס פלעגן קומען באַקאַנטע צו דער פרוי, זיצן שעהן, רעדן, און איך פלעג אַלץ הערן. אייניקע פלעגן זאָגן, אַז זיי האָבן אַליין געזען ווי איך בין צוזאַמען מיט מיינע שוועסטער אויף דער פור געזעסן ווען מען האָט זיי אַרויסגעפירט. אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז זיי האָבן מיך נישט געזען. נאָך אַנדערע האָבן אַפילו געזען, ווי איך האָב געוויינט צוזאַמען מיט די אַלע אַרויסגעפירטע. קיינער פון זיי האָט נישט געוווסט, אַז איך לעב. שעהן לאַנג בין איך אַזוי געלעגן און נישט גערירט זיך פון אָרט. איך האָב מורא געהאַט, אַז עמיצער וועט הערן. נישט איינמאָל איז דאָרט אויפן אויוון געווען זייער הייס און איך האָב זיך געמוזט אַזוי מוטשען און דאָס אַלץ אויסהאַלטן.

צום ערגסטן איז געווען ווען עמיצער פלעגט קומען גאַנץ פרי ווען איך בין נאָך אין בעט געלעגן. דאַן פלעגט די פרוי אויף מיר אַרויפוואַרפן אַ פערענע און שנעל דאָס בעט פאַרבעטן אויף מיר. איך בין אַזוי דאָרט געלעגן נישט געהוסט און נישט געשטיקט זיך, כמעט אָן אָטעם און געוואַרט זיי זאָלן שוין אַוועקגיין.

איינמאָל שפּעט ביינאַכט, ווען מיר זענען שוין געשלאָפן, האָט ווער אין פענצטער געקלאַפּט, און געזאָגט, מען זאָל די טיר אויפמאַכן; ווייל אַ זשאַנדאַרם פרעגט ווו זי וווינט. אָ גאָט אין הימל! וואָס טו איך יעצט מיט זיך? די פרוי האָט מיר געראַטן, איך זאָל אין בעט בלייבן און זי וועט אויף מיר פאַרבעטן ווי

שטענדיק, אָבער איך בין אַרויסגעשפּרונגען און שנעל אַרויף אויפן אויוון. אַנטלויפן ערגעץ־ווו איז קיין וועג נישט געווען.

ווען זי האָט אויפגעמאַכט די טיר, איז אַריינגעקומען אירע אַ באַקאַנטע (מאַניע לאַצינסקי) מיט אַ זשאַנדאַר, וועלכער האָט געהייסן געטסקע. זיי האָבן דאָרט געוואָלט אַ ביסל פאַרברענגען... ער האָט די עלעקטריע אויסגעלאָשן און געלויכטן מיט אַ באַטאַרייע אין אַלע ווינקעלעך און געפרעגט צי פּאַרטיזאַנער זענען דאָ. אין עטלעכע מינוט שפּעטער איז ער געלעגן אין זעלבן בעט, ווו איך בין פריער געשלאָפן.

נעבן אויוון איז געשטאַנען אַ צווייט בעט, ווען מאַניע איז אהיימגעגאַנגען, איז ער געקומען און געלייגט זיך נעבן אויוון. דאָס איז פאַר מיר געווען שרעקלעך. איך האָב געמיינט, אַז איך וועל דאָס נישט איבערטראָגן, אָבער עס איז אַ נס געשען. ער איז געווען אַ ביסל שיכור און איז איינגעשלאָפן. ווען איך האָב געהערט, אַז ער שלאָפט שוין, איז מיר געוואָרן אַ ביסל גרינגער. דאָס האָט געדויערט ביז אין דער פרי. דאַן איז ער אויפגעשטאַנען און איז אַוועק. די פרוי און איך האָבן באַקומען הויכע טעמפּעראַטור. מיר זענען געווען פון שרעק זייער קראַנק און איך בין אַ פּאָר טאָג געווען שטום. די פרוי האָט מיך מער נישט געוואָלט האַלטן ביי איר אין הויז. אַרויסוואַרפן מיך האָט זי נישט געקענט, ווייל איך פלעג זאָגן, אַז מיר איז שוין אַלץ איינס, אָבער זי וועט דאָך אויך איר קאָפּ לייגן.

נאָך דעם איז געקומען פרוי קאָזלאָווסקי און האָט מיך צו איר אין הויז גענומען. איך האָב זיך געוווּנדערט דערויף, ווייל ביי איר אין הויז איז נישט געווען ווו זיך אויסבאַהאַלטן. אין אַ צייט אַרום האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דער זון, דער מיליציאָנער, ביי וועמען איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן, האָט פאַרטרויט דער פרוי קאָזלאָווסקי, אַז ער וועט מיך דערמאָרדן ביינאַכט, ווען איך וועל שלאָפן, און מיך אַריינוואַרפן אין טייך.

ביי פרוי קאָזלאָווסקי האָב איך נישט געקאָנט בלייבן. אין דער זעלבער נאַכט האָט מען מיך אַריבערגעפירט צו איינעם אַ קריסט אין דער ליטווישער גאַס, עס האָט זיך געדאַכט, אַז דאָרט וועט גוט זיין, אָבער צו גוט האָט זייער אַ סך געפעלט. איך האָב גוט פאַרשטאַנען מיין לאַגע, נאָך היינט פאַרשטיי איך נישט, ווי אַזוי האָב איך דאָס אויסגעהאַלטן, עסן און אַנדערע נויטווענדיקייטן איז נישט געווען וויכטיק ביי יענער לאַגע; אָבער די אימה און פּחד ווען איך פלעג בלויז הערן ווי די ווילדע נאַציס מאַרשירן אויפן גאַס, פלעגט אויף מיר אָנוואַרפן אַ שרעק.

אַזוי זענען איבערגעלאָפן נאָך איניקע חדשים און צו די צרות איז קיין

סוף נישט געקומען. איך האָב קיין אַנדער אויסוועג נישט געהאַט און געמוזט ווינען אין אַ שאַפּע פון זאַכן. דאָרט איז מיר געווען אַמבעסטן. די שאַפּע איז געווען שטענדיק פאַרשלאָסן. דאַן האָט זיך מיר געדאַכט, אַז קיינער וועט מיך שוין נישט געפינען. אויך דאָס גליק האָט זיך שנעל געענדיקט.

דאָרט אין שכנות האָט געוווינט אַ גלחס אַ טאָכטער, וועלכע האָט זיך אָנגע־הויבן אינטערעסירן מיט דער קריסטלעכער פאַמיליע. איין מאָל איז זי צו זיי געקומען, גלייך צוגעגאַנגען צו דער שאַפּע און געוואָלט זי עפענען, ווייל איר איז געפעלן געוואָרן אַ קלייד פון דער פרוי. די שאַפּע איז צום גליק געווען פאַרשלאָסן. פון יענעם טאָג בין איך שוין מער אין שאַפּע נישט געזעסן, און איך האָב מיין גליק פּראָבירט אין אַ קעלער. דאָרט איז געווען קאַלט, פינצטער און נאַס. דאָך בין איך קיינמאָל נישט געווען פאַרקילט און צום גליק האָב איך נישט געהוסט. כאָטש קראַנק בין איך געווען אַ סך מאָל. אַזוי האָב איך זיך אויסגעהיילט אָן אַ דאָקטאָר און אָן רפואות. איך האָב זיך ווייניק געוואַשן, און דאָס האָט אויף מיר אויך שלעכט געווירקט. פון צייט צו צייט פלעג איך שפּעט ביינאַכט אַרויסקריכן פון קעלער, אַריין אין הויז זיך אַ ביסל אָנוואַרעמען.

איינמאָל, שפּעט ביינאַכט, ווען מיר זענען אין צימער געזעסן און גאַנץ שטיל גערעדט, האָט זיך דער לאָדן אויפגעמאַכט, דער קריסט איז גלייך אַרויס־געלאָפן, אָבער ער האָט קיינעם נישט געזען. מיר האָבן געטראַכט, אַז זיכער האָט דער ווינט דעם לאָדן אויפגעמאַכט. אין אַ צייט אַרום, ווען דער לאָדן האָט ווידער זיך אויפגעמאַכט, איז דער קריסט שנעל אַרויסגעלאָפן און געזען דעם גלחס טאָכטער נעבן פענצטער. זי האָט אים געזאָגט, אַז זי האָט געהערט מיין קול — כאָטש איך האָב קיינמאָל מיט איר נישט גערעדט. איך האָב זיך באַלד אין קעלער באַהאַלטן. ער האָט זי אין שטוב געבראַכט און זי געפרעגט, ווו איך בין. ווי קען זי אויסטראַכטן אַזעלכע זאַכן ? איר ענטפער איז געווען, דאָס זי באַדויערט בלויז אים אַלס שכן, ווען נישט, וואָלט זי גלייך געבראַכט זשאַנ־דאַרמען און זיי וואָלטן מיך שוין אויפגעזוכט.. מיט דעם איז זי אַוועק צוזאַמען מיט אים און איך בין אויך גאַנץ שנעל פון דאָרט אַוועק.

פרוי קאָזלאָווסקי האָט מיך אריבערגעפירט צו אירס אַ גוטן פריינד, אַן עלטערן קריסט, וועלכער האָט געוווינט אין אַ קליין געסל נישט ווייט פון דער ליטווישער גאַס. קיין אַנדער אָרט איז שוין נישט געווען. דאָרט איז מיר געווען נישט שלעכט, אָבער דאָס האָט געדויערט אַ קורצע צייט, ווייל מען האָט דאָרט אין איין צימער אַריינגעזעצט אַ דייטשע פאַמיליע און איך האָב ווידער געמוזט נעמען מיין וואַנדער־שטעקן. עס איז שווער צו באַשרייבן די אַלע איבערלעבונגען. ביז היינט פאַרשטיי איך נישט, ווי האָט זיך מיר געוואָלט אַזוי פיל ליידן. איך

האָב דאָך זיך געקענט אויפהענגען, אָדער עפּעס אַנדערש טאָן, און וועגן דעם נישט געטראַכט. עס איז אַפּנים באַשערט געווען, אַז איך זאָל בלייבן לעבן, כדי אַ ביסל דערציילן פון אונדזער טרויעריקער לאַגע ביי די ווילדע רוצחים. איך האָב נישט געהאַט קיין אַנדערן אויסוועג און געמוזט ווידער זיך באַהאַלטן אין דעם נאַסן און קאַלטן קעלער. דאָרט בין איך פאַרבליבן ביז דער פראָנט האָט זיך יעדן טאָג צו אונדז דערנעענטערט. דאַן האָט זיך אויך ביי מיר באַוויזן אַ פונק האָפענונג.

איינמאָל ביינאַכט, האָב איך דערזען ווי אַן עראָפּלאַן ברענט. אַלע מענטשן זענען געלאָפן אויף די פעלדער זיך אויסבאַהאַלטן. עס איז געווען זייער שרעק־לעך. דער הימל איז געווען ווי אַ שטיק פייער איך בין אין ערגעץ נישט געלאָפן. איך בין געזעסן און געוואַרט אויף מיין סוף.

אין עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען געזאָגט: ווען די דייטשן וועלן פון קאַמעניץ אָפּטרעטן, וועלן זיי די שטאָט אונטערצינדן און עס וועט גאָרנישט בלייבן. דאַן האָט זיך געשטעלט אַ פראַגע: וואָס וועט זיין מיט מיר? צוויי יאָר האָב איך געליטן אַזעלכע צרות און צום סוף וועל איך אומקומען, פאַרברענט ווערן צוזאַמען מיט דער שטוב? איך אַליין בין נישט געווען אַפילו פעאיק צו טראַכטן וועגן דעם.

ניקאָלאַי זשוקס אַ שוועסטער, וועלכע האָט מיך שוין פריער אויסבאַהאַלטן, האָט געוווינט אין דאָרף אוגליאַן, נישט ווייט פון קאַמעניץ. זי איז געווען איינשטימיק מיך נעמען צו איר. מען האָט מיך אַהין געפירט אויף אַ פור. איך בין געווען פאַרדעקט מיט שטרוי און מיט פיל וואַליזקעס און פאַרשידענע פעק־לעך. דער וועג איז געווען זייער שווער און איך בין קוים מיטן לעבן געקומען. עס איז דאַן געווען זייער הייס, אַלץ איז געשטאַנען אויף מיר און די נערוון האָבן אויך זייער געקאָכט. איך האָב געקלערט, אַז עס וועט דויערן אייניקע טעג און איך וועל באַפרייט ווערן פון די ווילדע רוצחים. ווידער האָט עס געדויערט עטלעכע וואָכן. ביי זשוקס שוועסטער האָב איך זיך אויך געמוזט באַהאַלטן. איך בין געלעגן אין אַ קוטשע פון קאַרטאָפל. דאָרט איז געווען זייער פינצטער און די מייז האָבן מיך נישט געלאָזט רואיק זיצן. מיר האָבן מיט דעם אָרט זייער שלעכט געטראָפן. דאָרט איז אַדורך דער גאַנצער פראָנט. עס זענען געווען שטאַרקע שיסערייען. מענטשן האָבן זיך באַהאַלטן אין קעלערס. בלויז איך אַליין בין אין שטוב און אין קוטשע געווען. דייטשן פלעגן קומען זוכן פערד, פאַרטיזאַ־נער, און דאָס לעבן איז געהאָנגען אויף אַ האָר. אָבער דאָס האָט שוין לאַנג נישט געדויערט.

אין יולי 1944 זענען די דייטשן אָפּגעטראָטן און עס האָבן זיך באַוויזן די

ערשטע רוסישע פאַרטיזאַנער. איך האָב אַפילו נישט געגלייבט, אַז עס איז שוין געקומען די אויסלייזונג.

איך האָב באַלד דערזען דעם ערשטן ייד. ער איז געווען פייגל מערעצקעס שוועסטערס אַ זון. זיי האָבן געוווינט אין סעלץ און ער איז געווען אין דער אַרמיי.

די רוסן זענען אַוועק ווייטער און דאַן איז מיין לעבן ווידער געווען אין געפאַר. ווען איך בין אין קיך געווען זענען פּלוצים דייטשן ווידער געקומען און געזוכט רוסן. איך בין שטיין געבליבן און מיט אַ לעפל געמישט דאָס עסן. זיי האָבן נישט לאַנג געזוכט און גלייך אַוועק. זיי האָבן שוין ווייניק צייט געהאַט. מער זענען די דייטשע רוצחים צו אונדז נישט געקומען. איך בין אין דאָרף געבליבן אייניקע טעג. איך האָב מורא געהאַט אַז די ווילדע רוצחים וועלן נאָך צוריקקומען.

נאָך דער באַפרייונג ...ווידער אַרעסטירט

אין אייניקע טעג שפּעטער, דעם 22 יולי 1944, בין איך צוריק קיין קאַ־מעניץ געקומען. איך האָב נישט געקענט גיין, די פיס האָבן מיר שרקלעך ווי געטאָן און איך בין געווען פשוט געשוואָלן. צוויי יאָר געלעבט אָן לופט, געליטן הונגער, קעלט, שמוץ און געווען שטענדיק אין טויט־שרעק.

עס איז מיר שווער צו באַשרייבן ווי ביטער און טרויעריק איז מיר געווען, ווען איך האָב ווידער געזען קאַמעניץ. אין שטאָט איז געווען שטיל, נישטאָ קיין מענטשן. יעדער שטיין האָט נאָך זיי געוויינט. דאָס איז געווען אַ שרעקלעך בילד, אַזוי פיל אומשולדיק בלוט איז פאַרגאָסן געוואָרן און קיינעם האָט דאָס נישט געקימערט. עס זענען געווען געוויס אַ סך קריסטן אין קאַמעניץ, וועלכע האָבן זיך מיט דעם געפרייט. און ווען עמיצער פון זיי האָט געטרויערט, איז עס נאָר דערפאַר, וואָס אים איז ווייניק זאַכן אָנגעקומען פון יידישן פאַרמעגן. איך ווייס בלויז ווי עס האָט אויסגעזען, ווען מען האָט זיך דערוווסט אין קאַמעניץ, אַז איך לעב. פונקט ווי אַ דונער וואָלט זיי געטראָפן. עס איז באַלד ווייניק אָרט דאָרט פאַר מיר געווען... און איך האָב שנעל געמוזט פון קאַמעניץ קיין בריסק אַנטלויפן...

קומענדיק קיין בריסק, האָב איך געמיינט, אַז איך בין אַ מענטש גלייך מיט אַנדערע און האָב רעכט צום לעבן, אָבער איך האָב געהאַט אַ טעות. דאָרט האָבן זיך מיינע צרות אָנגעהויבן פונדאָסניי. איינמאָל אין מיטנדערנאַכט, האָבן 2 רוסן אין פענצטער געקלאַפּט, איך זאָל די טיר אויפמאַכן, ווייל זיי ווילן וויסן ווער ס׳וווינט דאָ. איך בין געווען נאַאיוו און אויפגעמאַכט. זיי האָבן גלייך אַרויס־

געצויגן אַ רעוואָלווער, אויפגעמאַכט די שאַפע און אַלעס צוגענומען. ווען איך האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן מיר איבערלאָזן מיין מאַנטל, האָבן זיי אויסגעשאָסן. איך בין פון שרעק אומגעפאַלן. זיי האָבן באַפוילן, אַז 20 מינוט זאָל איך פון הויז נישט אַרויסגיין, ווייל זיי וועלן שיסן.

עס איז אַריבער אַ קורצע צייט און אין קאַמעניץ האָט מען אָנגעהויבן אַרעסטירן, ווייל איינער דעם צווייטן האָט געמסרט. דער פּאַנאַסעוויטש פון קאַמעניץ, ביי וועלכן איך האָב געוווינט ווען די דייטשן זענען צו אונדז אַריין, האָט מורא געהאַט, אַז איך וועל פון אים נקמה נעמען, פּאַרוואָס ער האָט מיך פון זיין הויז אַרויסגעוואָרפן. ער האָט אָנגעשטעלט זיינעם אַ קוזין מיט זיין פרוי, וועלכע האָט געהאַט אין בריסק אַ שוועסטער, אַ גרויסע קאָמוניסטקע מיטן נאָמען אַניוטאַ, און זיי האָבן אָנגעהויבן אַ פרישן גרוב פאַר מיר גראָבן.

רוסן זענען צו מיר געקומען און געפרעגט ווו געפינט זיך ג. וו., אַ קריסט, ביי וועלכן איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן פון די דייטשע מערדערס. איך האָב געענטפערט, אַז איך וויס נישט; האָט מען מיר פאַרהאַלטן דעם 23־טן אָקטאָבער 1944 יאָר.

אַ רוסישער מאַיאָר האָט מיך געפרעגט, פּאַרוואָס האָבן די דייטשן מיך געלאָזט לעבן? ער האָט מיר דאַן 2 מאָל גוט געשלאָגן און געטענהט, אַז ווייל איך זאָג נישט דעם אמת, דערפאַר מוז איך פאַרפוילט ווערן אין טורמע. זיי האָבן מיך זייער שטאַרק געפייניקט. יעדע נאַכט פלעגן זיי מיך רופן אויף אַן אויספאָרשונג און דערביי שטאַרק געשלאָגן. אַזוי בין איך געזעסן איייניקע טעג אין דער פינצטער, אָן עסן כמעט, בלויז אַ שטיקל ברויט האָבן זיי מיר געגעבן. אין אייניקע טעג שפּעטער האָבן זיי געמאָלדן, אַז ביז איצט בין איך געווען פאַר־האַלטן און פון היינט בין איך אַרעסטירט. פאַרפאַלן. איך האָב געקלערט, מיין מעסטל צרות איז נאָך געוויס נישט פול.

איינמאָל ביינאַכט האָט מען מיך גערופן אויף אַן אויספאָרשונג. דאָרט האָב איך געזען פּאַנאַסעוויטשעס קוזין פון בריסק און זיין שוועגערין די קאָמוניסטקע אַניוטע. זיי האָבן אויף מיר פייער געשאָטן. זי האָט געזאָגט, אַז איך האָב זיך פון די דייטשן נישט אויסבאַהאַלטן, אַז איך זאָג אַ ליגן. זי וויס, אַז איך האָב זיך געליבט מיטן דייטשן קאָמיסאַר, אַז איך האָב זייער שיין געוווינט און יעדן טאָג האָב איך אַ נייע פריזור געמאַכט. דער עיקר, אַז זי האָט ביי מיר געדינט און איר איז זייער שלעכט געווען ביי מיר.

ווען איך האָב זי געפרעגט, ווו האָב איך געוווינט ביי די דייטשן, האָט זי אויסגעטאָן אַ שוך און מיט דעם שוך מיר געשלאָגן איבערן קאָפּ. זי האָט געכאַפּט

אַ טינטער און די טינט אויף מיר אויסגעגאָסן און נישט געלאָזט מיך רעדן. זי האָט ביי זיי געאַרבעט, און מיר פיל צרות אָנגעטאָן.

איך בין געזעסן 6 וואָכן אין געפערלעכע באַדינגונגען: קראַנק געלעגן אויף דער האַרטער און קאַלטער פּאָדלאָגע, הונגעריק און דורשטיק.

אין 6 וואָכן אַרום איז פאָרגעקומען דער משפט. 5 מיליציאַנטן האָבן מיך געפירט איך זאָל נישט אַנטלויפן. עס האָבן מיך געמשפט 3 מיליטערישע ריכטער. דאָרט האָב איך געזען 12 עדות קעגן מיר. דאָס האָט מיך נישט איבערראַשט. מיר איז שוין געווען אַלץ איינס.

ווען מען האָט גערופן דעם ערשטן עדות און אים געפרעגט, וואָס ער ווייס יועגן מיר, האָט ער געענטפערט, אַז אַלץ וואָס ער ווייס איז שוין פאַרשריבן. דאַן האָט אים דער ריכטער געזאָגט, אַז דאָס וואָס עס איז פאַרשריבן איז נישט זיין זאַך, ער מוז דאָ אַלץ דערציילן. דער עדות איז שטיל געבליבן און גאָרנישט געזאָגט. דאָס האָט מיך אויף מיינע פיס געשטעלט. דער ריכטער האָט מיך גע־פרעגט צי איך האָב אַ פראַגע. האָב איך דעם עדות געפרעגט, צי האָט ער מיך געזען נאָכדעם ווי מען האָט די יידן אַרויסגעפירט? און צי האָט ער געוווסט, אַז איך לעב.

זיין ענטפער איז געווען: ניין. און אַזוי איז געווען מיט די איבעריקע עדות. אַניוטע האָט פּראָבירט עפּעס רעדן, אָבער עס האָט זיך איר נישט איינ־געגעבן. דער פּראָקוראָר האָט צו איר געזאָגט: דיך פאַרדריסט געוויס, אַז זי איז געבליבן לעבן.

איך האָב געהאַט גליק, וואָס די ריכטער זענען צו דער זאַך צוגעגאַנגען ריכטיק. זייער באַשלוס איז געווען: דאָס אַניוטע און די איבעריקע עדות מוזן אַרעסטירט ווערן, ווייל איך לייד אומזיסט צוליב זיי. די ריכטער האָבן געגעבן אַ באַפעל מיך פריי לאָזן.

אָבער די מיליציאַנטן האָבן מיר צוריק אין תפיסה געפירט און איך האָב געוואַרט זייער לאַנג ביז מען האָט מיך באַפרייט. כמעט אַ גאַנץ יאָר בין איך געזעסן אין תפיסה אומזיסט, געליטן הונגער, דורשט, אין די שטאַרקע קעלטן געלעגן אויף דער פּאָדלאָגע פון צעמענט מיט 45 פּערזאָן אין איין קליינעם צימער, כאָטש איך בין געווען אומשולדיק!

דעם 13־טן סעפּטעמבער 1945 יאָר האָט מען מיך באַפרייט און אָנגעשריבן, אַז איך בין אומשולדיק.

איך בין אַרויס אויף דער גאַס און נישט געוווּסט, ווו איך זאָל גיין.

איך בין געווען זייער פאַרצווייפלט. מיין פאַרמעגן איז געווען נאָר די אַלטע זאַכן אויף זיך, מיט וועלכע איך האָב זיך איבער אַ יאָר אין טורמע געוואַלגערט.

וידער האָב איך פאַר מיינע אויגן געזען די שרעקלעכע בילדער פון אונדזערע איבערלעבונגען אין קאַמעניצער געטאָ און נאָך דעם געטאָ. איך האָב געפילט, אַז איך מוז שנעל אַוועק פון דער געגנט, וואָס איז פאַרגאָסן מיט אַזוי פיל יידיש בלוט.

פון גרויס פאַרצווייפלונג און עלנטקייט בין איך דאַן נישט געווען אומשטאַנד צו באַשליסן, וועלכע ריכטונג איז בעסער... און איך בין מיט מיינע באַקאַנטע אָנגעקומען קיין פוילן.

קומענדיק קיין פוילן האָב איך זיך געפילט זייער עלנט, געליטן הונגער נויט און געווען זייער קראַנק.

נאָך אַזוי פיל צרות האָב איך נאָך געמוזט דורכמאַכן צוויי שווערע אָפּעראַציעס און פון מיין לינקן פוס, האָט מען געמוזט אַראָפּנעמען צוויי פינגער, ווייל זיי האָבן געפוילט צוליב די שווערע קעלטן בעת איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן פון די דייטשע מערדער און ווען איך האָב פאַרבראַכט איבער אַ יאָר אין דער שרעקלעכער תפיסה אין בריסק.

עס איז שוין אַריבער מער ווי 20 יאָר און איך קען דאָס אַלעס נישט פאַרגעסן. אונדזערע ליבע און טייערע קדושים, מיט וועלכע איך האָב פאַרבראַכט אין געטאָ, זענען מיר טיף איינגעקריצט אין האַרצן. איך קען נישט פאַרגעסן יענעם פרימאָרגן, ווען די מערדער, ימח שמם, האָבן ווינטער אין אַ גרויסער קעלט גאַנץ פרי אַלע פון געטאָ אַרויסגעפירט, — ווי ס'האָט דערציילט אַ קריסט.

די קליינע אומשולדיקע קינדערלעך האָבן געוויינט פון שרעק, געציטערט פון קעלט, געווען הונגעריק און דורשטיק, זיך געטוליעט צו די עלטערן, וועלכע מען האָט געטריבן צו פוס און דערביי גוט געשלאָגן אַזוי ווי אַלעמען, ביז מען האָט זיי אומגעבראַכט. ביז היינט קען איך נישט זיין פריילעך ווי אַנדערע.

אָט דאָס איז דער סך־הכל פון דער בלוטיקער דייטשישער אָקופּאַציע.

יצחק פּאַרטנאַי
(כפר־סבא)

פון די געטאָס אין די קאַצעט־לאַגערן

סוף 1942 האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע קאַמעניצער ווערן אויסגעזידלט אין פּרוזשענער געטאָ, אָבער מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער, האָט מען זיך דערוווּסט, אַז נישט אַלע וועלן צוזאַמען אויסגעזידלט ווערן. ווען עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קאַמעניצער אין פּרוזשענער געטאָ, האָב איך געטראָפן: שלום קאַמינסקי, יצחק דעם שוחט (יצחק סטופּיצעווסקי) מיט זיין פּאַמיליע, דוד באַש מיט זיין פּאַמיליע (ער איז אומגעקומען אין אוישוויץ, זיין ווייב איז געשטאָרבן אין פּרוזשענער געטאָ און זיין עלטערער זון איז פאַרשיקט געוואָרן אין ביעלאָ־וויעזשער וואַלד אויף וואַלד־אַרבעט, פון וואַנעט ער איז נעלם געוואָרן ביזן היינטיקן טאָג), קויפמאַנען (אַ בייגל־בעקער), וועלכער האָט געהאַט אַ זון שלמה (אַ שוסטער) און זיין טשערנאַפּטשיצער איידעם שיע פישביין מיט זיין ווייב און טאָכטער. שפּעטער האָבן זיי זיך אומלעגאַל צוריקגעקערט אין קאַמעניצער געטאָ, מיין פריינד בענצע סאַרקעס מיט זיינע קינדער (מען פלעגט אים רופן בענצע קאַשעמאַכערס). זיי האָבן געוווינט אין געסעלע פון שעפּסלס בית־מדרש, געהאַט אַ קראָם אין ראד, זיין פרוי האָט געהייסן שרה (איצל דעם קצבס טאָכטער, בערציק שמידס אַ מומע). זיי האָבן זיך אויך אייניקע וואָכן שפּעטער אומלעגאַל צוריקגעקערט אין קאַמעניצער געטאָ, לייבל פּאַמעראַנציק מיט זיין פּאַמיליע (זיין טאָכטער וווינט אין תל־אביב). ער איז געווען אין קאַמעניץ אַ רבי, און זיי האָבן געהאַט אַ שניט־קראָם אין ראד. זיי זענען אויך אַוועק צוריק אין קאַמעניצער געטאָ, און די פּאַמיליע פון נאסקע (דער מלמד), וועלכע מען האָט געכאַפּט לויפנדיק צוריק קיין קאַמעניץ, מען האָט זיי געפירט אין פּרוזשענער געסטאַפּאָ (וואָס מיט זיי איז געוואָרן, ווייס איך נישט).

דאָרט איז אויך געווען די משפּחה סאַפּירשטיין (די לערער).

אין געטאָ האָט בכלל איינער מיטן צווייטן נישט גערעדט, נאָר זיך געקוקט אין די אויגן. איך האָב אויך געקענט אַ קאַמעניצער יינגל, גערופן האָט מען אים

יאָסל קאַטשקעלע (דאַכט זיך אַ שניידער), זיין פאַמיליע געדענק איך נישט. ער איז ערגעץ אומגעקומען.

צו מיר איז אויך געקומען פון קאַמעניץ מיין ברודער שמואלקע פּאַרטנאָי מיט זיין שוואַנגערער פרוי און זיין שווער און שוויגער (קאָפּל דער שניידער). מיט אַ פּאָר וואָכן שפּעטער זענען זיי אומלעגאַל אַוועק צוריק אין קאַמעניצער געטאָ. זי האָט דאָרט געבוירן אַ קינד, און נאָך דעם געפאָרן צו דער שוויגער. קאָפּל איז געבליבן אַ לענגערע צייט אין פּרוזשענע און צום סוף אויך אַוועק אין קאַמע־ניצער געטאָ.

מיין ברודער שמואל האָט מיר אויך דערציילט, אַז קאָפּל דעם שניידערס זון, לייזער דולינסקי, וועלכער האָט זיך געפונען אין בריסק אין דער צייט ווען מען האָט פאַרנומען קאַמעניץ, איז דאָרט געכאַפּט געוואָרן צווישן די ערשטע מיט נאָך בריסקער און זיי זענען אין זעלבן טאָג אומגעבראַכט געוואָרן אין דער בריסקער געגנט. ווען די דייטשן זענען אַריין אין קאַמעניץ, האָבן זיי געכאַפּט 100 יידן און זיי ערגעץ נעבן קאַמעניץ דערשאָסן. צווישן די ערשטע געכאַפּטע איז געווען נחמן אָלשאַנסקי (ניסל דעם קצבס אײדעם).

ווען מיין ברודער האָט געזען, אַז מען כאַפּט מענטשן און מען הרגעט זיי אויס, האָט ער זיך באַהאַלטן אויפן אַלטן בית־עלמין אין אַ דאָלינע אונטער אַ מצבה. ער האָט מיר דערציילט, אַז גדליה שאָסטאַקאָווסקי און ברוך לייב, (ניסל דעם קצבס זון), זענען געווען אין קאַמעניצער יודענראַט.

מיט ברוך לייבן האָב איך זיך געטראָפן אין פּרוזשענער געטאָ. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער איז געקומען אומלעגאַל צום פּרוזשענער יודענראַט צו פאַרהאַנד־לען די אינטערעסן וועגן הילף פאַר דעם קאַמעניצער און פּרוזשענער געטאָ.

בערציקס טאַטע חיים נאָוויצקעוויטשער האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי גויים אין נאָוויצקעוויטש. ווען ער האָט געהערט, אַז מען פירט אַרויס אַלע קאַמעניצער יידן, האָט ער זיך אומגעקערט אין קאַמעניצער געטאָ צו זיין משפּחה און איז אומגעקומען מיט זיי און אַלע קאַמעניצער יידן.

אין פּרוזשענער געטאָ האָט אין אַ בעקעריי געאַרבעט אַ קאַמעניצער בחור. ערשט אין ישראל. טרעפנדיק זיך מיט קאַמעניצער, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער דאָזיקער בחור איז געווען ראַפּאָפּאָרט און איז צוזאַמען מיט די פּרוזשענער יידן פאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ און געבליבן לעבן, צוריקגעקומען קיין קאַמעניץ און דערנאָך געפאָרן קיין ישראל, ווו ער איז מיט אַ פּאָר יאָר צוריק געשטאָרבן.

פון פּרוזשענע האָט מען די יידן אַרויסגעפירט גרופּנווייז, צו 3000 נפשות. אין מיין גרופּע האָב איך קיין קאַמעניצער נישט באַגעגנט. געפירט האָט מען

אונדז צו דער סטאַנציע לינעווע אויף גויִשע פורן פון די אַרומיקע דערפער. ווען מען איז נאָר אַראָפּ פון וואָגן אין לינעווע, האָבן די גויים אַ שמיץ געטאָן די פערד און אַנטלאָפן, בכדי די ייִדן זאָלן נישט באַוויִזן אַראָפּצונעמען זייערע זאַכן פון וואָגן.

אין לינעווע האָט מען אונדז אַריינגעזעצט אין פראַכט־וואַגאָנען, אין ענג־שאַפט און אָן וואַסער. אויפן וועג האָבן אַ סך מענטשן געגעבן די ס.ס.־לייט גאָלדענע זייגערס און אַנדערע ווערטזאַכן פאַר אַ גלאָז וואַסער. אַ טייל האָבן געגעבן די קינדער טרינקען השתנה, געמישט מיט אַ ביסל צוקער. מען האָט נישט געוווּסט צו וואָס פאַר אַ טויט מען גייט. די נסיעה האָט געדויערט דריי טעג. אויפן וועג זענען אַ סך געשטאָרבן פון עגמת־נפש, נישט קאָנענדיק צוקוקן צו אַלעם וואָס עס קומט דאָ פאָר. אייניקע האָבן זיך אַרויסגעוואָרפן פון די וואַגאָנעס ביים ראַנד פון די וועלדער אין דער געגנט פון טשענסטאָכאָוו. זייער גורל איז נישט באַוווּסט. ווען מיר זענען געקומען אויפן אָרט, האָבן די ס.ס.־לייט געעפנט אַלע וואַגאָנעס און געשריגן: „אַלע הערויס אָהנע געפעק!”. מיר זענען אויסגעשטיגן אין בירקענאַו, וווּ איך בין געווען זעקס וואָכן. מענטשן זענען דאָרט געפאַלן ווי פליגן. אַלע נישט אַרבעטספעאיקע און אויך יונגע פרויען מיט קליינע קינדער האָט מען גלייך געלאָדן אין לאַסט־אויטאָס צו די קרעמאַטאָריעס. עס זענען געווען פאַלן, ווען באַבעס האָבן גענומען צו זיך זייערע אייניקלעך, בכדי זייערע טעכטער זאָלן קאָנען זיין צווישן די אַרבעטספעיקע.

פון בירקענאַאו בין איך געשיקט געוואָרן מיט אַ גרופּע אין לאַגער „קאַביער” נישט ווייט פון אוישוויץ. דאָרטן האָב איך געאַרבעט אין וואַלד. ביי אונדזער גרופּע זענען געווען פיר קאָמאַנדעס. יעדע קאָמאַנדע האָט געהאַט פון 40 ביז 50 מאַן. קיין קאַמעניצער האָב איך אין אונדזער גרופּע נישט געזען. אין „קאַביער” האָב איך געאַרבעט ביים אַראָפּלאָזןביימער. די פיר קאָמאַנדעס האָבן געהאַט פיר קאַפּאָס, דייטשן, געוועזענע קרימינאַליסטן, זיי זענען געווען איבער אונדז די בעלי־בתים. ס׳איז נאָך געווען אַ פינפטער קאַפּאָ, וועלכער האָט געהאַט צו זאָגן איבער זיי. מיין קאַפּאָ איז געווען אַ גרויסער מערדער. יעדן טאָג פלעגט מען אַרויסנעמען איינעם אָדער צוויי ייִדן און מען פלעגט זיי דערשיסן. אַזוי האָב איך געזען ווי מען האָט דערשאָסן מיין שוואָגער, וועלוול ראַגאָוויטש, ווי אויך וועלוול גאָלדבערג (אַ זון פון ראובן דעם קצב פון פּרוזשענע). דאָרטן בין איך געווען 5 חדשים.

נאָך די 5 חדשים האָט מען ליקווידירט דעם לאַגער און מען האָט אונדז געבראַכט קיין אוישוויץ. ווען מיר זענען אָנגעקומען קיין אוישוויץ, האָט מען אונדז צוגעטיילט צו דער קאָמאַנדע „ראַסקאָ”, ביים שאָסיי אויף דעם צוגאַנג צו

אַ גאָרטן. דער אַרבעטס־טאָג פלעגט זיך אָנהייבן פון 7 פרי· ביז פאַרנאַכט. מיטאָג־שעה פלעגט מען זיצן אויפן פּלאַץ. ווייניקע האָבן געהאַט וואָס צו עסן ,אַלע זענען מיר געווען אונטער אַ וואַך. נאָך זייענדיק אין בירקענאַו, האָבן מיר גע־פילט אַ שטאַרקן ריח פון געבראָטן מענטשן־פליש. אין אוישוויץ, ווו כ׳בין געווען 6 וואָכן, האָב איך געטראָפן צוויי שוואָגערס און פלעמעניקעס (אייניקע פון זיי זענען לעבן געבליבן). אויפן אַפּעל־פּלאַץ האָט מען גענומען אָפּקלייבן שטאַר־קערע צו דער אַרבעט. איך בין אַריינגעפאַלן צווישן די, וועלכע מען האָט אָפּגע־שיקט קיין „בונא־ווערק״ („האַ־גע״ פאַרבן־אינדוסטריע), עטלעכע קילאָמעטער פון אוישוויץ. דאָרטן איז געווען צענטראַל־באַהייצונג, דאָס עסן איז געווען פיל בעסער, ווייל די אַרבעט איז דאָרט געווען אַ שווערע. דאָרט האָב איך פאַרלוירן דעם מיטעלן פינגער פון מיין רעכטער האַנט. דאָס שפּיטאָל האָט מען גערופן ק.ב. דער דאָקטאָר איז געווען אַ פּוילישער ייד. נאָך פיר וואָכן האָט מען מיך צוריקגעשיקט צו מיין אַרבעטס־קאָמאַנדע. מיין קאַפּאָ האָט געהייסן קאַראָל (אַ דייטשער ייד פון אַ האָלענדישן טראַנספּאָרט), ער איז געווען צו אַלעמען גוט. עסן האָט מען געקריגן לויטן נומער אויף דער האַנט. ווען מען האָט באַמערקט, אַז איך האָב צוויי סוועדערס, האָב איך דערפאַר באַקומען 25 שמיץ.

אין „בונא״־ווערק בין איך געווען ביז די רוסן האָבן זיך דערנענטערט, און געוואָרן עוואַקואירט אין אַ נאָענטן לאַגער. אָנגעקומען זענען מיר אין בוכענוואַלד אין יאַנואַר 1945. אין בוכענוואַלד האָב איך זיך געפונען 2 וואָכן, פון בוכענוואַלד האָט מען אונדז געפירט אין לאַגער צווייבערגער נעבן האַלבערשטאַדט. אין צוויי־בערגער בין איך געווען קאַרגע דריי חדשים אין זייער שווערע באַדינגונגען, דאָרטן זענען צוליבן גרויסן הונגער מענטשן געפאַלן ווי פליגן. אין דער פרי האָט מען פאַרטיילט די קאַווע, פאַר דריי־פיר פערזאָן איין פּאָרציע. אָפט פלעגט דער בלאָק־קאַווע (אַ דייטש) מיט דעם פוס איבערקערן דעם טאָפּ קאַווע, און הייסן גיין צו דער אַרבעט. שלאָפן פלעגט מען אויף דער ערד. אַז מען איז געקומען פון דער אַרבעט, האָט מען געדאַרפט פאַרכאַפּן אַ קאָלדרע. די לייז פלעגן אויפעסן דעם קערפּער, די מענטשן פלעגן ווערן קרעציק, 90% פון זיי זענען אומגעקומען. מ׳האָט געמאַכט גרויסע גריבער, און אַלע פאַרנאַכט נאָכן ציילן פלעגן מיר מוזן די טויטע אַריינ־וואַרפן אין די גריבער און די קעסטלעך צוריקטראָגן אויפן פּלאַץ. מיר פלעגן בלייבן אָן כוחות, טראָגנדיק צו צוויי מאַן אַ קעסטל. די מתים פלעגט מען באַשיטן מיט דעזינפעקציע־מיטלען.

אויפן וועג נאָכן אַנטלויפן

אויפן וועג האָט מיין חבר בודגאַש געזאָגט, אַז מיר זאָלן בלייבן און ס׳איז שוין נישט וויכטיק, ווו מען וועט גיין, אַז סיי ווי קענען מיר דאָ שטאַרבן. נאָר

איך האָב מיין חבר אונטערגעגעבן מוט, און ער איז מיטגעגאַנגען מיט מיר. אויפן וועג האָבן מיר אָנגעטראָפן אויף אַ קאָפּיעץ מיט קאַרטאָפל און דערנעבן איז געלעגן אַ געהרגעטער קאַצעטלער. מיר זענען ווייטער אַוועק און דערזען אויפן הויפּט־שאָסיי אַ שטאַרקע מיליטערישע באַוועגונג אין אומאָרדענונג. זענען מיר אַראָפּ מיט אַ וועג צוריק צום טייך נעבן דאָרף. ווען אין דאָרף האָבן הינט אָנגעהויבן שטאַרק בילן, זענען מיר אַראָפּ אויף אַ צווייטער זייט גאַס און זיך נעבן אַ פּאַרקאַן אַוועקגעלייגט אויפן גראָז און איינגעשלאָפן.

ווען מיר האָבן זיך אויפגעכאַפּט איז געווען ליכטיק, דאָס איז געווען אָנהייב אַפּריל 1945. נישט ווייט פון אונדז האָט שפּאַצירט אַ ציווילער דייטש מיט אַ שטעקן אין האַנט. איך האָב אַריבערגעוואָרפן מיין קאָלדרע אויף דער פּלייצע און בין צו אים צוגעגאַנגען און געבעטן אַ שטיקל ברויט. דער יעקע האָט מיר אָנגע־וויזן דעם וועג פון אונדזער טראַנספּאָרט און געהייסן דאָרט גיין. מיר זענען אַוועק אויפן זעלבן וועג און אין אַ פּאָר מינוט אַרום באַגעגנט אַ גרופּע אוקראַינישע פּרויען, וועלכע האָבן אונדז געעצהט זיך אַריינכאַפּן אין וואַלד, ווייל מיר וועלן באַלד זיין פריי. מיר האָבן ביי זיי געבעטן עסן, אייניקע האָבן אונדז געגעבן צו שטיקלעך ברויט און געקאָכטע קאַרטאָפל, און געוואָרנט פאַרן שלעכטן פאָראַרבעטער, וואָס דאַרף באַלד קומען, און זיי זענען אַוועק אין פעלד...

מיר האָבן זיך געזעצט עסן. שפּעטער איז צו אונדז צוגעקומען נאָך אַן אַנט־לאָפענער פון זעלבן טראַנספּאָרט, אַ פראַנצויזישער ייד. איך האָב אים געגעבן אַ שטיקל ברויט. ער האָט דערציילט, אַז ער גייט איצט צו אַ באַקאַנטן פּאָליאַק, וועלכער אַרבעט ביי אַ דייטש, און צוגעזאָגט צוריקצוקומען, כדי צוזאַמען אַוועק אין וואַלד. באַלד האָבן מיר דערזען דעם פאָראַרבעטער, וועלכער האָט אונדז אָנגעהויבן טרייבן פאָרויס. אויפן וועג איז מיטגעכאַפּט געוואָרן דער פראַנצוי־זישער ייד. ער האָט אונדז אַלע 3 געבראַכט צו אַ גרופּע פון בערך 100 מאַן, אויך אַנטלאָפענע פון אַ טראַנספּאָרט, ווו מיר האָבן אויך געטראָפן פיר חברים, וואָס זענען מיט אונדז אַנטלאָפן און פאַרלוירן געגאַנגען אין וועג. זיי זענען געווען אויסגעהונגערט. די ס.ס.־לייט, וואָס האָבן אונדז געפירט, האָבן אונדז איבערגעגעבן צו באַוואָפנטע ציוויל־שומרים. דערפון האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז אָט באַלד ווערן מיר באַפרייט. באַלד איז געקומען אַ דייטשע פרוי מיט אַ זאַק ברויט צו פאַרטיילן. אַלע מיט אַ מאָל האָבן זיך אַ לאָז געטאָן צום זעקל ברויט, און יעדער האָט אָנ־געהויבן רייסן דעם זאַק צו זיך. אפשר איינער אָדער צוויי האָבן זיך דערשלאָגן צו שטיקלעך. אין געדראַנג איז איינער געבליבן טויט.

נאָך דעם זענען געקומען אייניקע לאַסט־אויטאָס מיט ציווילע באַוואַכונגען און אונדז איבערגענומען. אַ ביסל שפּעטער זענען מיר געבליבן שטעקן אין וועג.

צוליב דער שטאַרקער באַשיסונג פון דער אַמעריקאַנער אַרטילעריע. די שאָפערן און די היטער האָבן זיך אַריינגעכאַפּט אין וועלדל, און מיר נאָך זיי. נאָך דער שיסעריי זענען מיר געפאָרן ווייטער, אָבער באַלד איז ווידער געוואָרן אַ שטאַרקע שיסעריי פון דער אַמעריקאַנער אַרטילעריע, און מיר זענען געבליבן שטיין אונטערן שטעטל פאַנדערסלעבן, נעבן אַ גרויסן שייער. אונדזערע היטער זענען זיך צעלאָפן און מיר זענען געלאָפן צו אַ שייער זוכן קאַרטאָפל. ווען ס׳איז געוואָרן שטיל זענען מיר שוין אָן שומרים אַריין אין שטעטל און זיך צעשפּרייט זוכן עסן. אין די גאַסן האָבן שפּאַצירט איינצלנע איינוווינער מיט ווייסע פענער, באַלד זענען אַריין די אַמעריקאַנער און אונדז געגעבן ברויט, שאָקאָלאַד, סיגאַרעטן און געקאָכטע קאַרטאָפל. מיר האָבן באַמערקט אַ לאַגער פון יוגאָסלאַווער און זענען צו זיי אַריין און דאָרטן אויך באַקומען עסן. ביי נאַכט זענען מיר געשלאָפן אין אַ שייער.

אין אַ פּאָר טעג שפּעטער האָט מען אונדז איינגעאָרדנט אין אַ קינאָ־זאַל, וווּ ס׳איז געווען אָנגעשריבן: נאָר פּאַר יידן און פּאָליאַקן, און פּאַר דייטשן — איינטריט פאַרבאָטן. מיר זענען שוין געווען אין גאַנצן פריי. אָבער איך האָב זיך דערפילט איינזאַם, אָן דער משפחה.

דערהערט, אַז די אַמעריקאַנער גייען אַרויס און די רוסן קומען אַריין, בין איך אַוועק אין אַ צוג וואָס גייט קיין פראַנקרייך. אין נאָרדהאַוזן האָט מען געפרעגט פון וואַנען יעדער איז. אַלס פּוילישער ייד בין איך פאַרבליבן אין נאָרדהאַוזען, און שפּעטער אַוועק אין אַ לאַגער אין בערגען־בעלזן. דאָרט האָבן מיר געטראָפן אַ קאַמעניצער בחור, וועלכער איז נצול געוואָרן פון די לאַגערן, זיין נאָמען און פאַמיליע־נאָמען איז מיר נישט געווען באַקאַנט. ער געפינט זיך היינט אין ישראל. ער איז געווען צוזאַמען מיט אַווערבוכן אין לאַגער. (ברוך אַווערבוך, בערציק שמידס אַ פריינד). פון בערגען־בעלזען בין איך אַוועק אין לאַגער ביי מינכען און פון דאָרטן מיט דער „בריחה“ — קיין איטאַליע. פון איטאַליע האָבן מיך לאַנדסלייט אין יאָר 1948 אַריבערגענומען קיין אַרגענטינע. אין יאָר 1954 בין איך געקומען אַלס טוריסט קיין ישראל, דאָ חתונה געהאַט מיט דער קאַמעניצער פרוי שרה הארלע (אומגעקומען אין אַ פאַרקער־קאַטאַסטראָפע) און בין שוין פאַרבליבן אין ישראל.

(אויפגענומען — מאיר באַבראָווסקי)

דבורה רודניצקי־זינגער
(ניו־יאָרק)

מיינע איבערלעבונגען אין די געטאָס און קאַצעטן

געווידמעט דעם אָנדענק פון מיינע עלטערן יואל און אסתר, מײַן ברודער זאַנוול, מיין זיידן אהרן, מיין מומע ביילע־חאַשע מיט איר מאַן און צוויי זין, מיין מומע לאה און אַלעמען פון אונדזער פאַמיליע, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים.

ווען די רוסן זענען אין אָנהייב בעתן צווייטן וועלט־קריג אַריין קיין קאַמעניץ, האָבן זיך באַלד פאַרמאַכט אַלע קראָמען. אַפילו די פאַכלייט האָבן אויך פאַר זיך נישט געטאָרט אַרבעטן. עס איז געגרינדעט געוואָרן אַ „קאָלכאָז" ווו זיי האָבן צוזאַמען געאַרבעט, אָבער קיין גרויסן געהאַלט האָבן זיי נישט געקריגן. די איינציקע גוטע זאַך פאַר די אַרבעטער איז געווען, וואָס אויפן פאַספּאָרט האָט ער נישט געהאַט קיין פּאַראַגראַף אַלס „בורזשוי". און מיטן פּאַראַגאַרף האָט געדראָט אַרויסגעשיקט צו ווערן קיין סיביר. איך געדענק ווי מיין פאָטער יואל רודניצקי ע"ה און אַנדערע וואָס האָבן דעם פּאַראַגראַף געהאַט זענען געגאַנגען ווינטער צו שאָפלען שניי פון דעם שאָסיי אויסער דער שטאָט, כדי צו קאָנען, אומקערנדיק זיך צוריק אַהיים מיטן שאָפל אין דער פּאָליציי־סטאַנציע, ווייזן, אַז ער איז אַן אַרבעטער, און אַזוי אפשר פּטור ווערן פון פּאַראַגראַף. דער לוין פאַר דער אַרבעט איז נישט געווען גענוג דורכצולעבן. עס האָט זיך געעפנט איין געשעפט פון דער רעגירונג, וואָס איז מערסטנס געווען פאַרמאַכט, ווייל ס'איז נישט געווען קיין פּראָדוקטן. ווען מען האָט שוין יאָ עפּעס געבראַכט, האָבן זיך דערמיט פריער די רעגירונגס־אָנגעשטעלטע צעטיילט, און די לאַנגע רייען מענטשן האָבן שוין זייער ווייניק באַקומען. דער איינציקער וועג צו דערהאַלטן דאָס לעבן איז געווען דורך די באַקאַנטע גויים, וועלכע פלעגן אַריינשמוגלען קאַרטאָפל, פּוטער, מעל, ציבעלעס, און זיך טיילוויז מיט אונדז געטוישט אומלעגאַל מיט דעם ביסל באַהאַלטענע סחורה.

די נ.ק.וו.ד. האָט איבערגענומען אהרן־משה גאַלפּערינס הויז. יעדן פּאַרטיי־

מענטש און יעדן רעגירונגס־אָנגעשטעלטן האָבן זיי געצוווּנגען שבת גיין צו דער אַרבעט. אין דער געביידע פון דער ישיבה האָבן די רוסן איינגעאָרדנט אַ קינאָ און אַ זאַל פאַר קאָמוניסטישע פאַרזאַמלונגען און טענץ. אויך מיר האָבן פון אונדזער וווינונג ביי שרה און יוסף (רחל לאהס ספּעקטאָר) געמוזט אַרויס און די דירה אָפּגעגעבן דעם פּאָליציי־קאָמענדאַנט מיט זיין פאַמיליע פון רוסלאַנד. מיר האָבן זיך דאַן אַריינגעצויגן צו מאיר זשאַבינקער־רימלאַנד. מען האָט אָבער געלעבט און אַליין נישט געוווּסט, ווי גוט אונדז איז נאָך, און וואָס אונדז דערוואַרט.

דער ריכטיקער גיהנום האָט זיך אָנגעהויבן ווען דער רוסיש־דייטשער קריג איז אויסגעבראָכן אין 1941. עס האָט לאַנג נישט גענומען ווי די נאַצישע רוצחים זענען אַריין אין קאַמעניץ. דער אָנפאַל ביי דער גרענעץ אין בריסק איז געווען 2.30 פאַרטאָג. אין דעם זעלבן טאָג 6 אָוונט זענען אַ פּאָר געפּאַנצערטע טאַנקן אַריין און געבליבן שטיין אין מיטן שטעטל, ביים סוף פון דער בריסקער גאַס, פאַר די קראָמען. קיין ווידערשטאַנד האָבן זיי דאָ נישט געהאַט: קיין רוסיש מיליטער איז נישט געווען, און דאָס ביסל וואָס זענען געווען פון דער רוסישער רעגירונג און פאַרטיי האָבן שוין זייערע פאַמיליעס אָפּגעשיקט אין דער פרי.

די גאַסן זענען געוואָרן ליידיק און אַ פּוסטקייט האָט זיך איבערן גאַנצן שטעטל באַזעצט. די דייטשן האָבן פאַרלאַנגט אַ פּאָר יידן, דורך וועמען זיי זאָלן קאָנען פאַרמיטלען. זייענדיק אַן אָנגעזעענער, אינטעליגענטער מענטש, האָט מען שלמה מאַנדעלבלאַטן אויסגעקליבן פאַר אַ פאָרשטייער. די דייטשן האָבן געפּאָדערט טואַלעט־זייף, שאָקאָלאַד, קאַווע און אַנדערע זאַכן, וואָס זענען פאַרשאַפט געוואָרן. זיי האָבן אויך געפּאָדערט אַרום הונדערט מענער צו דער אַרבעט. קיינער האָט נישט געוווּסט, צו וואָסער אַרבעט מען האָט זיי געוואָלט.

ווען מיר האָבן אַרויסגעקוקט פון אַ זייט פון דעם פאָרהאַנג האָבן מיר געזען אַ מיליטערישן אויטאָ מיט ציווילע, שוואַרץ־געקליידטע. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, איז דאָס געווען די געסטאַפּאָ. ס׳זענען אויך אָנגעקומען ס.ס.־מענער מיט הינט און גלייך האָט מען געהערט ווילדע געשרייען און געוואַלדן פון פרויען און קינדער. די דייטשן זענען געגאַנגען פון טיר צו טיר און אַרויסגעשלעפּט יידישע מענער און זיי אַלע אויפגעזאַמלט ביי דער פּלומפּ אין מיטן שטעטל. וווּ זיך צו באַהאַלטן איז נישט געווען. דער איינציקער מאַן איז געווען מאיר (זשאַבינקער) רימלאַנד (זיין איידעם און זיין טאַטע זענען אַוועק אין דער פרי צו דער אַרבעט). נישט וויסנדיק וווּ זיך צו באַהאַלטן, איז ער אַריין אין קיך און אַרונטערגעקראָכן אונטער אַ טישל, און געווען פאַרדעקט מיט אַ לאַנג טישטעך. דאָס גליק וואָס מען האָט אים דאַן נישט גענומען, איז נישט געווען דער

טיש אָדער טישטעך נאָר דאָס, וואָס זיי האָבן פאַרגעסן אין אונדזער הויז. מען האָט די פאַרקאַנעס פון די „פּאָדוואָרן" געעפנט, און אַזוי געגאַנגען פון „פּאָדוועך" צו „פּאָדוועך" ביז צום הויז, וואָס מען האָט געוואָלט, אָדער דורכלויפן ביי אַ זייט די גאַס. אַזוי בין איך, ווען די געשרייען און קלאַפּערייען האָבן זיך איינגע־שטילט, צוגעקראָכן צו דער שטוב פון דער בריסקער גאַס, ווו מען האָט געקאָנט אַרויסקומען צום פלומפּ. דאָרט האָבן געמוזט קניען די אויפגעקליבענע מענער. ווען אַ ייד מיט אַ לאַנגער רויטער באָרד (דער ראש ישיבה קטנה, דעם מורה הוראהס איידעם) האָט די הענט צום הימל אויפגעהויבן (מסתמא נאָכן אָפּזאָגן ווידוי) האָט אים אַן ס.ס.־מאַן אַ קאָפּע געטאָן מיטן שטיוול. ראובן מאַנדעלבלאַט (שלמהס זון) און סאַמעק ראָזענשיין (דעם יידישן אַפּטייקערס זון), שלום גאַלפּערין (דוד זילס), שמחה לייזער געווירצמאַן (דער שניט־קרעמער), שמעון בוכהאַלטער, אַלטער כאַזאַנאָוויטש און צענדליקער אַנדערע, זענען אַלע צוזאַמען אויף אַן אויטאָ אַרויפגעפּאַקט געוואָרן און פון שטעטל אַרויסגעפירט. אין אָוונט, ווען די מענער, וואָס זענען גאַנץ פרי אַוועק צו דער אַרבעט, זענען צוריקגעקומען, נישט וויסנ־דיק, וואָס דאָ איז אין משך פון טאָג פאָרגעקומען, האָט מען זיי באַגעגנט מיט פרייד. עס האָט אַ שיין געטאָן אַ פונק פון האָפענונג, אַז אפשר האָט מען אויך יענע גענו־מען צו דער אַרבעט און זיי וועלן זיך צוריקקערן. ליידער האָט מען פון זיי מער נישט געהערט. די איינציקע ידיעה וועגן זיי איז געווען, וואָס די פּויערים פון די נאָענטע דערפלעך האָבן דערציילט, אַז מען האָט זיי אַלע אויסגעשאָסן נעבן אַ ווערלדל אויסערן שטאָט. אגב, האָט שלמה מאַנדעלבלאַט און ראָזענשיין (דער יידי־שער אַפּטייקער) געבעטן ביים גלח, אַז ער זאָל עפּעס טאָן פאַר די מענער. זיין ענטפער איז געווען, אַז ער קאָן זיי גאָרנישט העלפן, ווייל זיי האָבן אויסגעקליבן קאָמוניסטן.

אַזוי האָבן זיך די טעג געשלעפּט, נישט וויסנדיק וואָס דער מאָרגן וועט ברענגען. מען האָט באַפוילן אָנצוטאָן געלע לאַטעס, בכדי צו אונטערשיידן דעם קריסט פון ייד, און אַזוי אַרום אונדז פאַרשאַפן מער ווייטאָג און דערנידערונג. די באַקאַנטע פּויערים פלעגן אַריינשמוגלען עפּעס צום עסן, וואָס מען פלעגט טוישן אויף וואָס מען האָט נאָר געקאָנט, ביז דעם טאָג וואָס מען האָט אַלע יידן אַרויס־געשיקט פון קאַמעניץ, מיטן אויסנאַם פון אַ געוויסער צאָל אַרבעטער־פאַמיליעס וואָס די דייטשן האָבן געדאַרפט צו דער אַרבעט. יעדער איינער האָט געקאָנט מיט־נעמען נאָר 15 קילאָ, אַזוי אַז די פּויערים פון די דערפער זענען געקומען צונעמען ביי די יידן וואָס זיי האָבן ניט געקאָנט מיטנעמען.

נישט אַלע פּויערים זענען געווען שלעכט. איך געדענק איינע, דעם לעש־ניטשעס ווייב, וואָס האָט אונדז געבראַכט אַן עמער מאַרמעלאַדע און פּוטער, און

כדי צו פאַרדעקן, האָט זי פון אויבן אַרויפגעשיט זאַלץ. מיר האָבן איר אויך פיל זאַכן געגעבן, וואָס זענען געבליבן נאָך פון קראָם. די זעלבע קריסטין האָט איינגעשטעלט איר לעבן; ווען די וועגענער מיט די יידן זענען געפאָרן, איז זי געשטאַנעןביים שאָסיי נעבן וועלדל און מיט טרערן אין די אויגן דערלאַנגט אַ פּעקל שפּייז. די וועגענער האָבן זיך געקייקלט איינער נאָכן צווייטן, און די קינדער צוגעטוליעט נעבן די מאַמעס אויף די פּעקלעך. די מענער זענען פון צייט צו צייט אַראָפּ און געלאָפן, אָנהאַלטנדיק זיך ביי די וועגענער, בכדי די פערד נישט צופיל אויסמוטשען. מען האָט דאָך דעמאָלט נאָך נישט געוווסט וואָס עס וועט פּאַסירן. מיר האָבן שוין דאַן געהערט פון טראַנספּאָרטן, ווען די מענער האָבן געמוזט לויפן, און ווער עס האָט נישט געקאָנט איז דערשאָסן געוואָרן. מיט אַ פּאָר וועגענער הינטער אונדז האָט זיך געפונען דער קאַמעניצער רב הרב ר׳ ראובן בורשטיין ז״ל מיט זיין פאַמיליע, און יעדן איינעמס האַרץ האָט געציטערט פאַר זיין גורל. ער איז געזעסן איינגעבויגן מיט אַן אויפגעשטעלטן קאָלנער כדי צו פאַרשטעלן זיין באָרד. יעדעס מאָל ווען מען האָט די וועגענער אָפּגעשטעלט, כדי די אַנדערע זאָלן אָניאָגן, האָט מען זיך שוין געשראָקן, אַז דאָ קומען זיי אויספירן די עקזעקוציע. און אַזוי מיט שרעק האָט מען אונדז אַריינגעבראַכט אין פּרוזשאַנער געטאָ, און יעדער איינער האָט דערווייל פרייער אָפּגעאָטעמט.

דאָרט האָט אונדז שוין דער יודענראַט איבערגענומען. עס איז געווען פרייטיק ביינאַכט און צוערשט האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין בתי־מדרשים און גלייך צומאָרגנס אָנגעהויבן צו פאַרטיילן אין הייזער. יעדער איינער וואָס האָט געקאָנט, האָט געאַרבעט. אַ טייל איז געשיקט געוואָרן פון יודענראַט צו אַרבעטן פאַר די דייטשן אויסערן געטאָ, אַ טייל האָט געאַרבעט אין געטאָ. עסנוואַרג איז פאַרטיילט געוואָרן, פיל האָבן אַ ביסל צוגעהאַנדלט מיט אַריינגעשמוגלטע פּראָדוקטן אין געטאָ. דער יודענראַט ווי אויך די יידישע פּאָליציי איז געווען זייער טיכטיק לטובת אַלע יידן אין געטאָ. דאָך האָבן זיך פיל פון אונדזערע לאַנדסלייט אַרויסגעשמוגלט פון פּרוזשאַנער געטאָ, און אויפן סמך פון דעם ביסל געבליבענע יידן אין קאַמעניץ זיך דאָרט צוריק אַריינגעגנבעט. אויך מיין מאַמע האָט זיך אַמאָל אַרויסגעגנבעט, און מיט אַ גוי אויף אַ וואָגן איז איר געלונגען אַריין קיין קאַמעניץ, און צוריקגעקומען. עס איז איר אויך דאַן געלונגען צוריק אַריינברענגען אַ ביסל עסנוואַרג און זאַכן, וואָס זי האָט געקריגן ביי באַקאַנטע גויים. די הויפּטזאַך וואָס זי איז געפאָרן, איז געווען צו זען אויב מיר זאָלן אויך צוריק פאָרן און וואָס זי האָט געזען, האָט זי באַשטימט זיך פון פּרוזשאַנע נישט צו רירן.

די יידן אין קאַמעניץ האָבן געוווינט אין אַ פּאָר גאַסן וואָס זענען פאַר זיי באַשטימט געוואָרן. מען איז אין יענער צייט נישט געווען אַרומגעצוימט, אָבער מען

האָט מורא געהאַט זיך צו רירן. דאָרט האָט זי נאָר געזען עטלעכע יידן, וואָס האָבן געקערט די גאַסן. זי האָט קיין סך נישט דערציילט, איין זאַך וואָס זי האָט יאָ געזאָגט, איז „מיר גייען נישט". דאָ אין פּרוזשאַנע זענען מיר טאַקע געווען אַרומ־געצוימט, אָבער מיר האָבן זיך פריי באַוועגט צווישן יידן. ביינאַכט האָט מען נאָך אַ געוויסע צייט נישט געטאָרט אַרויסגיין פון שטוב, אָבער די וואָס האָבן באַוואַכט די גאַסן, זענען געווען די יידישע פּאָליציי אין געטאָ.

דער קאַמעניצער רב און זיין פאַמיליע זענען געבליבן אין פּרוזשאַנע, ווי אויך מיין זיידע אהרון רודניצקי ע"ה (ליסקער), מיין שטיף־באָבע לאה׳ און מיין מומע ביילע כאַשע מיט איר מאַן משה און צוויי זין.

עטלעכע וואָכן איידער מען האָט אונדז אַרויסגעשיקט פון געטאָ איז מיין זיידע קראַנק געוואָרן און צו אונדז נישט געקאָנט קומען. פלעג איך לויפן יעדן טאָג אים ברענגען אַ ביסל וואַרעם עסן. איין מאָל, אין אַ שבת־טאָג, ווען איך האָב געטראָגן פאַר אים טשאָלנט און דער שניי איז געווען זייער גרויס און טיף, בין איך געפאַלן. דער איינציקער געדאַנק איז געווען דאָס קוישל מיטן ביסל עסן...

האַרט פאַרן אַרויסשיקן אונדז פון פּרוזשאַנער געטאָ׳ האָבן מיר געהערט, אַז מען האָט אַלע יידן אין קאַמעניץ אַרויסגענומען און אויסגעהרגעט, און דאָס איז די לעצטע ידיעה, וואָס כ׳האָב געהערט פון קאַמעניץ. דאַן האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידאַציע פון פּרוזשאַנער געטאָ, מען האָט אונדז געשיקט אין פיר טראַנספּאָרטן. מיר זענען געווען דער דריטער טראַנספּאָרט. קיין אוישוויץ זענען מיר אָנגעקומען דעם 23סטן פעברואַר 1943. די נאַכט איידער מען האָט אונדז אַרויסגעשיקט האָט מיין טאַטע אונדז צוזאַמענגענומען אין אונדזער צימער און מיט טרערן אין די אויגן אַרויסגענומען 4 פלעשלעך מיט צעלאָזענעם סם. ער האָט אונדז געזאָגט, אַז עס איז אים געלונגען דאָס צו קריגן ביי אַ באַקאַנטן אַפּטייקער. ער האָט געזאָגט, אַז לויט די אינפאָרמאַציעס שיקט מען אונדז אין אַ לאַגער, און אויב יאָ, וועלן מיר שווער אַרבעטן און מיט וויפל עסן מען וועט אונדז געבן, וועלן מיר מיט גאָטס הילף דאָס איבערלעבן. פון גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריע־אויוונס האָבן מיר נישט געוווּסט. מיר האָבן אָבער געוווּסט פון די גרויסע גריבער, ווו מען האָט דערשאָסן מענטשן און פאַרשאָטן זיי האַלב־לעבעדיקע. און דעם סם זאָלן מיר נעמען אין פאַל, ווען מיר וועלן זיין פאַרוווּנדעט, כדי נישט לעבעדיקער־הייט פאַרשאָטן צו ווערן.

זייענדיק אַליין איצט אַ מאַמע פון צוויי קינדער, שטעל איך מיר נאָך מער פאָר, וואָס פאַר אַ קוראַזש און שטאַרקייט מיין טאַטע האָט געהאַט דאָס צו טאָן. און אַזוי האָבן מיר פאַר יעדן איינעם איינגעפּאַקט אַ פּעקל מיט דעם וואָס מען האָט גע־מעגט מיטנעמען און אָנגעגרייט מער זאַכן אָנצוטאָן און ווידער זיך צוגעגרייט צום

וואַנדערן. איצט האָט מען אונדז שוין נישט געפירט אויף וועגענער, נאָר אין פאַרמאַכטע וואַגאָנען פאַר בהמות, ווו ס'איז געווען נאָר אַ קליין פענצטערל מיט אייזערנע קראַטן, צו 50—70 פערזאָן אין אַ וואַגאָן, און די טירן געשלאָסן פון אויסנווייניק. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די פינצטערע נסיעה. עס איז קיין פּלאַץ נישט געווען צו דערליידיקן אַ מענטשלעכן געברויך, דאָס איינציקע אָרט איז געווען דורך אַ שפּאַרע, אַרויסרינען; אין אַנדערע פאַלן — איינגעפּאַקט אין פּאַפּיר אָדער שמאַטעס און דורך די קראַטן פון פענצטערל אַרויסגעוואָרפן.

ווען די וואַגאָנען האָבן זיך אָפּגעשטעלט און די טירן זענען געעפנט געוואָרן, האָט זיך גלייך דערהערט דאָס געשריי פון די מערדער „הערויס!", און יעדער איינער האָט זיך אַרויסגעשלעפּט פון די וואַגאָנען, פאַרקנוילט פון אַ פּאָר טעג זיצן אויף די פּעקלעך, אָנגעטאָן מיט וויפל זאַכן מען האָט נאָר געקאָנט אַרויפשלעפּן אויף זיך, אין פאַל מען גייט יאָ אין לאַגער און אויב מען וועט די פּעקלעך צונעמען, זאָלן כאָטש בלייבן די זאַכן וואָס מען האָט אָנגעטאָן אויף זיך. גלייך האָט מען צעטיילט מענער פון פרויען, און געהייסן איינשטעלן אין אַ ריי. די קינדער זענען געווען מיט די מאַמעס. די ס.ס. האָבן געקליבן אַיין טייל אויף איין זייט, און אַנדערע אין אַ צווייטער זייט. דאָס שטעקעלע אין האַנט, וואָס האָט געוויזן ווער צו וועלכער זייט ס'זאָל גיין, האָט באַשלאָסן דעם גורל פון מענטשן צום לעבן אָדער צום טויט. מוטערס מיט קינדער, ווי יונג זיי זאָלן נישט זיין, זענען געגאַנגען צו דער גרופּע פון עלטערע און קינדער. איך געדענק איין מוטער, וואָס האָט איר זונעלע פון צוויי יאָר אַראָפּגעשטעלט און זיך באַהאַלטן. עלטערע פרויען האָבן עס געוואָלט צונעמען, אָבער דאָס קינד האָט זיך געריסן, און נאָך ביז איצט הער איך די געשרייען פונעם קינד: „מאַמע, מאַמע!". די מוטער איז טאַקע געווען אויסגעקליבן אַריינצוגיין אין לאַגער, אָבער נאָך אַ קורצער צייט איז זי אַליין אַריין אין 25סטן בלאָק, ווו יעדער איינער האָט געקאָנט אַריינגיין, אָבער מער נישט אַרויס. פון דאָרט האָט מען גלייך געפירט אין די גאַז־קאַמערן. מיין ברודערל זיינוועלע איז געווען הויך געוואוקסיק פאַר זיינע יאָרן און מיר האָבן באַשלאָסן, ער זאָל שטיין נעבן טאַטן. אונדזער פּלאַן איז אַדורכגעפאַלן און מען האָט מיין ברודערל געשיקט צו דער זייט פון די אַלטע און קינדער, און מיין טאַטן צו דער צווייטער גרופּע. מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן וואָס דאָ קומט פאָר, אָבער גאָרנישט געקאָנט טאָן. אונדז, די גרופּע פרויען, האָט מען געשיקט אין פרויען־לאַגער בירקענאַו, און די מענער — אין מענער־לאַגער. מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין אַ שוויץ־באָד, דאָרט אָפּגעשניטן די האָר פון קאָפּ, אויסטאַטואירט אַ נומער און אַריינגעטריבן אין באָד, פון דאָרט אין אַ שפּריץ, ווו דאָס וואַסער האָט מען נישט געקאָנט אַליין רעגולירן, און עס איז געלאָפן הייס און קאַלט וואַסער. אויב מען האָט אַ געשריי געטאָן, האָבן די

קאַפּאָס געשלאָגן מיט שטעקנס איבערן נאַקעטן לייב. די קאַפּאָס זענען געווען: דייטשן, פּאָליאַקן, אוקראַינער פאַרברעכער א״אַ. די שוויץ־באָד האָט געדינט צו אַנטלויזן און באַקומען אַנדערע שמאַטעס פאַר קליידער. מען האָט אונדז אַריינגעטריבן אין דער פינצטער אין אַ ציגל־געביידע מיט שמאָלע דורכגענג. די פּריטשעס זענען געווען געמויערט פון ציגל, מיט ברעטער אונטערגעלייגט איינע אויף די אַנדערע. די וואָס האָבן געקריגן דאָס אויבערשטע בעט, זענען געווען די גליקלעכע, ווייל דאָרט איז געווען אַ ביסל לופטיקער. באַזונדערס אין מיטן פון דער געביידע, ווו דער שפּיץ פון דאַך איז זיך צוזאַמענגעקומען. אויפן בעט האָבן זיך געפונען צוויי שטרויזעק און אַ פּאָר אויסגעריבענע קאָצן. אַ גרויסע בלעכענע שיסל און אַ טעפּעלע האָט יעדער איינער באַקומען, און דאָס איז געווען די גאַנצעווירטשאַפט. פיר, פינף און אַמאָל זעקס, זענען געלעגן אויף איין פּריטשע. עס איז געווען פיס צו קעפ און קעפ צו פיס. איינע פון די מיידלעך פ׳ן אונדזער טראַנספּאָרט האָט געקריגן אַ העמד פול מיט לייז און האָט עס געוואָלט אַוועקוואַרפן. עמעצער האָט זיך אָנגערופן: „טו דאָס נישט, קינד, קיין צווייטס וועסטו נישט קריגן און וועסט פרירן״. עס זענען פאַראַן גענוג לייז, ווו מען גיט זיך נאָר אַ ריר. אויך אין די זאַכן וואָס זענען איצט „ריין״. מיר האָבן אָנגעקוקט דאָס מיידל, וואָס האָט צו אונדז גערעדט, און מיר האָבן געזען אַ האַלב־נאַקעטע פרוי, לויזנדיק אירע זאַכן, זי האָט אויסגעזען אַלט און ביינערדיק.

מיר האָבן זיך אויך דערוווּסט וועגן די הויכע קוימענס וואָס האָבן אַרויסגעשטאַרצט, פון וואַנען דער רויך איז געגאַנגען טאָג או נאַכט. דער רויך פון ברענען די קערפּערס פון אונדזערע נאָענטע, דער רויך פון אונדזערע יידן. יעדעס מאָל, גייענדיק צו דער אַרבעט אָדער פון דער אַרבעט, פלעגן מיר זען אַ פרישן טראַנספּאָרט אָנקומען, און געוווּסט, אַז די אויוונס וועלן ווידער פלאַקערן, און די קוימענס — ווידער רויכערן. אין דער צייט זענען די טראַנספּאָרטן געווען אַזוי אָפט, אַז דער רויך האָט נישט אויפגעהערט בייטאָג און ביינאַכט. יעדן פרימאָרגן איידער עס פלעגט נאָך ווערן ליכטיק, פלעגט מען אונדז אויפוועקן מיט אַ פייפערײ, זיך אויסצושטעלן פאַרן „בלאָק״ ד. ה. די געביידע ווו מיר האָבן זיך געפונען, און אין דער פייכטקייט פון פרימאָרגן שטיין און וואַרטן ביז די ס.ס.־דייטשקעס וועלן אַריינקומען דורכן טויער און ציילן די מענטשן. זיי האָבן גאַנץ גוט געוווּסט, אַז דורך די עלעקטרישע דראָטן אַרום לאַגער איז געווען אוממעגלעך דורכצוגיין. אויך די וואָס זענען געשטאָרבן דורך דער נאַכט, האָט מען אַרויסגעבראַכט און אַראָפּגעלייגט ביי די רייען. נאָך דעם ווי אַלץ האָט געשטימט, זענען מיר געגאַנגען צו דער אַרבעט.

די ערשטע אַרבעט מיינע איז געווען ביים צעוואַרפן הייזער, וואָס זענען געווען

טיילווייז צעשטערט פון קריג. צען מיידלעך האָבן אָנגעהאַלטן אַ הילצערנעם סלופּ מיט אייזערנע שפּיצן, און אויפן באַפעל האָט מען אַריינגעקלאַפּט אין וואַנט, עס איז געווען אַן אַרבעט פאַר מענער, אָבער אויך פאַר אונדז וואָלט דאָס נישט שווער געווען, ווען מיר וואָלטן נישט געווען אַרומגעשטעלט מיט קאַפּאָס, און די ס.ס. מיט די הינט, וואָס האָבן געשלאָגן און געשריגן.

איין מאָל, ווען מיר זענען געגאַנגען צוריק פון דער אַרבעט, און איינע פון אונדזערע מיידלעך איז שוין געווען אַזוי שוואַך און קראַנק, אַז זי האָט שוין מער נישט געקאָנט גיין, טויט אָדער לעבעדיק האָט מען זי געמוזט ברענגען צוריק אין לאַגער. מען האָט זי אַרויפגעלייגט אויף אַ הילצערנער טראַגע און פיר מיידלעך האָבן געדאַרפט פרייוויליק אַרויסטרעטן, זי צו טראָגן. איינע פון די טרעגערינס בין איך אויך געווען. עס איז געווען אַ פּאָר קילאָמעטער פון לאַגער און נאָך אַ שטיקל צייט, דערפילנדיק מיין אייגענע מידקייט, האָב איך געבעטן די קאַפּאָ, צי זי וואָלט מיך געביטן מיט עמעצן אויף אַ שטיקל צייט. אויף דעם האָט די קאַפּאָ געהייסן דעם ס.ס. צו לאָזן דעם הונט אויף מיר, וואָס ער האָט גלייך געטאָן. ער האָט אָבער נאָכגעלאָזן די קייט אַזוי, אַז דער הונט האָט נאָר צעריסן מיינע קליידער און דאַן האָב איך שוין פאַרגעסן אין מיין מידקייט, און די שרעק האָט מיך שוין געטראָגן.

שפּעטער האָב איך געאַרבעט אין אַ קאָמאַנדאָ, וואָס האָט געטרוקנט זומפּן. מיר האָבן גענומען זאַמד פון איין פּלאַץ און דאָס געטראָגן אויף הילצערנע טאַטשקעס צום פאַרדעקן אַ זומפּ. איך בין שוין דאַן געווען שטאַרק קראַנק אויף דיזענטעריע מיט פיבער, חוץ דעם זענען מיינע הענט, נאָז און ליפּן אָפּגעברענט געוואָרן פון דער זון, און דער פראָסט האָט דאָס אָפּגעפרוירן פון וואָס עס האָט זיך באַקומען אַ האַרטע שאָלעכץ, אַזוי ווי אַ פּאַנצער. ס'איז געווען גענוג צו באַרירן די האַנט אָדער ליפּ האָט מען געזען דאָס רויע פלייש. איך האָב אַליין נישט געוווּסט, ווי שלעכט און אוממענטשלעך איך האָב אויסגעזען. מען האָט דאָך גענוג סקעלעטן געזען אַרום זיך, און איך בין געווען איינע פון זיי. אין לאַגער האָט דאָס געהייסן „מוזלמאַן". די איינציקע זאַך וואָס האָט מיך צוריקגעהאַלטן נישט צו גיין אין דעם 25סטן בלאָק (וואָס פיל האָבן געטאָן) איז געווען דער געדאַנק, אַז מיין טאַטע לעבט און געפינט זיך אין אוישוויץ אין מענער־לאַגער. אַ פּרוזשאַנער מאַן וואָס האָט מיך געקענט האָט מיר דאָס אַ זאָג געטאָן, גייענדיק צו דער אַרבעט.

אויך אין די נעכט איז קיין רו נישט געווען פון שטאַרקן פיבער און גרויס פאַרמאַטערונג. אין שלאָף פלעגט מיך חלומען וועגן דער אַרבעט און די קלעפּ. דער זונטיק וואָס איז געווען אונדזער רו־טאָג, פלעגט אָנוואַרפן אויף אונדז אַ שרעק, און ווען דער באַקאַנטער רוף „יודען הערויס!" האָט זיך דערהערט, האָבן

מיר שוין געוווּסט וואָס דאָס מיינט. מען האָט אונדז אַרויסגעפירט פון לאַגער און די ס.ס.הינט וואָס פלעגן אונדז באַוואַכן ביי דער אַרבעט, האָבן אונדז אַרומגערינגלט. עס האָט געהייסן, אַז מען קאָנטראָלירט אונדזערע נומערן און טאַקע פאַרן טויער איז געשטאַנען אַ טישל מיט ביכער, ווו יעדער נומער איז פאַרשריבן געוואָרן. דאָרט זענען אויך געשטאַנען די מערדער. איינער האָט מיט אַ שטעקעלע ווידער געציילט, אָדער ווען עס איז אים איינגעפאַלן האָט ער אַרויסגעשלעפּט עטלעכע צום פאַרגאַזן. אַזוי אַרום ווידער פּלאַץ געמאַכט פאַר די פרישע אָנגעקומענע. ווען מען איז דורכגעגאַנגען די סעלעקציע, האָט מען ווידער אָפּגעאָטעמט, נישט ווייסנדיק אויף ווי לאַנג.

מיין טאַטן האָב איך געטראָפן צום ערשטן מאָל זייענדיק דריי חדשים אין לאַגער. עס איז אומגלויבלעך און שווער זיך פאָרצושטעלן וואָס פון אַ מענטש קאָן ווערן במשך אַזאַ קורצער צייט. מיין טאַטע איז מיט אַ קאָמאַנדע אַריינגעקומען אַרבעטן אין פרויען־לאַגער. זיי האָבן געדאַרפט עפּעס פאַרריכטן אין די באַראַקן, ווו די קאַפּאָס האָבן געוווינט. און ווייסנדיק, אַז איך בין אין לאַגער, האָט ער יעדע פרוי וואָס איז דורכגעגאַנגען, אָנגעקוקט, זוכנדיק מיך. צוויי מיידלעך וואָס האָבן געאַרבעט אין לאַגער האָבן אַריינגעטראָגן אַ בעט אין באַראַק, ווו ער האָט געאַר־בעט און ער האָט דערביי געהאַט אַ געלעגנהייט זיי צו בעטן מיך אויפצוזוכן. דעם אָוונט זענען די מיידלעך אַריינגעקומען צו אונדז אין בלאָק און ווען זיי האָבן אויסגערופן מיין נאָמען און מיר איבערגעגעבן ווו מיין טאַטע אַרבעט, האָב איך גענומען לויפן, זיי האָבן אָבער מיך צוריקגעהאַלטן, זאָגנדיק, אַז די מענער זענען שוין אַוועק (זיי האָבן געמוזט אַוועקגיין, איידער די פרויען־גרופּעס זענען צוריק־געקומען פון דער אַרבעט). אָבער דער טאַטע האָט אָנגעזאָגט, אַז אויב איך קאָן בלייבן אין לאַגער דעם צווייטן טאָג, וועט ער זיין אויפן זעלבן פּלאַץ. איך האָב באַשלאָסן דעם צווייטן טאָג בלייבן אַלס קראַנקע און נישט אַריינגעקלערט וועגן די קאָנסעקווענצן דערפון. מען פלעגט דאָך צייטנווייז קומען און אַלע געבלי־בענע, וואָס האָבן נישט געאַרבעט, אַוועקנעמען צום פאַרגאַזן. דער פּלאַץ, ווו דער טאַטע האָט געאַרבעט איז אויך געווען פאַרבאָטן פאַר אונדז צוצוגיין. דער איינצי־קער געדאַנק מיינער איז געווען צו זען דעם טאַטן. איך בין איין מאָל דורכגעגאַנ־גען אין דער פרי און אים נישט געזען. דעם צווייטן מאָל בין איך געגאַנגען מיטאָג־צייט אין דער האָפענונג, אַז די מענער וועלן זיין אין דרויסן, און ווידער איז קיינער נישט געווען. דאַן בין איך נאָכמיטאָג ווידער דאָרט צוגעגאַנגען און ביי אַ זייט האָב איך דערזען מיין טאַטן, פירנדיק אַ טאַטשקע מיט ליים, באַגלייט דורך אַן ס.ס.־מאַן מיט אַ ביקס. אַזוי ווי אַ פרוי האָט צו אַ מאַן נישט געטאָרט רעדן, האָב איך זיך נישט ריזיקירט אַ רוף צו טאָן, ער האָט מיך אויך אָנגעקוקט און

ווייטער געגאַנגען, נישט וויסנדיק אָבער, צי איך וועל אים ווידער זען ווען ער וועט אַריינגיין אין באַראַק, האָב איך אַ רוף געטאָן „טאַטע". ווען דער דייטש האָט אים געפרעגט וואָס דאָ קומט פאָר, האָט ער אים דערציילט, אַז עס איז דריי חדשים זינט מיר זענען אין לאַגער און איך רוף אים „טאַטע", אָבער ער דער־קענט מיך נישט. עס האָט זיך אין יונגן מערדערישן ס.ס.־מאַן אויף אַ מאָמענט דערוועקט אַ מענטשלעך געפיל. ער האָט מיר געהייסן וואַרטן ביז דער טאַטע האָט אַריינגעפירט דעם ליים, און דאַן האָבן זיי זיך צוריק אומגעקערט און מיר זענען אַריין אין איינער פון די געביידעס. דער ס.ס. האָט געהיטן אויב אַ צווייטער דייטש קומט נישט אָן, ווייל עס איז געווען אומלעגאַל צו לאָזן רעדן אַ טאַטן מיט אַ טאָכטער. דער דייטש האָט אים געזאָגט, אַז אויך זיין פאָטער האָט אַמאָל זיין טאָכטער נישט דערקענט, און אין דעם מאָמענט האָט ער זיך דאָס דערמאָנט. איך בין געשטאַנען פּנים אל פּנים מיטן טאַטן, און ער האָט מיך אויסגעפרעגט וועגן דער פאַמיליע און אַזוי אַרום מיר געגלייבט, אַז איך בין זיין טאָכטער. נאָך דעם האָבן מיר פיל זיך געטראָפן אויפן וועג, גייענדיק צו דער אַרבעט ביז דעם טאַטנס גרופּע האָט געענדיקט די אַרבעט אין פּרויען־לאַגער. דאַן האָבן מיר פון צייט צו צייט אָפּגענומען גרוסן איינער פון צווייטן, און אונדזער באַגעגעניש האָט אונדז ביידן געגעבן אַ פרישן ווילן צום לעבן. מיר האָבן אונדזער קאָנטאַקט פאַרלוירן ווען מען האָט עוואַקואירט אוישוויץ צוליב דער דערנענטערונג פון פראָנט. מיר זענען דאַן געשיקט געוואָרן פון איין לאַגער צום צווייטן, און ווען מיר זענען דורך אַ נס באַפרייט געוואָרן, האָט יעדער איינער גענומען זוכן נאָך אַ פאַרבליבענעם פון דער פאַמיליע. איך האָב נאָך אַ צייט אַרומוואַנדערן און נאָכפרעגן זיך אין פאַרשידענע יידישע גמינעס, וואָס האָבן זיך געשאַפן נאָכן קריג, אָבער קיינעם פון אונדזער פאַמיליע, ווי אויך מיין טאַטן, נישט געפונען. וויסנדיק, אַז איך האָב אַ פעטער אין ישראל, איז מיר געלונגען אין איטאַליע דורך דער יידישער בריגאַדע מיט אים זיך צו פאַרבינדן. איך האָב אין איטאַליע חתונה געהאַט מיט איינעם וואָס איז אויך דורכגעגאַנגען די מערדערייען, און מיר זענען צוזאַמען געפאָרן קיין ישראל. דאָרט האָב איך זיך דערוווּסט פון איינעם, וואָס איז מיט מיין טאַטן געווען אין לעצטן לאַגער, אַז מיין טאַטע איז נאָכן דורכגיין דעם גיהנום פון אוישוויץ און אַנדערע לאַגערן, און זייענדיק אַזוי נאָענט צו דער הילף, איז ער אַ חודש פאַר דער באַפרייאונג אויסגעגאַנגען פון הונגער.

דאָראַ גאַלפּערן

קאַמעניצער געטאָ

(גביית עדות)

איידער די דייטשן האָבן פאַרנומען קאַמעניץ האָבן מיר נישט געוווּסט, אַז עס דערוואַרט אונדז אַזאַ גרויס אומגליק, אַז זיי וועלן אויסהרגענען אַלע יידן. מיר האָבן געהאַט מעגלעכקייטן צו אַנטלויפן מיט די סאָוויעטן, אָבער קיינער האָט דאָס נישט געטאָן. די דייטשן זענען אַריין קיין קאַמעניץ דעם 22סטן יוני 1941, מיטאָגצייט. דאַן זענען נאָך די מענטשן פריי געגאַנגען אין די גאַסן.

די ערשטע נאַכט האָט מען קיינעם נישט באַרויבט און נישט געשלאָגן און אויך קיין פאַרגוואַלדיקונגען זענען נישט געווען, ווייל די סאָלדאַטן זענען באַלד ווייטער געגאַנגען. די ערשטע צייט האָבן מיר געהאַט גענוג שפּייז. גלייך אויפן צווייטן טאָג זענען געקומען ס.ס.־לייט מיט אַן אויטאָ און געמאַכט אין גאַס אַ „לאַפּאַנקע", וועמען פון די יידן זיי האָבן נאָר געטראָפן, איז אומגעבראַכט געוואָרן. די ערשטע קרבנות זענען געווען: שלום גאַלפּערין, שמחה לייזער געווירצמאַן, שמעון בוכגאַלטער, ראובן מאַנדלבלאַט (שלמהקע מאַנדלבלאַטס זון) סאַמעק ראָזענשיין, שמערל יפה און נאָך אַ סך אַנדערע. באַלד איז שוין די מורא געווען זייער גרויס. אויפן דריטן טאָג איז שוין געווען אַ דייטשער קאָמיסאַר (וויסאָציק) און אַ קאָמענדאַנט, אַן אוקראַאינער פון בריסק (מיכאַל אַקימאָוו). זיי זענען אין אָנהייב געווען נישט שלעכט צו אונדז, אָבער דאָס האָט לאַנג נישט געדויערט. עס איז געקומען אַ צווייטער קאָמיסאַר (נוימאַן) און אויך אַ צווייטער קאָמענדאַנט (סטאַניסלאַוו רייסקי). די צוויי זענען געווען ביז די לעצטע מינוטן.

דער קאָמיסאַר נוימאַן איז געווען אַ געפערלעכער הונט, ער האָט זייער פיל געשלאָגן אויף יעדן טריט און שריט. פון אָנהייב, ווען דער קאָמיסאַר איז געקו־מען צו אונדז, האָט ער געשלאָגן יעדן דורכגייענדיקן אין גאַס: יידן און קריסטן. ער האָט געשלאָגן מיט אַ נאַגייקע. ווען ער האָט אייז מאָל שטאַרק צעשלאָגן אַלטער כאַזאַנאָוויטשן, איז אויף אַלעמען אָנגעפאַלן אַ גרויסע מורא, און מענטשן זענען ווייניק אַרויסגעגאַנגען פון שטוב אין גאַס. ער האָט געהאַט אַ בריטשקע מיט צוויי שיינע פערד, מיט וועלכע ער איז שטענדיק געפאָרן. איין מאָל, אַזוי שנעל פאָרנדיק, האָט ער געצווונגען אַלטער כאַזאַנאָוויטשן נאָכצולויפן — כסדר

לויפן און פאַלן, ביז זאַסטאַוויע און צוריק. ווען אַלטער כאַזאַנאָוויטש איז אַהיים געקומען, איז ער געווען מער טויט ווי לעבעדיק. איך בין דאָרט געווען און אים געזען. נאָך דער דאָזיקער פּאַסירונג האָט זיך שוין קיינער מער דעם קאָמיסאַר אויף די אויגן נישט געוויזן, די שטאָטישע גאַסן האָבן אויסגעזען ווי אַ בית־עולם. די ברישקע האָט געהאַט אייזערנע רעדער, און פון ווייט האָט מען געהערט, אַז דער קאָמיסאַר פאָרט. יעדער האָט זיך באַהאַלטן ווו ער האָט נאָר געקאָנט.

יעדן טאָג האָט דער קאָמיסאַר געגעבן באַפעלן ווו צו גיין אַרבעטן און האָט אַ סך פאַרלאַנגט: צירונג, פוטערס און אַנדערע ווערטזאַכן. עס איז געקומען אַ באַפעל, אַז אַלע קאַמעניצער יידן זאָלן אַרויספאָרן קיין פּרוזשאַנע. אָבער דאָס האָט זיך אַ ביסל געענדערט. ווער עס איז געווען אַ פאַכמאַן האָט געקאָנט בלייבן. און דאָ האָט מען אָנגעהויבן זוכן מעגלעכקייטן צו בלייבן. אין קאַמעניץ איז געווען אַ טעכניקער, מיכאַלקעוויטש. ער האָט רעגיסטרירט אַרבעטער אין סטאָלאַרניע, קאָכלאַרניע, ציגעלניע און אַנדערע אַרבעטס־פּלעצער. ווער עס האָט געקענט דערליידיקן. איז געבליבן אויפן אָרט. יעדער איינער האָט דעמאָלט נאָך געהאַט וואָס צו געבן. דעמאָלט איז נאָך אין קאַמעניץ געווען קאָמענדאַנט־בירגערמייסטער אַקימאָוו, און מיט אים האָט מען געקענט אַלץ מאַכן. קיין סך קאַמעניצער זענען אין פּרוזשאַנע נישט געווען. איך גלייב, אַז 70 פּראָצענט זענען געבליבן אויפן אָרט. איך רעכן אַריין די, וואָס זענען דערנאָך צוריקגעקומען.

וואָס שייך דעם יודענראַט, האָט מען אים נישט געקליבן דורך וואַלן, ער איז געוואָרן נאָמינירט. אין יודענראַט איז געווען גדליה שאָסטאַקאָווסקי, משה מעלניצקי, אברהם באַש, זלמן זשיטניצקי, שייקע סטעמפּניצקי, ליפּע גורוויטש און ברוך גורוויטש. אין געטאָ זענען געווען בלויז יידישע מיליציאָנערן. וועלוול גלעזער איז געווען קאָמענדאַנט אין געטאָ, און די מיליציאָנערן זענען געווען: דוד זשיטניצקי, שייקע סטעמפּניצקי, מרדכי באַבראָווסקי, פּסח פרייער, בערל רעזניק, ברוך לייב אַראָנאָווסקי, אייזיק גאָלובטשיק און חיים גרונט (ישראל גרונטס זון). ווען די דייטשן זענען אָנגעקומען האָבן זיי באַפוילן דעם יודענראַט, אַז יעדער ייד מוז טראָגן אַ געלע לאַטע אָדער אַ מגן־דויד. דאָס געטאָ איז געשאַפן געוואָרן נאָכן אָנקומען פון דייטש נוימאַן. אין אַפּריל 1942 איז דאָס געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן, די יידן זענען אַרויסגעפירט געוואָרן צו דער באַן קיין וויסאָקע, דעם 9טן נאָוועמבער 1942.

אין קאַמעניץ האָבן געוווינט בערך 450 משפחות. דאָס געטאָ איז געווען אויף בריסקער גאַס, פון עוזר גאַרבאַזש ביז מיכאל געלערשטיינס הויז, און פון דער צווייטער זייט — פון רחל גייער ביז יצחק מרדכי הויכמאַן, און אויך דאָס געסעלע ווו ס׳האָט אַ מאָל געוווינט חוה די מילכיקערין (יעקב לייב דעם מוליערס

שנור), אויך די געסלעך ווו מ׳גייט צו שעפּסלס בית־מדרש; די קאָברינער גאַס — פון יצחק געווירצמאַן ביז דעם שפּיטאָל; די ליטווישע גאַס — פון ישראל גרונט ביז לייזערס הויז, און פון דער צווייטער זייט — ביז ישראל גרונטס פאַבריק. דאָס אַלץ איז געווען אַרומגעצוימט מיט שטעכלדראָט. פון איין געטאָ צום צווייטן האָט מען נישט געטאָרט גיין. אויב מ׳פלעגט אָנטרעפן אַ זשאַנדאַר פלעגט מען באַקומען געשלאָגן. נאָר דער יודענראַט און די געטאָ־מיליציאָנערן האָבן זיך געקאָנט באַוועגן פון איין געטאָ צום אַנדערן.

צום איבערקלייבן זיך אין געטאָ האָט מען באַקומען עטלעכע טעג צייט, און יעדער האָט זיך געאײַלט וואָס פריער אַרײַנצוקומען אין געטאָ, בכדי צו פאַרכאַפּן אַ בעסערע דירה. מען האָט אַלץ געקאָנט מיטנעמען מיט זיך, אָבער מען האָט שוין געהאַט ווייניק, ווייל יעדן טאָג האָט מען געמוזט עפּעס פאַר־קויפן און קויפן עסן. איך בין געווען אין געטאָ אויף דער בריסקער גאַס און געוווינט ביי בן־ציון זוב (בערטשיק שמידס אַ פעטער). אין זעלבן געטאָ האָבן געוווינט מיינע שוועסטער רייזל און גאָלדע, און מיין שוועסטער שרה האָט געוווינט ביים קאָטליער אויף דער ליטווישער גאַס. דאָס געסל פון מרדכי גאַלמאַן האָט נישט געהערט צום געטאָ. אין דעם געסעלע האָבן זיך צומערסטן געדרייט דייטשן, ווייל אין אָסאָווסקיס הויז איז געווען די זשאַנדאַרמעריע, אויך ביי אונדז און אין שידלאָווסקיס הויז זענען געווען דייטשן.

אין געטאָ זענען קיין דייטשן נישט אַרײַנגעקומען, זיי זענען געווען נאָר פון דער צווייטער זייט. פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג האָט קיינער צו די יידן נישט געטאָרט אַרײַנקומען, דאָס האָט געדראָט מיט טויט־שטראָף, און קיינער האָט נישט ריזיקירט. קיין אונטערגרונט פון דער קריסטלעכער זייט צו העלפן די יידן אין געטאָ האָט נישט עקזיסטירט. די מיליציאָנערן פלעגן יעדן אין דער פרי אָפּפירן די אַרבעטער צו דער אַרבעט, און נאָך מיטאָג ברענגען זיי צוריק אין געטאָ. אַלע זענען שטענדיק צוריקגעקומען. קיין געלט פאַר דער אַרבעט האָט מען נישט געצאָלט. אַ ייד פלעגט פאַר יעדער קלייניקייט באַקומען געשלאָגן. דאָס געטאָ איז געווען באַלויכטן ביז 11 אַ זייגער ביינאַכט.

אין געטאָ זענען אויך פאָרגעקומען עטלעכע חתונות. וועלוול גלעזער האָט חתונה געהאַט מיט אײדל וואָלפסאָן, און ביילע שמידט מיט חיים גליקעס זון — שלום פעלדמאַן. וועלוול גלעזער איז פון געטאָ אַנטלאָפן און וואָס מיט אים האָט ווייטער פאַסירט, איז אומבאַוווסט. אין געטאָ זענען אויך געווען קראַנקע. מעדי־קאַמענטן האָט דער יודענראַט געבראַכט פון אָסאָווסקיס אַפּטייק. אייניקע מענטשן זענען דאָרט געשטאָרבן. איך געדענק נאָך פיניע וואַפּניאַרסקי ז״ל. זיי זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן יידישן בית־עלמין, צו דער לוויה איז קיינער פון דער

פאַמיליע נישט געגאַנגען, ווייל עס איז געווען פאַרבאָטן, דאָך איז שטענדיק געווען עמעצער פון יודענראַט ביי דער קבורה.

קיין ספּעציעלע ראַציעס האָט מען אין געטאָ נישט אויסגעטיילט, יעדער האָט זיך באַשפּייזט ווי ער האָט געקאָנט. ווער עס האָט געהאַט מער געלט, האָט זיך בעסער אַן עצה געגעבן. איך גלייב, אַז הונגעריקע זענען אין געטאָ נישט געווען. ווען גדליה שאָסטאַקאָווסקי פלעגט באַקומען אַ טשעק אויף 40 מעטער מעל, פלעגט ער קומען צו מיר און מיר פלעגן איבערמאַכן די ציפער אויף 140 אָדער 240 און נאָך מער, און דאַן פלעגט גריגאָרעווסקי דאָס אַרויסגעבן אָן שוועריקייטן. דער פאַרוואַלטער פון מיל איז געווען אַ דייטש, וועלכער האָט געוווינט אין ביאַלע־פּאָדלאַסקי און פלעגט זעלטן קומען קיין קאַמעניץ, ער פלעגט זיך פאַרלאָזן אויף גריגאָרעווסקין, וועלכער האָט געהאַט אַ גוטן קאָפּ. דעריבער איז אין געטאָ קיין הונגער נישט געווען.

די זאַסטאַוויער זענען געבראַכט געוואָרן קיין קאַמעניץ און געווען צוזאַמען מיט די קאַמעניצער אין געטאָ.

מיר האָבן שוין דאַן געוווסט, אַז אין בריסק קלאַפּט שוין נישט מער קיין יידיש האַרץ, און דאָך איז מען געגאַנגען נאָרמאַל צו דער אַרבעט. די ערשטע און לעצטע יום־טובים זענען דורכגעגאַנגען אין געטאָ אין גרויס טרויער, מען האָט געוויינט און געקלאָגט און געבעטן גאָט, אַז ס'זאָל געשען אַ נס, אַז די מערדער זאָלן קיין צייט נישט האָבן צו ליקווידירן די קאַמעניצער יידן.

ביים ליקווידירן דאָס געטאָ, האָבן די דייטשן אַלץ צוגענומען און אַרויסגעפירט אין „דאָם לודאָווי" אויף שקאָלנע גאַס. מען האָט די יידן געזאָגט, אַז מען דאַרף גאָר נישט מיטנעמען מיט זיך, ווייל מען פירט זיי אַרויס צום שוואַרצן ים, און דאָרט וועט יעדע פאַמיליע באַקומען אַלץ און אַרבעט און זיי וועלן גוט לעבן.

די בעסערע זאַכן: פוטערס, פּערענעס, קישנס און מאַנופאַקטור האָבן די רוצחים געשיקט קיין דייטשלאַנד, און די איבעריקע זאַכן האָבן זיי פאַרקויפט אויפן אָרט פאַר פאָלקסדייטשן און רייכסדייטשן, וועלכע האָבן געוווינט אין קאַמעניץ. אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג פון קאַמעניץ האָט געקאָנט עפּעס קויפן. מיט דער ליציטאַציע האָט אָנגעפירט זאָפיע סטאַשוק פון זאַסטאַוויע. איר מוטער איז געווען אַ לערערין; זאָפיע האָט געאַרבעט אין קאָמיסאַריאַט אַלס סעק־רעטאַרין און איבערזעצערין. זי האָט געקענט פּערפעקט דייטש און פיינט געהאַט יידן. זי האָט צוזאַמענגעאַרבעט מיט די דייטשן און מיט זיי אַנטלאָפן פון קאַמעניץ.

זייענדיק ביי מיין שוועסטער רייזל, וואָס האָט געוווינט ביי מאיר פישער, האָב איך געזען דורכן פענצטער ווי מ'האָט געפירט 155 פערזאָן (קאָמוניסטן) צום שיסן, און דאַן איז זאָשאַ סטאַשוק געפאָרן מיטן קאָמיסאַר אויף דער בריטשקע

זען די עקזעקוציע אין פּרוסקער וועלדל. דאָס זענען געווען יונגע מענטשן, און דערונטער אויך עטלעכע פרויען. דער פאָרזיצער פון קאַמעניץ, קוזקאַ, און זיין סעקרעטאַר צעבוליאַ, די טרעגערס חיים און אריה וואַקסמאַן (שלמה זעליקס זין) האָבן געגראָבן גריבער און דאָרט זיי מקבר געווען.

אויף אונדזער זייט פון געטאָ איז געשטאַנען אַ דייטשע וואַך און אויך רוסישע און פּוילישע מיליציאַנערן. איך בין אַנטלאָפן פון געטאָ דעם 3טן נאָוועמבער 1942. מיין אַנטלויפן איז געווען פּלאַנירט דורך מענטשן וואָס האָבן זיך געפונען מחוץ דעם געטאָ. איך בין אַנטלאָפן, ווען קיין דייטשן זענען אויף דער וואַך נישט געשטאַנען, נאָר בלויז קאַמעניצער מיליציאַנערן און זיי האָבן נישט געשאָסן, ווייל זיי זענען געווען אונטערגעקויפט. די וואַך־מיליציאַנערן זענען געווען: טאַדעוש רוזיצקי און ראַפאַיל ליעפּסקעוויטש,ביידע פּאָליאַקן, און איינער אַ רוסי־שער — וויטיאַ ראַזדיעלניקאָוו, ביי וועמען איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן אַ לענגערע צייט. אין 1944 איז ראַזדיעלניקאָוו דערשאָסן געוואָרן דורך די סאָוויעטן און די פּוילישע מיליציאַנערן זענען אַנטלאָפן קיין פּוילן, ווו די „אַקאָווצעס" האָבן זיי דערשאָסן.

דאָס ערשטע הויז, ווו איך בין אַריין ווען איך בין אַנטלאָפן פון געטאָ, איז געווען פאַוועל קאָזלאָווסקיס, באַלד נעבן די דראָטן פון געטאָ. קאָזלאָווסקי האָט שוין אויף מיר געוואַרט, ווייל ער האָט געוווּסט, אַז די דייטשן זענען אַוועק עסן מיטאָג. ער האָט מיך גלייך באַהאַלטן אין שייער. ווייטער האָבן מיר געהאָלפן: מיכאס גריגאָרעווסקי און זיין פאַמיליע, די פאַמיליע קאָזלאָווסקי, ראַזדיעלניקאָוו און אויך אַ קריסט פון קאַלאָניע ראָזאַלין — קאָליע זשוק. איך האָב זיך אויסבאַ־האַלטן אין דער קאָלאָניע 12 ק״מ פון קאַמעניץ.

איין מאָל, ווינטער־צייט, גאַנץ פרי, זענען געקומען דייטשן מיט אַן אויטאָ, און איך האָב קוים באַוויזן אַרויפצוקריכן אויפן בוידעם. און אַזוי בין איך דאָרטן געלעגן אין שרעק, עס איז געווען קאַלט און ווו צו אַנטלויפן איז נישט געווען. דער בעל־הבית האָט זיי געגעבן אַלץ וואָס זיי האָבן נאָר געוואָלט, שנאַפּס, האָניק, גענדז, קאַטשקעס און האָט נאָר געוואַרט, זיי זאָלן שוין אַוועקפאָרן. עס האָט זיך געענדיקט נישט שלעכט, זיי זענען אַוועק, און דאַן האָט מען מיך גענומען צוריק אין שטוב. איך בין געווען נישט טויט און נישט לעבעדיק פון קעלט, שרעק און הונגער, אַז איך האָב אפילו נישט געקאָנט מיט קיינעם רעדן. איך האָב כסדר געוויינט און זייער מורא געהאַט, טאָמער קומען זיי נאָך אַ מאָל און וועלן אויך פאַראומגליקן די פאַמיליע, ווו איך האָב געוווינט. זיי האָבן שוין אויך מורא געהאַט מיך צו האַלטן, און דאָ האָט זיך פאַר מיר אָנגעהויבן אַ נייע טראַגעדיע, ווו וועל איך ווייטער זיין? איך האָב יעדן טאָג אַרויסגעפילט, אַז זיי האָבן מיך שוין גענוג, איך בין פון דאָרט

צוריק אַריבערגעפירט געוואָרן קיין קאַמעניץ צו דער פאַמיליע ראַזדיעלניקאָוו. איך בין געלעגן אויף אַ שליטן איבערגעטאָן אין אַלטע זאַכן, דעם קאָפּ פאַרבאַנ־דאַזשירט, פאַרדעקט מיט אַ קאָלדרע, און אַזוי האָט מען מיך געפירט אַלס אַ קראַנקע אין שפּיטאָל אַריין. צום גליק האָבן אונדז קיין דייטשן נישט פאַרהאַלטן.

נישט ווייט פון קאַמעניץ איז געווען אַ דאָרף ליסקע, דאָרט האָבן די רוצחים פאַרברענט דאָס דאָרף צוזאַמען מיט אַלע מענער, פרויען, קינדער און אַלטע לייט, פון ד מענטשן איז געבליבן בלויז אַש. דאָס איז געשען, ווייל מען האָט געזאָגט, אַז אין דאָרף קומען אַריין פאַרטיזאַנער און מען האַלט זיי אויס.

אַרויס פון מיין באַהעלטעניש בין איך דעם 22סטן יולי 1944. פאַר דער צייט וואָס איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן, בין איך נישט איין מאָל קראַנק געווען, אָבער קיין מעדיצינישע הילף האָב איז נישט געקאָנט באַקומען, רופן אַ דאָקטאָר, אַ קריסט, איז געווען אַ גרויסע ריזיקע, און דעריבער רופט זיך דאָס איצט שלעכט אָפּ אויף מיין געזונט.

פּליטים פון דער קאָלאָניע האָט מען קיין קאַמעניץ נישט געבראַכט, אין קאַמעניצער געטאָ זענען געווען נאָר פון די קאָלאָניעס נאָך די זאַסטאַוויער מילן. ווען איך בין אַרויס פון מיין באַהעלטעניש, בין איך נאָך אַ לאַנגע צייט נישט אַרויס אין גאַס. מיינע פיס זענען געווען געשוואָלן. איך האָב נאָך אַלץ מורא געהאַט, איך האָב זיך שלעכט געפילט. עס איז געווען אַזוי פּוסט און אומעטיק, קיינער האָט זיך מיט מיר נישט געפרייט, קיינער האָט מיך נישט געפרעגט ווו איך בין געווען די גאַנצע צייט, און ווי אַזוי איך בין לעבן געבליבן. געווען קריסטן וואָס האָבן געזאָגט, אַז איינע איז לעבן געבליבן איז אויך צופיל. נאָך מיין באַהעל־טעניש בין איך שוין נישט געווען אין קאַמעניץ, איך האָב שוין דאָרט נישט געהאַט וואָס צו זוכן. איך בין אָפּגעפאָרן קיין בריסק און דאָרט געוווינט, אָבער דעם 23סטן אָקטאָבער 1944 האָבן מיך די סאָוויעטן אַרעסטירט, מען האָט מיך געמוטשעט אַ יאָר צייט, איך בין געזעסן כמעט אָן ברויט און אָן וואַסער אין געפערלעכע באַדינגונגען דערפאַר, וואָס זיי האָבן געוואָלט אַרעסטירן וואָלאָדיע גריגאָרעווסקין, וועלכער איז שוין דאַן געווען אין פּוילן, אָבער זיי האָבן געמיינט, אַז ער איז נאָך אין בריסק אָדער אין קאַמעניץ און איך ווייס, ווו ער געפינט זיך און וויל זיי נישט זאָגן.

מיין בעל־הבית ראַזדיעלניקאָוו פלעגט מיר שטענדיק מיטפילן. צרות האָבן זיך געשאַפן פון אַלע זייטן. איך האָב דאָס אַלץ איבערגעלעבט, אָבער שפּורן אויף מיין געזונט־צושטאַנד זענען געבליבן.

ווען מען האָט אַרויסגעפירט אונדזערע שוועסטער און ברידער פון קאַמעניץ זענען שוין געווען קאַלטע טעג. אָנטאָן זיך וואַרעם האָט מען געקאָנט, אָבער

פאָרן מיט קליינע קינדער און אַלטע לייט 10 שעה קיין ווינסאָקע איז געווען אומדער־טרעגלעך. מ'האָט זיי געפירט קיין ווינסאָקע צו דער באַן און פון דאָרט קיין טרעב־לינקע, ווו זיי אַלע זענען אומגעבראַכט געוואָרן. קיין וואָלקאָוויסק האָט מען פון קאַמעניצער געטאָ קיינעם נישט אַרויסגעפירט. דאָס ווייס איך גענוי. איך האָב יעדן טאָג געוווסט וואָס עס טוט זיך אין געטאָ, די מיליציאָנערן פלעגן יעדן טאָג קומען אין געטאָ, און איך פלעג מיט זיי רעדן. אַזוי האָבן די בלוטיקע נאַצישע רוצחים אויסגעהרגעט אונדזערע קאַמעניצער יידן.

ליושע קאַלאַסאָווסקי האָט געאַרבעט אין קאַמעניצער שפּיטאָל, זי איז געווען זייער פּאַראינטערעסירט אין יאַסל גלעזער, ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ דאָרף ביי זיינעם אַ באַקאַנטן קריסט. זי האָט ליידער נישט געוווסט אין וועלכן דאָרף און ווי דער פּויער האָט געהייסן. ער האָט איר נישט געוואָלט זאָגן, אָבער דער קריסט איז עטלעכע מאָל ביי איר געווען, בכדי צו נעמען פאַר יאָסלען אייניקע זאַכן און מען האָט פון יאָסלען נישט געהערט. איך גלייב, אַז נישט די דייטשן האָבן אים אומגעבראַכט, נאָר דער, וועלכער האָט אים אויסבאַהאַלטן. און אַזוי האָט זיך מיין האָפענונג צו טרעפן יאָסלען נישט פאַרווירקלעכט.

באַלד נאָך דער מלחמה האָט זיך צו מיר געווענדעט אין איינעם אַ טאָג איציק זשיטניצקי פון באַקו, און האָט מיך געבעטן, איך זאָל צו זיי אַהיים גיין און איך זאָל אויסזוכן דאָרט אין שאַפע ביי זיי אין הויז זיין דיפּלאָם, ער האָט שטודירט אין פראַנקרייך אַלס אינזשעניער. איך בין דאָרט געווען און גאָר נישט געפונען, ווייל די שאַפע מיט אַלע זאַכן זענען פון דאָרט אַוועקגענומען געוואָרן. און שפּעטער איז זשיטניצקי געווען אויף אַ באַזוך אין קאַ־מעניץ מיט אַ פרוי און צוויי טעכטער. מיט אַ פּאָר יאָר צוריק איז געווען אין קאַמע־ניץ דבורה, ראַדיעשץ, באבעל די טאָקערקעס אַ טאָכטער, זיי האָבן געוווינט נעבן פּלומפּ אויף זאַמקאָווע גאַס. זי האָט דאַן פאַרקויפט זייער הויז און איז אַוועקגע־פאָרן. שוין זייענדיק אין פּוילן, האָב איך זיך געטראָפן מיט באָריס פּאַסקעוויטשן פון קאַמעניץ. ער האָט מיר דערציילט, אַז צופּעליק האָט ער געטראָפן אין וואַרשע איטשע גורינסקי, ער האָט אים דערציילט, אַז ער פאָרט צו זיין ברודער קיין קובאַ. און איך גלייב, אַז באָריס האָט אים וועגן אַנדערע קאַמעניצער נישט געפרעגט. ווייל די קריסטן האָבן זיך ווייניק וואָס איבערגענומען מיטן יידישן אומגליק.

(אויפגענומען דורך מאיר באַבראָווסקי)

היסטאָרישער פּרעגבויגן וועגן קאַמעניץ ליטאָווסק

ווי אַלט איז געווען דער יידישער ישוב?
300 יאָר.

וויפל יידן האָבן געלעבט אין שטעטל ביז דער מלחמה?
500 פאַמיליעס.

וואָס זענען דאָרט געווען די הויפּט־מקורות פון פּרנסה?
60% האַנדל, 30% האַנטווערקער, 10% לאַנדווירטשאַפט.

וועלכע און וויפל קהילהשע מוסדות און געזעלשאַפטלעכע קולטור־אַנשטאַלטן זענען געווען אין שטאָט?

1 שול, 5 בתי־מדרשים, 1 גרויסע ישיבה, 2 בית־הקברות, 1 מושב זקנים, „לינת־הצדק", 2 ביבליאָטעקן, 1 דראַמאַטישער קרייז, 1 באַנק, 1 גמילת־חסד־קאַסע, אַלע פּאָליטישע פּאַרטייען.

די וויכטיקסטע געשעענישן אין שטאָט פון אָנהייב מלחמה (1.9.1939):

ראש השנה 1939 איז דאָס דייטשע מיליטער אַריינמאַרשירט אין שטאָט. נאָך אַכט טעג האָבן זיי די שטאָט פאַרלאָזן, און די רוסן האָבן באַזעצט די שטאָט.

דעם 28סטן יוני 1941 האָבן די דייטשן צוריק פאַרנומען די שטאָט און גלייך אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע פון דריי קילאָ גאָלד, און גערויבט אַלע יידישע וווינונגען, קאָנפיסקירט אַלע יידישע פאַרמעגנס. יידן האָבן געמוזט טראָגן פון פאָרנט און הינטן אַ געלע לאַטע, געמוזט מיטמאַכן שווערע צוואַנגס־אַרבעט און דערביי באַקומען מוראדיק געשלאָגן.

נאָך דריי חדשים האָבן זיי אַלע יידן איינגעשלאָסן אין אַ געטאָ. אין געטאָ איז געווען אַ גרויסער הונגער, פיל מענטשן זענען פון הונגער געשטאָרבן. אָנהייב ווינטער זענען אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין וואָלקאָוויסק אין אַ לאַגער אויף צוואַנגס־אַרבעט בערך 100 מאַן. סוף 1942 איז די גאַנצע יידישער באַפעלקערונג אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין טרעבלינקע, ווו מען האָט זיי אַלע אומגעבראַכט.

באַציאונג און האַנדלונג פון דער נישט־יידישער באַפעלקערונג?
די רוסישע באַפעלקערונג האָט זיך נישט שלעכט באַצויגן צו יידן, דאַקעגן די פאָליאַקן האָבן אָנגעטאָן גרויסע צרות.

האָבן די יידן אין דעם אָרט אָרגאַניזירט אַ ווידערשטאַנד?
ניין.

צאָל לעבנגעבליבענע פון דער שטאָט:
דריי — געראַטעוועטע פון קאָנצענטראַציע־לאַגער.

אָנגעזעענע פערזענלעכקייטן:
ראש־ישיבה ברוך־בער, געשטאָרבן פּן עגמת־נפש אין דער צייט פון דער רוסישער אָקופּאַציע.

היסטאָרישע קאָמיסיע, שוואַנדאָרף, 30.4.1947 מאָטע מאָנטאַג

דער מאַן וואָס האָט איבערגעגעבן די איינצלהייטן איז אונדז נישט באַקאַנט אַלס קאַמעניצער. געוויסע פּרטים שטימען נישט.

דער קאָמיטעט פון יזכור־בוך

קאמעניץ נאכן חורבן

בן־משה
(יפו—תל־אביב)

קאַמעניץ אין יאָר 1945

נאָך לאַנגע וואָגלענישן, אויסנוצנדיק אַלע קאָמוניקאַציע־מעגלעכקייטן פון יענער צייט, בין איך אין אַ האַרבסטיקן טאָג פון 1945 שטיין געבליבן אויפן ראָג פון דער בריסקער און ביאַליסטאָקער גאַס אין קאַמעניץ.

טיף אין האַרץ האָט נאָך ביי מיר, פונקט ווי ביי יעדן לעבן־געבליבענעם, געגליט אַ האָפענונג, אַז אפשר וועט זיך דאָך נאָך עמעצער געפינען. איך בין שטיין געבליבן ווי פאַרשטיינערט, ממש זיך נישט געקאָנט רירן און זיך אַליין נישט געוואָלט גלייבן, אַז איך שטיי ווירקלעך אויף דער ערד, ווו איך בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן — אויף דעם פלאַץ, ווו כ׳בין אַזוי פיל מאָל אַלס קינד אין חדר און אין תלמוד־תורה געגאַנגען און שפּעטער אַליין און מיט חברים אַזוי פיל מאָל שפּאַצירט; און איצט — שטיל און פוסט. ווו איז דער ראָד קראָמען, ווו עס האָט שטענדיק גערוישט דאָס געשריי פון די פויערים, דינגענדיק זיך מיט די יידישע קרעמער פאַר אַ שטיקל סחורה, אויסגעמישט מיט דעם שטענדיקן קינדע־רישן געלעכטער? אויף דעם פלאַץ שטייט היינט אַ ברודער־קבר צ״ם אָנדענק פון די געפאַלענע רויטאַרמייער. בלויז דער פלומפּ, די פּאָמפּע, וואָס אַ האַלבע שטאָט פלעגט דאָרט נעמען וואַסער, איז געבליבן אַזוי ווי געווען.

צוקומענדיק נאָענט צו דער גאַס, ווו אונדזער הויז איז געשטאַנען, די שקאָלנע גאַס, אָדער ווי מען פלעגט זאָגן אין קאַמעניץ: „דער הויף״, בין איך ווידער ווי פאַרגליווערט געוואָרן. דעם פלאַץ, ווו אונדזער שיין הויז איז געשטאַנען, האָב איך דערקענט אַ דאַנק אַ קליינעם עפּלבוים, וואָס איז נאָך צופעליק שטיין געבליבן דאָרט, ווו עס איז אַ מאָל געווען אַ קליין גערטנדל, וואָס מיין פאָטער ז״ל האָט עס פאַרפלאַנצט.

אַלע הייזער ביז דער פּאָושעכנער שולע, דער „דאָם ליודאָווי״ און די גמינע זענען אַראָפּגענומען געוואָרן פון ביידע זייטן גאַס, און די פלעצער אויסגעגלייכט אַזוי ווי עס וואָלט דאָרט קיין מאָל קיין לעבן נישט געווען. און אַזוי איז געווען דער גורל פון אַלע יידישע הייזער. דאָס מאַטעריאַל פון די שיינע יידישע הייזער האָבן די דייטשע מערדער צענומען און פאַרקויפט די פויערים אין די דערבייאיקע

דערפער, און די אַלטע הייזער זענען געוואָרן פאַרברענט, די פלעצער אויסגע־גלייכט אַזוי, אַז קיין זכר איז נישט געבליבן.

איך בין פאַרבייגעגאַנגען דעם רבס הויז. ווי איך האָב זיך שפּעטער דער־וווּסט האָבן די דייטשן די יידישע באַפעלקערונג פון יענער געגנט אַרויסגעטריבן אין געטאָ, וואָס איז געווען אין דער ליטווישער גאַס, און אַ טייל אין דער קאָברינער גאַס. ווי איך געדענק, זענען געבליבן די הייזער פון ווינאָגראַד, שלמה דעם גאַרבאַר־ניקס, משה לייב פלאַטענדאמס, דעם רבס מויער, מאָטיע רעזניקס און בנימין גיי־ערס: אויף אפיסק (די גאַס וואָס פירט קיין זאַסטאַוויע) איז שטיין געבליבן דאָס הויז פון די זשיטניצקיס און זייער מיל, וואָס האָט געהאַט איניקע שותפים: די קופּציקס פון זאַסטאַוויע און מאיר פישער (די מיל איז געווען צענומען ווי אויך די מיל אין זאַסטאַוויע יאַנקל אליערס (יאַנקל אָרלאַנסקי) און האָט אויך געהאַט איניקע שותפים, ווי חיים שמיד און מאָטיע אַראָנאָווסקי און נאָך אַ זאַסטאַוויער ייד. די מיל איז קורץ פאַר דעם קריג אָפּגעברענט געוואָרן און מען האָט זי צוריק אויפ־געשטעלט נאָך שענער. אויך די מיל האָבן די דייטשן צענומען. די איינציקע מיל וואָס איז שטיין געבליבן איז געווען שאָסטאַקאָווסקיס, ווייל פון דער מיל איז געטריבן געוואָרן די עלעקטראָווניע פאַרן גאַנצן שטעטל. ס׳זענען נאָך געבליבן: אָסאָווסקיס מויער, ווו ס׳איז געווען די אַפּטייק. אהרן הערשס מויער (גאָרפיינס), מירעצקיס מויער, און די הייזער — פון הערשל יאַנקיעס (הערשל פרידמאַן) ביז גאַלפּערנס, איינשליסנדיק לאה געלערשטיינס הויז. (ווייטער אויף דער בריסקער גאַס איז געבליבן מאנישעס הויז, אברהם כאַזאַנאָוויטשעס מויער) און אהרן־משה גאַל־פּערנס מויער (דאָרט האָט זיך געפונען אין יענער צייט די נ.ק.וו.ד.), שידלאָווסקיס מויער, יוסף וויגוטאָווס און זעליג גלעמבאָווסקיס מויער, די איינציקע יידישע אַנ־שטאַלט — די תלמוד־תודה, איז שטיין געבליבן, אַפילו דער מאָרמאָרנער טאָוול מיט דער אויפשריפט: „תלמוד תורה וישיבה“, און די נעמען פון די בויער און שפּענדער. איך האָב דאָרט געטראָפן ווינען אַ קריסט וואָס איז אַמאָל געווען אַ סטרוזש אין דער פאָווּשעכנער שולע. פון דער בית־מדרש־מויער איז שטיין געבליבן בלויז דער סקעלעט (די 4 ווענט און דאַך). ווי די קריסטן האָבן מיר דערציילט, האָבן זיך די דייטשן באַנוצט מיט אים פאַר אַ שפּייכלער פון תבואה.

די געבידע פון דער באַרימטער ישיבה „כנסת בית יצחק“, וועמענס ראש הישיבה איז געווען ר׳ ברוך בער לייבאָוויטש זצ״ל (נפטר געוואָרן אין ווילנע אַ קורצע צייט נאָך דעם ווי די ישיבה האָט פאַרלאָזן קאַמעניץ, ה׳ כסלו תרצ״ט — 1939), איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קלוב.

פאַרבייגייענדיק בנימין גייערס הויז האָב איך געזען דורך די פענצטער ווי די מאַשינען פון וואָל־בערשטן דרייען זיך, וואָס מיין פאָטער ע״ה האָט זיי גע־

מאַכט. און נישט נאָר פאַר בנימין גייער, נאָר אַלע מאשינען פון וואָל־בערשטן וואָס האָבן זיך געפונען אין קאַמעניץ. זייענדיק דאָרט דער איינציקער ספּעציאַליסט.

דער ציל פון מיין באַזוך אין קאַמעניץ איז געווען צו דערוויסן זיך, ווויהין מען האָט די קאַמעניצער יידן אַרויסגעפירט, ווו איז געווען דער לעצטער וועג, און ווו האָט מען זיי אומגעבראַכט. לײדער איז דאָס מיר נישט געלונגען. אַ מאָל האָב איך געטראָפן אַ קאַמעניצער קריסט, וואָס האָט געוווינט אַקעגן ליפּמאַן כץ (זיין שוועסטער האָט געאַרבעט אין מאַגיסטראַט און געווען איינע פון שלמהקע מאַנדלבלאַטס געהילפן). אויף מיין פראַגע צי וויסט ער ווויהין מען האָט אַרויסגעפירט די קאַמעניצער יידן, האָט ער דערציילט, אַז אים איז באַוווּסט פון די פויערים וואָס האָבן זיי געפירט, אַז מען האָט אַלע קאַמעניצער יידן אויף פורן אַוועקגעפירט קיין וויסאָקע־ליטאָווסק, דאָרט געלאָדן אויף וואַגאָנעס און אַוועקגעפירט מיט דער באַן קיין טרעבלינקע אָדער קיין מאַלקין, איז אים אומבאַוווּסט. איך האָב אויך פּרובירט צו דערגרייכן קיין וויסאָקע, אָבער דאָס איז לײדער נישט מעגלעך געווען, ווייל אַ פּאָר קילאָמעטער פאַר וויסאָקע איז פעסטגעשטעלט געוואָרן די פּויליש־רוסישע גרענעץ.

צווישן די פאַרשידענע בריוו וואָס איך האָב געשיקט קיין קאַמעניץ, האָט נאָר איין בריוו צום קריסט גריגאָרעווסקי זוכה געווען צו אַן ענטפער, ער האָט מיין בריוו אַוועקגעגעבן דאָראַ גאַלפּערין, וועלכע איז די איינציקע וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון אַלע קאַמעניצער יידן און איך האָב זי מיט אַ צייט שפּעטער געטראָפן. פון דאָרען האָב איך זיך אויך דערוווּסט, אַז מיין פעטער יאָסל גלעזער איז אַנטלאָפן פון געטאָ מיט אַ נאַכט פריער אידער די דייטשע מערדער האָבן ליקווידירט דאָס געטאָ. ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אַ שטיקל צייט אין איינעם פון די קעלערן פון קאַמעניצער שפּיטאָל.

ווען דער קריסטלעכער דאָקטאָר פון שפּיטאָל האָט זיך דערוווּסט, אַז יאָסל גלעזער באַהאַלט זיך אויס אין איינעם פון די קעלערן פון שפּיטאָל, האָט ער געוואָרנט די אַקושערקע, אַז ער וועט זיי ביידן אַרויסגעבן, אויב ער וועט נישט פאַר־לאָזן דאָס שפּיטאָל. דאַן איז יאָסל אַוועק צו אַ באַקאַנטן קריסט, וועלכער האָט אים, לויט שפּעטערע ידיעות, דערמאָרדעט.

זייענדיק ביי קריסטן איז געקומען צו רייד וועגן די וויטערדיקע גע־שעענישן אין קאַמעניץ, באַלד ווי מען האָט אַרויסגעפירט די יידן. ווי באַוווּסט, האָט מען זיי ביים אַרויספירן דערלויבט מיטצונעמען מיט זיך אַ קליין פּעקעלע. יעדער איינער האָט געגומען מיט זיך דאָס בעסטע וואָס ער האָט נאָך געהאַט. ביים אַרויספירן, האָבן די דייטשישע מערדער אויך דאָס לעצטע פּעקעלע מיט געוואַלד אַוועקגעריסן, די גוטע זאַכן צוגענומען און דאָס וואָס זיי איז נישט

געפּעלן, געהייסן אָפּפירן אין „דאָם לודאָווי" אויף שקאָלנע גאַס. נאָך דעם ווען קיין ייִדן זענען שוין אין קאַמעניץ נישט געווען, האָבן די דייטשן מיט דער קריסטלעכער באַפעלקערונג אַראַנזשירט אַ ליציטאַציע־פאַרקויף פון ייִדישע זאַכן. בראש פון דער ליציטאַציע האָט זיך געשטעלט די יונגע קריסטין זאָשאַ סטאַשוק, אַ טאָכטער פון אַ פוילישער לערערין, וואָס איז גוט באַקאַנט פאַר פיל קאַמעניצער פון דער פּאָווישעכנער שולע.

לויט ווי די קריסטן האָבן מיר דערציילט, האָט אָט די זאָשאַ ביים אויספאַר־קויפן די ייִדישע זאַכן זיך אויסגעצייכנט נישט ווייניקער, ווי די דייטשע ס.ס.־מער־דער. נעמענדיק אין האַנט אַ ייִדישע זאַך, פלעגט זי מיט אַ גיפטיק געלעכטער אויסרופן די פּרייזן.

די דאָזיקע זאָשע סטאַשוק האָט געאַרבעט ביי די דייטשן אַלס איבערזע־צערין אין קאַמעניצער אַמט־קאָמיסאַריאַט, וואָס איז געווען אין דער פּאָווישעכנער שולע. ווען מען האָט אַרויסגעפירט די ערשטע קרבנות אין דעם פּרוסקער וואַלד צום שיסן (דאָרט איז אויך געווען דער פאָרזיצער פון קאַמעניצער שטאָטראַט, קוסקאַ) איז זי מיטגעפאָרן מיטן דייטשן קאָמיסאַר כדי בייצ־וווינען די עקזעקוציע. דאָס האָט דערציילט דער קאַמעניצער ייִד אריה וואַקסמאַן, וועמען די דייטשן האָבן מיטגעשלעפּט אויסצוגראָבן גריבער פאַר די קרבנות (ער איז אין אַ צייט אַרום אומגעקומען אין די רייען פון אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער).

אַזוי איז פאַרקויפט געוואָרן ייִדיש האָב און גוטס און דאָס וואָס די דייטשן האָבן נישט באַוויזן צו ראַבירן איז געבליבן ביי דער קריסטלעכער באַפעלקערונג און זיך געלאָזט מערקן אין יעדן הויז. ס׳זענען אויך געווען קריסטן, וועלכע האָבן פאַרגעלייגט צוריקגעבן ייִדיש פאַרמעגן. בראָנעק שידלאָווסקיס פרוי (געהאַט אַ שיינק אונטער יאָסל וויגוטאָווס הויז) האָט מיך איינציקע מאָל געבעטן, איך זאָל צונעמען ביי איר אַ ניימאַשין, וואָס יצחק לייב דעם שערערס אַ שוועגערין האָט איר געגעבן צו באַהאַלטן, מחמת זי וויל דאָס נישט האָבן אויף איר געוויסן. די פרוי וואָס האָט געלאָזן די מאַשין איז געווען אַ שניידערין, די איינציקע פּרנסה־געבערין. איך האָב איר געזאָגט, אַז עס איז גאַנץ שיין פון איר זייט, אָבער איך דאַרף דאָס נישט. זי האָט מיך געבעטן, איך זאָל אָנשרייבן אויף ייִדיש אַ פּאָר ווערטער, און זי וועט עס האַלטן אין פאַל ווען עמעצער וועט קומען, וועט זי דאָס ווייזן און אָפּגעבן. איך האָב עס געטאָן. כאָטש שרייבנדיק האָב איך געוווסט, אַז לײַדער וועט עס שוין קיין ייִדישע האַנט נישט האַלטן. אין אַ פּאָר טעג האָב איך פאַרלאָזן קאַמעניץ, צוריקגעקערט זיך ווידער אין אַ פּאָר וואָכן אַרום און דאָרט זיך באַגעגנט מיט יודל ראַפּאָפּאָרט.

אין יענער צייט האָב איך אין זאַסטאַוויע געטראָפן אַ פויער פון פּליסישץ (אַ

יידישע קאָלאָניע). פון דעם דאָרף געדענק איך נאָר איין פאַמיליע, וואָס איז באַשטאַנען פון אַ ברודער מיט צוויי שוועסטער, איינע פון די שוועסטער האָט געהייסן מלכה און די צווייטע — אסנע, און דער ברודער — ברוך. זיי האָבן געהאַט אַ גרויסע פאַמיליע אין אַמעריקע. די יידישע איינוווינער פון דעם דאָרף האָבן וואָרשיינלעך געהאַט דעם זעלבן גורל וואָס אַלע קאַמעניצער יידן, נאָר וואָס דער פויער האָט מיר דערציילט, אַז ברוך איז אַנטלאָפן און זיך אויסבאַהאַלטן אין די אַרומיקע וועלדער. (דאָס גאַנצע דאָרף און די גאַנצע געגנט איז געווען אַרומגע־רינגלט פון בעלאָוועזשער וואַלד). נאָך נאָך דעם ווי ער האָט געהערט, אַז מען האָט אַרויסגעפירט אַלע יידן פון דאָרף, צווישן זיי אויך זיינע שוועסטער, איז ער באַגאַנ־גען זעלבסטמאָרד. נישט ווייט פון דאָרף האָבן אים פויערים געפונען אַ דערשאָ־סענעם אין וואַלד, מיט זיין ביקס.

*

זייענדיק אין בריסק האָב איך זיך דערוווּסט פון קאַמעניצער קריסטן, אַז יודל ראַפּאָפּאָרט לעבט און געפינט זיך אין זאַסטאַוויע. ס'איז געווען אָנהייב יאַנואַר 1946. עס איז שווער צו באַשרייבן דאָס געפיל, דערהערנדיק אַזאַ בשורה. אָבער לאַנג טראַכטן האָב איך קיין צייט נישט געהאַט; עס איז שוין געווען נאָכמיטאָג־צייט און אויפן גאַס האָט געגאָסן אַ דראָבנער רעגן מיט אַ שניי צוזאַמען. נישט לאַנג טראַכטנדיק האָב איך זיך געלאָזט גיין אונטער דער שטאָט צו געפינען עפּעס אַ קאָמוניקאַציע־מיטל מיט וואָס איך זאָל קאָנען וואָס גיכער אָנקומען קיין קאַמעניץ. אָפּגייענדיק אַ פּאָר קילאָמעטער, האָב איך געטראָפן אַ האַלב־שיכורן זעלנער, וואָס איז געפאָרן מיט אַ לאַסט־מאַשין. נאָך אַ קורצער אונטערהאַנדלונג האָט ער מיך מיטגענומען ביז טשערנאַפּציץ. נאָך פיל שוועריקייטן בין איך אַרום האַלב צוויי אַזייגער ביינאַכט דורך קאַמעניץ אָנגעקומען קיין זאַסטאַוויע און גע־טראָפן יודלען אין אַ קליינער קריסטלעכער הייזקע.

שווער צו באַשרייבן די באַגעגעניש צווישן מיר מיט יודלען. אַ לאַנגע צייט זענען מיר ביידע געבליבן ווי פאַרשטיינערט. פון די ערשטע גע־שפּרעכן מיט יודלען איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז ער איז געווען אין דער סאָוויעטישער אַרמיי און אַ פאַרוווּנדעטער אַריינגעפאַלן אין דייטשער געפאַנגענשאַפט. זייענדיק אין שפּיטאָל, איז ער אַנטלאָפן און נאָך לאַנגע וואַנדערונגען אָנגעקומען אָנהייב 1942 צוריק קיין קאַמעניץ. אַ קורצע צייט האָט ער זיך אויסבאַהאַלטן אין קאַמעניץ, שפּעטער איז ער צוזאַמען מיט אַלע קאַמעניצער יידן אַרויסגעפירט געוואָרן קיין פּרוזשאַנע, ווו עס זענען געווען קאָנצענטרירט אין געטאָ נישט נאָר פּרוזשאַנער יידן, נאָר אויך פון דער גאַנצער געגנט אַרום. פון דאָרט איז ער מיט

אַ גרופּע יידישע פּאַרטיזאַנער אַוועק אין וואַלד און זיך דאָרט אָנגעטראָפן מיט אַ גרופּע קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן זיי נישט נאָר נישט געוואָלט אויפנעמען, נאָר האָבן ביי זיי נאָך צוגענומען דאָס געווער, וואָס זיי האָבן געהאַט מיט זיך, און אויסגעטאָן זיי די שיך און געהייסן גיין צוריק אין געטאָ. צוריק־קערנדיק זיך אין געטאָ, האָבן זיי געמאַכט אַ בונקער. אין דעם בונקער איז אויך געווען יאָסל וואָלפסאָן. אין אַ צייט אַרום איז דער בונקער אויפגעריסן געוואָרן דורך די דייטשן און ער איז מיטן לעצטן טראַנספּאָרט פון פּרוזשאַנער געטאָ געבראַכט געוואָרן קיין אוישוויץ.

אָפּזייענדיק אַ געוויסע צייט אין אוישוויץ האָט יודל ראַפּאָפּאָרט נישט געקאָנט מער אויסהאַלטן און זיך אַליין געמאָלדן מען זאָל אים נעמען אין קרעמאַטאָריע. און דאָ איז געשען אַ נס. די נאַכט וואָס מען האָט אים מיט נאָך אַ גרופּע געבראַכט אין קרעמאַטאָריע, איז דער מאַן וואָס האָט זיי געדאַרפט אויפנעמען, געלעגן טויט־שיכור און באַפוילן דעם שאָפער, וואָס האָט זיי געבראַכט, ער זאָל זיי צוריקפירן און ברענגען מאָרגן. אויף צומאָרגנס איז פאָרגעקומען אַ סעלעקציע און מען האָט אים צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע, וואָס האָבן זיך נאָך געהאַלטן אויף די פיס, אויס־געקליבן פאַר נאָך פעיקע צו אַרבעט, און מען האָט אים אַוועקגעשיקט אין אַ קוילן־גרוב אין זאַוויעשעוויצע. דאָרט זענען געווען קריגס־געפאַנגענע פון פאַר־שידענע לענדער, צווישן זיי פראַנצויזן, וועלכע האָבן אים אונטערגעהאַלטן מיט שפּייז. דאָרט איז ער אָפּגעווען אַ לענגערע צייט. ווען דער פראָנט מיט די רוסן האָט זיך דערנענטערט, האָט מען זיי עוואַקואירט קיין בוכענוואַלד (וואַרשיינלעך אין יאָר 1944). פון בוכענוואַלד האָט מען זיי ווייטער געטריבן און ער איז דער־גאַנגען ביז טירינגען, און אין דער שטאָט גערא איז ער באַפרייט געוואָרן דורך דער אַמעריקאַנער אַרמיי.

געטראָפן האָב איך אָבער אין קאַמעניץ נישט דעם זעלבן יודל, וואָס איך האָב געדענקט פון אונדזער חדר, און אויך פון די שפּעטערדיקע יאָרן ווען מיר האָבן צוזאַמען פאַרבראַכט. די שפּורן פון דעם וואָס ער האָט דורכגעמאַכט, הויפּטזעכלעך פון אוישוויץ, האָבן זיך שטאַרק געלאָזט פילן אויף זיין געזונט־צושטאַנד. עס איז נישט מעגלעך געווען צו קומען מיט אים צו אַ קאָנקרעטן באַשלוס וועגן אונדזער ווייטערדיקן וועג. איך האָב אויך דורכגעמאַכט פיל, אָבער פאַר מיר איז קלאָר געווען אונדזער מצב, און וואָס עס דאַרף זיין אונדזער ווייטערדיקער וועג. ווען איך האָב איין מאָל אָנגערירט די פראַגע וועגן פאָרן צוריק קיין פוילן און פון דאָרט ווייטער, איז ער אָפּגעשפּרונגען אַן אויפגערעגטער, אַזוי אַז איך האָב זיך ממש דערשראָקן פון זיין שרעקלעכן אויסזען. „ווייטער וואַנדערן? — האָט ער געשריען — איך האָב דאָס שוין גענוג, אַ פּאַסטעך וועל איך זיין, אָבער דאָ בלייבן".

פאַר מיר איז דאַן קלאָר געוואָרן, אַז איך טאָר אים נישט לאָזן אַליין אין אַזאַ צושטאַנד, ווי ער איז געווען, און אַז עס מוז קומען עפּעס וואָס וועט אים צווינגען רואיקער צו באַטראַכטן אונדזער לאַגע און אים געוויס ברענגען צו ענדערן זיין באַשלוס, און מיין געפיל האָט מיך נישט גענאַרט. געקומען איז עס דורך דעם דעמאָלטיקן נאַטשאַלניק פון נ.ק.וו.ד.

יודל, וואָס האָט געוואָלט בלייבן אין קאַמעניץ, האָט געמוזט מאַכן אַ פּאַס־פּאָרט, און דערצו האָט מען דעמאָלט געדאַרפט אויספילן אַן אַנקעטע אין נ.ק.וו.ד. און אין דער אינסטאַנץ וואָס גיט אַרויס פּאַספּאָרטן. אין עטלעכע טעג אַרום נאָך דעם ווי מיר האָבן זיך באַגעגנט (געווען זענען מיר ביי פאַרשידענע קריסטן אין זאַסטאַוויע) איז ער אַוועק אין ביוראָ פון נ.ק.וו.ד. צו נעמען אַ פּאַספּאָרט. דער נאַטשאַלניק פון נ.ק.וו.ד איז, ווייזט אויס, נישט געווען קיין גרויסער ייִדן־פריינד. אויספילנדיק די אַנקעטע און שרייבנדיק זיין ביאָגראַפיע, האָט יודל אויך אָנגע־געבן, אַז ער איז געווען אין אוישוויץ. דערהערנדיק דאָס וואָרט „אוישוויץ" איז דער נאַטשאַלניק אויפגעשפּרונגען און זיך געווענדט צו אים מיט אַ סאַרקאַסטישער פראַגע: „האַ, דו ביסט אַ ייִד, געווען אין אוישוויץ און לעבן געבליבן? מן הסתם האָסטו מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן".

ווי יודל האָט מיר נאָך דעם דערציילט איז ער געבליבן ווי פּאַראַליזירט פון אַזאַ אַנטיסעמיטישער באַשולדיקונג. עס איז שוין געווען אין די נאָכמיטאָג־שעהן און אין דעם מאָמענט איז דורך אַ קורצשלוס אויסגעלאָשן געוואָרן דאָס ליכט אין צימער, ווו דאָס איז פאָרגעקומען. דער נאַטשאַלניק, נישט קענענדיק צורעכט מאַכן דאָס ליכט און זעענדיק די ווירקונג וואָס זיינע ווערטער האָבן געמאַכט אויף יידלען, האָט אים געהייסן קומען אין דריי טעג אַרום. דאָס איז געווען דאָנערשטיק, און זונטיק האָט יודל נאָך אַ מאָל געדאַרפט קומען צו אים. איך בין דאַן געזעסן אין זאַסטאַוויע און געוואַרט. זעענדיק, אַז עס דויערט לאַנג, בין איך אים אַנטקעגן געגאַנגען. עס איז שוין געווען שפּעט אין אָוונט ווען איך האָב אים באַגעגנט אויף אַ בריק, וואָס האָט אָפּגעטיילט קאַמעניץ פון זאַסטאַוויע. אָנהאַלטנדיק זיך אין דער פּאַרענטשע פון בריק, אַ צעשויבערטער און אויפגערעגטער. ענדלעך האָט ער אַליין אָנגעהויבן רעדן ווי צו זיך אַליין: „דו הערסט, עס איז זיי אַ שאָד וואָס איך בין לעבן געבליבן". און באַלד פאָרזעצנדיק, האָט ער מיר אַלץ דערציילט, וואָס מיט אים איז פאָרגעקומען אין צימער פון נאַטשאַלניק פון דער נ.ק.וו.ד. און דאָ איז געשען די ענדערונג וואָס האָט אים געצוווּנגען צו טראַכטן.

די נאַכט זענען מירביידע נישט געשלאָפן. פאַר מיר איז דער וועג געווען אַ קלאָרער און איך האָב אים געזאָגט, אַז ביזן קומענדיקן זונטיק, ד. ה. ווען ער דאַרף נאָך אַ מאָל קומען צום נאַטשאַלניק פון נ.ק.וו.ד., דאַרפן מיר שוין ביידע דאָ

נישט זיך. צום גליק איז ער מסכים געווען מיט מיר. צו מאָרגנס בין איך אַוועק צו אַ קריסט, וואָס האָט געאַרבעט אין אַ געהעריקער אינסטאַנץ פון וואַנען מען האָט באַדאַרפט באַקומען אַ באַפולמעכטיקונג אַלס געוועזענער פוילישער בירגער.

צוערשט האָט מיך דער קריסט געפרווּוט אָפּוועגדן פון דעם. ער איז דורכ־אויס געווען פאַראינטערעסירט, אַז מיר זאָלן, אַלס די איינציק לעבנגעבליבענע ייִדן אין קאַמעניץ, בלייבן אויפן אָרט. צום סוף איז ער נאָכגעקומען מיין ביטע און מיר געגעבן דאָס וואָס איך האָב געדאַרפט, און אויף מאָרגן פאַרטאָג (שבת אין דער פרי) האָבן מיר דורך הינטערוועגן פאַרלאָזט קאַמעניץ אויפן וועג קיין בריסק.

אויך אין בריסק האָב איך אים נישט איבערגעלאָזן אַליין ביז ער האָט דער־לײדיקט אַלע זיינע פאָרמאַליטעטן און צוגעפירט אים צום טערעספאָלער וועג צו דער נייער רוסיש־פוילישער גרענעץ דורך וואַנען ער איז אַריבער קיין פוילן, און אין אַ צייט אַרום האָבן מיר זיך ווידער געטראָפן אין דייטשלאַנד.

דב (ברטשיק) שמידע
(חיפה)

אַ רייזע צו דער פאַרגאַנגענהייט

(זכרונות פון דער צייט פון צווייטן וועלט־קריג)

איבערגעבליבענע

איך געדענק ווי צום סוף פון וועלט־קריג זענען צו מיר געקומען צוויי ברידער. די זין פון מיין מומע אין פרוזשענע, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון אוישוויץ. זיי זענען געווען דערשראָקענע און צעשטרייטע און זייערע דערציילונגען זענען געווען אָפּגעהאַקטע, נישט דערערדטע, אַ מין שילדערונגען פון גיהנום און ניט פון דער ווירקלעכקייט, עפּעס דורכויס אוממענטשלעכס.

הגם יעדע דערציילונג איז געווען געבונדן מיט משפחות פון פּרוזשע־נער יידן און מיט לעבעדיקע מענטשן, וועלכע איך האָב פּערזענלעך געקענט, האָבן זייערע ווערטער נישט אַרויסגערופן ביי מיר די געהעריקע רעאַקציע. עס האָט זיך קוים געגלייבט אין זייער ריכטיקייט. איך האָב מיך צוגעהערט אַ שוויינגדיקער און דערשלאָגענער, זייערע ווערטער האָבן זיך נישט געלאָזט באַנעמען.

דאָס האָט אָנגעהאַלטן ביז איך האָב באַקומען די ערשטע בריוו פון דאָרטן גאַל־פּעריז, וועלכע האָבן מיך גאַנץ דערשיטערט, ווייל זיי זענען געקומען דירעקט פון גיהנום. זיי האָבן דערציילט וועגן קרובים און לאַנדסלייט, וואָס זענען פאַרלוירן געגאַנגען און אומגעקומען. זיי האָבן דערציילט וועגן די געסלעך און דער ענגשאַפט, וועגן די מערדערייען אין די גאַסן און דעם הונגער אין די הייזער. איך בין אויפ־געציטערט געוואָרן ביזן גרונט. איך האָב אָבער מיר נישט געקאָנט און נישט געוואָלט פאַרשטעלן, אַז אַלץ איז געגאַנגען צו גרונד, אַז אַלע אונדזערע טייערע זענען פאַרשניטן געוואָרן. טיף אין האַרצן האָט נאָך געטליעט אַ האָפענונג, אַז עמעצער פון דער משפחה, פון שטעטל, פון חברים, אָדער סתם באַקאַנטע האָט זיך דאָך געראַטעוועט.

די רייזע

זומער פון יאָר 1965 האָט מען מיר אָנגעזאָגט, אַז איך בין באַשטעטיקט געוואָרן צו באַטייליקן זיך אין סעמינאַר פאַר פישעריי אין ראָטנפאַרבאַנד. דער ערשטער געדאַנק, וואָס איז ביי מיר אויפגעקומען בעת איך האָב דערהאַלטן די ידיעה איז געווען צו באַזוכן דאָרטן, הערן פון איר די טראַגישע געשיכטע און פאָרן אויף קבר־אָבות אין מיין שטעטל קאַמעניץ. דאָס האַרץ האָט געפאָדערט, אַז די אויגן זאָלן זען.

נאָך דעם ווי איך האָב מיך באַזאָרגט מיט אַ ספּעציעלער וויזע אין קאָנסולאַט פון ראָטנפאַרבאַנד, איז מיר דערלויבט געוואָרן צו פאָרן קיין בריסק און באַקומען דאָרטן אַ וויזע צו באַזוכן קאַמעניץ. איך האָב באַשלאָסן אויך צו פאָרן אויף עט־לעכע טעג צו דאָרען קיין פוילן און הערן פון איר פרטים וועגן דעם גורל פון די קאַמעניצער יידן.

דאָרע

די באַגעגעניש מיינע מיט דאָרען אויפן פלי־פלאַץ אין וואַרשע, האָט פאַר מיר באַטייט ממש אַ פולער אומקער קיין קאַמעניץ, אַן אומקער צו מיין יוגנט, צו מיין משפחה, צו אַלע קרובים און באַקאַנטע.

יענע נאַכט, וואָס מיר זענען געפאָרן מיט דער באַן פון וואַרשע קיין גלעוויטש האָבן מיר נישט פאַרמאַכט קיין אויג. איך האָב געהערט און געזיפצט און זי האָט כסדר דערציילט און פון אירע אויגן האָבן זיך געגאָסן טרערן. אויך איר פוילישער מאַן, וואָס איז מיט אונדז מיטגעפאָרן, איז געווען דורכגעדרונגען מיט טיפע הומאַ־נישע געפילן, האָט קיין אויג נישט פאַרמאַכט און האָט זיך צוגעהערט צו אונדזער פליסיקן יידיש.

צו מאָרגנס זענען מיר געפאָרן אויף אַ באַזוך קיין אוישוויץ און פון דאָרעס מויל איז געפלאָסן אַ פיינלעכע דערציילונג, ווי אַזוי זי איז געראַטעוועט געוואָרן דורך דער פאַמיליע פון גרעגאָראָווסקי, ווי איר איז אויסגעקומען אויסצובאַהאַלטן זיך אין קעלערס, אויף בוידעמס, אין אַ באַהעלטעניש אויפן אויוון, אין שפּייכלערס און אין פערד־שטאַלן.

אוישוויץ

מיר זענען אָנגעקומען קיין אוישוויץ. עס זענען פאַרשטומט געוואָרן אַלע רייד, עס האָבן זיך אָפּגעשטעלט אַלע פראַגן. ביים אָנקוקן די בלאָקן, די מויערן, די

װענט פון טויט און די פאַררויכערטע קוימענס, זענען פאַרשטיינערט געוואָרן אַלע געפילן. דער טויט שפּאַצירט דאָ צווישן די באַראַקן. עס שטיקט גאָר שטאַרק אין קעל, עס רייסן זיך אַרויס אָן אויפהער זיפצן, די טרערן גיסן זיך פון זיך זעלבסט. דאָס האַרץ ברעכט זיך. עס זעט אויס, ווי מיר גייען צו אַ גרויסער שטילער לוייה.

נאָכן צוריקקער פון אוישוויץ האָבן מיר שוין מער נישט גערעדט וועגן קאַ־מעניץ. וואָס האָט זיך געלאָזט רעדן נאָכן קומען פון גרויסן בית־עלמין פון גאַנצן פאָלק?

דאָרע האָט מיר נאָך דערציילט וועגן איר ביטערער לאַגע נאָך דער באַפריי־אונג, וועגן איר זיצן אַ יאָר צייט אין בריסקער תפיסה, וועגן איר אָנקומען אַ גאַנץ דערשעפּטע קיין פוילן און וועגן דעם ווי איר גוטער און מענטשלעכער מאַן האָט זי אַרויסגעראַטעוועט פון די נעגל פון טויט, וואָס האָט אויף איר געלויערט אין באַפרייטן פוילן.

דאָרע איז שוין נישט יענע אַמאָליקע דאָרע, וועמען מיר האָבן געקענט, נישט יענע לוסטיקע און שיינע מיידל, וואָס איז געווען אַרומגענומען מיט אַ שטורמישער לעבעדיקייט און שטיפערשקייט. די דאָרע, וועלכע איך האָב געטראָפן אין פוילן, איז געווען אַ פאַרקערפּערונג פון דעם צער, ווייטיק און פון די יסורים, וואָס האָבן זיך אויסגעגאָסן אויף אונדזער גאַנץ שטעטל. אמת, זי איז געבליבן לעבן, אָבער זי איז נישט געווען אימשטאַנד צו באַפרייען זיך פון דעם אַלעמען, וואָס עס איז אויס־געקומען איבערצולעבן איר אין אונדזער שטעטל, הגם זי אַליין האָט אויסגעמיטן דעם ביטערן סוף.

ווען איך האָב מיך מיט איר געזעגנט אויף דער באַן־סטאַציע האָט זי מיר געזאָגט, אַז זי האָט שוין נישט געהאַט געגלייבט, אַז איר וועט נאָך אויסקומען צו באַגעגענען זיך מיט עמיצן אַ לעבנגעבליבענעם קאַמעניצער יידן. זי האָט געוווסט, אמת, אַז עס זענען געבליבן לעבן הונדערטער קאַמעניצער יידן צעזייטע און צע־שפּרייטע איבער גאָר דער וועלט, אָבער זי האָט דאָס געפיל, אַז זיי זענען אַלע אומגעקומען און אַז ס׳זענען נאָר געבליבן אימהדיקע זכרונות.

בריסק

דעם 17־טן סעפּטעמבער 1965 בין איך איינגעשטיגן אין דער אינטערנאַציאָ־נאַלער באַן מאָסקווע—בערלין—אַמסטערדאַם און געפאָרן קיין בריסק, וואָס איז די ענד־סטאַציע אין רוסלאַנד פאַר דער פוילישער גרענעץ. די גאַנצע נאַכט האָב איך נישט פאַרמאַכט קיין אויג און די קאָנדוקטאָרין פון וואַגאָן האָט נישט פאַרשטאַ־נען פאַרוואָס מיר שלאָפט זיך נישט בעת איך פאָר אין אַזאַ לוקסוס־וואַגאָן. זי האָט

מיך די גאַנצע נאַכט מכבד געווען מיט טיי און געפרעגט וווּהין איך פאָר. איך האָב איר געענטפערט, אַז איך פאָר קיין בריסק, נישט ווייט פון וואַנען איך בין געבוירן געוואָרן און אַז איך בין אַ ייד.

— אַזוי, האָט זי זיך אָפּגערופן מיט אַ רחמנות־געפיל — ביסטו שטאַרק אויפ־געבראַכט אומקערנדיק זיך אַהיים, דו וועסט אָבער דאָרטן קיין איין יידן נישט געפינען. היטלער האָט זיי אַלעמען אויסגעקוילעט.

דער שנעלצוג האָט זיך איילי‌ק איבערגעטראָגן פאַרביי דער סטאַציע סמאָ־לענסק, וועלכע דערמאָנט די פאָרגעקומענע שלאַכטן, און פאַרביי מינסק, וואָס דערוועקט דעם אָנדענק אָן דער גרויסער יידישער שטאָט. עס הייבט אָן טאָגן. מיר פאָרן שוין פאַרביי באַראַנאָוויטש, ווו איך האָב אין מיינע קינדערישע יאָרן געלערנט אין דער קליינער ישיבה. די באַן טראָגט זיך מיט דער שנעלקייט פון 120 קילאָ־מעטער אַ שעה און פאַרהאַלט זיך נישט ביי קיין איינציקער סטאַציע. זי טראָגט זיך פאַרבי״י דעם באַרימטן יידישן שטעטל קאַרטוז־בערעזע, וואָס איז באַקאַנט מיט דעם פוילישן פאַרהאַלט־לאַגער. און אָט איז שוין לינעווע, די באַן־־סטאַציע פון פרוזשענע, ווו איך פלעג פאַרברענגען מיינע זומער־וואַקאַציעס. און אָט פאַרן מיר פאַרביי זשאַבינקע, די באַן־סטאַציע פון מיין קאַמעניץ. די באַן פאַרלאַנגזאַמט איר געלאף און גייט אַריין אין דער בריסקער פאָרשטאָט.

די זון איז אויפגעגאַנגען. עס איז געשטאַנען אַ שיינער זומער־טאָג. פון ווייטן האָט זיך געלאָזט זעען די „פּשיכאָדניע בריק״, און איך בין שוין אויף דער באַן־סטאַציע פון בריסק. דער זעלביקער בנין, דער זעלביקער זייגער, דער קאָנטראָלער ביי דער טיר. נאָר גרויסע רויטע פענער און רויטע שטערנס אויף די טורעמס פון דער סטאַציע.

דאָס האַרץ קלאַפּט און שטורעמט. אין בריסק האָב איך דאָך פאַרבראַכט און געלערנט מיינע בעסטע יוגנט־יאָרן: אין תחכמוני, אין גאָרדאָניע, אין דער גימנאַ־זיע „תרבות״. איך פיר אַדורך אין ביוראָ פון „אינטוריסט״ די נייטיקע פאָרמאַ־ליטעטן און נעם זיך צופוס דורך דער גאַס אוניא לובעלסקאַ (איצט די לענין־גאַס) לויט דעם אַדרעס, וואָס איך האָב געהאַט אויף דער יאַגעלאָנער (איצט מאָסקווער) גאַס, ווו עס לעבן די צוויי שוועסטער קלאַרע און געניאַ ערליך, וועלכע שטאַמען פון קאַמעניץ.

ביז איך בין נישט צוגעקומען צו די מיר גוט באַקאַנטע קראָמען, וואָס אויפן ראָג פון דער דאָמבראָווסקער גאַס, האָט זיך מיר אַלץ געדוכט, אַז איך האָב פאַר־בלאָנדזשעט אין אַ פרעמדער שטאָט. די סאָוויעטן האָבן דאָ געבויט און אויפגעריכט פיל געביידעס, וועלכע האָבן גרונטיק פאַרענדערט דעם אויסזען פון דער שטאָט. אָבער דער פריערדיקער שטאָט־צענטער, וועלכער איז געווען באַוווינט דורך

יידן, איז געבליבן אומפאַרענדערט. עס האָט נישט אויסגעפעלט קיין הויז, קיין טראָטואַר, נאָר קיין יידן וואָס זייער צאָל איז געווען איבער דרייסיק טויזנט און וואָס האָבן געבילדעט דעם כאַראַקטער און קאָלאָריט פון שטאָט, זענען מער ניט געווען.

דריי טעג נאָכאַנאַנד בין איך אַרומגעגאַנגען איבער בריסק ווי אַ פאַרטרוימטער.

צוערשט האָט מיך געצויגן צו דער גרויסער שול, וואָס אויף דער דאָמבראָווסקער גאַס, וואָס שטייט אַ פאַרלאָזענע און גילט אַלס אַ נעבעכדיקער סינעמאַ. נעבן איר שטייט דעם רבס שטוב און אַ ביסל וויטער — די „תחכמוני־שול". עס דרייען זיך אַרום פרעמדע מענטשן, זיי גייען אַרום איבער די מיר גוט באַקאַנטע גאַסן. דוכט מיר, ווי נעכטן בין איך דאָ אין די דירות געהאַט אַריינגעקומען. קיין איין באַקאַנט געזיכט האָב איך דאָ ניט געטראָפן. פרעמדע, וואָס געהערן נישט אַהער, קוקן אַרויס פון די פענצטער, קוקן זיך אין מיר איין, ווי איך וואָלט דאָ זיין אַ פרעמדער.

די מצבה

צווייבילדער האָבן זיך טיף איינגעקריצט אין מיין האַרצן און איך וועל זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן:

אויף דער דלוגע־גאַס האָב איך געזוכט דעם גרויסן ברידער־קבר, ווו עס זענען אומגעקומען און באַגראָבן געוואָרן די לעצטע צען טויזנט בריסקער יידן. דער פּלאַץ איז פאַרלאָזן און אויף אים זענען אויסגעבויט הויפן נאָך הויפן און פאַרשידענע ציטווייליקע בנינים. עס איז שווער געווען צו געפינען דעם וועג, וואָס פירט צום קבר, אויף וועלכן עס שטייט אַן עלנטע בעטאָן־מצבה און אויף איר אַ געדענק־ברעט אויף רוסיש: „דאָ זענען געבראַכט צו קבורה סאָוויעטישע בירגער, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פאַשיסטישע חיות". דאָס איז אַלץ, וואָס עס איז דערציילט געוואָרן וועגן בריסקער יידנטום.

בשעת איך בין געשטאַנען ביי דער מצבה איז צו מיר צוגעגאַנגען אַ יינגל פון 15 יאָר און האָט געזאָגט: „בירגער, דו ווייסט, דאָס זענען באַגראָבן געוואָרן מענטשן לעבעדיקערהייט און ביז היינט ציטערט דאָ די ערד יעדע נאַכט..." איך האָב נישט פאַרמאָגט קיין טרערן אין מיינע אויגן. מיין האַרץ איז פאַרשטיינערט געוואָרן. נאָר מיינע פיס האָבן געציטערט, שטייענדיק אויפן ניט צוגעדעקטן מענטשן־בלוט.

אויף צו מאָרגנס האָב איך געפרעגט ביי די איבערגעבליבענע בריסקער: וואָס איז פאַרבליבן פון דעם פרעכטיקן בריסקער יידנטום? צי איז געבליבן דער בריסקער בית־עלמין?

— יאָ, — האָט מיר געענטפערט איינער פון מיינע פריינד, איינער פון די זיבן בריסקער, וואָס איז נאָך געבליבן לעבן אין שטאָט — קום, איך וועל דיר באַווייזן.

ער האָט מיך געבראַכט צו דער סטעטשקאָוויצער גאַס, אַריינגעפירט אין איינעם פון די הויפן און עס האָט זיך פאַר מיינע אויגן אַנטפּלעקט דאָס בילד ווי דער טראָטואַר און דער גאַנצער הויף זענען אויסגעברוקירט מיט יידישע מצבות. דאָס הויז אין יענעם הויף איז בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע געווען פאַרנומען דורך דער געסטאַפּאָ. צום אייביקן אָנדענק האָבן די ווילדע חיות אויסגעברוקירט דעם הויף און דעם טראָטואַר מיט מצבות פון יידישן בית־עלמין.

דער טראָטואַר שרייט צו מיר: גערענק און פאַרגעס נישט!

די פרעמדע מענטשן, וואָס דרייען זיך אַרום אין די גאַסן, זעען אויס צו זיין גלייכגילטיק צו אַלעמען, און ווייסנדיק, אַז איך בין אַ ייד זענען זיי אַפילו פיינטלעך געשטימט, ווייל איך דערמאָן זיי עפּעס נישט אַנגענעמס, וואָס דריקט אויף זייער געוויסן. אָבער די געשיכטע קען מען נישט אָפּנאַרן און דעם געוויסן קען מען נישט באַרואיקן!

מיין שטעטל קאַמעניץ דעם 20־טן סעפּטעמבער 1965

קאַמעניץ ליגט איצט ממש אויף דער גרענעץ צווישן רוסלאַנד און פּוילן, זי ליגט אויף דער רוסישער זייט. 8 קילאָמעטער פון קאַמעניץ, אין דער ריכטונג פון ביאַלאָוויעזש, גייט דורך די פּוילישע גרענעץ. אין דעם דאָרף קאַמיעניאַקי, אויפן ראַנד פון דעם ביאַלאָוויעזשער וואַלד, האָבן די סאָוויעטן אויפגעבויט אַ יאַגד־צענטראַלע און האָטעלן און אַכסניות פאַר די פירער פון ראַנטפאַרבאַנד, וואָס קומען אַהער זומערצייט אויף יאַגד. דאָס שטעטל קאַמעניץ באַדינט דעם דאָזיקן צענטער און דעריבער געפינט עס זיך אויסערן תחום פון טוריסטישע באַזוכן און נישט־היגע נייטיקן זיך אין אַ ספּעציעלער דערלויבעניש צו פאָרן פון בריסק קיין קאַמעניץ.

נאָך דעם ווי כ'האָב דערקלערט דעם בריסקער באַאַמטן פון נ.ק.וו.ד., אַז איך האָב מיך געמיט קומען פון ישראל קיין ראָטנפאַרבאַנד, כדי צו באַזוכן מיין געבוירן־שטאָט קאַמעניץ, האָב איך באַקומען די דערלויבעניש צו ווילן אין קאַמעניץ בלויז 5 שעה.

דעם 20־טן סעפּטעמבער בין איך מיט אַ טאַקסי אַרויסגעפאָרן פון בריסק קיין קאַמעניץ דורך טשערנאַוועטשיץ, אין דער באַגלייטונג פון דער קאַמעניצער קלאָרא

ערליך ,דעם בריסקער מישאַ סאַרוועטער און פון אַ באָברויסקער יידישן סטודענט, מיט וועמען איך האָב מיך באַקענט אין בריסק.

דער שאָסיי דורך טשערנאַוועטשיץ, איז געווען ברייט און אַספאַלטירט. רחל לאָהס אַכסניא און אַלע יידישע הייזער שטייען אויף זייער פּלאַץ, נאָר קיין יידן זענען אין די הייזער נישטאָ. די זעלביקע נידעריקע הילצערנע הייזלעך, שטרויענע דעכער און לאַנגווייליקע פּויערים אין די הויפן פון די הייזער.

אין די דערפער וואָס ביי דער זייט פון שאָסיי האָב איך נישט באַמערקט קיין גרויסע ענדערונגען, אָבער אין דער געגנט פון ווידומלע און באַראנקא האָב איך געזען טראַקטאָרן־סטאַציעס און קאָלכאָזן און ערטערווייז געביידעס מיט קוימענס. מיינע באַגלייטער האָבן מיר דערקלערט, אַז דאָס זענען פאַבריקן פאַר לאַנדווירט־שאַפטלעכע פּראָדוקטן.

איך בין אָנגעקומען קיין קאַמעניץ 12 אַ זייגער פון דער זייט פון „אָדאַלינע". איך האָב אָבער נישט דערקענט דעם אַריינפאָר און די בריסקער גאַס. דאָ האָט זיך אַלץ געענדערט. די בריסקער גאַס ציט זיך פיל ווייטער איבערן שאָסיי און ביים אַריינפאָר קיין קאַמעניץ זענען מער נישטאָ די ווינטמילן און אַנשטאָט זיי זענען אויפגעבויט דריישטאָקיקע הייזער אין דער גאַנצער לענג פון גאַס. בלויז שאָסטאַ־קאָווסקיס מיל איז געבליבן שטיין אויף איר פּלאַץ. דער יידישער בית־עלמין אויף דער בריסקער גאַס עקזיסטירט מער נישט און אויפן פּלאַץ פון דעם קאַטוילישן גלחס הויף שטייט אַ פירשטאָקיקע רעגירונגס־געביידע מיט אַ לענין־דענקמאָל אין פראָנט, און ער איז אַרומגערינגלט מיט אַ גרויסן פּלאַץ. אַנטקעגן דער רעגירונגס־געביידע, אויפן אָרט פון גייערס שטוב, שטייט אַ דריישטאָקיקער סאָוועטישער „גום". אויפן פּלאַץ, ווו עס איז פריער געווען דער קאַטוילישער קאָשטשאָל און דער שטאָטראָט, געפינט זיך איצט אַ גרויסע אויטאָבוסן־סטאַציע מיט אַ גרויסן רעסטאָראַן און מיט באַקוועמע איינריכטונגען. ערשט ווען איך בין אָנגעקומען אויפן „מאַרק" האָב איך דערקענט, אַז איך בין ווידער אין מיין שטעטל קאַמעניץ, הגם איך האָב דאָרט נישט געפונען קיין סימן פון אַ יידישן נפש.

מיין קאַמעניץ

דער מאַרק־פּלאַץ, דער „רינעק", האָט, אמת, געביטן זיין אויסזען. אַנשטאָט די קראָמען איז פאַרפלאַנצט געוואָרן אַ גאָרטן און אין דערמיט שטייט אַ דענקמאָל פאַר די געפאַלענע סאָוועטישע זעלנער פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אָבער די הייזער אַרום דעם פּלאַץ שטייען אויף זייערע ערטער ווי דאָס וואָלט געווען ערשט נעכטן: אָט איז דאָס הויז פון ר' יצחק שוחט, האַלפּערינס הויז, וויגוטאָווס הויז, די

אַפּטייק. אויך דער פּראַוואָסלאַוונער קלויסטער איז געבליבן שטיין אויף זיין פּלאַץ. אַלע הייזער שטייען ווי פריער, נאָר די ידישע מענטשן פעלן אין די הייזער און די ידישע קינדער שפּאַצירן נישט איבערן שאָסיי.

אַלע געסלעך לענגאויס דער קאָברינער גאַס און אַלע גאַסן מיט זייערע היל־צערנע הייזלעך, שטייען ווי פריער, פּונקט ווי דער אומגליק האָט זיי כלל נישט געטראָפן.

די בריסקער גאַס, וואָס פירט צו דער ביאַליסטאָקער גאַס דורך זאַסטאַוויע, איז אויסגעפּלאַסטערט מיט אַספאַלט. אַלע אַנדערע גאַסן זענען געבליבן ווי פריער ברוקירט מיט קיילעכדיקע שטיינער, און עס זענען געבליבן די זעלביקע נאַכלעסיקע טראָטואַרן און די זעלביקע פראָנטן פון די הייזער, בלויז די גאַנקעס זענען אַרונטער־גענומען געוואָרן.

נאָכן פאַרבייגיין שפעפסלס בית־מדרש און די ענגע געסלעך, ווו ס'האָט געלעבט חוה די מילכיקעריץ, האָב איך געמאַכט אַ קורצן באַזוך ביי יוזעק גרעגאָראָוויסקי, וועלכער האָט געראַטעוועט דאָרען, איינשטעלנדיק זיין אייגן לעבן און דאָס לעבן פון זיין משפחה, אויסבאַהאַלטנדיק זי אין פאַרשידענע ערטער. איך בין געווען געפּלעפט און צעטומלט. יוזעק גרעגאָראָווסקי איז געווען אויפגעברויזט און האָט די גאַנצע צייט געהאַלטן אין איין איבערחזרן די ווערטער: „זיי האָבן אויסגע־מאָרדעט אַלעמען, און מיר איז קוים, מיט גרויסע שוועריקייטן, געלונגען צו ראַטעווען נאָר איינע! קיין איינציקער פון אייערע איז נישט געבליבן!".

די גרויסע שול, „דער מויער", מיטן תלמוד־תורה, איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ברויז. דער „סלופּ" איז רעמאָנטירט געוואָרן און אַלע הייזער אַרום אים האָט מען צענומען און געמאַכט פּלאַץ פאַר אויטאָמאָבילן און אַ פּלאַץ פאַר אַ מוזיי, ווו עס געפינען זיך געגנט־אַלטערטימלעכקייטן און מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון ביאַלאָוויעזש. די מענטשן, וועלכע איך האָב דאָ געטראָפן אין די גאַסן, האָבן אויף מיר געקוקט פון אָנהייב מיט נייגעריקייט, ווי אויף אַ טוריסט, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ נישט־פאַסיקן אָרט. אָבער ווען זיי זענען געוואָר געוואָרן, אַז איך בין אַ ייד פון די היגע יידן, זענען זיי צוערשט אויפגעציטערט געוואָרן און באַלד נאָך דעם האָבן זיי זיך אָפּגעקערט אָן אַ זייט. און אין די אויגן פון פיל פון זיי האָב איך באַמערקט פונקן פון אומריינעם געוויסן, אָפּשפּיגלונגען פון נישט אָנגענעמע זכרונות, פּונקט ווי איך וואָלט מיך געווען אומגעקערט פון יענער וועלט.

ווען איך האָב שפּאַצירט איבער די גאַסן צוזאַמען מיט יוזעקן, האָבן אים פאַרשידענע מענטשן געפרעגט ווער איך בין און ער פלעגט ענטפערן:

— דו געדענקסט נישט חיים שמידס זון?

די מענטשן האָבן דערויף רעאַגירט אויף פאַרשידענע אופנים: איינער האָט

געפרעגט „טשי טאָ פּראַוודאַ?" („איז דאָס אמת?"), אַ צווייטער האָט פאַרקרימט דאָס פּנים, ווי מען וואָלט אים דערמאָנט עפּעס שלעכטס, און אַ דריטער האָט אָנגעשטעלט אַ רחמנות־פּנים און אויסגערופן אויפן קול: „באָזשע מוי („גאָט מיינער!").

די איינציקע, וואָס האָט מיך אויפגענומען מיט טרערן!

איין בילד וואָס האָט זיך מיר אַנטפּלעקט בשעת מיין באַזוך אין היימישן שטעטל וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן: גייענדיק צוזאַמען מיט יוזעקס קינדער אויף דער ליטעווסקע גאַס, איז אַרויסגעקומען אַן אַלטע גויע פון אַ הויף אַנטקעגן יוזעקס הויז און האָט מיך געפרעגט: „ביסטו נישט דער זון פון חיים שמידט דעם קצב?" ווען איך האָב איר געענטפערט: „ריכטיק!", האָט זי אויסגעבראָכן מיט אַ געוויין און האָט זיך געוואָרפן מיך קושן, אויסרופנדיק אויפן קול: — ווי זיי האָבן אייך געמאָרדעט, די ווילדע בעסטיעס! פאַר וואָס איז אייער גורל אַזאַ ביטערער? דיינע עלטערן און די גאַנצע משפחה זענען געווען גוטע און ערלעכע מענטשן! פאַר וואָס האָט מען זיי דערמאָרדעט? צי איז נאָך געבליבן עמיצער פון די קאַמעניצער יידן אויף דער וועלט? — און זי האָט זיך צעכליפּעט, צוזאַמען מיט מיר, די פּשוטע און באַרמהאַרציקע קריסטין.

איך בין אויך געגאַנגען צו דעם הויז, וווּ איך בין געבוירן געוואָרן און וווּ איך האָב געלעבט 19 יאָר. שטיל האָב איך אָנגעקלאַפּט אין דער טיר און האָב זי געעפנט נאָך אידער איך האָב געהערט דאָס וואָרט „„אַריין!". עס איז אַרויסגעקומען אַן אַלטע פרוי פון דעם צווייטן צימער, וווּ עס איז געווען דאָס שלאָפצימער פון מיינע עלטערן. טרערן האָבן געשטיקט אין האַלדז. איך האָב נישט געקענט אַרויסרעדן קיין וואָרט. די פרוי האָט קאָנטיק פאַרשטאַנען מיין געמיט־צושטאַנד און האָט שטיל געזאָגט, ווי רעדנדיק צו זיך:

— יאָ, יאָ, איך האָב געקענט דעם בעל־הבית פון דאָזיקן הויז, חיים און רחל און זייערע קינדער און אייניקלעך. זיי זענען געווען ערלעכע מענטשן און זיי האָבן געטאָן נאָר גוטס אַנדערע. די נאַצישע בעסטיעס האָבן זיי דערמאָרדעט! איך האָב גערעכנט, אַז קיינער פון אייך איז נישט געבליבן. באָזשע מוי, וואָס זענען מיר שולדיק; די רעגירונג האָט פאַרטיילט די הייזער.

אַ צעמישטער און רואיגירטער בין איך אַרויס אין דרויסן און האָב געזען צוויי קינדער אין ווייסע העמדלעך. זיי האָבן זיך געשפּילט אין אונדזער הויף, און דערזעענדיק מיך, מיטן פאָטאָגראַפישן אַפּאַראַט אין מיין האַנט, האָבן זיי מיך געבעטן

איך זאָל זיי פאָטאָגראַפירן; איך האָב זיי פאָטאָגראַפירט אויפן פאָן פון מיינע עלטערנס הויז און פון דעם אַלעם, וואָס איז געבליבן.

נאָך אַ געוויסע צייט פון אַרומוואַנדערן איבער דער קאָברינער גאַס און די קליינע געסלעך, נעבן מיין שוועסטערס הויז און די היזער פון מיינע חברים און פריינד, האָב איך מיך געמוטיקט, אָנגענומען קראַפט און בין אַריין אין רעגירונגס־הויז, כדי צו דערוויסן זיך, אפשר זענען געבליבן אָפיציעלע פאַרצייכענונגען וועגן דעם אומקום פון די יידן פון מיין שטעטל.

די פאַרטושונג פונעם אָנדענק פון דער פאַרגאַנגענהייט

איך בין אַריין אין סעקרעטאַריאַט און האָב מיך געווענדט צום סאָוויעטישן באַאַמטן, וועלכער איז געזעסןביים טיש. איך האָב אים דערציילט צ׳ליב וואָס איך בין געקומען פון ישראל און האָב אים דערקלערט, אַז מיין איינציקער ווילן איז צו הערן עפּעס וועגן די 500 יידישע משפחות, צווישן זיי אויך מיינע עלטערן, שוועס־טער, פעטערס און מומעס, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דאָ אין שטעטל.

קאַלטבלוטיק האָט מיר געענטפערט דער אויסגעפוצטער באַאַמטער:

— בירגער! דאָס וואָס איז דאָ זעסטו, און דאָס וואָס איז נישטאָ אינטערעסירט אונדז מער נישט. דו מעגסט צוקוקן זיך, באַאיינדרוקט ווערן. דאָס איז אַלץ!

די באַפרייערישע הערשאַפט האָט אויסגעמעקט הונדערטער יאָרן אַ דורותדיק לעבן פון אַ גאַנץ יידיש שטעטל!

איך בין אַרויסגעגאַנגען פון דעם סאָוויעטישן מלוכה־ביוראָ. עס איז געווען 5 אַ זייגער. עס איז אָפּגעלאָפן מיין דערלויבעניש צו ווילן אין קאַמעניץ. איך האָב מיך אַריינגעזעצט אין אַ טאַקסי. דער קאָפּ האָט זיך מיר געדרייט. איך האָב מיך נישט אַרומגעקוקט הינטערווייללעכטס. איך האָב געזאָגט צום שאָפער „פאָר פאָרויס!״

דאָס לעבן איז אַנטשוויגן געוואָרן. די שטיינער האָבן נישט קיין ווערט. אָבער מיר וועלן פאַרגעדענקען און וועלן דערציילן די קומענדיקע דורות!

איך האָב געהאַט דאָס געפיל ווי איך קער מיך צוריק פון דער לוויה פון מיינע עלטערן, שוועסטער, פעטערס, מומעס, חברים, באַקאַנטע און פון אַלע יידן פון מיין היימישן שטעטל קאַמעניץ.

די טעטיקייט פון קאָמעניץ־ליטאָווסקער געדענק־קאָמיטעט אין ישראל

מיטן ענד פון צווייטן וועלט־קריג זענען אָנגעקומען אין לאַנד ידיעות וועגן חורבן פון אייראָפּעאישן יידנטום און מיר האָבן זיך דערווּסט, אַז אויך די יידישע באַפעלקערונג פון אונדזער שטאָט קאָמעניץ־ליטאָווסק, זאַסטאַוויע און די קאָלאָניעס זענען אַרויסגעפירט געוואָרן פון געטאָ, זענען פאַרשלעפּט געוואָרן ערגעץ ווּ דורך די פאַרשאָלטענע נאַציס און זייערע מיטהעלפער און דאָרטן אומגעבראַכט געוואָרן.

באַקומענדיק די דאָזיקע שרעקלעכע ידיעה האָבן מיר זיך פאַרזאַמלט אין תל־אביב, דעם פערטן טאָג אין חודש אדר תש"ה, דעם 17טן פעברואַר 1945, און מיר האָבן באַשלאָסן צו בילדן אַן אָרגאַניזאַציע פון די לאַנדסלייט פון קאָמעניץ־ליטאָווסק און דער סביבה.

עס איז אויסגעוויילט געוואָרן דער ערשטער קאָמיטעט, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט: ישעיה רימון (פאָרזיצער), לאה אלוני (וויצע־פאָרזיצער און קאַסירערין), חיה קראַקאָווסקי (סעקרעטאַרין), דום זשערניאַנסקי, שמחה דובינער (פתח־תקוה), גאָלדע שער־גרשוני (ירושלים), אהרון קאָטיק (חיפה), — חברים.

דער קאָמיטעט האָט געהאַט די אויפגאַבע אָנצונעמען אַלע מעגלעכע מיטלען, כדי אויסצופאָרשן און קלאָר מאַכן דעם גורל פון אונדזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער, די לאַנדסלייט פון קאָמעניץ־ליטאָווסק, זאַסטאַוויע און די קאָלאָניעס, אין דער האָפענונג, אַז אפשר זענען אייניקע פון זיי אָפּגעראַטעוועט געוואָרן מיט דער הילף פון די קריסטלעכע שכנים און אפשר האָט זיך עמיצן איינגעגעבן צו אַנטרינען אין די וועלדער און בלייבן לעבן.

כדי מיר זאָלן קאָנען העלפן די וואָס זענען געבליבן לעבן, לויט ווי מיר האָבן געהאָפט, האָבן די מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע אַריינגעטראָגן זייערע באַשטייערונגען און מיר האָבן, פאַר אַן אָנהייב, געזאַמלט צו דעם צוועק 100 ישראל־פונט.

מיר האָבן זיך נישט געהאַט פאָרגעשטעלט, אַז די גרויזאַמקייט פון דער אומברענגערישער נאַצישער חיה זאָל זיין אַזוי שרעקלעך און אַז זי זאָל האָבן אומ־

געבראַכט 34 טויזנט יידישע קהילות און אין דעם כלל אויך די קהילות פון קאַ־מעניץ, זאַסטאַוויע און די קאָלאָניעס.

נאָך דויערנדיקע פאָרשונגען זענען מיר דערגאַנגען דורך דער געזעלשאַפט „היאַס־ייקא" און „היצים", אַז אין רוסלאַנד און אין שאַנכאַי געפינען זיך איניקע מענטשן פון אונדזער שטאָט, וועמען עס האָט זיך איינגעגעבן אָפּצוראַטעווען זיך איידער די שטאָט איז פאַרנומען געוואָרן דורך די נאַציס. תיכף האָבן מיר זיך פאַרבונדן מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין שאַנכאַי און מיר האָבן זיך געזאָרגט, אַז די געזעלשאַפט „היאַס" זאָל זיי שיקן אַלס הילף פּעקלעך קליידער און שפּייז. אויך האָבן מיר זיך געמיט אויסצוגעפינען אין לאַנד זייערע קרובים, וואָס זאָלן זיי קומען צו הילף.

און נאָך דעם וואָס די ווייניקע אויסגעבליבענע קאַמעניצער זענען אָנגעקומען אין לאַנד — און צווישן זיי אויך אַ פּרוי, וועלכע האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט פון טויטלאַגער אין אוישוויץ, האָט יעדער פון זיי באַקומען אַ הלוואה פון אונדזער פאָנד, וועלכער איז אינצווישן אויסגעוואַקסן אַ דאַנק די נייע באַשטייערונגען. דער גרעסטער טייל פון זיי האָט צוריקבאַצאָלט די הלוואה נאָך דעם ווי זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט אין לאַנד און באַקומען אַרבעט.

צווישן די געראַטעוועטע וואָס זענען געקומען אין לאַנד נאָכן אומקום איז געווען אויך אונדזער לאַנדסמאַן צ. ס., וועלכער איז געווען קראַנק אויף אַ שווערער האַרץ־קראַנקייט. עס איז אים שווער געווען איינצולעבן זיך אין לאַנד; זיין קראַנ־קייט איז געוואָרן אַלץ ערנסטער און מיר האָבן געמוזט אים איינאָרדענען אין אַ סאַנאַטאָריע. דער קאָמיטעט האָט זיך באַמיט צו קריגן מיט לען אויף אויסצוהאַלטן אים און האָט זיך אין אַ באַדייטנדיקער מאָס באַטייליקט אין די הוצאות ביז זיין לעצטן לעבנס־טאָג.

מיר האָבן געפילט די גאַנצע צייט, אַז אויף אונדז ליגט אַ הייליקער חוב אויפצושטעלן אַ דענקמאָל פאַר אונדזערע טייערע לאַנדסלייט, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן און לעבעדיקערהייט פאַרברענט געוואָרן אין אוישוויץ, אין טרעבלינקע און אין די ביעלאָוועזשער וועלדער און מיר ווייסן אַפילו נישט ווו מען האָט זיי קובר געווען.

נאָך אין יאָר תש"ה האָבן איניקע פון די קאָמיטעט־מיטגלידער פאָרגעלייגט, אַז מען זאָל פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע קדושים דורך אַרויסגעבן אַ געדענק־בוך פאַר זיי לויט אַ באַשטימטן און קלאָרן פּלאַן, אָבער, צום באַדויערן, איז דעמאָלט דער פאָרשלאַג אָפּגעוואָרפן געוואָרן.

אין יאָר תש"ט האָט די צענטראַלע פון יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד פאַרעפנטלעכט די ידיעה, אַז זי טרעט צו צו פלאַנצן וועלדער אויפן נאָמען פון די קדושים און

אַז יעדע אָרגאַניזאַציע, וואָס וועט שפּענדן טויזנט ישראל־פונט, וועט קאָנען פּלאַנצן אַ וואַלד פון טויזנטביימער אויפן נאָמען פון איר חרוב־געוואָרענער קהילה, און אַז דער געפּלאַנטער וואַלד וועט טראָגן דעם אָנדענק פון דער קהילה דורך אַ באַזונדער אויפשריפט.

די מיטגלידער פון ערשטן קאָמיטעט האָבן באַשלאָסן פּלאַנצן אַ וואַלד אויפן נאָמען פון די קדושים פון אונדזער שטאָט און פון דער סביבה. אין יענער צייט האָבן מיר געהאַט אין אונדזער קאַסע נאָר 65 ישראל־פונט. האָבן מיר געווירקט אויף אייניקע פון אונדזערע לאַנדסלייט, אַז זיי זאָלן אָנטיילנעמען אין אונדזער חשובער אונטערנעמונג און זאָלן פּלאַנצן ביימער צום אָנדענק פון זייערע אומגע־קומענע משפּחות. אויף דעם אופן האָט זיך אונדז איינגעגעבן צונויפצוזאַמלען בערך 500 ישראל־פונט. לויטן סטאַטוט פון יידישן נאַציאָנאַל־פאָנד האָבן מיר נישט געקאָנט באַקומען און איינשטעלן דעם מאַרמאָר־טאָוול אין אונדזער פאַר־פּלאַנצטן וואַלד פון די קדושים, ביז מיר וועלן נישט דערגענצן די סומע ביז טויזנט ל״י פאַרן וועלדל פון טויזנט ביימער.

אין יאָר תש״י האָט באַזוכט אונדזער לאַנד הער יעקב, דער זון פון משה סאַוויצקי, עליו השלום, פון ניו־יאָרק. בשעת אונדזער באַגעגעניש מיט אים האָבן מיר אים דערציילט וועגן דעם וואָס מיר פּלאַנצן אַ וועלדל אויפן נאָמען פון די קאַמעניצער קדושים און וועגן די מאַטעריעלע שוועריקייטן וואָס מיר האָבן דערביי. נאָך זיין אומקער קיין ניו־יאָרק, האָט ער אונדז געשיקט די סומע געלט, וועלכע האָט אונדז אויסגעפעלט און דאָס וועלדל איז פאַרפּלאַנצט געוואָרן. אין אַ קורצער צייט נאָך דעם איז יעקב סאַוויצקי געשטאָרבן אין ניו־יאָרק און האָט ניט זוכה געווען ווידער צו באַזוכן ישראל און זען דעם פאַרפּלאַנצטן וואַלד. ערע זיין אָנדענק!

היינט צו טאָג שפּרייט זיך איבער די בערג פון ירושלים דער קדושים־וואַלד און צווישן זיי אויך דער וועלדל צום אָנדענק פון די קאַמעניצער קדושים און אויפן מאַרמאָר־טאָוול דאָרטן איז אויסגעקריצט די אויפשריפט אין עברית: „החורשה לזכר קהילת קאַמעניץ־דליטא והסביבה („צום אָנדענק פון דער קהילה פון קאַמעניץ־ליטאָווסק און דער אומגעגנט״).

מאָנטיק, כ״ח מנחם־אָב, ערב ראש חודש אלול תשכ״ג (1963) האָבן מיר אויפ־געשטעלט אין איינעם פון די זאַלן פון דעם מרתף השואה („אומקום־קעלער) אויפן ציון־באַרג אין ירושלים אַ מאַרמאָר־טאָוול אַלס אָנדענק־מצבה פון די קדושים פון אונדזער שטאָט מיט דער הילף פון דעם ביישטייער, וואָס מיר האָבן באַקומען פון קוסטין און שיינפעלד אין אַמעריקע. אין דעם איינדרוקספולן צערעמאָניאַל האָבן זיך באַטייליקט העכער 40 פון אונדזערע לאַנדסלייט פון אַלע עקן לאַנד.

בשעתן באַזוך אין ישׂראל פֿון אברהם שודראַף, דעם פּרעזידענט פֿון קאָמיטעט פֿון די קאַמעניץ־ליטאָװסקער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, איז װידער דערװעקט געװאָרן דער פֿאָרשלאַג װעגן אַרויסגעבן אַ גערענק־בוך פֿאַר אונדזערע קדושים, מיט דער הילף פֿון אונדזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע. דער פֿאָרשלאַג איז באַשטעטיקט געװאָרן, און אין יאָר תשכ״ב האָבן מיר פֿאַרעפֿנטלעכט װעגן דעם אַ ספּעציעלן פּראָספּעקט און פֿאַרשפּרייט 400 עקזעמפּלאַרן פֿון אים צװישן אונדזערע לאַנדסלייט אין ישׂראל און אין אַנדערע לענדער.

אין יאָר תשכ״ג (1963) האָט זיך דער אַדװאָקאַט גדעון האַוזנער, דער פּראָקוראָר אין דעם היסטאָרישן אייכמאַן־פּראָצעס, געװענדט מיט אַ רוף צו די שולן אין ישׂראל, זיי זאָלן פֿאַראייביקן דעם אָנדענק פֿון די אומגעבראַכטע יידישע קהילות. די מלוכהשע שולע א. נ. פֿון ח. נ. ביאַליק אין תּל־אביב איז געװען די ערשטע, װאָס האָט זיך אָפּגערופֿן אויף דעם דאָזיקן פֿאָרשלאַג און האָט אויסדערװײלט צו פֿאַראייביקן די קהילה פֿון קאַמעניץ־ליטאָװסק, זאַסטאַװיע און די קאָלאָניעס. דאָס איז געװען צוליב דעם זכות פֿון לאה אלוני־באָבראָװסקי, געװעזענע לערערין, און איר מאַן, דוב, לאַנגיאָריקער לערער אין דער דאָזיקער שולע.

אין דעם איינדרוקספֿולן, פֿון אונדז באַשריבענעם, צערעמאָניאַל, װאָס איז פֿאָרגעקומען דעם 12טן חשון תשכ״ד (1964), האָבן זיך באַטייליקט געזעלשאַפֿטלעכע טוער און פֿון פֿיל פֿון אונדזערע לאַנדסלייט, װאָס זענען געקומען אָפּגעבן כבוד אונדזערע קדושים. די קאָמיטעט־מיטגלידער: דער פֿאָרזיצער שמחה דובינער, לאה אלוני, חיה קראַקאָװסקי, פּנחס רבי און אריה גאָלדבערג־שריד, האָבן דערציילט װעגן דער געשיכטע פֿון אונדזער אומגעקומענער קהילה און אירע אַנשטאַלטן.

עס דאַרף אונטערגעשטראָכן װערן, אַז די װאַלד־פֿלאַנצונג אויפֿן נאָמען פֿון די קאַמעניץ־ליטאָװסקער קדושים, די אויפֿשטעלונג פֿון דעם גערענק־טאָװל אויפֿן ציון־באַרג און די אַפּראַנשטאַלטונג פֿון דעם פֿאַראייביקונגס־צערעמאָניאַל אין דער שולע אויף חיים נחמן ביאַליקס נאָמען אין תּל־אביב, זענען אָרגאַניזירט געװאָרן אַ דאַנק דער איניציאַטיװ און פֿלייסיקער אַרבעט פֿון דוב אַלוני, און דער קאָמיטעט דריקט אים אויס דערפֿאַר אַ באַזונדערן דאַנק.

דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסן צו גרינדן אין דער געביידע פֿון דער שולע אויף חיים נחמן ביאַליקס נאָמען אין תּל־אביב צום אייביקן אָנדענק פֿון די קדושים אַ „ביבליאָטעק פֿון אומקום און גבורה״. צו דעם צװעק װערן געזאַמלט אין אַ באַזונדערער שאַנק ביכער װעגן דער שואה, מיט דער פֿינאַנס־עלער הילף פֿון די קאַמעניץ־ליטאָװסקער לאַנדסלייט אין ישׂראל און אין די תּפֿוצות צום אָנדענק

פון די קדושים און זייערע משפחות.. אויף אַ באַזונדער בלאַט פון יעדן בוך ווערט אָפּגעמערקט דעם פאַמיליע־נאָמען פון דעם אומגעקומענעם און די אונטערשריפט פון דעם שפענדער. מיר האָפן, אַז די צאָל ביכער און שפענדער פאַר דער דאָזיקער אָנדענק־ביבליאָטעק וועט וואַקסן און, אין דער אַקציע וועלן זיך באַטייליקן אַלע אונדזערע לאַנדסלייט ווו זיי זאָלן זיך נישט געפונען.

אין דער ביאַליק־שולע ווערט אויך אָפּגעהיט אַן „אַלבאָם פון קאַמעניץ־ליטאָווסק, זאַסטאַוויע און די קאָלאָניעס". אין דעם אַלבאָם ווערן געזאַמלט בילדער פון אַנשטאַלטן און פּערזאָנען פון אונדזער היימשטאָט און יעדער לאַנדסמאַן קאָן צוגעבן צו דער זאַמלונג און לאָזן אין אים אָפּהיטן די פאָטאָגראַפיעס פון זיינע על־טערן און פאַמיליע.

עס באַשטייט אַן ענגער קאָנטאַקט צווישן אונדזער אָרגאַניזאַציע און דער ביאַליק־שולע. מיר פירן דורך אונדזערע יערלעכע געדענק־פאַרזאַמלונגען אין דעם זאַל פון דער שולע מיט דער באַטייליקונג פון די שילער.

מיר האָבן דערוואָרבן ביי דער פאַרוואַלטונג פון „יד ושם" דעם „נר תמיד" — אַ באַזונדערע 6־רעריקע מנורה צום אָנדענק פון די 6 מיליאָן אומגעקומענע יידן.

אין יאָר תשכ"ה (1965) איז אויף אַ באַזונדערע יערלעכע פאַרזאַמלונג אין „יד ושם" איבערגעגעבן געוואָרן אונדזער פאַרטרעטערין חיה קראַקאָווסקי־קאַראַבעל־ניק אין נאָמען פון דער ביאַליק־שולע די מגילה פון פאַראייביקונג מיט די אונטער־שריפטן פון דער פאַרוואַלטונג פון דער ביאַליק־שולע און די תלמידים. אין דער מגילה ווערט געזאָגט: „מיר דערקלערן, אַז אונדזער שולע האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קהילות פון קאַמעניץ־ליטאָווסק, זאַסטאַוויע און די קאָלאָניעס, וואָס זענען חרוב געוואָרן אין די אומקום־יאָרן דורך די שמוציקע נאַצי־הענקער און זייערע מיטהעלפער. — די שילער וועלן טאָן אַלץ וואָס מעגלעך און וועלן פירן ווייטער די אַרבעט, וואָס זיי האָבן אָנגעהויבן, אַרויס־צוברענגען צום אייביקן אָנדענק די דערמאָנטע קהילות, זייער לעבן פאַר דער אומקום־תקופה, זייערע ליידן, געראַנגל און אונטערגאַנג בשעתן חורבן".

אין משך פון די לעצטע יאָרן האָבן מיר אָפּגעגעבן פיל צייט און אומאויפ־הערלעכע ענערגיע כדי אַרויסצוגעבן אונדזער יזכור־בוך צום אָנדענק פון אונ־דזערע קדושים, זכרונות און בילדער, וואָס מיר ברענגען אין דעם העברעאישן, יידישן און ענגלישן טייל פון בוך. אַ דאַנק דער מיטאַרבעט מיט אונדזערע לאַנדס־לייט אין אַמעריקע דערשיינט דאָס געגאַרטע יזכור־בוך און מיר האָפן, אַז עס וועט זיך געפינען אין הויז פון יעדן לאַנדסמאַן אונדזערן, ווו ער זאָל נישט זיין, ווי אויך אין אַנשטאַלטן און ביבליאָטעקן אין ישראל און אין די תפוצות.

אונדזערע קאָמיטעט־מיטגלידער און אונדזער אָרגאַניזאַציע האָלטן אונטער די גאַנצע יאָרן ענגע קאָנטאַקטן מיט דער אײנציקער פרוי, וואָס האָט זיך געראַטעוועט פון געטאָ — דאָראַ גאַלפּערין. אין די צענדליקער בריוו, וואָס מיר האָבן באַקומען פון איר, האָבן מיר געפונען אַ געטרײַען עדות־זאָגן פון דעם לעבן פון די קאַמעניצער ייִדן ביז זייער לעצטן טאָג וואָס איז געשילדערט אין אַלע דריי שפּראַכן פון אונדזער יזכור־בוך.

לאה באָבראָווסקי־אלוני
חיה קראַקאָווסקי־קאַראַבעלניק

קאמוניצער אין אמעריקע

מאיר מענדל וויסאַצקי
(ניו־יאָרק)

די אַנטשטייאונג פון קאַמעניץ ליטאָווסקער אונטערשטיצונג־פאַראיין אין אַמעריקע

(טעטיקייט־באַריכט)

אינעם 19טן און אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, ווען די טויערן פון דעם פרייען אַמעריקע זענען געשטאַנען ברייט אָפן אויפצונעמען דעם גרויסן שטראָם אימיג־ראַנטן פון אַלע אייראָפּעישע לענדער און פון אַנדערע וועלט־טיילן, האָט דער דאָ־זיקער שטראָם אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער שטעטל קאַמעניץ־ליטאָווסק.

קאַמעניץ איז נישט געווען קיין אינדוסטריעלע שטאָט און די פרנסה־קוואַלן זענען געווען זייער בצמצומדיק. צוליב די שווערע עקאָנאָמישע באַדינגונגען זענען אַ סך פון אונדזערע קאַמעניצער געווען געצוווּנגען צו עמיגרירן קיין אַמעריקע און זוכן זייער גליק אין דעם נייעם לאַנד.

אַזוי אַרום האָבן זיך אַ סך קאַמעניצער איינגעבירגערט אין דעם נייעם לאַנד מיט דער האָפענונג אויף אַ בעסערער צוקונפט. און גאָר פּלוצלינג איז געשען אַן אומגליקלעכער צופאַל מיט אַ קאַמעניצער לאַנדסמאַן, וועלכער איז דערהרגעט געוואָרן אין אַן אויטאָ־קאַטאַסטראָפע. עס איז אויפגעקומען די פראַגע, ווו זאָל מען קובר זיין דעם קרבן. אין יענער צייט האָט שוין עקזיסטירט דער „כוכב יעקב אנשי קאַמעניץ־דליטא״, גערופן די קאַמעניצער שול, און אַן אייגענער בית־עולם. די קאַמעניצער האָבן זיך געווענדט צו דער פאַרוואַלטונג פון דער קאַמע־ניצער שול וועגן אַ פּלאַץ אויף זייער בית־עולם, קובר צו זיין דעם בר־מינן. אָבער צום באַדויערן האָבן זיי זיך אָפּגעזאָגט קובר צו זיין דעם קאַמעניצער לאַנדסמאַן אויף דעם בית־עולם פון דער קאַמעניצער שול מיטן מאָטיוו, אַז דאָס בית־הקברות איז נאָר פאַר שטרענג אָרטאָדאָקסישע.

דער דאָזיקער פאַרפאַל האָט געגעבן די מער פּראָגרעסיווע קאַמעניצער די ערשטע אָנרעגונג זיך צו אָרגאַניזירן אין אַ באַזונדער אָרגאַניזאַציע. און אַזוי אַרום איז אין יאָר 1900 געגרינדעט געוואָרן דער קאַמעניץ ליטאָווסקער אונטער־שטיצונג־פאַראיין.

פון אַ קליין הייפעלע מיטגלידער איז דער פאַראיין מיט דער צייט אויסגע־וואַקסן ביז 200 מיטגלידער. דער פאַראיין האָט במשך אַלע יאָרן פון זיין עקזיסטענץ ערלעך געטראָגן זיין נאָמען: אונטערשטיצונג־פאַראיין. די טירן פון פאַראיין זענען שטענדיק געווען אָפן סיי פאַר קאַמעניצער און סיי פאַר אַנדערע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן זיך געווענדט נאָך הילף.

ווען די ערשטע וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט דער קאַמעניצער פאַראיין זיך פאַראייניקט מיט דער קאַמעניצער שול און אַלע אַנדערע קאַמע־ניצער אָרגאַניזאַציעס און געגרינדעט איין גרויסן רעליעף־קאָמיטעט צו העלפן אַלע קאַמעניצער קרבנות, ווי זיי זאָלן זיך נישט געפינען, און ספּעציעל די קאַמע־ניצער תלמוד־תורהס, וואָס זענען רעליגיעזע לערן־אַנשטאַלטן אין קאַמעניץ.

דער פאַראיין האָט אויפגענומען מיטן גרעסטן כבוד דעם קאַמעניצער רב, הרב בורשטיין ז״ל, וועלכער האָט באַזוכט אונדזערע מיטינגען בעת זיינע באַזוכן אין אַמעריקע, און אים געגעבן די גרעסטע מאָס שטיצע וואָס מיר האָבן נאָר געקאָנט.

אַזוי אַרום האָט דער פאַראיין אָנגעהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט אונדזער נישט־פאַרגעסענעם שטעטל, ביז עס האָט פּאַסירט דער גרויסער חורבן.

אַזוי שנעל ווי די צווייטע וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט דער קאַמע־ניצער פאַראיין זיך ווידער אָרגאַניזירט מיט אַלע קאַמעניצער אָרגאַניזאַציעס אין אַ רעליעף־קאָמיטעט, מיט דער האָפענונג צו קאָנען העלפן אונדזערע קאַמעניצער קרבנות פון דער מלחמה. אָבער ווי גרויס איז געווען אונדזער צער און ווייטאָג, ווען מיר האָבן זיך דערוווּסט וועגן דעם גרויסן חורבן.

אונדזער האָפענונג צו קאָנען העלפן אונדזערע קאַמעניצער איז לײדער נישט פאַרווירקלעכט געוואָרן, און די עטלעכע גליקלעכע קאַמעניצער, וועמען עס איז געלונגען זיך אַרויסצוראַטעווען פון די נאַציישע מאָרד־לאַגערן און קומען קיין אַמעריקע, האָבן מיר אויפגענומען ווי ברידער און שוועסטער, ביי זייער ערשטן באַזוך אין אונדזער הילפס־קאָמיטעט האָט יעדער איינער באַקומען 100 דאָלאַר צו אונדזער אומגליק האָבן מיר געהאַט ווייניק קאַמעניצער צו געבן הילף.

די סומע פון 2300 דאָלאַר, וואָס מיר האָבן געהאַט פאַר הילפס־אַרבעט, האָבן מיר איבערגעגעבן דעם פאַראייניקטן ייִדיש אַפּיל, וואָס איז געווען די איינציקע קערפּערשאַפט וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן מיט העלפן דער שארית־הפליטה, און אויך פאַר ארץ־ישראל. אַזוי אַרום איז דער הילפס־קאָמיטעט אויפגעלייזט געוואָרן.

מיט דער אויפלייזונג פון אַלגעמיינעם הילפס־קאָמיטעט האָט דער פאַראיין אַלס אומאָפּהענגיקע אָרגאַניזאַציע נישט אויפגעגעבן איר פילאַנטראָפּישע טעטיקייט.

דער פאַראיין האָט אויך געהאָלפן פאַרקויפן ישראל־באָנדס פאַר 5000 דאָלאַר און העלפט ווייטער אין די אַקציעס לטובת ישראל.

דער קאַמעניצער פאַראיין האָט מיט צופרידנקייט אויפגענומען אונדזער לאַנדסמאַן אברהם שודראַף, ווען ער איז געקומען פון ישראל מיט דעם פאַרשלאָג אַרויסצוגעבן דאָס יזכור־בוך. דער פאַראיין איז געווען איינער פון די אַקטיווע מיטבאַטייליקטע אין דעם יזכור־בוך סיי מיט מאַטעריעלער און סיי מיט מאָראַ־לישער הילף.

די פאַרוואַלטונג פון קאַמעניץ־ליטאָווסקער אונטערשטיצונג־פאַראיין באַשטייט פון די פאָלגנדיקע מיטגלידער: וועלוול מילעצקי — פרעזידענט, הערשל באָב־ראָווסקי — וויצע־פרעזידענט, מאיר וויסאָצקי — פינאַנס־סעקרעטאַר, הענרי סיימאָן — פראָטאָקאָל־סעקרעטאַר, שמואל מעלניצקי — סעקרעטאַר. דער שרייבער פון די שורות איז איינער פון די פאַראיינס־פאַרטרעטער אין יזכור־בוך־קאָמיטעט.

*

שרייבנדיק וועגן פאַראיק, דאַרף אויך דערמאָנט ווערן די גרויסע פערזענלעכ־קייט פון אַ געוועזענעם מיטגליד פון פאַראיין — יעקב הורוויץ ע״ה, אַן איידעם פון אייזיק באָזשעס, אָנקל פון חיה קראַקאָווסקי, וואָס געפינט זיך אין ישראל.

ער איז געווען אַ גרויסער געלערנטער און תלמיד־חכם. נישט קוקנדיק אויף זיין גרויסן וויסן, איז ער געווען זייער באַשיידן, נישט געהאַלטן זיך גרעסער פאַרן קלענסטן. ער איז געווען דער פאַרפאַסער פון דער „קאָנסטיטוציע״ פאַרן פאַראיין.

ער איז געווען איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן צו דער אַרבעט פון פאַראיין, צו יעדער צייט ווען מ׳האָט אים נאָר געדאַרפט מיט זיין קולטורעלער הילף.

אויף אַזאַ פערזענלעכקייט קאָנען מיר געוויס זאָגן: חבל על דאבדין ולא משתכחין. כבוד זיין אָנדענק!

פון רעכטס צו לינקס: ביילע קרינסקי, מיכאל באָנטשיק און באַשע וויסאָצקי — גרינדער
פון דעם באָנטשיק־פאַמיליע־קרייז

שרה הורוויץ

קאַמעניץ־ליטאָווסקער מלבוש־ערומים סאָסייטע אין ניו־יאָרק

(סטאַטיסטיקייט־באַריכט פון דער קאָרעספּ. סעקרעטאַרין)

אין מאַי 1923 זענען געווען די גרינדער פון אונדזער סאָסייטע: ר׳ בנימין מאָסטאָווסקי, מרדכי סימכאָוויטש, רבקה ליפּשיץ, אסתר דאָלינסקי, חיה שרה מענדלסאָן און פייגע ראַדישיק. צווישן די מיטגלידער האָבן מיר געהאַט געציילטע פרויען. ביסלעכווייז איז די סאָסייטע אויסגעוואַקסן צו אַ גרויסן פאַרנעם. ס׳איז דעמאָלט געווען נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, און דער עולם האָט אָנגעהויבן עמיגרירן קיין אַמעריקע. אונדזערע קאַמעניצער לאַנדס־פרויען האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין דער סאָסייטע, און מיר האָבן שוין געהאַט איבער 150 מיטגלידער.

די ערשטע אַקציע איז געווען צו שיקן געלט פאַר דער קאַמעניצער תלמוד־תורה, קליידונג און פּעקלעך שפּייז פאַר די קינדער און אויך חודש־געלט פאַר די רביים. דאָס געלט איז געשיקט געוואָרן צו ר׳ יוסף וויגוטאָוו ע״ה. ער פלעגט דאָס צעטיילן יעדן לויט זיין געברויך.

מיט אַ צייט שפּעטער האָבן מיר אויסגעפונען, אַז קאַמעניצער לאַנדסלייט צוזאַמען מיט דער ישיבה געפינען זיך אין רוסלאַנד. מיר האָבן זיך מיט זיי גלייך פאַרבונדן שריפטלעך און געשיקט זיי געלט און שפּייז־פּעקלעך.

די מלבוש־ערומים פרויען־סאָסייטע האָט געשיקט שיפסקאַרטן און אַריבער־געבראַכט די ישיבה־בחורים קיין אַמעריקע און דאָ האָבן מיר אַ קאַמעניצער ישיבה (ווי אויך אין ירושלים). ס׳זענען שוין אויסגעגעבן געוואָרן אויף צדקה טויזנטער דאָלאַרן פאַר אַמעריקאַנער און קאַמעניצער ישיבות, שפּיטאָלן, הכנסת כלה און אַנדערע אינסטיטוציעס. מיר שיקן קיין ישראל הילף און דאָרט געקויפט אַ הויז דורך יונייטעד דזשואיש אַפּיל, ווי אויך ישראל־באָנדס. מיר האָבן געקויפט אַ צימער אין דער קאַמעניצער ישיבה אין ירושלים און געשיקט אַהין אַ ספר־תורה. מיר האָבן אַדאָפּטירט אַ ישיבה־בחור (ר׳ ברוך בערס זצ״ל אַן אייניקל). איצט בויט מען צו נאָך אַ הויז פאַר דער ישיבה אין ירושלים, און מיר האָבן זיי

אויך אַרייננגעשיקט אַ שיינע סומע געלט. מיר טיילן אויס מעות חיטין יעדן פּאַר־פּסח. מיר האָבן בייגעשטייערט ביים פלאַנצן ביימער אין ישראל (דורך יעקב סאָוויצקי ע״ה) אויפן נאָמען פון מלבוש־ערומים. מיר האָבן געהאָלפן מיט אַ סומע אַרויסצוראַטעווען 4 שוועסטער־יתומות פון אַ קלויסטער אין פראַנקרייך. דורכן אַמעריקאַנער רויטן מגן־דוד האָבן מיר זיך באַשטייערט פאַר ישראל און אָפּגע־שיקט טראַנספּאָרטן פון פאַרשידענע אַפּאַראַטן, מאַשינען און בילדונג־סופּלייס און אַן אַמבולאַנס, אַ צענטרעפוגע פאַר בלוט־פּלאַזמע, אָקסידזשען טענטס און נאָך פיל מעדיקאַמענטן אין שפּיטאָל און דוד מאַרקוס מעמאָריאַל־בוילדינג.

איצט האָבן מיר געקויפט אַ קליניק אין ישראל, אין אופקים, נישט ווייט פון באר־שבע פאַר 5000 דאָלאַר, צו וועלכער די ישראל־רעגירונג האָט געגעבן אַ ביי־שטייערונג פון 20 טויזנט דאָלאַר.

דעם 5טן מאַי 1963 האָבן מיר געפייערט אונדזער 40סטן יובילײ מיט שטאָלץ און שמחה. אונדזער מלבוש־ערומים האָט במשך די 40 יאָר פון איר עקזיסטענץ אויפגעטאָן גאָר אַ סך פאַרן כלל, ווי אויך געהאָלפן דערמעגלעכן דאָס דערשיינען פון יזכור־בוך.

אונדזערע באַאַמטע זענען די פאָלגנדיקע פרויען: רבקה ליפשיץ — פּרעזי־דענטין; רביצין ביילע טענדלער — וויים פּרעזידענטין; שרה הורוויץ — פּראָ־טאָקאָל און פינאַנס־סעקרעטאַרין; נעלי פעדערבוש — טרעזשירין; וויים־פּרעז־זידענטינס: באַבל סעראַטאַ, חיה רבקה סיראטע, פערל גאָלדשטיין און טעמע גאָלדמאַן.

כאַצקל קאַגאַן
רעק. סעקרעטאַר פון קאַמעניצער סאָסייטי אין ניו־יאָרק

געדענק־טאָג צום צוואַנציקסטן יאָרצייט נאָכן חורבן פון קאַמעניץ־ליטאָווסק — אין ניו־יאָרק

(באַריכט)

אַ טראַנספּאַרענט מיט דעם לאָזונג „ניט פאַרגעסן, ניט פאַרגעבן" הענגט איבער דער פּלאַטפאָרמע. אויפן טיש שטייט די מנורה מיט די זעקס ליכט, אַרום טיש זיצן חשובע לאַנדסלייט: הרב יצחק טורעץ — אַן איידעם פון קאַמעניצער ראש־הישיבה, ר׳ ברוך בער, הרב יהודה גרשוני — אַ תלמיד פון דער קאַמעניצער ישיבה, הרב יוסף דאַלינסקי (קאַפּל דעם שניידערס אַ זון), וויצע־פּרעזידענט חיים מענדעלסאָן און וועלוול קוסטין. אויף דער רעכטער זייט ביי אַ טישל זיצן: די פינאַנס־סעקרעטאַרין מרס. חיה גאָלדבערג און עלווין שיינפעלד; אויף דער לינ־קער זייט ביי אַ טישל — דער רעק. סעקר. כאַצקל קאַגאַן.

דער זאַל איז פול מיט לאַנדסלייט, יונג און אַלט, פון פאַרשידענע שאַטירונגען, געקומען פון נאָענט און ווייט, כדי אָפּצוגעבן כבוד די קדושים און געמיינזאַם פאַרגיסן אַ טרער.

אונדזער חשובער פּרעזידענט, מר. אברהם שודראָף, איז דער טשערמען פון דעם מעמאָריאַל. פון דער פּלאַטפאָרמע דערקלערט ער, אַז דער מיטינג הייבט זיך אָן. אַ שטילקייט הערשט אין זאַל, אַלעמענס אויגן זענען געווענדעט צו דער פּלאַטפאָרמע. דער טשערמאַן רופט דעם חזן אברהם אהרון וויינבערגער, וועלכער זאָגט אַ קאַפּיטל תהילים.

די קאָרעספּאָנדענט־סעקרעטאַרין מרס. שרה הורוויץ לייענט אַ באַגריסונג פון דעם בוך־קאָמיטעט פון ישראל, געשריבן פון פנחס ראַבינאָוויטש. ער שיל־דערט דעם חורבן קאַמעניץ, אַז ס׳איז דער חוב פון אונדזערע לאַנדסלייט וואָס זענען צעשפּרייט איבער דער גאָרער וועלט צו שטעלן אַ מצבה צו פאַראייביקן די קדושים. דאָס יזכור־בוך איז אַזאַ מצבה. דער טשערמאַן אברהם שודראָף באַ־

דאַנקט אַלעמען פאַרן אָפּרופן זיך און קומען, באַזונדערס הרב יצחק טורעץ פאַרן קומען אַנטיילנעמען אין אונדזער געמיינזאַמען טרויער.

מר. שודראָף גיט אַן איבערבליק איבער קאַמעניץ, וואָס איז געווען באַרימט מיט אירע לומדים, בעל־מלאכות אויף יעדן געביט פון לעבן, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורכן היטלעריזם. דאָס יזכור־בוך איז דער שענסטער און וויכטיקסטער דענקמאָל וואָס מיר, דער קאָמיטעט, גרייטן אַרויסצוגעבן.

ער פאַרענדיקט זיין רעדע מיט לייענען אַ „פּראָקלאַמאַציע״, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן צו דעם אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ.

דאַן שטעלט ער פאָר הרב יהודה גרשוני, וועלכער זאָגט:

— פריינד און לאַנדסלייט, זייענדיק דאָ מיט אייך וועל איך געבן אַן אָפּשאַצונג פון קאַמעניץ. נאָר פריער וועל איך אויסדריקן אונדזער אַלעמענס צער צוליב דעם פאַרלוסט פון ישראל־פּרעזידענט בן־צבי, וואָס איך האָב געקענט פּערזענלעך. ער האָט פאַרקערפּערט אין זיך די שיינקייט פון מענטש, נישט נאָר ביי יידן, אויך ביי נישט־יידן. מיר באַערן זיין אָנדענק דורך אויפשטעלן זיך און אַ מינוט שוויגן.

אין יאָר 1943, ווען ס׳איז אָנגעקומען די טרויעריקע ידיעה וועגן יידישן אומקום, האָבן מיר אין ישראל ניט געגלייבט, ניט געקענט באַנעמען די געשעענישן. אַפילו רעליגיעזע יידן האָבן ניט געקענט באַנעמען, ס׳זענען געווען פאַלן פון רעליגיעזע אַנטוישונגען צוליב דער קאַטאַסטראָפע.

די באַדייטונג פון דער אַנטשטייאונג פון מדינת ישראל איז אַן אָפּשפּיגלונג פון דעם לעבן פון אַלע שטעט און שטעטלעך.

קאַמעניץ, ווי איך געדענק, די וואַרעמקייט פון די מענטשן, וואָס איך האָב אַזוי ליב געהאַט.

איך בין אייגעשטאַנען ביי דאַדיע דעם קצב — אַזאַ האַרציקער ערלעכער ייד, פול פריינדלעכקייט און גוטסקייט; הערשל רודניצקי — דער אייזנקרעמער, דער משכיל, וואָס האָט פאַרמאָגט אַזאַ ליבע צו ישראל, צו וועלטלעכקייט, אַפילו לייבל קאַץ, דער קאָמוניסט — אַזאַ גוטער האַרציקער מענטש. אַלע אָן אונטערשיד זענען געווען טייערע, ליבע מענטשן.

הרב ראובן בורשטיין, דער רב אין דעם קליינעם שטעטל, וואָס שטאַמט פון רבנים, איז געווען אַ וווּנדערבאַרער און נאָבעלער מענטש. מיט ביישפּילן פון תלמוד ווערט ער פאַרגליכן צו שלמה המלך. דאָס ספר, וואָס הרב בורשטיין האָט אַרויסגעגעבן איז זייער טייער (ער ציטירט א מאמר פון ספר, וואָס האָט צו טאָן מיט קידוש השם, ווי ער זאָל פאַרויסזען, אַז ס׳וועט קומען אַזאַ צייט). ער האָט פאַרמאָגט סבלנות, וואָס האָט אים נאָך מער גרויס געמאַכט.

אין דער רעדע פון הרב גרשוני איז געווען אינטערעסאַנט צו הערן די שיל־דערונגען פון אַ שיינער פאַרגאַנגענהייט.

דער טשערמאַן באַדאַנקט הרב יהודה גרשוני פאַר דער האַרציקער רעדע וועגן קאַמעניץ.

אין נאָמען פון קאָמיטעט אַפּעלירט ער צו די פאַרזאַמלטע צו שאַפן די מאַ־טעריעלע מיטלען.

דער אַפּרוף איז טאַקע געווען אַ וואַרעמער. געווען מנדבים וואָס האָבן זיך וואַרעם אָפּגערופן. די נעמען פון די שפּענדער זענען פאַרשריבן אין פינאַנץ־בוך. דער אַפּעל האָט אַריינגעבראַכט אַ גרעסערע סומע.

דער טשערמאַן שטעלט פאָר הרב יצחק טורעץ, וועלכער רעדט וועגן די מענטשן אין קאַמעניץ מיט ליבשאַפט און זאָגט, אז די וועלט און די יידן אין דער גאַרער וועלט. האָבן גאָרנישט געטאָן אויפצושטורעמען וועגן דעם שרעקלעכן אומקום. די קאַמעניצער יידן האָבן זיכער געשריגן, געמאָנט און גערופן זייערע אייגענע צו געדענקען. ער ווענדט זיך צום טשערמאַן, דריקט אים די האַנט און זאָגט: זייט אַלע געבענטשט, ס'איז אַ מחיה צו זיין מיט אייך!

ס'ווערן אָנגעצונדן די 6 ליכט — דער סימבאָל פון זעקס מיליאָן אומגעקו־מענע פון אונדזער פאָלק.

די ערשטע צו צינדן אַ ליכט איז דוואָרקע זינגער, די טאָכטער פון יואל רודניצקי, איינע פון די צוויי לעבנגעבליבענע אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן (די צווייטע — ליובע סטראַשינסקי וווינט אין וואַשינגטאָן און איז היינט ניט אָנוועזנדיק). די אַנדערע צינדן ליכט: די פּרעזידענטין פון „מלבוש ערומים", מרס. רבקה ליפשיץ פון קאַמעניצער פאַראיין: מר. מ. וויסאָצקי און מר. מילעצקי פון אַרבעטער־רינג, חיים רובין, דזשעק יאַפּפּע פון „לאפאטעס פאַמיליע־קרייז" — איסר גאָלדבערג און מרס. סיגל.

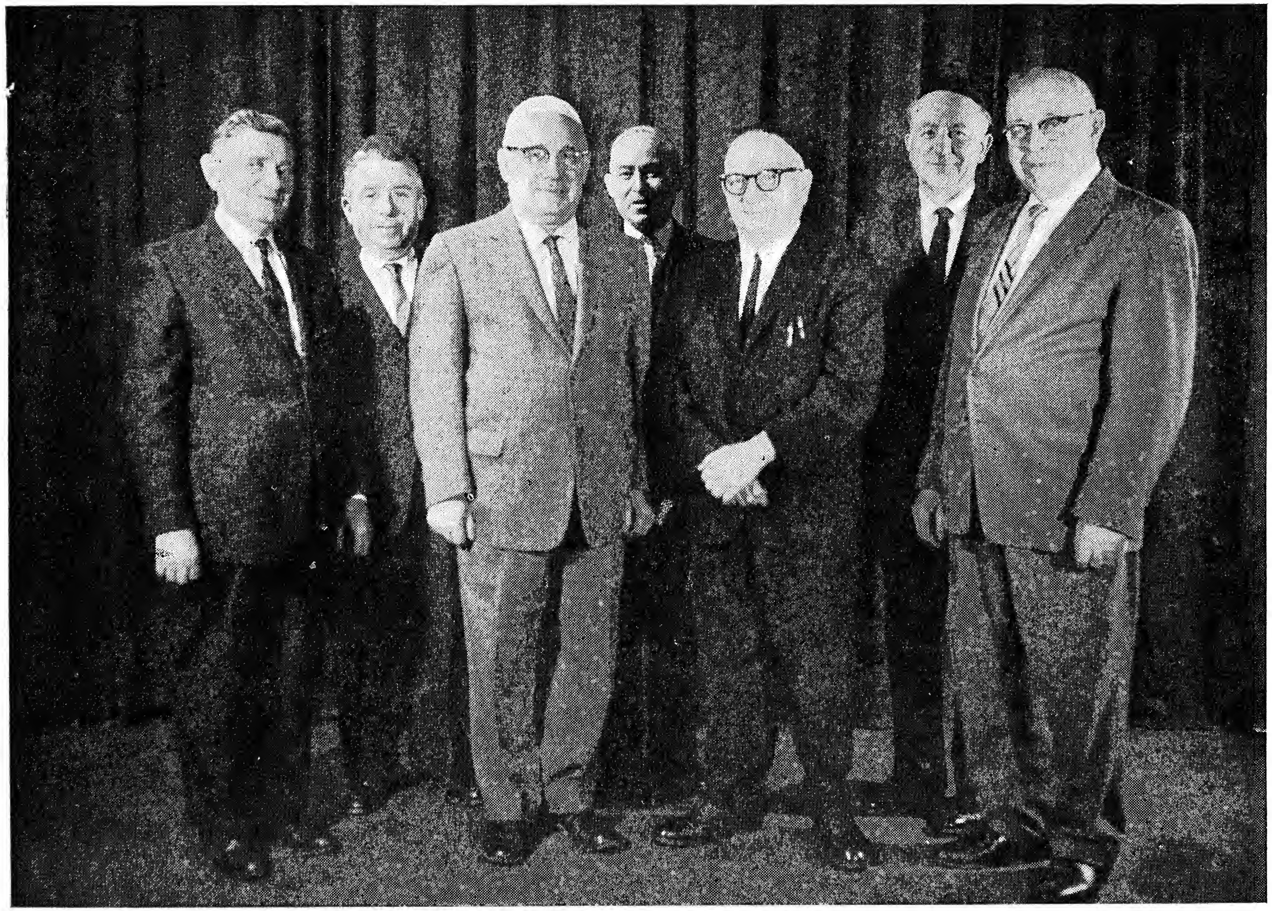
דאָס זעקסטע ליכט ווערט געצונדן פון דריי רבנים: הרב יצחק טורעץ, הרב יהודה גרשוני און הרב יוסף דאָלינסקי.

וויס־פּרעזידענט וועלוול קוסטין ווערט פאָרגעשטעלט צו לייענען זיינע זכרונות, וואָס ער האָט אָנגעשריבן פאַר דעם יזכור־בוך. אין מיטן לייענען, ווו ער דערמאָנט זיינע משפחה־מיטגלידער, שטיקן אים די טרערן אין האַלדז, און ער קען מער ניט פאָרזעצן דאָס לייענען. דער דאָזיקער פאַל האָט אַרויסגערופן טרערן ביי פיל פון די אָנוועזנדיקע. וויס־טשערמען חיים מענדלסאָן ווערט געבעטן צו לייענען אַ פּאָעמע „קאַמעניץ", וואָס ער אַליין האָט אָנגעשריבן.

דער טשערמאַן דערקלערט, אַז צו יעדן מעמאָריאַל ווערט געלייענט אַ רע־זאָלוציע. דאָס מאָל וועט רעק. סעקרעטאַר כאַצקל קאַגאַן לייענען די רעזאָלוציע:

KAMENETZ LITOWSKER
MEMORIAL COMMITTEE
MAY 23, 1965

WE WILL NEVER FORGET
EMPIRE, N.Y.
12703

קאַמעניץ־ליטאָווסקער געדענק־קאָמיטעט אין אַמעריקע

פון רעכטס אויף לינקס: יהושע סילבערגלייט (קאַסירער), זאב קוסטין, שמואל יצחק מעלניצקי (וויצע־פּרעזידענט), מרדכי באַרענשטיין, דוב אַפּעלמאַן (פּרעזידענט), חיים וועלוול מענדעלסאָן, שרגא פייוול טענדלער (פינאַנס־סעקרעטאַר)

(בילד פון יאָר 1965)

„מיר, די לאַנדסלייט פון קאַמעניץ־ליטאָווסק, זאַסטאַוויע, קאַלאַניעס, פאַר־זאַמלט זונטיק, ד׳ באייר תשכ״ג, דעם 28סטן אַפּריל 1963 אין אדעלפי בול. 74 — 5טע עוועניו, ניו־יאָרק, דערמאָנען אונדזערע ליבע, טייערע משפחה־מיטגלידער, וואָס זענען אומגעקומען מיט אַ מאַרטירער־טויט פון די דייטשישע פאַשיסטישע מערדער, מיט דער הילף פון פוילישע, אוקראַאינישע פאַשיסטן, נאָר דערפאַר, וואָס זיי זענען יידן.

זאָגן מיר צו, ניט פאַרגעסן און ניט פאַרגעבן דאָס שוידערלעכע פאַרברעכן.

דער יזכור־בוך־קאָמיטעט, דאָ אין אַמעריקע, בשותפות מיט דעם ישראל־ועד, וועלן זיך געמיינזאַם באַטייליקן אין דעם דענקמאָל מיט אַלץ וואָס מיר קענען, מאַטעריעל און גייסטיק, עס זאָל זיין אַ כבוד פאַר אונדזערע קדושים. מיר זאָגן צו צו האַלטן די הייליקע שבועה פון די יידישע קעמפער פון אַלע געטאָס און פון יידישע פאַרטיזאַנער, וואָס האָבן דערהויבן די חשיבות פון יידישן פאָלק מיט דעם צוזאָג צו טאָן אַלץ וואָס מעגלעך, אַז אַזעלכע שחיטות זאָלן קיינמאָל מער נישט פאָרקומען.

כבוד די קדושים!

מיר וועלן אייך תמיד געדענקען!״

דער חזן זינגט דעם טראַדיציאָנעלן „אל מלא רחמים״.

דער פּרעזידענט אברהם שודראף האָט אַלס טשערמאַן פיל בייגעטראָגן צו דער חשיבות ביים דורכפירן די שליחות פון קאָמיטעט פון יזכור־בוך.

נאָך דעם מיטינג זענען די לאַנדסלייט פאַרבליבן אין זאַל און געשמועסט וועגן דעם איינדרוק פון מעמאָריאַל.

אַזוי איז דורכגעפירט געוואָרן דער דריטער מעמאָריאַל.

קאָמיטעט־מיטגלידער פון קאַמעניצער „יזכור־בוך„ אין אַמעריקע

שטייען פון רעכטס: ח. ז. מענדעלסאָן, מ. וויסאָצקי, ו. קוסטין, ח. הורוויץ, גאָלדבערג, א. קאָזאַק, גאָלדבערג.
זיצן פון רעכטס: י. שיינפעלד, ש. האַראָוויץ, פרעזידענט אברהם שודראָף, פ. ליפּטשיק, ח. קאַגאַן.

ה. גערס ח. רובין

פאראייביקונג־צערמאניאל
אין תל־אביב

מ ד י נ ת   י ש ר א ל

מיניסטעריום פאַר בילדונג און קולטור

קרייז תל־אביב

יפו, כ׳ תשרי תשכ״ד
8טער אָקטאָבער 1963
נומער 2218/21

צו דב אלוני,
אָרגאַניזאַציע פון קאַמעניץ־ליטאָווסקער לאַנדסלייט
גאַס שור 17, דירה 3
תל־אביב

שלום !

גערן באַשטעטיקן מיר אייער פאָרשלאַג, אַז איינער פון די 8־טע קלאַסן אין דער מלוכה־שול אויפן נאָמען פון ח. נ. ביאליק אין תל־אביב זאָל אַדאָפּטירן דעם אָנדענק פון אייער שטאָט קאַמעניץ דליטא.

מיר פערזענלעך געדענקט זיך אייער שטאָט זינט מיין לעבן אין מיין שטעטל סוויסלאָטש אין פוילן. דאָס איז געווען אַ שטאָט אַן אָנגעזאַפּטע מיט אַ וואָרצל־דיקן און קוואַליקן יידנטום, וואָס האָט געצייטיקט חלוציש־ציוניסטישע קרעפטן, וועלכע האָבן באַפרוכטיקט און געשטאַלטיקט די גאולה־וויזיע.

זייט געבענטשט פאַר אייערע אָנשטרענגונגען צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קרבנות, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די שמוציקע הענט פון די נאַציס, ימ״ש.

וועגן די איינצלהייטן פון דער רעאַליזירונג פאַרבינדט זיך מיט דעם פאַרוואַל־טער פון דער שולע, ה׳ מ. גוריון.

מיט ברכות
י ע ק ב   נ י ב
קרייז־אויפזעער

צ ע ר ע מ אָ נ י אַ ל

אין „ביאַליק"־שול אין תל־אביב, צו פאַראייביקן דעם
אָנדענק פון דער קהילה קאַמעניץ ליטאָווסק, 30.10.1963

דער שול־לייטער ה' משה גוריון:

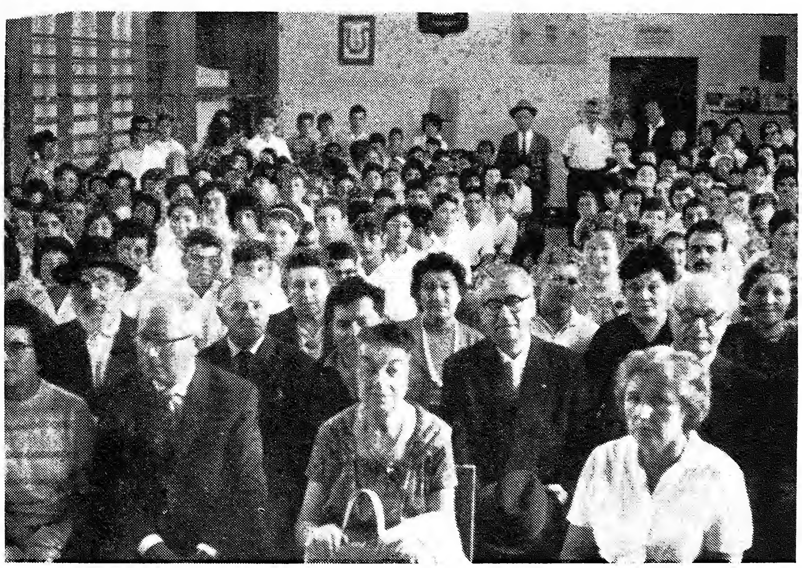
די היינטיקע דאַטע איז נישט באַצייכנט ביי אונדז אויפן לוח נישט ווי קיין יום־טוב און נישט ווי אַן אָנדענקונגס־טאָג. דאָך האָבן מיר געבעטן קומען אין די יום־טובדיקע קליידער צו אונדזער היינטיקן צוזאַמענטרעף פון אַדאָפּטירן אַ חרוב־געוואָרענע קהילה. מיר דערפּפענען היינט אַ גרויסע אַרבעט, וועלכע איר האָט גענומען אויף זיך פון זאַמלען ידיעות און פאַקטן וועגן אָט דער חרוב געוואָרענער קהילה.

דער באַשלוס איבערצוררייסן די לימודים, וואָס איז געמאַכט געוואָרן מיט דער הסכמה פון בילדונגס־מיניסטעריום, וויזט אויף דער גרויסער וויכטיקייט פון דער אונטערנעמונג. אַ וויטערדיקער באַווייז פון וויכטיקייט איז דער פאַקט וואָס מיט אונדז זיצן דאָ באַרימטע פּערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן זיך אָפּגעריסן פון זייער פאַראַנטוואָרטלעכער און וויכטיקער אַרבעט, כדי זיך צו באַטייליקן דאָ מיט אונדז אין דעם דאָזיקן צוזאַמענטרעף. איך וויל אייך קודם כל פאָרשטעלן דעם ה' גדעון האוזנער, וועלכן איר אַלע, תלמידים פון אונדזער שול, האָט זיכער געהערט זיך שטימע און זיינע ווערטער בעתן אייכמאַן־פּראָצעס, דעם ה' ד"ר קובאָווי — לייטער פון „יד־ושם, דעם שול־אינספּעקטאָר ה' בר־תנא — וועלכן איר קענט געווים, און די לאַנדסלייט פון קאַמעניץ־ליטאָווסק — די קהילה, וועלכע מיר האָבן אַדאָפּטירט.

אויף דער פראַגע — צוליב וואָס? וואָס איז דער ציל פון אונדזער היינטיקן צוזאַמענטרעף, האָבן מיר אַ פּשוטן ענטפער, וועלכן מיר קענען אויסדריקן מיט איין וואָרט: ג ע ד ע נ ק! — די ווערטער אויסגעקריצטע אויפן עמבלעם וואָס איר אַלע טראָגט היינט אויף אייערע קליידער: „געדענק וואָס עס האָט דיר געטאָן דער נאַצישער עמלק!"

אַ געבאָט פון דער תורה, זענען מיר מקיים צו געדענקען. און זאָלן מיר געדענקען וואָס עס האָט געזאָגט ד״ר חיים ווייצמאַן, דער ערשטער פּרעזידענט פון מדינת ישראל: „באַשאַנקען איז אונדזער פאָלק מיט אַ גוטן זכרון, און אַ דאַנק דעם זכרון — עקזיסטירט עס. ביי אַנדערע פעלקער האָבן רדיפות און פּיין אויס־געמעקט פון זייער זכרון זייער לאַנד און פאָלק, דערפאַר זענען זיי אָפּגעמעקט געוואָרן און פאַרשווונדן פון דער וועלט — אָבער אונדזער פאָלק האָט אַדורכ־געלעבט און עקזיסטירט, און דערפאַר געדענקען מיר. מיר געדענקען יציאת מצרים, מיר געדענקען דעם חורבן ירושלים, מיר געדענקען די גבורים פון מצדה, און אַ סך, אַ סך אַנדערע העראָישע קאַפּיטלען פון אונדזער רייכער און לאַנגער געשיכטע".

מיר אין אונדזער דור דאַרפן געדענקען די קרבנות פון אומקום און פאַר־ניכטונג. געדענקען הייסט לערנען. מיר קענען נישט לערנען וועגן אַלע קהילות וועלכע זענען אומגעקומען, האָבן מיר אויסגעקליבן איין קהילה — אַ פאַר־געשלאָגענע פון אונדזער פריינד אלוני. מיר ווילן דערלערנען די קהילה, וואָס איז געווען ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה אַ קהילה פול מיט יידן, וועלכע האָבן געברויזט מיט לעבן, מיט פּרוכטבאַרע מעשים, פּיאָנערן־גייסט, ציוניזם, פיל פון זיי האָבן זיך געגרייט עולה צו זיין און געהאָפט דאָ צו בויען

דער פאַראייביקונגס־צערעמאָניאַל פאַר די קאַמעניצער קדושים אין דער ביאַליק־שול אין תל־אביב

זייער נייע היים. די קהילה איז פֿאַרניכטעט געוואָרן, גלייך ווי פֿיל אַנדערע, זי איז מער נישטאָ. אָבער מיר קענען זי אויפֿלעבן דורכן דערלערנען זי פֿון די קאַמעניצער וואָס זענען דאָ אין ישראל, און פֿון וועלכע אַ טייל זענען מיט אונדז דאָ היינט צוזאַמען. זיי וועלן אונדז דערציילן, פֿון זיי וועלן מיר לערנען, מיר וועלן פֿאַרשרייבן זייערע ווערטער — און צום אָנדענק־טאָג פֿון אומקום און גבורה וועלן מיר דעם גאַנצן אָנגעזאַמלטן מאַטעריאַל אַרויסגעבן אין פֿאָרם פֿון אַן אָפּגעדרוקטן זשורנאַל.

תלמידים, אַ גרויסן כבוד האָבן מיר דאָ אויפֿצונעמען די חשובֿע געסט. מיר וועלן אויסנוצן די געלעגנהייט צו הערן פֿון זיי, פֿון ה׳ גדעון האַוזנער, פֿון ה׳ קובאָווי, פֿון ה׳ בר־תנא. מיר ווייסן אונדזער אויפֿגאַבע, נאָר מיר וועלן גערן אָננעמען פֿון זיי באַמערקונגען און אָנווייזונגען, וועלכע וועלן אונדז פֿירן אין אונדזער אַרבעט, אָט די הייליקע אַרבעט. לאָמיר מיט אויפֿמערקזאַמקייט זיך צוהערן צום דערציילן פֿון די זין פֿון דער דאָזיקער קהילה, וועלכע וועלן היינט אָנהייבן און שפּעטער פֿאָרזעצן איבערצוגעבן אונדז וועגן זייער קהילה, מיר וועלן שעפּן פֿון זיי אינפֿאָרמאַציע און מיט לעכצנדן ווילן און טיפֿער דאַנק־באַרקייט וועלן מיר אויסהערן זייערע רייד.

ה׳ בר־תנא :

טייערע קאַמעניצער לאַנדסלייט, טייערע שילער ! מיט פֿיל ציטער דער־מאָנען מיר איצט דעם אָנדענק פֿון די הייליקע יידישע קהילות, וועלכע זענען במשך הונדערטער און טויזנטער יאָרן געוואָרן געטראָגן ווי שיפֿן אויף ברויזנדע כוואַליעס, ביז ס׳איז אויפֿגעשטאַנען די נאַצישע בעסטיע און זיי פֿאַרניכטעט נישט איבערלאָזנדיק פֿון זיי כמעט קיין זכר.

טייערע קינדער, צוזאַמען מיט אייך וועלן מיר היינט געדענקען דעם מיליאָן יידישע קינדער, וועלכע זענען בעסטיאַליש דערמאָרדעט געוואָרן אין דער נאַצי־שער אייראָפּע.

ווען אונדזערע עלטערן זענען אַוועק אין זייער ערשטן גלות, האָבן זיי אונדז אָנגעזאָגט צו געדענקען ירושלים. „אם אשכחך ירושלים, תשכח ימיני״. גאַנץ מעגלעך, אַז ווען מיר וואָלטן מער געדענקט ירושלים זייענדיק אין גלות, וואָלטן מיר אויסגעמיטן די גרויסע חורבנות, און ווען מיר וואָלטן געדענקט די חורבנות וואָלטן מיר מעגלעך געקענט אויסמיידן דעם לעצטן שרעקלעכן חורבן.

לאָמיר אַלזאָ געדענקען, אַז אונדזער פֿעסטונג איז ישראל און ירושלים, און פֿון דעם וועלן מיר שעפּן אונדזער שטאַרקייט און מעגלעכקייטן ביי־צוקומען יעדן

דראַענדן שטורעם, גלייכצייטיק געדענקען די הייליקע קהילות און באַזונדער דאָס שטעטל קאַמעניץ־ליטאָווסק.

דער דערציונג־דעפּאַרטמענט באַגריסט אייער דאַזיקן אויפטו.

ה׳ גוריון:

קינדער, ה׳ אלוני איז דער הויפּט־איניציאַטאָר פון אונדזער דאַזיקער אונטער־נעמונג — ווי עס איז אייך גוט באַוווּסט. דערפאַר האָב איך געבעטן ער זאָל אָנפירן מיט אונדזער היינטיקן צוזאַמענטרעף.

ה׳ דב אלוני:

טייערער ה׳ גדעון האוזנער, דיינע פריינד אויף דער גאַנצער וועלט זענען 12 מיליאָן יידן צעשפּרייטע אין אַלע גלות־לענדער, אַ חוץ די 6 מיליאָן נשמות, וועמענס וואָרטזאָגער דו ביסט געווען בעתן אייכמאַן־פּראָצעס.

אָט די אַלע תלמידים פון דער „ביאַליק״־שול, דיינע איבערגעגעבענע פריינד, האָבן געהערט דיינע ווערטער און זענען גליקלעך דערמיט וואָס דו ביסט דאָ צוזאַמען מיט זיי. דער ערשטער וואָס האָט פאָרגעשלאָגן, אַז שולן זאָלן פאַראייביקן די אומגעקומענע קהילות — איז גדעון האַוזנער. פיל צייט האָט ער געווידמעט דעם דאָזיקן געדאַנק, געשטעלט זיך אין פאַרבינדונג מיט פאַרשידענע אינסטי־טוציעס און שול־לייטער כדי צו פאַרווירקלעכן אים.

מיר זענען פון די ערשטע, וועלכע האָבן זוכה געווען צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דער שטאָט קאַמעניץ־ליטאָווסק־זאַסטאַוויע, וועלכע האָט עקזיסטירט בערך 500 יאָר, איז חרוב געוואָרן און פאַרשוווּנדן. מיט גרויס כבוד נעמען מיר אייך אויף, ה׳ גדעון האוזנער, ד״ר קובאָווי, און מיט גרויס אינטערעס און שפּאַנונג און הייליקער ערנסטקייט וועלן מיר הערן אייערע רייד צו די תלמידים פון אונ־דזער שול.

ה׳ גדעון האַוזנער:

ה׳ אלוני, ד״ר קובאָווי, ה׳ שול־לייטער, ליבע קינדער!

אינעם לעבן פון אַ פאָלק זענען דאָ דורות אין וועלכע עס געשעט כמעט גאָר־נישט. ס׳גייען אַדורך יאָרן פאַרהעלטניסמעסיק רויקע, שיכטן יאָרן לייגן זיך איינע אויף דער אַנדערער. און איין דור גיט איבער זיינע איבערלעבונגען דעם אַנדערן דור. און עס טרעפט אָבער, אַז דער שר פון דער געשיכטע קאָנצענטרירט מיט איין מאָל, אין איין דור, שאַפונגס־כוחות, — און צעשטערונגס־כוחות, לידן און האָפענונגען, יסורים און שטרעבונגען. און ערשט נאָך אַ צייט ווייסט מען אָפּצושאַצן,

אַז געווען איז דאָס אַ דור אַ ווונדערלעך, אַן אויסנאַם, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסן זכות.

דער שול־לייטער האָט דאָ דערמאָנט יציאת מצרים, אַ דור וואָס איז געווען שרעקלעך פאַרשקלאַפט און געלעבט מיט האָפענונג צו פרייהייט. און דאָס פאָלק טראָגט מיט זיך דאָס דאָזיקע גרויסע געשעעניש זיין גאַנץ לעבן פון דעמאָלט ביז היינט, און יעדע געשעעניש פאַרבינדט ער מיטן אָנדענק פון יציאת מצרים. איך מיין, אַז מיר זענען אַזאַ דור.

צוויי געשעענישן זענען פאָרגעקומען אין אונדזער דור וואָס, ווי זיי, זענען נישט געשען אין דער גאַנצער געשיכטע. אַ שרעקלעכער חורבן, וואָס אַפילו מיר, אַ פאָלק געפּרוווט מיט פּיין און וואָס זיין וועג איז פון אָנהייב געווען אַדורכגעווייקט מיט בלוט, האָבן אָבער דאָך אַזאַ אומגליק נישט געוווּסט. און פון דער אַנדערער זייך אַ ווידעראַנטשטייונג, וואָס קיין פאָלק האָט דערצו נישט זוכה געווען נאָך אַזאַ לאַנגער חורבן־צייט. אַזאַ דור דאַרף זיך צופּאַסן צו דער שטייענדער פאַר אים אויפגאַבע. נישט בלויז ווייל מיר ווילן אַזוי, נאָר מיר זענען מחויב עס צו טאָן. מיר זענען געבוירן אין די דאָזיקע יאָרן, און מיר מוזן אויספירן דאָס וואָס דער שר פון דער געשיכטע פאָדערט פון אונדז.

די עקזיסטענץ פון דער מדינה איז שוין פאַר אונדז ווי אַ זעלבסטפאַרשטענד־לעכע זאַך, אָבער ווען איך בין געווען אַ שילער, טאַקע דאָ אין תל־אביב, נישט ווייט פון דאַנען, אין דער אַכטער קלאַס, איז דאָס נאָך געווען אַ ווייטער חלום, אַז מיר וועלן ווען זוכה זיין צו יידישער זעלבסטשטענדיקייט, און דאָס איז גאָר נישט אַזוי לאַנג...

דער גרויסער אומגליק וואָס איז געשען אין גלות, האָט געטראָפן דעם שטאָם פון וואַנען ס׳איז געוואַקסן דער בוים. און אַזוי איז געווען, אַז אַ לאַנגע צייט איז אַדורך ביז מיר האָבן געוואַגט מאַסנווייז אַריינצוקוקן אין דעם עמק־הבכא, אים צו דערלערנען, צו שעצן און אים ווידעראויפלעבן.

אפשר איז עס נישט קיין בלויזער צופאַל, אַז דער פּראָצעס פון אייכמאַנען איז אויסגעפאַלן ערשט נאָכן פאַרפעסטיקן זיך אַ ביסל פון אונדזער מדינה, ווי עס זאָגט די תורה: „דערנאָך ווי גאָט וועט זיי געבן מנוחה פון אַלע זייערע פיינט אַרום זיי״. דעמאָלט האָט גאָט געזאָגט צו שאולן, אַ סך יאָרן נאָך דער דאָזיקער געשעעניש — „געדענק וואָס עס האָט דיר געטאָן עמלק״. עס זענען געווען מעג־לעכקייטן דערצו נאָך פריער, הונדערטער יאָרן זענען ייִדן שוין געווען אין לאַנד, אָבער ביז ייִדן האָבן זיך נישט גוט פאַרפעסטיקט אין לאַנד, זענען זיי נישט אויפ־געפאָדערט געוואָרן צו געדענקען.

און מיר, דערנאָך ווי מיר האָבן זיך אַ ביסל פאַרפעסטיקט, דאַרפן מיר זיך

פאַרטראַכטן איבער דעם וואָס ס׳איז געווען און איז חרוב געוואָרן. נישט בלויז צו געדענקען און נישט בלויז כדי צו דערפילן אונדזער פליכט פון כבוד, כאָטש דאָס אַליין איז אויך זייער וויכטיק, אָבער צו ערשט פאַר אונדז אַליין, כדי מיר זאָלן וויסן ווער מיר זענען, פון וואַנען מיר שטאַמען, ווער זענען געווען אונדזערע עלטערן און אורעלטערן, ווי אַזוי זיי האָבן געלעבט, וואָס זיי האָבן געשאַפן, וועגן וואָס געחלומט, און וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך אַהער. מיר ווילן זען דעם המשך פון די קהילות לעבעדיק שעפעריש באַרייכערן דאָס לאַנד, גייסטיק און קולטורעל, און מיר וועלן זיך בעסערע יידן און ישראל־בירגער, אויב מיר וועלן קענען די אידעען פון די פריערדיקע און פון וואַנען מיר ציען אונדזער שורש. אונדזער אָביעקט וועט זיך צעוואַקסן, ווייל מיר וועלן וויסן צו שלאָגן טיפע וואָרצלען, און אפשר מער ווי די חרוב געוואָרענע קהילות דאַרפן אונדז, — דאַרפן מיר זיי, ווייל פון זיי שטאַמען מיר אָפּ, פון זיי קומען מיר אַרויס.

נישט קיין טרויער־טאָג וועט דאָס זיין פאַר אונדז. מיט הייליקן ציטער וועלן מיר געדענקען, אָבער אויך מיט האָפענונג, אַז מיר וועלן פאָרזעצן זייער קיום. דער שונא האָט געוואָלט פאַרניכטן דעם זכר פון יידן אַלס פאָלק, און זיין טיוור־לאָנישער פּלאַן האָט אַרומגענומען אַ גאַנצן קאָנטינענט, זיינע כוחות זענען געווען קאָלאָסאַלע, כוחות וואָס האָבן נישט געהאַט קיין גלייכן צו זייער שטאַרקייט אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט, כוחות וואָס האָבן אָנגעגריפן אין מזרח און אין מערב. היטלער האָט זיך געוואָרפן מיט שטורעם אויף די מערב־גרויסמאַכטן און אויף סאָוויעט־רוסלאַנד, געשלאָגן אַלע צוזאַמען, און אין אָנהייב זענען זיינע אַרמייען געגאַנגען אַלץ פאָרויס, געשטורעמט אויף רעכטס און לינקס, און געדאַכט האָט זיך אַז קיינער וועט אים נישט אָפּהאַלטן. דאָס יידישע פאָלק איז געווען אין זיינע הענט שוצלאָז, אָן געווער, אָן אַן אַרמיי, נאָר מיט פיל גלויבן אין האַרץ — און גאָרנישט מער. און זיי, די נאַצישע מערדער, האָבן צוגעטראַכט אַ פּלאַן אויס־צוראָטן די יידן ביזן לעצטן מענטש, ביזן לעצטן קינד. און זיי האָבן פאַרפאָלגט דעם ייד מיט כעס און אויסגעגאָסן אויף אים זייער גאַנצן צאָרן. און דער סוף? — זיי זענען פאַרניכטעט געוואָרן און זייער נאָמען איז פאַרבליבן צו שאַנד און אייביקער פאַראַכטונג. זייער טיוולאָנישער פּלאַן איז צעשטערט געוואָרן און מיר עקזיסטירן און לעבן. דאָס איז די היסטאָרישע נקמה פון יידישן פאָלק. דערפאַר וועלן מיר מיט שטאָלץ און שמחה געדענקען די וויכטיקע אויפגאַבע וואָס די געשיכטע לייגט אויף אונדז אַרויף.

כ׳וויל איך דערציילן אין קורצן איין אָדער צוויי געשעענישן. אין די געטאָס, וווּ עס האָט געהערשט אימה און פּיין, זענען געווען צוויי שטרעבונגען. איין שטרעבונג — עס זאָל ווער איבערלעבן, כדי ער זאָל קענען דערציילן וואָס ס׳איז געשען,

די אַנדערע — פאַרשרייבן. אַ שטאַרקער דראַנג האָט אַלעמען אַרומגעכאַפּט צו נאָטירן, פאַרצייכענען אַלע געשעענישן. עס זענען געווען יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן זיך געשטעלט די אויפגאַבע צונויפצוזאַמלען יעדע ידיעה, יעדעס שטיקל פּאַפּיר, יעדן פאַקט, און זיי ברענגען צו די וועלכע האָבן עס פאַרשריבן. וואָס ס׳איז געשען היינט אויף דער גאַס, וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אין יענעם קעלער, ווו ס׳איז געווען אַן אַבלאַווע, וואָס ס׳האָט געזאָגט דער אָדער יענער ייד, אַפילו אַ וויץ, אַ גוט וואָרט וואָס איז אַרומגעגאַנגען אין געטאָ — און אַפילו אין יענער צייט האָבן יידן אויך געלאַכט. אַלץ איז פאַרצייכנט געוואָרן. און קינדער דעמאָלט האָבן געשריבן: איך וועל פאַרזעצן, אַפילו דאָס זאָל זיין מיין לעצטע טאָט, צו באַהאַלטן גוט די אַלע רשימות, כדי אַמאָל זאָלן יידן קענען לייענען און וויסן וואָס ס׳איז געשען.

ווען מען האָט געפונען די באַהאַלטענע אַרכיוון האָט זיך אַנטדעקט פאַר אונדז אַן אומערשעפּלעכער אוצר פון קולטור, האָפענונג, ליידן און יסורים. מיט אונדז זיצט דאָ דער, וועלכער ווידמעט זיך אָט די אַרכיוון, ד״ר קובאָווי, דער פירער פונעם מוסד ווו ס׳איז קאָנצענטרירט די דאָזיקע גרויסע ירושה. ער מיט זיינע צוהעלפער, וואָס אַ טייל פון זיי זענען דאָ אַנוועזנד, זיי וועלן איבערגעבן אונדז און אַלע יידישע קינדער דעם פאַרשריבענעם מאַטעריאַל און מיר וועלן פאַרזעצן דעם קיום פון די קהילות.

די קאַמעניץ־ליטאָווסקער יידן לעבן נישט מער, און מיר קענען זיי נישט צוריק ברענגען צום לעבן. אָבער אַ מצבה פאַר זיי וועלן מיר קענען אויפשטעלן אין אונדזערע הערצער, דאָ צווישן די ווענט פון דאָזיקן הויז. דאָ וועלן מיר לערנען וועגן זיי, שרייבן וועגן זיי, אויפהענגען זייערע בילדער אויף אונדזערע ווענט. מיר וועלן האַלטן זייערע באַשרייבונגען אין אונדזערע שאַפעס, אַנדערע שולן וועלן זיך אָפּגעבן מיט אַנדערע קהילות, נאָענטע און ווייטע, און אַזוי אַרום וועלן מיר אפשר דערגייען אין אַ קורצער צייט, אַז די חרוב־געוואָרענע קהילות, נישט בלויז זיי וועלן ווייטער לעבן זייער קיום דורך אונדז — זייערע נאָכפאָלגער — נאָר זיי וועלן ווייטער לעבן אין די הערצער פון אַלע יידישע קינדער. מיר וועלן אַריבערפירן די קהילות צו אונדז, אין אונדזערע שולן. מיר וועלן זיי דערלערנען, און פון דערקענען זיי וועלן מיר זיי ליב האָבן, זיי אָפּגעבן כבוד, און אַזוי אַרום וועלן מיר דערוועקן כבוד ביי זיך זעלבסט, שעצן און אַכטן דעם טאָג וואָס מיר גייען.

די שילערין כרמלה:

אין דאָזיקן צוזאַמענטרעף פון תלמידים און לערער אין ישראל פאַראייניקן מיר זיך מיטן אָנדענק פון די זעקס מיליאָן יידן, וועלכע זענען געפירט געוואָרן

דורך די נאַציס און זייערע העלפער צו דער שחיטה און פאַרניכטונג. די משפחות און די קהילות, וועלכע זענען אומגעבראַכט און חרוב געוואָרן מיטן טייוולאָנישן ציל אָפּצומעקן דעם יידישן נאָמען און זייער קולטור פון דער גאָרער וועלט.

מיט יראת־הכבוד געדענקען מיר דעם פעלזנהאַפטן מוח און כוח פון אונדזערע ברידער, וועלכע האָבן אָפּגעגעבן זייער לעבן פאַר זייער פאָלק, ריינע און הייליקע. דאָס גבורה־קאַפּיטל פון די פאַרשפאַרטע אין די געטאָס און די קעמפער, וועלכע האָבן אָנגעצונדן דאָס פייער פון ווידערשטאַנד און געראַטעוועט דעם כבוד פון יידישן פאָלק, דעם וווּנדערלעכן און אומדערמידלעכן קאַמף פון די יידישע פאָלקס־מאַסן פאַר זייער מענטשלעכן אויסזען און יידישער קולטור; די חסידי אומות העולם, וועלכע האָבן זייער לעבן איינגעשטעלט צו ראַטעווען יידן.

די שילערין אביבה:

געדענק, גאָט, די נשמות פון דיין פאָלק ישראל, די אומגעקומענע פון אומגליק און זייערע גבורים, די זעקס מיליאָן יידן, וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן, דער־שטיקט און לעבעדיקערהייט באַגראָבן. געדענק די הייליקע קהילות וואָס זענען חרוב געוואָרן אויף קידוש־השם.

געדענק, גאָט, זייער עקידה, צוזאַמען מיט די עקידות פון אַלע יידישע קדושים און העלדן פון אַלע צייטן, און זאָלן זייערע נשמות לעבן אין דער הימלישער אייביקייט.

די ליבע און טייערע ביים לעבן — וואָס דער טויט האָט זיי נישט צעשיידט, זאָלן זיי רוען אין זייער אייביקער רו, ונאמר אָמן.

ה׳ אלוני:

אין נאָמען פון קאַמעניצער פאַרבאַנד בין איך מכבד דעם שול־לייטער אָנצו־צינדן איינס פון די זעקס ליכט.

הרב צדק ווערט געבעטן אָנצינדן דאָס צווייטע ליכט.

דער פאָרזיצער פון קאַמעניצער פאַרבאַנד אין ישראל ה׳ דובינער ווערט געבעטן אָנצינדן דאָס דריטע ליכט.

לאה באַבראָווסקי־אלוני ווערט געבעטן אָנצינדן דאָס פערטע ליכט.

ה׳ פּנחס רבי, דער סעקרעטאַר פון קאַמעניצער פאַרבאַנד, ווערט געבעטן אָנצינדן דאָס פינפטע ליכט.

חיה קראַקאָווסקי־קאַראַבעלניק ווערט געבעטן אָנצינדן דאָס זעקסטע ליכט.

איצט ווערן מיר הערן דעם ד״ר קובאָווי, דעם לייטער פון יד ושם, וועלכער האָט אַ סך אויפגעטאָן צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די מיליאָנען אומגעקומענע.

ד"ר קובאָווי:

אין תהלים, קאַפּיטל ק"ב, ווערט געגוי געשילדערט דער גורל, ווי דער, וואָס האָט געטראָפן אונדזער פאָלק אין אייראָפּע אין דער תקופה פון חורבן און גבורה. דאָרט ווערט געזאָגט: „כי כלו בעשן ימי ועצמותי כמוקד נחרו".

„כי כלו בעשן ימי" — אַ גאַנץ פאָלק איז אַוועק מיטן רויך דורך אַ פּיינט, וואָס האָט באַשלאָסן אָפּצומעקן דעם נאָמען ייד פון דער וועלט.

וואָס טוען מיר אין יד ושם, און וואָס טוט איר דורך אייער היינט אָנגעהויבענער אונטערנעמונג? מיר באַמיען זיך צונישט צו מאַכן די פּלענער פון דעם שונא, מיר — איר און מיר — וועלן נישט דערלאָזן אים אויספירן זיין פאַרלאַנג.

ווי אַזוי איז עס מעגלעך? קענען מיר דען אויפלעבן אַ פאָלק וואָס איז דער־מאָרדעט געוואָרן? ניין, מיר קענען דאָס נישט באַווייזן. אָבער ווי געזאָגט, מיר קענען פאַראייביקן זייער אָנדענק, מיר קענען אומקערן זייער געשטאַלט, באַנייען די ווערטן און פּרינציפּן פאַר וועלכע זיי זענען אומגעקומען. מיר קענען לערנען פאַרשטיין זייער לעבנס־שטייגער וואָס איז אין אַ גרויסער מאָס געווען צו באַ־וווּנדערן.

ווי אַזוי ווען מיר עס מאַכן? ווי אַזוי ווען מיר קענען לערנען די פאַרגאַנ־גענהייט פון דעם דאָזיקן שטעטל, וואָס איז כלל נישט געווען ספּעציעל פּאָפּולער?

איר האָט גוט געטאָן אויסקלייבנדיק אַ קליין שטעטעלע אָנשטאָט אַ גרויסע קהילה. דווקא די שטריכן פון אַזאַ שטעטעלע זענען כאַראַקטעריסטיש פאַרן לעבנס־שטייגער פון אַ גרויסן טייל פון אייראָפּעישן יידנטום. ווי אַזוי ווען מיר עס מאַכן און מיט וועלכן גייסט ווען מיר דערצו צוטרעטן?

דער גרויסער דיכטער, אויף וועמענס נאָמען עס רופט זיך די דאָזיקע שול, וועט אונדז ווייזן דעם וועג.

חיים נחמן ביאַליק, וואָס האָט געשריבן מיט ווייטאָג און צאָרן אויף די יידן וועלכע האָבן קיין זעלבשוץ ניט אָרגאַניזירט, די האַרבע ווערטער:

„ס׳האָט קיין זין אייער טויט, ווי ס׳האָט קיין זין אייער לעבן
און גרויס איז דער ווייטאָג און נאָך גרעסער די שאַנדע".

ביאַליק האָט אויך געפונען שיינע און טייערע ווערטער, מיט וועלכע ער האָט זיך געווענדט צו יענע, וואָס האָבן אויפגענומען מיט שטאָלץ דעם אומפאַר־מיידלעכן טויט. איר אַלע קענט גוט דאָס דאָזיקע ליד:

„אויב דו שטרעבסט צו וויסן דעם קוואַל,
פון וואַנען געשעפּט עס האָבן דיינע ברידער די דערמאָרדעטע

אין די שלעכטע צייטן אַזאַ קראַפט, אַזאַ מוטיקן גייסט...
טרייסט אין גאָט, זיכערקייט, פעסטקייט, אויסדויער
און אייזערנעם כוח״...״

אַלע גוטע אייגנשאַפטן האָט ביאַליק געזען ביי די מענטשן, וועלכע זענען געפאַלן טויט, נישט קעמפנדיק מיט קיין געווער. אָבער איינס האָבן זיי געוווּסט: ווי אַזוי אויפצונעמען דעם טויט, ווי אַזוי צו לעבן אַ גערעכט, קולטורעל און פּי־לאַנטראָפּיש לעבן ביזן סוף. ער האָט געוווּסט אונטערצושיידן צווישן העלדישקייט מיט געווער אין האַנט, און צווישן העלדישקייט, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט מיטן אויפנעמען דעם טויט מיט שטאָלץ.

לערנענדיק די געשיכטע פון דעם קליינעם שטעטל אין אייראָפּע דאַרפן מיר געדענקען — הגם דאָס איז שווער פאַר די הי־געבוירענע — און דאָך איז עס נאָענט זייערע עלטערן און אורעלטערן, אַז די אייראָפּעישע יידן האָבן זיך גע־שטיצט און נישט געגלייבט אין קראַפט. זייענדיק אַ נישטיקע מינדערהייט, האָבן זיי נישט געגלייבט, אַז קראַפט וועט זיי שיצן, און דערפאַר האָבן זיי זיך דערצו באַצויגן מיט ביטול און גרינגשעצונג. הגם די העלדנטאַטן אין די לאַגערן און אין געטאָס זענען געווען פיל, דאַרפן מיר אויך פאַרשטיין דאָס לעבן, וואָס איז געווען געבויט אויף מאָראַל, גלויבן אינעם מענטש און אין גאָט. זייער צוגאַנג צום לעבן איז געווען גאַנץ אַנדערש ווי ביי אַ פאָלק וואָס לעבט זיך נאָרמאַל לעבן

די שילער פון ביאַליק שולע, וואָס פאַראייביקן דעם אָנדענק פון די קאַמעניצער קדושים

אין זיין לאַנד. ערשט דעמאָלט, ווען מיר וועלן זיי גוט פאַרשטיין, וועט געשען דער נס פון דערנענטערונג און פאַרשטענדעניש צווישן אונדז.

דעריבער זאָגן מיר נישט חורבן, נאָר חורבן און גבורה, ווייל ביידע באַגריפן זענען געקניפּט און געבונדן. אַזוי דאַרפן מיר לערנען דאָס שטעטעלע, וואָס איר האָט אַדאָפּטירט, און געדענקען, אַז זיי זענען געווען אַ טייל פון אונדז. מיר זענען זייערע פאַרזעצער, און זיי זענען ראוי אויף שטאָלץ און ליבשאַפט, פונקט אַזוי גוט ווי מיר גופא זענען ראוי דערצו.

ה׳ לוי גאָלדבערג־שריד :

טייערע געסט! הערנדיק די רעציטאַציע פון תהילים דורך דער שילערין, האָב איך זיך דערמאָנט אין דיכטונג פון אַ געוויסן דיכטער פון מיטלאַלטער, רבי דוד משולם : „נישט פאַרשוויגן זאָל ווערן מיין בלוט, נישט רוען און נישט שווייגן צו מיין אויפשטענדער, נקמה פאָדערן פון זיי, פאָדערן פון מיינע פאַרטיליקער — נישט אָפּשטייך פון זיי. ערד! מיין בלוט דעק קיין מאָל נישט צו...״ און ווייטער שילדערט דער דיכטער : „די קינדער ציטערן און צאַפּלען, קלאַמערן זיך אין איינעם, די עלטערן יאָמערן און וויינען״.

קאָמעניצער איינוווינער דאַרפן דערציילן וועגן זייערע שוועסטער און ברי־דער. די שטאָט קאָמעניץ — ווי ס׳האָט מיט רעכט געזאָגט ד״ר קובאָווי, — איז נישט קיין גרויסע שטאָט. דאָס איז אַ קליין שטעטל ערגעץ־ווו אין ליטע, און תמיד געווען אָנגעהעריק צו דער באַוווּסטער שטאָט בריסק־ליטאָווסק, וואָס איז געווען איינע פון די ערשטע שטעט אין ליטע און פוילן, וואָס מיר קענען אין דער געשיכטע. אין אַלגעמיין זענען געווען פיר באַקאַנטע ידישע גרויסע שטעט. קראָקע, בריסק, לעמבערג און לובלין. קאָמעניץ האָט געהערט צו בריסק. דאָרט האָבן געלעבט ידישע גדולים ווי, למשל, דער ב״ח, וועלכער איז אויך געווען רב אין קראָקע. ס׳איז נישט קיין צופאַל, וואָס די בריסקער רבנים פלעגן ס׳רוב אַריבער קיין קראָקע : רבי שלום פּיוווש, דער ב״ח א״אַנד.

דאָס דאָזיקע קליינע שטעטל, וואָס וועגן זיין אַנטשטייאונג ווייסן די כראָניקער צו דערציילן אין אַ ראָמאַנטישער פאָרעם : נאָך די טאַטאַרישע אָנגריפן איז דער־שינען דער פירשט וולאַדימיר פילאָסאָף, דער שטאָט־פאַרוואַלטער פון וולאַדימיר־וואָלינסק — אויף אַ באַוווּסטע ידישע שטאָט — און שטייענדיק אויף אַ בערגל האָט ער באַשטימט דעם פּלאַץ פון וועלכן אָנצוגרייפן די טאַטאַרן. ער האָט דעם פּלאַץ גערופן „אַלבום אָרדי״, און פון דעם שטאַמט דער נאָמען פון גרעסטן וואַלד אין איראָפּע, ביאַלאָוויעזש, ווייל דאָרט האָט ער אויפגעבויט אַ גרויסע פעסטונג אינעם וואַלד, וואָס ציט זיך טויזנטער קילאָמעטער.

דאָס דאָזיקע שטעטל איז אין איר קריסטלעכער געשיכטע גרויס געווען אין מיטלאַלטער. איר יידישע געשיכטע הייבט זיך אָן אין אָנהייב פון 16טן יאָר־הונדערט. די קריסטלעכע געשיכטע ווייסט צו דערציילן, אַז וולאַדיסלאַוו יאַגעללאָ איז דאָרט געווען. דאָס איז דער קעניג, וועלכער האָט פאַראייניקט פוילן און געשטאַנען אין שפּיץ פון ליטוויש־פּוילן; וועגן קאָנפליקטן און מלחמות צווישן וויטאָלד און יאַגעללאָ, כדי צו באַשיצן דאָס דאָזיקע קליינע שטעטל, ווייסט אויך די געשיכטע צו דערציילן, אַז קאַזשימיעזש דער פערטער פלעגט קומען אַהין אום ווינטער, אַזוי ווי גערינג פלעגט קומען אויף יאַגד אין די דאָזיקע וועלדער.

דאָס איז געווען אַ שטעטל אין מיטלפּונקט פון מזרח צו מערב און פון צפון צו דרום. עס זענען דעמאָלט נישט געווען קיין וועגן און שאָסייען.

די געשיכטע פון קאַמעניץ אַלס יידישע קהילה קענען מיר בלויז פון אָנהייב 16טן יאָרהונדערט, און דווקא אַ קריסט האָט אונדז געגעבן די אינפאָרמאַציע וועגן די יידן אין שטעטל. דער וויסנשאַפטלער סערגיי בערשאַדסקי האָט אָנגע־הויבן פאָרשן די יידישע געשיכטע אין ליטע. אין זיין בוך געפינען מיר צום ער־שטן מאָל דעם נאָמען קאַמעניץ, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער וויטיקלעכער גע־שעעניש פון צונעמען דורכן פּריץ די שענקן פון די יידן און איבערגעבן זיי צו קריסטן. דאָס איז די ערשטע ידיעה וועגן קאַמעניץ אין יאָר 1525.

זינט דעמאָלט איז פּונקט ווי אַ פאָרהאַנג וואָלט אַראָפּ אויפן שטעטל. מיר ווייסן גאָרנישט און האָבן נישט קיין דאָקומענטן. ערשט פון 18טן יאָרהונדערט הייבן מיר אָן זי צו דערקענען, ווייל דעמאָלט איז קאַמעניץ שוין געווען אַ באַוווסטע יידישע שטאָט און האָט אַרויסגעגעבן גדולים ווי למשל מנחם־מענדל קאַמעניצער, וועלכער האָט שפּעטער געגרינדעט דעם האָטעל קאַמעניץ אין ירושלים. דערנאָך ווייסן מיר — און דאָ באַצי איך זיך צו די רייד פון ד״ר קובאָווי — צום גליק פון די קינדער האָבן מיר אַן אויסגעצייכנטע פּאַסיקע קינדער־ליטעראַטור פון יחזקאל קאָטיק. דאָס איז אַן אייגנאַרטיק מעמואַרן־בוך, צו וועלכן שלום־עליכם האָט אָנ־געשריבן אַן הקדמה; איינס פון די וווּנדערבאַרע ביכער פון וועלכן די קינדער קענען פיל לערנען. נישט קיין טרוקענע היסטאָרישע דאָקומענטן, נאָר אַן אינ־טערעסאַנטע שפּאַנענדיקע דערציילונג וועגן אַ יידיש שטעטל מיט אַלע אירע מנהגים.*

שפּעטער באַקענען מיר זיך מיט די שרייבער פון יידישן קאַמעניץ ווי, פּ. זולף, מ. א. זשאַק. אָבער די גרויסקייט פון קאַמעניץ איז, ממש פאַר איר סוף, אויפגעקו־מען פּונקט ווי אַ ליכט וואָס צעפלאַמט זיך פאַרן אויסגיין.

---

* זע אין אונדזער גדעענק־בוך, זייטן...

דאָס איז געווען די גרויסע סלאָבאָדקער ישיבה וואָס האָט פאַרשפּרייט תורה אין אַלע יידישע טיילן פון פוילן און איז אַריבער קיין קאַמעניץ.

דאָס דאָזיקע שטעטל איז מער נישטאָ. עס האָט נישט בלויז אָנגעהאַלטן דעם מיטלאַלטערלעכן סטיל, נאָר דאָס גוטע פון מיטלאַלטער, איר אינערלעכע אָרגאַניזירונג, קעגנזייטיקע הילף, תלמוד־תורה, ביקור חולים. דאָס איז געווען אַ שטעטל וואָס האָט אָפּגעהיט די אייגנאַרטיקייט פון אַ ידישער קהילה אין מיטלאַלטער מיט אַלע אירע יסודות.

נישט דאָ איז דער פּלאַץ אַלץ צו שילדערן. אָבער איך וויל זאָגן: לאָמיר ציען די קאָנסעקווענצן: העכער 500 יאָר איז געווען אַ יידישע באַפעלקערונג אינעם דאָזיקן שטעטל, ווענעמס גורל איז געווען אַזוי ביטער, אַז זיי האָבן נאָך נישט געהאַט דערוואָרבן די בירגערלעכע רעכט. בלויז איין רעכט: צו דערמאָרדונג און אומקום. דאָס איז דער אויספיר. עס זענען געווען קהילות, וואָס האָבן עקזיסטירט ניין הונדערט יאָר. אין דייטשלאַנד זענען געווען קהילות, וואָס האָבן עקזיסטירט 1500 יאָר, און דאָך האָט דער גוי געזאָגט: די יידן האָבן נישט קיין רעכט אויף עקזיסטענץ. בלויז מדינת ישראל איז דאָס לאַנד וואָס פאַרזיכערט אונדז אַלע רעכט פון אַ נאָרמאַל פאָלק.

לערערין לאה באָבראָווסקי־אלוני:

מיינע טייערע שילער פון כתה ח׳ רביעית, שלום איך אַלעמען מיט אייערע חברים!

נאָך אַ צוויי־יאָריקן איבעררייס בין איך צופרידן מיט איך ווידער זיך צו באַגעגענען ביים דאָזיקן צוזאמענטרעף. איך וויל אייך דערציילן ווי עס האָבן געלערנט די קינדער פון מיין שטאָט קאַמעניץ־ליטאָווסק און פונעם פאַרשטעטל זאַסטאַוויע.

די תקופה וואָס איך געדענק הייבט זיך אָן פאַרן ערשטן וועלט־קריג. דעמאָלט, אין די צייטן פון צאַרישן רעזשים, האָט עקזיסטירט אין שטאָט אַ רוסישע רעגירונג־שול. מיר, יידישע קינדער, זענען נישט אָנגענומען געוואָרן אין דער דאָזיקער שול. אונדזערע עלטערן, וואָס די דערציאונג איז געווען ביי זיי די הייליקסטע אויפגאַבע, האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז עס זאָלן זיין פּריוואַטע לערער, מאַטוריסטן פון גימנאַזיעס און אוניווערסיטעטן און לערער מיט העכערער בילדונג פאַר העברעיש. מען האָט געלערנט אין גרופּן אָדער איינציקווייז. דער אינטערעס צום לערנען איז געווען זייער גרויס, באַזונדערס צום תנ״ך, העברעיש און פּאַלעסטינאָגראַפיע. דער קלאַנג פון העברעיש פלעגט זיך לאָזן הערן אין די גאַסן צו דער פרייד פון אונדזערע עלטערן און לערער. אָבער נישט לאַנג האָט דאָס געדויערט.

מיטן אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג איז דאָס קולטורעלע לעבן אין שטאָט פאַרגליווערט געוואָרן. פיל לערער און עלטערן זענען מאָביליזירט געוואָרן — ווער צום מיליטער און ווער אויף צוואַנגס־אַרבעט ביי די אַרומיקע פעסטונגען. ניסט געקוקט אויף די פיל שוועריקייטן האָבן מיר מיט אייגענער איניציאַטיוו פאָרגעזעצט אונדזערע לימודים און געהאַט גרויס דערפאָלג אין אונדזער קול־טור־אַרבעט.

אין יאָר 1916 איז געשען אַן ענדערונג אין שטאָטישן קולטור־לעבן. די קהילה, וועלכע איז כמעט רואינירט געוואָרן אָנהייב קריג, האָט זיך נאָך נישט געהאַט אָרגאַניזירט פון דאָס ניי. אַלע שטאָטישע ענינים זענען דערלעדיקט געוואָרן אין איינעם פון די בתי־כנסת. נאָך מעריב פלעגט קהל באַהאַנדלען זיינע לויפנדיקע ענינים און אָננעמען באַשלוסן.

אין אַ געוויסן פרילינג־אָוונט האָט קהל באַשלאָסן צו גרינדן אַ העברעישע שול, וואו אַלע קינדער וועלן באַקומען אַ רעגולערן אונטערריכט. אויפן אָרט זענען באַשטימט געוואָרן צוויי לערערינס און אַ לערער פאַר דער דאָזיקער שול. איינע פון זיי בין איך געווען און מיין חברטע מלכה פּאָלאַקעוויטש־קורשאַנסקי, וועלכע איז איצט אין מעקסיקע.

אין דער דאָזיקער שול בין איך געווען לערערין און דערציערין העכער דריי יאָר. הגם מיר זענען דעמאָלט געווען יונגע לערערינס, זענען קיין דיסציפּלין־שווע־

דער שילער־כאָר פון ביאַליק שולע טרעט אויף בעת׳ן צערעמאָניאַל

ריקייטן נישט געווען. דאָס איז געווען דערפֿאַר, ווייל די קינדער האָבן זיך באַ־צויגן צו די לימודים מיט רעספּעקט און געהאָרכזאַמקייט. נישט געקוקט אויפֿן מאַנגל פון שול־ביכער, אַרבעט־מכשירים, מאַנגל אין געלט אד״גל, זענען די דערגרייכונגען פון אונדזער שול געווען גאַנץ באַדייטנדיקע.

נאָך דעם ווי איך בין עולה געווען קיין ארץ־ישראל, האָבן אַנדערע לערער פֿאָרגעזעצט די הייליקע אַרבעט. עס זענען אַנטשטאַנען פיל יוגנט־אָרגאַניזאַציעס. אַסך פון זיי זענען אַוועק אויף הכשרה און עולה געווען קיין א״י, און אַזוי זענען פאַרווירקלעכט געוואָרן זייערע יוגנט־טרוימען. די קערנדלעך וואָס זענען דעמאָלט פֿאַרזייט געוואָרן אין שטעטל האָבן זיך אַנטוויקלט און אויסגעוואַקסן דאָ אין אונדזער לאַנד.

פיל פון אונדזערע לאַנדסלייט, וואָס האָבן באַוויזן צו קומען אַהער, געפינען זיך אין אַלע עקן לאַנד, אין קיבוצים, מושבות און אין שטעט. אַלע זענען געטרייע בירגער פון מדינת ישראל און באַשעפטיקן זיך מיט פאַרשידענע אַרבעטן.

געבענטשט זאָלט איר זיין, טייערע קינדער, פאַרן פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזער קהילה.

פנחס ראַבינאָוויטש־רבי :

אין אונדזער קליין שטעטל קאַמעניץ און זאַסטאַוויע, ווו מיר האָבן פאַרבראַכט אונדזער יוגנט, האָבן עקזיסטירט פיל קולטורעלע אַנשטאַלטן און ישיבות. דאָרט האָבן זיך דערצויגן פיל רבנים, וואָס האָבן פאַרשפּרייט די תורה אין אַלע לענדער. דאָס דאָזיקע טייערע שטעטל וואָס האָט פיל דורות געשפרודלט מיט לעבן פון תורה און צדקה איז אין גאַנצן פאַרשניטן געוואָרן דורך די פאַרשאָל־טענע נאַציס. קאַמעניץ און זאַסטאַוויע זענען אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד. אַלטע און יונגע, פרויען און קינדער זענען דערמאָרדעט און פאַרברענט געוואָרן אין די גאַזאויוונס. די הייזער האָט מען פאַרברענט און צעשטערט. אָט אַזוי איז אַוועקגעריסן, פאַרשוווּנדן און פאַרניכטעט געוואָרן די יידישע קהילה אין קאַמע־ניץ און זאַסטאַוויע, נישט איבערלאָזנדיק קיין זכר.

נאָך פאַר 133 יאָר איז אַרויס פון קאַמעניץ איינער פון די ערשטע עולים, מנחם־מענדל קאַמעניצער. ער און זיין פאַמיליע זענען מיט סכנות נפשות אָנגע־קומען מיט אַ שיפל קיין ארץ־ישראל. ער האָט מחבר געווען דאָס בוך „קורות העתים״, וואָס איז געווען דער ערשטער פּראַקטישער וועגווייזער פאַר די קומענ־דיקע עולים. ער האָט אויך אויפגעבויט דעם ערשטן האָטעל פאַר אורחים און נייע עולים אין ירושלים.

עס איז באַוווסט הרב חיים זונדל מכבי, וועמען מ׳האָט גערופן „דער קאַמעניצער מגיד״. מיט זיינע דרשות האָט ער אַריינגעברענגט התלהבות פאַר חיבת ציון און גאולת ישראל. הרב מאָהילעווער ז״ל האָט וועגן אים געשריבן: „מיט זיינע פייערדיקע רייד דערוואַרעמט ער די ידישע הערצער און דערוועקט אין זיי די ליבשאַפט צו זייער פאָלק, תורה און לאַנד״.

מען האָט אייך שוין דערציילט וועגן דעם שרייבער יחזקאל קאָטיק און אויך, אַז פון קאַמעניצער פאָרשטעטל זאַסטאַוויע שטאַמט דער שרייבער פאַליק זאלף, וועלכער האָט אין זיינע ביכער געשילדערט דאָס ידישן לעבן אין דעם קליינינקן זאַסטאַוויע, זיינע בתי־מדרשים, למדנים און צדיקים.

דער גאון ר׳ ברוך־בער לייבאָוויטש איז געווען ראש־ישיבה פון קאַמעני־צער „כנסת בית יצחק״. שמואל וואַרשע, אַ תלמיד פון דער דאָזיקער ישיבה, וועלכער איז אומגעקומען בעתן חורבן, שילדערט די ישיבה: „שטייענדיק נאָך אין דרויסן הערסטו דעם קול תורה, וואָס רייסט זיך אַרויס מיט קראַפט דורך די ווענט פון דער ישיבה. אַריינקומענדיק ווערט נאָך פאַרשטאַרקט דער איינדרוק זעענדיק די שטורעמדיקע נשמות וואָס גיסן זיך ווי צוזאַמען. דאָ ווערט געפע־דעמט און געשטריקט אַ טראַדיציע פון דורות. דאָ איז דער קוואַל פון וואַנען זיי שטילן זייער דורשט מיט גאָטס לעבעדיקע רייד, פון דאַנען שטראָמען די שטור־רעמדיקע געפילן פון דער ריינער ידישער נשמה. אין דער קאַמעניצער ישיבה זיצן ידישן יונגעלייט פון דער גאַנצער וועלט: פון פוילן, אַמעריקע, דייטשלאַנד, ענגלאַנד, בעלגיע, דענעמאַרק, שוויץ, אונגאַרן און אויך פון ארץ־ישראל. וואָס פאַר אַן ערנסטקייט אויף זייערע פנימער. ברענענדיקע אויגן, פאַרטיפט אין דער תורה ווו זיי זעען זייער לעבנס־וועג״.

מיין פאָטער הרב ר׳ משה־יצחק ז״ל איז געווען רב אין קאַמעניץ 29 יאָר. אין קליינעם הילצערנעם בית־מדרש האָט ער געלערנט און געדאַוונט זיין גאַנץ לעבן, בעטנדיק אויף שלום פאַר זיין פאָלק און צו דער אַנטפלעקונג פון דער שכינה.

פאַר זיין טויט האָט ער זיך אויסגעדריקט, אַז ער האָט געלערנט 49 מאָל ש״ס. אין די לאַנגע ווינטער־נעכט, ווען איך פלעג זיך אויפוועקן אין מיטן דער נאַכט, האָב איך געזען דעם פאָטער שפרייזנדיק הין און צוריק, לערנענדיק תלמוד אויף אויסנווייניק.

קאַמעניצער און זאַסטאַוויער לאַנדסלייט, וועלכע זענען צעשפּרייט איבער גאָר דער וועלט, זאָלן מיט קדושה דערמאָנען די קומענדיקע דורות די שיינקייט און דערהויבנקייט וואָס די דאָזיקע ליבע קהילה האָט געשאַפן.

איצט, טייערע קינדער, זענט איר שותפים צו דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט פון פאַראייביקן קאַמעניץ און זאַסטאַוויע.

איר, וואָס האָט זוכה געווען געבוירן צו ווערן און לעבן אין ישראל, אין אונ־דזער זעלבשטענדיקער מדינה, לערנען און דערוווערבן די פרייע העברעישע קול־טור, איר וועט שטיין פאַר פּראָבלעמען וואָס וועלן פאָדערן פון אייך דרייסטקייט און מסירת נפש פאַר די אידעאַלן פון דער נייער תקופה. אויב איר וועט שעפּן פון די קוואַלן פון דער פאַרגאַנגענהייט, פון דער יידישער געשיכטע פון קאַמעניץ און זאַסטאַוויע און טויזנטער אַנדערע קהילות אין גלות וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציש מערדער, וועט איר וויסן ווי אַזוי צו לעבן ווי שטאָלצע ישראל־בירגער און טראָגן מיט איבערגעגעבנקייט דעם עול פון מצוות פונעם פאָלק און דער מדינה.

פרוי חיה קראַקאָווסקי־קאַראַבעלניק:

חשובע פאַרזאַמלטע, טייערע קינדער, איר האָט געהערט אַ היסטאָרישע אָפּ־האַנדלונג וועגן קאַמעניץ און זאַסטאַוויע פונעם לערער לייבל גאָלדבערג (אריה שריד). איך וויל בלויז צוגעבן עטלעכע ווערטער וועגן דער לעצטער צייט פון אונדזער שטעטל פאַרן אומקום און וועגן די קאַמעניצער אָרגאַניזאַציעס אין ישראל און אין די אַנדערע לענדער. פאַרן אומקום האָבן אין קאַמעניץ געלעבט טויזנטער יידן. דאָס שטעטל האָט זיך באַרימט געמאַכט אין דער גאַנצער געגנט מיט איר ציוניסטישער טעטיקייט. אַזוי זאָגט אויף איר עדות דער ראַיאָן־אינספּעקטאָר ה׳ יעקב ניב, געבוירן אין סוויסלאָצש, ווייט פון אונדזער שטעטל, אין זיין בריוו צו אונדז.

איך געדענק דיך, מיין שטעטעלע, ווו איך בין געבוירן געוואָרן און ווו איך האָב פאַרבראַכט מיינע יוגנט־יאָרן. איך געדענק דיינע יידן, איך געדענק דיינע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס פון אַלע שאַטירונגען, וואָס האָבן דערצויגן די יוגנט צום ציוניזם און עליה. איך געדענק דיינע קליינע הייזלעך, ווו עס האָט געשפּרודלט אַ לעבן פון יידן און יידישקייט, און אין יעדן הייזל די קק״ל־פּושקע, די קינדער־ביבליאָטעק דיינע, וועלכער כ׳האָב געווידמעט אַ סך פון מיין פרייער צייט.

יאָר יערלעך זאַמלען מיר זיך צונויף אין אַ באַשטימטער צייט און מיר דער־מאָנען זיך אין אייך, דערמאָרדעטע קדושים: עלטערן, ברידער, שוועסטער, פריינד און חברים, אַלט און יונג, גרויס און קליין, וואָס איר זענט אַ מאָל געווען און מער נישטאָ. מיר וויסן נישט אַפילו ווו איירע קברים זענען.

צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע, וועלכע האָבן געלעבט און זענען אומ־געקומען אויף אַזאַ בעסטיאַלישן אופן, האָבן מיר זיך אָרגאַניזירט זינט יאָרן אונ־טערן נאָמען „אָרגאַניזאַציע פון די לאַנדסלייט פון קאַמעניץ־ליטאָווסק, זאַסטאַוויע און אומגעגנט״.

נאָכן חורבן פון אונדזער שטאָט זענען פאַרבליבן אַרום 400 קאַמעניצער. פון זיי לעבן אין מדינת ישראל בערך הונדערט, און די איבעריקע זענען פאַרשפּרייט איבער גאַר דער וועלט. די אַלע האָבן פאַרלאָזן די שטאָט נאָך פאַרן אומקום. בלויז אַ צען מענטשן האָבן זיך געראַטעוועט פון גרויזאַמען חורבן.

מיט אַ יאָר צוריק האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו טרעפן מיט אַ סך אין עטלעכע פאַרזאַמלונגען פון די קאַמעניצער אין ניו־יאָרק. בעת די דאָזיקע צו־זאַמענטרעפן האָט מען באַשטעטיקט דעם פאָרשלאַג פון אונדזער ישראל־קאָמיטעט אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך, וואָס זאָל זיין אַ מאָנומענט נאָך די אומגעקומענע. צו דעם צוועק איז געזאַמלט געוואָרן אַ סומע געלט צו דערמעגלעכן דרוקן דאָס בוך אין ישראל. ווען מיר האָבן מיטגעטיילט אונדזער אָרגאַניזאַציע אין די פאַראיי־ניקטע שטאַטן, אַז דאָס בילדונגס־מיניסטעריום און די פאַרוואַלטונגג פון דער רעגירונגס־שול אויפן נאָמען פון חיים נחמן ביאַליק זענען גרייט צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון אונדזערע אומגעקומענע און אַדאָפּטירן אונדזער קהילה, האָבן זיי טעלעגראַפיש געבעטן איבערגעבן ביי דעם פאַראייביקונג־צוזאַמענטרעף פאָל־גנדיקס: „גיט איבער אונדזערע טיפסטע געפילן ביז טרערן ביים דערוויסן זיך פון דער נאָבעלער טאַט, אַז די רעגירונג־שולע אויפן נאָמען פון ח. נ. ביאַליק, וואָס איז באַרימט און געשעצט, פאַראייביקט דעם אָנדענק פון די קדושים פון קאַמעניץ־ליטאָווסק און אומגעגנט. זייט געבענטשט אַון באַדאַנקט. אין נאָמען פון קאָמיטעט: פּרעזידענט אברהם שודראָף“.

אין נאָמען פון זיי אין אַמעריקע און פון אונדז אין ישראל האָב איך דעם כבוד צו דאַנקן און באַגריסן. זייט געבענטשט!

שילערין צפורה:

אין נאָמען פון די שילער פון כתה ח׳ רביעית און אין נאָמען פון אַלע שילער, דעקלאַריר איך פייערלעך אונדזער גרייטקייט צו נעמען אויף זיך די הייליקע פליכט צו פאַראייביקן די קהילה קאַמעניץ־ליטאָווסק און זאַסטאַוויע. מיר וועלן זיך באַמיען אָנצווווענדן אַלע אונדזערע מעגלעכקייטן און ענערגיע, כדי אויפצו־לעבן דאָס געשטאַלט פון דער קהילה ביזן אסמקום און דאָס געשטאַלט פון אירע איינוווינער, וועלכע האָבן געליטן און פון די, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין די העלדנטאַטן קעגן דעם אַכזריותדיקן שונא. מיר זענען שטאָלץ מיטן כבוד וואָס איז אונדז צוגעפאַלן, אַז מיר, די תלמידים פון דער ח. נ. ביאַליק־שול, וועלן זיין די ערשטע פון דער דאָזיקער וויכטיקער אונטערנעמונג, און מיר האָפן, אַז אונ־דזער אַרבעט וועט געקרוינט ווערן מיט דערפאָלג, און די קינדער פון אַנדערע שולן אין גאַנצן לאַנד וועלן נאָכפאָלגן אונדזער ביישפּיל.

ה׳ דובינער:

חשובע פאַרזאַמלטע, מיט הייליקן ציטער שטייען מיר דאָ פאַר איך, דערציער און ידישע קינדער. צוזאַמען מיט איך האָב מיר זוכה געווען צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון ברידער און שוועסטער פון קאַמעניץ־ליטאָווסק און זאַסטאַוויע, וואָס זענען דערמאָרדעט געוואָרן מיט 22 יאָר צוריק דורך די פאַרשאָלטענע נאַציס. די אַלע קדושים וועלכע מיר פאַראייביקן דאָ, זענען געווען אָנגעזאַפּט מיט תורה און קולטור און געטרייע ציוניסטן. צוערשט האָבן זיי געשיקט זייערע זין און טעכטער, העכער הונדערט יוגנטלעכע, אָנטייל צו נעמען אין בויען דאָס לאַנד און צו שאַפן אַ בריק און אַ פאַרבינדונג פאַר די, וועלכע וועלן קומען נאָך זיי.

איינע פון אונדז האָט אַפילו זוכה געווען צו אַרבעטן מיט איך עלף יאָר אין דער תל־אביבער פאָפּולערער פאָלקשול, וואָס טראָגט דעם נאָמען פון גרויסן דיכטער ח. נ. ביאַליק. אַלע נעמען אויף מיט גרויס שטאָלץ און מיט טיפע געפילן די פאַראייביקונג, וועגן וועלכער איר האָט געמאָלדן בעת דעם דאָזיקן איינדרוקספולן צוזאַמענטרעף.

אין נאָמען פון די קאַמעניצער אָרגאַניזאַציעס אין חוץ־לארץ און אין לאַנד, דאַנק איך איך פאַר אייער גרויסער אונטערנעמונג און דריק איך אויס אונדזער טיפסטע אָנערקענונג.

פרוי לילי זייטמאַן, דערציערין פון דער כיתה:

חשובע געסט און טייערע שילער, דער דאָזיקער צוזאַמענטרעף האָט אַ ספּעציעלע באַדייטונג. ער דערוועקט אין האַרצן אַ טיפן ציטער. מיליאָנען אויגן, וואָס וועלן זיך שוין קיין מאָל נישט עפענען, פון ידישע דערמאָרדעטע קינדער, פון אונדזערע הייליקע געפייניקטע ברידער, קוקן צו איך, טעכטער און זין אין ישראל, און אַ שטומע פראַגע רייסט זיך אַרויס פון זיי: צי וועט איר געדענקען?

אַ הייליקע פליכט איז אויף איך היינט אַרויפגעוואָרפן. זי איז זייער וויכטיק און שווער — צו שאַפן אַ בריק צווישן איך, יונגע ישראל־קינדער, און צווישן ידישע בירגער פון פיל קהילות וואָס האָבן עקזיסטירט און זענען מער נישטאָ. טויזנטער ידישע קהילות וואָס זענען געווען צעשפּרייט אין גלות, ווו עס האָט עקזיסטירט אַ ליבשאַפט צו דער תורה, צום פאָלק און צום הייליקן לאַנד, וועלכע האָבן געוואַרט אויף אויסלייזונג און באַנייאונג. זיי בעטן אונדז: פאַרגעסט אונדז נישט! ברענגט אויף פון דאָס ניי אונדזער געשטאַלט! דערציילט וועגן ברויזנדיקן לעבן וואָס האָט געקלאַפּט אין אונדזערע הערצער!

זייער אויסלייזונג וועט קומען דורך איך, אונדזערע זין און טעכטער פון

ישראל. איר וועט דערציילן וועגן זייער לעבן, ליידן און שטילער העלדישקייט. איר וועט דערציילן ווי זיי האָבן געטראָגן די לאַסט פון דער מערדערלעכער חיה־שער שנאה, וואָס דער טיזול האָט עס נאָך נישט באַשאַפן. מיר טאָרן נישט פאַר־געסן, אַז פון דעם אַש פון די זעקס מיליאָן קדושים האָט זיך אַרויסגעריסן דער גרויסער פלאַם וואָס האָט געבראַכט צו דער אַנטשטייונג פון מדינת שראל. נישט געקוקט וואָס אַ סך זענען אויפגעשטאַנען אונדז צו פאַרניכטן, לעבט דאָס יידישע פאָלק. זיי און מיר — זענען איין גוף און איין נשמה, און זייער גייסט דאַרף לעבן צווישן אונדז.

איר זענט די ערשטע וואָס האָבן אָנגעהויבן די דאָזיקע גרויסע אונטערנעמונג פון פאַראייביקן. ס׳איז נאָך נישט קלאָר ווי אַזוי עס צו מאַכן. אָבער מיט ליבע און איבערגעגעבנקייט וועט איר דעם וועג געפינען. די פאָרשטייער פון קאַמעניץ־לי־טאָווסקער קהילה אין ישראל און אין גלות וועלן זיין מיט אייך אין פאַרבינדונג און וועלן אייך דינען מיט אינפאָרמאַציע, זכרונות און דערציילונגען וועגן דער קהילה וואָס איר פאַראייביקט. איר און די ביאַליק־שול האָבן אַ גרויסן כבוד צו זיין די ערשטע צו דערפילן די דאָזיקע אויפגאַבע. מיר וועלן דעם עול אויף זיך נע־מען מיט באַשיידנקייט און מיט הייליקן ציטער.

און וואָס ווייטער?

דב אלוני:

אַן אָפּמאַך אונטער דער אויפזיכט פון דער פאַרוואַלטונג פון יד ושם, דער אינסטיטוט צו פאַראייביקן דעם אומקום און גבורה, אונטער דער לייטונג פון גדעון האַוזנער און מיט דער העפלעכער הסכמה פון שול־דירעקטאָר משה גוריון, וועגן שאַפן אַן ענגע פאַרבינדונג צווישן דער שול א. נ. פון ח. נ. ביאַליק און די לאַנדס־לייט פון קאַמעניץ־ליטאָווסק און זאַסטאַוויע אין ישראל און אין אויסלאַנד.

דער ציל איז, אַז די שילער זאָלן זאַמלען פאַקטן, ציפערן און דאַטן צו דער געשיכטע פון דער קהילה — אירע פּערזענלעכקייטן, רבנים, שרייבער, עסקנים, יוגנט־באַוועגונגען און באַזונדערס די געשיכטע פון די לעצטע צוויי צענדליק יאָר פאַרן חורבן..

די שילער פון די 7. און 8. קלאַסן וועלן זיך באַשעפטיקן מיט דער פאַראײ־ביקונג, וועלן שרייבן חיבורים אויף דער טעמע „דער אומקום און גבורה", ווערן אין דער שול־צייטונג „בנתיב הגאולה" און אין אַ „יזכור־בוך", וואָס וועט בקרוב דערשיינען. אין שולע צום אָנדענק די קדושים פון קאַמעניץ־לי־טאָווסק־זאַסטאַוויע.

צו דעם צוועק וועלן די שילער באַזוכן די וווינונגען פון די קאַמעניצער אין תל־אביב און אומגעגנט. וועלן שטיין אין בריוולעכן קאָנטאַקט מיט די וואָס זענען אין די מושבים און קיבוצים, כדי צו באַקומען פּרטים וועגן דער חרוב־געוואָרענער קהילה.

די שילער וועלן שטיין אין פאַרבינדונג מיט די 300 פאַמיליעס פון קאַמעניץ־ליטאָווסק־זאַסטאַוויע, וועלכע געפינען זיך אין די פאַראייניקטע שטאַטן, מעקסיקע, אַרגענטינע, פּוילן און אַנדערע לענדער. זיי וועלן אויפנעמען עולים און טוריסטן פון דער דאָזיקער קהילה אין שול און גועשפּרעכן.

אין דער שול וועט אַריינגעשטעלט ווערן אַ ספּעציעלע שאַנק, וווּ עס וועט זיך געפינען די „ביבליאָטעק פון אומקום און גבורה", פאַר דער פאַראייביקונג פון דער אומגעקומענער קהילה דורך די נאַציס אין די יאָרן תש״ב—תש״ג. ביז היינט זע־נען איינגעשאַפט געוואָרן די ביכער וואָס זענען דערשינען דורך יד ושם.

עס איז צו האָפן, אַז די רעגירונג־שולע א. נ. פון ח. נ. ביאַליק אין תל־אביב, וואָס האָט אָנגעהויבן מקיים זיין די מצווה פון „געדענק", וועט נישט פאַרבלייבן די איינציקע ביים פאַראייביקן די אומגעקומענע קהילות אין די יאָרן פון חורבן.

דב אלוני שליסט דעם צערעמאָניאַל מיט פאָלגנדיקע ווערטער: מיט דער דערלויבעניש פון „יד ושם", דער געדענק־אַנשטאַלט פאַרן אומקום און גבורה, אונטער דער פירונג פון אַדוואָקאַט גדעון האַוזנער, און מיט דער פריינדלעכער צושטימונג פון דעם דירעקטאָר פון דער שולע אויפן נאָמען פון ח. נ. ביאַליק, הער משה גוריון, איז באַשלאָסן געוואָרן צו שאַפן ענגע פאַרבינדונגען צווישן דער שולע אויפן נאָמען פון ח. נ. ביאַליק און צווישן די אָפּשטאַמיקע פון קאַמעניץ דליטא־זאַסטאַוויע אין ישראל און אין די תפוצות.

דער ציל איז, אַז די שילער זאָלן זאַמלען פאַקטן, ציפערן און דאַטעס צו דער געשיכטע פון דער קהילה, אירע פּערזענלעכקייטן, רבנים, שרייבער, כלל־טוער, איר יוגנט־באַוועגונג און דערהויפּט זאַמלען מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון דער קהילה פאַר די ציווי צענדליק יאָרן פאַרן אומקום.

די שילער פון דער כיתה ז׳ און ח׳, וועלכע נעמען אויף זיך צו פאַראייביקן דעם אָנדענק פון דער קהילה, וועלן שרייבן חיבורים אויף דער טעמע: „דער אומקום און גבורה און די פאַראייביקונג פון דער חרובער קהילה". די חיבורים וועלן געדרוקט ווערן אין דער שול־צייטונג „בנתיב הגאולה" און צום טייל אין דעם יזכור־בוך.

די שילער וועלן באַזוכן די הייזער פון די אָפּשטאַמיקע פון קאַמעניץ־דליטא, זאַסטאַוויע אין תל־אביב און דער אומגעגנט און וועלן קאָרעספּאָנדירן מיט די

אָפּשטאַמיקע פון דער קהילה אין די קאָלאָניעס און קיבוצים, כדי צו הערן דער־גענצונג־פּרטים פון לעבן פון דער חרוב־געוואָרענער קהילה.

די שילער וועלן קומען אין פאַרבינדונג מיט די דריי הונדערט משפּחות אָפּ־שטאַמיקע פון קאַמעניץ־דליטא, זאַסטאַוויע, וואָס געפינען זיך נאָך אין די פאַר־אייניקטע שטאַטן, מעקסיקע, אַרגענטינע, פּוילן און אַנדערע לענדער און וועלן אויך אויפנעמען אין דער שולע איינוואַנדערער און טוריסטן אָפּשטאַמיקע פון דער קהילה און פירן מיט זיי אַ שמועס וועגן דער פאַרגאַנגענהייט פון דער קהילה.

דער אָרגאַניזיר־קאָמיטעט פון דער קהילה וועט אַוועקשטעלן אין דער שולע צום אָנדענק אַ ספּעציעלן אַלמער, אין וועלכן עס וועט זיך אָפּהיטן די „ביבליאָטעק פון אומקום און גבורה צו פאַראייביקונג פאַר דעם אָנדענק פון דער קהילה, וואָס איז אומגעקומען דורך די נאַציס אין די יאָרן תש״ב—תש״ג״. ביז איצט זענען אַריינגעקומען אין דער ביבליאָטעק די ביכער, וועלכע זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך „יד ושם״.

מען דאַרף האָפן, אַז די מלוכה־שולע אויפן נאָמען פון נחמן ביאַליק אין תל־אביב, וואָס האָט אָנגעהויבן צו פאַרווירקלעכן דעם געבאָט „געדענק!״, וועט ניט בלייבן די איינציקע אין דער פאַראייביקונג פון די קהילות, וואָס זענען חרוב געוואָרן אין די אומקום־יאָרן.

פון עברית: **חיה קראַקאָווסקי** און **פּנחס רביד**

המדור האנגלי

of the Law, to perform good deeds and to love the fellow-Jews.

WE SHALL NOT FORGET the community workers in Kamenetz who were driven by their concern for the welfare of the fellow townsmen and established charitable, cultural and social institutions.

WE SHALL NOT FORGET the youth organizations which in spite of the social and political differences existing among them, were faithful to their people and strove to come to the Land of Israel and to participate in the establishment and defence of the State.

WE SHALL NOT FORGET the simple people of our town, who toiled in the sweat of their brows to obtain means of living for their families.

We shall remember all of you!

Let us not pass over in silence over what the terrible Nazi Amalekite did to us!

This Memorial Book will provide historical documentation for the scientific researchers who will, in the course of time, explore the sources and will be able to learn about the characteristic features of the communities of Kamenetz-Litovsk and Zastavye that perished and will never rise again.

This book will serve as memorial candle and genealogical table to our sons and their descendants. From it they will gain knowledge about their forefathers, their origin, the circumstances in which they lived, worked and suffered in various periods.

This book will tell them about the holocaust and the heroism, about the struggle against the savage Nazi beast and about the yearnings of the victims who longed, in the last moments of their lives, for a free life in Zion.

Let the future generations know about their origin and be proud of the deeds of their forefathers.

May their memory live forever!

TO THEIR MEMORY

With deep emotion, we are setting our hands to the sacred undertaking — the publication of the Kamenetz Litovsk Memorial Book which will perpetuate the memory of the hallowed martyrs of our town.

WE SHALL NOT FORGET you, dear parents who, in spite of the difficult burden of your everyday existence, and despite the oppressive measures of the changing rulers of the town, spared neither efforts nor care to teach your children to perform good deeds. You sent your sons and daughters to the Land of Israel to build it and to build their home there. Large is your share in the establishment of the State of Israel, though the Nazi murderers prevented you from seeing it restored.

WE SHALL NOT FORGET our brothers and sisters and the pure, innocent souls of the children of the town who were led to slaughter.

WE SHALL NOT FORGET the teachers of our town, who despite difficult conditions took great pains to instil cultural values and knowledge among the youth and to prepare them for a life of work and creative toil in the restored homeland of our people.

WE SHALL NOT FORGET the many students of the Torah in our town and foremostly the Rabbis Reuven Burstein and Barukh Baer Leibovich who educated the young generations to live according to the precepts

The Jews were mostly from Poland, and among them those from Kamenetz-Litovsk.

It is understood that Israel needed, and still needs help from the Jews in the world. There was a vast desert, where cities had to be built to accommodate millions of Jews, displaced persons from Europe and other countries of exile. This can only be accomplished by our help.

No one will help us if we don't attempt to help ourselves. "If I am not myself, who will be for me, and if not now, then when?"

Kamenetz-Litovsk exists no longer as a Jewish town. All the Jews are gone. Our friends now reside in Israel and everywhere in the world. The memories in this book are all that remains of our "old country".

This is our heritage for the generations to come.

OUR HERITAGE

Samuel Lipchick (New York)

Yes, Polish Jewry was the crown of the Jewish people, and our little Kamenetz-Litovsk, a shining gem in that brilliant crown. We had our own cultural and benevolent institutions and movements, synagogues and Hebrew schools, organizations and youth clubs, we had our own capable leaders and instructors, and, as I have already stated, our families were among the most recognized and cherished.

But all this altered with the coming of the Second World War, in the "night of the long blade". The black Nazi regime wrought upon us the worst destruction in our history, exterminating one third of our people, and all our achievements through the countless generations.

As one who has been fortunate enough to come to America, and thus avoid the tragic ending that befell the rest of our family, I feel it my duty to tell you about them, and inform you that you are their spiritual and moral inheritors.

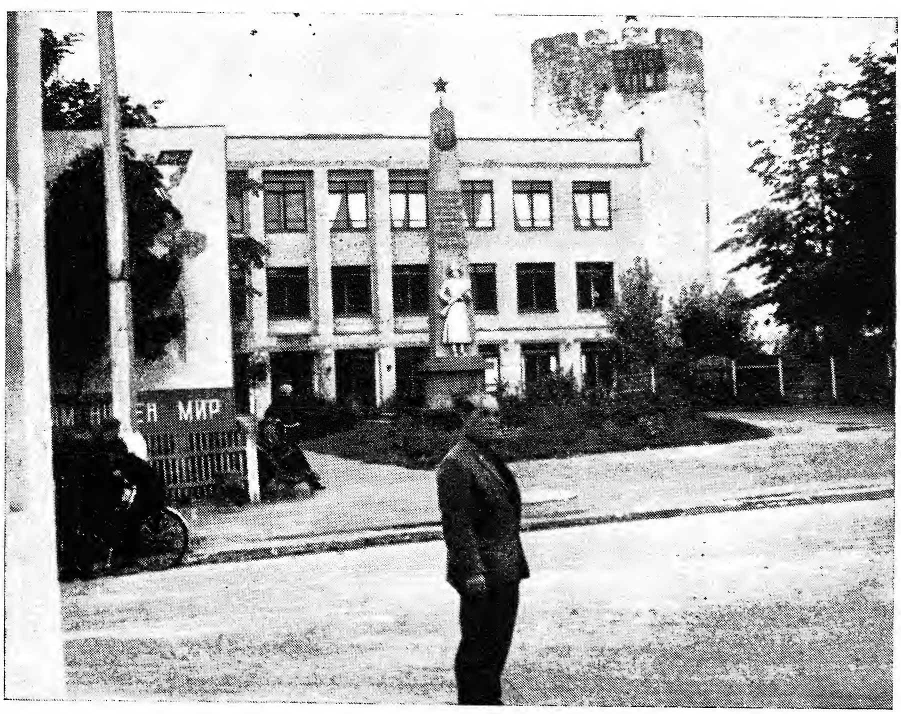
You may have to answer our enemies that often ask: Why did your Polish cousins allow themselves to be led, passively, to their death, as do sheep? Why did they not fight to defend themselves?

Our nation is a nation of giants, and, even during the Nazi occupation, they showed unmatched courage and heroism; they fought in ghettos and concentration camps, they were partisans in the woods and forests and so took revenge. They fought in the armies of the Allies until victory was won.

small town! I left the Soviet Government office. It was five o'clock in the afternoon. The validity of my permit to stay in Kamenetz had expired. Feeling dizzy I entered the taxi, and without turning my head I said to the driver: "Go straight ahead!"

The life had been smothered and the stones are valueless. But I shall remember ! We shall remember and tell the story to the generations to come !

I felt as if I were returning from a funeral. The funeral of my parents, my sisters, my uncles and aunts, my friends and acquaintances and all the Jews who had lived in Kamenetz, my home-town.

"Yes, I knew the owners of this house, Hayim and Rahel and their children and grandchildren. They were good people and did only favors to others. The Nazi beasts murdered them! I thought no one of you was left. Oh, my God, is it our fault if the authorities allocated the houses?"

I could stand it no longer... Dazed and heart-broken, I went out and saw two children in white shirts playing in the yard of my house. Seeing me and my camera they asked me to photograph them. I took their picture, with my parents' house in the background... That was the only souvenir left.

For another hour I wandered in the Kobrynska Street, and the adjoining lanes, near the houses of my sister, my friends and acquaintances.

I calmed down, gathered strength and was bold enough to enter the Government House. Perhaps I could obtain some official information on the period of the catastrophe which befell my townlet.

Effacing the Memory and the Past

I entered the Secretariat and turned to the Soviet official who was sitting at the table. I told him about the purpose of my coming from Israel and about my desire to hear from him something about the fate of the 500 Jewish families, among whom were my parents, sister, uncles and aunts, who perished with other inhabitants of the town.

With marked coolness and reserve the trim official responded: "Citizen! You can see all there is, and what happened here in the past does not concern us anymore. You are allowed to see, to look around and to receive your own impressions. That is all."

With these curt, dry and smooth words, the representative of the regime of liberation effaced the past centuries, the ways of life of many generations — the entire Jewish

mistake. However, upon learning I was a Jew, a native of the town, their attitude changed. Immediately, they seemed shocked and stepped aside. In the eyes of many of them I saw an expression of bad conscience, as if they were reminded of something unpleasant, as if I had brought them a message from the world of eternal truth.

While I was walking in the streets in the company of Yuzek, people sometimes asked him: "Who's that man?" And he kept replying : "Don't you remember the son of Hayim Schmidt?" Following his reply people reacted in various ways. One said: "Is that the truth?" Another one distorted his face as if this had reminded him of something bad. A third one expressed pity and uttered a loud "Bozhe Moy" (My God).

I shall never forget the only person who received me with tears during my visit to Kamenetz. While I was walking in Litevska Street with Yuzek's children, an old Christian woman went out from the yard of the house opposite Yuzek's and asked me: "Aren't you the son of Hayim Schmidt, the butcher?" When I said "Yes, that's right", she burst out in tears and flung herself at me to kiss me. The woman wailed loudly: "How the wild beasts murdered you! Why was your fate so bitter! Your father and mother and all your family were good, upright people! Why did they murder you! Have any Jews from Kamenetz remained in the world?" So this simple, honest Christian woman lamented and cried together with me.

I also went to my house where I was born and lived for 19 years. I knocked softly on the door and opened it even before I heard an answer. An old woman went out of the second room which had been my parents' bedroom. Tears choked me. I felt paralyzed and unable to utter a word. Apparently, the woman understood my feelings and she began whispering, as if she were talking to herself :

with their wooden houses sustained no damage and were untouched by the Disaster.

Brest Street is now an asphalt road, leading to Bialostocka through Zastavye to Kamienicki. But the other streets are paved with the same old cobblestones. The sidewalks are old and decrepit, the house-fronts unchanged. Only the front-porches disappeared.

I paid a short visit in Yuzek Grigorevsky's house. Yuzek had saved Dora by hiding her in various places. He did it endangering his own life and the life of his own family. When we met, Yuzek was even more moved than I. All the time he kept on repeating: "They murdered everybody and I could save only one — with difficulty! Not a single one of 'you' remained!"

The Great Synagogue (Der Mayer) together with the Talmud-Torah were converted into a factory. The remnants of the ancient fortress ("Slup") were reconstructed and a museum consecrated to the history of the Bialowieza Forest and the antiquities of the region was set up. The adjoining houses were pulled down and gave their place to a parking lot and to a square which surrounds the museum.

I carried on my way, wandered in the narrow lanes, glanced at the windows of the houses I had known in the past, and just could not accept the fact that everything was left standing, but that life itself had been uprooted. It seemed to me that all the strangers did not realize what had happened there — or did not want to remind themselves of it. Either they lent their helping hands to the murderers or their consciences bothered them, because they did not lift up a finger to help the victims and only wanted to seize the inheritance of their Jewish neighbors.

The people I came across in the streets, in the supermarket, and in the stores, looked at me with curiosity at first, believing I was a tourist who had come there by

entire length of the street. Only the mill of Shostokovsky has remained.

There is no trace of the Jewish cemetery in Brest Street. There, where once was the Catholic priest's courtyard, now stands a four-storied Government building, surrounded by a large square. Lenin's statue was erected in front of the building. On the place once occupied by Geier's house, the Soviets built a three stories high "Gum" Store, a kind of state-run supermarket.

The old Catholic church and the Municipality disappeared. They gave place to a spacious bus station provided with a large restaurant and good conveniences. Till then I found it difficult to reconstruct in my mind the image of Kamenetz I had cherished so long. Only when I got to the market place ("Rynek") I recognized a familiar sight and I knew I arrived in Kamenetz. But this was merely the outward, physical appearance of my hometown. Its living spirit was not there anymore.

My Kamenetz

The market square did not look the same either. A garden was planted in place of the shops and in its center stands a monument commemorating the Red Army soldiers who fell in the Second World War. The houses round the square, however, are all standing as they did once, as if I had returned to Kamenetz after a day's absence and as if nothing had happened in the meantime. The house of the ritual slaughterer (shochet) Reb Itshak, the houses of Halperin and Vigotov, the pharmacy and the Russian Orthodox church are still there. So are the houses of the religious Judge, of Shmuel Golobchick and David Rosenstock. Only Hayim Shayke and Hana Bobro are missing on the sidewalks; only the Jews are missing in their houses and Jewish children are not playing in the streets.

All the lanes and streets adjoining Kobrynska Street,

and hotels, which serve the Soviet leaders who come there to hunt in the summer days. Kamenetz provides the necessary supplies for this center. Therefore, the town is barred to tourists, and those who do not live there need a special permit to travel from Brest to Kamenetz.

I explained to a N.K.V.D. official in Brest that the only reason I cared to make the trip from Israel to the Soviet Union was to visit my birth-place; thereupon I received a permit to stay in Kamenetz for five hours. That is how, on September 20th, 1965, I left Brest in a taxi and set out for Kamenetz. I was accompanied by Clara Sapir, a native of Kamenetz, Misha Serba, a native of Brest, and a Jewish student from Bobruysk, whose acquaintance I made in Brest. The road which leads through Ciechanowczyce is wide and covered with asphalt. On my way I stopped at Ciechanowczyce, which I knew from the many trips I used to make from Kamenetz to Brest. Rahel Leah's inn is still standing and so are all the Jewish houses — only the Jews are in their houses no longer. In fact, nothing seems to have changed there, except the asphalt road. The wooden houses with thatched roofs looked as low and humble as ever and peasants with bored looks could be seen in the houses' backyards. I noticed only few changes in the villages adjoining the highway, but near Vidomla and Branka I saw tractor stations and collective farms ("Kolkhozes"). Here and there appeared chimneyed buildings. Those, I was told, were plants for agricultural products. At noon I arrived in Kamenetz from the direction of "Odalina". I could not recognize the entrance to the town and the Brest Street, which is much longer and runs alongside the main highway.

The windmills which used to greet you at the entrance to Kamenetz exist no longer. Residential houses, three stories tall, were built in their place and they occupy the

MY JOURNEY TO KAMENETZ IN 1965

By Dov (Bertschik) Schmidt

In the summer of 1965, I was notified that I would be allowed to participate in a seminar on fishing which was to be held in the Soviet Union. My first thought following the news was that I would visit Dora Galperin, and then make a pilgrimage to my parents' and forefathers' graves in my hometown Kamenetz. Dora, whom I knew from early childhood, survived the war in Kamenetz and lives in Poland now. From her I expected to hear the whole terrible story of the catastrophe that befell the Jews of Kamenetz.

Although I knew that no remnants and no traces of their graves exist, I felt the urge to see it with my own eyes. Afer applying for a special visa at the Embassy of the Soviet Union, I was allowed to visit Brest and to receive there permission to travel to Kamenetz. I decided that on my way to the Soviet Union I would spend three days in Poland to visit Dora and to hear her personal account of the Disaster.

My hometown Kamenetz on September 20th, 1965

Kamenetz is in the Soviet Union now. It is situated close to the present Russian-Polish frontier which runs in a distance of five miles from the town, in the direction of Bialowieza, and cuts across the Bialowieza Forest.

At the edge of the Forest, in the village of Kamienyoki, the Soviets built a hunting centre, with hunting lodges

of the Memory of the Destroyed Communities". The compositions will be published in the School Newspaper "Benetiv Hageulah" (The Road to Redemption) and partly in the Memorial Book that is about to be published.

In order to fulfil this purpose pupils will visit the homes of persons from Kamenetz who live in Tel-Aviv and its surroundings, and will exchange letters with the sons of the community who live in villages and kibbutzim, in order to acquire additional knowledge and facts about the life of the community that perished.

The pupils will begin corresponding with the three hundred families who originate from Kamenetz Litovsk-Zastavye and who reside in the United States, Mexico, Argentine, Poland etc. In school they will be hosts to tourists, new immigrants, and the townsmen of Kamenetz-Litovsk and chat with them.

The Organizing Committee of the Community will set up in the school a special book-case which will include the "Disaster and Heroism Library for Perpetuating the Memory of the Community Destroyed by the Nazis in the Years 1941-43." Till now books published by "Yad Vashem" have been delivered.

Let us hope that the Hayim Nahman Bialik State School in Tel-Aviv, which initiated the "Remember" movement, will not remain alone in perpetuating the memory of the communities which perished in the Disaster years.

Dov Aloni

cruel hatred — a hatred which Satan himself had never before created. Let us not forget that from the ashes of the six millions burst forth the proud flame which became the State of Israel. Because in spite of all of our enemies who have set out to annihilate us, the People of Israel lives on. But we and they constitute one body and one soul — and their soul must live forever.

You are the first to start the great undertaking -- the undertaking of perpetuation. There is no clear path as yet, how to do it. But the way will be discovered through devotion and love of the idea. Representatives of the Kamenetz community in Israel and in the Diaspora will keep in touch with you and will provide information, recollections and stories about the community whose memory you must perpetuate. Great honor has been bestowed upon you and upon the entire Bialik School, in being the first to be entrusted with such a task. We shall fulfil it with humility and reverence.

What about the future?

It was decided, under the auspices of the Management of "Yad Vashem", Martyrs' and Heroes' Memorial Authority, and, under the guidance of Attorney Gideon Hausner and with the kind agreement of the School Director, Mr. Moshe Gorion, to create strong ties between the H. N. Bialik School and the townsmen of Kamenetz Litovsk-Zastavye in Israel and in the Diaspora.

The pupils should aim toward gathering the facts, data and dates relating to the history of the community, its personalities, rabbis, writers, youth organizations, communal workers and, in particular, information about the last twenty years before the catastrophe.

The pupils of the 7th and 8th Grades, participating in the project will write compositions on the theme "The Disaster and the Heroism in Israel and the Perpetuation

we commemorate today were greatly learned in the Law, steped in culture and faithful to Zion. At first they sent their sons and daughters (over 100 young people) to participate in the rebuilding of the Land of Israel and to build a connecting bridge for those who were to follow them.

One of us even spent ten years with you, in this school, which bears the name of our greatest poet, the poet of resurrection Hayim Nahman Bialik. Everyone received with great respect and deep emotion the perpetuation project, which you have announced during this impressive gathering.

On behalf of the Kamenetz organizations in the countries of the Diaspora, I thank you from the bottom of my heart for this activity and express our best wishes to all of you.

Mrs. Lily Seitmann: Honored guests and dear pupils. Today's assembly is a very special occasion. This gathering evokes profound anxiety in our hearts. Millions of eyes, which will never open again, the eyes of the murdered Children of Israel, of our hallowed, martyred brethren are looking at you, Israeli boys and girls, and they are crying out one mute question: "Shall you remember?". You have been entrusted with a sacred task today. An honorable and difficult task — to create a permanent bridge between you, young children of Israel, and the Jewish People of numerous communities which no longer exist. Thousands of Jewish communities, which had been scattered throughout the countries of the Diaspora, and had pulsated with love of the Torah, love for their people, are waiting to be redeemed and resurrected. They implore us: "Do not forget us, recall our memory! Let us tell about the life that sparkled amongst us." This redemption will come to them from you — from the thousands of boys and girls in Israel. You shall revive the memory of the missing. You shall tell the tale of their sufferings and of their silent heroism in the face of beastly,

organization in the United States of the favorable response of the Ministry of Culture and Education and of the Management of the Hayim Nahman Bialik State School to the project of perpetuating the memory of the martyrs of our town, we were requested, by cable, to convey to you, at this gathering, the following message: "Please convey our profound emotion. We are moved to tears by the great news that the famous Bialik State School perpetuates the memory of the martyrs of our town Kamenetz-Litovsk and Zastavye. Thank you. Receive our blessings. Signed: On behalf of the Directing Board of the Organization — Abraham Shudroff."

In their name and in the name of our Organization in Israel be blessed forever!

The pupil Tsiporah: In the name of the pupils of the 8th Grade and in the name of all pupils of Bialik School I do solemnly declare that we are ready to take upon ourselves the holy task of perpetuating the memory of the community of Kamenetz-Litovsk and Zastavye. We shall try to do our utmost to remember the live image of the community as it existed until the Disaster, and the image of its martyrs, and also those who participated in the heroic struggle against the cruel enemy. We are proud of the honor bestowed upon us, namely that we, pupils of Bialik School, shall be the first to take part in this important undertaking and let us hope that our work will be crowned wih success and be taken up by other schools all over the country.

Mr. Dubiner: Honorable assembly!

With deep awe and reverence we stand before you, educators and children of Israel. Together with you we have commemorated our brothers and sisters from Kamenetz-Litovsk and Zastavye who were murdered twenty-two years ago by the heinous, accursed Nazis. These martyrs, whom

for Zion. Mr. Ya'acov Nir, the regional inspector, and native of Svislotsk, quite far from Kamenetz, bears witness to this fact.

I remember you, my little town, where I was born and spent the days of my childhood. I remember the Jews who lived there, within your limits, the various youth organizations, which instilled the pioneering spirit in the hearts of their members and prepared them for immigration to the Land of Israel. I remember the children's library, to which I dedicated much of my time and I remember the little houses pulsating with Jewish life. In almost every one of them was a Jewish National Fund box.

Every year, we regularly meet to commemorate our martyrs — our parents, brothers, sisters, old people and young children who were alive and are no more. Even their graves are unknown to us.

Some years ago we, the fellow townsmen from Kamenetz and Zastavye, formed our organizations in Israel and in the lands of the Diaspora.

Today, after the years of the Catastrophe, there remain four hundred of us, who have established our own families. About 120 persons live in Israel and over 300 are scattered all over the world. Practically all of them left our town before the the Disaster. Only ten persons survived the horrors of that period. About a year ago, in the United States, I met many of our fellow townsmen from New-York and I attended several meetings organized by them. Those present decided to respond favorably to the proposal put forward by the Organizing Committee of the Kamenetz Jews in Israel and to participate, together with us, in the publication of the Memorial Book consacrated to the communities of Kamenetz-Litovsk and Zastavye. For this purpose they have already collected a fund to ensure the financing of the printing of the book in Israel. After we had informed our

again. During the long winter nights when I woke up at midnight, I would see him pacing to and fro while he memorized the Talmudic chapters by heart.

The sons of Kamenetz and Zastavye, scattered in the lands of the Diaspora and in Israel will, for the generations to come, revere and remember the martyrs and everything that was created by this beloved congregation that was bautiful and sublime.

Today, dear pupils, you are our partners in this sacred undertaking — the perpetuation of the memory of Kamenetz and Zastavye.

Dear pupils. You who were fortunate to have been born in Israel and who live here in our independent State, who are studying and progressing in an atmosphere of free Hebrew culture — you will have to face tests and problems that will require courage and devotion to the ideals of our new era. If you will draw from the deep sources of the past, from the history of Jewish Kamenetz and Zastavye and of thousands communities in the Diaspora that were destroyed by the cruel murderers, the accursed Nazis — you will know how to live and progress as proud Israeli citizens. You will know how to faithfully bear, as Jews, the burden of duties and obligations you owe to your people and to the State.

Mrs. Haya Krakovsky-Karabelnik : Honorable guests, dear children. You have heard an outline of the history of Kamenetz and Zastavye from the teacher Arieh Goldberg-Sarid. I should like to add a few words concerning the last period in the life of our town, before its destruction, and about our fellow townsmen in Israel and in the lands of the Diaspora.

Before the Catastrophe thousands of Jews lived in our town. It was famous throughout the entire vicinity as a town steeped in the vision of the redemption and yearnings

sermons on the love of Zion and the redemption of Israel. Rabbi Mohilever of blessed memory wrote about him: "With his fiery speeches he kindled in the hearts of the Children of Israel a love for their people, for their religion, for their land and for their heritage".

You have already been told about the writer Kotik. In Zastavye, which was a little suburb of Kamenetz, there lived a writer Falik Sol who in several books depicted Jewish life in tiny Zastavye, its synagogues, its scholars and righteous men.

The great Gaon, Rabbi Barukh Baer was Head of the Kamenetz Yeshivah, "Knesseth Beit Itshak". Mr. Shmuel Warshaw, one of the Yeshivah-students who perished during the war catastrophe thus described the Yeshivah: "Even while you are standing outside the building you hear the voice of the Torah, bursting out vigorously from behind the high walls of the Yeshivah. When you enter you are greatly impressed by the passion and zeal of the students who became one body. Here the tradition of generations is being united. Here is the source which quenches their thirst — the words of Rabbi Hayim. Here the agitated emotions of the pure Jewish soul are flowing in a powerful, steady current. Youngsters from the entire Diaspora are in the Kamenetz Yeshivah. Students from Poland, the United States, Germany, Belgium, Denmark, Switzerland, Hungary and also from Palestine. How serious they all appear. Their eyes burning, they are immersed in the study of the Law and see it as their destiny.

My late father, Rav Moshe Itshak, of blessed memory, was active as rabbi in Kamenetz for twenty nine years. In the little wodden synagogue he studied all his life and prayed for peace and redemption for his people.

Before his death, he remarked that he had learned the six Talmudic Orders (Sha"s) 49 times over and over

sharah) and settled in the Land of Israel — thus realizing their youthful dreams. The seeds sown at that time in Kamenetz sprouted here, in the revived Homeland.

Many fellow townsmen who managed to come to the Land of Israel are scattered all over the country — in kibbutzim, villages and towns.

They are all faithful citizens working in all fields of constructive work.

Dear children, blessing will come upon you for perpetuating the memory of my fellow townsmen.

Pinhas Rabinovich-Rabi: In our native town Kamenetz and Zastavye, there existed educational institutions and religious academies (Yeshivot) with thousands of scholars and rabbis who acquired their education there and who later spread the teachings of the Torah to many countries. This dear town, where many generations led an active life, based on the the teachings of the Law and on charity, was completely destroyed by the accursed Nazis. Kamenetz and Zastavye were wiped off. Old and young, women and children were murdered and burned in the crematories. The houses were set on fire and razed to the ground. The tombstones in the cemeteries were smashed and used for pavements. Th Jewish community of Kamenetz-Zastavye was uprooted and perished with no remnant to remind of its existence.

Already 133 years ago, one of the first settlers in Palestine, Menahem Mendel from Kamenetz, left the town together with his family, and, braving mortal perils, made his way in a sailboat to the Land of Israel. He composed the Hebrew book "Korot Haetim" which served as the first useful guide to the immigrants who followed him. He also opened the first hotel for guests and newcomers in Jerusalem. From Kamenetz came Rabbi Zanvil Maccabi, called the Preacher from Kamenetz, who thrilled and inspired the Jewish masses in the lands of the Diaspora with his great

paralyzed. Many teachers and parents were mobilized, either for army service or for compulsory work of erecting fortifications in the vicinity. Despite the numerous difficulties we continued to study with our own resources, with the help of text-books and we regarded our educational work as very fruitful.

In 1916 there was a turning point in the cultural life of our town. The community, which was almost completely destroyed after the outbreak of the war, had not as yet reorganized itself. The only place serving public activities was one of the synagogues in town. After evening prayer the entire congregation discussed the affairs of the town and decisions were made on various subjects.

And so it happened that one evening, in the spring of 1916, the congregation decided to establish a Hebrew school where all the children form the town and from the suburb Zastavye would learn in a normal fashion. At the same gathering in the synagogue, three teachers (two women and one man) were chosen. I was one of them and my fellow teacher was Malca Polakevitch-Kurshansky, now residing in Mexico.

I worked in the above-mentioned school, in the capacity of teacher and pedagogue, for over three years. Even though, at that time, all of us were young teachers, we had no difficulties in regard to discipline. And this must be said in praise of the town's children. All of them had a very respectful attitude towards their school studies and followed instructions lovingly and willingly. Despite a shortage of text-books, instruments, and financial means, the results of our work were good and encouraging.

After I had left my home town Kamenetz in order to come to Eretz-Israel, the work was carried on without interruption. Many youth organizations were formed, and some of their members underwent pioneer training (Hakh-

occasion, elaborate too much on this subject but I would like to say this. Let us draw a conclusion. Jews had lived in this townlet for over five hundred years. And their fate was so bitter that throughout the period of their settlement they did not acquire the citizens' rights to live, and the only right they did gain was to be murdered, killed and destroyed. This is the conclusion we ought to draw. There were communities that existed for nine hundred years; there were Jewish communities in Germany that existed for fifteen hundred years. But in spite of all this, the Gentiles said that the Jews had no right to live — only the right to die. From this we conclude. We have one right only — the right to live, just like everyone else, and there is only one land which assures us this — the Land of Israel and the State of Israel. —

Teacher Leah Bobrovsky-Aloni: Dear pupils of the 8th Grade. Greetings to you all and to your friends. After an interruption of two years I am happy to meet you again at this gathering. This time I want to tell you how the children of my town, Kamenetz-Litovsk, and of its suburb Zastavye acquired knowledge and education.

The period I remember begins before World War I. Then, in the days of the Russian, Tsarist regime, a Russian state school existed in the town. We, Jewish children, were not accepted to this school. Our parents, of blessed memory, thought it their holy duty to provide education for their children. They took great pains to provide private teachers, graduates of high-schools and universities, and highly qualified Hebrew teachers for our town. We learned privately or in circles. Devotion to studies was great. The Bible, Hebrew and the Geography of Palestine were the favorite subjects. The Hebrew language was heard in the streets, to our parents' delight. But this situation did not last long. With the outbreak of World War I the town's cultural life was

Then it seems as if a curtain had been drawn upon the townlet. We know nothing about this particular period. Nobody took pains to search for documents and none were found. We begin again to receive information on Kamenetz from the 18th century. By that time it had already become a large Jewish center from which a number of great men descended. The first one almost came to Palestine in 1803. Later on he established the foundations of geography of the Land of Israel; he was Menahem-Mendel of Kamenetz who in later years opened the "Kamenetz Hotel" in Jerusalem. Now let us refer to Dr. Kubovy who said, "it is these children's fortune that we possess excellent literature for youngsters — the writings of Yehezkel Kotik. They comprise a unique book of reminiscences, with a foreword by Sholem-Aleikhem himself; it is one of the wonderful books from which the children will be able to learn so much. It is not a collection of dry, historic documents but a thrilling, interesting story depicting a Jewish townlet and its customs.

In addition, we know other Jewish writers from Kamenetz. They are Natan Grinblatt and M. A. Zak. But real greatness came to Kamenetz close to its end, just as a candle whose light grows stronger before it dies out.

It came in the shape of the Great Yeshivah which spread the teachings of the Torah throughout all Poland's Jewry.

This little town exists no more. It was not so keen on guarding its medieval character as on preserving the positive values of the Middle Ages: internal organization, mutual help, medical assistance, religious schools, the custom of visiting the sick etc. This was a little town which retained the medieval structure of the religious community including all the elements of mutual help.

And finally I should like to conclude. I cannot, on this

founder of the town Vladimir Volynski, which was also an important Jewish center. He climbed a hill and declared that a fortress destined to repulse the attacks of the Tartars would be erected there. He called the place "Album Ordi", and this Latin name, after it had been translated into the Polish Biala Wieza (White Tower), denoted the largest European forest which stretched for hundreds of miles.

Regarding its non-Jewish history that little town attained real greatness. The great period of its Jewish history starts only in the beginning of the 19th century. Its Gentile history tells us that Wladyslaw (Ladislaus) Jagiello, who brought about the union of Poland and Lithuania and became their king stayed at Kamenetz; it tells us about wars and quarrels between the Duke Witold and Jagiello for possession of this little town. The history also recounts that King Kazimierz (Casimir) IV used to visit the town in winter-time, just like Goering who went hunting in our forests.

Kamenetz was a crossroads, a meeting place between the north and the south, the west and the east. At that time here were no highways and railroads.

The history of the Jewish community becomes known to us from the beginning of the 16th century and it happened to be a Gentile who gave us information about Jews in the townlet. The name of that man who began to study the history of Lithuanian Jews was Worszecki. In his book, for the first time, we come across the name Kamenetz. But to our dismay the first information about the presence of Jews there, in the year 1525, relates to a restrictive measure which took away the taverns from the Jews and gave them to the Christians.

Later on we learn about the privileges conferred upon the Kamenetz Jews, in 1635, by King Jan Casimir who freed them from various taxes except the tax on alcoholic drinks.

cannot possibly respect ourselves. We are their sons and grandsons, and they are worthy of our respect and affection.

Mr. Goldberg Sarid: Children, distinguished guests. I shall digress a bit and say a few words. When I heard the recitation of the verses from the Psalms, I was reminded of a poem written by a medieval poet whose name was Rabbi David Meshulam:

"Do not keep silent and still
When my blood is crying out to you
Demand it from the hand of my oppressor
Earth, do not cover it."

And in the following verse the poet gives us this description:

"The children are clinging convulsively to one another
The children are in the throes of agony
The parents are crying
They are crying and wailing."

The people of Kamenetz have to tell you about their sisters and brothers who were your age; among them the sisters of the man before you.

The town Kamenetz, as Dr. Kubovy rightly said, was not a large Jewish center. It is a townlet, somewhere in Lithuania, that throughout most of its hisory, was attached to a Jewish "mother-city" Brest-Liovsk, one of the most important historic cities of Lithuania and Poland. Altogether there were four large cities and Jewish centers: Cracow, Brest, Lvov (Lemberg) and Lublin. Kamenetz was affiliated with Brest. Great Jewish men lived in Brest. A representative of the Jewish community was also a Rabbi in Cracow. It was no sheer coincidence that Rabbis from Brest usually moved to Cracow — the ancient Polish capital (as the representative, Rabbi Shalom Feibush etc.).

That townlet, a typical medieval little town had, according to its chroniclers, a romantic beginning. After the Tartar invasions, appeared Prince Vladimir the Philosopher,

such strength of their souls
comfort from their belief in God, and self-assurance
power, patiencee and iron-strength..."

Bialik attributed all these wonderful qualities to people who had been put to death, who had not fought with arms but who had known one thing: how to die and how to live a life of justice, culture and charity, to the end. He knew how to distinguish between two kinds of heroism — heroism in the use of arms and heroism in attitude, between heroism in applying force and heroism which expressed itself in receiving with honor the sentence of death and suffering.

When we begin to study the history of a small Jewish town, we must remember that this presents difficulties to those born in Israel. The notions and attitudes of most of the European Jewry are strange to them, even though their parents and grandparents were very familiar with those notions. The majority of Europe's Jews, for example, did not rely upon force, since the Jews were a negligible minority, and did not believe that force could protect them. They also despised force. Although there were numerous manifestations of heroism during the uprisings in the ghettoes and camps, we must understand that facet of their life which was based upon ethics, and upon belief in God. Only when we have understood their attitude toward life, which was quite different from that of a people living on its own soil — only then will the great miracle of communication take place.

That is why we do not say "Disaster". We say "Disaster and Heroism" because they are interwoven. In this manner we must study the life of the little town, which you have decided to adopt, and to continually understand that those people were our own flesh and blood and — whether we want it or not — we are their descendents, and they deserve our respect and love. For unless we respect and love them, we

are trying to thwart the enemy's intention. We are trying — you and we — not to let him fulfil dis design.

How is it possible? Is such talk realistic? Can we bring back to life a murdered people? It certainly is not in our power to cover the dry bones — which no longer exist — with flesh and sinews, but we can — as has already been said today — guard their memory. We can maintain their image, we can revive the values and principles for the sake of which they died. We can learn to understand their mode of living which was admirable.

How to do this? How shall we approach this understanding? In what spirit shall we study the past of that little, not too well known town ? You did well not to have chosen one of the large communities, because there is much to be learned from the features of this townlet, that are so characteristic of the mode of living of a large part of European Jewry. How shall we do this ? In what spirit shall we approach the problem ?

The great poet, after whom this school was named, will be our guide.

The same Hayim Nahman Bialik wrote with anger, with sorrow and with pain the most reproachful verses about the Jews who did not defend themselves:

"And there is no sense to your death
As there is no sense to your life
And very great is the pain
And very great is the shame".

The same Hayim Nahman Bialik found beautiful words, precious words to speak about those Jews who, when there was no escape from death, received the inevitable with honor; and you all know the poem :

"If your soul desires to know the source
from which your brethren, put to death, drew
such courage in the days of evil

people, the Children of Israel, victims of the Disaster and its heroes, the souls of six millions Jews who were put to death, gassed and buried alive; and the Holy Communities which perished for the sake of "Kiddush Hashem" (Sanctification of the Holy Name).

May God remember their sacrifice together with the sacrifices of other martyrs and heroes of Israel in the past, and may He grant eternal life to their souls.

"They were lovely and pleasant in their lives, and in their death they were not divided. May they rest in peace".

Mr. Aloni: In the name of the Organization of Kamenetz-Jews in Israel, the Director of the School is honored with kindling one of the six candles.

Rabbi Zadok is requested to kindle the second candle.

Mr. Simha Dubiner, Chairman of the Organization of Kamenetz-Jews in Israel, is requested to kindle the third candle.

Leah Bobrovsky-Aloni is requested to kindle the fourth candle.

Mr. Pinhas Ravi, Secretary of the Organization is requested to kindle the sixth candle.

We shall now hear the words of Dr. Kubovy, Chairman of "Yad Vashem" who has accomplished great and wonderful work for the perpetuation of the memory of the millions who once were and are no longer.

Dr. Kubovy: There is a verse in Psalms CII which depicts accurately the terrible fate which befell our nation in Europe during the period of Destruction and Heroism. It says: "For my days are consumed like smoke and my bones are burned as an hearth". An entire people went up in flames because there had risen an enemy who decided to wipe out the name of Israel from under the sun.

What are we doing at "Yad Vashem" and what are you doing by starting to work on your project today? We

pass on these records to us and to the children of Israel and the life of the communities will continue within us.

The Jews of Kamenetz-Litovsk are no more. We are unable to return them to life. But we can erect a monument to them in our hearts, here, within the walls of this building. Here we shall learn about them, we shall talk and write compositions about them, we shall hang their pictures on our walls. We shall keep their records in our book-cases. And neighboring schools will take care of nearby or distant communities. In this way, the diaspora, which exists no more, will perhaps in the near future not only continue its spiritual existence in us, its continuators, but will go on living in the hearts of the children of Israel. We shall bring the communities to us, to our schools. We shall study them and from this study and knowledge of the facts we shall love and respect them, and thus we shall gain self-respect and appreciate justly the path we are taking.

The pupil Carmela: In the presence of teachers and pupils in Israel, we commune with the memory of six millions of our people who were led to slaughter and perished at the hands of the Nazis and their helpers. We commune with the memory of communities, and Jewish homes which perished as a result of the wicked scheme to wipe out the name of Israel and its culture from under the sun.

We remember reverently the courage of our brethren who, together with their people, sacrificed their lives in purety and holiness; we remember the glorious struggle of the besieged Ghettoes and of fighters who rose up and kindled the fire of rebellion to save their nation's honor. We remember the wonderful and persevering struggle of the Jewish masses to uphold their human image and Jewish culture We remember the Just of the Nations who endangered their own lives to rescue Jews.

The Pupil Aviva: Remember, O God, the souls of our

ritories. He struck on the left and on the right and it seemed that nothing could withstand him. And the Jewish People were in his hand, defenseless, without arms, without an army, with much faith in their hearts — and with nothing more. A scheme was hatched to annihilate them to the last man, to the last child. And they were persecuted with wrath, perished and are no more. The name of the oppressor was covered with shame and dreadful disgrace. His scheme was foiled and we are alive. That is the historic vengeance of the Jewish People. Therefore, conscious of the great task imposed upon us by History, we shall remember pridefully and joyfully.

I wanted to recount to you briefly an event or two. In the ghettoes, beset by fear and misery, two longings existed. One that someone should remain alive to tell what had happened, and the second one — to record. A fever of taking notes seized them. There were youth organizations which volunteered to bring every piece of information, every note, the memory of every event, to those who were collecting the records. They tell us what happned on a certain day in a certain street, what took place in some cellar, where a search had been carried out, what did the Jews say, even jocular remarks — and they knew how to laugh even then. All this was taken down. And the children wrote: "I shall carry on, even if this will be my last deed, to hide the notes well, so that in the future the Jews will be able to read them and to know what happened."

And behold, those concealed documents were discovered and revealed to us. We have found a treasure of culture, hope, pain and sufferings. With us here is the man who is in charge of all these hidden treasures, Dr. Kubovy, Director of the Institution which gathers all this great heritage. He and his assistants, some of whom are here with us, will

many years after the event, the Lord told Saul, "Remember what the Amalekite did unto you." There had been earlier possibilities, many centuries of Israelite presence in the Land of Israel passed, but not till the country's foundations had become stronger were the People of Israel ordered to remember.

And we, too, after we had to some extent established ourselves, again devote our thoughts to what had been and is no more. We do it not only to remember, not only to pay a debt of honor — though that too is a precious thing — but we do it primarily for our own sake, so that we may know where we came from, who were our fathers and forefathers, how they lived, what they created and what they brought here with them.

We shall see the continuation of the communities, alive, active and making fertile the Land of Israel with thought, culture and creative work. And we shall be better Jews and better Israelis if we gain knowledge about our ancestors and know where our roots lay. Our tree will grow and bear fruit, for we shall know how to strike the roots deeper, and, perhaps, we need the perished communities more than they need us, because we descend from them, and they are the source.

For us this will not be a day of mourning or a day of sorrow. We shall remember with a shudder and holy reverence but also with the hope that we may be able to follow in their footsteps. The oppressor intended to wipe out the People of Israel and their memory, and this satanic undertaking encompassed a whole continent; the forces were tremendous. Never before in the history of Mankind has there been such an example of the might of evil. These forces outraged the West and the East. Hitler attacked the Western powers and Soviet Russia at the same time. He smashed them at first and penetrated deep into their ter-

and the powers of destruction, suffering and hope, anguish, torment and hopeful expectations. And only after some time has elapsed is it possible to say that it was a wonderful, unique generation — a generation which gained one of History's great prizes. The Principal of the School recalled the Exodus from Egypt; it was a generation when great slavery was interlaced with hopes of freedom. And the nation, during the course of its entire existence, from then on carries with it the memory of that great event.

I believe that we are such a generation. Two events the like of which had never before occurred in the history of the People of Israel, took place within our life-span, in this generation. A terrible catastrophe, that even we, a nation whose experience is full of sufferings, and whose history has from the beginning been drenched in blood, had never known — and a renaissance that no nation or language has ever achieved after its destruction. Our generation must prove itself equal to the task. This does not depend on us, but has been imposed upon us. We were born in those years and we have to carry out the orders of the Lord of History.

We already take for granted the existence of the State, but when I was a pupil in the 8th Grade, right here in Tel-Aviv, Jewish independence seemed a distant dream, and this was not such a long time ago...

The great catastrophe which befell us in the Diaspora was perhaps the root from which the tree has grown up. And it so happened that some time had to elapse before many of us dared to take a look at that vale of tears, to study it, to form a judgment on it and to relive it.

Perhaps it was not sheer coincidence that the trial of Eichmann was held after the State had become firmly entrenched and its foundations had been strengthened. As it is written in the Bible: "After the Lord had given rest unto Israel from all their enemies round about..." — Only then,

The Ministry of Education is sending its blessing to the project and to your participation in it.

Mr. Gorion: Children, as you all know, Mr. Aloni is the living spirit of this entire project. For this reason I requested that he be the chairman of this morning's ceremony... Mr. Aloni.

Mr. Aloni: Dear Mr. Hausner. The number of your friends in the entire world, in the entire Jewish diaspora exceeds twelve millions; this in addition to the six millions you represented at the trial. Your faithful friends, the pupils of the Bialik School had listened to you at the time of the trial, and they are very happy, indeed, as we all are, to have you here with us today. Mr. Gideon Hausner is the initiator of the idea that schools should perpetuate the memory of the communities which once existed and are no more. For a long time he devoted his attention to this matter. He took it up with institutions, with important people and with directors of schools.

We are the first who have attained the honor of perpetuating the memory of the town Kamenetz-Litovsk—Zastavye, a community that existed for about five hundred years, was destroyed and is no more. It is with great honor that we welcome you, Mr. Gideon Hausner and Dr. Kubovy and we shall listen attentively, in an atmosphere of particularly great solemnity, to your address to the pupils of our school.

Mr. Gideon Hausner: Mr. Aloni, Dr. Kubovy, Principal of the School, children.

In the life of a nation there are generations, during which nothing seems to happen. Years of relative tranquility pass by, layers of time accumulate successively one upon another and one generation follows another.

And it happens that the Lord of History concentrates all at once, in one generation, the powers of creation —

"Lift up thyself, thou judge of the earth: render a reward to the proud.
Lord, how long shall the wicked, how long shall the wicked triumph?
They break in pieces thy people O Lord, and afflict thy heritage.
They slay the widow and the strange and murder the fatherless." (*Psalm* 94)

Mr. Bar-Tana: Dear townsmen of Kamenetz-Litovsk, dear pupils. With awe and respect, with pounding heart, faithful to the words of the lamenting poet "I shall remember...", we today commemorate the holy and splendid Jewish communities on alien soil, which for milleniums and centuries were like ships driven by storm on wrathful waves till the savage oppressor exterminated them so that hardly anyone from them remained alive.

Dear children. Today, in your presence, we shall commemorate the one million of our children, one million of pure, innocent Jewish children who were mercilessly put to death in Nazi Europe.

Setting out to the first exile, our ancestors commanded us to remember Jerusalem. "If I forget thee Jerusalem, let my right hand forget her cunning". Perhaps if in the days of the exile we had remembered Jerusalem better, the great catastrophes would not have struck us, and surely had we, throughout the entire period of the Diaspora, always remembered the great catastrophes, we would not have been overtaken by the last, terrible disaster.

Let us, therefore, remember that our fortress is Israel and Jerusalem and, consequently, let us be stronger, better and more clever, so that we might be better able to withstand any storm threaening us; today we shall remember the martyred communities and among them the community of Kamenetz-Litovsk, the Lithuanian Kamenetz.

them. As the Holocaust and Heroism Remembrance Day approaches, we have taken upon ourselves the publishing of this summary in the form of a brochure.

Pupils, we are greatly honored by the presence here of such distinguished guests. We now wish to avail ourselves of the opportunity to learn from them, from Mr. Hausner, from Mr. Kubovy and from Mr. Bar-Tana. They are familiar with the task which I presented to them. We shall be happy to listen to the words of instruction and advise which will direct us in this sacred task. We shall also listen to the words of the sons of this community, who today will begin to tell us their story. But we shall turn to them time and again and draw more and more information from them. And today, we shall all, willingly and gratefully, listen to their narratives.

> "Fortunate is the match that was consumed after it had kindled the blaze
> Fortunate is the blaze that burned in the recesses of the hearts
> Fortunate are the hearts that knew how to stop beating and did it honorably
> Fortunate is the match that was consumed after it had kindled the blaze" (*Hana Senesh*)

> "Keep not thou silence O God: hold not thy peace and be not still O God.
> For, lo, thine enemies make a tumult: and they that hate thee have lifted up the head.
> They have taken crafty counsel against thy people, and consulted against thy hidden ones.
> They have said, come and let us cut them off from being a nation: that the name of Israel may be no more in remembrance.
> For they have consulted together with one consent: they are confederate against thee." (*Psalm* 83)

menetz-Litovsk (that is the community adopted by us) who are sitting here with you.

The question is — "For what reason?" What is the purpose of our morning gathering? The answer is simple. It can be defined in one word : "Remember !" That is the inscription on the badge which you all put on today: "Remember what the Nazi Amalekite did unto you !"

We are fulfilling a precept from the Torah, and we had better remember what Dr. Hayim Weizmann, the first President of the State of Israel, had to say on this subject. He said: "Our people was endowed with a good memory, and it is thanks to that good memory that our people exists. Other nations, which could not withstand the stress and strain of great suffering and forgot their homelands, disappeared and ceased to exist — but our people lives on. Thus we remember. We remember the Exodus from Egypt and the destruction of Jerusalem, and the heroes of Massada and a great many chapters of our long history.

Now, it is our duty to remember the Victims of the Holocaust — but to remember means to learn. There is no remembering without learning. However, we shall be unable to learn about all the destroyed communities. Upon the initiative of our friend, Mr. Aloni, we have chosen one community. We shall make a study of this community which until the outbreak of the Second World War was pulsating with life, hard work, happiness and a Halutzic (pioneering) spirit. Her sons settled in the Land of Israel. Many of them had always been under the spell of Zion and hoped to come there someday. This community was destroyed, just like many other communities were. It no longer exists. But it is in our power to bring it to life again by means of learning about it from the community's sons and daughters in Israel, some of whom are sitting with us right here. We shall hear them speak, learn from them, record their stories and summarize

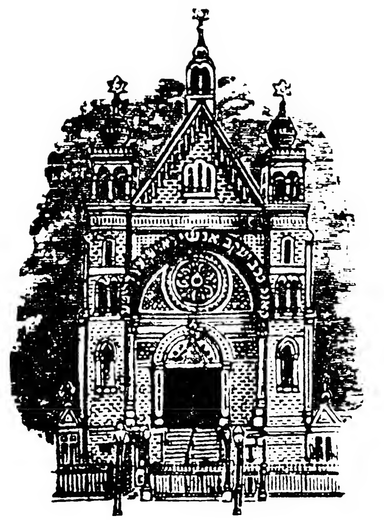
"YAD VASHEM" MARTYRS' AND HEROES' MEMORIAL AUTHORITY

CEREMONY OF PERPETUATING THE MEMORY OF THE COMMUNITY KAMENETZ-LITOVSK—ZASTAVYE BY HAYIM NAHMAN BIALIK STATE SCHOOL IN TEL-AVIV ON OCTOBER 30th, 1963

Mr. Gorion: Today's date date has neither been marked in our calendar as a holiday nor as a remembrance-day. Nevertheless, we have interrupted the studies, and yesterday we asked you to come in holiday-dress today, and we are assembled here to adopt a destroyed Jewish community. We are celebrating he beginning of a great undertaking. It is a work you took upon yourselves — the work of collecting information about that destroyed community.

The fact that it was decided to interrupt the studies at this moment, and that this step was approved by the Ministry of Education, underlines the great importance which we attach to this matter. An additional proof of the importance of this morning's gathering is the presence of people occupying very important and responsible positions. They took leave of their work and came to us in order to participate in this morning's celebration. I shall mention, first of all, Mr. Gideon Hausner, whose speeches during Eichmann's trial were heard by all of you here at the school; Mr. Kubovy, Director of "Yad Vashem"; Mr. Bar-Tana, our inspector whom all of you know, and the townsmen of Ka-

KAMENETZERS IN ISRAEL

Congregation Kochob Jacob
Anshey Kamenetz, Lite

חברה כוכב יעקב אנשי קאמינעץ, דליטא

65 EAST 3rd STREET

c) Help for the sick.

d) The setting up of an Interest Free Loan Fund (Gemiluth Hesedim).

e) The provision of aid to the needy Jews in Kamenetz.

f) Participation in philanthropic activity carried out by institutions in the United States.

The Society has been active since its foundation but it flourished in particular in the thirties. At that time the number of its members rose to 250. Some of them were American-born and some were not even natives of Kamenetz. Today even the President of the 74-year-old Society is not a native of Kamenetz, but he is very devoted to its work. The vice-President, the Financial Secretary and the Treasurer, all Kamenetz-born, have many years of fruitful work behind them and we wish them many additional years.

These are the names of the Society's officers: Mr. David Appelman — President; Mr. Shmuel Itshak Melnitzky — Vice-President; Mr. Joshua Silverblatt — Treasurer; Mr. Shraga Feivel Tendler — Financial Secretary.

The older members of the Society have introduced the custom of calling one another at meetings "Brother" and "Sister" and this custom reigns also in their private lives.

The Society participates in all local or national drives. In recent years it has contributed its share to the rebuilding of Israel. It has also made a contribution to the publication of the Kamenetz-Litovsk Memorial Book.

In 1917, a Kamenetz Ladies organization (Ladies Auxiliary) was formed. Its primary purpose was to aid the Synagogue.

The late Esther Dolinsky was the first President of the Ladies Auxiliary and the late Ida Singer was the first Vice-President.

At present Mrs. Sarah Melnitsky is the President and Mrs. Rose Bobrovsky the Vice-President.

THE KOKHAV YA'AKOV ANSHEY KAMENETZ D'LITA SOCIETY

By Velvel Kustin (New-Jersey)

Large-scale Jewish immigration from Eastern Europe to the United States began in the 17th century in the eighties. Jews from Kamenetz were among those coming to America's shores.

The first newcomers from Kamenetz were poor and quite miserable. They suffered common hardships and were homesick. This and the fact that the Jewish population in the U.S. was as yet small made them cling together.

When the number of Kamenetz townspeople in the "new country" grew up, they acquired a Torah-Scroll and established a society centred round their own synagogue which was named "Kokhav Ya'acov" (Jacob's Star). The society, founded in 1891, in Suffolk Street, New York, became the oldest Kamenetz organization and one of the first Jewish societies of that kind in America.

The society's founders are no longer among the living. Let us recall their names: Joseph David Appelman, Moshe Silverman, Israel Zlotes, Abraham Luring and Abraham Yoel Radish. They drew up the constitution of the society and formulated its aims. One of the fixed rules states that meetings must be conducted in Yiddish. The society's aims included:

a) Acquisition of a synagogue of its own for holding lectures and other cultural activities as well as services.

b) Acquisition of cemetery plots where the members of the society would rest eternally "after 120 years".

teachers? Heaven knows, many have no time later for study! And, we are in need, it seems, of scholars to teach our future communal leaders. We also need scholars to whom our American-trained rabbis may turn when questions about the Faith arise that call for clear, authoritative answers based on sound and profound erudition. In this respect, I think, *Kamenetz Yeshivah of America* is a model institute for advanced study, setting pace and tempo for others, in the spirit of great European institutions of learning now, alas, gone forever!

This, I believe, it was what the illustrious Rav Baruch Baer must have had in mind when, two years after he transplanted his yeshivah to the town whose name it bears — he visited New York, accompanied by the late Rabbi Reuben Grozowsky, to bear Torah tidings to an awakening American Jewry. That was thirty years ago.

It took eighteen years, however — and the decimation of all the great and glorious East-European Jewries — to bring *Kamenetzer Yeshivah* itself to these shores, by way of Siberia and China, under the deanship of Baruch Baer's brother-in-law, the afore-mentioned heroic Rabbi Naphtali Ze'ev.

We can share the hope of the dedicated scholars of *Kamenetzer Yeshivah* — that their painful and hazardous itinerary is ended, that at long last they have found comfort and some measure of security among us, in the five-story structure under whose roof now reverberate the imperishable teachings of Rav Baruch Baer, one of the saintliest figures of our time, one of its profoundest minds and purest hearts. *Kamenetzer Kolel of America* is here to stay, I am happy to report, and American Jewry is the richer for its presence.

Rabbi Naphtali faithfully to the 'States, as he had indeed followed them loyally to Siberia.

Readers might well ask: *What purpose does such dedicated scholarship serve? What good can it do the American community ? Is the American environment conducive to such supreme scholarly efforts of an esoteric elite?*

The answer to these questions, I believe, was given in the first century of our era. Then, as you may recall, the great Hillel's youngest and favorite pupil, Yohanan ben Zaccai — during the Roman siege of Jerusalem, as history tells us — managed an interview with Vespasian, and won the emperor's consent to continue the academy Jamniah south of Jaffa, which finally became the scene for the canonization of the "Old Testament". It was Zaccai's belief, apparently, that with a nucleus of scholars the Jewish people could be kept alive. As we see now, this is what happened. Had Zaccai's Jamniah been shut down, the lavish synagogues then planted everywhere across the Roman Empire would never have been able to hold the Jewish nation together — from Jerusalem down through the Egyptian coastline and up to as far north as the primitive France that then bordered on a primitive Germany.

It is therefore not far-fetched to say that if Judaism is to hold its own in the face of a challenging modern environment, it can do so better with institutions like the *Kamenezer Yeshivah* in our midst. Without it, without other institutions to emulate it, our synagogues might well remain nothing but beautiful edifices that manage to fill to capacity no more than twice a year. But that is not enough for historic survival.

There seem to be, as you know, quite a few institutions in our country today that produce rabbis and minor religious functionaries to serve an ever expanding Jewish community. Who, you might ask, is going to *teach* our rabbis and

student bodies of American yeshivoth, but they have no more value, say, than journalism has to literature; they are featherweight stuff. Original "Deggel Naphtali" represent the original Talmudic findings of the scholars of K.Y., every one of whom gives promise of future creative endeavor, as each is expected to enrich that vast rabbinic treasure house of literature begun two millennia ago by our sages.

There were great minds in the past that traversed much of the range of that literature during a single lifetime. Among them we may include the above-mentioned Elijah of Wilno, for example, and perhaps his disciple, Hayyim of Volozhin. And in our own era, the late dean of *Kamenetzer Yeshivah of America,* the above-mentioned "Rav Baruch Baer." Their vast erudition was due to superior mentalities, of course, to devotion to projects that left them little time for normal day-to-day activity, as two or even less hours of sleep per day were common practice for them. Needless to say, for all their erudition, even the elite of *Kamenetzer Yeshivah of America* would not claim such superhuman effort. Suffice it to say in all fairness, though, that Elijah of Wilno, Hayyim of Volozhin and the late Rav Baruch Baer are their models and inspiration.

The story of Rav Baruch Baer's successors calls for a treatise by itself. But I have no room here for details, except to point out that it is to these men that K.Y. owes its survival and, above all, its transplantation to New York. Particularly to the late Rabbi Naphtali Ze'ev Leibowitz, Rav Baruch Baer's brother-in-law and colleague who, though granted leave to settle in the U.S.A., refused to abandon his disciples — and stayed behind to brave the Siberian wilds until he saw them safely to the 'States. The story of how this soft-spoken scholar, with his bare emaciated hands, buried students who perished in Siberia from cold and starvation, is blood-curdling. Suffice it to say that the survivors followed the late

taken on the responsabilities of home and family. It may not be much from our standpoint of living, but it seems to be enough for these dedicated men who have made Jewish scholarship their life work.

This method of financing Talmudic projects was introduced by the above-mentioned Hayyim of Volozhin a century and a half ago, when on the outskirts of Wilno he founded the model yeshivah — or "kolel" — for the scholarly elite, a fraternity that produced the most learned halakhic spokesmen during the whole range of the nineteenth century. And as informed readers know, too, Judaism is not a faith of mere form and rite. While form and rite are basic to our Faith, it is the study of that vast literature transmitted to us down the centuries that is an integral part of the Faith. Without it Judaism would long ago have been relegated to the limbo of dead antiquity.

It is no secret to those who have been exposed to it that to probe even into a minor section of that encyclopedic literature, a whole lifetime could not suffice. For it involves, among other things, a knowledge of Hebrew, Aramaic, etymology, philology, mathematics, architecture, astronomy, anatomy, physics, biology, medicine, criminology, theology, not to mention mysticism (as we Jews understand it). In short, merely to *read* the voluminous literature based on the twenty-four books of the "Old Testament" and particularly on the Five Books of Moshe — were humanly impossible, so vast is it so diversified, so intricate, so diffused.

The anthology just published by *Kamenetzer Kolel* entitled "Deggel Naphtali" and containing original monographs of the most abstruse rabbinic problems, attests to the scholarship of that learned fraternity. To my knowledge, this is the first instance of a student body showing up in print under the imprimatur of a yeshivah. Of course there are so-called "journals" and "annuals" published by various

on in the absence of their late celebrated dean, hewing to the course laid down during the four creative decades of his regime. The first principle of his teachings was this, that the study of Talmud, Halachah and related subjects must be pursued for its own sake, without regard to material gain or reward. It is therefore at *Kamenetzer Yeshivah* that the Talmudic elite may be found, adult scholars from whose ranks are expected to emerge America's Talmudic authorities of the future.

Kamenetz, it seems, does not produce mere "rabbis" or other ecclesiastical functionaries. Its emphasis is on research and scholarship, as, in a sense, Princeton University's Institute for Advanced Study under the directorship of Prof. Robert Oppenheimer concentrates on scientific research for the enhancement of science. In this sense, you might say, too, *Kamenetzer Yeshivah* is not a "yeshivah" at all, as we have come to understand that word. But is rather a "kolel," in the tradition of nineteenth century "kolelim," whose fraternity included the greatest scholars of the old world. The term "yeshivah," as you know, has been bandied about indiscriminately in our country. In fact, what is usually described here as a "yeshivah" would have been classified abroad as a "talmud torah" that serves adolescents. Since the term "yeshivah" (for reasons we need not go into) is frequently a misnomer, it would be an understatement to call K.Y. other than a "kolel". A "kolel" serves advanced students exclusively.

Advanced students, as you know, cannot be mere undergraduates, so to say. The very nature of scholarly research involves long and arduous pursuit, often years of preparation far beyond the normal years of study for average students. Thus, in order to encourage research, *Kamenetzer Yeshivah of America* finances its Talmudic projects by stipends to keep its scholars going even after they have

moment it seems rather to be gathering momentum in the tradition of the yeshivoth of Russo-Polish Lithuania and points south.

This would never have happened if East European Jewry had survived, and it is with lingering sadness that we observe this unprecedented transplantation of European academic institutions that left their imprint on universal Jewry. The transplantation has been so complete in some instances as to carry along faculties and student bodies, often via circuitous routes as remote as Mongolia, Siberia and China from the heart of East-European Jewries. A case in point is the *Kamenetzer Yeshivah of America* which, if the term "wandering Jew" has any meaning, applies to this institution of higher learning. You may call *Kamenetzer Yeshivah of America* the most itinerant yeshivah of the century.

Founded sixty-one years ago as "K'nesseth Beth Yitzhak," it was forced to flee to Minsk at the outbreak of World War I. Then down again to Kremenchug, about five hundred miles south. Then to Wilno, about seven hundred miles north. And, shortly before the rise of Hitler, to Kamieniec Litewski (Kamenetz-Litovsk), about four hundred miles south-west, closer to the Polish border, a small settlement in Bielorussia founded in the thirteenth century. And, then, again, following the catastrophe of World War II, via the Far East, to Jerusalem and New York, where it is presently housed in a five-story brown-stone at 255 East Broadway, on the Lower East Side of Manhattan. Here, the heroic survivors pursue their studies, as in happier days under their late guide and mentor Rabbi B. B. Leibovitz, affectionately remembered by the scholarly world as "Rav Baruch Baer," and regarded by authorities as the greatest Talmudic savant of our time.

What sets apart *Kamenetzer Yeshivah of America* from other yeshivoth is that its disciples are competent to carry

THE KAMENETZER YESHIVAH OF AMERICA

By Charles Raddock

Imprint of a Unique Personality - Baruch Baer of Kamenetz

Break up the cluster of the seven Slavo-Germanic regions that but a while ago comprised East-European Jewry, and you find that each had a character all its own, each gave birth to movements of no relation to one another and even opposed to one another.

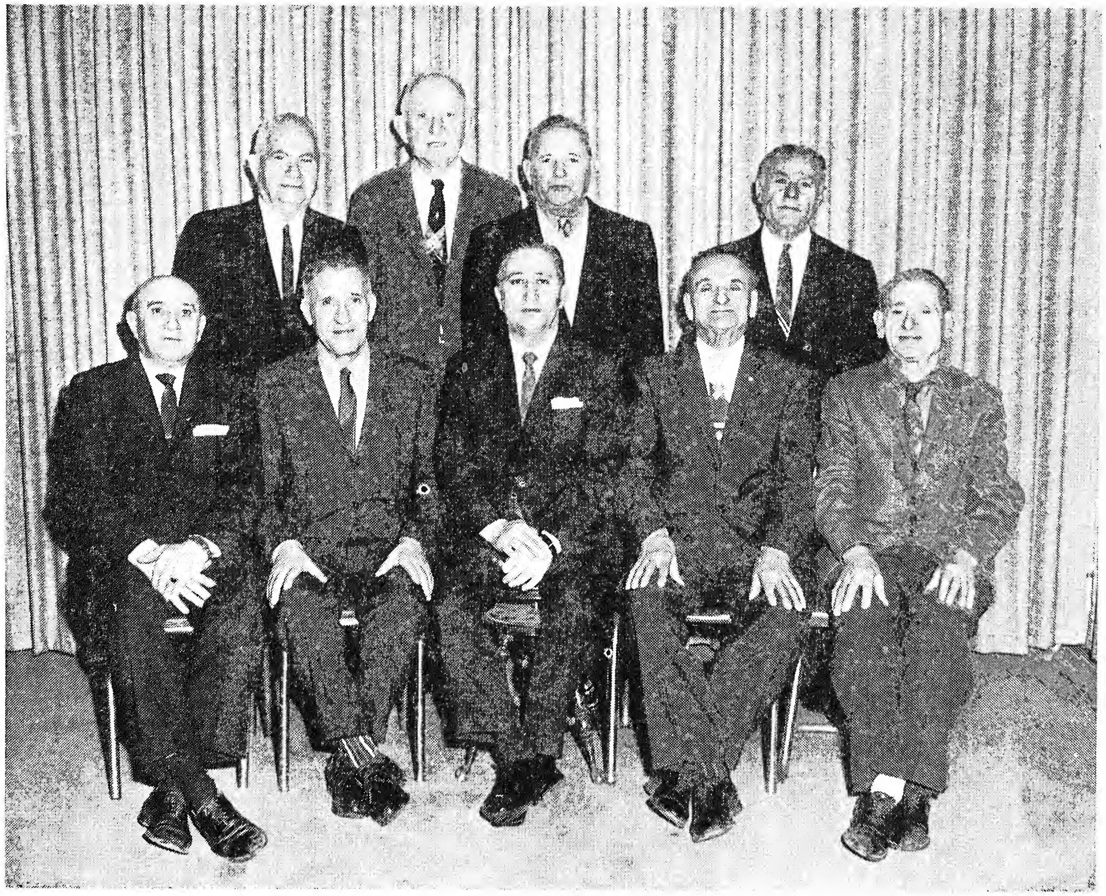
At the western end, for example, there was Germany, where Reform Judaism was born under Moses Mendelsohn in the wake of the European enlightenment, as historians describe the cultural transition of eighteenth to nineteenth centuries. In the south-eastern regions — that is, the Ukraine, Poland, Austria, Hungary, and Rumania –– the Hassidic movement was sired by Israel Baal Shem. While at the northeastern extreme, where north Poland links with western Russia, the yeshivah and kolel movement was founded by Hayim of Volozhin, disciple and colleague of the phenomenal Elijah of Wilno.

Of the first two movements only Hassidism still seems to show some sign of life, despite its old-world features, while Reform is dying, as its leaders frankly confess. And only the last — the yeshivah movement — appears to be *gaining* impetus, if we may gauge it by certain symptoms across the length and breadth of the land. What is particularly significant about yeshivah growth is its unindigenous character (except for Yeshiva University). For the

Members of Lopata Family

Sitting, from right to left: Mrs. Esther Weinstein; Mr. Sam Weinstein; Mr. Iser Goldberg; Dr. Meyer Tendler; Mr. Meyer Wisotzky; Mrs. Beila Reyzl Segal. Standing, from right to left: Mr. Abraham Wisotzky; Mrs. Helen Wisotzky; Mrs. Hayke Goldberg; Mrs. Sylvia Tendler; Mrs. Shoshke Wisotzky; Mr. Moshe Segal.

Members of Aid Society

Sitting, from right to left: Mr. Babel Man; Mr. Harry Simon; Mr. William Miletsky; Mr. Jim Goldberg Mr. Meyer Wisotzky. Standing, fron right to left: Mr. Louis Radish; Mr. Harry Bobrofsky; Mr. Izzy Silverman; Mr. Sam Melnitsky.

ciety's work. Whenever requested, he was always ready to lend his helping hand in cultural matters.

An Aramaic phrase of our forefathers : "Woe for those who are gone and cannot be replaced !" certainly applies to a man like him.

Blessed be His Memory!

received 100 dollars. To our sorrow, there were no more people from Kamenetz whom we could help.

The sum of $ 2300, which was at our disposal for aid-purposes, was transferred by us to the United Jewish Appeal, the only body which extended help to the holocaust survivors and to the State of Israel. The Relief-Committee was dissolved. Despite the dissolution of the General Relief-Committee, the Aid Society, as an independent organization, did not give up its philanthropic activity.

The Society was instrumental in selling $ 5000 worth of Israel Bonds and continues to participate in various drives for Israel.

The Kamenetz Society was pleased to welcome our fellow townsman Abraham Shudroff who arrived from Israel with the proposal to publish a Memorial Book. The Society has been one of the active participants on the Memorial Book Committee. It gave both material and moral support to the project.

The following members direct the affairs of the Kamenetz-Litovsk Aid Society:

Velvel Miletsky — President; Hershel Bobrofsky — Vice President; Meir Visotzky — Financial Secretary; Harry Simon — Protocol Secretary; Jack Goldberg — Treasurer.

The author of this report is one of the Society's representatives on the Memorial Book Committee.

While describing the Society's activity, we must mention the great personality of the late Jacob Hurvitz who was one of the first active members of our society.

He was a great scholar learned in the Law. In spite of his great knowledge he was a very modest man without a trace of haughtiness in his relations with the humblest of men. It was he who drew up the Statute of the Society.

He was devoted with all his heart and soul to the So-

sive Kamenetz townsmen to get organized in a separate organization.

Thereupon, in 1900, the Kamenetz-Litovsk Aid Society was established.

Beginning with a mere handful, the Society grew larger and in the course of time, counted 200 members.

The actions of the Aid Society have fully justified the name it carries. During the years of its existence its doors were always open to the Kamenetz townsmen and to other institutions that needed help.

After the end of the First World War, the Society, the Synagogue Council and all other Kamenetz organizations, established a large Relief Committee to help all Kamenetz victims, wherever they might be; particular efforts were made to come to the assistance of the Kamenetz Talmud Torah, the only religious learning institution in Kamenetz.

During his visit to America, the Society honored the Late Kamenetzer Rov, Rabbi Burstein who was always guest at our meetings; we gave him the greatest possible measure of assistance. In this way our Society kept up contacts with our unforgotten townlet Kamenetz till the great Catastrophe.

Soon after the end of the Second World War, the Kamenetz Society, together with all other Kamenetz organizations, again set up a relief-committee, in the hope of helping the war victims of our town. Great were our pain and sorrow when we learned about the enormous proportions of the catastrophe.

Unfortunately, our hopes of being able to extend help to our fellow-townsmen did not materialize. Those few, fortunate persons from Kamenetz, who succeded to survive the Nazi death-camps and came to America, were received by us like brothers and sisters.

On their first visit to our Committee, each one of them

THE ESTABLISHMENT OF KAMENETZ-LITOVSK AID SOCIETY IN AMERICA

Activity Report by Meir Mendel Visotzky, New-York

In the 19th Century and at the beginning of the 20th Century, when the gates of America were widely open to the large stream of immigrants coming from Europe and other continents, our townlet, Kamentz-Litovsk, did not remain outside the stream.

Kamentz was not an industrial town and the possibilities of earning a living were very limited. As a result of the difficult economic conditions, many of our fellow townsmen from Kamenetz were forced to emigrate to America in search of happiness in the new land.

That is how many natives of Kamenetz settled down and because citizens in the new country where they hoped for a better future.

One of the Kamenetz townsmen died unexpectedly in a car-accident. The question where to bury him turned up. At that time there already existed the "Kokhav Ya'acov Anshei Kamenetz D'Lita" Synagogue, called also the Kamenetzer Shul, which possessed its own cemetery.

The Kamenetz people requested the permission of the management of the Synagogue to bury the victim of the accident in their cemetery. Unfortunately, the request was refused on the grounds that the cemetery was only for strictly Orthodox Jews.

This incident provided a stimulus for the more progres-

New Ambulance Presented to Magen David Adom by Kamenetz Litovsker Women's Malbish Arumim League

We are sending help to Israel; we participate in the United Jewish Appeal and buy Israel Bonds. We financed the erection of a house in Israel and of a room in the Kamenetz Yeshivah. We also sent a Torah scroll there. One of the Yeshivah students (a grandson of Rabbi Baruch Ber of blessed memory) was adopted by us. Now we are erecting an additional building for the Yeshivah. The above institution received also a considerable amount of money.

Every year, before the Passover holiday, we send a special allocation ("Meot Hitin"). We planted trees in Israel with the help of Jacob Savitzky of blessed memory, in the name of the "Malbush Arumim" Society.

We contributed a fund for the rescue from a French convent of four orphaned girls.

We contributed to the American Magen David Drive for Israel and sent various equipment, machines, building supplies as well as an ambulance, a centrifuge for blood plasma, 2 oxygen tents and a large quantity of drugs, to the David Marcus Memorial Building, for use in the hospital.

Quite recently we provided 5000 dollars for the erection of a clinic at Ofakim, near Beersheba. The Israel Government allocated 20000 dollars for the same purpose.

On May 5, 1963, we celebrated our 40th anniversary with pride and joy.

Our "Malbush Arumim" Society has done much for the general good, during the 40 years of its existence; it also helped to make possible the publication of the Memorial Book.

The following ladies hold offices in our society: Rivka Lifshitz — President; Bella Tendler, the wife of Rabbi Tendler, — Vice-President; Sara Hurwitz — Protocol and Financial Secretary; Nelly Federbush — Treasurer; Vice-Presidents : Babel Serota, Haya Rivka Sirota, Pearl Goldstein and Tema Goldman.

THE KAMENETZ SOCIETY IN AMERICA

Activity Report by Sarah Hurwitz, Correspondence Secretary

Our Society was established in May 1923 by: Rabbi Benjamin Mostovsky, Sarah Simhovich, Rivkah Lifschitz, Ester Dolinsky, Haya Sara Mendelson and Feyge Radishitz.

There were only few ladies among its members.

Gradually, the Society grew larger and increased the scope of its activities. That was the period of large-scale immigration to America after the First World War. Many women from Kamenetz joined the Society which numbered over 150 members at that time.

Our activity began by sending money for the Kamenetz Talmud-Torah School, and a monthly allowance for the Rabbis. We also sent food and clothes for children. The money was sent to Reb Joseph Vigotov, May He rest in peace; he distributed it according to everybody's needs.

Some time later, we found out that some of our fellow countrymen from Kamenetz including some Yeshivah Students were in Russia. We lost no time in establishing contact with them by mail and we sent them money and food parcels.

The "Malbush Arumim Ladies Society" which provided clothes for the needy, financed the transportation to America of the Yeshivah students. We have a Kamenetz Yeshivah here and also in Jerusalem.

Many thousands of dollars have been spent for philanthropic purposes for American and Kamenetz "Yeshivot" (Institutions for religious studies), hospitals and other institutions. Funds were provided to enable brides from poorer families to get married.

KAMENETZERS IN THE UNITED STATES

Exhausted and Broken

Nine months after the children arrived at Belsen, the British Army arrived there. They were amazed by many things in that vast chamber of horrors. Nothing amazed them more than the children — exactly 94 of them — that they found alive in one ramshackle barracks building presided over by a Polish Jewess named Luba Tryszynska, exhausted, broken and fully middle-aged in her 28th year.

They made a good deal of her. They put her and the children in a special hospital and gave them the best care. An official of the British Red Cross began collecting material for a book about her. Incredulous doctors interviewed her, and came back to hear the story again.

Later, the Dutch government provided a special airplane and she took the 64 Dutch children who had been dumped in the mud back to their homes in Holland. Queen Wilhelmina decorated her on behalf of the nation. "The Angel of Belsen," the Queen called her.

Luba Tryszynska took to Sweden those of the other children, who like herself, were in the category of displaced persons. There they were put in a fine state orphan asylum. Many were quickly adopted into families in Sweden and Finland. Some were sent to new homes in Palestine through Youth Aliyah, an organization connected with Hadassah.

In Sweden, Luba Tryszynska married a handsome young Pole named Sol Frederich, whom she met in a DP camp. He had spent five years in Oswiecim, but she did not know him there. He had relatives in the United States.

The youngest baby was obviously dying. She knew he could not be kept alive on little biscuits, ground horse-meat and water. One day, she told another nurse she was going to Joseph Kramer himself, the "Beast of Belsen," dread commandant of the camp. She said she would ask him for milk for the children.

The Beast Listened

"You are mad!" her friend said. "He will kill you".

It was a logical reaction. Kramer used to walk around Belsen with a whip in his hand, and it was his habit to use the whip on prisoners who approached him. In a bad mood, he would lash at anybody not quick enough to get our of reach.

Three time Luba Tryszynska made her way into his office. The first two times, he threw her bodily out of the room, but the third time she screamed at him that she would be paid whether he liked it or not. The squat, brutish sadist had not heard that kind of talk for a long time, and he hesitated for a moment. That opening was all she needed. She began to talk, so fast and loud that he listened in spite of himself.

He listened in silence for perhaps five minutes. Then, suddenly, he leaned forward and scribbled something on a piece of paper. He tore the paper from the pad, crumpled it in his hand and threw it in Luba Tryszynska's face.

"Get out!" he roared. "Take your G—d— Jew b— and get out of here!"

The paper, she found, entitled her to five liters of milk from the camp stores.

Less than six quarts of milk for almost 100 children. Dr. Klein had been right, of course. The whole thing was obviously absurd.

Of course, as Dr. Klein believed, it was an absurd attempt. The camp's basic diet, at the time, seemed to be one of turnips and saltpeter. She went first to some Russians who had jobs in the hospital's central kitchen. She told them she had charge of 94 children in the camp — all Russian.

Luba Tryszynska was no Communist, but she could lie for her charges as easily as she could steal for them. "Comrades," she told the Russian workmen, "I give you my word as a Bolshevist, if you get me food for these children — and if I am caught — they can kill me, but I will not tell where it came from."

Fought Cold and Hunger

From the kitchen to her barracks, she smuggled food she got from these Russians in the bottom of jars, the top half of which was filled with the regulation turnips. It was not much. A bit of flour for making tiny biscuits, a little sugar, some margarine, and now and then a small piece of horse-meat.

She cooked every night, all night long inside the barracks, feeding the children in groups of 20 while the rest slept. She did this to avoid calling attention to what was going on; in the daytime, the barracks were as quiet as though they had been deserted. At all times, the children stayed indoors.

Luba Tryszynska's hopeless attempts to keep the place and the children clean did not, of course, prevent them from becoming sick. Everybody was sick in Belsen. Like the others, the children — almost all of them — developed typhus and dysentery. She put bottles of hot water on their stomachs to try ease their terrible cramps. In winter she braved the guards to wander around the compound at night, endlessly searching for bits of wood with which to keep going the one stove in the barracks.

waiting to be sent back to the Netherlands. The Germans had found three loaves of bread illegally hidden in the barracks. The parents had been sent to work in an ammunition factory. The children, for whom there was no room in the factory barracks, had been sent to Belsen.

Luba Tryszynska spent the night doing what she could to make the 17 babies in her hut clean and comfortable. When a German worker, the wife of an SS trooper, passed by in the early morning, she begged this woman to give her something for the children to eat. The woman refused, but later returned with some bread scraps, a little marmalade and a big jug of drinking water. The children ate, then slept.

Luba Tryszynska went to the hospital commandant, a Dr. Klein. She begged him to let her care for the children.

"He was a murderer," she said later, "but he spoke soft. He said, "You are a nurse, you belong to the hospital, not to these Jewish kids."

The Simplest Way

Still she pleaded. She would keep them out of the way, she said. He would never know they were in the camp. At last he agreed to look at the children.

Dr. Klein stood for almost a minute in the doorway of Luba Tryszynska's hut, watching the sleeping infants. Then he said, "I will give you a barracks. You will have charge of all the children in the camp. There are 30 others here already."

"It was not," she explained late, "that he was a good man. He tought it was the simplest way. No one knew better than he how absurd it was to try keep all those children alive in Belsen."

Three days later, Luba Tryszynska had her barracks and her 94 children. The new ones were from Eastern Europe: A few Poles, some Czechoslovaks — 18 were Russian.

But Luba Tryszynska could not sleep. Defying the regulations, she got up and went outside the shack.

In a dark corner of the road near-by, a large truck — like a coal truck — was parked. The motor was running, the headlights cut a sharp swath in the darkness and she could see the driver in the cab. Suddenly there was the sound of whirring machinery. The carrying part of the truck tipped up steeply, and the back panel fell away. Thus, casually, the driver dumped his load, which piled up in the mud behind the truck.

Luba Tryszynska could not see what the load was, but she could hear. She ran as fast as she could toward that dark pile in the mud, from which the crying came. There — struggying, screaming, helplessly interwined — were dozens of children.

She snatched a boy about 6 months old from the top of the heap and, with the baby in her arm, ran to the front of the truck.

"What are you doing with these children?" she asked the driver.

Comforts Children

'What do I care what they do with them? They will die, of course." The driver put the truck in gear. "They are Jews," he added. Then he drove away.

That night Luba Tryszynska went from one hut to another, waking the nurses, making them take some children in each room. There were 64 children. At least 17 of them, of which she took personal charge, seemed to be under 2 years of age. The oldest was 12. They were Dutch, but she found she could talk to some of them in German and through these she pieced together their story.

With their parents, part-Jewish Hollanders caught in Germany by the war, they had been living in a nearby camp

child of Hersch, the husband the Nazis had taken away the year before to work as a slave laborer. By the time she made her way to the crematorium, fire had done its work.

In the summer of 1944, they moved her to Belsen. She had survived typhus and two trips to the gas chambers door where, stripped naked, she won last-second reprieves from death. Briefly, pitifully, her path had crossed that of her husband. When they put her to work as a nurse in the camp's so-called hospital, he was caught trying to throw her a piece of bread over the wire fence surrounding the hospital compound. They punished him by making him work at the crematorium and shot him dead when he tried to escape.

Her life of torture seemed somehow to have caused the spirit to freeze inside her. She no longer reacted to anything. She could not cry or care.

But now, as a nurse, there were certain advantages for Luba Tryszynska. Wearing a long-sleeved jacket, she was able to conceal the small triangle beneath the identification number tattoed on her left arm — the mark of the Jew. She told the Belsen authorities she was Russian and, because she spoke the language perfectly, they believed her. They put her into one of a number of little shacks in which nurses from the hospital were housed.

Always the Same

While Luba Tryszynska was trying mainly to sleep, on her first night in Belsen, she suddenly became obsessed with the idea that she heard children crying. She woke up the nurse sleeping next to her, another transfer from Oswiecim.

"Do you hear?" she said. "Children. They are crying."

"Go to sleep," said the woman. "It is always the same. You imagine you hear your baby. Go to sleep."

SPECTRES OF WAR HAUNT THE "ANGEL OF BELSEN"

Prison Camp Heroine Tries to Forget
Shielded Children from Nazi Terrors

One day in 1942 the Germans moved 10,000 Jews from a ghetto near Kamenetz-Litovsk Poland, to their Oswiecim (Auschwitz) Concentration camp. Oswiecim (Auschwitz) later became known around the world as the Nazi's most efficient death factory. At that time, however, it was just another place where helpless people suffered and died — quickly or slowly, it didn't much matter which.

SS guards sorted out this group of new arrivals, piling the old and sick into trucks bound for the gas chambers, marching the rest to barracks, where they would live in squalor as long as they were capable of working. One of them grabbed the arm of a young woman holding her 3-year-old son by the hand.

"How old are you?"

She told him.

Flames Seared Her Heart

He said, "That's a lie." As he said the last word his fist smashed into her mouth. A few seconds later, when she came to her senses, she was lying on the ground, her mouth full of blood and broken bits of teeth. Her eyes focused just in time to see the guard throw her baby on the back of a gas chamber truck, already piled high with the wasted forms of other useless human beings. The truck drove away.

That was the last Luba Tryszynska saw of Isaac, only

For a moment a humane emotion swept the young murderous SS man. He told me to wait until my father would empty the wheelbarrow and then return. My father and I entered one of the buildings while the German was on guard so that another German should not come in, because it was forbidden to let a father talk to his daughter. The German told my father that his father, too, had once upon a time not recognized his daughter and this incident reminded him of it. I stood face to face with my father, who recognized me only after having spoken with me about the family. Afterward I met my father many times on the way to work till his group finished their work in the women's camp. But even later on we used to send greetings to each other from time to time. Our meeting renewed our will to live. I lost touch with him when, as a result of the front drawing near, Auschwitz was evacuated. We were sent from one camp to another until we were liberated by a miracle. Then everyone began to search for relatives who survived. I wandered for some time and inquired in various Jewish Community Centres which were formed after the war but did not find my father or anyone else from our family. I knew that I had an uncle in Israel, so I got in touch with him through the help of the Jewish Brigade. In Italy I married a survivor of the holocaust and together we went to Israel. There I learned from a person who was together with my father in the last camp that my father, who had survived the hell of Auschwitz and other camps, died of hunger a month before the liberation when the rescue was so near.

in the camp. It is unbelievable how a human being can change during such a short period. My father was in a labor-gang that came to work in the women's camp. They had to carry out repairs in the barrack of the "Kapos". My father who knew that I was in the women's camp was searching for me and looking at every woman. Two girls working in the camp carried a bed into the barrack in which he was working and he had an opportunity to ask them to find me.

In the evening the girls came into the block and after calling my name told me where my father was working. I rushed there but the girls stopped me and said that the men had already left, for they had to leave before the return of the women labor-gangs into the camp. My father had said, however, that if I could remain in the camp on the following day he would be on the same spot. I decided to pose as sick on the following day and to remain in the camp, without taking into consideration the possible results of such a step. From time to time, Germans used to come to the block for inspection and those who were not working were sent to the gas-chambers. We were also forbidden to enter the area where my father was working but my only thought was to see him. The first time I went out in the morning but did not see him. The second time I went at noon-time hoping that the men would be outside — but nobody was there. I went in the afternoon once more; on the side I saw my father pushing a wheelbarrow with lime and escorted by an SS man with a rifle. Since the women were forbidden to talk to the men I did not take the risk of calling him. My father looked at me and kept on walking. Not knowing whether I would see him again after he entered the barrack. I called him: "Tate". The German asked my father what was going on. He told the German from the SS that three months passed since we separated in the camp and that I called him "Father" but he did not recognize me.

let his dog jump on me; he immediately did it but unloosened the dog so that the dog could tear only my clothes; then I forgot my fatigue and the fright carried me on my way.

Later on I was in a labor-gang (Kommando) employed in drying swamps. We took sand from one place and carried it on wooden wheelbarrows to the swamp to cover it. At that time I was quite ill with dysentery and fever; besides, my hands, nose and lips which were parched by the sun froze as a result of the frost and formed a hard crust.

It was enough to touch my hands or lips to see the raw flesh. I myself was unaware how terrible and inhuman my appearance was. One saw enough skeletons around and I was one of them. In the camp such people were called the "Musulmans". The only thing which kept me from going to Block 25, as many others had done, was the thought that my father was alive in the men's camp in Auschwitz. A man from Pruzhany who knew me toid me that on the way to work.

At night I was unable to rest because of the high fever or the overexertion. Even in sleep I used to dream about the day of work and the blows. Sunday, our day of rest, used to fill us with fear. When the well known shout "Juden heraus" (Jews out) was heard we knew what it meant. We were led out of our compound, under the escort of the SS men with dogs who used to guard us at work. This was called "The control of the numbers". In fact, a table with books in which all our numbers were registered was standing near the gate. The murderers, too, were standing there; one of them did the counting with a stick in his hand, and whenever he thought fit he selected several people to be gassed. In such a manner he created space for newcomers.

When the selection was over, we breathed with relief, not knowing how long it would last.

For the first time I met my father after three months

toward the girl who had spoken and saw a half-naked woman delousing her things. She looked old and bony. From her we learned about the tall, protruding chimneys giving off smoke day and night. The smoke rose from the burning of the bodies of the Jews, the bodies of our nearest. Whenever, on our way to or back from work, we saw an arriving transport we knew that the fires would blaze again in the furnaces of the crematories and the chimneys would again give off smoke. At that time the transports came so often that the smoke rose unceasingly day and night.

Everyday before dawn we were wakened by whistles, lined up in front of the "block" (the building in which we lived) and waited in the dampness of the early morning for the German SS women who came through the gate and counted the people. They knew perfectly well that it was impossible to cross the electric wire fence surrounding the camp. Those who died during the night were also dragged outside and laid next to the lines of the prisoners. After making sure that the numbers were correct we were taken to work.

My first job was to pull down houses partly destroyed during the war. Ten girls were holding a wooden pole with iron edges, and, following an order, thrust it against the wall. This was a job for men, but it would not have been difficult even for us, had we not been surrounded by Kapos and the bellowing SS with dogs, who beat us. Once, while returning from work, one of our girls felt so sick and weak that she was unable to walk; however she had to be brought back to the camp, alive or dead. She was laid on a wooden stretcher and four girls had to volunteer to carry her. I was one of the four. The distance to the camp was several kilometers and after some time I felt tired; I asked the "Kapo" if she would be willing to exchange me for a while with someone else; thereupon the "Kapo" told the SS man to

The mother was in fact selected, for work in the camp, but in short time she, herself, was taken to Block 25. Everyone could enter the block but not leave it, for the only way out of there led into the gas-chambers. My little brother Zavele was quite tall for his age and we decided he should stand next to my father. But our plan failed and my little brother was sent to the group of old people and children and my father to another group separated from them. We were looking at the scene shocked but we could not do anything. We, a group of women, were sent to the women's camp at Birkenau and the men went to the men's camp.

We were led to a bath-house; there our hair was cut, a number tatooed. Later on we were driven into a steam bath and from there to a shower-room; the flow of water could not be regulated and hot and cold water showered down alternately. Whoever uttered a cry was beaten with a stick by the "Kapos". The "Kapos" were Germans, Poles, Ukrainian criminals etc. In the steam-bath delousing took place and we received rags as clothing. In darkness we were driven into a brick-building with narrow passage-ways. Bunks made of bricks and covered with wooden boards served as beds. They were built in tiers. Those who got the upper bunks were considered lucky because up above the air was a bit fresher, in particular in the centre of the building where the roof-slopes were joined and formed a sharp edge. On the beds there were two sacks filled with straw and a couple of threadbare quilts. Each one received a large tin bowl and a little pot; this was all our property. Four, five and sometimes six women lay on one bed stretched in all directions. One of the girls from our transport received a shirt full with lice. She wanted to throw it away but someone told her: "Don't do it, child. You won't get another one and you'll freeze. There are plenty of lice here, on every step — even in the clean things". We turned our heads

us to drink the poison only in case we would be wounded, so as not to be buried alive.

Being myself a mother of two children, I am even more amazed now at the strength and courage shown by my father in acting so. Each one of us packed into a bundle the things one was allowed to take; we put on additional clothes and got ready to move. This time we were not transported in horse-drawn wagons but in railway-cars used for transporting cattle, with a small grated window. From 50 to 75 persons were in each car. The doors were locked from the outside; that is how the dismal journey began.

There was no place to take care of the physiological needs. The urine oozed through a narrow opening in the wall, the excrements were packed in paper or in rags and pushed out through the grated window.

As soon as the doors opened, after the train had come to a halt, we could hear the murderers bellow: "Raus" (out). Everybody trdged out of the car, cramped after sitting on the bundles for several days and dressed heavily in as many clothes as one could put on. This was done purposely, so that if the bundles were taken away from us in the camp at least the things we had on should remain.

Immediately the men were separated from the women. We were ordered to form a line. The children remained with their mothers. SS men selected some of the people and told them to step aside. Others were told to go in a different direction. The little stick in the hand of the SS man, that pointed the direction in which everyone was to go, decided whether the fate of the people was life or death. The mothers of the children, no matters how young they were, had to join the group of the old people and children. I remember how a mother of a 2 year old boy left him and hid herself. Elderly women wanted to take the child but the boy resisted. Until now I can hear the child cry: "Mame", "Mame"!

tically: "We're not going". In Pruzhany we were fenced in but we could move freely among the Jews. We were not allowed to leave the houses at night but the streets of the Ghetto were guarded by Jewish police.

The Rabbi of Kamenetz with his family remained in Pruzhany; my grandfather Aharon Rudnitsky (Lysker) with my father's stepmother Leah and my aunt Bela Hasya, her husband and two sons remained there too.

Several weeks before we were deported from the Ghetto my grandfather had become ill and was unable to come to us.

I used to run to him everyday bringing with me some hot food. Once, on a Saturday, when I was on my way to my grandfather and carrying for him some Sabbath food kept warm from Friday, I tripped in the deep snow and fell down; at that moment all my thoughts were concentrated solely on the basket with the warm food.

Several weeks before our deportation from the Ghetto of Pruzhany we heard that all the Jews had been removed from Kamenetz and murdered. That was the last news that reached us from Kamenetz. Then the liquidation of the Ghetto of Pruzhany began. Altogether four transports of deported left the Ghetto. We were in the third transport which arrived at Auschwitz on February 3, 1943.

The night before our deportation my father assembled all of us in our room. With tears in his eyes he showed us four vials with a poisonous solution. He told us that he succeeded to obtain them from a pharmacist with whom he was acquainted. According to what my father heard we were going to be sent to a camp where we would work very hard; if we got sufficient food we might survive with God's help. We did not know about the gas-chambers and crematoria but we knew about the large pits where people were shot and buried — some of them still alive. Father told

We had already heard about transports when men were forced to run and all those unable to keep running were shot.

The Rabbi of Kamenetz, Ruven Burstein of blessed memory, with his family, was in one of the wagons behind us. Each one of us dreaded for his fate. He sat hunched down, the collar of his coat raised up to hide his beard. Whenever the first wagon made a stop to allow those in retard to catch up, with them, we were seized by fear that the Germans were about to execute us. And so, filled with terror, we were brought to the Ghetto of Pruzhany and each one of us breathed relieved.

There, the "Judenrat" took charge of us. It was Friday night and at first we were put up in the synagogues. On the following day they began to place us in various houses. Whoever could work, went to work. Some were sent by the Judenrat to work for the Germans outside the Ghetto, and others worked within the Ghetto. Food was rationed. Many traded in food smuggled into the Gretto. The Judenrat, as well as the Jewish police, were intent on helping every Jew in the Ghetto. But many of our fellow-townsmen left Pruzhany clandestinely and returned to Kamenetz stealthily and joined the few Jews who had remained there. My mother, too, left the Ghetto secretly in a horsedrawn wagon and accompanied by a Christian succeeded to return to Kamenetz. She also succeeded in bringing back with her a little food and a few things which she received from several Christian acquaintances. But the main purpose of her trip was to see whether we should return; what she witnessed made us resolve not to move from Pruzhany.

All the Jews in Kamenetz lived concentrated in several streets set apart for them. At that time there was no fence around them but the people were scared to move. My mother only saw a few Jews sweeping the streets. Upon her return she spoke very little, but she said one sentence empha-

ants from the neighboring villages; they told that all the caught Jews had been taken to a place near a woods outside the town and shot. In the meantime, Shlomo Mandelblatt and Rosenshein, the pharmacist, requested the Polish priest to intervene on behalf of the seized men. His reply was that he could not help them at all, because they had been picked out by the Germans as Communists.

The days passed by full of uncertainty. Nobody knew what the next morning would bring. We were ordered to put on yellow badges, so that a Christian could be distinguished from a Jew and so that pain and humiliation would be inflicted upon us.

Christian peasants with whom we were on friendly terms used to smuggle in food for which we have them whatever we could. Then, one day the Jews from Kamenetz were deported; only the families of those who were needed by the Germans for work were exempted from the deportation. Every Jew was permitted to take only 15 Kilogrammes baggage. Peasants from the adjoining villages swooped upon the abondoned Jewish houses and took away everything they could grab. Not all of the peasants were bad. I remember a forester's wife who brought us marmalade and butter in a pail and put a layer of salt on the top of the pail's contents in order to conceal them. We, too, gave her many things and all the remnants of the shop's stock. The same Christian woman endangered her life during the deportation of the Jews; she was standing on the road near the woods, and when the wagons with the deported were passing by she approached them and handed us a food parcel. The wagons were rolling along one after another. The children were sitting on the bundles close to their mothers. Once in a while the men would get off and run, holding on to the wagons, in order not to tire the horses too much.

At that time no one knew what would happen to us.

women and children could be heard. The Germans went from door to door, dragged out the Jewish men and assembled them all in the town-center near the water-pump. There was no place to hide.

The only man not taken away from our house was Meir Zabinker-Rimland. His son-in-law and my father had been taken away to work in the morning. Not knowing where to hide, he crawled under the kitchen-table which was covered with a large cloth. But neither the table nor the tablecloth would have saved him. What saved him from being taken at that time was the fact that the Germans simply forgot to enter our house. Later on I went from one courtyard to another, crossed the fences dividing between them and ran fast across the streets. Only in such manner was it possible to reach the house where one wanted to get. When the shouting and knocking stopped, I made my way, with difficulty, in this manner, to the extreme house on Brest Street from where there was a lookout on the water-pump. The men assembled here had to kneel down. When a Jew with a long red beard who had been Head of the Little Yeshiva and the Rabbinical Judge's son-in-law raised his hands to heaven, probably after saying the Last Confession Prayer (Vidui), an SS man kicked him with his boot. Reuven Mandelblatt, the son of Shlomo, Samek Rosenshein, the Jewish pharmacist's son, Shalom Galperin, David Zisel's son, Simha Layzer Gevirtzman, Shimon Buchhalter, Alter Chazanovich and tens of others were all crowded into the truck and driven away from the town. In the evening, when the men who had been taken to work in the morning, returned, unaware of what happened during the day, they were greeted with joy. A spark of hope flashed for a while. It seemed that perhaps the men seized during the day were also taken to work and would come back. Unfortunately they were never heard of again. The only news about them was brought by the peas-

ings and dances. It was the newly erected building of the Yeshiva. When its construction was finished the Yeshiva students formed a dancing ring round the Academy Head, the learned Rabbi Barukh Baer of blessed memory, and led the whole rabbinical procession across the town to the new Yeshiva.

We, too, had to vacate our flat in the house of Sara and Yoseph Spector, because the Police-Commander with his family who had come from Russia moved into it. We moved into the house of Meir Zabinker-Rimland.

But in spite of all this, we could still live; we did not realize how comparatively well off we were and what the fate had in store for us.

Real hell began when the German-Russian war broke out in 1941. Within a short time the Nazi murderers entered Kamenetz. The frontier near Brest was attacked before dawn at 2.30 a.m., and on the same day, around 6 o'clock in the evening, a few armored vehicles and tanks halted in the town-center, facing the shops at the end of Brest Street. There was no resistance; no Russian soldiers were on the spot; already in the morning the few remaining Russian party and government officials had sent away their families.

The streets were empty and an air of desolation hung over the entire townlet. The Germans demanded from the Jews to send a number of men who could serve as intermediaries. Shlomo Mandelblatt, a respected, intelligent man was chosen as representative. The Germans demanded toilet soap, chocolate, coffee and other items which were collected. They also demanded 100 men for work; nobody knew for what kind of work they were required.

Looking out from behind the curtain, we saw an army car with civilians in dark clothes. As it turned out later they belonged to the Gestapo. Also SS men with dogs arrived on the spot and soon sounds of blows and cries and screams of

MY LIFE IN GHETTOS AND CONCENTRATION CAMPS

By Dvora Rudnitsky-Singer, New-York

As soon as the Russians temporarily occupied Kamenetz, at the beginning of World War II, all shops were closed. Even skilled tradesmen were forbidden to work independently; a sort of "Kolhoz" was established and they worked collectively in it, but the salaries they received were low. The only advantage that the workers enjoyed was that their passports did not bear the stamped paragraph: "Bourgeois". The above paragraph threatened the bearer of such a passport with being deported to Siberia. I remember how my late father, Yoel Rudnitsky, and others who had the "Bourgeois" paragraph went outside the town to shovel snow on the highroad; they did it to be able to show themselves with a spade at the militia-station, to prove that they were workers and perhaps thus to get rid of the paragraph.

The worker's wages were insufficient to earn a living A government store was opened; it remained closed most of the time for it had no merchandise; whenever there were wares available, first of all the government officials took their share and the long queue of waiting people received very little. The only way of survival was to carry out illegal trade with Christian acquaintances who smuggled in potatoes, butter, flour and onions in exchange for hidden goods.

The NKVD took over Aharon Moshe Galperin's house. They forced all party members and state officials to attend school on Saturdays. The Great Yeshiva was converted by the Russians into a cinema and a hall for Communist meet-

in a small cell, suffering from hunger, thirst and cold and lying on a cement floor.

On September 13, 1945, I was set free and officially acquitted. I went into the street, not knowing where to go. I was pretty desperate. All my belongings consisted of the old rags which I had on me during my stay in prison which lasted over a year.

Once more, the terrible scenes and experiences, the Kamenetz Ghetto and later events appeared in front of my eyes. I felt I must leave, as soon as possible, the places where so much Jewish blood had been shed. I was so desperate and lonely that I could not decide in which direction I should go. Together with a friend of mine I arrived in Poland.

Upon my arrival there I was very sick and run-down from hunger and misery.

After so much suffering I had to undergo two serious operations. Two toes of my left foot had to be amputated because gangrene had set in, as a result of my plight — my life in hideouts during the rule of the Nazi's and my stay in the terrible prison of Brest.

More than 20 years have elapsed since and I still cannot forget all this. The memory of our dearest, of our martyrs with whom I shared the life in the Ghetto is deeply engraved in my heart. I cannot forget the frosty winter morning when the murderers deported the entire Ghetto population.

Little innocent children cried from fear and shivered from cold. They clung to the parents, who were being driven on foot, beaten and shot at.

I can still see the terrible scene; I see them being tortured before being killed. Till now I can not be happy like other people.

This is the result of the bloody German occupation and the life in the Russian paradise.

missar, that I had been living quite well under the Germans, that I used to change hy hair-do everyday etc. Then she charged me that she had been my maid-servant and I had been treating her badly.

When I asked her where I had lived during the German occupation, she took off her shoe and hit me on my head with it. She seized the ink-pot, poured the ink on me and did not let me talk.

I spent six weeks in jail, very sick, lying on a hard, damp floor and suffering from hunger and thirst. At the end of the six weeks, the trial took place. Five militiamen led me into the court-room to prevent my escape. Three military judges judged me. I saw twelve witnesses for the prosecution. This did not suprise me. I did not care anymore.

When the first witness was called to submit evidence, he said that everything he knew about me had already been set down in writing. "That which was written down is none of your business", one of the judges told him. His duty was to tell everything, the judge added, The witness remained silent. This encouraged me. The judge asked me if I had anything to say. I asked the witness if he saw me after the Jews had been deported and whether he knew that I was alive.

His answer was "No". The same happened with the remaining witnesses. Aniuta tried to say something but did not succed. The prosecutor interrupted her by saying: "She is propably dissatisfied because she (Dora) survived".

I was fortunate that the judge's attitude to the case was correct. They decided to arrest Aniuta and the remaining witnesses for false charges and ordered to free me.

But the militiamen led me back to the prison and it took a long time till I was set free. For almost a year I was kept in prison though I was entirely innocent. We were 45 persons

sians knocked on my window and asked who was living in the flat. They asked me to open the door. I was still very naive, so I complied with their request. They immediately drew out a pistol and pointed its muzzle at me. At the same time they opened the cupboard and took away everything. When I asked them to leave me my coat they fired the pistol. I was so terrified that I fell. I was told not to leave the house during 20 minutes, otherwise they would shoot.

Soon, many arrests took place in Kamenetz. People were denouncing one another to the authorities. Fanasevich, in whose house I was living when the Germans marched in, was afraid I might venge myself upon him for having thrown me out. He got in touch with his cousin and the cousin's wife, whose sister, Aniuta, was a prominent Communist in Brest. The began intriguing against me.

Russians came to me and made an inquiry about G.W., a Christian, who hid me during the German occupation. I replied I did not know his whereabouts. In October, 1944 I was arrested.

A Russian major asked me why the Germans had left me alive. Twice he gave me a real beating and claimed that I had not told him the truth. Therefore, he said, I must be imprisoned. I suffered very much. Every night they would drag me for an interrogation and beat me up badly. For several days they kept me in darkness, almost without food. All I received was a little piece of bread. Then I was told that I was not under arrest anymore — but imprisoned.

All is lost, I thought. The cup of my troubles is not yet filled.

One night I was taken for an interrogation. Fanasevich's cousin and his sister-in-law, Aniuta, the Communist, were present. They accused me of the worst crimes imaginable. They said that I had not been hiding from the Germans, that I was a lier, that I was a mistress of the German Com-

In July 1944, the Germans withdrew and the first Russian partisans appeared. I did not even believe that the deliverance had come.

Soon I saw the first Jew. He was Feygl Meretzky's nephew. They used to live in Selz. At the time I saw him he was in a Russian Army unit.

Then the Russians left and my life was again in danger.

While I was in the kitchen, the Germans showed up unexpectedly. They were looking for the Russians. Nailed to the spot, I continued to stir the food in the pot with a spoon. The Germans did not search long and left because they were in a hurry. The murderers did not come to us anymore but I remained in the village for several days, fearing that they might return.

On July 22, 1944, I came back to Kamenetz. I could not walk. The feet hurt me terribly and I was swollen. For two years I had been living without fresh air, suffering from hunger, cold and filth. I lived in constant fear of death. It is difficult for me to describe the feeling of sadness and bitterness accompanyinng me where I saw Kamenetz again. The town was silent and desolate. Every stone seemed to be weeping after its inhabitants that were gone forever. So much blood of innocent people had been shed and no one worried about it. There were even some Gentiles in Kamenetz who were pleased by the fact. And if anyone of them felt badly it was only because he regretted having acquired too little of Jewish property. I know only what it looked like when it became known that I had survived. It looked as if a lightning had struck them. The ground started to burn under my feet. I could not breathe freely and felt I was in danger. I had to escape to Brest-Litovsk in a hurry.

Upon my arrival there I thought I was a human being having a right to live, just like everyone else, but I was mistaken. My troubles began afresh. One night two Rus-

thought never entered my mind. Apparently, it was my fate to survive, so as to be able to tell a little about our pitiable life under the murderous Nazis.

In the meantime, I had no other way out but to return to the cold and damp cellar. I remained there till the front-line came nearer to us; it drew closer from day to day. Then a spark of hope made its appearance. One night I caught the sight of a burning airplane. The sky seemed to be on fire. The scene was frightening and the people began running away to find refuge out in the fields. I did not run away, in order to avoid being seen by the people and waited for the end to come.

A few days passed by and it became common talk that the Germans would burn the town to the ground before giving it up. I could not help asking myself: "What is going to happen to me? Shall I be burned alive, when the house goes up in flames, after I have gone through so much suffering during the last two years?"

Nicolay Zhuk had a sister who lived in Oglyan Village near Kamenetz. She had hidden me in the past and was willing to take me to her. I rode in a horse-cart, covered by hay and other bundles. The heat was oppressive. My nerves were taut and I felt half-dead under the heavy burden of so many things. But at the same time I thought that within a few days I should be liberated from the Nazi murderers. Unluckily, it took several weeks. Zhuk's sister hid me in a cave which was used for dumping potatoes. The place was very dark and infested by mice that harassed me all the time. The place was insecure, because the front-line ran in its vicinity. There was a lot of shooting. People sought protection in the cellars. Only I lay crouched in the potato dump. The Germans made searches for horses, partisans etc. and my life was hanging by a thread. This situation, however, was of short duration.

I was hiding. On one occasion she entered the house and went directly to the cupboard intending to open it, as one of the landlady's dresses aroused her admiration. Fortunately, the cupboard was locked. Since then I did not stay in the cupboard anymore but tried my luck in a cellar which was cold, dark and damp. But I never caught a cold and, fortunately, never had a cough, though I was ill many times. I recuperated without a doctor and without medicines. I washed myself seldom and this made me feel even worse. From time to time, I used to crawl out of the cellar, late at night, and warm myself up for a short while in the room.

Once, late in the evening while we were talking quietly in the room, the window-shutter went up suddenly. The proprietor of the house ran outside but found nobody.

We thought that the wind had opened the shutter. A couple of days later, the shutter went up again. The landlord, who had darted ouside, found the priest's daughter next to the window. She told him she had heard my voice, though I had never spoken to her. I hid in the cellar at once. The landlord led the priest's daughter into the house asking her where I was and how could she make up such things. Her reply was that she had pity on him, as her neighbor; otherwise she would have called the gendarmes and they would surely find me. Thereupon they both left. I too left the place in a hurry.

Mrs. Kozlovsky took me to a good friend of hers, an elderly Christian, who lived in a side-street, not far from the Litevska Street. This was the only hide-out we could think of at the time. I was fairly well off there, but it did not last long. A German family had moved into one of the rooms and I had to run away once more. It is difficult to describe all I went through. I do not know till now what made me willing to accept so much suffering. I could have hanged myself or put an end to my life in another way, but the

had gone, he lay down close to the stove. I was afraid I would not overcome the terror that struck me. But a miracle happened. The German was a bit drunk and he fell asleep immediately. When I heard him snore I felt somewhat relieved. This lasted till he got up in the morning and left the house. The landlady and I got high fever, and we were very sick as a result of the fright. I was unable to speak for several days. The woman did not want to keep me in her house any longer, though she could not easily throw me out. I told her I cared no more about my life, but that she might also lose her head, if it became known that she had been hiding a Jewess.

Thereupon, Mrs. Kozlovsky took me to her home. This surprised me, for there was no place to hide in her house. Later on, it became known to me that the policeman, the son of the woman at whose house I had been hiding, confided to Mrs. Kozlovsky that he would kill me in my sleep and throw me into the river.

I could not stay at Mrs. Kozlovsky's house. The same night I was taken to a Christian who lived on Litevska Street.

One could say that the conditions there were relatively good. I was well aware of my plight. Till now, I do not understand how I survived. Food and comforts were of no importance under those circumstances, but whenever I heard the murderous Nazis marching in the street I began to shiver from terror and fear.

Several months passed by in this manner and it seemed there would be no end to the troubles. I had no alternative. I had to live in a cupboard full of various things. There I felt best. The cupboard was locked all the time.

I thought that no one would ever find me there. But even this good fortune came to an end pretty soon.

A priest's daughter, who was living in close neighborhood, began to get interested in the family in whose house

having no right to live. Friends used to visit my landlady. Sometimes they would sit for hours on end and chat; I could hear everything. Some of them even claimed to have seen me with their own eyes on a horse-drawn wagon together with my sisters, during the deportation of the Jews. Others said they had not seen me. Some had seen me crying together with the other deported.

None of them knew I was alive. In such a manner I used to lie for hours on the stove, completely motionless. I dared not move for fear lest someone might hear. Sometimes it was unbearably hot on the stove. But the worst was when a visitor arrived early in the morning, when I was still lying in bed. Then the landlady would cover me with an eiderdown, make the bed hastily, and though I was suffocating I refrained from coughing, waiting impatiently for the guests' departure.

This was not all. On one occasion, late at night, when we were already asleep, someone began knocking on the window and asked to open the door, for a gendarme had been inquiring about the landlady's address.

"God in Heavens! What am I going to do with myself?" I thought feverishly. The woman wanted me to remain in bed and to cover me, like she usually did, but I leapt out quickly and hid myself on the top of the stove. To escape somewhere else was out of the question.

When she opened the door, a friend of hers, Mania Lacinska and a gendarme entered. The gendarme's name was Goetzke. The couple simply wanted to "have a good time"... Goetzke turned off the electric light and directed the light of his electric torch into every corner in the room, asking at the same time: "Are there any partisans here?" A few minutes later he was lying on the same bed in which I had been sleeping earlier.

There was another bed next to the stove. After Mania

were of no help. The Christians began to fear more and more to keep me. I would not even leave the barn. It was dark and very cold inside and I felt indescribably disheartened. Under these circumstances I spent almost six weeks. Once, early in the morning, when I accidentally entered the house for a minute, some German arrived in a car. I do not know how I managed to rush out of the room and to climb up to the garret. The murderers stayed in the house all day long. I remained motionless in the attic in my dress only, though it was a very cold winter-day.

All the time I was thinking that the end of my life was near. I saw in my imagination how the savage German murderers seize, torture and torment me and I thought how much suffering they would inflict upon me before shooting me. This went on for a couple of hours, till I was unable even to think clearly. In the evening, after the Germans had left, Zhuk came up to take me down from the attic. He had to carry me on his hands for I was so frightened and frozen that I could not walk by myself. Nicolay's family looked scared when they saw me.

Several days later, Zhuk took me at night in a sledge back into Kamenetz. I was swathed in rags, my head bandaged. He intended to say he was taking a sick woman to hospital. We met no German on our way and arrived safely. Christian friends, who wanted to save me, requested a Kamenetz policeman, who had seen me leave the Ghetto to hide me at his home. He lived on Litevska Street together with his mother. After the policeman and his mother had agreed, I was taken to them at night. There I was better off. I remained there for 6-7 months, though they did not want to keep me so long; they simply had to; no other hiding place could be found. During the entire day, I used to lie on the stove which was partly screened by a curtain. No one knew that a living human being was hidden there, a being

— only local militiamen who would let me pass. I replied that it was impossible as there was an obstacle in the shape of a wooden fence above the ground. How could I possibly get out? He left but returned after a few minutes with another Christian friend. They brought an ax, smashed the wooden boards and simply pulled me out of the Ghetto.

Mrs. Kozlovsky who had been waiting nearby put a bed-cover on me and led me up to the attic in her house. There I was lying quietly till seven o'clock. Later on they made me change my clothes and put on a long bright dress and a headkerchief. In such attire I was taken to Litevska street to an acquaintance, a Christian by the name of Joseph (Yuzhek) Grigorevsky.

I remained only one day in his house, because his wife's family, who were staying with him, were very frightened; they took the children and fled. This made me think that perhaps my escape was useless. I wanted to go back to the Ghetto. In the evening, another Christian, Nicolay Zhuk, arrived. He took me to a tiny settlement where there were only two houses — his and his brother's. It's difficult to describe what I felt during the journey. Miraculously, we arrived safely in the hamlet. The first few days were not bad, but in the course of time the situation grew worse and worse. They used to lock me up in the barn for the whole day.

Nobody would come to me and ask if I needed or wanted anything. Late in the evening I entered the house for a short while and soon went back to the barn. And yet such conditions could be considered as good.

One day ,Nicolay went to Kamenetz and, upon his return told me that there was nobody left in the Ghetto. Everybody had been deported to Wysokie. This news depressed me greatly. I realised that the bitter end of the Gretto had come. Sadness and despondency overcame me.

I cried and cried but unfortunately the flowing tears

ska street was encircled by guards. We were all transfered to another Ghetto area comprising the street Kobrynska and Litewska. The first victims fell in the early morning hours.

Simha Dubiner's mother was running in the fields adjoining Litevska street. A German halted her. She implored him to let her go back. Crying she said she only wanted to bring some food for her son who was working nearby; but the murderer was not moved by her tears and shot her. She fall near Kozlovski's barn.She was still alive and tried to get up again. She muttered her last words: "Woe to me", then the assasin shot at her once more and killed her.

Motke, one of the Kozlovski brothers, carried her body to the Jewish cemetery and buried her.

Several minutes later, more people were shot on the same spot. They were: Issachar Velvel Freizer from Kobrynska street, his daughter Beyla, Zina Porolska's son-in-law, and a man from Warsaw, Dr. Gelberg's guest. Dr. Gelberg himself, his daughter Yanechka and her husband Ludwig escaped from the Ghetto and avoided being caught. Some time later, a Christian betrayed them and they were shot together in Demitrowiche Village, in the vicinity of Kamenetz. The doctor's wife, who remained in the Ghetto, lost her reason.

Quite a large number of Jews escaped from the Ghetto, but they had no place to hide; later on they requested from the members of the "Judenrat" to bring them back into the Ghetto.

Suffering, Courage and Escape from the Hands of Murderers

For three days I stayed in the heavily guarded Ghetto. On the third day, at noon, a Christian, Joseph Golyak, with whom we were acquainted, approached the barbed-wire fence and told me to escape. He said there were no German around

told them that she had been receiving letters and postcards written in Yiddish.

Miriam Pachter-Wapniarsky used to live next to Reyzel Gevirtzman. The Germans occupied her house. She had previously concealed something in the garden. Once, when she came there and tried to dig it out, a gendarme ran after her. She began to run away and entered our house. The gendarme began beating her savagely, while we had to hold her by the hands and head. She was so faint that she had no strenght to cry. This made us feel very broken-hearted. It was very difficult to bear all this.

When the Ghetto was set up in 1942, we thought that perhaps there would be a change for the better. In the Ghetto there lived 10 persons in a room. Everyday the murderers raised new demands through the "Judenrat" (the Ghetto Council appointed by the Germans) but at first they themselves did not enter the Ghetto.

Once, while on my way to buy some food for my sister's children, a gendarme seized me and beat me heavily.

I fell to the ground. Then he kicked me in my belly with his boots several times and roared at me to get up, but I did not have sufficient strength to do it. My face remained swollen for two weeks. This happened near the house of Yosel Glezer, outside the Ghetto. The savage Nazi's name was Werbel. I can remember this scene even today. When I returned home, my sisters cried bitterly, but unfortunately they were unable to help me. Of course, I dared not go out of the Ghetto anymore. Our Reyzel's sister-in-law, a young and very pretty girl was staying with her. She dreaded the Nazi murderers so much that she lost her senses. One early morning she left the house and never returned. The Germans caught and shot her. In such a manner the situation got worse from day to day.

On January 1, 1942, the Ghetto area comprinsing Brze-

on his house because of me. I understood from that, that I must look for another place to live.

With the German Murderers

On June 22, 1941, the wild German murderers marched into our little town. Soon afterwards the SS arrived in Kamenetz and caught Jews in the streets.

I myself saw through the window how they caught David Rosenberg's son-in-law, who was going from the direction of Zastavye. The murderers beat him up cruelly, pushed him forward and kicked him with their boots. This affected me so badly that I was unable to calm myself. We learned afterwards that the murderers had caught a large number of Jews in the town and beat them up heavily. Then everyone was seized by strong fear.

I was afraid that Fedosevich might deliver me to the Germans, so I moved out of his house and lived together with Reyzel Gevirtzman and her family.

Once, 2 gendarmes came and took away from us whatever they fancied, even furniture, quilts, curtains and other things. Then they put on Reyzel's head and old black hat they had found in the cupboard; they also put a big pot on my head and forced us to dance and sing and on top of all this swung their whips and lashed us. That was a terrible experience. Insult was added to injury.

Before the war a woman physician lived in Kamenetz. Everyone knew she was a Christian. She used to go to church and always wore a cross on her breast. After the arrival of the Germans she worked for a long period at the Municipality office and also exercised medical practice. Her name was Halina Weidenberg. All of a sudden she disappeared. We found out that the Germans had taken everything away from her and killed her, because a postman, a Christian, had

THE TRAGEDY AND DESTRUCTION OF KAMENETZ

By Dora Galperin

(The Letter of Dora to Lea and Dov Aloni)

At the Beginning of the Second World War

Soon after the outbreak of the Second World War, at the end of 1939, the Soviets occupied Kamenetz-Litvosk. The situation of the Jewish population changed for the worse. The local Communists, like Leybke Katz, Leyzer Dolinsky, Joseph Wolfson, Joseph Kupchik, the two Jacobson brothers from Zastavye, Malca Radisch and other such "prominent party-members" hastily assumed posts of authority under the new rulers. They were familiar with everyone and they knew well how and whom to oppress and persecute.

Three quarters of Kamenetz Jews had lived from commerce until then. They eked out their livelihood from their stores and stands. The stores were soon liquidated, commercial activity was severely punished and most houses were nationalized. The situation was very grave, almost hopeless. The synagogues were closed down. The Great Yeshiva was converted into a club which a cinema hall. Everybody was obliged to work on Saturday which also affected people badly. However, things were not so bad yet. Whoever knew some Russian obtained employment.

In 1940, the Russians simply threw us out of our house into the street. My sister Reyzel lived at Shidlovsky's home and I moved into the house of a Christian, Fyodor Fanasevich.

When the Germans arrived in our town he told me straight away that he would not hang out a Star of David

THE HOLOCAUST

local "Gordonia", was a close friend of the "Beitar" leader Binyamin Bogatin.

In the years 1936-37 the activity of the Zionist Organization in Kamenetz weakened and almost ceased. There was, however, a group of young people who collected money for the Keren Kayemet (Jewish National Fund); the treasurer of the Fund in Kamenetz, Yosef Grinblatt used to send the contributions to the Head Office in Warsaw. The group consisted of: Itzhak Sheinfeld, Yosef Feldman, Noah Goldberg, Reuven Szczytnicki and Yacov Weizhandler.

Our companion, Israel Goldshall, a native of Pinsk, was at that time teaching in the Pinsk Talmud-Torah Secondary School. In 1939 he became a teacher in Kamenetz and taught the children Hebrew.

Following discussions with him, on the subject of reviving the Zionist movement in Kamenetz, it was decided to establish a branch of the "Hashomer Hatzair". Yosef Feldman was named as the leader and Itzhak Sheinfeld as the secretary whose duties would include also correspondence with the Central Office in Warsaw. Noah Goldberg became the second-in-command and Reuven Szczytnicki — the treasurer.

The Zionist movement "Gordonia", under the leadership of Pinhas Rudnitsky, occupied the most important place among all youth organizations in Kamenetz, and was the most active one. When the Revisionist party — the "Beitar" — was founded in the town, Lipa Hurwitz and Binyamin Bogatin became its local leaders.

Members of the "Beitar" joined the Volunteer Fire Brigade; the municipal council and the mayor Piotrowski appreciated the abilities shown by the young fellows. When the town-orchestra was reorganized and named "The Firemen Orchestra" it included members of the "Beitar".

Kamenetz was the focal point for the surrounding townlets. Members of the "Gordonia" and "Beitar" from Wysokie Litewskie, Czernopczyce, Zhabinka, Szereszew and other localities, took part in the Lag Baomer celebrations. The Zionist Organization invited the local, higher officials to participate in the festivities. In addition to the town-mayor, the police-chief, the judge and the officials of the local council, all Jewish house-owners were invited.

In the thirties, with the approach of the elections to the World Zionist Congress, a festive atmosphere reigned in Kamenetz. The elections evoked great interest and almost every Jewish household bought a "shekel" in order to acquire the voting-right.

Pre-election propaganda campaigns were conducted by the various organizations. Public meetings were held in the synagogues, in the building of the old, Polish elementary school and in the theatre-hall. In addition to local speakers well-known public figures from others towns also came to Kamenetz to speak.

Despite differences of opinions on political matters friendly relations existed among the political organizations and party-leaders. Pinhas Rudnitsky, for example, who led the

wind-mills belonging to two old Jews, Rav Yeshayahu Ashkenazi and Rav Israel Timiansky were turning with a groan.

In the inclement wintry evenings the old religious teacher, Alter Velvel trudged in deep snowdrifts to teach the children the fundamentals of Jewish religion, the prayers and recitations like "Mode Ani" and "Kriat Shema".

There were many devoted Jews in Kamenetz. Asher Sapirstein, a private teacher, taught smaller groups and opened a "heder" which drew many pupils. The religious chants, the melodies of chanted prayers and biblical intonations can never be forgotten. Asher Sapirstein, a traditional religious teacher of the new type hired another teacher who gave lessons in the Polish language to anyone interested in it.

In 1928, the government decreed that all children between the ages of 6 and 14 must learn the Polish language. The Talmud-Torah employed a teacher from the Polish State elementary school to teach Polish as a regular subject. I should like to add that Jewish girls had learned in the Polish State elementary school before the Jewish boys.

Later on five Jewish boys registered to enter the Polish school. They were: Herzl Sapirstein, Mendel Szczytnicki; (Bezalel's son), Itzhak Sheinfeld, Shimon Wolfson and Israel Maretzky. We did it ignoring the fact that the majority of Kamenetz Jews frowned upon us. But we still learned Yiddish and Hebrew in the "heder" of Asher Sapirstein; later on our Hebrew teacher was Velvel Haim Kirshenbaum, an ardent Zionist.

The Jewish youngsters did not feel at ease among the Christian pupils. Therefore we were encouraged when two years later more Jewish boys enrolled in the Polish school. The majority of them finished their studies at the age of fourteen. Many went to other towns to enter religious learning institutes (Yeshivot).

KAMENETZ — THE MEMORIES OF MY YOUTH

By Itzhak Sheinfeld (Brooklyn, N.Y.)

Kamenetz — the little town where I was born after World War I, where I went to school and spent the years of my youth.

Our family lived in the Kobrynska Street, near the hospital. My father was a wood-merchant, who made trips to the adjoining townlets and country-side to buy plots of timber; the trees were cut and sold for use in building. When I was a little boy my father took me with him on some of his trips and I admired the village-Jews. My father used to mediate whenever differences arose between a Jewish villager and his White Russian, Christian neighbors.

Neighbors from the Kobrynska Street often gathered in our house to discuss local problems, to find ways and means of helping a needy person or of securing the water-supply for the inhabitants of the street. That was quite a problem since the municipality refused to sink a new well and the management of the hospital did not allow us to use the well belonging to the hospital. The Jewish inhabitants of the Kobrynska Street had to supply the financial means and laborers to carry out the work, but the efforts were necessary and successful. I remember the Yeshivah-students, walking in the streets and engaged in lively discussions on religious subjects.

During the winter-evenings we heard sounds of hammer-blows coming from the smithies of Pesah Gorinsky and Gedalia Rubinstein; at the same time the vanes of the

watched the proceedings of the market day. With sundown the market ended and everyone left in all directions.

One of the simple pleasures we enjoyed was the stroll along the Main Street along Kobrynska Street which stretched to Napiski and to the bridges across the river. The river was the division between Kamenetz and the suburb Zastavye. The youngsters liked rowing on its waters. Sometimes they sang to the accompaniment of a musical instrument. In springtime the meadows on both sides of the river were covered with yellowish flowers and looked like golden carpets.

The stroll on Saturday night or on holiday was something of a tradition. Everyone put on his best clothes and went out into the Main Street, — married couples, lovers, groups of boys and girls. Some spoke softly, others expressed their opinions loudly trying to persuade the opponents with their arguments. The subjects of the talks were varied and included literature, politics, world and local events.

This went on for generations. I can still hear the youthful laughter in the streets of Kamenetz — of Kamenetz that exists no longer...

with their big sticks clapped their hands the deal was regarded as concluded.

Potters would display earthenware pots, bowls and dishes.

Shopkeepers displayed colored kerchiefs and nailed boots right at the entrance. Cheap ready-made clothes were, with a pull here and a squeeze there, made to fit the peasant who put them on. The cartwright prepared brand new cartwheels ready for sale. The smiths were very busy shoeing horses. The hardware merchants exhibited sickles, harrows, nails and other tools needed by the villagers. The bakers had been working hard to supply the stands with fresh breads, rolls, with garlands of large and small "beigeleich".

Beyle Hoch served soda-water from a copper container wrapped in ragged cloth and sold chocolate-colored ice-cream from a barrel. The look of halvah, various delicacies and even herring tickled the palates of the onlookers. The villagers ate bread with herring which was kept in barrels. The pubs and taverns were full of men and women from the neighboring villages. They drank vodka and had a bite of fried fish. Curses of drunken peasants could be heard all the time. The crowds milled about, buying and selling or just looking around. An organ-grinder, with a parrot on the barrel-organ, was busy selling horoscopes. Peasant women paid a few groshes to learn about their fate. Ordinary swindlers and pickpockets, who had come from faraway to try their luck, had a field day. Cries and shouts of the victims who lost all their money were heard long afterwards.

The merchants and shopkeepers were busy trying to attract the attention of the peasants and persuade them to enter the shops. Then interminable, exhausting haggling ensued. Even those inhabitants of Kamenetz who did not engage in any buying or selling joined the crowds and

Most of the stores were in two rows divided from one another by wooden partition walls.

On ordinary weekdays the shopkeepers used to wait for customers. On hot summer days the two rows of shops provided pleasant shade. In winter time, amidst frost and snow, one had to stamp one's feet to keep oneself warm. Women clutched little pots filled with charcoals to warm themselves. In winter, they wore hoods, long scarves and knee-high felt shoes.

The principal source of income was market-day. On every Thursday and on the fifth day of each month, peasants from the neighboring villages came to Kamenetz to do their shopping. There were also yearly fairs named after saints. Then shopkeepers hired boys and girls to keep an eye on the merchandise brought specially for market day. The young helpers received one and a half Zloty a day for their work. The merchandise usually came from Brest by wagons drawn by horse.

It must be said that the wagon-owners in Kamenetz, who were fathers of large families, were respectable people and made a decent living. Yeshivah students ate at their tables on fixed week days and on Sabbaths.

The coachmen of Kamenetz-Litovsk were considered as belonging to the merchant class. The wholesale merchants from Brest greatly respected them for their honesty and put faith in their word.

Those entering the town to sell their goods had to pay a special toll. The tax collectors were Jewish youths hired by the municipality. This led to dissatisfaction on the part of the peasants coming to town. They used to come from far and near in order to sell a horse, a caw, a calf, a lamb, a pig, chickens, ducks, geese, eggs, corn, fruits, hides, pig hair and wagon loads of timber. Horse merchants and cow merchants used to come too. When the intermediaries

receive greetings from Brest and Zhabinka and to take a look at the "new faces" of people from other towns who arrived in Kamenetz. People would also meet at the station to see the outgoing buses. Whoever wanted to have a bite could get it from Motke Kotek who sold foodstuffs of good quality. His kiosk was standing right next to the station in Brest Street opposite the row of stores.

This regular communication enabled the Kamenetz youth to visit Brest frequently, and enriched the cultural life in our town. Wandering theatrical groups often showed up in Kamenetz, particularly during the holidays of Passover, Shavuoth and Succoth, and performed many well known plays. The performances took place in Motye Ḳlepecherer's barn or in a large building in Otzalina. The spectators enjoyed the shows which ended late at night.

On the whole the young people strove to leave for the wide world. Those who had an opportunity to emigrate to the United States were considered the most fortunate. Many left for Argentine, Cuba, Palestine, Australia and other countries. Our townsmen struck roots in and became citizens of many countries, and established families. Their children acquired higher education and became teachers, physicians, engineers, druggists, chemists, business-men, skilled craftsmen, etc.

Though our life was restricted, it was nevertheless varied. After all, people learned in traditional religious schools ("heder"), continued in Talmud Torah, in the Yeshivah, had private teachers; they married, raised children, belonged to political parties and dreamed of a better future; they read books and newspapers. Several persons subscribed to one copy and it went from hand to hand.

I ought to devote a few lines to the shops. They provided the main source of livelihood for the Kamenetz Jews.

the organization struck deep roots among the impoverished local peasantry.

Before May 1st, secret meetings were held to stress the importance of the Workers' Day. Every gathering assembled in a different place — in "Mogilki" in the nearby woods, in the "valley" past the Kobrynska Street or in homes of workers who lived in side lanes. Young boys were standing guard to warn the assembled of any possible danger.

On May 1st, 1928 a public demonstration took place. The demonstrators — mostly young peasants — arrived in their Sunday clothes. The men wore red ribbons, the women donned bright dresses and red kerchiefs. They gathered in the market square opposite the Russian Monastery. When one of them began making a speech, the police intervened, dispersing the gathering and arresting several demonstrators. The assembled peasants dispersed, throwing stones at the police. The townspeople refrained from taking part in the clash.

On a winter's night, plain-clothed and uniformed policemen, who had come from Brest, carried out a search in a dozen houses and dragged out of their beds youths suspected of revolutionary activity. These were the first arrests that occurred in town. The parents and other relatives cried helplessly while the young men were being taken to the Brest Prison.

For a long time afterwards the town remained gripped by fear and uneeasiness. But the young people displayed political maturity, discussed social problems and hoped that in the future life would be more beautiful and just.

Our small town awakened to new life thanks to increased motor traffic, especially after buses had begun to run regularly on the Brest-Zhabinka-Kamenetz route. The bus station became an attraction for young and old. They used to wait for the arriving buses to meet the passengers, or

The right wing of the "Poalei Zion" Party was also active in Kamenetz. It was located in a house next to Beit-Hamidrash. The youth organization "Freiheit" ("Freedom") which was affiliated to it, had a self-education circle. Speakers from Brest used to visit us often. The comrades Rogzhansky and Sheinman organized propaganda meetings, whose theme was a Jewish homeland constructed on socialist principles. In 1927 a conference of youth organizations took place in Brest in the hall of the artisans' union. I was one of the delegates. I received instructions from Israel Freier and Haya Krakowsky. The principal speaker at the conference was Shpizman from the Head Organization in Warsaw.

The youth in our townlet was searching for a purpose and a practical aim in life, but even learning a trade was a problem. There were excellent tradesmen and craftsmen in Kamenetz: shoemakers, tailors, furriers, carpenters, smiths, tanners, a cartwright, a potter, and three barbers. One or two of each trade possessed his own house.

Nevertheless, the earnings of the skilled workers were not sufficient to make ends meet. People worked long hours six days a week. Finally, trade unionism began to gain a foothold in the townlet. An organizer from the tailor's trade union arrived from Brest and a strike was declared in tailoring establishments. Tailors and sempstresses gained an 8 hour working day and better employment conditions. A strike broke out in shoemakers establishments too, but the employers put up strong resistance and did not give up. This time the strikers gained only shorter working hours.

A leftist underground organization was formed in the town to fight against lawlessness in the province of Polesie, to which Kamenetz belonged. Indeed, the Poles regarded Polesie as their colony and the Polish police maltreated the peasants. No wonder that the propaganda spread by

summer evenings we used to discuss and express our opinions on the books we had read.

In its premises in a little street in Odalina, the Y. L. Peretz Library arranged well frequented "box-evenings". Everyone who wanted to ask a question could do it by writing its contents on a piece of paper and dropping it into a box which stood on the table around which the organizers read out the question and asked whether anyone from the public could reply to it. Many of those present replied according to their knowledge and lively debates ensued. Our knowledge was enriched thanks to this collective learning. Literary evenings, where excerpts from books were read and anlyzed, also took place. The critical judgments were usually on a high level. Thus the Library was for us the key to knowledge which could be attained by everyone.

The Zionist Organizations. The Z. O. had its "headquarters" in Relken's house. It propogated the Zionist idea and its activity was most intensive among the youth of the town. The organization sold "shekels" which were the annual membership fee to the Z.O., collected money for the Jewish National Fund and the Jewish Foundation Fund. Speakers from the Central Organization would come frequently to stimulate the collections.

The Zionist organization was active in the cultural field, too, and organized on Saturday literary evenings with the participation of guest artists. I recall an interesting evening devoted to a trial of Shakespeare's "Shylock". The hall was crowded and the air stuffy, but complete quiet reigned when Lipa Horovitz, one of the local Zionist leaders and a talented speaker, was reading the contents of the play. The assembly followed with interest the proceedings of the trial and listened intently to the prosecutor's and defendant's speeches.

Kobrynska Street. Even today I still remember his lovely Biblical chants.

Shlomke taught a group of children including Yosel, the son of Ephraim Kotebe, Golde and Feigl, Rivele's sisters. Shmelke taught my class geography, natural sciences and arithmetic. Velvel and Hershel worked as teachers in other towns.

Asher used to stage well-known theatrical plays like "The Sale of Joseph", "Shulamit" and others. His three brothers Velvel, Hershel and Shlomke, as well as Shlomke's wife, Zelda, were the chief actors. Also Isaac Wolender and Sara Rudnitsky also played their parts exceedingly well.

Asher staged the well-known Goldfaden operetta "Di Kishefmacherin" ("The Sorceress"). The actors were a group of young workers — boys and girls — Sender (David Pasheker's son) played the role of "Babe Yakhne", the witch; a tailor's apprentice who played the role of the little "Duckling" sang very nicely. Bashka, Maya Golde's daughter, a pretty young girl who appeared in the main role as "Babkelech" acted and sang beautifully. The operetta was successfully performed several times. The public warmly aplauded the actors.

The theatrical activity was a great contribution to the town's cultural life.

There were in the town three important cultural institutions. Those were the Shalom-Aleichem Library, the Children's Library and the Y. L. Peretz Library. The last one had a rich choice of books in Yiddish. The youth read avidly the books of our great classics: Mendele (Mokher Sfarim), Peretz, Shalom-Aleichem, Shalom Asch, Abraham Reisin and others. The literary critics Baal-Mahashavot, Niger and Trunk were also widely read. But the world literature and its classics in Yiddish translations were not neglected either. During walks taken in the

The Great Yeshivah, with dozens of students from various towns and cities, played a great part in the life of our town. Many families drew their livelihood from the institution. The Yeshivah bordered on the Beit Hamidrash where the students learned avidly and ardently arguing vigorously about the Law. In the time between the afternoon and evening prayers the Yeshivah students would break into a song, whose moving, sad melody plunged the outside onlookers into gloom. But during the joyful celebrations of the Feast of Water Drawing (Simhat Beit Hashoevah) and Rejoicing of the Law (Simhat Torah) the students sang and danced joyfully.

On the Sunday preceding the Day of Atonement, with an orchestra playing, Kamenetz welcomed the arriving Head of the Yeshivah, Rabbi Barukh Baer. Young and old, men, women and children streamed to the highway. After a long wait they finally saw the arriving Head of the Yeshivah and his assistants. The people of Kamenetz cheered the arriving guests who were welcomed with great honor by prominent town representatives.

An apartment had already been prepared for the Yeshivah Head and his assistants. It was located in the Main Street, in the house formerly occupied by a pharmacy.

The Yeshivah became an integral part of the town. It exercised great influence on its spiritual life, particularly in the earlier period when there were no secular Hebrew or Yiddish schools.

While dealing with the educational and cultural aspects of our life in Kamenetz I ought to mention the four Sapirstein brothers: Asher, Shlomke, Velvel and Hershel. They were well known in town as teachers, each one of them in a different field. I attended the class led by Asher Sapirstein. The lessons took place at his home in a side lane near the

given by "Little" Mendele Levin. Mendele, the Hassid, went around with a basket on Saturday afternoon to collect "halot" for the needy. I remember the joy of the housewives who carried the "halot" for him; they blessed him for he had enabled them to fulfill a religious precept (mitzvah).

My memory takes me to a winter day in 1927. On a frosty Sunday morning, we, a group of young boys, were walking in a street inhabited by Christians. Suddenly we heard a voice of crying children. It came from a Christian house with a thatched roof and tiny windows covered by snow. We entered the house and saw a number of huddled childish figures dressed in rags, and crying because of hunger and cold. It turned out that a weaver's family with many children lived in that little house. Shmerl Solnitze, Shaye, the melamed's son, who was together with us, was the first to react. He exclaimed that in such terrible condiions the children would die of hunger and cold and he called us to act immediately. We entered the neighboring houses and recounted what we had seen. Soon, firewood, food and money were collected and each one contributed whatever he could.

A philantropic organization carrying the Hebrew name "Linat Tzedek" (Hospice for the Poor) was active in the town. Its purpose was to aid the families of the sick. The "equipment" it possessed was very modest indeed. It included several thermometers to us in compresses, a clyster and a rubber container for holding ice. The ice was for use in compresses applied to the head. When the typhus epidemic was raging in Kamenetz a young man and a young girl from the "Linat Tzedek" organization used to visit the sick every night. They attended to the patients, gave them juice to drink, applied cold compresses to their heads and helped in other ways, thus bringing relief to numerous families.

future to stroll on the bridges and to wander in the streets. However, if you study, you will be respected by your fellow-men, no matter where you find yourselves".

Another memory is linked with my father who used to pay frequent visits to Rabbi Burstein. My father was active in the community's affairs and people from all walks of life praised his honesty and willingness to help others. Once, on a Saturday, my father took me with him to be examined by the Rabbi, as was customary in those days. Noticing my nervousness, the Rabbi calmed me. I passed my "exam" well and smoothly, to the satisfaction of both the Rabbi and my father.

Every day the Rabbi honored the Main Street by walking along it on his way to the "Shepsel" Synagogue where he used to pray. He preached twice a year in the large brick synagogue — on the Saturday which falls between the Jewish New Year and the Day of Atonement and on the Saturday which precedes the Passover.

The Rabbi officiated at wedding ceremonies which usually took place outdoors near a synagogue and were attended by the majority of the town's inhabitants.

The Rabbi was respected in the town by all kinds of people for his wise advice given on various problems. He used to travel to North America to sell the books he wrote.

The members of his family were educated too. Rabbi Burstein's house was very near to the house of Motie "Klepechiner".

I should like to mention the name of Shlomke Mandelblatt, the permanent secretary of the municipality. He warmly responded to all those who applied to him for help and advice. He always had an encouraging word for them as he filled in questionnaires for those who were getting ready to emigrate or had received a call to military service. Another example of extending help to his fellow-men was

THE YEARS OF MY YOUTH IN KAMENETZ-LITOVSK

By Hatzkel Kagan

Many images are engraved in my memory, and first among these are the religious teachers ("melamdim") of my youth who planted in my heart the desire to learn.

I remember Joseph Vigotov. A fine person, a scholar and active in communal work, he was a teacher at the "Talmud Torah" School, which was located in a side lane in the Christian quarter, where the court was later situated. His beautiful commentaries on the Book of Psalms still resound in my ears. It sounded poetic when he recited melodiously the chapter "Ashrei Haish" and when he exclaimed "Lama Ragshu Hagoyim"; all of us in the room felt as if it were a call to the whole Jewish people. We all loved learning together with him.

I remember also Ben-Zion, a more "modern" Rabbi, a teacher and a pedagogue. He taught us the Bible, the Talmud, the Grammar, arithmetic and writing. It is interesting to note that when we learned the Book of Esther his comments bore the character of a modern explanation. We could see vividly the events of the past. Every Saturday, instead of having an ordinary lesson with us, he would read us stories from the "Hagada". Their beauty captivated us, and this was largely due to the exciting manner in which they were read aloud by our teacher. As to the words of rebuke he directed at us, they sounded more or less like this: "Listen fellows. Now, at the time you are young, it is time for you to learn. You will have enough time in the

glance of the cantor was sufficient to correct it at once. The cantor Yaffe possessed not only a powerful, wailing voice; he was an excellent interpreter of Jewish prayers. Even those who did not understand their text, could easily grasp their meaning. Who is able to forget his Rainfall Prayer and his other compositions — real pearls causing delight to everyone who heard them.

And in such a manner we were standing on the Yom Kippur evening and deriving pleasure from the soul-stirring prayers.

During the entire Day of Atonement hardly anyone was seen in the streets. Complete silence reigned over the whole townlet: only the chanting of prayers in the synagogues could be heard. The "Neilah" Prayer which concluded the services on the Day of Atonement was recited by the cantor with much heartfelt emotion. Every word expressed sorrow and supplication. Was it not the last hour in which the fate of everyone would be sealed? Who could know what one's own fate would be? But as soon as the cantor lifted his hands up to Heavens and cried our in his powerful voice: "Open the gate, for the day is almost gone!", all of us believed that the gates had really been opened, that our prayers had been accepted; with a light heart we uttered the phrase "Next Year in Jerusalem", and so the Yom Kippur service in our town came to an end.

When I reflect upon those bygone times and think about those Jews who are not with us anymore, I begin to realize how many talented people perished in our own town and how great their achievements would have been if they had lived in other places and in different circumstances.

There are no Jews and no synagogues left in Kamenetz. All that remained are the memories. Who can forget them?

on both side of the Holy Ark. On one side were carved various wild animals living in the forest; their teeth were protruding and the beasts looked as if they were alive and always ready to defend the persecuted Jewish people against its attackers. On the other side various fruit trees were carved. They symbolized the time when the Jewish people would be in its own land and enjoy its own fruits. All this had been done by an artist endowed with great talent; it was told that he had succeeded to create only two such works and one of them was in our synagogue.

On the Yom Kippur night the synagogue was crowded and brightly illuminated by hanging lamps; a forest of burning wax candles cast dark shades; along the eastern wall the older men of our town, clad in white garments, were swaying slowly like old trees in a woods and murmuring prayers; complete silence reigned while everybody held his breath and waited for the cantor to begin chanting the "Kol Nidrei".

The notables of the town also came to hear the cantor and they were standing on the pulpit with an expression of awe and reverence on their faces. As soon as the sounds of the "Kol Nidrei", chanted by the town cantor H. Yaffe and the choir, were heard, everyone was filled with awe and felt the approach of the hour of reckoning. Though many years have elapsed since those times, I still cannot forget the tremendous impression made on me by the sweet, soul-stirring chant. The town-cantor H. Yaffe, rather short and with long white hair, was a man endowed with many talents. Besides being a cantor he also painted sign-boards for shop-keepers and was learned in the Law; though neither he, nor the local young people who sang in the choir had ever attended a conservatory, they all knew how to read musical notes and had to sing harmoniously. Whenever one of the young singers committed the slightest mistake, a

ness of the coming hour. Immediately after the afternoon prayer people rushed home to eat the last meal before the Great Fast. My father, dressed in a white garment, blessed the children while my mother was lighting the candles.

This unforgettable picture is still in my memory. The room is shrouded in partial darkness. My God-fearing mother, slight in stature and with a delicate face, never failed to thank and praise the Almighty and to say the benedictions, as she stooped above the tallow candles and cried.

"Why is mother crying?", I asked my older brother. "She is thanking the Almighty for the kindness He has shown her till now, and she is asking Him for health and means of livelihood for father in America and for all of us," replied my brother.

I knew, in fact, that father found it difficult to earn his living in America. Otherwise, we would not have to buy on credit and mother would not have to pluck feathers in the late winter-evenings, and to knit woolen table-cloths — she did it with real artistic talent — as well as to work in gardens in the heat of the summer, in order to earn something. Therefore, her prayer asking for means of living for my father in America, was understandible to me; even then I could not grasp the meaning of her expressions of gratitude for the favors God had shown her, but my God-fearing mother thought differently.

Then we all went to the synagogue to "Kol Nidrei".

The Kamenetz Synagogue was a tall, circular building whose outward appearance reminded more of an ancient temple than of a modern synagogue. Inside it looked even larger and more beautiful. The blue-painted ceiling was so high that it could hardly be seen with a naked eye. Indeed, the ceiling represented the sky with sparkling stars exquisitely painted. But most striking was the hand-made wood-carving stretching along the entire height of the wall

THE DAY OF ATONEMENT IN OUR TOWN

By H. Mendelsohn (New York)

Already in the morning hours of the eve of Yom Kippur (The Day of Atonement), certain disquiet could be felt among the Jews of our townlet. Everybody hurried to pray in public. The coming of the holiday was noticeable. The everyday hustle and bustle stopped suddenly, the usual gayety disappeared from everyone's face; everybody was seized by a feeling of gloom when the last preparations for receiving the Great Holy Day of Atonement (Yom Kippur) were finished. People became friendlier to one another; the enemies of yesterday reconciled; shop-keepers, bitter competitors, smiled at one another, wishing to forget the harm done by one to another, for the sake of a piece of bread, during the entire year.

Everybody walked hurriedly to the afternoon prayer (Minha), lest they might — God forbid — come late. The synagogues were packed. Right next to the entrance there stood long tables with plates belonging to various charitable institutions like "Meot Hitim for Orphans (Financial Aid given before the Passover Holiday), Interest Free Funds for the Poor" (Gmilat Hesed) etc.; it's impossible to remember all such institutions since there was no lack of needy persons in the town. Everybody dropped a coin — some a large one and others a small one — but all made a contribution, requesting forgiveness for their sins, and was there anyone who had not sinned?

The prayers were ardent and everyone felt the earnest-

Josef Soroko

A Colonist

was Mendel Caplan, the son of Heske, a miller and a neighbor of ours, a fine young man.

The new committee was formed but, the old committee refused to disband. However, the whole community went to the Kamenetzer Rabbi, who decided in favor of the new committee because it had been democratically chosen. This, I may say, is an example of the peaceful manner in which a simple people who had suffered and had been wronged, adjusted to its grievances.

But life, as the Bible had taught us, is not by bread along.

Despite these hardships, the Jewish community in Zastavye remembered that their children also needed spiritual nourishment. Joint efforts in this direction produced some results. The children studied under very difficult conditions but those who wanted to broaden their education could not do so. There was no library in Zastavye.

It was at about this time that I saw the hoplessness of the Jewish situation in Europe, and I decided to leave for America. Soon after my arrival in New York I received a letter from my wife's sister, Bracha, may she rest in peace, written in an excellent Hebrew and requesting that we raise the money for the creation of a Jewish Library in Zastavye. My own circumstances then were indeed meager. I took the matter up with several fellow townsmen and among us we dispatched to Zastavye for the purpose requested.

There is much more that can be said and written, but in the briefest of summaries — this was the life as we lived it in the colony of Sarova and the town of Zastavye. The world knows that the German murderers exterminated one-third of our people, but we, from Sarovo and Zastavye, know and can remember the victims in our communities.

mittee (JRC). It sent food and clothing to Brest, which was the distribution center for our area, and we chose Reb Zimel to be Zastavye's and the colony's representative. In this capacity, he would go to Brest from time to time to settle matters pertaining to relief work and food distribution for the colony and Zastavye. Once while walking in the streets of Brest a Polish soldier from General Haller's army assaulted him and tore out a large part of his beard. I still can remember the painful impression and the grief this created in our colony and in Zastavye. Reb Zimel sat in mourning for his beard for seven days, and I may say that his grief and anguish were so great that he became ill and never completely recovered.

It was in and around these days that the Jews of Zastavye began to suspect that there was something unfair in the way the food relief from the JRC was being distributed. The amount that was being given to the individual families was constantly getting less.

One Saturday, after prayers were over, an assembly was held and it was decided to appoint a new committee. The proponents of this movement were simple, honest, upright workers — men like Itche "Klotz" (a nickname I do not employ in a derogatory manner but simply to identify him properly); Eli Yakir, son of Moshe; Gabriel, son of Yakir Moshe, Pesach Kaletsky, and several others. The people assembled at that meeting decided to elect young and energetic workers to the new committee. Shouts went up: "We want Velvel Toybe's!" (This was my name, — the Toybe part having been added when I became the husband of Sarah Ashkenazi, her mother's name being Toybe.) Two others were chosen, dear friends of mine who later were murdered by the accursed Germans. On was Moshe Savshitsky, an upright, intelligent young man; the second one

our region. But then the Poles and the Bolsheviks fought, and when that was over the Poles carried off overything they could lay their hands on in our colony. Not only live stock — but even children's shoes. However, after a while, order was established, and it was at about that time that my intended wife, Sarah Ashkenazi, and I, began to think about our future. This was shortly after her father, Chaim Itche, may he rest in peace, had passed away.

It was difficult everywhere.

More than half of Zastavye was destroyed during the First World War but the Jewish streets and the two synagogues bore the brunt of the destruction. Some of the Jewish people moved into Christian homes on Christian streets where the residents had fled although their homes had not been damaged. This was in marked contrast to what had befallen Jewish homes, for only a very few Jewish houses had been spared. These were the homes of Shaye Nahum, Yosel Nehemyas and Velvel Prohotsky. Among their first consideration was to find a place where a "Minyan" of 10 Jews could meet for congregational prayers. Reb Yankel Olier, a pious Jew living in the large house of Shaye Nahum, at once put his living room at the disposal of the congregation. It was there, until the house was sold, that prayers were recited. Then Velvel Prohotsky invited the congregation to pray in his three-room house. Part of this dwelling provided him with the means for marking a living, the part which was the bakery, where on market days people made a stop over for a bite and a purchase. Despite this, Velvel Prohotsky offered his home for several years, and it was used for religious services until the Beth-Hamidrash was rebuilt. The little town of Zastavye had such worthy Jews!

The horrors of the war brought a measure of relief from America with the creation of the Joint Relief Com-

On the Sabbath we wore a silk coat with a silk woven belt (gartel) and a little Polish cap on his head.

But it was not all work in the colony, especially for the young people. In the summer, the young folks did put in their licks in the field, but winter was the time for entertainment. They would gather in large houses to dance and to sing love songs and Zionist songs. These gatherings generally took place on Saturday night when everyone was well rested. No one ever missed any affair or event that took place in the little town of Kamenetz.

As for the adults, they too had their fun. On Holidays, the settlers visited each other for "Kiddush" and housewives were afforded the opportunity to show off their cooking and baking arts. Such delicious cakes and pastries! The young fry, meanwhile, played parlor games, sang and danced and recited poems by Morris Rosenfeld, Abraham Raisin, S. Frug, Haim Nachman Bialik, and the stories of Sholom Aleichem and Peretz. As a lad, I too was among those who recited these works.

Then came the bad days!

During the First World War, almost three quarters of the colony, as well as the town of Zastavye, were burned down and completely destroyed. The people were driven out and most who returned found no place to live. The retreating Russian Army had burned all our crops and barns and stolen livestock and our farm tools. But miracle of miracles, the Beth-Hamidrash was not destroyed and three families moved in there temporarily. They hoped to settle elsewhere, but a man named Yankel and another called Jacob Hertsky Chorny died there.

Following the retreat of the Russian armies, bands of robbers formed and our colony suffered greatly from their criminal assaults. Then came the Germans. When they withdrew, the Poles set up their own State and occupied

In my time, there remained fourteen families in the colony numbering over fifty people. Living conditions had improved, thanks to the help given by the Jewish Colonization Association. At the turn of the country, our colonists had applied for agricultural assistance to the JCA. This organization sent experts who gave instruction in modern methods of fertilization and the use of agricultural machinery for plowing, threshing and harvesting. Some of the settlers put little trust in the new methods but those who began using them were successful according to the standards of that time.

One of these settlers was Zimel Simchovich. By a stroke of good luck, he had succeeded in acquiring additional land from several families. Employing the new methods of farming, he became a rich colonist, envied not only by his Jewish neighbors but also by gentile landowners who bought from him seed, hay, and straw in large quantities which he had accumulated before onset of winter. He also planted an orchard of some 250 fruit bearing trees, an achievement that was new in the entire region. He raised apples, pears, cherries, plums of the larger size, and gooseberries. Professional literature from the JCA on how to be a successful orchardist helped Zimel with his work. He also bought saplings from the same source.

Needless to say, Reb Zimel was the most outstanding member of our colony. While every one in the colony was kind, generous, and hospitable, not to mention warm-hearted and agreeable, Reb Zimel, however, was the shining example of all these virtues. One of the best students of the "Mishmar Yeshiva" in Brest, Rev Yosel Soroka, who became his son-in-law, was sustained and maintained by him in the traditional manner of a rich man supporting a Talmud student who was to marry into the family. Reb Yosel Soroka was descendant of a "Hassidic" family and was himself a Hassid.

of the colony in its dealings with the local authorities. He was the "Starosta". He was also the most accomplished "Reader" in the synagogue; that is, leader of prayers, a "Baal-Tefilla". To be sure, every member in the colony was able to do the same, but each had his own variations but none was quite as authoritative as my Uncle Ephraim Shimon. Another uncle, Manche Ashkenazi, a born artist, made his contribution to the rebuilding of the Beth-Hamidrash. All the fine wood work and carvings contained on the Ark and on the Bima were done by his God given talent to his hands.

*

Now, to return to the beginning: The first generation of colonists found agricultural life difficult and strange. It became advisable to hire peasants from neighboring villages, the nearest to our colony being the village of Bilyeve. This practice of hiring peasants continued well into our days, that is for the life-span of four generations. At harvest time, when it was necessary to gather the yield rapidly, it was usually the Bilyeve peasants who were hired to help with the work. After a small part of the colonists had left the settlement, those who remained, the hearty and determined, lived a real good Jewish farm life. It was a hard life but well-organized. Winter was naturally the hardest period but during the summer months, our youth were busily engaged in the fields, and with the grazing of cattle. It was not unusual for young boys to be awakened at three o'clock in the morning to begin the farm chores, if there were no older brothers or sisters to do them. One should remember that "Heder" (Hebrew school) began at 7:00 A.M. But it was all in a day's work, including a watch on the herd to keep them from grazing too close to the borders of the corn fields. Usually a gentile would be hired for this purpose.

necessary labors, which were forbidden to be done by Jews on the Sabbath and Holy Days, were performed by peasants from neighboring villages. They milked the cows and fired up the stoves in winter. Our relationship with them was peaceful and at times even friendly. Naturally, they were paid extra for doing these chores. There was one among these gentile peasants, Ivan the Shepherd as we called him, whose job was to look after the herd as they roamed the fields. In addition to being the shepherd of the colony, he was also the colony's Shabbat-Goy. He would turn off the lamps in the Beth-Hamidrash and tend to the stove there during the winter. He was devoted to the colony and I remember that soon after the First World War, there was a shortage of "Ethrogim" (citrons) which were used for Succoth, the Feast of the Tabernacles. The neighboring town of Zastavye had both a citron as well as a "Lulav" (ritual palm branch). Each day during the Feast of the Tabernacles, Ivan would run the distance of three miles from Zastavye to our colony holding the citron and palm branch as he ran, and after our services in thee Beth-Hamidrash he would run back with them to Zastavye.

There is one more item concerning our religious life that needs to be recalled and that is the renovation of our Beth-Hamidrash.

In 1909, on my father's second return from America, the colony decided that our religious house was in need of refurbishing. It was my father's proposal that this be done and again he was chosen to be the Treasurer. Each member not only pledged a financial contribution but in addition, his own work to rebuild and to embellish the building.

The most active in the project of reconstruction were my father and his three brothers: Reuben Leyb, Hershel, and my favorite Uncle Ephraim Shimon. It was the last mentioned who was the permanent official representative

of excellence not easy to maintain and I can recall that the majority of the parents whose children were attending our "Heder" were usually obliged to borrow money from the wheat merchants in Kamenetz against their next year's crop. The Rebbe (teacher) was not only well paid; he was provided with food and lodging.

The colonists paid no dues to the Religious Council (The Kehilla). Whatever business we had in connection with our religious life was carried out by an elected Community Council. This election took place on the night of Simchat Torah, when they would also elect their Gabay, (the chief officer). This honor was bestowed upon my father every year and he served as Gabay for his entire life. It was on Simchat Torah night that the Gabay used to make a statement to the assembled community as to the expenses for communal needs and the homeowners would promise to pay them in part. The colony had no cemetery of its own and the deceased would be buried in Kamenetz Litovsk. But there were other expenses. For the High Holidays a paid cantor was brought in from Kamenetz. For several years the cantor was Reb Shlomo Rudnitsky from Kamenetz. He was called Shlomo Lysker because he was an overseer in the village of Lyski, where he was in the service of a rich non-Jewish landowner. He was the farm manager. Part of his duty was to keep strange cattle from rambling into the landowner's fields at night when they might damage the crops. Due to this, some of the peasants aimed to kill him and so he left the village. Not wanting to become a Gemora teacher because this would deprive the teachers of Kamentz of their livelihood, he became a teacher for beginners. But during the High Holidays, he was the cantor in our colony.

There are other facets of our religious life that I can recall. Our Sabbaths were observed strictly, and only the

by different members of the colony. After the prayer service, many remained to study Talmud.

Religious instruction for the children was given in a room within the Beth-Hamidrash. School began at 7:00 in the morning and ended at 8:00 in the evening. In my time, the teacher came from the town of Kalenkovich. He taught us the Five Books of the Law with Rashi's commentary, as well as Talmud with annotations. I can recall the names of other teachers, such as Reb Eliezer Rogoznitsky, Reb Pinya Rappaport, and Yosel Terk. But one name I can recall with particular joy, for his coming was not only a joy to me but a festive pleasure for the entire colony. He was Rabbi Leyser Velvel of Blessed Memory, the Rabbi and religious Judge from Zastavye, our neighboring small town. Before the Passover festival he would arrive in a wagon and come to pray at the Beth-Hamidrash. On these visits he would take up a collection for the poor. It was my father's privilege to have the visiting Rabbi as a guest for dinner in our house, when I would be examined in chapters of Talmud that I had studied. At his leavetaking, a committee of home owners would collect corn, wheat, rye, and even potatoes, and the Rabbi would leave with the wagon, in which he had arrived, fully loaded.

Although the children had the right to attend the village school where Russian was taught, the instruction there was not suited for Jewish children, and our parents, despite their great economic difficulties, maintained constant, regular Jewish instruction in the colony in the Beth-Hamidrash. They did not forget the reading from our Bible and repeated in our prayer book . . . "And ye shall instruct your children diligently." In the matter of hiring a teacher they never haggled for the cheapest. He had to be one of the best, not only a versatile scholar, but a good pedagogue as well and knowledgeable in secular subjects also. This was a standard

of four generations. My great-grandfather, Hershel Lichtzier-Kustin had an only son, my grandfather Velvel. Hershel bought 65 acres of land from a colonist who had gone back to town, and because of his large holdings, he was able to gain a livelihood from agriculture.

Grandfather Velvel had four sons and three daughters. One of his sons was my father, Moshe Yossel. The daughters grew up, married, and settled in adjoining small towns. The sons rented additional land from ex-colonists, but even so, it was difficult to earn a living. They began to migrate to America. My own father sailed to America twice. Returning home from his second trip in 1909, he bought an additional 32 acres, which doubled his original holding of 32 acres which he had inherited previously. He also acquired ten head of cattle. He bred horses, raised chickens and ducks and became an established colonist.

Regarding our religious life, it is to the glory of the original settlers that once their homes were built and their colony established, they erected a Beth-Hamidrash. This is a synagogue and religious school combined. They built it in the center of the settlement so that it could be conveniently reached by everyone.

It was a square-shaped building with a thatched roof. It was distinguished from the surrounding houses by a sign over the enclosed porch displaying that it was the Beth-Hamidrash. Within the building itself, the Holy Ark containing two Torah Scrolls, was flanked by two lions and surmounted by the Tablets of the Law. The pulpit, located in the center of the Beth-Hamidrash, was surrounded by six columns. The ceiling was decorated with stars in a blue field and the signs of the zodiac.

Prayers were recited in the Beth-Hamidrash three times a day, and I can recall even as a boy we always had a "minyan" and that the prayers were conducted alternately

other first colonists: Eliezer Ashkenazi, Yosef Sokolovsky, Hershel Seidinger, Mordecai Simhovich, Kravietsky, and Chorny.

The founders of the colonies tilled the soil year in and year out, but when their children grew up the enlarged families could not live off the land anymore. The profits from their labors were insufficient. Since there was no possibility of acquiring additional land, some of the colonists were forced to leave the settlement, and they moved back into town. The majority of these colonists went back to Brest and some of them went to Kamenetz Litovsk, the nearest small town. There they worked as coachmen and as millers. Meanwhile, their abandoned land was rented to the colonists who remained. I say rented because according to the laws of that period, the departing colonists were unable to sell their holdings to non-colonists. And since the colonists who did remain in the settlement had no money with which to buy the land, the best thing was to rent it.

Among the second generation of settlers was Israel Ashkenazi, who did not want to return to Brest. Instead, he left for Palestine and became one of the founders of the colony of Yesod Hama'ala in Upper Galilee. Many stories are told about him; how he taught the first Jewish settlers of Yesod Hama'ala to plow and to sow. He brought his father and mother, Eliezer and Gittel Ashkenazi to Palestine. Their numerous descendants settled in various parts of the country. They still live in Yesod Hama'ala and other parts of Israel. One of the descendants of Eliezer Ashkenazi, Zvi Ashkenazi fell in the defense of Kfar Giladi, in the year 1946. Their entire story is told in two Hebrew books which deal with the history of Yesod Hama'ala.

The Kustin family were the only ones whose descendants remained in the colony of Sarovo for the entire life span

THE JEWISH AGRICULTURAL COLONIES

By Velvel Kustin (New Jersey)

Three Jewish agricultural colonies lay in the vicinity of Brest-Lito: Abramovo, Sarovo, and Lotovo. These colonies, situated close to each other, were established approximately 160 years ago.

The first to be established was Lotovo; it was named after Lot. The other two were also named after Biblical personages: Sarovo, after Sarah; Abramovo, after our forefather Abraham. The first of these colonies, Lotovo, was also known as Plisich.

The reason for these colonies being set up by the Jews is unknown to me. However, some people used to say that this was one way of avoiding military service, which in those days could last up to twenty-five years. Conscription in our sense of the term was not practiced. The military would seize young children and induct them for long periods. Only tillers of the land were exempt by law. Therefore, the Jews, it is believed, settled on the land and in that way protected their children. However, no one really knows the actual reason for the founding of the colonies.

At the time of its establishment, the colony of Sarovo consisted of 24 families, each of whom received 65 acres of land from the Russian government. All of the Jews of Sarovo originally came from Brest-Litovsk. They were tradesmen and merchants of various kinds. My great-grandfather, for example, was a manufacturer of candles. His name was Hershel Lichtzier-Kustin. I can recall the names of some

neighbors and close friends; I shall never forget them. I see the torn threads which linked me with each one of them. How painful it is to realize that I shall never see them again. I had dreamed for many years that I would see my home town again. But my desire remained unfulfilled, my hopes were all in vain. One still does not want to accept the fact that everything is lost, that everything perished and nothing but a desert remained.

I recollect the Friday nights — or the Satudarys or the holidays; how joyful and heart-warming was our modest home! I remember so many happy moments. We thought that such idyllic life would last forever.

Everybody came to our home to sing and to rejoice. Until today the hearty melodies accompany me.

From our home we used to run down to the Napiska Street, to meet the remaining members of our circle and to take a walk past the Zastavye Bridge. The bridge served as a place for promenades and dates; there we used to make new acquaintances and from there we went wherever we fancied.

brothers and Rahel Atlas had those qualities. Rachel Atlas, who died in America, had originally come from Brest and lived for many years in Kamenetz. It is worthwhile to mention her activity. She was a fine actress with deep understanding of her roles and a very cultured person. Selda Steinberg-Sapirstein, too, was quite talented and she contributed her share. After all, we were far from such great centres where good performances could be seen and serve us as examples. Despite the fact that the theatrical performances took place in the barn belonging to Motye Klepatcher, Kamenetz possessed a circle of quite good amateur actors who appeared on stage from time to time.

I should like to devote a few words to Velvel Sapirstein who was one of my intimate friends. Usually, after a friend dies, the memory of his personality becomes dimmer every year. Sometimes the memory disappears altogether but this did not happen in the case of our unforgettable Velvel. On the contrary — in the course of time his image has become even shaper and deeply impressed upon my memory.

Let us honor his shining memory !

Let us go back to the town with its cultural and spiritual life. In the years when the Jewish colonization in the Land of Israel was still young, economically weak and constantly endangered by Arab attacks, a pioneering (Halutz) movement came into existence in the towns and townlets — also in Kamenetz. Till the outbreak of the last war, the Zionist organizations carried out a great national mission in every field of their varied activities. Thanks to them there was a cultural advancement. Most of the young people studied Hebrew. Kamenetz did not stay behind in this respect; it had a large Zionist youth organization.

Remembering the years of my youth, I recall those who were my friends during the largest part of that period. I remember my mother, my father, my family, my friends,

budget was not big enough to allow the school to function normally. The American Joint Distribution Committee helped us a lot; it sent clothes for the children and teachers. I shall never forget the "costumes" we received from America. The kids put on fancy brown dresses and black aprons and — if I am not mistaken — also shoes and caps. But we, the teachers, received pyjama jackets; since they looked very much like Russian shirts ("rubashkas") we adorned ourselves in the fancy pyjama jackets and paraded in them on a Saturday night thinking that the whole world was smiling together with us.

The school was a fine institution. We were a group of teachers who, in the course of our work, became a closely-knit circle of personal friends sharing the same ideals. We thought that nothing in the world could ever separate us.

Our youth was strongly attracted by Jewish culture. They were avid readers of books in Yiddish and members of the Jewish library. The library at Kamenetz possessed a considerable number of books — ranging from fiction to works on social and economical problems. The library served also as a meeting place for the people who sought answers to their social problems.

In the period between the two world wars the spread of Jewish press made only little headway. "The Haynt" and "The Moment" were the two most popular Yiddish newspapers. I remember that in Kamenetz there were only few regular subscribers; they subscribed jointly for a paper. Quite often we used to talk in our circle about the need for our own dramatics section, stage players, singers and reciters, so that we might have our own cadres for the literary or other cultural evenings. Unfortunately, several attempts to organize such a circle failed. After it had finally come into existence it fell apart after several performances. Perseverance and endless patience were required. The Sapirstein

entire educational system. The Germans established a school where German, of course, was the language of instruction and Hebrew one of the taught subjects. Hebrew was taught by Israel Unterman, Lea Bobrovsky, and Malca Poliakevitch. The school which existed until the end of 1918, when the Germans left Kamenetz, was the fortuitous start of a new Jewish school net which was organized in the later years; it comprised Jewish elementary schools where modern methods of teaching were used under the supervision of well-known pedagogues. With great desire and enthusiasm the Jewish children strove towards a brighter future; they were attracted by a free world away from the narrow confines of the "heder" with its old-fashioned teachers. The new school was directed by the Sapirstein brothers, Nahum Gelerstein and Israel Pomerantz. In the years 1919-1929, the writer of these lines herself opened a school, together with Lea Bobrovska in the school building which remained empty since the German occupation. The building had previously been used as the municipal post-office, therefore the street in which it was located was named "Pocztowa" (Post Street). The building was new, handsome and sunny — almost ideal for a school. The street, too, was very beautiful, in particular in the days of spring, when the lilac shrubs, full of white and violet clusters of flowers, and the blooming apple trees were caressed by the warm sun. And the street looked even more colorful and beautiful when the children rushed out of the school building and their young, delicate voices resounded in the open air. Hebrew and Russian were the languages of instructions. Several subjects were taught in Russian. Later on we were joined by the Sapirstein brothers, Nahum Gelerstein and Israel Pomerantz, and together we formed a kind of "teachers society". Only those few children whose parents were well-off paid school fees; the majority of parents could not afford to pay; therefore the school

ing the good example they gave. Though our life was hard and hopeless, our town possessed a beautiful and intelligent young generation, which, in spite of the difficult conditions, was full of energy, zest for life and strove to accomplish its vision of a better future.

After World War I economic and social pressure was felt in many ways. From this resulted further impoverishment of the Jews — and the strengthened desire to emigrate, but the gates of the wide world were not open to everyone. Many young people were jealous of me since I had a chance to go to America. I shall never forget the day when I had to part with my parents, wih my town and with all those close to me; I felt as if I had known that I would never see all of them again.

Until the First World War there were mostly traditional, religious schools of the "heder" type in Kamenetz. At that time there were many teachers of religious subjects and special teachers for the very young. They taught the Hebrew alphabet and how to write letters in Yiddish and Russian. In that period it was important to know how to address letters to America because there was hardly anyone without relatives or friends there.

But all these institutions were not sufficient. Some of the well-off Jews used to send their children to larger cities to obtain secular education. The nearest city was Brest-Litovsk.

There was also a two-grade Russian State school. At that time the percentage of Jewish students in Russian state schools was very small; as far as I can remember there was not a single Jewish child in the Russian state school at Kamenetz. During the First World War, after the Tsarist administration had fled and the Germans occupied Kamenetz, a new type school was established. During the time of the German occupation changes took place in the

a few rich Jews and there were some extremely poor ones. There were small and big Jewish merchants, middlemen, tradesmen, money-lenders and idle loafers; there was also a small number of salaried workers. Here and there the knocking of a shoe-maker's hammer could be heard.

There were some good craftsmen and some incompetent bunglers. I remember a cobbler who used to mend the shoes of my family. He lived on the Napiska Street in the house of Tsirel Dubiner; I do not remember his name. Before I had time to ask him about the price, he would tear off the soles and throw the shoes into a bucket filled with water; only then would he tell us the price, because by then he could be sure that I would not take the shoes away from him. Most of the workshops were small. Their proprietors usually worked alone or with an assistant. I can also remember Alter's tannery on the Napiska Street, Bershtig the shoeemaker, David the miller and the brewery which belonged to Guterman and was then considered a large industrial enterprise. But the workers in that period did not manage to get organized in trade union. Through the thirst for knowledge and education was great, no systematic propaganda work was done and therefore the fields of trade unionism and social activity were somewhat neglected.

Notwithstanding the expanding number of employed Jewish workers and craftsmen, the majority of Kamenetz Jews were shopkeepers and merchants. The typical house in Kamenetz was built of wood with thatched or tiled roof. This was the cause of frequent big fires which devastated large parts of our town.

In the cultural sphere, Kamenetz was far from being a backward town. It is always the human material which can secure cultural advancement and we possessed such people. Our youth was very keen and sensitive to everything going on in the world. I should like to honor them by record-

over White Russia and Poland where the majority of the Jewish population lived in hard and painful conditions; it embodied, in miniature, the whole Jewish national existence with all its shades — from the extreme right to the extreme left. Tradition and a profound Jewish religious feeling reigned supremely at home and in the sphere of social life. The synagogue was a meeting place for young and old. All problems, including the political, were solved there. On the other hand, it is a fact that the strict and fanatical adherence to tradition brought in its wake some petrifaction of Jewish life. In spite of it, Kamenetz was not an ignorant town belonging to the dark ages but adjusted itself to the modern world. There were parties and circles striving toward other aims; they had their own vision of a better future for the Jewish people and the working masses. All this added color and warmth to our existence.

I shall never forget the Saturday afternoons in our town. After eating "tscholent" (a Sabbath dish kept warm from Friday) the Jews went to sleep and complete silence enveloped the town, with its closed shops and empty streets. This was a day of rest and the worries of the past week were shoved away into a distant corner of the mind. But gradually the whole town woke up from the deep slumber. The ordinary working days returned, with their grey reality and worries about the following day. This went on year in year out.

Kamenetz was surrounded by villages with a large population. They supplied bread, potatoes, dairy products, hides and wood. The regular fairs taking place in the market square full of stands, drew noisy crowds, milling about and buying and selling. Peasants from the neighboring villages used to come to town to sell their products and to buy the necessary articles for the whole week.

There was hardly any industry in Kamenetz. There were

An obelisk erected many centuries ago by a Lithuanian duke may be added to the list of the relics of ancient times. The obelisk provided Kamenetz with a special attraction which other little towns did not possess. Memories of wooden houses, of signs over shops, of old men with long beards, of visionary youth, of zest for life and above all, of tragedy, come back to my mind. Those images are enduring and unforgettable.

I find in my memory materials for a family chronicle, memoirs and in the main, recollections of a little town that was alive, a townlet with its images and human types. I remember bright and shady figures, a gallery of portraits of tailors, cobblers, smiths and other craftsmen; religious teachers, school teachers, cantors; the water-carrier, the bath-house attendant, the beadle. A popular saying which stated that "every town has its madman" applied also to Kamenetz. We had our Alterke though it must be said that he was not completely crazy. In other words, he was harmless to the inhabitants of the town. Alterke was short, skinny and his face deathly pale; his eyes were dull; he always wore a stained, sweaty cap and a long coat; he used to hang out near the municipality building where he swept the rooms. He also performed another function in the town: whenever a circumcision ceremony took place he had to set the pillow on which the boy rested.

Each one of these types and figures had his own specific charm; each one of them cherished the traditional folklore and possessed hidden talents. There were religious Jews, though some of them had been tinged by the "Haskala" (Enlightenment) movement and were also partly interested in wordly affairs. And there were free-thinkers who derived their pleasure from reading the works of modern Jewish authors and dreamed about better days to come. Kamenetz was just one of the many towns and townlets spread all

in the cellars and waited for one fighting army to supersede the other.

And when Kamenetz was finally occupied by the Germans, the people of the town felt sharply that they were really caught in a war and subjected to strict military laws. Life was even more restricted and hopeless. The food problem became more acute, the population hungered. After the Germans had come, parts of the defeated Russian army remained in hideouts, formed different gangs which used to rob and murder Jews in the area comprising the neighboring towns and villages. As a result the Jews were forced to leave their homes and move into neighboring towns where there was a larger Jewish population. Being herself one of the victims, the writer of these lines moved with her family to Kamenetz and became a permanent resident there. In that little town I lived during most of my youth, that is, in the years between the two world wars. I do not have to search for any materials in libraries or archives, but only to turn to my own memory, though the events and experiences could not be recorded when their impression was still recent and fresh. At that time there was no possibility — or rather no necessity — to do it. However, after they had lost some of their weight and can now be considered as belonging to the past, I am better able to arrange them in an orderly manner and to revise everything I had heard, seen or experienced personally, as a direct participant in the events, even though I can not recollect every detail.

Kamenetz-Litovsk lies in Byelorussia (White Russia) on the Lesna River, which flows into the Western Bug. Judging by the religious institutions, as, for instance, the beautiful Great Synagogue with its original Holy Ark, old synagogues, the Jewish cemetery with its old tombstones and many other sites, it is possible to state that Kamenetz was an old Jewish community which had existed for many centuries.

KAMENETZ — AS I REMEMBER YOU

By Dvora Dolinsky-Pansky (New York)

In July, 1915, Kamenetz and the neighboring townlets were captured by the German-Austrian army which had successfully marched forward. The Russian army was shattered; it was retreating in confusion and carrying out anti-Jews pogroms. Pools of blood, dead horses, wrecked wagons could be seen on the roads. People, with a look of despair in their eyes, were wandering on every highway. They lost the ground under their feet, the events dazed and confused them, driving them into utter desperation. Everybody saw clearly that a period of chaos was setting in. People were being driven out of their houses, all their property was being set on fire and destroyed. Every day, homeless, evacuated people entered the town, some of them on horse-drawn wagons, and others trudging along with tired, pale children by their sides. Hysterical cries could be heard everywhere.With bundles in their hands and on their backs, large crowds were standing and searching for a way of escape. But how could they flee when no trains were leaving Kamenetz. The only thing to do was to march on one's own feet toward the horizon.

When the Russian army began its retreat the situation deteriorated even more; during the last days of its stay Kamenetz and vicinity turned into a military center. The retreating Russian army enjoyed itself at the expense of the Jewish population and began robbing and destroying whatever they could. Everyone was seized by fear; people hid in the houses, fled to their neighbors or even sought refuge

blessed memory perished in the gas chambers and death camps of Treblinka and Auschwitz. The Jews of Kamenetz shared the tragic fate of their six million martyred Jewish brethren.

also a few rich men, according to the standards of that time. The overwhelming majority were religious, God-fearing Jews, many of them learned in the Law. They were all, without exception, devoted to their families and to their children. There were numerous parents, deeply rooted and long settled in Kamenetz, who, in the first decade of the 20th century, grieved deeply when they had to accompany their children to the railway station. The children set out on their way to the "Land of Columbus" and most of the parents knew that they would never see them again. Quite soon, however, they derived satisfaction when the sons and daughters, who settled down and established themselves in the faraway land, began sending material aid to their fathers and mothers to support them in their old age.

I was a little boy attending "heder"', the traditional religious school, when the First World War broke out. A year later, in 1915, the German and Austro-Hungarian armies occupied Kamenetz-Litovsk. Difficult times full of hardships and sufferings began.

A fine generation of Jewish youth grew up in Kamenetz after World War I. Many of them emigrated, but a considerable part remained at home. Schools, libraries, and many educational circles were established. But on the whole, the Jews suffered under the anti-Semitic Polish administration.

The year 1939 came. The Second World War broke out and we were cut off from the townlet. And then came the accursed Hitler, the worst oppressor and enemy of our people in all times.

In 1941, when the Nazi murderers entered Kamenetz-Litovsk, they immediately shot the leaders of the Jewish community and locked all Jews in a ghetto. Later on the entire Jewish community, headed by the Rabbis Reuven Burstein and the Yeshivah-Principal, Hayim Garfinkel of

YEARNING AND MOURNING FOR MY HOME TOWN

By Abraham Shudroff

Almost every one of us yearns for the small town or the "shtetl" where we were born. Wherever we may be, our hearts and minds are often drawn to it, and great is our longing for this place across the seas where our cradles once stood. It is of little importance that half a century or more has elapsed since we left it. Although we all know well that perhaps there is nothing to long for, the spell of the native land is so powerful that we cannot help feeling nostalgic about it. Perhaps it is the yearning for the bygone years of childhood and youth that makes us unceasingly discuss and reminisce, write and read about those points on the map with which our personal experiences are linked forever. This homesickness is made stronger by our knowledge that our own parents and forefathers lived for generations in those Central and East European towns and townlets and created a rich and complete Jewish life. Seldom in the history of Jewish wanderings on various continents has there been anything resembling it. After the First World War, when I was sixteen years old, I left Kamenetz for the United States. Though over forty years have gone by since then, I still have a clear picture before my eyes of my home town and its inhabitants. The town was neither large nor rich. Its Jews were poor but lovable and friendly. A considerable number of them were shopkeepers and small merchants. But the majority were independent craftsmen and tradesmen, shoemakers, tailors, furriers, etc. There were

ed in me by a book of a respectable Jew, Y. Kotik, which moved me to tears. It turned out that Izbicki knows you very well, that you are A. Kotik's father, that you are the owner of the coffee house on Nalewki Street and that everyone has known for a long time about some "Reminiscences" of yours. One must ask: "Where have they been all the time, the idiots?" Why did they keep silent, if they knew about it? And where was I, an idiot myself? Was I not myself in the Nalewki Street and did hot I drink coffee there — with Spector, I believe. Why was I unaware where I was and at whose place I had a coffee? Why is our book market being flooded with the worst of trash, at a time when treasures like yours are lying around in a crate, in a drawer or under a mattress. Murderous hatred rises up in me against our critics whenever I recall to mind how they praise every young scribbler who produces an obscenity taken from the "Goyim". I boil with indignation while reading the digested and spitted out obscenity of Artzibashev and similar filth, which enrage the good humorist — as I am called — and deprive me of the desire to write. I become a vicious criminal; do not imagine that it lasts long — I am just like the proverbial "Jewish robber".

Well, I have been chatting too much about myself. If you have time, answer this question, please. Are you still writing your "Reminiscences" and what period and what circles are you dealing with? Is it going as smoothly as previously? Are you dealing with the family? There are persons and characters whose stories you must carry on and on.

Live long, be healthy and cheerful and write!

Your thankful reader, friend and pupil,

Sholom-Aleichem

sary to make me not only laugh (there are spots in your book when I burst out in a side-splitting laughter), but also to extract tears from my eyes. I swear upon my word of honor that I was crying together with all of you, when your grandfather gave his blessing to you all, before the Day of Atonement, and when your pious and righteous grandmother was lying dead on the floor and your grandfather fainted a hundred times. Let us rejoice as much in a speedy deliverance of Israel as I shed my tears, and Oh Almighty God, I did not do it because a human being died. How many people are dying every day, at any time and at any hour!

But I was crying because your grandmother and your grandfather — they are mine, mine, mine! And because they are living, golden-hearted people, whom you had cherished and snuggled in your soul and whom you had invested with your entire fiery truth. I am really filled with pride that we possess such people, such Jews like you, to whom we owe it that the "small coins", thrown aside and neglected — in my opinion many of them are still lying around — have not been lost for our people. I am really proud that our still young Yiddish folk-literature has been enriched by such a book like your "Reminiscenses".

Will you continue writing your "Reminiscenses"? Will they be as rich and as masterful as the first volume? Masterful? I am sure they will be. But rich? I do not know; I am afraid their contents will be poorer, thinner. Those Jews are no longer! It means they are, but not so much in the foreground; they are like a drop in the ocean, in particular in large towns.

11.1.1913.

Today, on a mountain called Leson, which is 4,500 feet high and tops Lausanne, I accidentally met a writer Izbicki (Michalowicz). I told him how much admiration was arous-

have you been till now? A man possesses so many brilliant diamonds and pearls and nothing happens! A Jew "collects precious coins", as the pious ones from your hometown would say — without even mentioning to anyone that he possesses such a treasure.

I began to read and was unable to tear myself away from your book. It almost drove me crazy! Who is that Kotik? I had heard about someone whose name, I believe, is A. Kotik and who is a young man — and you are a Jew with a grey beard. What enchanted me in your book is the sacred, simple truth, unadulterated simpleness. And now the language! No, you are not only a good, honest, faithful watchman of a rich, an enormously rich treasure — you have a talent blessed by God and an artist's soul which has no self-knowledge. There were not few Jews in your Kamenetz and in Zastavye, not few relatives in your noisy — as you call it — family. But why has none of them collected such reminiscenses as you have? Why has none of them displayed anything like your imagination which flames?

I somehow feel that your family is my family, and every reader probably feels the same. I know your grandfather Aharon-Leyzer, and your grandmother Beyle-Rashe, and your father, the Hassid Moyshe, and all your uncles and aunts, and even the district police officer and the assessor, with all the estate owners, the good ones and the bad ones, and the religious teachers ("Melamdim"), and the Hassidic Jews with their opponents, the "Mitnagdim", and the doctors, and the rabbi, and that sceptical atheist, the writer from Brest, willing to write for a rubel, and both Israels, and Aharon-Leybele, and Hatzkele, and Moshke, and Berel-Bernt, the steward and just all of them! They are all alive. I know them all and I share the joys and sorrows of all of them. After all some force is neces-

SHOLOM-ALEICHEM'S LETTER TO YEHEZKEL KOTIK

Lausanne (Switzerland), 10.1.1913

Very respected and unfortunately unknown colleague,
Yehezkel Kotik

At the same time that I wrote to you, I wrote to Niger that we should exchange the books. It turns out that you had sent to Niger the copy dedicated to the poet Abraham Reisin — and Reisin is now in no other place but in New York, in America! If this had happened a few years ago, when Sholom Aleichem was still lightfooted, it would have been child's play for me to get up and take a trip to America. But since right now this is a bit more difficult, what was I do if I was dying to read your "Reminiscenses?" I put the entire blame on you for committing the trang-ression, cut open Niger's copy and I feel no regrets. I began reading your "Reminiscenses" and what shall I say? I do not remember a year when I experienced such great plea-sure, such enjoyment — real spiritual enjoyment! That is not a book — that is a traesure, a garden, a paradise, full of flowers and singing of birds. It reminded me of my youth, my family, my "heder", my holidays, my dreams, my types. No! Compared with you, I, with my bunch of types and pictures, many of which I had known and many of which I had invented — I am a poor little boy and a beggar, and I say it without any flattery or false modesty.

If I had your experiences and family I would by now have flooded the world with them. For Heaven's sale, where

YEHEZKEL KOTIK —
AUTHOR OF "MY REMINISCENCES"

Yehezkel Kotik was born in April, 1847 in Kamentz-Litovsk in the Province of Grodno. His father was a Hassidic Jew. Yehezkel learned the Talmud until the age of 17. Then he married and was a lease-holder of estates in various villages for about two years. Later on he settled in Kiev. The anti-Jews pogroms which took place there made him move to Warsaw, where for many years he owned a coffee-house in Nalewki Street. This coffee-house was a meeting place for Yiddish writers as well as for activists of the Jewish Labor Movement. Kotik was known in public affairs. He founded a number of philanthropic societies and institutions. He also published various pamphlets in Hebrew and Yiddish, and a book of Jewish stories. But he gained world fame thanks to his memoirs published in two volumes under the name "Meyne Zikhroynes".

Particular interest was evoked by the first volume where the author gives us a bright picture of Jewish life in Russia in the middle of the 19th century.

In this volumes Kotik depicts the social, economic and cultural conditions of that period. He drew a picture of the people who lived there and the struggle between the "Hassidim" and the "Mitnagdim", etc.

Except for its cultural-historical value, "Meyne Zikhroynes" has also purely literary values. The personages appearing on its pages are very vividly described.

Kotik died in Warsaw in 1921.

From "The Eternal Source"
(Morgen Journal New York)

upon the Jew, not letting him budge from the spot; at the same time he received a considerable portion of bites.

While the cries of the Jew rent the air and he was frightened to death, the squire with all his family was standing on the porch and laughing heartily.

Sometimes, a land owner, to whom the Jew had caused the slightest displeasure, would tell a servant to accompany the Jew to the gate, at first, and then to have him alone in the Jew to the gate, at first, and then to leave him alone in "privileged" one, would receive the same treatment as an ordinary Jew.

We cannot generalize however, and say that all squires acted in such a manner. There were others, more decent ones whose attitude toward the Jews was different.

The Jew was half dead when he returned home and many became sick as a result of the fright. The wife and particularly the children, who saw their father as he arrived tottering and pale, burst out crying and it seemed as if Yom Kippur (Day of Atonement) had arrived. But it often happened that, after a couple of days, the estate owner again sent for the Jew to come, because he, the squire, needed him urgently. And the Jew, to be sure, ran at once at full speed to the estate owner, because what will a Jew not do for the sake of gaining a livelihood ?

The Jew used to console his wife constantly that basically the squire was not a bad fellow and that one could earn money from him; only when the "evil moment" overcame him things were bad — apparently all this comes from God. Nothing in the world happens without God's will. When God wanted to punish me, he put a crazy idea, a whim, into the squire's head. May this expiation put an end to my troubles, and may God continue to protect me from the bad dogs.

fond of dogs. Each squire had different sorts of dogs. There were hounds and beasts that would silently, without barking, fall upon a stranger and almost tear him to pieces. There was a third kind too — dogs that would only bark but not bite; but there was a fourth kind as well — dogs that barked and bit at the same time. Each estate-owner kept all these kinds of dogs in his courtyard, and the torments the Jews, who were on their way to the squire, had to suffer from them could fill quite an important page of the history of Jewish dispersion.

A Jew, who was on his way to the squire's residence, would first of all stop his horse-cart near the gate to the estate and wait till he saw a peasant man or a peasant woman. The man or woman would take him to the factotum, who usually sat in some corner, and from there someone would accompany him to the squire.

When the Jew had to leave, the estate-owner would send a servant to take the Jew to the front entrance. This applied only in case the Jew merited the honour of leaving through the front entrance.

If he did not possess this privilege, however, the Jew had to walk in deadly fear from the palace to the Jewish factotum, so that the latter might accompany him to the gate.

But not until he reached the gate was the Jew secure from the bad dogs. Should the estate-owner bear the slightest grudge against the Jew, the latter's life was not worth a dime. In such a case the Jew was left without an escort and had to undergo the methodically applied tortures of mockery and pain.

At first the squire sent out several dogs of the barking —but not biting kind. They were soon followed by the other kind and finally came the real "biters". The whole pack fell

He used to send his Jews on missions to his colleagues, the other land-owners. Though he had a Christian steward running the whole estate and giving orders to the peasants, he preferred to deal with the Jews. The squire who believed that a Jew could accomplish his task in a more skilful manner did not lift a finger without his "Moshke" and "Shmulke".

The majority of the estate owners who lived around Kamenetz were not very rich. The soil of the Kamenetz region is sandy and not particularly fertile.

The crop from one "morga" of land (two thirds acre) amounted to no more than four shocks of sheaves; each shock yielded about five-six wagon loads of corn. Not much wheat grows in the region of Kamenetz. Only here and there a patch of fertile land occupies several square miles and there the yield per acre amounts to eighteen to twenty shocks of sheaves.

The land owners, who lived two or three miles away from one another, arranged frequent balls, each time at the residence of another squire. These feasts were grandiose, with the best wines stored up for the occasion.

In fact, these balls drove quite a number of the estate-owners into financial straits, so that they were constantly short of money.

The Jews used to buy grain, alcohol and wool. The payments, which amounted to large sums of money, were made in advance. Often they exceeded the value of the bought goods.

Also merchants were not lacking, who would run to the estate-owner and try to cut the price offered by the steady buyer. Yet whatever the squire needed for himself, was bought from his "exclusive" Jews, with whom no one could compete.

As was fashionable at that time, the estate-owners were

went as far as to beat and arrest the victim. As a rule the district police officer went hand in glove with the assessor.

At that time, the district police officer exercised full authority in the region. The notions people had about the provincial Governor were indeed strange. He was regarded as being on the same level as the Tsar, and nobody would ever conceive the idea of involving him in Jewish affairs.

The squire had a Jewish factotum who lived in his country estate. He also had a lease-holder, usually a Jew, and when he possessed several estates and several villages, a Jewish factotum and a Jewish lease-holder lived there too. It can be understood that such Jews trembled with fear before the squire.

At that time, when it was a mere trifle for the landowner to lash his peasants, men and women, young and old alike, what weight could such a little Jew carry?

One can imagine how the factotum, the lease-holder and their children lived in deadly fear of the estate-owner. If, God forbid, they had good-looking daughters, this was regarded as a terrible calamity. One had to fear lest the daughters should attract the squire's attention, because he had power to do whatever he fancied.

Pretty girls of the village-Jews were always dirty, unwashed, covered with soot and grime so that their good looks might remain unnoticed. Only when the girls went to town, and after they scrubbed and washed themselves with soap, did the people know that the village-Jew, had a pretty daughter.

The squire employed his Jews to handle most of his affairs, since he believed the Jew was a clever being, cunning but nevertheless honest. Every estate-owner regarded only his own Jews as honest, but the others were, in his opinion, swindlers and thiefs.

same you will not be able to do anything to me, because both the magistrate and the police-chief are friends of mine."

The Jew kept silent thinking to himself "well, I got beaten. That is why he is a squire. But on the other hand, I eat my piece of bread thanks to him, and when I close my eyes forever my child will gain his livelihood from him."

His reasoning was quite correct. When a Jew serving a land-owner died, the squire took in his place the factotum's son or son-in-law, whomever he liked more. This was not unlike a marriage contract, and the Jew received the squire as a sort of inheritance.

Perhaps it is worthwhile to mention here that the estate owner also had his own artisan in the townlet, to whom he would give all his work. There were numerous artisans in the townlet — cobblers, tailors, tinsmiths etc.

It is understandable that they found it more difficult to earn a living than the shopkeepers. Even though the rents were low and one had to pay only ten to twelve rubels a year for a flat, they could not afford to live by themselves in an apartment and the lodgings in a little house were shared by two or three families.

In those days the assessor and the district police-chief were the real rulers in the town. When a quarrel broke out between two Jews, they at once brought their case to the assessor. They appeared before him accompanied by their wives, children, helpful assisstants, good friends and relatives. The assessor ruled in favor of the one who had bribed him with a larger sum or who had evoked greater sympathy in him. And if one of the litigants was daring enough to challenge the verdict and lodged a complaint, with the district police officer in Brest, against the assessor, it was seldom effective. On the contrary, the bold fellow was not worth a half penny afterwards, because the assessor tormented and persecuted him, as much as he could, and

gentry ("szlachta") or at least small estate-owners could offer themselves such a treat. After they had a drink, they would not be satisfied, like the peasants, with a bit of cheese or herring, but ate a piece of goose-meat or fish. These inns, just like the shops, were also run by women. Only on Sundays, when business was brisk, and the turnover large, the menfolk helped out too.

This being so, what was the occupation of the men? They did not sit with folded hands either. In the vicinity of Kamenetz there were several hundred estate-owners. Each of them had several hundred or even more serfs. These serfs toiled and sweated by day and by night and were penniless; on the other hand the land owners, quite obviously, had to enjoy life.

Each of the estate-owners had dealings with one or two Jews in the townlet, who profited from them to a lesser or greater degree.

If the noble man had two Jews in his entourage, one of them had to be a "nice Jew" and a respectable merchant, whereas the other one was less outstanding as regards both the outward appearance and the respectability of his commercial dealings. Both Jews were the estate owner's factotums. The "nice Jew" served him more with advice, the other one was more of a Jack-of-all-trades, whose occupations were of the shadier sort. Both of them, however, lived in great fear of their patron. Though they derived part of their livelihood from him, and he acted like a protecting Tsar in their dealings with the authorities, nevertheless we ought to praise God ten times a day hat this kind of relationship with the estate owners has disappeared from the scene of history.

If the squire fancied so, he might beat severely his Jew and then say to him "if you keep silent, you will stay with me, if not I shall give your job to another Jew". Just the

difference in the number of inhabitants in the two townlets. In such a manner, after mutual agreement had been reached, soldiers used to be recruited as the years passed.

As it is customary two rows of stores stood in the market. A lane stretched between to rows, and it was so narrow that a horse-drawn cart could hardly pass. Three or four stores sold textiles of better quality. Their customers were Jews and estate owners from the vicinity of the town; three or four storekeepers sold aprons, kerchiefs, drapery etc.; the remaining ones were haberdashers, merchants of tar, pitch and others.

Only women and young, girls and maids ran the stores. All these women used to sit opposite one another, excited and flushed. Of course there were helpers around, girls or married women who dragged and pulled the prospective customers, mostly a villager or a peasant woman, to the shop, or call them in a loud voice.

But the "high class" customers, the Jews and the estate-owners had their own particular shopkeeper, and no one dared to pull, forcibly like a herring, such a customer to one's own store. Perhaps quietly, such a customer was accompanied by a curse which was addressed also at the merchant-woman who sold him the merchandise.

Actually, the turnover was very low, except on Sundays, because on other days the peasants hardly came to town. Therefore, the women used to sit idly in front of the shops. Sundays, however, were market days with the villagers coming in large numbers. They crowded and jostled near the doors of the shops like buzzing flies on a window pane covered with powdered sugar.

Inns were also among the more important establishments in town. They were quite numerous. The peasants could find a bite there : cheese, herring and cucumbers. But there was plenty of liquor, too. Only members of the

houses, covered with steep roofs, and the number of "souls" that is inhabitants appearing in the Russian Government Register, was four hundred and fifty. At this point a logical question comes to mind. Two hundred and fifty houses as compared with only four hundred and fifty souls? How is that possible? The answer is very simple. Before 1874, when the new recruiting law came into force, two thirds of the Jews were not registered. The Government, which had in fact known about it all the time, did not intervene and remained silent on the matter. Only in 1874, after the Tsar had decreed that those who were not inscribed would not be punished if they registered, did all the "missing" begin to register. Government commissions travelled all over the country, from one townlet and village to another, and they registered the missing.

It is interesting how, in those bygone years, the inscribed four hundred and fifty "souls" of my townlet provided the prescribed number of recruits for military service.

Four miles away from Kamenetz there lies a small town Wysokie. It had about five hundred and fifty "souls" listed in the official Register. All the time, Wysokie and Kamenetz jointly mustered the recruits. But soldiers are called up in accordance with a certain ratio, let us say one soldier to a thousand inhabitants. Since that was the population of Wysokie and Kamenetz joined together, both townlets has to provide Tsar Nicolas the First with one soldier only. The share of Kamenetz however, amounted to less than half a soldier, and that of Wysokie which is larger, to somewhat more than half a soldier.

This provided the authorities with a hard nut to crack. Finally the matter was settled in the following mater: Kamenetz provided the recruit one year and Wysokie the other year. One year in ten, though, Kamenetz was exempt. The reckoning was simple and account was taken of the

MY REMINISCENCES

By Yehezkel Kotik

Chapter I

My native townlet, Kamenetz, is known for its old historical towerlike building. Its origins are unknown. Apparently it is a remnant of an ancient fortress. This aforementioned structure is quite tall, it has thick bricked walls and openings through which it was possible to shoot with guns and rifles. Cannon balls weighing ten pounds could still be found there in my grandfather's time; it was a sure sign that shots had once been fired through the openings.

The bricks of the tower are so strong that it is impossible to break away a piece of the wall. People in Kamenetz say that egg-whites had been used as mortar during the construction of the fortress, and for this reason it is so strong. When Tsar Alexander the Second, accompanied by European princes, went hunting in the Bialowieza Forest, which is seven miles away from Kamenetz, all the ministers and generals came to the townlet to see the historic tower.

I purposely mentioned the tower first, because whenever I recall my small town, at once the memory of the ancient building surges up, like a sign or a symbol of unknown meaning.

And now I can turn to the townlet itself. About sixty years ago, the starting point of my memoirs, Kamenetz consisted of two hundred and fifty little old, blackened,

The royal decrees and privileges had freed the town from various obligations and it enjoyed a large measure of independence as well as the rights to fell timber in the adjoining forests. No wonder that it gave rise to constant friction with the powerful "szlachta" which considered itself as the ruling class. The above mentioned documents bring to light the numerous conflicts between the litigants — the townspeople supported by the royal decrees and the nobility jealously guarding its privileges.

In the 17th century, during the Cossack and Swedish wars, the town suffered considerable damages. Therefore, it was exempted from paying certain taxes for the period of 4 years. The Jews, too, were exempted. Customs duties and taxes on the sale of alcoholic drinks, however, which were the main source of the state revenue, were not included in the decree. It may be noted that the rights to collect the taxes were leased to the Jews.

In the 18th century the glorious period of Kamenetz ended. It loses its royal status and becomes the possession of a magnate, Wielhorski. Many noblemen sold their property and left Kamenetz. Its importance decreased after the partitions of Poland and it became a typical little town. In 1878 there were 6885 inhabitants in Kamenetz and the adjoining villages; 5900 (90%) of them were Jews.

under the rule of Lithuanian Princes. At that time it was the central town of a large region (Starostwo) stretching as far as Kobryn, Siemiatycze and Pruzhany.

Later on Kamenetz was attacked by the Teutonic Knights but though they caused heavy damages their occupation was of short duration.

Janusz the Prince of Masovia captured Kamenetz, but the future Polish-Lithuanian King Jagiello recaptured it after a successful siege. From that time onwards Kamenetz belonged to Lithuania; hence its name Litovsk. Polish kings were frequent guests at Kamenetz. They came there to attend joint councils of the United Kingdom and to hunt in the adjoining forests. Some of the rulers resided at Kamenetz for shorter or longer periods; one of the reasons why the chose Kamenetz was its location which made it an ideal meeting place between the Polish and Lithuanian "szlachta" (nobility). The "Starostwo" was considered as royal property.

In 1525 new privileges were conferred upon the town. It possessed its own municipal-council, headed by a burgomaster, and its own municipal courts headed by a "Wojt". Its jurisdiction extended over the neighboring localities.

Some of the famous noble families, which left their imprint upon the history of Poland, lived in the vicinity of or were connected with Kamenetz. They include the influential families Tyszkiewicz, Paczewicz, Radziwill and Sapieha. One of the local families belonging to lower nobility became very famous in the 18th century. It was the Kosciuszko family whose most important representative Tadeusz fought in the American Revolutionary War and later on led the unsuccessful Polish uprinsing of 1794.

From the documents collected by the Vilna Historical Commission we know about the bitter competition between the powerful nobility and the townspeople of Kamenetz.

A SHORT HISTORY OF KAMENETZ LITOVSK

Kamenetz was founded in the Middle Ages, in the 13th century and its history has been eventful and stormy.

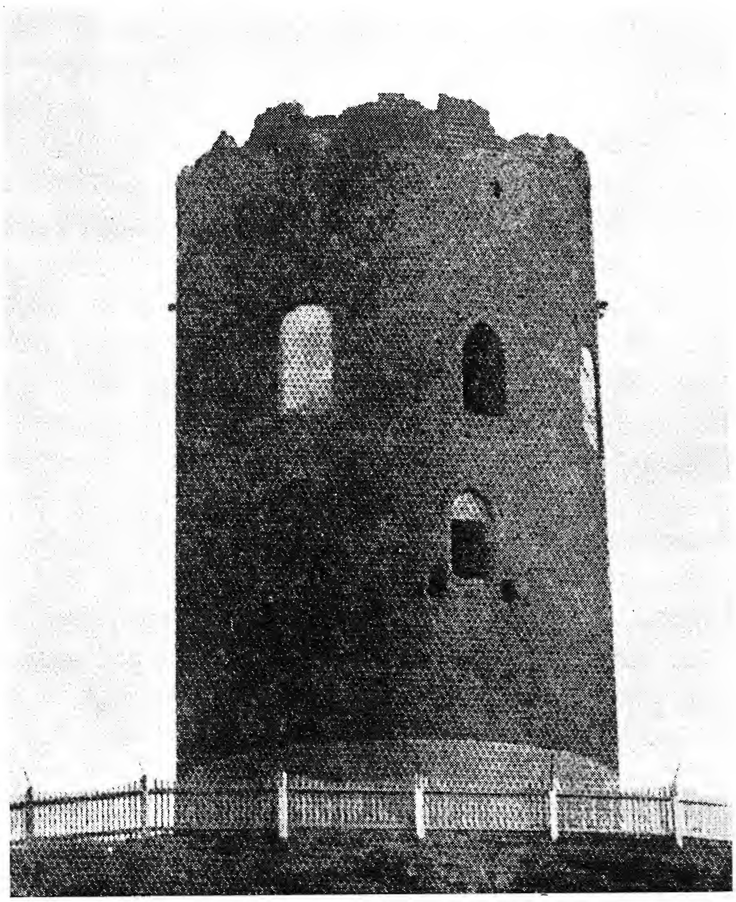
We, the last generation of its Jewish inhabitants, dispersed all over the world, know very little about its past. We remember the old dilapidated little houses, the long rows of miserable looking shops, but are unaware of the resplendent past, when kings and princes used to shape the town's history.

Kamenetz lies near Brest-Litovsk, which has always been an important crossroads. Roads joining all regions of the united Polish-Lithuanian monarchy met there. Merchants and other travelers used to stop there.

Kamentez-Litovsk was situated on the main highway which led from Vilno to Lvov and already in the Middle Ages was one of the most important routes.

According to the Chronicles, Kamenetz was established in 1276 by the Volhynian Prince Vladimir Vasilevich. He was motivated by his desire to protect Brest-Litovsk against the Tartars and Kamenetz was to serve as a fortified outpost. A fortress was built on the banks of the Lesna river on elevated ground and its remnants can still be seen today. The fortress was called the White Tower (Biala Wieza in Polish) and gave its name to the adjoining gigantic forest (Puszcza Bialowieska).

Because of its important location Kamenetz was a bone of contention between the Princes of Little Russia, Lithuania and Masovia; at the beginning of the 14th century it came

Историческій памятникъ Гродненской губ. XII в.

Бѣлая Каменецкая Вѣжа—„столпъ каменъ высотою 17 саженей, нодобенъ удивленію всѣмъ зрящимъ нань“ (Инат. лѣт. 1275-6 г.), выстроенная Волынскимъ княземъ Владиміромъ Васильковичемъ для защиты основаннаго имъ г. Каменца отъ нападенія ятвяговъ.

(низъ башни отремонтированъ).

Изд. Кружка научнаго изученія
Гродненской губ. при С.-Петербургскомъ Университетѣ.

The historical "White Tower" of Kamenetz, erected in the 13th Century.

gogue and a Jewish religious school on the plot belonging to the Jew Baruch Szporzakowicz which is situated near the plot belonging to the citizen Chrustkowski, or in a different place, owned by a different man, but it should not equal in height and splendor the churches and mosques in town.

We also permit them to build a bath on a municipal plot of land, which has already been acquired by Jacob Kushnir whose name is famous and praiseworthy.

They are also entitled to establish a cemetery within or outside the town-limits. And finally, we grant them all freedoms to open shops, taverns and to engage in every trade and to acquire property and plots of land in the town. And in order that they should not thereby sustain hardship and damages (praeditiones in Latin) at the hand of our townspeople, we impose a fine, in accordance with the letter of our brother, Wladyslaw IV whose memory we hallow, of the eleventh of December sixteen hundred and thirty five of our era. We declare and stress it again with all our strength and notify about it our citizen the starosta, now and in the future; we also notify he town-authority and order them to protect the freedoms which we had conferred upon the above-mentioned Jews and the rights of the Jews of the Grand Duchy of Lithuania, without any disturbance whatsoever.

Given in Warsaw in elected Crown Sejm (Parliament) on the sixteenth day in the month of June, in the year sixteen hundred and sixty-one, in the thirteenh year of the reign of our Polish and Swedish Lord King Jan Kazimierz.

Signed with my own hand
Jan Kazimierz

The Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania brought this letter to be recorded in the books of the town Brest.

these few lines expose to view a Jewish Community in its historic struggle for existence.

Translation of the Royal Privilege granted in 1661 *by Jan Kazimierz, King of Poland, to the Jews of Kamenetz*

Sixteen hundred and sixty years after the birth of Christ, the twentieth day in January, in the office of the Court of the Town of Brest, before the standard-bearer and under-starosta Hieronim Casimir Olenski, with those who represent the Jews of Brest, Berek and Barukh, the heads of the Jews in Kamenetz. The Letter of His Grace Royal Excellency.

Letter of His Grace the Royal Excellency which is a privilege written on parchment in the Little Chancellery of the Grand Duchy of Lithuania, and which is given to the Jews in Kamenetz and is being copied in the books of the town of Brest, and this is its worded content:

Jan Kazimierz, King of Poland, with God's Grace etc. We announce in this letter: In order to bolster up and increase the prosperity and welfare of our subjects, we are concerned that our towns should have control not only over population but also over ramified trade. For this purpose markets have been set up in the towns.

Therefore we take the advice of our officials in the Royal Court who are together with us, and who have advised us that in conformity with the needs of people of religious and secular status, and also in conformity with the needs of our Jewish subjects who live in Kamenetz, we declare: In addition to the market-day which in our town Kamenetz, falls on every Saturday, every Tuesday in every week will be a market-day, too, so that henceforth two market-days will be held in our town Kamenetz and so it will remain forever, without causing any damage to the adjoining towns.

Desiring to show our royal favor to the Jews in Kamenetz, and following the example of other towns and townlets in our Kingdom, we permit them to construct a syna-

galled the Christian inhabitants. The aforementioned documents re-echo the accusations brought forth by Polish anti-Semites, such as the well-known Jew baiter Stanislaw Macinski and others.

The Jewish population in Kamenetz reached the number of several hundred souls. We learn this from a document dated 1705:

"The Treasurer of the Synagogue, Shimon from the Community of Brest delivered a budget of the head-tax imposed upon the Jewish Communities and townlets in the region of Brest. At the meeting the sum of 1384 Zlotys was imposed on Brest, on Kobryn — 315 Zlotys, on Pruzhany — 485 Zlotys, on Kamenetz — 50 Zlotys, on Meltsch — 100 Zlotys etc.

At the beginning of the 18th century, during the period of the Central Jewish Autonomy, the Lithuanian Jews paid an annual head-tax amounting to 60.000 Zlotys. But after the autonomy had been abolished in 1764 the communities had to pay 2 Zlotys head-tax for every Jew over one year old.

Therefore it may be taked for granted that during the period of the counting the tax amounted to one Zloty per person. The Lithuanian Jews paid 60.000 Zlotys at that time. Hence, we shall not make an error if we estimate the number of Jews in Kamenetz, at the beginning of 18th century at 200 persons whose age exceeded one year. It follows that Kamenetz was a small Jewish center, but according to the standards of those times such a center was considered important.

The history of Jews in Kamenetz has not yet been written. As it had already been told the documents concerning the internal life of the community, its cultural life, its economic struggle, its rabbis and sages learned in the Law, were not in possession of the writer of this outline. But even

the Jews in Lithuania received privileges from the Polish kings. The Jews used to obtain the privileges with great efforts and large amounts of money. Therefore they used to be called at that time: "hens that lay golden eggs", since every confirmation of a privilege or granting of a new one was connected with a delivery of "golden eggs" to the king, to his chancellery, to the provincial (voyvodship) authority and others.

We are familiar with the situation which arose in this manner. General and particular privileges were granted in addition to previous ones, given to the townspeople by the king and the principal aim of which was to restrict Jewish activity of a competitive character. Both sides would often reach agreement. The townsmen, however, could not abide by the terms of the agreement, for the life reality proved to be more powerful and so they used to apply for intervention of the authorities; and the Jews, in exchange for money, would procure new privileges. We learn from the above complaint that Kamenetz was divided into two parts — the Old Town and the New Town. It is easy to understand that the western part constituted the Old Town which included the Litevska Street and its neighborhood. The Jewish Quarer was located in the center of Kamenetz and comprised all the lanes around the Great Synagogue, besides Leszno with the religious school (Talmud-Torah), and the ritual bath.

The Municipality of Kamenetz was a powerful and active institution which displayed remarkable arrogance, refused even to receive orders from the provincial governor (Wojwoda) and often appealed directly to the king. This explains the hard struggle for existence led by the Kamenetz Jews. It is easy to understand that the citizens fought against the Jews and Jewish peddlers who hawked in the villages, estates and in Kamentez itself without permission. The taverns which were a source of livelihood for the Jews,

wife, cried and said she had visited a wise woman who had ordered her to prepare the mixture and hide it in order to protect it from an evil eye and the view of wicked people. Both of them were taken under guard to the fortress.

We know the end of the story of the two Jewesses, but this libel conforms to the false accusations spread about the Jews in Brest and its vicinity, who were flooded with blood libels and charged with having aided the Swedes in 1703 during their invasion.

Finally the struggle led by the townspeople against the Jews achieved its aim. The townspeople complain to King August II that in addition to the privilege from 1670 — the Kamenetz Jews live comfortably, sell spirits, honey, beer and other drinks, trade quite freely, open shops in the market and in the town itself, buy and sell houses and property belonging to the nobility and the church, sell textile-wares at retail and at wholesale as well as haberdashery of various kinds, dump merchandise in the Old Town, cut down the prices of the houses, and with all this cause suffering to the citizens of Kamenetz".

King August II of Saxony replies to these accusations by an order which forbids the Jews to build flats in the courtyards, and to deal in alcoholic drinks. He also orders the "Starosta" to impose limitations upon the Jewish trade and shops. The above complaint of the townspeople is based on the privilege which the town received from Michael Wisniowiecki — the same king who had confirmed the old rights of the Kamenetz Jews and added to them new ones. We have already noted that in 1684 the townspeople lodged a complaint against giving the Jews priority rights, and they did so on the basis of the privilege granted to the town inhabitants.

The whole thing is somewhat puzzling. But the problem looks different when we investigate the manner in which

menetz and its vicinity and presumably also in the villages. In documents from 1733 we read about Jews from the villages Holoborek as well as about a Jew dwelling in a church-estate.

From the wills included among the documents deposited in the archives of the Kamenetz municipality we learn about commercial relations and negotiations between Cristians and Jews.

Landlords and estate-owners from the surrounding area traded mainly with the Jews and there were no limits to the transactions. The Christians townsmen could not bear it.

At the beginning of the 18th century, during the rule of August II, King of Saxony, we already perceive a change in the conditions. The importance of Kamenetz decreases. Another "starostwo" (administrative unit) exists beside it; it is located at Klacze, which was Tyskiewicz's property, and its authority extends over the entire region adjoining the Bialowieza Forest.

Hard times arrived for the Jews of Poland and Lithuania.

Blood-libels and other concocted charges became a frequent occurence. The political reaction, headed by the clergy, spread all kinds of prejudices among the people who became afraid of Jewish witches who allegedly had made a pact with evil spirits. Anti-Jewish persecutions became a daily occurence. Simple people were frightened by stories about the Jews casting an "evil eye" on crops in the fields. An echo of this period reaches us from Kamenetz too. A document from June 17th, 1718, tells us the following story: "Two Jewesses charged with witchcraft were arrested at Kamenetz. Hayka Shmulikha concealed in garbage a pot with strange objects, for example: flour, moon, eggs, oats etc. Hayka claimed she had done it upon the request of another Jewess Yospa. Yospa declared that she had hidden the objects in order to heal her daughter. The same Yospa, a musician's

Government supported the Jews just like in the previous years. And so we see the Finance Minister Sapieha lease the taxes in Kamenetz to the Jews Isaac (Ajzyk) Nojgmowicz and Yeshayahu Jakubowicz.

At that time Kamenetz was still a district capital with a customs house to deal with the transit of goods from the Region of Brest to the Region of Podlasie. Kamenetz was mentioned in the above document among the important towns Brest, Pinsk and Yalovo to which belonged a number of adjoining townlets. One of the townlets subordinate to Kamenetz was Mlitsytch.

The townspeople did not rest and, throughout the entire reign of Sobieski, they sought all conceivable pretexts to act against the privilege given to the Jews of the town. In 1684, the chief town official requests that the privilege granted to Kamenetz by King Jan III (Sobieski) be registered in the Book of Documets in Vilna, upon the request of the town-council. In this document the King confirms the rights which the town has received from Alexander, Sigismund I (Zygmunt), Sigismund III and others. In the document notice is taken, too, of the accusation levelled by the Kamenetz Christians against the Wojewoda (Provincial Governor) Ostap Tyszkiewicz, owner of the villages Klepiez and Pasieki. The accusation had already been dealt with in 1631 and was concerned with privileges which had been granted long ago. Jan III confirms the rights of the town-council and orders the Jews to accept its authority and jurisdiction. In this decree, Sobieski compels the Jews to obey the municipal instances and fulfil all duties imposed upon every citizen of the town.

All this should not mislead us. From the lines of the aforementioned documents we learn about good relations between the Jews and their neighbors. The Jews lived in Ka-

Christian inhabitants of Kamenetz brings to light the sentiments of hatred and jealousy felt by the Gentile townspeople towards the Jews. The Christian inhabitants of Kamenetz were arrogant and contemptuous and led a struggle against both the nobility and the Jews.

Just like in other towns of Poland and Lithuania, so did the Jews of Kamenetz enjoy the support of the nobility.

We had already taken note of the first document from 1525, which decreed that the Jewish taverns be transferred to the Christian inhabitants of the town. Let us pay attention to the sharp tone used by Ladislaus IV in the privilege granted by him in 1635 :

"We let it be known by our Starosta in Kamenetz and other municipal offices: we declare that it is our desire to confirm the validity of everything put down in the privilege and we order not to disturb (in Latin: inviolabiter) the freedom of the Jews which had been given to them by us."

The disappearance, in the privilege of Jan Casimir, of the fine-clause, with which the townspeople had been threatened in case they would sabotage the rights of the Jews, bears witness to the sharp struggle of the Christians in the town against the Jews. It ought to be understood that the sentence appearing in the decree of King Michael Wisniowiecki bears witness to the obstacles put by the townspeople in the way of realizing the privilege. They doubtlessly fought with all their strength against the fulfilment of the terms of the privilege.

At the end of the 17th century (1693) a protest, signed by 40 citizens, was lodged by the Kamenetz Town Council, against the Councillor Andrej Piablewicz who had leased the tax on alcoholic drinks to the Jews, without having previously consulted the other Councillors and the entire town-council. It must be stressed that under the rule of King Jan Sobieski, in the years 1670-1696, the policy of the Central

The Christian townsfolk were warned not to disturb the life and activities of the Jews, should the latter want to take advantage of the rights given to them in the royal privilege. Furthermore, says the privilege, if they do disturb them, they will be held responsible for it and have to pay fines. We must add that the scroll of King Michael Wisniowiecki's privilege specifies the amount to be paid as fine by the Christian townsfolk, in case they would cause damages to the Jews. Noting the decree of Wladyslaw IV, it includes a sentence missing in the text of Jan Kazimierz (Jan Casimir):

"Should the townspeople have the audacity to disturb the Jews, they will be fined 5000 Zlotys which will be divided between the claimant and the Government."

The privilege is also based on the royal laws concerning the rights of the Lithuanian Jews. We may take it for granted that the reference was made here to the rights bestowed upon the Lithuanian Jews in 1629, according to which they were allowed to engage in crafts without belonging to the Christian guilds, and all this in addition to their commercial rights and permission to sell alcoholic drinks. Quite interesting is the discriminatory measure taken by Wladyslaw (Ladislaus) IV, whose friendly attitude towards the Jews was known; in 1633 he restricted the Jewish tailors to sew clothes for Jewish customers only; he permitted them to deal freely in ready-made clothes only and to engage solely in such trades in which the Christian craftsmen were not represented by an organization.

Therefore, attention should be drawn to the fact that Jewish craftsmen in Kamenetz were the first ones in Lithuania who received the privilege of unrestricted activity in trade at the same time when Jewish craftsmen in other Lithuanian townlets were limited in their rights.

The chapter on the relations between the Jews and the

The Kamenetz Jews were for the first time mentioned in Jewish documents when the Council of Lithuania was established. It had split from the All-Polish "Council of the Four Lands". In 1623 the Lithuanian Jews were required to pay a fixed sum of tax-money to the Lithuanian Treasury. This resulted in the establishment of the Lithuanian Council. At the beginning three communities and their surroundings were represented : Brest (the principal community), Grodno and Minsk. Kamenetz belonged to the communities of the Brest region. Kamenetz did not attain the honor shared by its neighbors — Wysokie and Pruzhany — where the Council held its meetings. We read in the Register of the Lithuanian Communities that the Council, which met in 1670 at Seltz, imposed upon the Community of Kamenetz the tax of 600 Polish Zlotys to be paid to the landowner Yuditsky.

The historic document, dated December 11, 1635, and granting basic rights to the Jews of Kamenetz, was given to them by King Ladislaus (Wladyslaw) IV; it was ratified by his brother Yan Casimir (Jan Kazimierz) in 1661 and confirmed once again, for the third time, by King Michael Wisniowiecki in 1670. The above privilege included several advantageous additions.

1. One additional market day, except Saturday.
2. Permission to build a synagogue, subject to the condition that it should not be taller and more beautiful than the local Christian churches.
3. Permission to build a ritual bath on a plot belonging to the town.
4. Permission to establish a cemetery in the town or outside it.
5. Permission to engage in commerce and trade without limitations, as well as to buy real estate in the town and to build houses.

the rights of "Wojtowstwo" (administrative unit) in addition to the Magdeburg rights (Rights granted to newly established towns) of the "Starostwo" (district) of Kamenetz. The Christian townspeople received also licences for keeping taverns, which had previously been leased by the Jews. The development of towns in Lithuania caused — just like in other countries — the growth of an urban class. The growth of the urban class in Lithuania, however, was slower than in other parts of Poland. At the beginning they were granted the status of a "Wojtowstwo", including a town-court headed by a "Wojt" (In German Vogt). The Starostwo of Kamenetz had received the Magdeburg Rights at an even earlier date. We may suppose that in the same period the Magdeburg Rights were also given to other towns in Lithuania such as: Brest, Grodno, Lutsk, Polotsk, Minsk etc. (1546). But it is interesting to note that the rights to lease the taverns were transferred to the Christian townsmen. The taking away of the taverns from the Jews was connected with granting the particular rights pertaining to the status of "Wojtowstwo" to the town's Christian inhabitants. It does not seem likely that the Jews had given up their means of livelihood of their own accord. Presumably, this came about as a result of the struggle of the town's Christian population against the Jewish inhabitants.

The Jewish settlement in Kamenetz and vicinity existed throughout the entire 16th century. A document from 1565, drawn up for the purpose of levying taxes in the region of the "Starostwo" of Kamenetz imposes the following taxes upon the Jews of Sarowka, Eliezer (Leyzer) — 3 Zlotys; Nahum — 3 Zlotys; Bitschko — 3 Zlotys; Pesah — 2 Zlotys; Stopka 3 Zlotys, altogether 14 Zlotys.

We learn from the aforementioned document that Jews lived not only in Kamenetz but also in the townlets of the region.

As it had already been told, the Jews of Brest were, in 1388, granted a privilege by Witold, the Duke of Lithuania; but it may be assumed that Jewish settlement in Brest had existed earlier too. We have clear information about the region only from the end of the 15th century. But even in this case it is to be assumed that Jewish settlements had existed earlier. Kobryn appears as an organized community at the beginning of the 16th Century. It should be stressed that Jews were expelled from Lithuania in 1495, during the rule of the Lithuanian Duke and Crown Prince Alexander. However, after he had been crowned King of Poland, he allowed them to return in 1503 — and returned them their houses and property in exchange for an annual tax.

Thus it can be taken for granted that the Jewish settlement in Kamenetz began very early.

The Jews were for the first time mentioned in a document from the year 1525. We can conjecture that during the process of establishment of towns in backward Lithuania, when the Jews had the possibility not only to deal in trade and money but also to acquire land property and to exercise all professions, they lived in an important town, situated on a highway and close to such a big town as Brest-Litovsk.

In a collection of Lithuanian documents, published by the historian G. Bershadsky, the Kamenetz Jews are described as tavern-keepers. However, the above document is shrouded in obscurity and we do not know whether it referred to a Jewish population center in the town or to a few tavern-keepers. We may therefore assume that some Jews lived there; even if their number was not large, it reached at least ten men — the number prescribed for community prayer.

From this follows that there had been Jews in Kamenetz even before that date. The aforementioned document includes the following statement:

"On February 26th 1525 the town Kamenetz received

THE BEGINNING OF JEWISH SETTLEMENT IN KAMENETZ

(till the middle of the 18th century)

To the Memory of My Martyred Parents — Kalmen and Rachel Lea.
My Innocent Brothers Noah and Israel Itshack.
My Pure Sisters — the Hallowed Martyrs Shifra, Rivka and Brakha.
Who were put to death by the abominable murderers.
God will avenge their blood.

I walked on the roads of the places which will be mentioned later on; I was in the villages whose history will be told. I grew up in the town of Kamenetz. I was brought up there and I brought up others. Therefore everything, is so close to my heart — and so heart-breaking.

Levi Sarid (Leybl Goldberg)

It is not easy to write the history of Jewish settlement in our town. It is made difficult by the lack of Jewish documentory sources, with the exception of several lines in Dubnov's "Notebook of the Council of Communities in Lithuania". I have not found any document about those distant years. It is a depressing fact that we are cut off from the sources and treasures including also Jewish documents, that can be found in the archives of Brest, Grodno and others, from which we are barred. Therefore, there was no other possibility, but to write the history of the Jewish settlement according to non-Jewish documents, mainly those belonging to Polish State institutions here.

Those documents throw very little light on Jewish life in those distant years. Informations about Jewish settlements in our region appear only at the end of the 14th Century.

my faithful collaborators, and in cooperation with all Kamenetz-Litovsk organizations that raised the financial contribution for this purpose.

We also introduced the custom of arranging, on the 27th day of Nisan, a yearly Commemorative Assembly to the memory of the hallowed martyrs of Kamenetz-Litovsk, with the participation of well known rabbis, writers and people active in community affairs. A touching Memorial Meeting takes place, six candles to commemorate six million hallowed martyrs are kindled. All present recite publicly "Kaddish" Prayer for the Dead.

All of us should feel proud of having fulfilled our duty and of having erected a spiritual monument to our dearest and beloved, the Jewish men, women and children of the historic Jewish Community of Kamenetz-Litovsk, near Brest-Litovsk. I thank the Almighty God for having given me the physical and spiritual strength to build the bridge which united our fellow-townsmen in America and Israel and to publish this Memorial Book.

May our children and our children's children not forget the memory of the hallowed martyrs.

Blessed be their memory!

ABRAHAM SCHUDROFF

President and Initiator of

"Kamenetz-Litovsk Memorial Book Committee in America"

upon my arrival, and later on, at the Memorial Assembly to the memory of the Martyrs of our town, we talked over and elaborated the plan to publish a Memorial Book by the townsmen of Kamentz-Litovsk, which should consist of various memoirs, descriptions and pictures, reflecting the Jewish life in Kamenetz-Litovsk in the past and its destruction, and thus serving as a spiritual monument to our hallowed martyrs.

The above mentioned plan was brought to America and the first meeting of the Memorial Book Committee took place at my home. An executive committee was formed. At the first meeting there participated: Mrs. Sarah Horowitz, Secretary of the Committee, with many years of active work amongst the townsmen of Kamenetz-Litovsk behind her and her children Mr. and Mrs. Iser Goldberg; Mr. and Mrs. Haim Mendelson; Mr. and Mrs. Chatzkel Kagan; Mr. and Mrs. Itzhak Schoenfeld; Mr. Haim Rubin; Mr. and Mrs. Velvel Kustin; Mr. and Mrs. Harry Gers; Mr. and Mrs. Leizer Lifshitz; Mr. and Mrs. Joseph Post; Mr. and Mrs. Meyer Wisotzky; Mr. J. Jaffe; Mr. and Mrs. Benjamin Tendler; Mr. and Mrs. David Schudroff; Mr. and Mrs. Morris Siegel; Mr. and Mrs. Eli Chait; Mr. and Mrs. Golomb; Mr. and Mrs. Louis Horowitz; Mr. Alex Schudroff and Mr. M. Morgan.

In connection with the Memorial Book, I met together with the following fellow-townsmen in Israel: Y. Rimon, Simha Dubiner, Pinhas Rabi, Hayka Cracovsky, Mr. and Mrs. Alony, Yehudith Kostakevich, Pinhas Rabid-Rudnitsky and others.

We wish to note with great pride the fact that the fellow-townsmen in America responded very warmly to our undertaking. It was my lot to become the Chairman of the Kamenetz-Litovsk Memorial Committee, and to accomplish the project of creating the Memorial Book, together with

FOREWORD

A memorial to our destroyed home town

Soon after the end of World War II, we set up a relief committee. We discovered the tragic fact that there was hardly anybody left whom we could help. No one will ever know exactly, but according to all reports, it is believed that all Jewish families in Kamenetz-Litvosk and its vicinity were put to death.

We could not rest, however. If it was not given to us to give material help, we decided to start a movement amongst our fellow-townsmen in America and in Israel to perpetuate the memory of the martyrs of Kamenetz-Litovsk by means of a Memorial Book.

Though there exists a synagogue in New-York, bearing the name of our town, and there are a number of "Landsmanschaft" organizations, unfortunately no initiative was taken to organize Memorial Assemblies or other meetings of similar character.

But this could not continue in such a manner and we, a closely-knit group of several fellow townsmen, took it upon ourselves to initiate the creation of a Committee for the Perpetuation of the Memory of the Martyrs of our town. Several attempts failed, but at the end of December 1960, when I was sent as delegate to the 25th Zionist Congress, I had a meeting with an active group of fellow-townsmen in the State of Israel.

During the reception which they organized in my honor,

THE OLD HOME

CONTENTS

THE OLD HOME

THE HOLOCAUST

KAMENETZERS IN THE UNITED STATES

KAMENETZ LITOVSK
Zastavye and Colonies
MEMORIAL BOOK

Published by Townsmen Organizations
in Israel and the United States
Tel-Aviv 1967

Kamenetz-Litovsk, Zastavye and Colonies

Memorial-Book